

ISSN 2074-1847

ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

2023. № 11
ҚИСМИ II

ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА

2023. № 11
ЧАСТЬ II

BULLETIN
OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY

2023. No. 11
PART II

МАРКАЗИ
ТАБЪУ НАШР, БАҶГАРДОН ВА ТАРҶУМА
ДУШАНБЕ – 2023

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОЧИКИСТОН

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Маҷалла соли 1990 таъсис ёфтааст.
САРМУҲАРРИР:

Хушвахтзода
Қобилҷон Хушвахт

Доктори илмҳои иқтисодӣ, ректори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Сафармамадов
Сафармамад
Муборакшоевич

Доктори илмҳои химия, профессор, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР:

Исмонов
Кароматулло

Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, директори Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

07.00.00 – Таърих ва археология

Акрамов
Зикриё Иномович

Доктори илмҳои таърих, профессор

Искандаров

Доктори илмҳои таърих, профессор

Қосимшо

Якубов

Доктори илмҳои таърих, профессор,
академики АМИТ

Юсуфшох

Расулиён

Доктори илмҳои таърих, профессор

Каҳҳор

Мирзоев Ниёз

Доктори илмҳои таърих, профессор

Мирзобадалович

Нуриддинов

Доктори илмҳои сиёсӣ, профессор

Раймалихон

Шаҳбозович

Самиев

Номзади илмҳои таърих, дотсент

Холмаҳмад

Давлатович

Шарипов Раҳмоналӣ

Доктори илмҳои таърих, профессор

Ятимович

09.00.00 – Фалсафа

Қурбонов

Доктори илмҳои фалсафа, профессор

Абдурахмон

Шерович

Идиев

Доктори илмҳои фалсафа, профессор,
узви вобастаи АМИТ

Хайридин

Усмонович

Доктори илмҳои фалсафа, профессор,
академики АМИТ

Олимов

Кароматулло

Раҳимов Мухсин

Доктори илмҳои фалсафа, профессор

Ҳусейнович

Аҳмедов Саид

Доктори илмҳои фалсафа, профессор

13.00.00 - Педагогика

Иматова Лутфия

Доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Маҳмадиллоевна

Файзализода

Доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Қумаҳон Хол

Раҷабзода

Доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Маҳмадулло

Ҳочиматова

Доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Гулҷехра

Масайдовна

Мухамметов

Доктори илмҳои педагогӣ, профессор

Гапур Бабаевич

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илми тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии Федератсияи Русия аз 03.06.2016 ворид гардидааст.

Дар маҷалла мақолаҳои илми соҳаҳои илмҳои таърих, фалсафа ва педагогика барои ҷоп қабул мегарданд. Маҷалла мақолаҳои илми муаллифноро аз рӯи ихтисосҳои зерин барои ҷоп қабул менамояд:

Таърих ва бостоншиносӣ: 07.00.02, 07.00.03, 07.00.06, 07.00.07, 07.00.09, 07.00.15

Фалсафа: 09.00.01, 09.00.03, 09.00.05, 09.00.11, 09.00.13, 09.00.14

Педагогика: 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илми Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст.

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашр мешавад.

Матни муқаммалӣ маводи ҷопӣ дар сомонӣ расми маҷалла ҷойгир карда шудааст (www.vestnik-tnu.com).

Паёми

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

– 2023. – №11 Қ. II

ISSN 2074-1847

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон №180/МҚ-97, аз 19.02.2021 ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла дар Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷумаи ДМТ барои нашр таҳия мегардад. Нишонии Марказ:

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17.

Сомонаи маҷалла: www.vestnik-tnu.com

E-mail: vestnik-tnu@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА

Учредитель журнала:

Таджикский национальный университет.

Журнал основан в 1990 г.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР ЖУРНАЛА:

Хушвахтзода
Кобилджон
Хушвахт

Доктор экономических наук, ректор Таджикского национального университета

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Сафармамадов
Сафармамад
Муборакшоевич

Доктор химических наук, профессор, проректор по науке Таджикского национального университета

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Исмонов
Кароматулло

Кандидат филологических наук, доцент, директор Издательского центра Таджикского национального университета

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

07.00.00 – История и археология

Акрамов
Зикриё Иномович
Искандаров
Косимшо
Якубов
Юсуфшох
Расулиён
Каххор
Мирзоев Ниёз
Мирзобадалович
Нуриддинов
Раймалихон
Шахбозович
Самиев
Холмахмад
Давлатович
Шарипов
Рахмонали
Ятимович

Доктор исторических наук, профессор
Доктор исторических наук, профессор
Доктор исторических наук, профессор, академик НАНТ
Доктор исторических наук, профессор
Доктор исторических наук, профессор
Доктор политических наук, профессор
Кандидат исторических наук, доцент
Доктор политических наук, профессор

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации от 03.06.2016, №1925.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки и научным специальностям:

История и археология: 07.00.02, 07.00.03, 07.00.06, 07.00.07, 07.00.09, 07.00.15

Философия: 09.00.01, 09.00.03, 09.00.05, 09.00.11, 09.00.13, 09.00.14

Педагогика: 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ).

Журнал печатается на таджикском и русском языках.

Полнотекстовые версии опубликованных материалов размещены на официальном сайте журнала (www.vestnik-tnu.com).

09.00.00 – Философия

Курбонов
Абдурахмон
Шерович
Идиев
Хайридин
Усмонович
Олимов
Кароматулло
Рахимов Мухсин
Хусейнович
Ахмедов Саид

Доктор философских наук, профессор
Доктор философских наук, профессор, член-корр НАНТ
Доктор философских наук, профессор, академик НАНТ
Доктор философских наук, профессор

13.00.00 – Педагогика

Иматова Лутфия
Махмадиллоевна
Файзализода
Джумахон Хол
Раджабзода
Махмадулло
Ходжиматова
Гулчехра
Масаидовна
Мухамметов
Гапур Бабаевич

Доктор педагогических наук, профессор
Доктор педагогических наук, профессор
Доктор педагогических наук, профессор
Доктор педагогических наук, профессор
Доктор педагогических наук, профессор

Вестник

Таджикского национального университета.

– 2023. – № 11 Ч. II

ISSN 2074-1847

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Свидетельство № 180/ЖР-97 от 19.02.2021г.

Журнал подготавливается к изданию в Издательском центре ТНУ.

Адрес Издательского центра:

734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17.

Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com

E-mail: vestnik-tnu@mail.ru

Тел.: (+992 37) 227-74-41

BULLETIN OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY

Founder of the journal:

TAJIK NATIONAL UNIVERSITY

The journal is established in 1990.

CHIEF EDITOR:

**Khushvakhtzoda
Kobiljon Khushvakht**

Doctor of Economic Sciences, Professor, Rector of the Tajik National University

DEPUTY CHIEF EDITOR:

**Safarmamadov
Safarmamad
Muborakshoevich**

Doctor of Chemical Sciences, Professor, Vice-rector for Science of the Tajik National University

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Ismonov Karomatullo

Candidate of philology sciences, associate professor, director of the Publishing Center of the Tajik National University

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

07.00.00 - Historical Sciences and Archeology

Akramov *Doctor of Historical Sciences,*
Zikriyo Inomovich *Professor*
Iskandarov *Doctor of Historical Sciences,*
Kosimsho *Professor*
Yakubov *Doctor of Historical Sciences,*
Yusufshoh *Professor*
Rasulien *Doctor of Historical Sciences,*
Kahhor *Professor*
Mitsoev Niyoz *Doctor of Historical Sciences,*
Mirzobadalovich *Professor*
Nuriddinov *Doctor of Political Sciences,*
Raimalikhon *Professor*
Shahbozovich
Samiev *Candidate of Historical Sciences,*
Kholmakhmad *Associate Professor*
Davlatovich
Sharipov Rakhmonali *Doctor of Historical Sciences,*
Yatimovich *Professor*

09.00.00 – Philosophical sciences

Kurbonov *Doctor of Philosophical sciences,*
Abdurakhmon *Professor*
Sherovich
Idiev *Doctor of Philosophical sciences,*
Khairiddin Usmonovich *Professor*
Olimov *Doctor of Philosophical sciences,*
Karomatullo *Professor*
Rakhimov Mukhsin *Doctor of Philosophical sciences,*
Khuseinovich *Professor*
Akhmedov Said *Doctor of Philosophical sciences,*
Professor

13.00.00 – Pedagogical sciences

Imatova Lutfiya *Doctor of Pedagogical Sciences,*
Makhmadilloevna *Professor*
Faizalizoda *Doctor of Pedagogical Sciences,*
Jumakhon Khol *Professor*
Rajabzoda *Doctor of Pedagogical Sciences,*
Mahmadullo *Professor*
Hojimatova *Doctor of Pedagogical Sciences,*
Gulchehra Masaidovna *Professor*
Mukhammetov *Doctor of Pedagogical Sciences,*
Gapur Babaevich *Professor*
Doctor of Historical Sciences,
Professor

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific journals of the Higher Attestation Commission of the Ministry of Education and Science of the Russian Federation from 03.06.2016, No. 1925.

The journal accepts scientific articles on the following branches of science and scientific specialties:

History and archeology: 07.00.02, 07.00.03, 07.00.06, 07.00.07, 07.00.09, 07.00.15

Philosophical sciences: 09.00.01, 09.00.03, 09.00.05, 09.00.11, 09.00.13, 09.00.14

Pedagogical sciences: 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08

The journal is included in the database of the Russian Scientific Citation Index (RSCI).

The journal is printed in Tajik and Russian languages.

Full-text versions of published materials are posted on the official website of the journal (www.vestnik-tnu.com).

Bulletin

of the Tajik National University.

– 2023. – №11 P. II

ISSN 2074-1847

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan.

The journal is being prepared for publication

in the Publishing Center of TNU.

Address of the Publishing Center:

17, Rudaki avenue, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan,

Web site of the journal: www.vestnik-tnu.com

E-mail: vestnik-tnu@mail.ru

Tel.: (+992 37) 227-74-41

УДК:930 (575.3) (575)

**ПРИОРИТЕТЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТАДЖИКСКО-ЕВРОПЕЙСКОГО
СОТРУДНИЧЕСТВА В КОНТЕКСТЕ ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКОЙ СТРАТЕГИИ ЕС**

Басиров Б.С.

Таджикский национальный университет

Внешняя политика Таджикистана признана международным сообществом как независимая многовекторная внешняя политика, которая основывается на безоговорочном уважении международного права и реализуется на объективной и прагматичной основе [25].

Таджикистан как субъект международных отношений самостоятельно определяет приоритеты и перспективы направлений внешнеполитического курса страны. Безусловно, одним из таких приоритетов является взаимодействие по линии Таджикистан - Европейский Союз.

В начале XXI столетия, в условиях трансформации международных отношений складывается качественно новое партнерство между Республикой Таджикистан и ЕС. Сегодня общая цель достижения стабильности и процветания посредством мирного взаимодействия делает центрально-азиатские государства, особенно Таджикистан и ЕС, партнерами в развивающемся сотрудничестве. Соглашение о партнерстве и сотрудничестве между Республикой Таджикистан и Европейским Сообществом (СПС), которое было подписано еще в 2004 г. и вступило в силу 1 января 2010 года, создало прочную правовую базу в рамках новой Стратегии ЕС для регулирования и расширения дальнейших двусторонних отношений [14].

Преобладающей и основной задачей внешней политики Республики Таджикистан в долгосрочной перспективе является защита стратегических интересов страны на международной арене, и она будет реализовываться путем формирования внешних благоприятных условий для всестороннего устойчивого развития страны, содействия большему укреплению основ государственной независимости и суверенитета Таджикистана, поступательного стремления к достижению согласия и учета обоюдных интересов с иностранными государствами и международными организациями в процессе решения приоритетных задач внешней политики страны [12].

В настоящее время приоритетные отношения стратегического партнерства Таджикистана со странами Европейского Союза строятся на привлечении инвестиций в экономику страны и укреплении безопасности региона. Внешнеторговый оборот Республики Таджикистан со странами Европейского сообщества по сей день имеет в основном сырьевую направленность. Как известно, в структуре нашего экспорта высока доля промышленного сырья и сельхозкультур, хлопка и алюминия, которые пользуются спросом на мировом рынке. Между тем, основные рынки для реализации этих товаров находятся в Европе, а точнее, в Нидерландах, Англии и Швейцарии.

Политики обеих сторон, как в Евросоюзе, так и в Таджикистане понимают, что в современных условиях глобализирующегося мира старые практики строгого разграничения пространства приносят меньше выгод, чем региональная интеграция и активное международное сотрудничество. Период после официального вступления в силу Соглашения о партнёрстве и сотрудничестве между Республикой Таджикистан и Европейским союзом от 1 января 2010 г. характеризуется интенсивным развитием двустороннего диалога на высшем политическом уровне и охватывает весь спектр политических, экономических, торговых, инвестиционных, гуманитарных вопросов, также вопросы сотрудничества в сфере безопасности и финансово-технической поддержки [16, с. 33].

Состоявшийся 5-6 июня 2011 г. официальный визит Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в штаб квартиру Европейского Парламента в г. Страсбург положил начало таджикско-европейским контактам на высшем уровне. В ходе своего визита Президент Э. Рахмон встретился с тогдашним Председателем Европейского Парламента Ежи Бузеком и

главами комитетов Европейского Парламента. Ежи Бузек в беседе с таджикским Президентом отметил, что «Таджикистан, расположенный в сердце Азиатского континента и граничащий с Афганистаном, Китаем, Кыргызстаном и Узбекистаном, имеет стратегическое значение в этом регионе и ЕС заинтересован в развитии отношений с Таджикистаном».

9-12 апреля 2013 г. состоялся очередной визит Президента Республики Таджикистан в институты Европейского союза. Во время визита прошли встречи Эмомали Рахмона с высшими руководителями Европейского союза. Верховный представитель Европейского союза по иностранным делам и политике безопасности Федерика Могерени заявила о решительной поддержке ЕС Таджикистану «в решении региональных проблем безопасности, включая те, которые связаны с Афганистаном» [22].

В поддержку дальнейшего развития сотрудничества и инвестиционных возможностей Таджикистана в сфере энергетики выступили Генеральный секретарь Энергетической хартии Урбан Руснак, Президент компании «Тетис Петролиум» Дэвид Робсон и первый вице-президент компании «Тотал» Майкл Боррель, которые подчеркнули перспективность дальнейшего развития этой отрасли Таджикистана.

Следует отметить, что в рамках Стратегии ЕС в Центральной Азии на 2014-2020 годы только за период с января по октябрь 2014 г. объем товарооборота Таджикистана со странами Евросоюза составил более 766 миллионов долларов. Из данных средств 267 миллионов приходится на экспорт таджикских товаров в Европу, а 499 миллионов долларов - на импортную продукцию из Европы [10].

По официальным данным в основном республика экспортирует в Европу курагу, хлопок и изделия из хлопка, в то же время основную долю импорта из Европы составляют автомобили, лекарственные препараты и техника.

Развитие и консолидация стабильных, справедливых и открытых обществ и соблюдение международных норм имеют важное значения для полной реализации партнерства Таджикистана с Европейским союзом. Ответственное государственное управление, верховенство права, права человека, демократизация, образование и подготовка являются основными и ключевыми сферами, в которых Европейский союз готов поделиться опытом.

Следует отметить, что сотрудничество с Европейским союзом является для Таджикистана важным условием его интеграции в мировое сообщество, одним из первостепенных аспектов успеха демократических преобразований и перехода к полноценным рыночным отношениям, особенно когда Европейский союз стал крупнейшим центром экономического развития Европы, примером совершенно новых отношений между современными государствами. Европейский Союз и Республика Таджикистан уже накопили достаточный опыт сотрудничества, которое строилось на основе партнерства, доверия и взаимоуважения.

Таджикистан рассматривает Европейский Союз, который содействует развитию приоритетных направлений национальной экономики как одного из своих важных экономических партнеров и в дальнейшем будет стремиться к расширению и углублению долгосрочного стабильного взаимодействия с этим влиятельным межгосударственным объединением на основе принципа взаимной выгоды.

Это взаимодействие в совокупности охватывает различные европейские институты, включая Европейский Парламент, Совет Европы, Европейский инвестиционный банк и другие организации и структуры.

20 октября 2014 в Люксембурге, в рамках 4-го заседания Совета по сотрудничеству между представителями Таджикистана и Европейского союза, министром иностранных дел Республики Таджикистана Сирожиддином Мухриддиным и заместителем министра иностранных дел страны председателя в ЕС (Италии) Бенедетто Делла Ведова, состоялся встреча, в ходе которой стороны обменялись мнениями по широкому кругу двусторонних международных вопросов, представляющих взаимный интерес, и в частности, обсудили широкий круг вопросов по состоянию развития отношений между Таджикистаном и ЕС в области экономики, энергетики, культуры и образования, а также реализации Стратегии ЕС по Центральной Азии. По окончании заседания Совета по сотрудничеству между Таджикистаном и Европейским союзом было подписано Совместное Заявление о приветствии постановления

Европейской Комиссии о принятии в рамках новой Стратегии ЕС для Центральной Азии «Многолетней индикативной программы на 2014-2020 гг.» в общем объеме 251 млн. евро [1, с. 101].

В рамках **Стратегии ЕС в Центральной Азии** на 2014-2020 годы отношения между Таджикистаном и Европейским Союзом эффективно развивались. Особенно сотрудничество в рамках Соглашения о партнерстве и сотрудничестве (СПС) является всеобъемлющим и включает в себя содействие экономическому переходу Таджикистана и поддержку всестороннего, устойчивого развития человека и экономики. Европейский Союз в рамках «Многолетней индикативной программы на 2014-2020 гг.» предоставлял значительную помощь правительству Таджикистана в осуществлении структурной реформы, в частности путем предоставления примерно одной трети своей помощи для поддержки бюджета. Европейский Союз в те годы также укреплял потенциал **гражданского общества** в стране, и делал это в сотрудничестве с местными и международными неправительственными организациями [1, с. 101].

Вопросы партнерства Таджикистана и Евросоюза обсуждались в ходе встречи в Душанбе Президента Эмомали Рахмона и гендиректора Европейской комиссии (ЕК) по международному сотрудничеству Стефано Мансервиси. Стороны выражали и подчеркивали готовность и заинтересованность в большем укреплении, упрочении и эффективности двусторонних и многосторонних отношений. Гендиректор Европейской комиссии по международному сотрудничеству Стефано Мансервиси, важным средством улучшения партнерства Таджикистана и Евросоюза назвал, прежде всего, эффективную реализацию инициатив последних лет, в том числе действие "Возобновленной стратегии Европы для Центральной Азии" [21], в частности, Соглашения о партнерстве и сотрудничестве. С удовлетворением была подчеркнута деятельность важных средств усиления сотрудничества, в том числе регулярная работа Совета и Комитета по сотрудничеству, а также Комитета межпарламентских связей и диалога между Таджикистаном и ЕС по правам человека.

Европейский союз подтверждает свою поддержку Таджикистану в осуществлении реформ и реализации Национальной стратегии развития Таджикистана в рамках своей финансовой и технической помощи, ориентированной на сектора здравоохранения, образования и развития сельских регионов" [22].

По словам, Мансервиси, "поддерживая в первую очередь сектора образования и здравоохранения, Таджикистан выбрал правильный путь для своего развития". "Все же для развития необходимы сильные институты, соблюдение верховенства права и помнить о ключевой роли гражданского общества в данных социальных секторах" [21].

В ходе встречи стороны также рассматривали вопросы, связанные с развитием сотрудничества в сферах экономики, энергетики, транспорта, сельского хозяйства и решением проблем безопасности, в том числе борьбы против терроризма, экстремизма, незаконного оборота наркотиков и других форм транснациональной организованной преступности, содействия в нормализации политической и военной ситуации в Афганистане и большего укрепления защиты границ, технической и военной мощи пограничных структур.

Техническое и финансовое сотрудничество посредством предоставления двусторонней помощи в области развития. Двусторонняя помощь Европейского союза в области развития увеличилась с начала 2000-х годов с примерно 20 млн. евро в год до 35 млн. евро в настоящее время. В 2014-2020 годах средства были направлены на улучшение образования, системы здравоохранения и развитие сельских районов. В начале апреля Всемирный банк выделил Таджикистану 11,3 млн. долларов на повышение готовности к рискам проникновения в страну инфекции [9]. Республика также получила помощь от Германии, США, Азиатского банка развития, Узбекистана и России.

Особенно надо отметить, что на фоне распространения пандемии COVID-19 со стороны Европейского союза была выделена дополнительная финансовая помощь в размере 48 млн. евро в виде гранта и кредита в порядке 30 млн. евро от Европейского инвестиционного Банка. Данные средства были направлены на отрасли образования, здравоохранения, охрану границ,

укрепление учреждений здравоохранения и образования, водоснабжения и санитарии, а также на предотвращение экономических и социальных последствий [18].

• **сотрудничество в области образования** (75 млн. евро): включает повышение качества и актуальности среднего образования, начального профессионального обучения и профессиональной подготовки, что приведет к более эффективному переходу выпускников с учебы на работу. Отношения между Республикой Таджикистан и Евросоюзом в образовательной сфере строятся в рамках различных программ ЕС, главными из которых до 2014 г. являлись Темпус и Эразмус Мундус. Европейская Комиссия в 2014 г. начала реализовывать новую программу Эразмус+ в рамках проекта ЕС по образованию, подготовке кадров, молодежи и спорта с 2014- 2020 гг. Программа Эразмус+ объединила прошлые образовательные программы ЕС в области высшего образования (Темпус, Эразмус Мундус, Алфа и Эдулинк), и призвана усилить сотрудничество между странами-участницами данной программы. Общий бюджет программы за 2014-2020 гг. составлял 16,5 млрд. евро, из которых для реализации проекта «Наращивания потенциала в области высшего образования» в странах Центральной Азии выделено порядка 8,68 млн. евро [22];

• **сотрудничество в области здравоохранения** (62 млн. евро): направлено на укрепление руководства и контроля в системе здравоохранения; повышение доступности, наличия и качества медицинских услуг, особенно для уязвимых групп населения и на уровне первичной медицинской помощи. Важно отметить, для оказания финансовой и технической поддержки для предотвращения последствий распространения пандемии коронавируса COVID-19, для оснащения защитной одеждой медицинских работников в 25 медицинских пунктах было выделено 1,3 млн. евро и 780 тыс. евро - на обеспечение санитарными принадлежностями образовательных учреждений [8];

• **развитие сельских районов** (110 млн. евро): включает обеспечение развития сельских общин за счет всестороннего повышения благосостояния ферм и других структур. Также поощряется устойчивое использование и управление природными ресурсами и экосистемами и повышение устойчивости к экстремальным климатическим условиям. Сегодня Европейский Союз инвестирует программу поддержки в размере 59 млн. евро, направленную на развитие и улучшение экономического положения сельского населения Таджикистана. На сельское хозяйство приходится около четверти ВВП страны и почти три четверти населения проживает в сельской местности. Вместе с тем, сельская экономика подвержена структурным проблемам, особенно в области управления природными ресурсами и предпринимательской деятельности [7].

Комиссар по международному сотрудничеству и развитию, г-н Невен Мимица отмечает, что "с этими новыми инвестициями мы поможем жителям сельских районов Таджикистана рационально использовать природные ресурсы и повысить устойчивость к экстремальным климатическим условиям" [7].

Недавно утвержденная Программа развития села II основывается на прошлой деятельности ЕС в данном секторе и объединяет текущие программы ЕС - «Программу развития сельских районов I» и «Программу повышения конкурентоспособности таджикского агробизнеса» [7].

• **в области безопасности:** Сотрудничество Евросоюза и Таджикистана по обеспечению национальной и региональной безопасности охватывает широкий спектр направлений: наркотрафик, религиозный экстремизм, терроризм, организованная преступность. Европейский Союз, начиная с 2003 года, осуществляет в целях укрепления региональной безопасности ряд проектов в рамках двух программ: «Программа содействия управлению границами Центральной Азии» (БОМКА) и «Программа по предотвращению наркотиков в Центральной Азии» (САДАР). Официально эти программы начали работать только с 2004 года, и основной акцент в своей деятельности сделали на укрепление таджикско-афганской границы. В ходе очередного рабочего визита Президента Республики Таджикистан в декабре 2015г. состоялись двусторонние встречи с высшим руководством Европейского союза и Европейской Комиссии. Деятельность механизмов ЕС, в том числе необходимость расширения Программы содействия управлению границами в Центральной Азии (БОМКА), контроля за наркотиками

(КАДАП) сторонами были названы эффективным инструментом укрепления взаимоотношений. В период с 22 по 27 июля 2021 года Программа Европейского Союза содействия управлению границами в Центральной Азии и Афганистане (БОМКА) провела встречи с международными организациями, работающими в области управления границами и межсекторальных областях;

сотрудничество в области энергетики: В центре внимания взаимовыгодного сотрудничества в сферах энергетики, строительства ряда электростанций, линий электропередачи, в том числе CASA-1000, реализации крупномасштабных транспортно-энергетических проектов, нацеленных на соединение региональных электрических и транспортных сетей Центральной и Южной Азии [22].

В рамках стратегии на 2014-2020 годы, Европейский Союз в дополнение к 1 млрд. евро, выделил дополнительные 72 млн. евро для программ помощи странам региона, которые были предоставлены странам Центральной Азии.

6 июня 2019 года по итогам заседания Комитета по сотрудничеству Европейский Союз выделил средства на сумму 20 миллионов евро, которую Таджикистан получил для реализации строительства новой ГЭС «Себзор», в целях развития местности и улучшения благосостояния уязвимых слоев населения путем обеспечения электроэнергией, а также это позволит экспортировать электроэнергию на север Афганистана [28].

Наглядным примером сотрудничества в области гидроэнергетики является гидроэлектростанция "Себзор", построенная на реке Шохдара в Рошткалинском районе Горно-Бадахшанской автономной области Таджикистана. Старт ее строительству еще летом 2015 года дал президент республики Эмомали Рахмон в ходе своей рабочей поездки в ГБАО. На малой ГЭС «Себзор», сданной в эксплуатацию в 2022, мощностью 10 МВт, производится ежегодно до 60 млн. кВт.ч электроэнергии. Строительные работы велись при поддержке правительственной компании «Памир Энерджи», которая занимается управлением электроэнергетических сетей ГБАО. Общая стоимость проекта оценивается в \$36,8 млн. [3].

• Торговые отношения: Торговые и экономические отношения между Европейским Союзом и Таджикистаном осуществляются в рамках членства Таджикистана в ВТО и двусторонним Соглашением о партнерстве и сотрудничестве. Соглашение учитывает непривилегированную договоренность, согласно которой стороны предоставляют друг другу режим **«наибольшего благоприятствования»** в торговле. Соглашение также предусматривает постепенное приведение национального законодательства и практики в соответствие с наиболее важными стандартами ЕС в сфере торговли. Это должно привести к лучшему практическому доступу к рынкам ЕС для товаров, производимых в Таджикистане.

Европейский Союз выступая, как посредник сыграл важную роль в завершении процесса вступления Таджикистана в ВТО в декабре 2012 года. За период членства Таджикистана во Всемирной торговой организации было сертифицировано свыше 2,5 тысяч товаров, принято законодательство по безопасности продуктов в соответствии с нормами ВТО [27].

Таджикистан также является участником **Всеобщей системы преференций** Европейского Союза (**ВСП**). Преференциальный импорт из Таджикистана в значительной степени сосредоточен не только в текстильном, но также включает промышленные продукты. Двусторонние торговые отношения между Европейским Союзом и Таджикистаном пока ограничены, но в последние годы они активно развиваются. Европейский Союз является **третьим по величине торговым партнером** Таджикистана, после России и Китая, а его основной импортируемой продукцией являются алюминий, сельскохозяйственные продукты и текстиль. Основной продукцией, экспортируемой Европейским Союзом в Таджикистан, было оборудование, транспортное оборудование, сельскохозяйственные и химические продукты. Сегодня Правительство Таджикистана планирует подать заявку на участие в программе ЕС ВСП+.

• Расширение связей: было подчеркнута необходимость продуктивной деятельности механизмов Европейского союза, в том числе Совета Европы, Комитета по сотрудничеству, Комитета по межпарламентскому сотрудничеству и Диалога по правам человека между Таджикистаном и ЕС. Следует также отметить интенсификацию визитов высоких представителей Брюсселя в Таджикистан. За период с 2010 по 2016 Таджикистан посетили

Верховный Представитель Европейского союза по вопросам внешней политики и политики безопасности Кэтрин Эштон, Специальный представитель Европейского союза по странам Центральной Азии, официальные представители Европейской Комиссии, Европейского Парламента, Европейского инвестиционного банка. [22]

4 октября 2016 года в г. Брюсселе, состоялось очередное заседание министров иностранных дел стран Центральной Азии и Европейского Союза. В работе заседания приняли участие министры иностранных дел Центральной Азии и Верховный представитель Европейского союза по иностранным делам и политике безопасности Федерика Могерини. Делегацию Республики Таджикистан возглавлял Министр иностранных дел Сироджидин Мухриддин.

В ходе встречи участники обсудили целый ряд вопросов, таких как Стратегия ЕС в Центральной Азии, развитие всесторонних отношений между Европейским Союзом и Центральной Азией, водные и энергетические вопросы, экономическое развитие, образование, окружающая среда, региональное и международное сотрудничество и борьба с общими вызовами и угрозами. В целом, министры отметили важное значение взаимоотношений Европейского Союза в регионе.

В ходе встреч, Министра иностранных дел Сироджидина Мухриддина с Генеральным секретарем Европейской службы внешних действий Европейского союза Хельгой Шмидт. Были обсуждены вопросы развития сотрудничества, политической ситуации, глобальной и региональной безопасности. Сироджидин Мухриддин ознакомил Хельгу Шмидт с новыми инициативами Таджикистана, в частности с Национальной стратегией развития до 2030 года, и предложил Европейскому Союзу оказать содействие в ее реализации [11].

Республика Таджикистан, страны Центральной Азии и Европейский Союз твердо намерены и в дальнейшем развивать взаимовыгодное сотрудничество, при этом ЕС остается приверженным содействию стабильному, безопасному и устойчивому развитию региона.

4 ноября 2017 года во время встречи с депутатами Европейского парламента под руководством Иветы Григуле, во Дворце наций президент Таджикистана Эмомали Рахмон назвал Европейский союз одним из важных партнеров Таджикистана на международной арене, выразил удовлетворение нынешним уровнем многосторонних отношений [15].

В ходе переговоров стороны, обозначив социально-экономический, гуманитарный, культурный, политический и сектор безопасности одними из перспективных направлений сотрудничества, обменялись мнениями относительно неиспользованных возможностей в таких сферах, как здравоохранение, образование, развитие сельских районов, а также производственные отрасли экономики, включая энергетику, транспорт и сельское хозяйство.

В ходе встречи стороны уделили особое внимание вопросам содействия ЕС Таджикистану в реализации Национальной стратегии развития Республики Таджикистан до 2030 года и многолетней индикативной Программы Европейского союза на период 2020 года. Была отмечена важность практической реализации нового Международного десятилетия «Вода для устойчивого развития» и «Обновленной европейской стратегии для Центральной Азии» для региона [2].

В настоящее время Таджикистан успешно реализует стратегическую задачу по ускоренной индустриализации, и отношения с Евросоюзом могут принести стране ощутимую пользу в таких сферах, как экономика, безопасность, культура, наука, образование. Возможность придать отношениям с Евросоюзом статус стратегических, следует рассматривать как выгодный шанс, который Таджикистан может использовать, чтобы быстрее решить свои внутренние проблемы за счёт грамотной внешней политики, а также укрепить позиции на международной арене.

Согласно официальной статистике, за девять месяцев 2019-го товарооборот между Таджикистаном и ЕС составил 173 миллиона долларов. Также между представителями обеих сторон было отмечено, что с января по сентябрь экспорт товаров из Таджикистана в страны ЕС превысил 34 миллиона долларов, а импорт достиг 139 миллионов долларов [24].

На 2019 год Европейский Союз объявил о новом наборе региональных программ для Центральной Азии на сумму 124 млн. евро для поддержки частного сектора, торговли и

инвестиций в регионе, помощи в защите окружающей среды, противодействия изменению климата, а также для содействия в области верховенства права и регионального сотрудничества.

В июле 2019 г. в Бишкеке на региональной встрече министров иностранных дел Европейского Союза и Центральной Азии была официально представлена Новая стратегия ЕС по Центральной Азии: «Европейский Союз и Центральная Азия: новые возможности для более крепкого партнерства» [30], которая была принята 15 мая 2019 г. Также параллельно со встречей министров в Бишкеке прошел первый «Форум ЕС – Центральная Азия» - формат регулярных встреч и совещаний между представителями двух регионов. Этот формат может стать эффективным механизмом реализации новой стратегии ЕС.

Сотрудничество будет основываться на уроках, извлеченных из прошлого опыта взаимодействия ЕС с регионом, учитывая опыт реализации прежней стратегии и включая «Глобальную стратегию внешней политики и политики безопасности Евросоюза», «Новый европейский консенсус по вопросам развития», «Стратегию ЕС по соединению Европы и Азии» и «Стратегию ЕС по Афганистану», а также руководствоваться повесткой дня Организации Объединенных Наций в области «Устойчивого Развития на период до 2030 года» [4].

В ходе официального визита Специального Представителя ЕС по Центральной Азии Посла Петера Буриан, посетившего Таджикистан с официальным визитом 11-14 марта 2019 года, во время встречи с Министром иностранных дел Республики Таджикистан Сирожиддином Мухриддином, обе стороны обменялись мнениями о дальнейшем усилении поддержки ЕС Таджикистану в соответствии с приоритетами новой "Национальной стратегии развития Таджикистана" и разрабатываемой новой "Стратегией ЕС для Центральной Азии", которая принята в июне 2019 года. Кроме того, Министр Сирожиддин Мухриддин подтвердил высокую заинтересованность Таджикистана начать переговорный процесс по "Соглашению о расширенном партнерстве и сотрудничестве" с Европейским Союзом [20].

Специальный Представитель ЕС по Центральной Азии Петер Буриан выразил готовность Европейского Союза продолжать свою поддержку Таджикистану в деле обеспечения мира и безопасности, а также во многих других вопросах: от укрепления многостороннего сотрудничества в борьбе с терроризмом и незаконным оборотом наркотиков до двустороннего сотрудничества по смягчению последствий изменения климата и готовности к стихийным бедствиям.

Кроме того, на этой встрече стороны обсудили возможное присоединение Таджикистана к особому механизму ЕС по стимулированию устойчивого развития - "Всеобщей системе торговых преференций (ВСП +)". Стороны приветствовали скорейший запуск процесса присоединения Таджикистана к "ВСП +", результатом которого может стать беспрошленный ввоз более чем 6600 экспортных товаров из Таджикистана на рынок ЕС. Посол Буриан подчеркнул, что присоединение Таджикистана к группе стран-бенефициаров в рамках "ВСП +" пойдет на пользу стране как экономически, так и с точки зрения её устойчивого развития [20].

Новая стратегия 2019 г. отражает более точное представление Евросоюза о регионе, его потенциале, его многогранности и ожиданий от будущего партнерства, важности для ЕС и будущих перспективах сотрудничества. В этой связи ЕС многократно заявлял и подтвердил в новом документе, что он уважает национальные стратегии развития, ожидания и интересы каждого из своих партнеров в регионе Центральной Азии и что он будет стремиться к углублению своего взаимодействия и активизации сотрудничества с заинтересованными сторонами для достижения общих целей.

Целью новой стратегии можно назвать формирование более сильного, современного и всеобщего партнерства с Республикой Таджикистан и со странами Центральной Азии для того, чтобы регион развивался как устойчивое, стабильно развивающееся и тесно взаимосвязанное экономическое и политическое пространство.

Перспективные направления сотрудничества Республики Таджикистан и стран Европейского Союза, принятые в новой стратегии 2019, в отличие от старой стратегии 2007 г., основывались на следующих взаимосвязанных приоритетах:

1. Особое внимание к образованию и программам в культурной и научно – исследовательских сферах;

2. Партнерство во имя устойчивости предусматривает прогнозирование и рассмотрение вызовов, затрагивающих социально-экономические цели и безопасность стран региона, а также расширение их возможностей по проведению реформ и модернизации. При этом ЕС будет содействовать продвижению демократии, прав человека и верховенства права, активизировать сотрудничество по выполнению парижских климатических обязательств и решению трансрегиональных экологических проблем с тем, чтобы превратить их в возможности, а также активизировать сотрудничество в области миграции;

3. Партнерство во имя процветания, содействующее созданию здорового и открытого инвестиционного климата, развитию конкурентоспособного частного сектора, а также навыков, исследований и инноваций, особенно среди молодежи. При этом будет осуществляться содействие по устранению структурных ограничений внутрирегиональной торговли и инвестиций среди стран региона и их устойчивому взаимодействию, а также поддержка в ВТО;

4. Улучшение совместной работы будет включать в себя укрепление архитектуры партнерства со странами ЦА, активизацию политического диалога и создание возможностей для участия гражданского общества. При этом ЕС будет укреплять общественную дипломатию, чтобы показать преимущество партнерства для стран региона и его граждан;

5. Создание совместного европейско-таджикского координационного совета по организации поставок товаров и продукции, включая гуманитарную помощь из стран - участниц в антитеррористической борьбе и других стран, в Исламское Государство Афганистан через Республику Таджикистан.

Рецензент: Самиев Х. – к.и.н., доцент ТНУ

ЛИТЕРАТУРА

1. Басиров Б. Место центральноазиатских государств в системе интересов Европейского союза. Вестник Таджикского национального Университета. - 2017. -№3/5. -С.100-102.
2. Встреча Президента с депутатами Европейского парламента. [Электронный ресурс] URL: <https://www.mfa.tj/ru/main/view/2674/vstrecha-prezidenta-s-deputatami-evropeiskogo-parlamenta> (дата обращения: 07.11.2017).
3. Евросоюз выделил 20 млн. евро на строительство ГЭС в Горном Бадахшане. [Электронный ресурс] URL: <https://news.myseldon.com/ru/news/index/211812727> (дата обращения: 07.06.2019).
4. Евросоюз изменит подход к странам Центральной Азии. [Электронный ресурс] URL: https://www.ng.ru/cis/5_7578_approach.html (дата обращения: 21.05.2019).
5. Европейский Союз инвестирует 59 млн. евро для улучшения экономического положения сельского населения Таджикистана. [Электронный ресурс] URL: <https://eeas.europa.eu/delegations/tajikistan/66470.ru> (дата обращения: 16.08.2019).
6. ЕС инвестирует 59 млн. евро для улучшения экономического положения сельского населения Таджикистана. [Электронный ресурс] URL: <http://news.tajweek.tj/view/es-investiruet-59-mln-evro-dlya-uluchsheniya-ekonomicheskogo-polozheniya-selskogo-naseleniya-tadzhikistana/> (дата обращения: 16.08.2019).
7. ЕС инвестирует 59 млн евро в развитие сельских районов Таджикистана <https://novayaeroha.com/es-investiruet-59-mln-evro-v-razvitie-se/309914/embed> (дата обращения: 19.08.2019).
8. ЕС объяснил условия помощи Таджикистану в борьбе с последствиями пандемии. [Электронный ресурс] URL: <https://regnum.ru/news/economy/2917858.html> (дата обращения: 15.04.2020.).
9. ЕИБ предоставит Таджикистану 30 млн евро на антикризисные меры из-за пандемии. [Электронный ресурс] URL: <https://news.myseldon.com/ru/news/index/2277437201> (дата обращения: 15 апреля 2020).
10. За год Таджикистан увеличил товарооборот с Европой на 60%. [Электронный ресурс] URL: <https://regnum.ru/news/polit/1869745.html> (дата обращения: 25 ноября 2014).
11. Заседание министров иностранных дел стран Центральной Азии и Европейского союза в Брюсселе http://www.tajikemb.kg/index.php?Itemid=140&id=380:meeting-of-the-ministers-for-foreign-affairs-of-the-countries-of-central-asia-and-the-european-union-in-brussels&option=com_newscatalog&view=article
12. Концепция внешней политики Республики Таджикистан Утверждена Указом Президента Республики Таджикистан от 27 января 2015 года, №332. [Электронный ресурс] <https://www.mfa.tj/ru/main/view/988/kontseptsiya-vneshnei-politiki-respubliki-tadzhikistan> (дата обращения: 27.01.2015).
13. Директивы Совета Европейского Союза № 99/2000 от 29.12.1999; [Электронный ресурс] URL: <https://www.ec.europa.eu/europeaid/where/neighbourhood/indexen.htm>. (дата обращения: 7.04.2021).
14. Отношение Таджикистана с Европейским Союзом. [Электронный ресурс] URL: <https://www.mfa.tj/ru/main/view/160/otnoshenie-tadzhikistana-s-evropeiskim-soyuzom> (дата обращения: 01.03.2013)

15. Рахмон назвал Европейский союз важным партнером Таджикистана. [Электронный ресурс] URL: https://tj.sputniknews.ru/20171104/rahmon-nazval-evropejskij-soyuz-vazhnym-partnerom-tadzhikistana-1023798709.html?chat_room_id=1023798709 (дата обращения: 4.11.2017).
16. Рустам Солиев. Таджикистан – Европейский Союз: взаимовыгодное партнёрство. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. - 308с.
17. Саидов Зафар Шералиевич (Сайидзода Зафари Шерали). Внешняя политика Республики Таджикистан (1991-2017 гг.): Учебное пособие. – Второе, дополненное издание. – Душанбе: Контраст, 2017. - 142с.
18. Сироджиддин Мухриддин обсудил получение Таджикистаном 48 млн евро от ЕС. [Электронный ресурс] URL: https://yandex.kz/news/instory/ES_poobeshhal_Tadzhikistanu_48 mln_evro_na_vosstanovlenie_ekonomiki--2e9c5a7744 (дата обращения: 14.04.2021).
19. Специальный Представитель Европейского Союза по Центральной Азии Петер Буриан посетил Душанбе. [Электронный ресурс] URL: <https://eeas.europa.eu/delegations/tajikistan/59652/%D1.ru> (дата обращения: 15.03.2019).
20. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. (официальное издание). Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе, 2012. -470с.
21. Стороны выразили удовлетворение уровнем и качеством сотрудничества Таджикистана и ЕС, подчеркнута готовность и заинтересованность в большем укреплении. [Электронный ресурс] URL: <http://today.tj/tadzhikistan/4282-v-es-schitayut-effektivnymi-reformy-rahmona.html>. (дата обращения: 22.08.2019).
22. Сотрудничество Таджикистана с Евросоюзом. [Электронный ресурс] URL: <https://humanlaw.ru/easyblog/zapis/tajikistan-eurounion.html> (дата обращения: 12.11.2017).
23. Таджикистан экспортировал в страны ЕС товары на 34 миллиона долларов. [Электронный ресурс] URL: <http://khogu.tj/index.php/tj/university/newsun/item/1414-tadzhikistan-eksportiroval-v-strany-es-tovary-na-34-milliona-dollarov> (дата обращения: 01.11.2019).
24. Таджикистан экспортировал в страны ЕС товары на 34 миллиона долларов. [Электронный ресурс] URL: <https://tj.sputniknews.ru/20191031/tajikistan-eksport-strany-eu-tovary-1030140204.html> (дата обращения: 31.10.2019).
25. Таджикистан и Европейский Союз: расширение торгово-экономического сотрудничества. [Электронный ресурс] URL: http://studbooks.net/760049/ekonomika/tadzhikistan_i_evropeyskiy_soyuz_rasshirenje_torgovoe-ekonomicheskogo_sotrudnichestva (дата обращения: 28.10.2020).
26. Таджикистан принял новую концепцию внешней политики <https://tj.sputniknews.ru/politics/20150723/1016111571.html> (дата обращения: 23.07.2015).
27. Что получил Таджикистан за 5 лет полноправного членства в ВТО. <https://www.dialog.tj/news/chto-poluchil-tadzhikistan-za-5-let-polnopravnogo-chlenstva-v-vto>.
28. 72 млн. евро получают страны Центральной Азии на различные проекты [Электронный ресурс] URL: <https://asiaplustj.info/news/tajikistan/economic/20190708/72-mln-evro-poluchat-strani-tsentralnoi-azii-na-razlichnie-proekti> (дата обращения: 07.08.2019).
29. Laumulin M. The EU's Incomplete Strategy for Central Asia//Carnegie Europe. – URL: [Электронный ресурс] URL: <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/80470> (дата обращения: 03.12.2019).
30. The EU and Central Asia: New Opportunities for a Stronger Partnership. Joint Communication to The European Parliament and The Council. – URL: [Электронный ресурс] URL: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/joint_communication_the_eu_and_central_asia_new_opportunities_for_a_stronger_partnership.pdf (дата обращения: 15 май 2019).

АФЗАЛИЯТҲО ВА ДУРНАМОИ РУШДИ ҲАМКОРИҲОИ ТОҶИКИСТОНУ АВРУПО ДАР ДОИРАИ СТРАТЕГИЯИ ИТТИҲОДИ АВРУПО ОИД БА ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Дар мақолаи мазкур афзалиятҳо ва дурнамои рушди ҳамкориҳои Тоҷикистону Аврупо дар заминаи Стратегияи Иттиҳоди Аврупо оид ба Осӣи Марказӣ баррасӣ шудаанд. Дар шароити имрӯза минтақаи Осӣи Марказӣ яке аз минтақаҳои инкишофёбандаи ҷаҳон буда, мавқеи мусоиди геополитикиро соҳиб аст. Имрӯз, дар ҷаҳони ба ҳам алоқаманд ва мубтанӣ, ки ҳамкориҳои зичи минтақавӣ ва байниминтақавӣ ҷузъи муҳими сулҳу субот ва шукуфои мебошад, Осӣи Марказӣ ва Аврупо, ҳеҷ гоҳ ба ҳамдигар ин қадар наздик набуданд ва ҳамкориҳои наздик ва доманадор надоштан. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти мақсадҳо ва манфиатҳои олии миллӣ афзалиятҳо ва дурнамои сиёсати хориҷии худро мубокики консепсияи нав муайян ва амалӣ менамояд. Тавре, ки аз мундариҷаи мақола бармеояд, ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Иттиҳоди Аврупо ҳам дар сатҳи дучониба ва ҳам дар доираи стратегияҳои минтақавӣ Иттиҳоди Аврупо (солҳои 2007, 2014, 2021) амалӣ мегарданд. Аз оғози асри XXI афзалиятҳо ва дурнамои рушди ҳамкориҳои Тоҷикистону Аврупо дар доираи Стратегияи Иттиҳоди Аврупо тағйироти куллии мусбӣ ба амал омада, ин тамоюл сол то сол тақвият ёфта истодааст. Имрӯз ҷонибҳо ба масъалаҳои кумаки Иттиҳоди Аврупо ба Тоҷикистон дар татбиқи “Стратегияи миллии рушди кишвар то соли 2030” ва Барномаи индикативии чандсолаи Иттиҳоди Аврупо дар марҳилаи кунунӣ тавачҷуҳи хосса зоҳир карданд. Дар маҷмӯъ, Иттиҳоди Аврупо дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 66 лоиҳаҳо амалӣ менамояд. Ин лоиҳаҳо тамоми соҳаҳои асосии ҷумҳуриро фаро мегиранд. Ба дастгирии молиявии бучети давлатӣ, рушди иқтисодию иҷтимоӣ, баҳши хусусӣ, тандурустӣ, волоияти қонун ва гидроэнергетика, амният тавачҷуҳи хосса зоҳир карда мешавад.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Иттиҳоди Аврупо, Осиёи Марказӣ, стратегия, афзалиятҳо ва дурнамо, ҳамкорӣ, шарикӣ, ҳамкорихо, равандҳои ҷаҳонӣ, манфиатҳои миллий, захираҳо, иқтисод, энергетика, нақлиёт, илму фарҳанг, субот, амният.

ПРИОРИТЕТЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТАДЖИКСКО-ЕВРОПЕЙСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В КОНТЕКСТЕ ЦЕНТРАЛЬНОАЗИАТСКОЙ СТРАТЕГИИ ЕС

В статье рассматриваются основные приоритеты и перспективы развития таджикско-европейского сотрудничества в контексте центральноазиатской Стратегии Европейского союза. Регион Центральной Азии является одним из наиболее динамично развивающихся регионов мира с выгодным геополитическим положением. Сегодня в нашем взаимосвязанном мире, где более тесное региональное и межрегиональное сотрудничество являются необходимой составляющей для мира и процветания, Центральная Азия и Европа никогда еще не были так близки друг к другу, а потенциальные преимущества еще более тесной работы не были так очевидны. Республика Таджикистан, принимая во внимание цели и высшие национальные интересы, определяет и реализует приоритеты и перспективы своей внешней политики согласно новой концепции. Как видно из содержания статьи, сотрудничество Таджикистана с Европейским Союзом осуществляется как на двустороннем уровне, так и на уровне региональных стратегий Европейского Союза (2007, 2014, 2021). С началом XXI столетия в отношениях между Таджикистаном и Европейским Союзом произошли коренные изменения позитивного свойства, и эта тенденция укрепляется с каждым годом. Сегодня стороны особое внимание уделяют вопросам содействия Таджикистану в реализации «Национальной стратегии развития страны до 2030 года» и Многолетней индикативной программы Европейского союза на современном этапе. В целом, на территории Республики Таджикистан Европейский союз реализует свыше 66 проектов, охватывающих все основные отрасли экономики республики. Особое внимание уделяется финансовой поддержке государственного бюджета, экономического и социального развития, частного сектора, здравоохранения, верховенства закона и гидроэнергетики.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Европейский Союз, Центральная Азия, стратегия, концепция, приоритеты и перспективы, сотрудничество, партнерство, взаимодействие, глобальные процессы, национальные интересы, ресурсы, экономика, энергетика, транспорт, наука и культура, стабильность, безопасность.

PRIORITIES AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF TAJIK-EUROPEAN COOPERATION IN THE CONTEXT OF THE EU CENTRAL ASIAN STRATEGY

The article examines the main priorities and prospects for the development of Tajik-European cooperation in the context of the Central Asian Strategy of the European Union. The Central Asia region is one of the most dynamically developing regions in the world with a favorable geopolitical position. Today, in our highly interconnected world, where closer regional and interregional cooperation is essential for peace and prosperity, Europe and Central Asia have never been closer together, and the potential benefits of working even closer together have not been so clear. The Republic of Tajikistan, taking into account the goals and supreme national interests, determines and implements the priorities and prospects of its foreign policy in accordance with the new concept. As can be seen from the content of the article, cooperation between Tajikistan and the European Union is carried out both at the bilateral level and at the level of regional strategies of the European Union (2007, 2014, and 2021). Since the beginning of the 21st century, fundamental positive changes have taken place in relations between Tajikistan and the European Union, and this trend is strengthening from year to year. Today, the parties paid special attention to the issues of assistance to Tajikistan by the European Union in the implementation of the "National Development Strategy of the Country until 2030" and the Multi-Year Indicative Program of the European Union at the present stage. In general, the European Union is implementing over 66 projects on the territory of the Republic of Tajikistan. These projects cover all major sectors of the republic's economy. Particular attention is paid to financial support for the state budget, economic and social development, the private sector, health care, the rule of law and hydropower.

Keywords: The Republic of Tajikistan, the European Union, Central Asia, strategy, priorities and prospects, cooperation, partnerships, interactions, global processes, national interests, resources, economy, energy, transport, science and culture, stability, security.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Басиров Бахтиёр Саторович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, муаллими калон, кафедраи муносибатҳои байналхалқӣ. **Суроға:** 734025, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** basir_bbs@mail.ru

Сведения об авторе: *Басиров Бахтиёр Саторович* - Таджикский национальный университет, старший преподаватель, кафедра международных отношений, **Адрес:** 734025, город Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудакӣ, 17. **E-mail:** basir_bbs@mail.ru

Information about the author: *Basirov Bakhtiyor Satorovich* - Tajik national university, senior teacher of the Department of international relations. **Address:** 734025, Dushanbe, Tajikistan, Rudakî Avenue, 17. **E-mail:** basir_bbs@mail.ru

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ФОРМИРОВАНИЯ ТАДЖИКСКО-ТУРЕЦКОГО ПАРТНЕРСТВА В АФГАНСКОМ НАПРАВЛЕНИИ*Саидов Х.С., Разоков Джовидон***Российско-Таджикский (славянский) университет,
Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава**

В практике межгосударственных отношений Республики Таджикистан (РТ) и Турецкой Республики (ТР) сотрудничество в афганском направлении занимает особое место. Через историческую ретроспективу мы можем выделить некоторые ключевые вопросы, связанные с этим процессом. Сотрудничество приобрело более широкий формат с 2001 по 2023 годы. В этот период война представляла собой военный конфликт между Международными силами содействия безопасности (ISAF), поддерживаемыми сначала Северным альянсом, а затем новым правительством Афганистана, и исламистской организацией Движение Талибан - 1, контролировавшей до этого большую часть Афганистана. США проводили операцию в Афганистане в рамках операции «Несокрушимая свобода», которая была начата в ответ на террористический акт 11 сентября 2001 года. Международные силы содействия безопасности в Афганистане действовали согласно резолюции №1386 Совета Безопасности ООН от 20 декабря 2001 года. Важно отметить, что «Аль-Каида», борьба с которой стала главной причиной военной интервенции США в Афганистане, в основном покинула страну. Турция, как региональный игрок в Ближнем Востоке и Центральной Азии, преследует определенные интересы в Афганистане. Она является единственным мусульманским государством в НАТО и кандидатом в члены Евросоюза, и имеет глубинные стратегические цели на Ближнем Востоке, а также в регионах Центральной и Южной Азии. Турция стремится реализовать эти цели путем использования сильной и активной дипломатии, играя роль посредника в ключевых международных вопросах - начиная от афгано-пакистанской проблемы до ядерной программы Ирана и мирного урегулирования палестино-израильского конфликта.

После свержения режима талибов в 2001 году, турецкая организация по оказанию помощи (ТК) предприняла значительные усилия в строительстве школ в Афганистане. Афганско-турецкие лицеи, финансируемые Анкарой и полностью подконтрольные турецким властям, считаются престижными образовательными учреждениями в Афганистане. Они ежегодно выпускают высококвалифицированных студентов, а также активно способствуют успехам Афганистана в международном научном соперничестве.

Афганский кризис действительно имеет значительное влияние на безопасность Центрально-азиатского региона и каждого государства в отдельности. Это связано с тем, что регион полностью окружен ядерными державами, а также странами с геополитической важностью, такими как Иран и Турция, входящая в НАТО. Такое взаимодействие экономических и геополитических сил придает региону особое значение. Турция, в рамках партнерства с Таджикистаном, принимает активное участие в разрешении афганского кризиса. Президентом Узбекистана И. Каримовым в 2008 году была предложена инициатива создания контактной группы «6+3» под эгидой ООН, где особое место принадлежало Республике Таджикистан. Это инициатива основана на том, что проблемы Афганистана должны быть решены афганцами при поддержке всех заинтересованных сторон, включая США, НАТО, Россию и соседние страны. Важно, чтобы все заинтересованные стороны работали вместе для обеспечения устойчивого мира в Афганистане и в регионе в целом. Это позволит снять конфликтный потенциал и способствовать развитию стабильности, безопасности и прогресса. Одним из главных документов, сыгравших важную роль в таджикско-турецком партнёрстве в афганском направлении, считается Ташкентская декларация. Это декларация, принятая на конференции в Ташкенте в марте 2018 года, подчеркивает несколько ключевых моментов относительно Афганистана и вопросов сотрудничества с другими странами, в частности с Турцией. В этом документе можно выделить следующие моменты: во-первых, мирный процесс должен быть осуществлен силами и под руководством самих афганцев в соответствии с

резолюциями и решениями ООН. Во-вторых, важным фактором успеха мирного процесса является интеграция вооруженной оппозиции в политическую жизнь Афганистана и их признание в качестве легитимной политической силы. В-третьих, международное сообщество явно выступает против всех форм терроризма и признает угрозы, связанные с транснациональным терроризмом, наркотрафиком и организованной преступностью, как общие вызовы для стабильности и устойчивого развития Афганистана и региона в целом, на базе которого расширяется военно-политическое сотрудничество Таджикистана с Турцией. Как справедливо отмечает таджикский исследователь Султанов Ш.М., «отношения между Республикой Таджикистан и Турецкой Республикой традиционно носят дружественный и доброжелательный характер. Следует подчеркнуть, что позиции и концептуальные подходы двух стран к оценке международных событий, политической ситуации в различных регионах преимущественно совпадают. Близость и фактическое совпадение официальных точек зрения сторон относительно вызовов и угроз XXI века - международного терроризма, экстремизма и борьбы с незаконным оборотом наркотиков - являются хорошей основой для активного сотрудничества по этим и другим направлениям» [8,с.65]. Турция постепенно при участии Центрально-азиатских стран увеличивает присутствие своих инвестиционных компаний в стране. Турецкая сторона также обозначает необходимость восстановления афганской экономики. Она проявляет интерес к проекту "Лазуриновый коридор", который предусматривает транспортировку товаров и энергоносителей в Европу через государства Центральной Азии, в том числе Таджикистан и Азербайджан. Турция рассматривает этот маршрут как возможность для расширения своих связей с Центрально-азиатским регионом. В рамках этих усилий, в 2018 год, в Кабуле был подписан контракт между Министерством энергетики и водоснабжения Афганистана и турецкой фирмой "Строительство-77" о расширении плотины Каджаки. Турция была заинтересована в том, чтобы многие технические вопросы этого контракта решить при участии таджикской стороны. Эти развивающиеся сотрудничество и инвестиции свидетельствуют о растущем интересе Турции к Афганистану и региону, а также об их потенциале для развития экономических связей. Однако Турция самостоятельно не обладает способностью контролировать ситуацию в Афганистане. Участие в политическом и экономическом проектах государств Центральной Азии может привести к усилению позиций Турции в международных отношениях в регионах Евразии. Турция рассматривает себя как независимый геополитический "полюс" и региональную макродержаву, имеющую свои собственные стратегические интересы, которые могут отличаться и даже противоречить американским интересам. 1 марта 2016 года было отмечено 95-летие установления дипломатических отношений между Турцией и Афганистаном. За свою долгую историю взаимоотношений, эти две страны пересекались на разных путях. В современной Турции все чаще выражается поддержка и готовность занять роль союзника "братского народа" для содействия восстановлению страны и достижению стабильности [5,с.76]. Также Турция активно поддерживает Афганистан в рамках миссии НАТО "Решительная поддержка", продолжая оказывать экономическую помощь как на двусторонней, так и на многосторонней основе. Особое внимание Турция уделяет гуманитарной деятельности в Афганистане, особенно в области образования. «Благодаря участию Турции до 2019г. в Афганистане были восстановлены или построены заново 68 начальных и средних школ, включая школы для девочек, где трудятся как афганские, так и турецкие учителя. С 2003 года турецкие правительственные программы предоставили более 1200 стипендий афганским студентам, из которых 208 были предназначены для теологического образования» [13,с.30]. Начиная с 2016 по 2018 гг. каждый год Турция направляет более 250 тонн гуманитарной помощи в Афганистан. Кроме того, оказывается поддержка в строительстве, реконструкции и оснащении медицинских учреждений, мест отдыха, мечетей и инфраструктурных объектов, таких как дороги, мосты и системы водоснабжения. Афганские военнослужащие и гражданские лица также получают медицинскую помощь в турецких клиниках в Афганистане и Турции. В указанное время Турция продолжает свои усилия в поддержку Афганистана и делает важный вклад в его развитие и восстановление. В этом контексте, таджикско-турецкие контакты на высшем уровне, включая саммиты и встречи глав Турции, Таджикистана и Афганистана, играют важную роль в

развитии трехстороннего диалога и сотрудничества между странами. В этом плане, "Анкарский процесс" является значимой платформой для такого трехстороннего сотрудничества и был успешно организован в различных городах Турции с 2007 года. Участие руководителей, министров иностранных дел, парламентариев и военных глав из Турции, Таджикистана и Афганистана подчеркивает важность этого диалога. Кроме того, в Турции проводятся различные международные конференции и саммиты, посвященные афганским проблемам и развитию регионального взаимодействия. Эти мероприятия являются важной платформой для обсуждения и решения вопросов, связанных с урегулированием ситуации в Афганистане и сотрудничеством между странами. Региональный саммит дружбы и сотрудничества "В Сердце Азии", который прошел в Стамбуле в январе 2010 года, был посвящен урегулированию ситуации в Афганистане. Республика Таджикистан, являющаяся активным участником, принимала участие в этом мероприятии. Это свидетельствует о широком участии различных стран в решении проблем Афганистана и в поиске путей к мирному разрешению конфликта. В ноябре 2010 года состоялась 4-ая Региональная конференция экономического сотрудничества по Афганистану в Стамбуле. На этой конференции Республика Таджикистан и Турция сотрудничали и согласовывали вопросы сотрудничества в афганском направлении. Участие делегаций из 27 стран и 14 международных и региональных организаций подчеркивает значимость этого события и стремление международного сообщества к установлению мира и экономического развития в Афганистане [7]. Особый саммит, состоявшийся в Стамбуле в декабре 2010 года, был посвящен вопросам региональной стабильности, безопасности и борьбы с терроризмом и контрабандой наркотиков. На этой встрече было принято решение о проведении совместных военных учений при участии Таджикистана, что продемонстрировало растущее сотрудничество двух государств в области обеспечения безопасности в Афганистане, и способствовало укреплению дружественных связей. Такие саммиты и встречи стран подтверждают стремление к сотрудничеству в различных областях, включая безопасность, образование и развитие. Эти инициативы создают основу для продолжения сотрудничества и в будущем, способствуя мирному и стабильному развитию региона. Однако, как видно, события в Афганистане развиваются по другому сценарию. В дальнейшем взаимное сотрудничество между Турцией и Афганистаном в урегулировании афганского конфликта осуществляется через турецкого спецкоординатора по Афганистану, А. Эрмана. Анкара выступает за прекращение кровопролития в Афганистане и поддерживает усилия ООН по созданию правительства доверия на широкой представительной основе с участием всех основных этнических групп. Спецпосланник неоднократно посещает Таджикистан. Это является важным шагом на пути к мирному урегулированию конфликта и установлению стабильности в регионе. Известно, что Турция занимала гибкую позицию в отношении военной операции в Афганистане после событий 11 сентября 2001 года. На начальном этапе турецкие эксперты по борьбе с терроризмом высказывались против наземной операции, опасаясь возможных потерь среди гражданских лиц и реакции мусульманского мира. Вместо этого, они предлагали использовать "турецкую модель" борьбы с терроризмом, сосредоточившись на точечных ударах по террористическим целям. По мнению таджикского исследователя Шарифова Э.У., Таджикистан и Турция «...имеют сходные национальные, региональные и международные приоритеты, среди которых: укрепление своей независимости и целостности, внутреннее единство, мир и стабильность, борьба с международным терроризмом и религиозным экстремизмом» [14,с.18] больше выделяется. Однако, с течением времени и в связи с международными усилиями в борьбе с талибами, Турция скорректировала свою позицию. Она присоединилась к военной операции в Афганистане, предоставив США свое воздушное пространство и военные аэродромы для выполнения мероприятий. Также турецкое правительство приняло решение включить подразделение турецкого спецназа в антитеррористическую коалицию, чтобы помочь в подготовке бойцов Северного альянса и контролировать доставку гуманитарной помощи. Турецкое руководство высказалось в пользу создания правительства в постталибском Афганистане, включающего представителей всех основных этнических групп. Они считали, что это обеспечит стабильность в стране. Президент Турции подчеркнул важность для афганцев самостоятельно определять свое будущее, без вмешательства иностранных сил. Он отметил,

что талибы, противоречащие принципам ислама, не должны быть представлены в будущем правительстве, хотя они преимущественно состоят из пуштунов. Турция продолжала участвовать в международных усилиях по урегулированию ситуации в Афганистане и содействию миру и стабильности в регионе. Ее гибкая и активная роль отражает стремление Анкары к достижению мирного разрешения конфликтов и поддержке усилий международного сообщества. А сотрудничество с Центрально-азиатскими странами в этом направлении считается ключевым. В частности, в рамках партнерства между Турцией и Таджикистаном в Афганистане основными направлениями деятельности были определены: 1. участие в миссии "Решительная поддержка". Турецкий посол в Кабуле был назначен главным гражданским представителем НАТО в Афганистане после запуска этой миссии. Турция направила военный медицинский персонал в военный госпиталь в Кабуле и военное подразделение в региональное командование "Север". 2. Немного позднее в 2017 г. главы Минобороны Таджикистана и Турции подписали Рамочное соглашение о военном сотрудничестве. Это соглашение позволяет Турции расширить возможности сотрудничества с Таджикистаном в афганском направлении и вопросах региональной безопасности, обороны и оборонной промышленности. 3. Урегулирование ситуации в Афганистане. Турция придает важность сохранению единства и целостности Афганистана, обеспечению его безопасности и стабильности, укреплению политической структуры, отвечающей потребностям народа и обеспечивающей участие в жизни страны. Одновременно Турция стремится к освобождению Афганистана от терроризма и обеспечению спокойствия и процветания его народа. Проведённый в феврале 2017 г. в Душанбе в рамках девятого заседания межправительственной комиссии по экономическому сотрудничеству бизнес-форум «Турция - Таджикистан» стал действенной платформой для углубления межгосударственного сотрудничества и улучшения экономических инвестиционных и торговых связей двух стран. На форуме рассматривались результаты взаимодействия двух стран за 25 лет, которые были названы «прагматическими и впечатляющими» [4,с.39-47]. Очередным шагом в направлении партнёрства стал визит таджикской делегации в Анкару 20 апреля 2022 года. Глава Минобороны Таджикистана, Шерали Мирзо, и глава Минобороны Турции, Хулуси Акар, подписали рамочное соглашение о военном сотрудничестве между двумя странами. На закрытой встрече были обсуждены вопросы региональной безопасности и обороны, а также сотрудничество в области оборонной промышленности. Глава оборонного ведомства Турции, Акар, отметил, что между Турцией и Таджикистаном существуют исторические, культурные и религиозные связи. Он подчеркнул готовность Анкары обмениваться опытом в области защиты границ, борьбы с терроризмом и военной подготовке с Душанбе. По этому поводу посол Турции в Таджикистане, Эмре Зеки Карагёл, выразил мнение, что Таджикистан может сыграть ключевую роль в урегулировании ситуации в Афганистане. Он считает, что решение проблем в Афганистане должно быть найдено под руководством афганцев и что необходимо предпринять шаги для обеспечения стабильности в стране. В этом плане Таджикистан может сыграть важную роль. Важно отметить, что Турция поддерживает создание инклюзивного правительства в Афганистане, включающего представителей всех народностей страны. Таджикистан также играет ключевую роль в урегулировании ситуации в Афганистане, в соответствии с позицией Республики Таджикистан. Таджикско – турецкое партнёрство направлено на достижение стабильности, безопасности и процветания Афганистана, а также на поддержку потребностей его народа в политической и социальной сферах. Поэтому Турция уделяет серьезное внимание политической стабильности, экономическому развитию и гуманитарной поддержке Афганистана, а партнерство с Таджикистаном играет важную роль в достижении этих целей.

В связи с политическим изменением в Афганистане в августе 2021 года ВВС Турции выполняли миссию по эвакуации из Афганистана. Четыре грузовых самолёта ВВС Турции были задействованы в операции по доставке турецких граждан из Кабула в аэропорт города Куляба в Таджикистане. Это военно-логистическое планирование и использование турецкими самолетами были важными компонентами поддержки операции эвакуации. Турция также является долгосрочным и надежным экономическим партнером Таджикистана. В рамках развития и укрепления экономических связей, Совет по внешним экономическим связям

(DEİK) и Стамбульская торговая палата активно сотрудничают с Таджикистаном. В течение 2019-2021 годов они направили в Таджикистан делегации турецких предпринимателей из разных отраслей. Пандемия COVID-19 замедлила процесс, но в конце сентября 2022 года состоялась делегация турецких предпринимателей и обсуждались вопросы сотрудничества и гуманитарной помощи афганскому народу. На базе расширения сотрудничества обе страны стремятся определить новые направления и маршруты для совместного партнёрства в афганском направлении. В осуществлении этих задач проведение заседания Межправительственной экономической комиссии является важным инструментом для укрепления экономических связей и поиска новых возможностей в сотрудничестве между Турцией и Таджикистаном. Этот шаг приведет к дальнейшему развитию наших отношений и созданию благоприятной платформы для расширения экономического сотрудничества и обмена опытом между нашими странами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Внешняя политика Президента Рахмонова. - Душанбе: Авасто, 2000. -176с.
2. Давутоглу А. Внешняя политика Турции / Россия в глобальной политике. – 135с. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.globalaffairs.ru/number/n_14562. 13. 04. 2021.
3. Звягельская И.Д. Восприятие Россией политики Запада в Центральной Азии / И.Д. Звягельская, Д.В. Макаров. - М., 2003. -С. 106.
4. Иванова И.И. Турция в Центральной Азии: партнер или соперник? // Азия и Африка сегодня / И.И. Иванова. - 2019. -№7. -С.39-47.
5. Колачев П. Внешняя политики Турции вчера и сегодня / П.Колачев. - Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2017. -С.76.
6. Назаров Т.Н. Рыночная экономика и международное сотрудничество / Т.Н. Назаров. -Душанбе: Ирфон, 2007. - 204с.
7. Рахмон и Эрдоган возглавили Совет по сотрудничеству Таджикистана и Турции [Электронный ресурс Режим доступа:<http://news.tj/ru/news/rakhmon-i-erdogan-vozglavili-sovet-po-sotrudnichestvu-tadzhikistana>.
8. Султанов Ш. М. Региональные векторы внешней политики Республики Таджикистан: дис. ... д-ра полит. наук / Ш. М. Султанов. - Москва, 2006. -С. 65.
9. Саидов З. Основные тенденции внешней политики Республики Таджикистан на рубеже столетий (1992-2004гг.) / З.Саидов. - Душанбе: Авасто, 2009. -418с.
10. Справочные материалы МИД Турции [Электронный режим]. -Режим доступа: <http://www.mfa.gov.tr/>. Дата доступа. 16. 04. 2020.
11. Справочные материалы и отчеты ТИКА.<http://www.tika.gov.tr/tr>. Дата доступа. 05. 03. 2021.
12. Справочные материалы МИД Турции [Электронный режим]. -Режим доступа: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-tacikistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>. Дата доступа. 11. 04. 2021.
13. Торгово-экономические отношения Турции со странами СНГ// Информационно-аналитическая справка исполнительный комитет СНГ. Москва 2015. -С. 30.
14. Шарофов Э. У. История таджикско-турецкого сотрудничества (1991-2011гг.): Автореф. дис. на соис. уч. степени канд. ист. наук / Э. У. Шарофов. – Душанбе, 2012. -С. 18.
15. Шкваря Л.В. Внешнеэкономические связи Республики Таджикистан с государствами Азии: современные тенденции / Л.В.Шкваря, В.И.Русакович, Д.В. Лебедева // Управление экономическими системами: электронный научный журнал. -2015. -№ 6 (78). -С. 12.
16. Эмомали Рахмон. Независимость Таджикистана и возрождение нации. Т. 1. - Душанбе, 2002.

ДАР БОРАИ БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛИ ҲАМКОРИҲОИ ТОҶИКИСТОН ВА ТУРКИЯ ДАР САМТИ АФҒОНИСТОН

Дар мақола ҳамкориҳои Тоҷикистону Туркия дар заминаи муноқишаи Афғонистон таҳлил шудааст. Муаллиф ба таърихи ин ҳамкориҳо таваҷҷуҳи хосса зоҳир намуда, ба воқеаҳои, ки аз соли 2001 то соли 2023 рух додаанд, таваҷҷуҳи хосса кардаанд. Қайд мекунанд, ки Туркия дар Афғонистон манфиатҳои стратегӣ дорад, зеро он як бозигари калидии минтақаи дар Ховари Миёна ва Осиёи Марказӣ мебошад. Муаллиф таъкид кардаанд, ки ширкати фаёли Туркия ба унвони миёнарав дар масоили байналмилалӣ марбут ба Афғонистон барои таъмини амният дар минтақаи Осиёи Марказӣ аҳамияти бузург дошт. Дар ин росто ҳамкориҳои Тоҷикистону Туркия дар самти Афғонистон аҳамияти калидӣ дорад. Дар баробари тавсеаи ҳамкориҳои ду кишвар, рабобит тавассути миссияи "Дастгирии қатъӣ" тақони нав мегирад: кумак аз ҷониби Туркия дар фиристодани кормандони тиббии ҳарбӣ ба беморхонаи низомии Кобул ва як қисми низомӣ ба фармондеҳии минтақавии Шимол; имзои созишномаи сечаҳорҷӯбаи ҳамкориҳои низомӣ, ки ба Туркия имкон медиҳад, имконоти ҳамкорӣ бо Тоҷикистонро дар самти Афғонистон ва масъалаҳои амният ва дифои минтақаи гузариш диҳад; майлу хоҳиши ҳар ду давлат барои озод кардани Афғонистон аз терроризм, нашъамандӣ, таъмини сулҳу осоиш ва шукуфоии халқи он. Ва сафари ахири ҳайати низомии Тоҷикистон ба Анкара дар 20 апрели соли 2022 марҳалаи нави ҳамкориҳоро дар самти Афғонистон боз мекунад.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Туркия, Афғонистон, шарикӣ, ҳамкориҳои ҳарбӣ-техникӣ, кӯмаки башардӯстона, Комиссияи байниҳукумати иқтисодӣ (КБМ), Шӯрои равобити иқтисодии хориҷӣ, динамизми муносибатҳо, созишномаи чаҳорҷӯба, дурнамои муносибатҳо.

О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ ФОРМИРОВАНИЯ ТАДЖИКСКО-ТУРЕЦКОГО ПАРТНЕРСТВА В АФГАНСКОМ НАПРАВЛЕНИИ

В статье подвергается анализу партнёрство Турция - Таджикистан в контексте афганского конфликта. Авторы обращают внимание на историю этого сотрудничества, и уделяет особое внимание событиям, происходившим с 2001 по 2023 год. Отмечается, что Турция имеет стратегические интересы в Афганистане, так как является ключевым региональным игроком на Ближнем Востоке и в Центральной Азии. Автор подчеркивает, что активное участие Турции в качестве посредника в международных вопросах, связанных с Афганистаном, имело большое значение для обеспечения безопасности Центрально - азиатском регионе. В связи с этим таджикско-турецкое сотрудничество в афганском направлении имеет ключевое значение. В ходе расширения сотрудничества двух стран получает новый импульс отношение по линии миссии "Решительная поддержка": оказание содействия турецкой стороне при отправлении военного медицинского персонала в военный госпиталь в Кабуле и военное подразделение в региональное командование "Север"; подписание трёхрамочного соглашения о военном сотрудничестве, позволяющего Турции расширить возможности сотрудничества с Таджикистаном в афганском направлении и вопросах региональной безопасности и обороны; стремление двух государств в освобождении Афганистана от терроризма, незаконного оборота наркотиков, обеспечении спокойствия и процветания его народа. А последний визит таджикской военной делегации в Анкару 20 апреля 2022 года открывает новый этап сотрудничества в афганском направлении.

Ключевые слова: Таджикистан, Турция, Афганистан, партнёрство, военно-техническое сотрудничество, гуманитарная помощь, Межправительственная экономическая комиссия (МЭК), Совет по внешним экономическим связям (ДЕИК), динамизм отношения, рамочное соглашение, перспективы отношений.

ABOUT SOME FEATURES OF THE FORMATION OF THE TAJIK-TURKISH PARTNERSHIP IN THE AFGHAN DIRECTION

The article analyzes the Türkiye-Tajikistan partnership in the context of the Afghan conflict. The author draws attention to the history of this cooperation and pays special attention to the events that took place from 2001 to 2023. Notes that Turkey has strategic interests in Afghanistan, as it is a key regional player in the Middle East and Central Asia. The author emphasizes that Turkey's active participation as a mediator in international issues related to Afghanistan was of great importance for ensuring security in the Central Asian region. In this regard, Tajik-Turkish cooperation in the Afghan direction is of key importance. As cooperation between the two countries expands, the relationship through the Resolute Support mission receives a new impetus: assisting the Turkish side in sending military medical personnel to a military hospital in Kabul and a military unit to the regional command North; the signing of a three-framework agreement on military cooperation, allowing Turkey to expand the possibilities of cooperation with Tajikistan in the Afghan direction and issues of regional security and defense; the desire of the two states to liberate Afghanistan from terrorism, drug trafficking, and ensure peace and prosperity for its people. And the latest visit of the Tajik military delegation to Ankara on April 20, 2022 opens a new stage of cooperation in the Afghan direction.

Key words: Tajikistan, Turkey, Afghanistan, partnership, military-technical cooperation, humanitarian assistance, Intergovernmental Economic Commission (IEC), Council for Foreign Economic Relations (DEİK), dynamism of relations, framework agreement, prospects for relations.

Маълумот дар бораи муаллифони: Саидов Хомид Саидович - Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон, кафедраи муносибатҳои байналхалқӣ ва дипломатия, доктори илмҳои сиёсӣ, профессор. **Суроға:** 734000, шаҳри Душанбе, Чумхурии Тоҷикистон, кӯчаи М.Турсунзода, 30. E-mail: homid-saidov@mail.ru

Раҷоков Ҷовидон - Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, кафедраи муносибатҳои байналхалқӣ, унвонҷӯй. **Суроға:** 735140, шаҳри Бохтар, Чумхурии Тоҷикистон, кӯчаи Айни, 67. E-mail: razokov@mai.ru Телефон: **918 51 01 10**

Сведения об авторах: Саидов Хомид Саидович – Российско-Таджикский (славянский) университет, кафедра международных отношений и дипломатии, доктор политических наук, профессор. **Адрес:** 734000, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мирзо Турсунзаде, 30. E-mail: homid-saidov@mail.ru

Раҷоков Ҷовидон - Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, кафедра международных отношений, соискатель. **Адрес:** 735140, город Бохтар, Республика Таджикистан, улица Айни, 65. E-mail: razokov@mai.ru Телефон: **918 51 01 10**

Information about the authors: Saidov Homid Saidovich – Russian-Tajik (Slavic) University, Department of International Relations and Diplomacy, Doctor of Political Sciences, Professor. **Address:** 734000, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Mirzo Tursunzade, 30. E-mail: homid-saidov@mail.ru

Razokov Jovidon - Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, Department of International Relations, and applicant. **Address:** 735140, Bokhtar city, Republic of Tajikistan, Ayni street, 65. E-mail: razokov@mai.ru Phone: **918 51 01 10**

**НОВЫЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЕ АКТЫ ПРАВИТЕЛЬСТВА АФГАНИСТАНА ПО
РЕАЛИЗАЦИИ УМЕРЕННОЙ ПРОГРАММЫ МОДЕРНИЗАЦИИ СТРАНЫ
(1934 – 1938 годы)**

Шаринов М.Ф.

Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава

Анализ содержания законодательных актов направлен на реализацию умеренной программы модернизации Афганистана показывает, что законотворческая деятельность в разработке и реализации законодательных актов в сфере духовной и политической жизни общества, финансово-экономического, торгово-коммерческого, налогового-аграрного, промышленно-производственного и структурно-технического направления осуществлялась с учетом насущных и реальных потребностей страны, в рамках политической и экономической стратегии медленной, ограниченной и охранительной консервативной модернизации Афганистана.

Предварительным условием для этого было то, что по мере стабилизации власти Захир-шаха и укрепления политических позиций его династии режим больше ощущает необходимость в разработке новых законов и нормативно-правовых актов. К этому времени, несмотря на проведение курса «умеренных реформ», правительство держало под жестким контролем политическую жизнь страны, не допуская появления любых общественных движений, в том числе оппозиционного толка. Одновременно правительство приступает к осуществлению умеренной реформы по модернизации афганского общества. Напрашивается вопрос. А именно, что было сделано?

В сфере *внешней политики* была провозглашена политика нейтралитета, развитие дружбы с Советским Союзом как с ближайшим и важнейшим соседом Афганистана. Это было продолжением политики предыдущих лет. Как известно, до этого афганское правительство ещё 24 июня 1931 г. заключало с СССР Договор о нейтралитете и взаимном ненападении сроком на пять лет с автоматическим ежегодным продлением, а в 1932 г. выразило одобрение советской позиции на Международной конференции по разоружению. В 1932 г. Афганистан подписал Договор о дружбе с Саудовской Аравией и Ираком [16,с.334]. Что касается отношений с Европой, то правительства стремились продолжать политику на установление дружеских отношений как можно с большим числом стран. В этот период было заключено соглашения о дружбе с Эстонией, Литвой, Финляндией, позже — с Австрией, Данией, Голландией, Швецией, Норвегией, Испанией и Венгрией; США были последними из крупных держав, признавших новую династию в 1934 г. Но и после этого США не открыли свою дипломатическую миссию в Кабуле; Афганистан вступал в Лигу Наций в 1934 г. В 1936 г. Афганистан продлил советско-афганский договор 1931 г. до 1946 г. Вслед за этим в мае 1936 г. последовало подписание Торгового соглашения, по которому Афганистану был предоставлен транзит через советскую территорию; в 1937 г. Афганистан присоединился к Саадабадскому пакту, членами которого стали также Иран, Турция и Ирак. В результате подписания пакта, в организации которого решающую роль сыграла Великобритания, была сформирована так называемая Ближневосточная Антанта [12,с.143].

Особой заботой афганского правительства оставалась задача установления отношений с США. Афганцы настаивали на обмене дипломатическими миссиями с Вашингтоном. Усилились попытки привлечь в страну американский частный капитал и наем специалистов. США официально признали режим Захир Шаха в 1934 г. и уполномочили своего посла в Иране быть их аккредитованным представителем в Афганистане. В 1936 г. обе страны подписали временное соглашение, содержащее упоминание о дружественных отношениях и дипломатическом представительстве. Однако полноценного соглашения достигнуто не было, так как афганцы отказались предоставить США режим наибольшего благоприятствования. Это было связано с тем, что США не проявляли живого интереса к Афганистану.

В сфере *внутренней политики*, одна из важных целей была направлена на расширение и улучшение системы образования на основе идеологии пуштуоцентризма. Но она не принесла ощутимого результата. Тем не менее, правительство считало, что с целью повышения национального сознания афганцев и приданию языку пушту статуса национального языка необходимо проводить реформу в сфере использования государственных языков. По замыслу премьер-министра к 1938 г. пушту должен был стать официальным языком, заменив дари. Идея превратить пушту в официальный и национальный язык наравне с дари вынашивалась еще Амануллой. Однако концепция превосходства языка пушту появилась сразу после прохода к власти Надира 1930г., позже во времена Захир-шаха 1934г и вызвала шумную полемику между персидской и афганской прессой. Ряд зарубежных газет, в первую очередь персо язычная «Хабль уль-матин», издававшаяся в Калькутте, предупреждала афганское правительство об опасности введения языка пушту в качестве официального. Такой шаг, считала газета, может привести к отрыву Афганистана от богатой персидской культуры и литературы и подорвать национальное единство Афганистана [14]. Однако правительство Хашим-хана стояло на своем.

В 1936 г. правительство издало указ, который официально объявлял язык пушту «средством единства и взаимопонимания всей нации» [13,с.205]. А следующим декретом в 1937 г. пушту провозглашается национальным языком. На основе новых декретов министерство образования активно занимается подготовкой и публикацией школьных учебников на пушту. Учителей обязали преподавать в школе на пушту, а чиновников заставляли по ночам учить новый национальный язык. Кроме того, в 1937 г. поднимался даже вопрос о замене персидско-арабской графики на латинский алфавит, однако все закончилось лишь разговорами. Предложение о преподавании языка пушту на всей территории Афганистана вызвало немало проблем: не хватало учителей, не было новой методики обучения, сказывалось преобладание языка дари во всех крупных городах. Оставив в целом нетронутой основу системы образования, существовавшую при Надир-шахе, правительство пошло по пути расширения и модернизации существовавшей образовательной сети.

За этим просматривалось стремление превратить его в национальный язык Афганистана. Указ требовал обязательного изучения пушту государственными чиновниками в течение трех лет. Созданная на базе Кабульского литературного общества и Общества пушту Академия языка пушту («Пашто толына») издала учебные буклеты, которые распространялись по всей стране. Действие указа легло в основу разработки новой государственной идеологии — пуштунского национализма, — в рамках которой на первый план выдвигались идеи монархизма и шовинистические по своей сути положения о пуштунах как образце «чистокровной арийской расы», или «арийской нации», об исторической родине арийцев — Ариане [11,с.66-85]

В *экономической сфере* наиболее заметна деятельность правительства в развитии хлопководства. В этот период на севере страны осуществлялась хлопковая компания, организационно связанная с Афганским национальным банком (АНБ). Она была создана в 1934 г. и занялась рекультивацией брошенных земель и обследованием угольных месторождений. А План общего экономического развития на 1932—1938 гг. был заменен в 1938 г. на семилетний план экономического развития.

В рамках укрепления обороноспособности страны, правительство продолжило *политику модернизации афганской армии*. Рассматривая армию как инструмент по поддержанию внутренней стабильности, ее считали орудием прогресса, а также инструментом для поддержания мира, и ее единственной задачей провозглашалась защита территориальной целостности и политической независимости Афганистана. Министром обороны был дядя короля Шах Махмуд. Армия была оснащена германским, итальянским, английским и чешским оружием. В ее состав входили небольшие ВВС, несколько танков и транспортные подразделения. В 1934 г. армия насчитывала 70 тыс. солдат и офицеров, в 1936 г. — 80 тыс., в 1941 г. — 90 тыс. До 1937 г. страна тратила на армию до 50% своего бюджета. Дальше он продолжал расти пропорционально росту бюджета [16,с.371].

В области *судебной реформы* в процессе централизации судебной власти и кодификации государственных и религиозных законов в рамках министерства юстиции к началу 1936 г. действовали Верховный суд, 19 апелляционных судов в провинциях и 106 судов низшей

инстанции [16,с.372]. В 1936 г. правительство реорганизовало внутреннюю структуру судов, издав декрет, который определил и ограничил власть судей, а также сделал обязательным регистрацию различных процедур (свадеб, разводов) в шариатском суде. Книга регистрации отправлялась в министерство юстиции. Декрет обязал судей хорошо знать шариатские законы и единый язык судопроизводства. Это было продиктовано стремлением передать в руки государства ведение судопроизводства и ослабить власть полуграмотных судей и мулл.

Другой декрет, изданный в 1938 г., регулировал расходы на свадьбы, разводы и похороны. Поскольку традиционно высокие расходы на эти цели признавались противоречащими шариату, правительственный контроль в этой области не расценивался как вмешательство в религиозное судопроизводство. Декрет также регулировал проблемы, связанные с собственностью, в частности с наследством.

Немного раньше, 15 апреля 1934 г., было издано «Законоположение о продаже имущества государственных складов Афганистана» («Усулнама-йи фуруш-и амвал-и тахвилханаха-йи давлат-йи Афганистан») [5]. В 14 пунктах этого закона были сформулированы и определены порядок и условия продажи имущества государственных складов. Согласно статье 1 в центре и на местах составляют таблицу-перечень имущества военных складов и государственных хранилищ и представляют этот список военному министерству и администрациям на местах. Продается только излишнее и ненужное военное и гражданское имущество. Для реализации этого закона создается временная специальная комиссия из числа представителей министерств и местной администрации. В комиссии для продаж военных имуществ включали от одного до трех представителей военных частей (ст.3). Список продаваемых вещей и их содержания объявлялся за неделю. Лицам, которые приобретают вещи от 10 тысяч рупии и выше предполагалась значительная скидка (ст.6). Все имущества продавались за наличные деньги. Лицам, активно и посредственно участвовавшим в продаже имущества государственных складов, выдавалось денежное вознаграждение из суммы проданной вещи. (ст.13). Реформа доходной части бюджета и таможенного администрирования являлась важной целью афганского правительства. Афганистан располагал довольно широкой сетью таможенных учреждений, расположенных во всех крупнейших торговых центрах страны – Кабуле, Кандагаре, Герате, Андхое, Мазари-Шарифе и т.д. Общее руководство таможнями осуществляло Главное таможенное управление Министерства финансов.

Правительство с целью совершенствования налоговой системы и повышения таможенных доходов и сборов 21 апреля 1934 года приняло новый «Закон о таможне в Афганистане» («Усулнама-йи гумрук дар Афганистан») [6]. Новое законоположение было более подробным и состояло из 3 глав и 60 статей. Закон достаточно четко регулировал порядок общих правил таможенных процедур и функциональные обязанности сотрудников таможенных служб Афганистана. Таможенное право претворялось в жизнь «Законом о тарифных ставках» и устанавливалось, что ни один товар без предъявления его характеристики и товарных знаков не может проходить через таможенный контроль. В противном случае, товар будет конфискован (ст.4).

Вторая глава закона включала статьи, дающие таможенные привилегии отдельным товарам. В десяти статьях закона (ст.16-25) приведены перечни товаров, освобожденных от выплаты тарифных пошлин: промышленные, горные, торговые товары, освобожденные законодательством от выплаты таможенных пошлин; вещи дипломатических представительств иностранных государств (которые регулируются отдельным законом), личные вещи приезжающих и выезжающих в страну; Коран и толкования к нему, религиозная литература, с одобрения Министерства юстиции и Совета улемов; учебная литература (с разрешения Министерства образования); скот переселенцев; и ряд других товаров входили в этот перечень. Третья глава (ст.26-33) приводит список запрещенных товаров для вывоза из страны и ввоза в страну. Литература, противоречащая религиозным и обычным нравам, а также яды, алкоголь и наркотические вещества входили в список товаров, импорт которых был запрещен: импорт алкогольных напитков разрешался только для представительств иностранных государств при наличии разрешительных документов. Спиртные вещества также разрешались медицинским

учреждениям. Заседание кабинета от 29 января 1934 года утвердило список товаров, импорт которых запрещен в страну. Аналогичные решения принимались также в 1936-1937 гг.

Закон предусматривал некоторые предписания или инструкции для таможенных учреждений и служащих. Сотрудники таможенных служб обязаны приветливо и вежливо общаться с лицами, проходившими таможенный контроль, особенно с иностранцами (ст.34). Таможенный чиновник, просивший ку освобождается от службы и подвергается трехкратному штрафу от требуемой суммы (ст.35). Таможенный начальник или служащий, причастные к контрабанде запрещенных товаров, будут наказаны выплатой штрафа в двукратном размере от стоимости товара и освобождается от работы (ст.37). Новый закон регулировал порядок расчетов и выплат суммы таможенных пошлин. Согласно него сборы от таможенных пошлин каждые десять дней должны поступать в государственную казну (ст.41). Нарушивший режим сдачи денег, в зависимости от суммы денег, подвергается наказанию в виде сокращения заработной платы в течение трех месяцев и освобождению от работы (ст.42). Были определены и нормы, регулирующие контрабандные и неучтенные товары. Сотрудники таможенных служб имеют право при обнаружении товаров, за которые не оплатили таможенные пошлины, на базарах, в складах, торговых домах, могут их конфисковать (ст.44). При аресте товаров таможенный чиновник награждается четвертой долей от суммы конфискованных товаров, а служащий таможни -половиной доли от суммы товара (ст.47). Таможенные служащие не могут за один товар дважды взимать пошлины, в противном случае чиновник из своего дохода восстановит ущерб (ст.49). Кассиры и чиновники таможенных служб не могут пропускать товар, не взимая таможенных пошлин (ст.51). Сотрудники в портах в конце каждого месяца дают отчет о своей деятельности вышестоящим организациям, а таможенное управление - Министерству торговли. Лица, занимающиеся импортом товаров, при получении разрешения заполняют анкету, в котором подробно описывают свои личные данные и товары (ст.54). Исполнение этого закона было возложено на чиновников таможенных служб.

Более важным и далеко идущими были меры по поощрению и развитию торгово-коммерческой деятельности. Очень важным шагом в этом направлении было принятие 30 июня 1935 г. «Закона о кредитах на торговую деятельность» («Усулнама-йи такавии туджарийа дар Афганистан») [7]. Закон состоит из 18 статей. Кредиты предоставлялись для внутри и внешнеторговой деятельности. Кредиты для внутренней торговли предоставлялись на более льготных, чем для внешней торговли, условиях. Внешняя торговля была делом более выгодным, во-первых, а, во-вторых, правительство поощряло развитие торговли внутренней. Государство, проводя перечисленные выше "пробуржуазные мероприятия", объективно способствовало ускорению процесса первоначального накопления, что, в конечном итоге, создавало базу для развития промышленности. Принятие указанного закона способствовало оживлению торговли в стране.

Размер кредита для внутренней и внешней торговой деятельности определило Министерство торговли (ст.1). В центре Собрание Министерства торговли, а на местах Советательное собрание были обязаны определить размер кредита для обращающихся лиц (ст.2). Кредиты выдавались наличными, путем предоставления залога – недвижимым имуществом и поручительством. Если недвижимое имущество превышает сумму кредита, то поручительство не понадобится. Недвижимое имущество кредитора подтверждается местными властями, финансовым чиновником и старейшиной местности (ст.4). Лица, не имеющие недвижимого имущества, должны иметь поручителя, предоставляющий свое имущество в качестве залога (ст.5). Министерство торговли в центре и финансовые органы на местах принимают и изучают поступающие документы и предоставляют их для получения торгового кредита (ст.7). Срок выдаваемого кредита для внутренней торговли составлял из 6 до 12 лет, для внешней торговли -от 5 до 10 лет (ст.8). Кредитор не имеет право тратить торговые кредиты для других целей (ст.11). Если в течение трех лет кредитор не ведет успешную торговую деятельность, с предложением таможенных органов сумма кредита в течение 24 месяцев должна будет возвращена государству (ст.12). Исполнение этого закона возложено на Министерство торговли (ст.18).

5 января 1935 году было принято «Законоположение об импорте красочных материалов в Афганистан» («Усулнама-йи таврид-и рангха-йи джавхари дар Афганистан») [8]. Закон состоит из 20 статей. Целью этого законоположения было регулирование стандартов и норм качества разнообразных цветных и красочных материалов и изделий, контрабандным путем недоброкачественных изделий.

4 октября 1935 года было принято «Законоположение об освобождении вещей и багажа иностранных дипломатических работников и консульств от таможенных пошлин в Афганистане» («Усулнама-йи маафият-и амвал ва багаж-и хайати диплумаси ва кансул-хаи хариджи аз гумруки Афганистан»), состоявшее из 17 статей. Согласно первой статье личные вещи и ручная кладь работников иностранных дипмиссий (политические чиновники: послы, полномочные министры, поверенные в делах) и члены состава их семьи при прохождении таможни Афганистана освобождаются от проверки и уплаты таможенных пошлин [9].

Одновременно с законом о таможне был принят и Закон о таможенном тарифе. Таможенный тариф Афганистана - свод ставок таможенных пошлин (таможенного тарифа), применяемых к товарам, перемещаемым через таможенную границу Афганистана. Таможенный тариф применяется в отношении ввоза товаров на таможенную территорию Афганистана и вывоза товаров с этой территории. За весь период действия этого закона в него не было внесено сколько-нибудь существенных изменений. Закон устанавливал порядок формирования и применения таможенного тарифа Афганистана, а также правила обложения товаров пошлинами при их перемещении через таможенную границу Афганистана.

Одним из первых и серьезных шагов по совершенствованию и укреплению финансовой системы были активные усилия по широкому внедрению и использованию национальной валюты – афгани.

Важнейшим было принятие «Законоположения о казначейских билетов (бумажных деньгах) в Афганистане» («Усулнама-йи нутха-йи муравиджа дар Афганистан») [10] 26 октября 1935 года.

Законоположение состоит из 21 статьи. В первых статьях высшие органы реализации денежных образцов бумажного типа, их функции, обязанности, а также их ответственность (ст.1-3). Ими были Министерство финансов и Национальный банк Афганистана. Министерство финансов имело право на выпуск и введение в обращение бумажных денег Национального банка. Полномочия и права Национального банка в эмиссии денег будут изложены в специальном законопроекте (ст.1). Министерство финансов периодически определяет количество выпускаемых бумажных денег, которое после обсуждения Кабинетом министров (маджлис-и вузара), утверждения Национальным советом и указом короля вступает в силу (ст.2). Законоположение определяло с учетом реалий страны, что казначейские билеты выпускаются в соответствии с серебряными монетами афгани, в ограниченном количестве достоинством 5, 10, 20, 50, 100 афгани (ст.3). Позже, в 1939 году, выпускались казначейские билеты достоинством 2 афгани. Бумажные деньги наравне с монетами имеют равную значимость, выполняют одинаковые функции, используются в качестве торговых операций всех уровней, выдачи зарплат и других обменных операций и дел (ст.5). Для изучения поступающих в казну испорченных, недействительных и фальшивых денег и определения их соответствия при правительстве создается специальная комиссия (ст.10). Лицам занимающимся подделками бумажных денег грозит суровое наказание (ст.11).

Вторая глава данного законоположения посвящена обязанностям и полномочиям Министерства финансов. Казначейство ведет специальный учет бумажных денег: количество денег, находившихся в казначействе; количество денег находившихся в обращении; количество денег возвращавшихся из обращения; количество недействительных (испорченных, фальшивых) денег изымающихся из обращения (ст.12). Согласно статьям 13 и 14 Законоположения данный учет ведется на местах, и местные финансовые органы еженедельно после их изучения отправляют их в Министерство финансов. Министерство ежемесячно изучает представленный отчет и принимает необходимые меры (ст.15). Данные о бумажных деньгах (номера, знаки) сохраняются у министра финансов (ст.17). Министерство финансов каждые три месяца специальными комиссиями изучает бумажные деньги находившиеся в

казначействе относительно их действительности или подлинности (ст. 20). Реализация и исполнение этого закона были возложены на Министерство финансов (ст.21).

Это особенно касалось промышленности в условиях, когда государственные финансы были невелики и поглощались в основном непроизводительными расходами, промышленное строительство не получило заметного развития. Наибольшие ассигнования из госбюджета направлялись на финансирование дорожного строительства, ряда мелких ирригационных объектов. Тем не менее, промышленное развитие получило важный импульс. Структура и сферы промышленности относительно расширились.

Таким образом, можно заключить, что в рассматриваемый период с целью реализации умеренной программы модернизации Афганистана законодательная деятельность правительства направлена на разработку и реализацию законодательных актов в сфере духовной и политической жизни общества, финансово-экономического, торгово-коммерческого, налогового-аграрного, промышленно-производственного и инфраструктурно-технического направления. Данная работа осуществлялась с учетом насущных и реальных потребностей страны, в рамках политической и экономической стратегии медленной, ограниченной и охранительной консервативной модернизации Афганистана.

Рецензент: Саидов Х.С. – д.и.н., профессор РТСУ

ЛИТЕРАТУРА

1. Гуревич Н.М. Экономическое развитие Афганистана / Н.М. Гуревич. -М.,1973.
2. Гуревич Н.М. Афганистан. Некоторые особенности социально-экономического развития. 1919-1977 / Н.М. Гуревич. - М., 1983.
3. Декрет о провозглашении пушту национальным языком Афганистана. Кабул, 1937 (на языке дари).
4. Декрет о регулировании расходов на свадьбы, разводы и похороны. -Кабул,1938.
5. Законоположение о продаже имущества государственных складов Афганистана. -Кабул, 1934 (на языке дари).
6. Закон о таможене в Афганистане. -Кабул, 1934 (на языке дари).
7. Закон о кредитах на торговую деятельность. Кабул, 1935 (на языке дари).
8. Законоположение об импорте красочных материалов в Афганистан Кабул, 1935 (на языке дари).
9. Законоположение об освобождении вещей и багаж иностранных дипломатических работников и консульств от таможенных пошлин в Афганистане. -Кабул, 1935 (на языке дари).
10. Законоположения о казначейских билетах (бумажных деньгах) в Афганистане. - Кабул, 1935 (на языке дари).
11. Рейснер И.М. К вопросу о складывании афганской нации / И.М. Рейснер //Вопросы истории. -1949. - №7.
12. СССР и Афганистан. 1917-1979. -М., 1981.
13. Сальнаме-йе Кабул. Кабул, 1937 (на языке дари).
14. Хабль уль-матин, 21.10.1930 (на языке дари).
15. Указ о языке пушту как средства единстве и взаимопонимания всех национальностей от 4 ноября 1936 года. - Кабул,1936.
16. Gregorian Vartan. The Emergence of Modern Afghanistan. Stanford, California, 1969.

САНАДҲОИ НАВИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҲУҚУМАТИ АФҒОНИСТОН ДАР БОРАИ АМАЛИСОЗИИ БАРНОМАИ МУЎТАДИЛИ АЗНАВСОЗИИ МАМЛАКАТ (СОЛҲОИ 1934 – 1938)

Дар мақола масъалаҳои мубрами ҷаъолияти ҳуқумати Афғонистон дар роҳи иҷрои барномаи муътадили азнавсозии мамлакат дар давраи солҳои 1934—1938 муҳқима карда мешавад. Муаллиф дар асоси таҳлил самтҳои асосии ҷаъолияти давлатро оид ба азнавсозии ҳаёти иҷтимоию сиёсӣ ва иҷтимоию иқтисодии ҷомеа муайян кардааст. Гуфта мешавад, ки ҷаъолияти қонунгузории ҳуқумат ба таҳия ва татбиқи қонунгузории дорой хусусияти молиявию иқтисодӣ, тичоратӣ-савдой, андозу аграрӣ, саноатӣ-истеҳсолӣ ва инфрасохторӣ-техникӣ нигаронида шудааст. Аз ҷумла, дар соҳаи сиёсати хоричӣ сиёсати бетарафӣ ва рушди дӯстӣ бо Иттиҳоди Шуравӣ ҳамчун ҳамсоия наздиктарин ва муҳимтарини Афғонистон эълон карда шуд; Дар сиёсати дохилӣ васеъ ва такмил додани низоми маориф дар асоси идеологияи паштун-мехварӣ мақсади муҳим буд. Аммо ин натиҷаҳои ҷашмрас набахшид. Ҳуқумат муътақид буд, ки барои боло бурдани шуури миллии афғонҳо ва ба забони пашту мақоми забони миллий додан лозим аст, ки дар қорбурди забонҳои давлатӣ ислоҳот анҷом дода шавад. Тибқи нақшаи сарвазири Афғонистон Ҳошимхон то соли 1938 пашту бояд ба ҷои забони дарӣ забони расмӣ шавад. Ин андеша боиси баҳси пургавго миёни матбуоти форсу афғон шуд; дар соҳаи иқтисодиёт ҷаъолияти намоёни ҳуқумат тараққӣ додани пахтакорӣ мебошад; Дар давраи баррасишаванда ҳуқумат навсозии артиши Афғонистон ва гайраро давом медиҳад.

Калидвожаҳо: қонунгузорӣ, сиёсати хоричӣ, сиёсати дохилӣ, ислоҳоти иқтисодӣ, навсозии артиш, низоми андоз, маориф, низоми гумрук.

НОВЫЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЕ АКТЫ ПРАВИТЕЛЬСТВА АФГАНИСТАНА ПО РЕАЛИЗАЦИИ УМЕРЕННОЙ ПРОГРАММЫ МОДЕРНИЗАЦИИ СТРАНЫ (1934 – 1938 ГГ.)

В статье рассматриваются актуальные вопросы деятельности афганского правительства по реализации умеренной программы модернизации страны в период между 1934 по 1938 гг. На основе проведенного анализа автор определяет главные направления деятельности государства по модернизации общественно-политической и социально-экономической жизни общества. Отмечается что законодательная деятельность правительства была направлена на разработку и реализацию законоположения финансово-экономического, торгово-коммерческого, налогового-аграрного, промышленно-производственного и инфраструктурно-технического характера. В частности, в сфере внешней политики было провозглашена политика нейтралитета, развития дружбы с Советским Союзом как с ближайшим и важнейшим соседом Афганистана; во внутренней политике важной целью было расширение и улучшение системы образования на основе идеология пуштуоцентризма. Но она не принесла ощутимого результата. Правительство считало, что с целью повышения национального сознания афганцев и приданию языку пушту статуса национального языка необходимо проводить реформу в сфере использования государственных языков. По замыслу премьер-министра Афганистана Хашим-хана к 1938 г. пушту должен был стать официальным языком, заменив дари. Это идея вызвала шумную полемику между персидской и афганской прессой; в экономической сфере наиболее заметна деятельность правительства в развитии хлопководства; в рассматриваемый период правительство продолжает модернизацию афганской армии и др.

Ключевые слова: законодательство, внешняя политика, внутренняя политика, экономические реформы, модернизация армии, налоговая система, образование, таможенная система.

NEW LEGISLATIVE ACTS OF THE GOVERNMENT OF AFGHANISTAN FOR THE IMPLEMENTATION OF A MODERATE COUNTRY MODERNIZATION PROGRAM (1934 – 1938)

The article discusses current issues of the Afghan government's activities in implementing a moderate program of modernization of the country in the period between 1934 and 1938. Based on the analysis, the author determines the main directions of state activity to modernize the socio-political and socio-economic life of society. It is noted that the government's legislative activities were aimed at developing and implementing legislation of a financial-economic, trade-commercial, tax-agrarian, industrial-production and infrastructural-technical nature. In particular, in the sphere of foreign policy, a policy of neutrality and the development of friendship with the Soviet Union as Afghanistan's closest and most important neighbor was proclaimed; In domestic policy, an important goal was to expand and improve the education system based on the ideology of Pashtun-centrism. But it did not bring tangible results. The government believed that in order to raise the national consciousness of Afghans and give the Pashto language the status of a national language, it was necessary to carry out reform in the use of state languages. According to the plan of the Prime Minister of Afghanistan, Hashim Khan, by 1938 Pashto was to become the official language, replacing Dari. This idea caused a noisy controversy between the Persian and Afghan press; in the economic sphere, the most noticeable activity of the government is the development of cotton growing; During the period under review, the government continues to modernize the Afghan army, etc.

Key words: lawmaking, foreign policy, domestic policy, economic reforms, modernization of the army, tax system, education, customs system.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шарипов Мамадкарим Файзалиевич* – Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, кафедраи таърихи халқи тоҷик, унвонҷӯй. **Суроға:** 735140, шаҳри Бохтар, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Айнӣ, 67.

Сведения об авторе: *Шарипов Мамадкарим Файзалиевич* – Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, кафедра истории таджикского народа, соискатель. **Адрес:** 735140, город Бохтар, Республика Таджикистан, улица Аини 67.

Information about the author: *Sharipov Mamadkarim Faizalievich* – Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, Department of History of the Tajik People, applicant. **Address:** 735140, Bokhtar city, Republic of Tajikistan, Aini street 67.

**ФОРМИРОВАНИЕ НАУЧНО-КУЛЬТУРНЫХ ОТНОШЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН С АРАБСКИМИ СТРАНАМИ СЕВЕРНОЙ АФРИКИ
(1991-2006гг.)**

Камаров А.З.

Таджикский национальный университет

Северная Африка - жемчужина человеческой цивилизации с богатой историей и культурой. Народ Таджикистана и арабы Северной Африки имеют много исторических, религиозных, научных и культурных общих черт, которые во все времена служат основой для многопланового сотрудничества между сторонами.

В арабские государства африканского континента входят Алжир, Ливия, Мавритания, Марокко, Египет, Сомали, Судан, Тунис, Джибути и Коморские острова. С учётом географических положений кроме Сомали, Джибути и Коморских островов, остальные страны находятся в Северной Африке .

Республика Таджикистан рассматривает Африканский континент как перспективную площадку для взаимовыгодного сотрудничества в различных сферах. В связи с этим в ближайшее время Республика Таджикистан будет стремиться наладить сотрудничество с арабскими странами Северной Африки, такими как Королевство Марокко, Алжирская Народная Демократическая Республика, Тунисская Республика, Государство Ливия и другие.

Обращая внимание на международный авторитет Арабской Республики Египет в региональной и мировой политике, Республика Таджикистан заинтересована в расширении сотрудничества с ним [9].

Научная новизна статьи отражена в исследовании и научном анализе сотрудничества Таджикистана с арабскими странами Северной Африки в области науки и культуры. В широком смысле это нововведение нашло отражение в первом комплексном исследовании научного и культурного сотрудничества Таджикистана с арабскими странами Северной Африки в наше время. Потому что именно независимость страны заложила основу для установления взаимного сотрудничества Таджикистана с другими странами мирового сообщества на основе равноправия и невмешательства во внутренние дела стран.

В процессе написания статьи мы подробно изучили период становления научного и культурного сотрудничества между Республикой Таджикистан и странами Северной Африки (1991-2006 гг.).

Целью изучения данной темы является рассмотрение истории становления и формирования научных и культурных связей Республики Таджикистан со странами Северной Африки и возникновения основ сотрудничества в интересах страны с арабским миром во внешней политике.

Народная Демократическая Республика Алжир признала независимость Республики Таджикистан 10 января 1992 года. Дипломатические отношения с этой страной установлены 10 июля 1997 года [2, с.133].

В сентябре 2002 года по случаю 11-й годовщины независимости Республики Таджикистан Президент Алжира Абдулазиз Бутефлика отправил поздравительное письмо Президенту Республики Таджикистан.

23 июня 2002 года, Уважаемый Эмомали Рахмон принял верительную грамоту Чрезвычайного и Полномочного Посла Алжира Хасана Аль-Аскари и встретился с ним [11, с. 284, 364].

12 ноября 2004 года Эмомали Рахмон отправил Абдулазизу Бутефлике поздравительную телеграмму по случаю священного праздника Рамадан.

8 декабря 2005 года в рамках рабочего визита в Мекку Уважаемый Эмомали Рахмон встретился со спикером Сената Алжира Абдулкадиром Салехом.

На встрече были рассмотрены вопросы установления взаимовыгодных отношений между двумя странами.

Стороны выразили готовность обсудить необходимость и возможности сотрудничества в сферах науки, культуры и других сферах [18, с. 364].

15-19 ноября 2006 года Посольство Алжирской Народной Демократической Республики в Ташкенте провело исламский конкурс скульптур и миниатюр, в котором приняли участие представители Министерства культуры Таджикистана [17. №1387. 21.09.2006].

Изучение истории таджикско-алжирских отношений в этот период позволяет сделать следующие выводы:

- Алжир назначил своего посла в Таджикистане в этот период с целью восстановления отношений;

- На данном этапе отношения между сторонами развивались на уровне диалога и дипломатической переписки;

- Приглашение представителей Таджикистана на культурное мероприятие - первый шаг в направлении культурных связей;

Дипломатические отношения между Ливийской Арабской Джамахирией были установлены 27 апреля 1998 года после признания независимости Республики Таджикистан [1, с. 260].

В 1998 г. Уважаемый Эмомали Рахмон находясь в Казахстане для участия в саммите глав государств ШОС, встретился со специальным посланником ливийского революционного лидера.

Новый этап открылся в отношениях Таджикистана с Ливийской Джамахирией после состоявшегося 14-19 марта 2004 года визита в эту страну министра иностранных дел РТ Т. Назарова. Большое внимание этому событию уделили местные средства массовой информации. На страницах центральной ливийской газеты «Аль-фаджр аль-джадид» («Новая заря») была опубликована на арабском языке статья академика Талбака Назарова «Таджикистан: уверенные шаги в будущее», которая познакомила читателей с социально-политическим положением и благоприятными условиями для инвестиций в Таджикистане.

Одним из положительных результатов данного визита было то, что Ливия, незадолго до этого вышедшая из международной изоляции, проявила особый интерес к установлению отношений дружбы и взаимовыгодного сотрудничества с Таджикистаном. Ливийская сторона предоставила таджикским партнёрам на рассмотрение пакет проектов двусторонних документов, подписание которых должно было заложить договорно-правовую базу таджикско-ливийских отношений [13, с. 96, 514].

12 ноября 2004 г. Уважаемый Эмомали Рахмон отправил поздравительную телеграмму ливийскому лидеру М. Каддафи по случаю праздника Рамадана [13, с. 196].

Таким образом, анализируя историю отношений между Таджикистаном и Ливией, мы пришли к выводу, что:

- в это период отношения между сторонами были восстановлены и визит Т. Назаров оказал огромное влияние на этих отношениях;

- тем не менее межгосударственные отношения в основном проводились на уровне диалога и дипломатической переписки.

Исламская Республика Мавритания официально признала независимость Республики Таджикистан. Однако до 2006 года о восстановлении отношений между сторонами не было заявлено.

12 ноября 2004г. Уважаемый Эмомали Рахмон отправил поздравительную телеграмму Президенту Исламской Республики Мавритании по случаю праздника Рамадана.

Таким образом, в связи с данной темой следует отметить, что:

- в этот период отношения между сторонами еще не были установлены;

- можно сказать, что сотрудничество с Мавританией не рассматривалось как важное направление сотрудничества в этот период;

Королевство Марокко признало независимость Таджикистана в первые годы независимости, и 15 декабря 1994 года в рамках 7-й сессии Организации Исламской конференция в Касабланке был подписан Протокол об официальном установлении дипломатических отношений между сторонами.

Уважаемый Эмомали Рахмон в рамках рабочего визита 13 декабря 1994 года в марокканском городе Касабланка посетил знаменитую мечеть короля Хасана II. [2, с. 82, 167, 265].

В Касабланке, воспользовавшись возможностью Уважаемый Эмомали Рахмон смог встретиться с лидерами ряда стран, играющих важную роль в Организации Исламской конференция, в том числе с королем Марокко Хасаном II, и обменяться мнениями по широкому кругу вопросов, касающихся двустороннего сотрудничества и исламского мира [21, с.163].

2001-2003 гг. Доцент кафедры арабской филологии Таджикского национального университета Саломов А. занимался исследовательскими работами в Университете Мохаммеда V в Марокко [4, с.173].

25 февраля 2004 года, Уважаемый Эмомали Рахмон отправил королю Марокко телеграмму с соболезнованиями в связи с землетрясением, унесшим жизни мирных жителей.

12 ноября 2004 года, Уважаемый Эмомали Рахмон отправил поздравительную телеграмму королю Марокко Мохаммеду VI по случаю священного праздника месяца Рамадан [2, с.196].

В ходе изучения научных и культурных связей между Таджикистаном и Марокко можно сделать следующие выводы:

- Встречи сторон на высшем уровне на данном этапе укрепили процесс возобновления научного и культурного сотрудничества;

- В этот период ряд граждан Таджикистана изучали естественные науки в марокканских университетах;

- но отношения между сторонами часто велись только на уровне дипломатической переписки;

Арабская Республика Египет признала независимость Республики Таджикистан 1 января 1992 года, а дипломатические отношения между двумя странами были установлены 1 апреля 1993 года [2, с.134].

Республика Таджикистан заинтересована в развитии сотрудничества с Арабской Республикой Египет учитывая её международный авторитетом в региональной и мировой политике [10, с.113].

21 ноября 1996 года, Уважаемый Эмомали Рахмон принял верительные грамоты посла Египта в Таджикистане (находится в Москве) Резы Ахмада Шехаты.

Первым межправительственным соглашением, подписанным между Республикой Таджикистан и Арабской Республикой Египет, является Соглашение о сотрудничестве в области культуры и науки, подписанное в 1996 году в Москве [13, с.56].

Таджикистан и Египет наладили сотрудничество в области обучения через Египетский фонд технического сотрудничества со странами СНГ. Через этот фонд Правительство Республики Египет летом 1997 года направило в Республику Таджикистан гуманитарную помощь на общую сумму 50 тысяч долларов США.

В сентябре 2000 года в Душанбе генеральный секретарь фонда встретился с министром иностранных дел и другими официальными лицами Таджикистана, чтобы помочь в обучении таджикских специалистов в египетских учебных центрах [2, с.134].

С 1999 по 2003 год 69 официальных и 272 неофициальных студента из Таджикистана обучались в университете Аль-Азхар в Египте [17].

В 2004 году при поддержке Египетского фонда группа студентов и преподавателей ТНУ, в том числе трое студентов четвертого курса арабского отделения факультета востоковедения - Алиев С., Исмонов К. и Наджмиддинов З. с 26 февраля по 26 марта 2004 г. прошли курс переподготовки арабского языка в Центре арабского языка Каирского университета.

Двое студентов пятого курса факультета востоковедения С. Саидов и Ф. Худойдодов изучали арабский язык в Каирском университете с 9 по 23 декабря 2004 года [4, с.607].

8 декабря 2005 г. в рамках рабочего визита в Мекку Уважаемый Эмомали Рахмон встретился с Хосни Мубараком, в ходе встречи обсуждался вопрос налаживания взаимовыгодного сотрудничества между Таджикистаном и Египтом.

Лидеры двух стран подчеркнули, что сегодня Египет - единственное арабское государство, которое придает большое значение защите и расширению сотрудничества со

странами СНГ. Создание Египетского фонда технического сотрудничества со странами СНГ также является ярким свидетельством сотрудничества с бывшими советскими республиками.

Стороны также обменялись мнениями о широком спектре возможностей двустороннего сотрудничества в области науки, культуры, экономики, торговли, сельского хозяйства и туризма [18, с.40, 363].

В 2005 году представитель Министерство культуры Республики Таджикистан ДЖ. Садиров учился в Египетской дипломатической академии, а в 2006 году С. Хайриддинов учился на курсах государственной службы Египта [17].

С 2005 по 2006 год Мунир Морси, Мухаммад аль-Басуни, Зу-н-Нун аль-Мисри аль-Джамаль и Мунир аль-Шинави из Египта работали учителями арабского языка и литературы на факультете востоковедения ТНУ.

Анализ научных и культурных связей между Таджикистаном и Египтом на данном этапе позволяет сделать следующие выводы:

- Египет проявлял особый интерес к Таджикистану с момента обретения независимости и предпринял важные шаги для восстановления и укрепления связей;

- Назначение посла со стороны Египта в Таджикистане, финансовая поддержка в подготовке кадров в сотрудничестве между двумя странами дало серьезный импульс и создало благоприятные условия в этом отношении;

- За это время таджикские студенты и преподаватели прошли языковые курсы в Египте, а сотни человек учились в его университетах;

- На данном этапе к обучению студентов в ТНУ были привлечены специалисты по арабскому языку и литературе из Египта;

Республика Судан признала независимость Республики Таджикистан, и 17 сентября 2005 года были установлены дипломатические отношения между Таджикистаном и Суданом [2, с.167].

12 ноября 2004 г. Уважаемый Эмомали Рахмон отправил поздравительную телеграмму президенту Республики Судан по случаю священного праздника месяца Рамадан [20, с.120-121].

В 2005-2009 годах Ё.М. Мансур и Х. Амин из Судана работали преподавателем арабского языка и литературы на факультете востоковедения ТНУ [4, с. 637].

В начале 21 века Таджикистан установил дружеские отношения с Суданом в области обмена учителями.

Анализируя таджикско-суданские отношения, можно сделать следующие выводы:

- не смотря на установление дипломатических отношений, отношения в основном были на уровне дипломатической переписки;

- на данном этапе к обучению студентов привлекались специалисты по арабскому языку и литературе из Судана в ТНУ;

Республика Тунис также признала независимость Республики Таджикистан в 1991-2009 годах.

В 1998 году Таджикистан представил проект сотрудничества по экспорту драгоценных и недрагоценных металлов в Тунис [16, с.113].

В 1999 году Министерство культуры Республики Таджикистан рассмотрело проект Генерального соглашения о сотрудничестве в области инвестиций, технологий, культуры, спорта и молодежи между Таджикистаном и Тунисом и представило свои предложения тунисской стороне [17. №3-003 (215). 23.03.99].

12 ноября 2004 г. Уважаемый Эмомали Рахмон направил поздравительную телеграмму президенту Туниса Зину эль-Абидину Бен Али по случаю праздника Рамадана.

Участие Уважаемой Эмомали Рахмона и его выступление на Всемирном саммите информационного общества в Тунисе был также одним из памятных событий 2005 года. Предложения и просьбы, которые заявил Уважаемый Эмомали Рахмон здесь были поддержаны публикой, то есть главами государств и правительств более 175 стран и высокопоставленными специалистами различных международных организаций. В частности, предложение об

обеспечении информационной безопасности в современном глобализованном мире широко освещалось в мировых СМИ.

Также в Тунисе прошла выставка современного оборудования и технологий, в которой (также) приняли участие ряд предпринимателей и специалистов в этой области из Таджикистана [20, с.50].

Дипломатические отношения между Республикой Таджикистан и Тунисской Республикой установлены 19 июня 2006 года [5].

Изучение таджикско-тунисских отношений позволяет сделать следующие выводы:

- хотя между сторонами установлены дипломатические отношения, но отношения в основном были на уровне дипломатической переписки;

- проекты договоров о сотрудничестве в области культуры поданы, но не реализованы;

Таким образом, анализ данной темы позволяет сделать вывод, что:

- несмотря на неблагоприятную внутреннюю ситуацию, Таджикистан смог установить дипломатические отношения с большинством арабских стран;

- в целях реализации политики «открытых дверей» в международных отношениях наша страна имеет возможность установить дружеские и взаимовыгодные отношения с развитыми странами арабского мира в области культуры, образования и науки;

- на данном этапе развивались научные и культурные связи Таджикистана с Египтом, Алжиром, Ливией и Марокко;

- встречи сторон на различных уровнях и оказание гуманитарной помощи в сфере образования и здравоохранения Таджикистана, способствовало налаживанию дружеских отношений между странами.

Рецензент: Шарипов А. –к.и.н., доцент ТНУ

ЛИТЕРАТУРА

1. Внешняя политика Таджикистана на пути к независимости. Под общей редакцией Х. Зарифи (Составитель Д.Назриев) Серия: Внешняя политика Таджикистана. – Душанбе: Ирфон, 2011. – 340 с.
2. Дипломатия Таджикистана: вчера и сегодня. В двух томах. Том 1. Под общей редакцией Х. Зарифи (Составитель Д.Назриев) Серия: Внешняя политика Таджикистана. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 296 с.
3. Имомзода, М. 25 уровней зрелости (ТНУ на пути к независимости) / М. Имомзода, С. Сафармамадов, Х. Рахмон, К. Расулиён. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 766 с.
4. Имомзода, М. Аз остон то камолот / М. Имомзода, С. Сафармамадов, К. Расулиён, Ы. Раъмон, С. Қосимов. – Душанбе: Эр-граф, 2018. – 614 с.
5. Камаров, А.З. Вклад таджикского национального университета в подготовке арабистов / А. З. Камаров // Вестник Таджикского национального университета. – 2017. – № 3-5. – С. 141-147.
6. Камаров, А.З. Научно-культурное сотрудничество Республики Таджикистан с арабскими странами в советский период / А. З. Камаров // Вестник Таджикского национального университета. – 2018. – № 5. – С. 76-83.
7. Камаров, А.З. Вклад таджиков в развитие исламской цивилизации / А. З. Камаров // Вестник Таджикского национального университета. – 2019. – № 2. – С. 124-131.
8. Камаров, А.З. Восстановление научно-культурных отношений Республики Таджикистан с арабскими странами (1991-2006 гг.) / Х.Д. Самиев, А.З. Камаров // Государственное управление. -2021. - №3 (52). – С. 231-244.
9. Концепция внешней политики Республики Таджикистан. Утверждена Указом Президента РТ от 27 января 2015 года №332.
10. Саидов, З. Внешняя политика Республики Таджикистан (1991-2017гг.): Учебное пособие. – Второе, дополнительное издание / З. Саидов. – Душанбе: Контраст, 2017. – 142 с.
11. Саидов, З. Внешняя политика Республики Таджикистана в период его становления как суверенного независимого государства (1992-2004гг.). Седьмое издание / З. Саидов. – Душанбе: ООО «Контраст», 2010. – 446 с.
12. Саидов, З. Ш. Межгосударственные отношения РТ в двустороннем формате / З. Саидов. – Душанбе: Авасто, 1998. – 167 с.
13. Саидов, З.Ш. (Сайидзода Зафари Шерали). Таджикистан: межгосударственные отношения в период становления внешней политики. – Третье издание / З. Саидов. – Душанбе: ООО «Контраст», 2012. – 628 с.
14. Саидов, З. Внешняя политика Республики Таджикистана на современном этапе (1992-2005гг.) / З. Саидов. – Душанбе: Авасто, 2006. – 565 с.
15. Саидов, З. Ш. Внешняя политика Республики Таджикистан на современном этапе / З. Саидов. – Душанбе, 2006. – 560 с.
16. Саидов, З. «Республика Таджикистан на межгосударственной арене до и после объявления политики открытых дверей» / З.Саидов. – Душанбе, 2015. – 346 с.
17. Текущий архив Министерство Культуры РТ. Отдел международных отношений. Папки арабских стран.

18. Шарипов, А. Эмомали Рахмонов: Год культуры мира. (Внутренняя и внешняя политика Президента Таджикистана в 2005 году) / А. Шарипов, З. Сироджов. – Душанбе: 2006. – 404 с.
19. Шарипов, А. Э. Рахмонов: Год, равный векам (внутренняя и внешняя политика Президента Таджикистана в 2004 году) / А. Шарипов, С. Шамсиддинов. – Душанбе: Деваштич, 2005. – 200 с.
20. Шарифзода, А. Президент. (Роль Э. Рахмон в укреплении государственной власти и национальной независимости) / А. Шарифзода, С. Шамсиддинов, З. Касимӣ. - Душанбе: Ирфон, 2011. - 372 с.
21. Эмомали Рахмон – основатель внешней политики Таджикистана. (Под ред. Х. Зарифи). – Душанбе: Ирфон, 2012. – 272 с.
22. [электронный ресурс]: МИД Республики Таджикистан. URL: <http://www.mfa.tj> (дата обращения: 20.03.2021);

ТАШАККУЛИ МУНОСИБАТҲОИ ИЛМӢ-ФАРҲАНГИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО КИШВАРҲОИ АРАБИ АФРИҚОИ ШИМОЛӢ (солҳои 1991-2006)

Дар мақола доир ба хусусиятҳои кишварҳои араби қитъаи Африқои Шимолӣ сухан рафта, ҷойгоҳи онҳо дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳайси самти ояндадори муносибатҳои мутақобил арзёбӣ гардидааст. Муаллиф солҳои 1991-2006-ро ҳамчун давраи барқароршавӣ ва ташаккули муносибатҳои илмӣ-фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Африқои Шимолӣ номидани ас. Дар таҳқиқоти мазкур барқароршавии муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо кишварҳои Алҷазоир, Миср, Марокаш, Либия, Судон, Тунис ва Мавритания баррасӣ гашта, ташаккули ҳамкориҳои илмӣ-фарҳангӣ миёни ҷонибҳои мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Метавон гуфт, ки муносибатҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Мисри Араб дар соҳаи илм ва фарҳанг нисбат ба дигар кишварҳои минтақа зиёдтар сурат гирифта, заминаи рушди муносибатҳои байни ду кишвар гардидааст.

Калидвожаҳо: Африқои Шимолӣ, Судон, Миср, Алҷазоир, Либия, ҳамкориҳо, сафир, сафорат, Мавритания, арабҳо, президент.

ФОРМИРОВАНИЕ НАУЧНО-КУЛЬТУРНЫХ ОТНОШЕНИЙ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С АРАБСКИМИ СТРАНАМИ СЕВЕРНОЙ АФРИКИ (1991-2006гг.)

В статье рассматривается специфика арабских стран Северно-африканского континента и оценивается их место во внешней политике Республики Таджикистан как перспективное направление двусторонних отношений. Следует отметить, что 1991-2006 годы названы автором периодом восстановления и формирования научных и культурных связей Республики Таджикистан со странами Северной Африки, и для достижения поставленной цели в статье приводится необходимая информация. В исследовании рассматривается налаживание отношений между Республикой Таджикистан и странами Алжира, Египта, Марокко, Ливии, Судана, Туниса и Мавритании, а также формирование научного и культурного сотрудничества между сторонами. Можно сказать, что отношения Республики Таджикистан с Арабской Республикой Египет в области науки и культуры более развиты в данный период и это стало базой для развития отношений между двумя странами.

Ключевые слова: Северная Африка, Судан, Египет, Алжир, Ливия, сотрудничество, посол, посольство, Мавритания, арабы, президент.

FORMATION OF SCIENTIFIC AND CULTURAL RELATIONS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN WITH THE ARAB COUNTRIES OF NORTH AFRICA (1991-2006)

The article examines the specifics of the Arab countries of the North African continent and assesses their place in the foreign policy of the Republic of Tajikistan as a promising direction of bilateral relations. It should be noted that 1991-2006 is named by the author as a period of restoration and formation of scientific and cultural ties of the Republic of Tajikistan with the countries of North Africa, and to achieve this goal, the article provides the necessary information. The study examines the establishment of relations between the Republic of Tajikistan and the countries of Algeria, Egypt, Morocco, Libya, Sudan, Tunisia and Mauritania, as well as the formation of scientific and cultural cooperation between the parties. It can be said that the relations of the Republic of Tajikistan with the Arab Republic of Egypt in field of science and cultural are more developed in this period and this became the basis for the development of relations between the two countries.

Key words: North Africa, Sudan, Egypt, Algeria, Libya, cooperation, ambassador, embassy, Mauritania, Arabs, president.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Камаров Аслиддин Зайниддинович* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, кафедраи мутолиоти шарқи факултети муносибатҳои байналхалқӣ, муаллими калон. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 915150255. E-mail: asluddin89@mail.ru

Сведения о авторе: *Камаров Аслиддин Зайниддинович* - Таджикский национальный университет, кафедра восточных исследований факультета международных отношений, старший преподаватель. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 915150255. E-mail: asluddin89@mail.ru

Information about author: *Kamarov Asliddin Zainiddinovich* - Tajik National University, department of oriental studies, faculty of international relations, senior teacher. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, 17, Rudaki ave. Phone: (+992) 915150255. E-mail: asluddin89@mail.ru

Файззода Р.Х., Алимов Д.Х.,

Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава

Известно, что большинство общественных организаций работали на основе определенного бюджета. Комитет по охране труда и быта женщин (КУТБ) зачастую действовал за счет министерств и организаций, в которых использовался женский труд.

Например, в 1928-1929 годах Акционерное общество Хлопок Узбекистана - "Узбекпахта" выделило 12 562 рубля в 1927-1928 годах и 16 149 рублей в 1928-1929 годах на содержание комиссии Комитета по охране труда и быту рабочих, крестьян и женщин, но из этой суммы АО «Таджикистан» была выделена небольшая сумма денег - 1096 сумов [1, л.1].

Как отмечалось, Советское правительство использовало избирательные вопросы как средство трудовой деятельности общества женского благосостояния.

В отчете хлопкового акционерного общества «Узбекпахта» говорится: «В условиях РСАСС Таджикистана участие женщин по сравнению с мужчинами не существенно, но результат участия женщин в избирательной кампании 1928 года теперь может считаться удовлетворительным» [1, л.3].

«Население активно участвовало в выборах, например, из 450 750 избирателей проголосовал 174 891 избиратель, что составило 38,8%. Из этого населения проголосовали 21 233 женщины, что составляет 15% [1, л.5].

В ходе избирательной кампании это число считалось удовлетворительным. В избирательной кампании 1928 года от сельских советов было избрано 6263 представителя, из них 780 женщин. В районные и областные советы избрано 415 представителей, из них 58 женщин. То есть, даже если общее число женщин, вошедших (избранных) в советы, не столь велико, процесс их увеличения ощущался. Именно это повышение удовлетворило правительство того времени [2, л.12].

В целях правильного налаживания связей с местными комиссиями по труду и быту женщин и руководства их работой Центральная комиссия по труду и быту работниц и крестьян СССР 20 декабря 1928 года предписывала местным комиссиям направить следующие документы [3, л.32]: а) годовые планы с датами мероприятий; б) отчеты о деятельности за шесть месяцев; в) все заседания Комиссии.

Использование женского труда в производстве вообще превратилось в одну из социальных проблем труда. Поэтому при планировании женского труда в первые 5 лет (1928-1932 гг.) это положение специально не учитывалось. 1 марта 1929 года Комитет Наркомата труда обсудил этот вопрос и постановил на основании письма Госплана Народного комиссариата труда представить в Комиссариат Наркомат труда план мероприятий по охране труда и женскому труду.

Решение ВКС СССР означало, что планирование мероприятий по женскому труду не является работой Президиума ВКС СССР, а его части относятся к отдельным министерствам и организациям. Поэтому в постановлении указано: «Отдельные пункты программы необходимо распределить между соответствующими учреждениями следующим образом:

Пункт 1. Исследование современного положения женского труда.

Пункт 2. Перспективы использования женского труда в различных областях народного хозяйства должны разрабатываться в Совколхозе, Земуправлениях, управлениях НКПС, Наркомторге. Принятие первого пятилетнего плана (1928-1932) означало развитие экономики народа республики, использование женского трудолюбия. Еще Всесоюзное Правительство, ЦК ВКП(б) предписывало министерствам, организациям, республиканским, областным и районным правительствам создавать общественные организации (комитеты, комиссии) по работе с женщинами [4, л.8].

30 декабря 1929 года Комиссия по охране труда и быту женщин под № 375 обратилась в Комиссариаты просвещения, здравоохранения, строительных организаций и хозяйств и просила на основании предложения Постоянного представительства Таджикистана при Центральном Комитете Коммунистической партии СССР от 26 ноября 1929 г. под № 400-14 и заседание, от 21 ноября 1929 г. под № 36/326 Президиум Коммунистической партии СССР представил все сведения, которые могут стать основой пятилетнего планирования.

В первые годы участие женщин в работе Советов вызывало немало недоразумений. Во-первых, Советы пытались усилить государственную политику по привлечению активных женщин к работе в государственных учреждениях и реализовать партийную политику женщин в Советах. Такое положение было констатировано ЦК Таджикской ССР 30 декабря 1929 года в официальном письме в областные и районные исполнительные комитеты, в Комитет по гигиене труда и заявление ЦК Таджикской ССР от 30 декабря 1929 года: «По многим известным нам сведениям, женщины, избранные в Советы и исполкомы, в большинстве случаев не работают в Советах по причине своей неопытности.

Это чисто поверхностное положение женщин в государственных органах должно быть частично преодолено, женщины должны оставаться участниками работы Советов и заниматься определенной деятельностью в Советах» [5, л.206].

В заключении данных заявлений говорится, что для лучшей и более полной заинтересованности вовлечения женщин - членов Советов в практическую работу государственных органов и повышения их ответственности за соответствующую работу ЦИК, СССР Таджикистана предлагают всем исполнительным и районным комитетам осуществить следующие мероприятия:

1. Постоянно и непосредственно работать с женщинами-членами Совета по повышению уровня общественно-политических знаний и их опыта работы в строительстве Советов. Что касается этого вопроса, то в первую очередь необходимо организовать работу по ликвидации технической неграмотности женщин членам Совета. Далее необходимо провести консультации с женщинами о текущей политической и экономической ситуации и увязать это действие с задачами, стоящими перед Советами и Комитетами. Эти советы расширят женский кругозор и позволят им понять суть задачи.

Консультации и дискуссии с женщинами, работающими в Советах должны быть заранее согласованы по основным вопросам, стоящим перед Советами, таким как свобода женщин. Руководители Советов и Комитетов обязаны как можно шире и полнее разъяснять женщинам-членам Совета обязанности Советов.

2. По инициативе женщин - вести себя твёрдо и не проявлять беспечности.

3. Оказать полную практическую поддержку работе женщин – членов советов.

4. Женщинам следует поручать конкретные практические задания и строго контролировать их выполнение.

5. Работа женщин должна быть использована для формирования активных женщин в Советах [6, л.209].

Правительство Таджикистана рассматривало вопрос привлечения женщин к работе Советов как один из способов обеспечения женского коллектива. Поэтому в 1929 году в делах советов всех уровней было задействовано много женщин. Их доля в Советах увеличилась с 9% в 1927 году до 17% в 1929 году. Однако такое увеличение доли женщин привело к улучшению деятельности женщин-членов Советов.

Согласно отчету Комиссии по делам женщин и труда, «женщины, допущенные в Советы, в большинстве случаев, не участвовали в работе Советов в необходимом объеме и не делают этого из-за своей неподготовленности. Женщины - члены Советов и Исполкомов свидетельствуют о работе по строительству социализма, а также о злоупотреблениях руководством Советов и Исполкомов [7, л.21].

Фактически в конце 20-х годов XX века участие женщин в работе Советов и исполнительных комитетов сельских советов, советов колхозов и совхозов, заводов и фабрик находилось в таком положении. Поэтому Комитет по охране труда и быту женщин при ЦИК Таджикской РСС был обеспокоен тем, что «такое положение женщин в государственных

учреждениях должно быть строго преодолено. Женщины - члены Советов должны быть активными участницами Советов и иметь определенные обязанности [7, л.21].

Поэтому, чтобы привлечь больше женщин к работе Советов, члены Советов ЦИК Таджикской РСС предложили всем райисполкомам:

1. Вести постоянную работу по улучшению общественно-политического положения советских женщин и опыта работы в Советах. Прежде всего, необходимо ликвидировать техническую безграмотность среди женщин-советников, организовать с ними дискуссии и консультации по вопросам текущей политики и экономической жизни, связанным с очередными задачами этих Советов.

2. Не проявлять жестокости к инициативам женщин – членов Советов.

3. Оказать всестороннюю поддержку труда женщин – советчиц. Поддержка должна заключаться в разъяснении всех вопросов, с которыми женщины могут обращаться к опытным членам Советов, оказании практической помощи в выполнении своих обязанностей, помощи женщинам в подготовке докладов или выступлений в Президиуме, Пленуме или собрании избирателей.

4. Женщинам – членам Советов поручить выполнение определенных работ (мероприятий) Совета и разъяснить им, что они несут ответственность за выполнение порученной работы [8, л.22].

Правительство того периода приняло все экономические, политические, культурные и образовательные меры для поддержки фермеров и деревень в целом. В то же время он также учредил организации социальной помощи, одной из которых была «Дехканская общественная взаимопомощи» (ДОВ). ДОВ стала организацией, содействующей работе комиссий и комитетов труда и здоровья женщин, как в промышленности, так и в сельском хозяйстве, и других административных, научных и образовательных учреждений, а также поддерживающей их деятельность деятельностью ЦК УБТ и УТБ женщин.

В частности, в одном из своих обращений ЦК ДОВ в ЦК УБТ при ЦИК от 4 августа 1929 года писал: «Работа организации ДОВ по охране труда и жизни женщин завершается оказанием помощи женщинам в подготовке своих земель к пахоте и, в частности, оказания материальной помощи» [9, л.4].

Начиная с 1930 года в ДОВ планировалось: А) должны быть учтены все жены и вдовы членов ДОВ; Б) предоставить точный отчет о состоянии своих активов; В) необходимо обеспечить вдов посевными семенами; Г) необходимо организовать объединение членов ДОВ для обработки вдовьих земель.

Комитет по охране труда и жизни работниц и крестьянок при ЦИК РФ (Рамазон Файззода) время от времени направлял своих представителей для изучения состояния работы республиканских комитетов по охране труда и жизни работниц ферм. В целях изучения положения женщин в республиках мусульманского Востока Всесоюзный комитет организовал научный фонд востоковедов.

Ученые этого фонда приезжали в мусульманские республики и оказывали методическую помощь. И все женские вопросы изучались на месте.

Например, в 1929 году КУТБ РАСС Таджикистана направил Штейнберга, который был научным сотрудником Комиссии, для изучения вопроса в республике.

В документе говорится о продвижении женщин на руководящие должности: В

«Отделы работниц, женщин-фермеров национальных республик обязать к декабрю представить в отдел Бюро ЦК ВКП(б) информацию о выполнении декрета о выдвижении женщин на руководящие должности. 15 декабря 1929 года». Документы в сотрудничестве КУТБ с Комитетом по здравоохранению Архивные содержат достаточно информации. В частности, министр здравоохранения официально просит КУТБ направить из средств КУТБ 5 тысяч сумов на закупку детского питания в Фархарский район, район не имеет денежных средств на закупку. Правительство несет ответственность за все сферы деятельности отдела работниц и колхозниц - создание, определение направления деятельности, порядка работы и планов проверок, подготовку кадровых специалистов, общественная жизнь работников комиссий и комитетов всех уровней, вовлечение отрасли в общественно-политическую жизнь

(чистка советов и выборы), сотрудничество организации с другими организациями и учреждениями. Одним из страшных событий конца 20-30-х годов 20 века стала чистка и консолидация Советов, партий, профсоюзов, комсомола, правительств одного уровня, министерств и организаций, предприятий и колхозов, в состав которых входил и КУТБ.

По этому вопросу общее собрание Коллегии Рабоче-крестьянского отдела Среднеазиатского бюро Среднеазиатского комитета ВКП(б) 22 ноября 1929 г. Крестьянский отдел по чистке управления (аппарата) Советов поставил тему на обсуждение и принял следующее решение:

а) Следует отметить, что число работниц крайне слабо в чистке советского аппарата;

б) Необходимо включить работниц, бедных женщин в состав комиссии по чистке, активистов привлечь их к заседаниям комиссий по чистке и в первую очередь прикрепить представителей к учреждениям, где проводится чистка;

в) Считать необходимым создать совместные учебные группы Управления по делам работниц и дехканок Министерства внутренних дел (Инспекция рабочих и фермеров);

г) Предложить Отделу по делам женщин-работниц и колхозниц ЦК республик принять все меры к поиску и обучению работниц и выдвижению их в государственные органы.

Вопрос свободы женщин решался по-разному. Одним из таких способов была организация культурных туров (культпоходов). По этому вопросу обширный совет Коллегии Отдела Рабочих и Крестьянок в своем решении отметил: «Отдел Рабочих и Крестьянок должен быть представлен в Центральный Комитет национальных партий, который к 5 декабря 1929 г. Отдел и Бюро Центральной Азии отчитается об уровне их участия в культурных турах». Решением Президиума КПСС от 23 мая 1930 года (совещание 36) Комиссия при Президиуме КПСС была преобразована в Комитет по охране труда и благополучию работниц и дехканок. Это изменение названия было осуществлено во всех других уровнях власти.

9 июня 1930 года Среднеазиатское политбюро Среднеазиатского комитета Коммунистической партии Украины обратилось к Комитету труда и благосостояния рабоче-крестьянских женщин страны (Средняя Азия – Ф.Р.) и подчеркнуло, что преобразование Комиссии в Комитет является опорой и отвечает потребностям времени. Социалистическая модернизация народного хозяйства способствует началу перемен в социалистической жизни трудящихся. В Постановлении Комитета говорится, что без учета материальных возможностей страны, уровня подготовленности населения и местных условий жизни в Средней Азии могут быть к отклонения (в тексте "Левизны" - Ф. Р.). Женщин Востока и вообще таджичек, которые были под паранджой (покрывалами) и нравами (Захида, Рахиба), привлечь их к полезной общественной работе оказалось непростой задачей. Поэтому следует учитывать корректность результатов исследования положения женщин на Востоке. Таким образом, «должна быть принята во внимание работа, проделанная комиссиями на Востоке. И главным образом, при трансформации женских отделов.

30 июня 1930 года заседание Президиума ЦИК Советов Таджикской ССР постановило на очередном заседании Президиума создать специальную комиссию по улучшению условий жизни работниц и крестьянок во главе с Ходжибаевым. Данное заседание избрало Нусратулло Махсума главой Комиссии по охране труда и быта женщин при ЦИК РСФСР Таджикистана, что является завершением процесса формирования специальной организации по улучшению условий труда и быта женщин.

Следует отметить, что официальные документы этой организации фигурируют под разными названиями. Например, под названием «Комиссия по улучшению жизни женщин».

Одним из действий Советского правительства по реализации свободы женщин было создание центральных, республиканских и местных комиссий по охране труда и окружающей среды трудящихся (КУБТ) и в рамках нее создание всесоюзной, республиканской и местной Центральной комиссии по охране труда и окружающей среды для женщин.

В 1929 году при ЦИК РАН Таджикистана была создана Таджикская комиссия по труду и быту женщин Таджикистана, которая в июне 1930 года была преобразована в Комитет.

Об этом преобразовании говорится в документе:

1. Для подготовки практических предложений (по поводу создания Центральной комиссии) создать комиссию под руководством товарища Гаджибаева в составе Нисормухаммедова, Мугановой, Кубоха и Никифорова.

2. Признать необходимым создать при Комитете Народной Республики Таджикистан на основании работы Комитета Народной Республики Таджикистан от 23 мая 1930 года комиссию по охране труда и быта работниц при Комитете по охране труда и быту рабочих и крестьянок.

3. Назначить председателем Центрального комитета охраны труда при ЦИК РСС Таджикистана товарища Махсума (Нусратулло - Ф.Р.) и ответственного секретаря товарища Бубока.

Секретариату ЦИК ССР Таджикистана предложить представить список членов КУТБ (Комитет труда и социального обеспечения женщин) на утверждение очередному заседанию Президиума ЦИК РСС Таджикистана.

30 июня 1930 года Президиум Коммунистической партии Таджикистана заслушал доклад и обсудили доклад Бубока на 2-м заседании Всесоюзной комиссии по охране труда и быта работающих женщин и Всесоюзного собрания работников клуба, и принял следующие решения:

4. Принять решение о преобразовании Комиссии по охране труда и быта трудящихся женщин при ЦИК ССР Таджикистана в Комиссию по охране труда и быта трудящихся женщин и крестьян на следующем Заседании.

В тексте говорилось о радикальном изменении работы комитета, в частности о привлечении женщин к работе комитета, заработной плате женщин, увеличении финансирования комитета.

Однако главный руководящий комитет сосредоточен на вопросах улучшения женского труда, привлечения женщин к работе на заводах и колхозных полях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Отчеты Акционерного хлопкового общества «Узбекпахта» за 1928-1929 гг. // ЦГА РТ. – Ф.11. – Оп.3. – Д.3. – Л.1.
2. Отчеты компании выбора в 1928 г. // ЦГА РТ. – Ф.13. – Оп.3. – Д.2. – Л.12.
3. Отчеты Комиссии Комитета по улучшению труда и быта рабочих, крестьян и женщин в 1928 г. // ЦГА РТ. – Ф.13. – Оп.3. – Д.2. – Л.32.
4. ЦГА РТ. – Ф.13. – Оп.3. – Д.2. – Л.8.
5. ЦГА РТ. – Ф.11. – Оп.3. – Д.3. – Л.206.
6. ЦГА РТ. – Ф.11. – Оп.3. – Д.3. – Л.209.
7. ЦГА РТ. – Ф.11. – Оп.3. – Д.2. – Л.21.
8. ЦГА РТ. – Ф.11. – Оп.3. – Д.2. – Л.22.
9. ЦГА РТ. – Ф.11. – Оп.3. – Д.3. – Л.4.

ТАЧРИБАИ ШУРАВИИ БА ИСТЕҲСОЛОТ ЧАЛБ КАРДАНИ ЗАНОН ДАР ОХИРҲОИ СОЛҲОИ 20-УМ ВА АВВАЛИ СОЛҲОИ 30-ЮМИ АСРИ ХХ

Дар мақолаи мазкур таҷрибаи шуравии ба истеҳсолот ҷалб кардани занон дар охирҳои солҳои 20-ум ва аввали солҳои 30-юми асри ХХ баррасӣ шудааст, ки дар он маълумотҳои дар асоси сарчашмаҳои дақиқ оварда шудааст. Маълум аст, ки аксарияти ташкилотҳои ҷамъиятӣ дар асоси ягон буҷа кор мекарданд. Комитети беҳдошти меҳнат ва маишати занҳо аксаран аз ҳисоби вазорату ташкилотҳои, ки дар онҳо меҳнати зан истифода мешуд, фаъолият менамуд. Ҳукумати Шуравӣ масъалаҳои интихоботи хам хамчун як воситаи фаъолияти меҳнати ҷамъиятии Ҷамоатҳои занҳо истифода кардааст. Истифодаи меҳнати зан дар истеҳсолот умуман ба яке аз масъалаҳои иҷтимоӣ табдил ёфта буд. Аз ин рӯ, дар вақти ба нақша гирифтани ҷалби меҳнати занон дар солҳои 5- солаи якум (1928-1932) ин ҳолат ба таври мушаххас ба инобат гирифта нашуда буд. Дар солҳои аввал ба кори Шуроҳо ҷалб кардани занҳо бесарумомониҳои зиёдеро пеш овард. Аввалан, шуроҳо кӯшиш карданд, ки сиёсати давлатии ба кори идораҳои давлатӣ ҷалб кардани занҳои фаъолро пурзӯр намоянд ва сиёсати ҳизбии дар Шуроҳо будани занҳоро роҳандозӣ намоянд. Масъалаи ҷалб намудани занҳо ба кори Шурӯҳоро Ҳукумати Тоҷикистон яке аз роҳҳои таъмини коллективи занҳо мешуморид. Аз ин рӯ, соли 1929 занҳои зиёде ба корҳои шуроҳои ҳама зинаҳо ҷалб шуда буданд. Комитет оиди беҳдошти меҳнат ва зиндагии коргарзанон, деҳқонзанони назди КИМ ИҶШС сари чанд вақт барои омӯхтани вазъи кори комитетҳои ҷумҳуриявии беҳдошти меҳнат ва зиндагии коргарзанону деҳқонзанҳо намояндаҳои худро мефиристод. Барои омӯхтани вазъи занҳои Шарқ Комитети умумииттифоқӣ дар назди худ ассотсиатсияи илмӣ шарқшиносро ташкил дода буд.

Калидвожаҳо: Комитет оиди беҳдошти меҳнат, коллективи занҳо, Ҳукумати Шуравӣ, коргарзанон, деҳқонзанҳо.

СОВЕТСКИЙ ОПЫТ ПРИВЛЕЧЕНИЯ ЖЕНЩИН К ПРОИЗВОДСТВУ В КОНЦЕ 20-Х - НАЧАЛЕ 30-Х ГОДОВ XX ВЕКА

В данной статье рассматривается советская практика привлечения женщин к производству в конце 20-х – начале 30-х годов 20 века, в которой представлены сведения, основанные на достоверных источниках. Известно, что большинство общественных организаций работали на основе определенного бюджета. Комитет по охране здоровья и благосостоянию женщин зачастую действовал за счет министерств и организаций, в которых использовался женский труд. Советское правительство также использовало вопросы выборов как инструмент трудовой деятельности общества на благо женщин. Использование женского труда в производстве вообще превратилось в одну из социальных проблем труда. Поэтому при планировании женского труда в первые 5 лет (1928-1932 гг.) это положение специально не учитывалось. В первые годы участие женщин в работе Советов вызывало немало недоразумений. Во-первых, Советы пытались усилить государственную политику по привлечению активных женщин к работе в государственных учреждениях и реализовать партийную политику женщин в Советах. Правительство Таджикистана рассматривало вопрос привлечения женщин к работе Советов как один из способов обеспечения женского коллектива. Поэтому в 1929 году в делах советов всех уровней было задействовано много женщин. Комитет по охране труда и жизни работниц и крестьянок при ЦИК СССР время от времени направлял своих представителей для изучения состояния работы республиканских комитетов по охране труда и жизни работниц и фермеров. В целях изучения положения женщин Востока, Всесоюзный комитет организовал научный фонд востоковедов.

Ключевые слова: Комитет по охране труда, женский коллектив, Советское правительство, работницы, крестьянки.

SOVIET EXPERIENCE OF ATTRACTING WOMEN IN PRODUCTION IN THE LATE 20'S - EARLY 30'S OF THE XX CENTURY

This article examines the Soviet practice of attracting women to production in the late 20s - early 30s of the 20th century, which presents information based on reliable sources. It is known that most public organizations worked on the basis of a certain budget. The Women's Health and Welfare Committee often operated at the expense of ministries and organizations that employed women's labor. The Soviet government also used election issues as a tool for working society for the benefit of women. The use of female labor in production has generally become one of the social problems of labor. Therefore, when planning women's labor in the first 5 years (1928-1932), this situation was not specifically taken into account. In the early years, the participation of women in the work of the Soviets caused many misunderstandings. First, the Soviets tried to strengthen state policy to attract active women to work in government agencies and implement the party policy of women in the Soviets. The government of Tajikistan considered the issue of involving women in the work of the Councils as one of the ways to ensure a female team. Therefore, in 1929, many women were involved in the affairs of councils at all levels. The Committee on Labor Protection and Life of Working Women and Peasant Women under the Central Executive Committee of the USSR from time to time sent its representatives to study the state of work of the republican committees on labor protection and life of working women and farmers. In order to study the situation of women in the East, the All-Union Committee organized a scientific fund of orientologists.

Key words: Labor Safety Committee, women's collective, Soviet government, workers, peasant women.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Файззода Рамазон Хурсанд* - Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, омӯзгор, кафедраи таърихи умумӣ ва фарҳангшиносии факултети таърих ва ҳуқуқ.. **Суроға:** 735140, шаҳри Бохтар, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Айнӣ, 67. Тел: **987-37-37-13**.

Алимов Давлаталӣ Халилович - Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, доктори илмҳои таърих, профессор, кафедраи таърихи умумӣ ва фарҳангшиносии факултети таърих ва ҳуқуқ. **Суроға:** 735140, шаҳри Бохтар, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Айнӣ, 67. Тел: **919 36 35 44**

Сведения об авторах: *Файззода Рамазон Хурсанд* – Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, преподаватель, кафедра всеобщей истории и культурологии факультета истории и права. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, город Бохтар, улица Аини, 67. Тел: **987-37-37-13**.

Алимов Давлаталӣ Халилович - Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, доктор исторических наук, профессор, кафедра всеобщей истории и культурологии факультета истории и права. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, город Бохтар, улица Аини, 67. Тел: **919 36 35 44**

Information about the authors: *Fayzzoda Ramazon Khursand* – Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, teacher, Department of General History and Cultural Studies, Faculty of History and Law. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar city, Aini street 67. Phone: **987-37-37-13**.

Alimov Davlatali Khailovich - Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, Doctor of Historical Sciences, Professor, Department of General History and Cultural Studies, Faculty of History and Law. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar city, Aini street 67. Phone: **919 36 35 44**

**НАҚШИ ШАРҚШИНОСИ РУС А.Л.КУН ДАР ТАРВИЧИ МАОРИФ
ВА ОМУЗИШИ ФАРҲАНГИ СОКИНОНИ ОСИЁИ МИЁНА
ДАР НИМАИ ДУВУМИ АСРИ XIX**

Одинаев А.Н.

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ

Дар нимаи дувуми асри XIX таҳти таъсири тавачҷуҳ ва таҳқиқоти фаъолонаи шарқшиносони рус дар маориф ва маданияти сокинони Осиеи Миёна дигаргуниҳои муҳимме ба амал омаданд. Яке аз шахсиятҳои барҷастаи ин замон Александр Людвигович Кун буд, ки нақши ӯ дар рушди маориф ва фарҳанги ин минтақа мавриди тавачҷуҳи мост. Дар мақолаи мазкур, барои нишон додани саҳми ин шарқшинос дар ин раванд, муайян кардани таъсири ӯ дар ташаккули парадигмаҳои маориф ва фарҳанг дар Осиеи Миёнаи нимаи дувуми садаи XIX пешбинӣ шудааст.

Мақсади таҳқиқ таҳлил ва ба низом даровардани фаъолияти А.Л. Кун дар заминаи таъсири ӯ ба дигаргуниҳои маориф ва фарҳанги Осиеи Миёна мебошад. Мо саъй менамоем, ки на танҳо хидматҳои хосси ин шарқшиносро дар бахшҳои гуногуни маориф, балки таъсири ӯро дар ташаккули муҳити фикрӣ ва фарҳангии ин минтақа, нишон диҳем.

Асоси назариявии таҳқиқот ба он асос ёфтааст, ки фаъолияти шарқшинос А.Л.Кун ба равияҳои маорифи минтақаи мазкур, таъсири амиқ ва доимӣ доштааст. Фарзияи пажӯҳишҳои мо ин аст, ки саҳми ӯ дар рушди маориф ва фарҳанги ин минтақа, барои ташаккули элитаи зеҳнӣ ва хувияти фарҳангии аҳоли калидӣ будааст.

Аҳаммияти ин пажӯҳиш дар он аст, ки на танҳо шахсияти А.Л. Кун, балки зарурати дарки шароити таърихӣ ва таъсири шарқшиносони рус дар ташаккули пояҳои маърифатӣ ва фарҳангии ин минтақа муайян карда мешавад.

А.Л.Кун ҳамчун ҷамъоварандаи маводи илмӣ дар экспедитсияҳои Искандарқӯл (1870), Шаҳрисабз (1870) ва дар юришҳои соли 1873 ба Хева ва соли 1876 ба Қўқанд иштирок кардааст [32, с.105].

Дар номае ба мудирони китобхонаи Санкт-Петербург – Бичков, чунин навиштааст: «Афанасий Фёдорович азиз, дар чараёни лашкаркашии Хўқанд дар соли 1875, нусхаҳои хаттӣ-шарқӣ ҷамъ карда шуд, ки акнун ба ин ҷо (яъне Китобхонаи умумии императорӣ. – О.А.) интиқол дода мешаванд. Тибқи хостаи аълоҳазрат Константин Петрович фон Кауфман, мо ин ифтихорро дорем, ки ин дастнавиштаҳоро ба унвони ҳада аз тараф эшон ба Китобхонаи умумии императорӣ (ҳоло Китобхонаи миллии Русия дар шаҳри Санкт-Петербург) ирсол кунем» [40, с.77-78; муф. ниг.: 5, с.149-155].

А.П. фон Кауфман дар давоми нӯҳ сол ба китобхонаи оммавӣ зиёда аз 300 номгӯи дастнависҳои арабӣ, форсӣ ва туркӣ, аз ҷумла китобҳои китобхонаҳои Қўқанд ва хони Хева, инчунин тақрибан 4000 номгӯи ҳуҷҷатҳоро тухфа кардааст. Ин ҳуҷҷатҳо ва мукотибаҳои ҳукмронии Осиеи Миёна, ки дар адвори гуногуни таърихӣ ба вучуд омада буданд, дар рафти экспедитсияҳои Искандарқӯл, Шаҳрисабз ва Хева гирд оварда шуда, соли 1876 ба Китобхонаи миллии Русия дар шаҳри Санкт-Петербург супурда шуданд [40, с.77-78; муфассал ниг.: 5, с.149-155].

Пас аз бозгашт аз юришҳои ҳарбӣ, А.Л. Кун моҳи апрели соли 1874, ба дастури генерал-губернатории Туркистон, ба унвони ходими калон, барои вазоифи вежа дар бахши омӯзиш таъин шуд [7, с.259]. Худи ҳамон сол ӯ ба унвони намояндае аз минтақаи Туркистон ба конфронси байналмилалӣ мусташриқон, ки дар Лондон баргузор шуд, фиристода шуд. Сипас, Институти забонҳои зиндаи Шарқи Париж соли 1874 ӯро узви вобастаи худ интихоб кард. А.Л. Кун дар қори комитети ташкилии шарқшиносони рус оид ба ташкили Конгресси байналхалқӣ шарқшиносон соли 1876 дар Санкт-Петербург иштирок намуд.

Ин шарқшинос дар лашкаркашии Қўқанд, аз ҷумла ҳуҷҷуми ҳукумати подшоҳӣ ба қалъаи Маҳрам дар 21 августи соли 1875 ширкат дошта, маводҳои гуногуни илмие ҷамъоварӣ намудааст, ки дар феҳристи расмӣ ӯ ба тафсил дарҷ гардидаанд [5, с. 153; 7, с.259].

Моҳи январӣ соли 1876 Александр Людвигович Кун инспектори калони мактабҳои вилояти Туркистон тайин карда мешавад. Муҳаққиқ Брежнева С.Н. зикр мекунад, ки пас аз як сол, генерал-губернатори Туркистон К.П. фон Кауфман ба Д.А. Толстой (вазирӣ маориф. – О.А.) мактуб навишта дар он фазилатҳои А.Л. Кун ва ғайрати ӯро тавсиф намуда, хоҳиш менамояд, ки ба ӯ музди иловагӣ диҳад, инчунин ӯро бо рутбаи мушовири давлатӣ қадр намояд. Баъд аз он ки Д.А. Толстой бо чунин хоҳиш ба вазирӣ ҳарбӣ Д. Милютин мактуб ирсол намуд, соли 1878 А.Л. Кунро ба рутбаи мушовири давлатӣ сарфароз намуданд [7, с.260].

Соли 1876 А.Л. Кун бо духтари капитани мустаъфии полки Измайловский Николай Иванович Шлейфер Елизавета оила барпо намуд. Аз ин издивоҷ ӯ соҳиби чаҳор фарзанд – се писару як духтар гардид [7, с.260].

А.Л. Кун барои рушди бештари соҳаи маориф ва тайёр кардани муаллимон пешниҳод менамояд, ки семинарҳои омӯзишӣ ташкил карда шаванд. Пешниҳоди ӯ мавриди пазириш қарор гирифта, соли 1879 дар шаҳри Тошканд мактаб ифтитоҳ мешавад. Н.П. Остроумов, ки сарварии онро бар уҳда дошт, аввалин мудирӣ он таъин мегардад. Ин шарқшинос дар ифтитоҳи он суҳанронӣ намуда, қайд менамояд, ки: «мактаби мо ҳамеша бар асоси эҳтиром ба эътиқодоти динӣ ҳар донишомӯзи худ фаъолият хоҳад намуд... Ба унвони мактабе аз мардуми Русия, ки танҳо як ҳадаф дар робита бо хориҷӣ дорад, барои густариши омӯзиши ҳамагонӣ дар миёни онҳо ва ҳифзи мановеи миллии худро бо манфиати давлате, ки онро таъсис додааст, ҳифз намоянд» [7, с. 261].

Чунонки дида мешавад, А.Л. Кун ба ҳифзи манфиатҳои миллии мардуми Русия ва эҳтиром ба эътиқоди динӣ сокинони маҳаллӣ таъкид кардааст. Ин равиши ӯ ба наздикшавии фарҳангҳо ва таъмини самарабахши таълим мусоидат мекард. Саҳми мушаххаси амалии А.Л. Кун дар рушди соҳаи маориф, аз ҷумла таъсиси семинарияҳои омӯзгорон ва мактабҳои ибтидоӣ дар рушди маорифи вилояти Туркистон бунёди мебошад. Ин муассисаҳои таълимӣ, таҳкурсии тарбияи сокинони маҳаллӣ ва омода намудани мутахассисон барои кори минбаъдаи педагогӣ гардиданд. Семинари омӯзиши ташкил намудаи А.Л. Кун омӯзгоронро тарбият намуд, ки сифати таълимро дар ин минтақа беҳтар карданд. Ин омӯзгорон метавонистанд дониш ва усулҳои бадастоварди худро дар тамоми минтақаи Осиёи Миёна ривочу раванқ диҳанд.

А.Л. Кун ҳамчун саринспектори мактабҳои халқии вилояти Туркистон бо ҳаёти мардуми маҳалҳо аз наздик шинос мешавад ва диққати ӯро мактабҳои маҳаллӣ ҷалб менамуданд. Вай дар «Туркестанские ведомости» пайваста оид ба вазъи мактабу маориф мақолаҳо навишта, нашр менамуд. Аз ҷумла, соли 1876 дар шумораи №37 «Туркестанские ведомости» мақолае зери унвони «Мактабҳои мусулмонӣ» нашр намуд, ки дар он чунин менависад: «Мактабҳои мусулмонӣ дар шаҳрҳои минтақаи Туркистон бештар дар масҷид воқеъ шудаанд. Бештари ин макотиб дорои вақф ҳастанд. Дар шаҳрҳои минтақаи Турикистон тақрибан ҳар маҳалла ё минтақа дар маҳаллаи худаш дорои мактаб аст, ки ба он «гузар» ё дар дигар шаҳрҳо «маҳалла» низ гуфта мешавад. Муаллимони ин макотиб (мактабдор) бештар вақтҳо имом ё муаззини масҷид ҳастанд. Муаллимони мактаб, ҳамон тавре ки гуфта шуд, дар аксар маврид аз байни афроде, ки дар маҳалли мактаб зиндагӣ мекунанд, интихоб мешаванд. Ӯ (яъне муаллим. – О.А.) аксар аз миёни сокинони ҳамон маҳалла, ки мадраса дар он ҷо воқеъ шудааст, интихоб мегардад ва бисёр кам аз манотиқи дигар ё шаҳрҳои дигар муаллим ба унвони афроде хориҷӣ интихоб мешавад. Дар ҳар ду маврид маоши ӯ аз ҳисоби сокинони маҳалла пардохта мешавад, ба мизони 1 то 2 танга аз ҳар хона. Агар муаллим аз минтақаи дуртар даъват шавад, ба ӯву хонаводааш макони вежа дар наздикии мадраса дода мешавад» [18, с.131].

Чунонки дида мешавад, А.Л. Кун омӯзиши маориф ва фарҳангро дар ҷомеаи мусулмонӣ, ташкили шакли мактабҳо ва низомии онҳоро дар шаҳрҳои Туркистон тасвир намудааст.

Дар мақолаи мазкур, барои таҳлили тағйироти иҷтимоиву фарҳангии Туркистон дар охири садаи XIX, маълумоти арзишманд дода, баҳри фаҳмидани динамикаи муносибатҳои байнифарҳангӣ, таъсири таълим ба сохтори иҷтимоӣ ва амалияи фарҳангӣ, матолиби арзишманде ироа намудааст. Аҳамияти мақолаи мавриди назар дар ин нукта низ зоҳир мешавад, ки маълумоти марбут ба соҳаи маориф ва таҳқиқоти ҳаёти маҳаллиро

метавон бо таҷрибаҳо ва таҳқиқоти шабех дар дигар минтақаҳои ҳамон давра муқоиса намуд. Ин раванд метавонад барои муайян кардани тамоюлҳо ва фарқиятҳои умумӣ дар рушди маориф ва ҳаёти иҷтимоии нимаи дувуми садаи мазкур ёри намояд.

Фаёлияти А.Л. Кун дар бунёди муассисаҳои таълимӣ ва муносибати ӯ ба таълиму тарбияро метавон дар заминаи таҳаввулоти таърихӣ ва иҷтимоии ин давра баррасӣ кард ва он имкон медиҳад, ки тағйирпазирии иҷтимоии он давра беҳтар тасаввур гардад.

Бо фармони вижаи идораи генерал-губернатории Туркистон А.Л. Кун «Туркестанский альбом»-ро тартиб дода, онро соли 1872 нашр намуд. Чунонки дар фармони идораи генерал-губернатории Туркистон аз 22 майи соли 1871 гуфта мешавад: «Бо мақсади тавсифи ҳаёти ҳаррӯзаи мардуми муқимӣ ва кӯчманчӣ» албоми нодире нашр шуд, ки дар он далелҳои муҳимми минтақаи қаблан камомӯхташуда гирд оварда шудаанд» [37].

Ин албоми арзишмандест, ки ба таърих, мардумшиносӣ, ҷуғрофиё, иқтисод ва фарҳанги Осиёи Миёнаи нимаи дувуми садаи XIX бахшида шуда, беш аз 1200 акси нодирро дар бар мегирад. Албоми мазкур бо фармони вижаи генерал-губернатори Туркистон К.П. фон Кауфман, бо мақсади ошно гардидани муҳаққиқони русу Ғарб бо ин минтақа, нашр шудааст.

Дар «Туркестанский альбом» аксҳои намоёндагони гуногуни миллӣ ва табақаҳои иҷтимоии аҳоли, инчунин нақшаҳои меъморӣ, манзараҳо ва харитаҳо гирд оварда шудаанд. Дар қатори мураттибон М.Т. Бродовский, М.А. Терентев, Н.В. Богаевский ва суратгир Н.Н. Нехорошев низ буданд. Шуъбаи ҳарбӣ-топографии округи ҳарбии Тошканд қисмҳои литографии ҳар як лавҳаи онро чоп мекард. Корҳои чопӣ дар солҳои 1871-1872 асосан дар шаҳрҳои Петербург ва Тошканд сурат мегирифтанд. Ҳар чилди «Туркестанский альбом» бо барғаҳои азим, бо чарми сабз рӯкаш шуда, андозаашон 45x60 сантиметр мебошад, ки дар ҳар саҳифаи он аз як то ҳашт акс мундариҷа гардида, бо истифода аз технологияи чопи албомӣ, дар асоси сафедаи тухм, сохта шудаанд [28, с.116; 37].

Албоми мазкур аз ҷаҳор қисмат иборат аст: бостоншиносӣ, этнографӣ, ҳунари ва таърихӣ. Дар қисми бостоншиносӣ навъҳои меъморӣ исломӣ, асосан дар Самарқанд оварда шудааст. Дар қисми этнографӣ бошад, аксҳо ва манзараҳои зиндагии рӯзмарраи ўзбекҳо, тоҷикон, қазоқҳо, қирғизҳо ва ғайра нишон дода шудаанд. Қисмати ҳунармандии он бошад, касбҳои гуногун, аз қабилҳои истехсоли насочӣ, истихроҷи маъданро дар бар мегирад. Дар қисми таърихӣ бошад, фаёлияти низомии Русия бо харитаи набардҳо ва аксҳои сарбозон аз соли 1853 то 1871 оварда шудааст [28, с.116; 37].

Омода ва нашр намудани албом дар солҳои 1871-1872 анҷом ёфт, мутаассифона, он бо теъдоди маҳдуде нашр шуд. Айни замон маҷмуаҳои муқаммалӣ ин албом дар Китобхонаи миллии Ўзбекистон, Китобхонаи давлатии Русия ба номи В.И. Ленин ва Китобхонаи Конгресси ИМА маҳфузанд*. Ин албом яке аз манбаъҳои муҳимми фароғири далелҳои муътамад дар бораи ин минтақа маҳсуб меёбад, ки дар омӯзиш ва дарки таъриху фарҳанги Осиёи Марказӣ аз мақоми вежа бархӯрдор аст.

Марҳилаи фоҷиабори ҳаёти ин шарқшинос пас аз марги генерал-губернатори Туркистон К.П. Фон Кауфман (4 (16) майи 1882) шуруъ ва коста гардидани эътибори А.Л. Кун дар назди зиммдорони давр оғоз шуд. Пас аз марги хазинадори кассаи амонатию қарзӣ – А.В. Шелтинги дар Тошканд камбуди зиёди маблағро пайдо карданд. Азбаски хазинадори фавтида бо А.Л. Кун пайванди хешӣ дошт, дар ин парванда ӯро низ айбдор намуда, дар истифодаи ғайримасъадноки маблағи махсусан калон - 4699 сӯму 65 тин ӯро гунаҳгор дониста, ин маблағро ситониданд [7, с. 261].

Ақсарияти коркунони шуъбаи маорифи шаҳри Тошканд, аз ҷумла мудири семинари муаллимон Н. Остроумов, А.Л. Кунро ба қаллобии молиявӣ, корношоямӣ касбӣ ва

* Соли 2006 Китобхонаи миллии Конгресси ИМА, нусхабардории пурраи электронии тамоми саҳифаҳои «Туркестанский альбом»-ро анҷом дод. Имрӯз он бо сифати баланд барои ҳамаи хоҳишмандон дастрас мебошад. Бояд қайд намоем, ки ин аксҳо бе ягон маҳдудияти ҳуқуқи муаллиф барои истифода дастрасанд. Барои дидани тамоми албом ва ҳатто барои боргири намудани онҳо ба саҳифаи Китобхонаи Конгресс дар истиноди зерин муроҷиат намоед: https://www.loc.gov/rr/print/coll/287_turkestan.html

бадахлоқӣ айбдор карданд.

Н. Остроумов ўро ҳатто мансабпараст ва тамаъкор номид. Дар баробари ҳамаи ин айбномаҳо мудирӣ семинари муаллимон қаноат накарда, мақолаҳои Александр Людвигович Кунро, ки дар шумораҳои гуногуни рӯзномаи «Туркестанские ведомости» нашр шуда буданд, бо нигоҳи муғризона «омӯзишу баррасӣ» намуда, зарурати ба таври «объективона ва ҳақиқӣ» нақд карданашонро ба миён гузошт ва фаъолияти илмӣ, таълимӣ ва маъмуриашро зерӣ суол бурд. Минҷумла дар «Ёддошт»-и худ дар бораи А.Л. Кун ва арзиши назарраси илмӣ надоштани албомеро, ки дар бораи Туркистон бо ёрии суратгир Н.Н. Нехорошев тартиб додааст, таъкид намуда, барои таҳқиқоти минбаъда куҳна шудани онро ёдрас кардааст» [7, с.176-177].

Н.Остроумов дар «Ёддошт»-и худ дар бораи силсилаи ҳодисаю амалҳое, ки бо фаъолияти А.Л. Кун ва атрофиёни ӯ алоқаманданд, нақл мекунад. Аз ҷумла, дар бораи хешовандони А.Л.Кун, қияни ҳамсараш – Шелтинга омӯзгори гимназияи Тошканд изхори назар намуда, дар бораи хешу табори наздики худро ба вазифаи сардори сеҳи дуредгарии техникӯми шаҳри Тошканд таъин намуданаш иттилоъ медиҳад. Инчунин, маълумот медиҳад, ки ин омӯзгор ба кори истехсоли дафтарҳои хонандагон машғул буда, анбори китобҳои дарсӣ ва лавозимоти омӯзгориро идора мекард [11, с.180-181].

Тамоми ин давра бо айбномаҳо ва низоъҳои дохилӣ ҳамроҳ буд, ки ба обрӯву эътибори Александр Людвигович Кун ба таври назаррас таъсир расонд. Дар мактубҳои А.Л. Кун ба Г. Колпаковский ва М. Бродке ӯ ҳама гуна даст доштан дар камбудии молиро рад карда, иддао мекунад, ки айбномаҳо танҳо бо ғаразҳои шахсӣ ба ӯ бор карда шудаанд [7, с. 262].

Вазорати маорифи онвақата қарор медиҳад, ки А.Л. Кунро дар моҳи январӣ соли 1882 ба ҳайати комиссияи махсуси назди вазири ҳарбӣ, барои тартиб додани низомномаи нави идораи вилояти Туркистон таъин намуда, ба Петербург фиристонад.

Дар набудани ӯ генерал-губернатори Туркистон М.Г. Черняев аз вазири маориф хоҳиш мекунад, ки А.Л. Кунро дигар барои қору фаъолият ба Осиёи Миёна барнагардонад ва ин шарқшинос муваққатан аз хизмат дар ҳайати генерал-губернатори Туркистон дур карда мешавад. Моҳи июни соли 1882 А.Л. Кун ба ҳайси ёвари мудирии округи таълимии Вилна таъин гардид.

Метавон гуфт, ки воқеаҳои бо А.Л.Кун рӯйдода анҷоми фаъолияти ӯ дар Осиёи Миёна буд. Ӯ марҳалаи нави фаъолияти худро дар минтақаи дигар оғоз кард. Аз рӯи манобеъ ва таҳқиқоти нашршуда, метавон гуфт, ки ин рӯйдодҳо муносибатҳои мураккаби сиёсӣ ва маъмурии он замон, инчунин айбдоркуниҳо ва низоъҳои дохилӣ, касбу эътибори Александр Людвигович Кунро нишон медиҳанд.

Пас аз ин кашмакашҳо дар Осиёи Миёна А.Л. Кун дучори бемории асаб шуда, мушкилоти саломатӣ пайдо кард. Барои руҳсатӣ ва ёрдампулӣ, мактубе ба номи Делянов фиристод ва аз ӯ хоҳиш намуд, ки барояш имконият диҳанд, то барои барқарор намудани саломатӣ ба хорича равад.

Ҳангоме ки «А.Л. Кун дар соли 1881 Осиёи Миёнаро тарк мекунад, – менависад Ястребова О.М. ҳамсараш Елизавета Николаевна ва ду фарзандаш – Кока ва Женя, ўро ҳамроҳӣ мекарданд» [42, с. 682].

Тухмату айбномаҳо бар ивази хидматҳои мондагор ба саломатии ин мусташрик бетаъсир намонд ва билохира бар асари бемории мадид 24 октябри соли 1888 А.Л. Кун дар синни 48-солагӣ дар шаҳри Вилно (ё Вилнюс пойтахти давлати Литва) дори фониро барои ҳамешагӣ падруд гуфт. Пас аз чор рӯз, яъне 28 октябр ҳамсари ӯ Елизавета Николаевна даргузашт. Баъди се рӯзи марги ҳамсараш 30-юми октябр писари панҷсола ва ягонаи А.Л. Кун – Георгий ногаҳонӣ аз олам ҷашм пӯшид [30, с.182, 7, с.263; 11, 28, с.117; 42, с. 687].

Бо вучуди он ки Александр Людвигович Кун умри тулонӣ надид, аммо аз худ мероси арзишманди илмӣ боқӣ гузошт, ки бо силсилапаҷуҳишҳои мондагор нақши амиқе дар омӯзиши таърихи халқиятҳои Осиёи Миёна ниҳод [муф. ниг.:13; 15; 14; 15; 16; 18; 19; 20; 21; 21;22; 23; 24; 25; 26].

Ҳамин тавр, омӯзиши нақши шарқшиноси рус А.Л. Кун дар рушди маориф ва маданияти сокинони Осиёи Миёна дар нимаи дуюми асри XIX ба мо имкон медиҳад, ки як

катор хулосаҳои муҳим бароварда шавад. А.Л. Кун олим ва муаллими барҷастаи замони худ буда, ба равандҳои навсозӣ ва таҷдиди амалияи маориф ва фарҳанги минтақа таъсири назаррасе расонидааст.

Аввалан, иштироки ӯ дар ташкили муассисаҳои таълимӣ ва эҷоди усулҳои нави таълим ба болоравии сатҳи маориф дар Осиёи Миёна мусоидат намуд. А.Л. Кун таҷрибаи пешқадами низоми маорифи онзамои ҳукумати подшоҳии Русияро ҷабҳаи қарорӣ намуда, ба ташаккули табақаи босаводи аҳоли ва баланд шудани саводнокии омма мусоидат намуд.

Сониан, пажӯишҳо ва нашриҳои ӯ оид ба фарҳангу забонҳои халқҳои Осиёи Миёна дар ҳифз ва тарғиби гуногунии этникӣ ва фарҳангӣ саҳм гузоштаанд. Ӯ тарафдори эҳтироми анъанаҳо ва мусоидат ба ҳамкориҳои онҳо бо парадигмаҳои муосири таълимӣ ва фарҳангӣ буд.

Ҳамчунин бояд гуфт, ки ҷабҳаҳои А.Л.Кун на танҳо ба замони ӯ таъсир расонд, балки барои рушди минбаъдаи маориф ва маданияти Осиёи Миёна замина гузошт. Асарҳо ва андешаву барномаҳои таълимӣ ӯ барои муҳаққиқону маорифпарварони минбаъда сарчашмаи ибтидоӣ гардида, анъанаҳои илмию маърифатиро дар ин самт ташаккул доданд.

Хулоса, нақши А.Л.Кун дар рушди маориф ва фарҳанги Осиёи Миёна дар нимаи дувуми садаи XIX хеле муҳим мебошад. Ҷабҳаҳои ӯ дар таҳкими муассисаҳои таълимӣ, ҳифзи мероси фарҳангӣ ва рушди муҳити зеҳнӣ дар минтақа мусоидат кардааст.

Муқаррир: Камолов Х.Ш. – д.и.т., профессори ИТБМ ба номи А.Дониши АМИТ

АДАБИЁТ

1. Абдумавлон, О. Отражение народных традиций в «Дневнике...» Абдуррахмана Мустаджира / О. Абдумавлон // Вестник Таджикского национального университета. – 2015. – № 3-9. – С. 62-64.
2. Абдуррахмони М. Рӯзномаи сафари Искандарқӯл [Ҳозиркунадагони чоп ва муаллифони муқаддимаву тавзеҳот Аълоҳон Афсаҳзод ва Мирзо Муллоаҳмадов] / Абдурахмон М. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 176 с.
3. Александр, Д. Александр Кун – востоковед, автор Туркестанского альбома /Д. Александр. — Текст: электронный //Общественный фонд «Казахстанское объединение немцев «Возрождение»: [сайт]. — URL: <http://wiedergeburt-kasachstan.de/aleksandr-kun-vostokoved-avtor-turkestanskogo-alboma/> (санаи дастрасӣ: 27.02.2023).
4. Аминов П.А. Искендеркульская экспедиция 1870 г. /П.А. Аминов //Туркестанские ведомости. — 1873. — № 13. — С. 49-51
5. Андрианов, Б.В. Архив А.Л. Куна /Б.В. Андрианов //Советская этнография. – 1951. – № 4. – С.149-155.
6. Бартольд, В.В. История культурной жизни Туркестана /В.В. Бартольд; Акад. наук СССР, Комис. по изучению естеств. производит. сил СССР. - Л.: Акад. наук СССР, 1927. - [2], II. – 256 с.
7. Брежнева, С.Н. Немец - ориенталист на службе Российской империи (деятельность А.Л. Куна в Туркестанском крае) /С.Н. Брежнева //Природно-географические факторы в повседневной жизни населения России: история и современность: Материалы международной научной конференции, Санкт-Петербург, 14-16 марта 2019 года /Ответственный редактор В.А. Веремченко. Том 2. – Санкт-Петербург: Ленинградский государственный университет им. А.С. Пушкина, 2019. – С. 256-264.
8. Гафуров, Б. Ф. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. Китоби 1, 2. /Б. Ф. Гафуров – Душанбе: «Нашриёти муосир», 2020. – 976 с.
9. Рӯзномаи сафари Искандарқӯл (дастхат) [Матн] // Бойгонии филиали Санкт-Петербургии Институти шарқшиносии шӯъбаи дастхатҳо ва ҳуччатҳои Институти дастхатҳои шарқии АИ Русия. Д 133 (609g). – 394 варак.
10. Рӯзномаи сафари Искандарқӯл (дастхат) // Бойгонии филиали Санкт-Петербургии Институти шарқшиносии шӯъбаи дастхатҳо ва ҳуччатҳои Институти дастхатҳои шарқии АИ Русия. Д 134 (609h). – 323 варак.
11. Исакова, М.С. Воспоминания Н.П. Остроумова о А.Л. Куне/М.С. Исакова //Восток. Афро-азиатские общества: история и современность. – 2016. – № 4. – С. 172-191.
12. Искандер-Тюря [А.Л. Кун]. Сведения о ягнауском народе (К материалам для исследования ягнобского языка) /Искандер-Тюря [А.Л. Кун] //Туркестанские ведомости. – 1881. – №3-4.
13. Кун, А.Л. Бухарские порядки, Заметки о порядке взимания поземельных податей /А.Л. Кун//Туркестанские ведомости, 1873, № 32.
14. Кун, А.Л. Вакуфы /Кун, А.Л.//Туркестанские ведомости. – 1872. – № 21.
15. Кун, А.Л. Заметки о податях в хивинском ханстве /А.Л. Кун// Туркменские ведомости. – 1874. – №№32-33.
16. Кун, А.Л. Заметки о Хивинском ханстве /А.Л. Кун//Туркестанские ведомости. — 1873. — № 40. — С. 158
17. Кун, А.Л. Коран Османа /Кун, А.Л.//Материалы для статистики Туркестанского края: Ежегодник. Под ред. Н.А. Маева. Вып. III, 1874. – С. 401–404; Коран Османа //Туркестанские ведомости. – 1870. – № 1.
18. Кун, А.Л. Мусульманские школы /Кун А.Л. //Туркестанские ведомости. – 1876. – № 37.

19. Кун, А.Л. Научные работы во время Хивинского похода. /А.Л. Кун //Туркестанские ведомости. – 1873.– № 50.
20. Кун, А.Л. Описание печатей Хивинских ханов /А.Л. Кун //Туркестанские ведомости. — 1873. — № 40. — С. 158
21. Кун, А.Л. Очерк Кокандского ханства /А.Л. Кун//ИРГО, т. XII, 1876. – С.59–70; Кун, А.Л. Очерк Кокандского ханства /А.Л. Кун //Изд. Императорского Русского географического общества. – СПб., 1876. – Т.12. – С. 2-12.
22. Кун, А.Л. Очерки Шагрисязского бекства /А.Л. Кун //ЗРГО по отд. этнографии, т. VI, 1880. –С. 203-237
23. Кун, А.Л. План и описание, им составленное, развалин, находящихся между Казалинском и Ташкентском /А.Л. Кун// ИРАО, т. VII, 1872. – С.452.
24. Кун, А.Л. Погребальные обряды у среднеазиатских таджиков /А.Л. Кун// ИОЛЕАЭ, т. IX, вып. 1. – С.68–69.
25. Кун, А.Л. Поездка по Хивинскому ханству в 1873 году /А.Л. Кун//ИРГО, т. X, вып. 2, СПб. – С.58.
26. Кун, А.Л. Порядок взимания податей в Хивинском ханстве /А.Л. Кун//Туркестанские ведомости. – 1873. – № 33. – С. 130-131
27. Кун, А.Л. Предание о библиотеке Тамерлана /А.Л.Кун//Материалы для статистики Туркестанского края. – СПб., 1874. Вып. III. – С. 405-406.
28. Лунин, Б.В. Средняя Азия в дореволюционном и советском востоковедении /Б.В. Лунин. — Ташкент: Фан, 1965. – 408 с.
29. Чумъев, Р.Х. Ягнобмарз ва мардуми он пажӯҳиши таърихӣ-этнолоҷӣ / Р.Х. Чумъев. –Душанбе: Амри илм, 2000.–160 с.
30. Н. М-в[Н.Маев]. Кун, А.Л. (Некролог). / М-в Н. [Маев Н.]. // Туркестанские ведомости. – 1888. – № 46. – С. 182-183.
31. Одинаев, А.Н. Инъикоси чараёни экспедицияи Искандаркӯл дар «Рӯзномаи сафари Искандаркӯл»-и А. Мустаҷир / А.Н. Одинаев // Муаррих. – 2023. – №. 1(33). – С. 119-130.
32. Одинаев, А.Н. Александр Людвигович Кун ва нақши ӯ дар таҳқиқи таърих ва фарҳанги тоҷикон дар нимаи дуҷуми асри XIX / А.Н. Одинаев // Муаррих. – 2023. – №. 3(35). – С. 105-119.
33. Одинаев, А.Н. «Дневник Искандеркульской экспедиции» Абдурахмона Мутаджира – как источник по истории верховьев Зеравшана второй половине XIX в / А.Н. Одинаев // Вестник Педагогического университета. – 2019. – № 2(79). – С. 284–291.
34. Одинаев, А.Н. Александр Людвигович Кун ва нақши ӯ дар таҳқиқи таърих ва фарҳанги тоҷикон дар нимаи дуҷуми асри XIX / А.Н. Одинаев // Муаррих. – 2023. – №. 3(35). – С. 105-119.
35. Одинаев, А.Н. Политическое положение верховьев Зеравшана и предпосылки Искандеркульской экспедиции / А.Н. Одинаев // Вестник Педагогического университета. – 2015. – № 6-1(67). – С. 250–256.
36. Султонов, У.А. Русский востоковед А.Л. Кун и его коллекция исторических документов мазара Ахмад Йасави /У.А. Султонов// Восточный архив. – Москва, 2014. – № 1. – С.76-83.
37. Туркестанский альбом [Манбаи электронӣ]. Сто сорок лет спустя – в цифровом и доступном виде. URL: <https://www.fergananews.com/articles/7256#0> (таърихи дастрасӣ: 24.08.2023).
38. Хромов, А.Л. Ягнобский язык /А.Л. Хромов. – Москва: Наука, 1972. – 208 с.
39. Чтение А.Л. Куна о Ферганской долине /А.Л. Кун //Туркестанские ведомости. –1876. – № 12. – С. 46; Кун, А.Л. Некоторые сведения о Ферганской долине /А.Л. Кун//Военный сборник. – СПб. – 1876. – № 4. – С. 417–448.
40. Ястребова, О.М. Документы XIX века из верховьев реки Зеравшан в Отделе рукописей Российской национальной библиотеки /О.М. Ястребова//Восточный сборник. РНБ. СПб. – 2003. Вып. 6. – С. 77–123.
41. Alexander, V.K. The Province of Ferghana, Formerly Khanate of Kokand /V.K. Alexander. – Simla: Government Central Branch Press, 1876. – 34 с.
42. Olga Yastrebova & Arezou Azad (2015) Reflections on an Orientalist: Alexander Kuhn (1840–88), the Man and his Legacy, Iranian Studies, 48:5, 675-694, DOI: 10.1080/00210862.2015.1058631
43. Yastrebova, O.M. Reconstruction and description of mirza Muhammad Muqim's collection of manuscripts in the National Library of Russia /O.M. Yastrebova //Manuscripta Orientalia. – 1997. – Vol. 3, No. 3. – P. 24-38.

НАҚШИ ШАРҚШИНОСИ РУС А.Л.КУН ДАР ТАРВИЧИ МАОРИФ ВА ОМУЌИШИ ФАРҲАНГИ СОКИНОНИ ОСИЁИ МИЁНА ДАР НИМАИ ДУҶУМИ АСРИ XIX

Тадқиқоти илмӣ ба омӯзиши саҳми шарқшиноси барҷастаи рус А.Л. Кун дар рушди маориф ва фарҳанги сокинони Осиеи Миёна дар нимаи дуҷуми асри XIX бахшида шудааст. Дар мақола таъсири А.Л. Кун ба ташаккули ташаббусҳои маърифатӣ фарҳангӣ, ки ба такмили дониш ва баланд бардоштани савияи таълиму тарбия дар минтақа нигаронида шудаанд, таҳлил карда шудааст. Самтҳои асосии фаъолияти А.Л. Кун, усулҳои педагогӣ ва дастовардҳои илмӣ ӯ, ки ба нури зеҳнӣ ва фарҳангии ҷомеаи онзамои Осиеи Миёна таъсири назаррас расонидаанд, нишон дода шудаанд. Дар пажӯҳиши мазкур, аҳамияти саҳми ховаршиноси рус Александр Людвигович Кун дар ташаккули маориф ва маданияти аҳолии Осиеи Миёна дар нимаи дуҷуми асри XIX мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. А.Л. Кун, ки яке аз намоёнҳои насли барҷастаи муҳаққиқони рус буд, ба таври муназзам минтақаҳои шарқиро таҳқиқ намуда, ба фарҳанг ва анъанаҳои мардуми Осиеи Миёна тавачҷуҳи зиёд зоҳир мекард. Дар таҳқиқот усулҳои ӯ ба ташаккули А.Л. Кун дар таҳқиқоти худ истифода кардааст, таҳлил шуда, инчунин таъсири фаъолияти ӯ ба ташаккули муассисаҳои таълимӣ ва таҷрибаи фарҳангӣ дар минтақа арзёбӣ шудааст. А.Л. Кун дар офаридани

маҷмуаҳои забонӣ ва мардумшиносӣ фаёлона иштирок намуда, дар бехтар дарк намудани хусусияти забонӣ ва фарҳангии халқҳои Осиёи Миёна саҳми боризе гузоштааст.

Калидвожаҳо: Александр Людвигович Кун, шарқшиносӣ, маориф, фарҳанг, Осиёи Миёна, садаи XIX, забоншиносӣ, мардумшиносӣ, таҳқиқот, олимони рус, таърихи маориф.

РОЛЬ РУССКОГО ВОСТОКОВЕДА А.Л.КУНА В РАЗВИТИИ ОБРАЗОВАНИЯ И КУЛЬТУРЫ ЖИТЕЛЕЙ СРЕДНЕЙ АЗИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

Статья посвящена роли выдающегося русского востоковеда А.Л. Куна в развитии образования и культуры жителей Средней Азии во второй половине XIX века. Предметом исследования является вклад Куна в формирование образовательных и культурных практик в этом регионе. Автор освещает важные этапы жизни и деятельности ученого, а также анализирует его труды, посвященные исследованию и популяризации культуры Средней Азии. На основе обширного архивного материала и изучения научных трудов Куна автор выявляет влияние его исследований на образовательные структуры региона. А.Л.Кун активно содействовал созданию образовательных учреждений, способствовал переводу научных трудов на местные языки, что способствовало распространению знаний и формированию национальной культурной идентичности. Основные результаты статьи подчеркивают важность деятельности Куна в создании образовательных культурных мостов между Россией и Средней Азией. В заключение автор делает вывод о значительном вкладе А.Л. Куна в становление образования и культуры Средней Азии в XIX веке и подчеркивает актуальность его научного наследия для современного понимания и взаимодействия культурных сфер. Эта статья предоставляет читателю обзор и анализ ключевых аспектов вклада А.Л. Куна в развитие образования и культуры региона.

Ключевые слова: А.Л. Кун, востоковедение, Средняя Азия, образование, культурные практики, научные труды, образовательные учреждения, национальная идентичность, российско-центральноазиатские связи, культурные мосты.

THE ROLE OF RUSSIAN ORIENTALIST A.L. KUN IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATION AND CULTURE IN CENTRAL ASIA IN THE SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY

The article explores the role of the prominent Russian orientalist A.L. Kun in the development of education and culture in Central Asia during the second half of the 19th century. The study focuses on Kun's contribution to the formation of educational and cultural practices in the region, examining important stages of his life and work, as well as analyzing his works dedicated to the study and popularization of Central Asian culture. Based on extensive archival material and a thorough examination of Kun's scholarly works, the author identifies the impact of his research on the educational structures of the region. A.L. Kun actively contributed to the establishment of educational institutions, facilitated the translation of scientific works into local languages, fostering the dissemination of knowledge and the formation of national cultural identity. The main findings underscore the significance of Kun's activities in creating educational and cultural bridges between Russia and Central Asia. In conclusion, the author highlights A.L. Kun's substantial contribution to the development of education and culture in Central Asia during the 19th century and emphasizes the relevance of his scholarly legacy for contemporary understanding and cultural interactions. This article provides readers with an overview and analysis of key aspects of A.L. Kun's contribution to the advancement of education and culture in the region.

Keywords: A.L. Kun, oriental studies, Central Asia, education, cultural practices, scholarly works, educational institutions, national identity, Russo-central Asian relations, cultural bridges.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Одинаев Абдумавлон Назирович* – Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, шуъбаи таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва нав, ходими хурди илмӣ. **Суроға:** 734025, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 33. E-mail: abdumavlon1987@gmail.com; **ORCID:** 0000-0002-9730-8735

Сведения об авторе: *Одинаев Абдумавлон Назирович* - Институт истории, археологии и этнографии им. А.Дониша Национальной академии наук Таджикистана, отдел древней, средневековой и новой истории, младший научный сотрудник. **Адрес:** 734025, город Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 33. E-mail: abdumavlon1987@gmail.com; **ORCID:** 0000-0002-9730-8735

Information about the author: *Odinaev Abdumavlon Nazirovich* - Institute of History, Archeology and Ethnography named after. A. Donisha National Academy of Sciences of Tajikistan, department of ancient, medieval and modern history, junior researcher. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 33. E-mail: abdumavlon1987@gmail.com; **ORCID:** 0000-0002-9730-8735

ТДУ:930.85(575.34)

РАВАНДИ ИЧРОИ «БАРНОМАИ ДАВЛАТИИ КОМПЮТЕРКУНОНИИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БАРОИ СОЛҲОИ 2011-2015» ДАР МИСОЛИ НОҲИЯҲОИ ЁВОН, АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ ВА ХУРОСОНИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Каримов М.Б.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Дар асоси фармоиши вазири маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 апрели соли 2012, тахти №536 рӯзҳои 10-12 апрели соли 2012 рафти иҷрои қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02.09.2010, №416 «Дар бораи тасдиқи Барномаи давлатии компютеркунонии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015» ва таъсиси марказҳои компютерӣ дар ноҳияҳои Евон, Абдураҳмони Ҷомӣ ва Хуросони вилояти Хатлон мавриди санҷиш қарор дода шудаанд.

Таҳқиқ нишон дод, ки дар шӯъбаи маорифи ноҳияи Евон (мудираш Мирзоев М.) 58 муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ, 11 муассисаи таҳсилоти умумии асосӣ, 6 муассисаи таҳсилоти умумии ибтидоӣ, 1 литсей ва 2 гимназия (1 ададаш гимназияи хусусӣ) фаъолият карда, теъдоди умумии хонандаҳо 44538 нафар, аз ҷумла теъдоди хонандаҳои синфҳои 7-11, ки ба омӯзиши фанни технологияи информатсионӣ машғуланд, 18179 нафарро ташкил медиҳад. Дар ноҳия қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02.09.2010, №416 «Дар бораи тасдиқи Барномаи давлатии компютеркунонии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015» моҳи декабри соли 2010 дар Шурои шӯъбаи маориф мавриди баррасӣ қарор дода шуда, чиҳати амалӣ намудани он нақшаи чорабиниҳо иборат аз 12 банд таҳия ва ба муассисаҳои таълимӣ дастрас шудааст [1, с.8].

Дар ноҳия барои омӯзонидани фанни мазкур 68 нафар омӯзгор, аз инҳо танҳо 27 нафар ихтисосманди фанни технологияи информатсионӣ буда, 22 нафар омӯзгори фанни физикаю математика, ки аз курсҳои такмили ихтисос гузаштаанд ва 19 нафар курсҳои кӯтоҳмуддатро хатм карданд, машғул буданд. Дар шӯъбаи маориф барои амалӣ намудани Барнома мушовири шӯъба Комилов А., омӯзгори фанни физика мутасаддӣ буд.

Дар муассисаҳои таълимии ноҳия то ба ҳолати семоҳаи аввали соли 2012 952 адад компютер, 83 принтер, 47 генератор, 37 сканер, 28 ксерокс, 4 проектори мултимедӣ ва 2 тахтаи электронӣ (аз ҳисоби ташкилоти «Ёрии техникии Олмон») мавриди истифода қарор дошта, иҷрои барномаи мазкур дар маҷмуъ 78%-ро ташкил медиҳад [1, с.11].

Мутаассифона, дар назди шӯъбаи маориф то давраи пажӯҳиш Маркази технологияи информатсионӣ ва хизматрасонии компютерӣ таъсис дода нашудааст.

Бояд зикр намуд, ки яке аз талаботи Барномаи фанни технологияи информатсионӣ ва Барномаи давлатии компютеркунонии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015 пайвасти муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба шабакаи интернет ва омӯзиши маҳорати кор қардан бо ин шабака аст. Аз 58 муассисаи таълимии ноҳияи Ёвон 47-тоаш ба ин шабака тариқи таҷҳизоти беноқил (модемҳо) пайваст буданд, ки ин имкон фароҳам меорад, ки таълими фан дар муассисаҳо боз ҳам беҳтар гардад.

Масъалаи санҷиши ҳолати амалӣ шудани Барномаи давлатӣ ва таъсиси марказҳои компютерӣ дар шуроҳои шӯъбаи маориф ва ҷаласаҳои назоратии назди мудирони шӯъбаи маориф низ мавриди муҳокима қарор гирифтааст.

Пажӯҳиш нишон дод, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №№ 1, 2, 30, литсейи давлатии №1 ва гимназияи бачаҳои болаёқати № 1 ноҳия қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02.09.2010, №416 «Дар бораи тасдиқи Барномаи давлатии компютеркунонии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015» дар ягон муассисаи таълимии ноҳия ҷузвдони алоҳидаи дорой натиҷаҳои санҷиш пайдо нагардид. Танҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №1 (директор Каримова А.), №2 (директор Мусулмонова М.) ва литсейи давлатии №1 (директор Олимов М.) тибқи Нақшаи чорабиниҳои шӯъбаи маорифи ноҳия ҷузвдони алоҳида ташкил карда шуда, иҷрои Барномаи давлатӣ назорат карда шудааст.

Ҳолати иҷрои Барномаи мазкур махсусан дар литсейи давлатии №1 ва гимназияи

бачаҳои болаёқати №1 ташвишовар буд. Чунончи, дар литсейи давлатии №1 барои омӯзиши хонандагон 6 компютеру 1 принтер фаъолият мекард, ки ба 1 компютер 62 нафар хонанда рост меомад [2, с.13].

Дар гимназияи бачаҳои болаёқат (муассис Рачаби Мусулмониён, директор Юнусова Ашурмоҳ) бошад, 6 компютер (1-то корношоям), 2 принтер ва 1 ксерокс мавҷуд буд, ки ба 1 компютер 16 хонанда рост меомад. Компютерҳои гимназия ба шабакаи интернет пайваст набуданд. Илова бар ин, дар гимназияи мазкур кабинет ё синфхонаи компютерӣ ташкил карда нашуда буд. Дар гимназия компютерҳо дар қабулгоҳ нигоҳ дошта мешуданд. Ба гуфти муассис Р. Мусулмониён, ҳангоми гузаронидани дарси технологияи информатсионӣ компютерҳо васл карда мешуданд.

Таҳқиқ нишон дод, ки дар гимназияи мазкур ягон ҳуҷҷат, нақшаи чорабинӣ оид ба масъалаи мазкур пайдо нагардид. Ҳолати фан ягон маротиба мавриди санҷиш қарор нагирифтааст. Директори гимназия ба дарси омӯзгори фанни технологияи информатсионӣ тамоман надаромадааст. Умуман, директори гимназия Юнусова А. 7 сол боз дар вазифаи роҳбарии муассисаи мазкур фаъолият дошта бошад ҳам, то ҳол ягон маротиба аз курси тақмили ихтисос нагузаштааст ва дафтари таҳлили дарсҳо сатҳӣ буда, ҳулосабарории дуруст надошт [3, с.9].

Дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №2 (директор Мусулмонова М.) бошад, аз 21 соати дарсии тибқи нақшаи таълимӣ муқарраршуда, танҳо 9 соат (синфҳои 9-11) таълим дода мешаваду ҳалос. Дар муассиса бо набудани мутахассис фанни мазкурро Р. Розиков, ки худ корманди бонк аст, дарс меод ва боқимонада соатҳо вақант истода буданд.

Дар **шӯбаи маорифи ноҳияи А.Чомӣ** (мудири шӯбаи маориф Махмадёрв Т.) теъдоди умумии муассисаҳо 63 ададро ташкил меод, ки аз инҳо 53 муассисаи таҳсилоти умумии асосӣ ва миёнаи умумӣ, 1 литсей-интернат буда, шумораи умумии хонандагон 31766 нафарро ташкил дода, теъдоди хонандагони синфҳои 7-11, ки ба омӯзиши фанни технологияи информатсионӣ машғуланд, 12328 нафарро ташкил меод. Муассисаҳои таҳсилоти умумии асосӣ ва миёнаи умумии ноҳия 724 адад компютер, 178 адад принтер, 58 адад генератор доштанд, ки аз ҷумлаи онҳо 11 адад компютер корношоям буданд. Иҷрои Барномаи компютеркунонии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ барои солҳои 2011- 2015 дар ноҳия 88%-ро ташкил меод. Дар ноҳия 54 кабинети фанни технологияи информатсионӣ ташкил карда шуда буд. Ба 1 компютер дар муассисаҳои ноҳия 17 нафар хонанда рост меомад.

Компютерҳо асосан ба муассисаҳои таҳсилоти умумии ноҳия аз ҳисоби фонди захиравии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 306 адад, аз ҳисоби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 20 адад, аз ҳисоби мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ 138 адад, аз ҳисоби Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон 26 адад, аз ҳисоби дигар ташкилотҳо 30 адад, аз шахсони алоҳида 226 адад ва аз ҳисоби Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон 30 адад дастрас гардида буд [4, с.22].

Дар ноҳия 9 ғоизи муассисаҳои таълимӣ, яъне 5 муассиса ва шӯбаи маориф ба шабакаи интернет пайваст буданд.

Ба таълими фанни технологияи информатсионӣ 50 нафар омӯзгори дорои маълумоти олии машғул буда, аз шумораи онҳо танҳо 10 нафар аз курси тақмили ихтисос гузаштаанд. Барои иҷрои Барномаи давлатии компютеркунонии муассисаҳои таҳсилоти умумии ноҳия зарур аст, ки боз 97 адад компютер харидорӣ намоянд.

Набудани шабакаи интернет дар муассисаҳо ба сатҳи дониши хонандагон таъсири манфӣ расонидааст. Зеро омӯзиши кор бо интернет дар барномаи таълимии фанни технологияи информатсионӣ дар синфи 9 ба нақша гирифта шудааст ва олимпиадаи байналмилалӣи фосолавӣ аз фанни мазкур низ бо истифода аз ин шабака сурат мегирифт. Набудани чунин имконият ба он оварда расонидааст, ки иштироки хонандагони ноҳия дар озмунҳои фанӣ ва фосолавӣ қаноатбахш набуд.

Таҳқиқ нишон дод, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии №6, 11 ва литсей-интернати бачаҳои болаёқати ноҳия баъзе камбудихо, аз ҷумла корношоям будани баъзе ҷузъҳои компютерҳо, барномаҳои компютерӣ ҷой доштанд. Дар баробари камбудихо фаъолияти хуби муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №62 (директор Ашӯров С.)-ро

махсусан қайд намудан бамаврид аст, ки ба муҳлати кӯтоҳи ҷаҳолияташ нигоҳ накарда, ҳуҷҷатҳои зарурӣ оид ба Барномаи давлатии компютеркунонии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистонро барои солҳои 2011-2015 ҷамъоварӣ намуда, омӯзиши фанни мазкурро хуб ба роҳ мондааст. Дар муассисаи мазкур 2 кабинети омӯзиши фанни компютерӣ ҷаҳолият дошта, дар давраи таътили зимистона барои омӯзгорон, махсусан омӯзгорони ҷавон курси омӯзишӣ ташкил карда шудааст. Хонандагон мунтазам тибқи таҷҳизоти бенокил (модем) бо интернет кор мекунанд.

Вале рафти иҷрои Барномаи мазкур дар литсей-интернати бачаҳои болаёқати ноҳия (директор БобоевМ.) дар ҳолати начандон хуб қарор дошт. Муассисаи таълимии мазкур дорои 411 хонанда буда, дар он 57 нафар кӯдакони ятим, носолим ва камбизоат тарбия ва таълим мегиранд.

Дар литсей-интернат ба хонандагони синфҳои 7-11 Ш. Нуров, ки ихтисосаш омӯзгори фанни синфҳои ибтидоӣ буда, аз курси тақмили ихтисос гузашта, сертификати омӯзиши фанни технологияи информатсиониро дорад, дарс мегуфт. Сатҳи дониши хонандагони литсей-интернат дар сатҳи паст қарор дошта, ба саволҳои одитарин, аз қабил қисмҳои асосии компютер ва қисмҳои ёрирасон ҷавоб гуфта наметавонианд [5, с.24].

Пажӯҳиш нишон дод, ки дар литсей оид ба амалӣ намудани Барномаи давлатии компютеркунонии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015 ягон ҳуҷҷат вучуд надошт. Масъалаи мазкур дар ягон Шуро ё ҷаласа мавриди баррасӣ қарор нагирифтааст.

Ҳолати ҳуҷҷатдорӣ ва ҳуҷҷатнигорӣ дар сатҳи паст қарор дошта, қарорҳои Шурои педагогии моҳи январи соли 2012 мавҷуд нест.

Аксари омӯзгорони литсей-интернат бо компютер кор карда наметавонианд.

Умуман, бо сабаби набудани омӯзгорони ихтисосманд қариб тамоми хонандагони синфҳои 10 ва 11-и муассисаҳои таълимии таҳқиқшуда дар таълими мавзӯҳои алгоритм, алгоритмсозӣ, асосҳои мантиқии алгоритмсозӣ, барномасозӣ, системаҳои барномасозӣ, забони барномасозии Си, функсияҳо мушкилии ҷиддӣ доштанд [6, с.78].

Бо ин сабаб сатҳи дониши хонандагон ба талабот ҷавобгӯ нест ва ягон нафар аз хонандагони муассисаҳои таҳсилоти умумии ноҳия аз ин фан дар озмунҳои ҷумҳуриявӣ мақомеро сазовор нагаштааст.

Камбудии дигар набудани Барномаи давлатии компютеркунонии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015 ва марҳилаҳои яқум ва дуҷуми он аст. Пажӯҳиш нишон дод, ки худ ин барномаҳо дар муассисаҳои таълимии дар боло номбаршуда мавҷуд нестанд. Директорони муассисаҳо иҷрои Барномаро дар таъмини компютерҳо медонанду халос. Аз моҳият, мазмуну мундариҷаи Барномаи давлатии компютеркунонии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015 хабар надоранд. [10, с.39]

Дар ноҳия Маркази технологияи информатсионӣ ва хизматрасонӣ (директор Раҳимов Р.) таъсис дода шуда буд, ки дар муддати кӯтоҳ корҳои зиёд, аз ҷумла, таъмири компютерҳои муассисаҳои таълимӣ, ворид намудани барномаҳои таълимӣ, тартиб додани нақшаҳои тақвими омӯзгорони фанни технологияи информатсионӣ, ташкили курсу семинарҳо ва ғайраро ба анҷом расонидааст. Бо дастгирии шӯбаи маорифи ноҳия Марказ бо тамоми таҷҳизот таъмин буда, барои хонандагони муассисаҳои таълимӣ омӯзиши курси технологияи информатсиониро ташкил намудааст.

Дар **шӯбаи маорифи ноҳияи Хуросон** (мудири шӯба Муродов Ш.), дар маҷмуъ 58 муассисаи таълимӣ, аз ҷумла 48 муассисаи таҳсилоти умумии асосӣ ва миёнаи умумӣ мавҷуд буда, 21413 хонандаро ба таҳсил фаро гирифтааст. Шумораи хонандагони синфҳои 7-11, ки ба омӯзиши технологияи информатсионӣ машғуланд, 8210 нафарро ташкил меод. Муассисаҳои таълимии ноҳия бо 454 адад компютер, 83 адад принтер, 16 адад генератор таъмин буда, иҷрои Барнома дар семоҳаи авали соли 2012 83%-ро ташкил меод. Ба 1 компютер дар муассисаҳои ноҳия 18 нафар хонанда рост меомад [13, с.177]. Компютерҳо асосан ба муассисаҳои таҳсилоти умумии ноҳия аз ҳисоби фонди захиравии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 263 адад, аз ҳисоби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон 9 адад, аз ҳисоби мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ 119 адад, аз ҳисоби Вазорати маориф ва

илми Ҷумҳурии Тоҷикистон 22 адад, сафоратхонаҳои давлатҳои хориҷӣ 40 адад, аз ҳисоби Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатии вилояти Хатлон 10 адад дастрас гардидаанд [7, с.55].

Дар муассисаҳои таълимии ноҳия 31 кабинети фаннии технологияи информатсионӣ ташкил карда шудааст.

Ба таълими фанни технологияи информатсионӣ 49 нафар омӯзгор, ки 35 нафари онҳо дорои таҳсилоти олии ва 10 нафарашон ихтисосманд мебошанд, машғуланд. Барои иҷрои Барномаи давлатии компютеркунонии муассисаҳои таҳсилоти умумии ноҳия боз 93 компютер харидорӣ намудан зарур буд.

Дар назди шуъбаи маориф соли 2011 Маркази технологияи информатсионӣ ва хизматрасонии компютерӣ (директор Воҳидов С.) кушода шуда, бо 11 воҳиди корӣ дар назди муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №1 фаъолият карда истодааст. Маркази мазкур дорои 4 ҳуҷраи корӣ буда, аз нав таъмир ва бо таҷҳизоти зарурӣ (13 компютер, 1 принтер, 1 ксерокс ва 1 генератор) таъмин карда шудааст [8, с.60].

Марказ оинномаи худро таҳия намуда, ба муассисаҳои таълимӣ ҷиҳати расонидани кумаки методӣ, таъмири компютерҳо, ворид намудани барномаҳои компютерӣ ва ғайра хизмат мерасонд. Ҳамон замон дар Марказ 1 нафар омӯзгори фанни технологияи информатсионӣ, 1 нафар устои таъмири компютер ва 1 нафар барномасоз фаъолият менамуданд. Маркази мазкур ба дастгирии мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва шуъбаи маорифи ноҳия ниёз дошт. Дар ноҳия мутахассисони ихтисосманди фанни технологияи информатсионӣ намерасанд. Дар ин чода Марказ ҳоло ягон кори муайянеро амалӣ накарда буд.

Таҳқиқ нишон дод, ки рафти иҷрои қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02.09.2010, №416 «Дар бораи тасдиқи Барномаи давлатии компютеркунонии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015» дар муассисаҳои таълимии №№1, 2, 4 ва литсейи давлатии №1 ноҳия нисбатан хуб ба роҳ монда шудааст [14, с.75]. Рафти амалишавии Барномаи мазкур дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №4 (директор Худоёров Қ.) дуруст ба роҳ монда шуда, фармоиши мудирӣ шуъбаи маорифи ноҳияи Хуросон №13 «Оид ба амалӣ намудани қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02.09.2010, №416 «Дар бораи тасдиқи Барномаи давлатии компютеркунонии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015» ва Нақшаи чорабиниҳо иборат аз 12 банд дар ҷузвдони алоҳида гирд оварда шудааст. Ҳамчунин, масъалаи мазкур дар Шурои педагогии муассиса аз 31.12.2011, №4 баррасӣ шудааст. Дар давоми соли хониш ҳуди директори муассиса ба 6 соат дарси омӯзгори фанни технологияи информатсионӣ даромада, таҳлил карда, маслиҳатҳо додааст.

Рафти амалишавии Барномаи давлатӣ дар муассисаҳои таълимии №№1, 2 ва литсейи давлатии №1 дар ҳолати ғайриқаноатбахш қарор дошт. Пеш аз ҳама, доир ба амалишавии Барномаи давлатии компютеркунонии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015 ягон ҳуҷчат мавҷуд набуд. Масъалаи мазкур дар Шурои педагогӣ ва ҷаласаи назди директор мавриди баррасӣ қарор нагирифта буд.

Теъдоди компютерҳо дар муассисаҳои таълимии мазкур бениҳоят кам буда, сатҳи дониши хонандагон дар сатҳи паст қарор дошт. Чунончи, дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №1 1 компютер ба сари 62 нафар хонанда, дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №4 1 компютер ба сари 43,3 нафар, муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №2 1 компютер ба сари 15 хонанда рост меомад. Ҳолати таълиму тарбия дар литсейи давлатии №1 низ ташвишвар буда, роҳравҳо ифлос, таҷҳизоти мебелӣ кӯҳна ва шикаста буда, аз 13 компютери дар кабинети технологияи информатсионӣ қарордошта танҳо 5 адад кор карда, 8 адади дигар бо сабаби кӯҳна будан бекор меҳобид. Дар муассисаҳои мазкур компютерҳо ба рӯйхат гирифта, тақсим нашудаанд. Ҳамчунин, ҷиҳати бехатарии истифодаи компютерҳо чораҳои амалӣ (безарар намудани ноқилҳо) ва гӯшаҳои бехатарӣ ташкил карда нашудааст [9, с.75].

Дар муассисаҳои таълимии ноҳия роҳбарони муассисаҳо ба сатҳи таълими фан диққати ҷиддӣ надодаанд. Ҳарчанд дар нақшаи кории муассиса вазъи таълими фанни технологияи информатсионӣ мавриди санҷиш қарор дода шуда бошад ҳам, таҳлилҳо сатҳӣ буда, проблемаҳои ҷиддии фанро ҳаллу фасл накардаанд. Аз ҷумла, омӯзгорони

гайриихтисоси муассисаҳои таҳсилоти умумии ноҳия, ки ба таълими фанни технологияи информатсионӣ машғуланд, хангоми таълими ин фан дар синфҳои 10-11 мушкилӣ мекашанд. Мавзӯҳои “Алгоритм”, “Алгоритмсозӣ”, “Асосҳои мантиқии алгоритмсозӣ”, “Барномасозӣ”, “Системаҳои барномасозӣ” ва ҷанде дигар, ба хонандагон ба таври бояду шояд омӯзонида намешуданд. Таҳлили дарсҳои фанни технологияи информатсионӣ аз ҷониби директорони муассисаҳо ва ҷонишинони директор оид ба корҳои таълимӣ дар ҳолати паст қарор дошт. Дар давоми соли хониш ҳамагӣ ба 1 ё 2 соат, дар баъзе муассисаҳо аз ҷониби директори муассиса ягон соат дарс таҳлил нагардидааст. Ҷонишинони директор низ ҳамагӣ ба 2 ё 3 соат дарси омӯзгорони фанни технологияи информатсионӣ даромадаанду ҳалос. Ин беаҳмияти ба он оварда расонидааст, ки вазъи таълими фан дар муассисаҳо бех нагардидааст.

Камбудии дигар ин ба моҳияти «Барномаи давлатии компютеркунонии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015» марҳилаҳои 1 ва 2 –и ин Барнома шинос набудани ҳуди роҳбарони муассиса ва омӯзгорони муассисаҳо буд [12, с.7]

Онҳо аз мавҷудияти ин Барнома огаҳӣ доранд, вале мақсад, моҳият, вазифаҳои асосии онро ба пуррагӣ намедонистанд.

Бинобар ин, иҷрои марҳилаи сеюми компютеркунонии муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар давоми панҷ соли минбаъда, ки имкониятҳои ҷорӣ намудани системаи муосири технологияи иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва маркази технологияи иттилоотии назди шуъбаи маорифи ноҳияҳо, истифодаи компютерҳо дар таълими фанҳо ва ба воситаи он баланд бардоштани сифати таълим, сари вақт таъмир намудани компютерҳои таъмирталаби муассисаҳои таълимӣ, мутобиқи талаботи рӯз истифода бурдани системаи ягонаи коммуникатсионӣ (пайваст ба интернет) байни муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, шуъбаи маорифи ноҳия, Раёсати маорифи вилоят ва Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, истифодаи хазинаи сабти электронии китобҳои дарсӣ, дастурҳои методӣ, филмҳои таълимӣ дар дискҳо, тайёр кардани мутахассисони соҳа дар кишварҳои хориҷи дуру наздик зарур буд.

Ҳамин тариқ, қайд кардан бамаврид аст, ки мушкилоту норасоӣҳо ҳанӯз ҳам дар фаъолияти муассисаҳои таълимии ноҳияҳои номбурда мавҷуданд. Барои баргараф кардани ин мушкилот чунин таклифу пешниҳодҳо манзур месозем:

- мудирони шуъбаҳои маорифро зарур аст, ки фаъолияти марказ ва бахшҳои зерин назорати ҷиддӣ қарор диҳанд;
- барои баланд бардоштани сифати таълими технологияи информатсионӣ муассисаҳо бо омӯзгорони ихтисосманди таҳсилоти мувофиқ дошта таъмин намоянд;
- таъсиси шуруҳҳои технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ дар назди муассисаҳои таълимиро зерин назорати ҷиддӣ қарор диҳанд;
- маркази технологияҳои информатсионӣ ва коммуникатсионии назди шуъбаҳои маорифи ноҳияҳо ҳарчи зудтар бо воҳидҳои корӣ ва бо мутахассисони соҳавӣ таъмин карда шаванд ва вазъи кори муътадилӣ компютерҳо дар муассисаҳои таълимии ноҳияҳо таъмин намоянд;
- ҷиҳати ба талаботи техникӣ мувофиқ гардонидани синфҳои компютерӣ, бо хатти озода барқ таъмин намудани синфхонаҳои компютерӣ;
- таъмири компютерҳои корношоёми муассисаҳо танҳо тавассути маркази технологияи информатсионӣ ба роҳ монда шаванд;
- пайваст намудани муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба шабакаи интернетро мувофиқи талаботи барнома ба роҳ монанд;
- таъсиси кабинетҳои технологияи информатсиониро мувофиқи талаботи Барномаи давлатии компютеркунонӣ ба роҳ монанд;
- барои ҳарчи зудтар фаъол намудани сомонаҳои шуъбаҳои маориф ва муассисаҳои таълимӣ тадбир андешанд;
- сабти электронии китобҳои дарсӣ, дастурҳои методӣ, филмҳои таълимӣ дар дискҳо ба роҳ монда шаванд;
- дар марказҳои тақмили ихтисоси ҷумҳуриявӣ, вилоятӣ ва шаҳрӣ бобати ба роҳ

мондани курсҳои тақмили ихтисос ва бозомӯзии омӯзгорони фанни технологияи иттилоотӣ тадбирҳои мушаххас андешанд.

АДАБИЁТ

1. БМД Ҷумҳурии Тоҷикистон Х. 360 Р.23 П.27.454в.
2. БМД Ҷумҳурии Тоҷикистон Х. 360 Р.23 П.27.454в.
3. БМД Ҷумҳурии Тоҷикистон Х. 360 Р.23 П.27.454в.
4. БМД Ҷумҳурии Тоҷикистон Х. 360 Р.23 П.27.454в.
5. БМД Ҷумҳурии Тоҷикистон Х. 360 Р.23 П.27.454в.
6. БМД Ҷумҳурии Тоҷикистон Х. 360 Р.23 П.32.370в.
7. БМД Ҷумҳурии Тоҷикистон Х. 360 Р.23 П.32.370в.
8. БМД Ҷумҳурии Тоҷикистон Х. 360 Р.23 П.32.370в.
9. БМД Ҷумҳурии Тоҷикистон Х. 360 Р.23 П.32.370в.
10. БМД Ҷумҳурии Тоҷикистон Х. 360 Р.23 П.32.370в.
11. Қарори маҷлиси назоратии назди Вазири маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон,- Душанбе. 30.03.2012, 105в.
12. Маълумотнома оид ба иҷрои қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02.09.2010, №416 «Дар бораи тасдиқи Барномаи давлатии компютеркунонии муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015» ва таъсиси марказҳои компютерӣ дар муассисаҳои таҳсилоти умумии вилояти Хатлон. -9 с.
13. Раҳмонов А. А. Дирӯз ва имрӯзи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон / А. А.Раҳмонов, А. Б. Расулов, Қ. Б.Қодиров, Х. С. Афзалов. –Душанбе, 2011. - 184с.
14. Ҳокими А. Рушди маориф - пешрафти ҷомеа / А. Ҳокими, А.Ашурова // Масъалаҳои маориф, 10.03.2015. - С. 28.

РАВАНДИ ИҶРОИ «БАРНОМАИ ДАВЛАТИИ КОМПЮТЕРКУНОНИИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БАРОИ СОЛҲОИ 2011-2015» ДАР МИСОЛИ НОҲИЯҲОИ ЁВОН, АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ ВА ХУРОСОНИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Соҳаи маориф дар сиёсати иҷтимоии кишвар яке аз самтҳои асосӣ ва афзалиятнок, пояи муҳимтарини давлатдорӣ миллӣ, омили таъминкунандаи рушди устувори давлат ва шартҳои асосии пешрафти ҷомеа ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, қувваи зеҳнӣ ақлонӣ ҳар як давлати мутамаддин ба рушди соҳаи илму маориф ва бузургдошти фарҳанги ниёгон алоқамандии ногӯсастанӣ дорад. Танҳо низоми замонавии маориф метавонад мутахассисони баландихтисосро барои рушди устувори иқтисодӣ, иҷтимоӣ, илмӣ ва фарҳангии кишвар ба воя расонад. Дар мақолаи мазкур раванди ислоҳоти ҳадафноки пайгириҳои соҳаи маориф, ки дар тури солҳои охир дар сиёсати бунёдкоронаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи муҳимро касб намудааст, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Зеро компютеркунонии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии кишвар талаботи замони муосир буда, дар рушди соҳаи маориф нақши калидиро иҷро менамояд. Аз ин нуқтаи назар ба риштаи таҳлил кашидани масъалаи мазкур актуалӣ буда, иҷрои он барои пешрафти муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: миллат, давлат, сиёсати созанда, барномаи давлатӣ, Вазорати маориф, шуъбаи маориф, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, назорати сифати таълим, компютеркунонӣ, технологияҳои информатсионӣ.

ПРОЦЕСС РЕАЛИЗАЦИИ «ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПРОГРАММЫ КОМПЬЮТЕРИЗАЦИИ ОБЩЕГО СРЕДНЕГО ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН НА 2011-2015 ГОДЫ» В ЯВАНСКОМ, АБДУРАХМАНИ-ДЖАМИ И ХУРОСОНСКОМ РАЙОНАХ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Сфера образования в социальной политике страны является одним из основных и приоритетных направлений, важнейшей основой национальной государственности, фактором, обеспечивающим стабильное развитие государства и главным условием прогресса общества. Поэтому интеллектуальная сила каждого цивилизованного государства неразрывно связана с развитием сферы науки и образования, величиим культуры наших предков. Только современная система образования способна подготовить высококвалифицированных специалистов для устойчивого экономического, социального, научного и культурного развития страны. В данной статье рассмотрен процесс последовательного целенаправленного реформирования сферы образования, занявшей важную позицию в инновационной политике Правительства Республики Таджикистан, Министерства образования и науки Республики Таджикистан. По этой причине компьютеризация общего среднего образования страны является требованием современности и играет ключевую роль в развитии сферы образования. С этой точки зрения анализ указанного вопроса актуален, а его реализация представляет собой конструктивную позицию для светлого будущего среднего образования Республики Таджикистан.

Ключевые слова: нация, государство, конструктивная политика, государственная программа, Министерство образования, управление образованием, общее среднее образование, контроль качества образования, компьютеризация, информационные технологии.

IMPLEMENTATION PROCESS OF THE "STATE PROGRAM OF COMPUTERIZATION OF GENERAL SECONDARY EDUCATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN FOR THE YEARS 2011-2015" IN YOVON, ABDURAHMONI JOMI AND KHUROSON DISTRICTS OF KHATLON REGION

The sphere of education in the country's social policy is one of the main and priority directions, the most important basis of national statehood, a factor ensuring the stable development of the state and the main condition for the progress of the society. Therefore, the intellectual strength of every civilized state is strongly linked to the development of the field of science and education and the greatness of the culture of our ancestors. Only the modern system of education can raise highly qualified specialists for sustainable economic, social, scientific and cultural development of the country. In this article, the process of consistent targeted reform of the education sector, which has taken an important position in the innovative policy of the Government of the Republic of Tajikistan, the Ministry of Education and Science of the Republic of Tajikistan, has been discussed. For this reason, the computerization of general secondary education of the country is a requirement of modern times and plays a key role in the development of the field of education. From this point of view, the analysis of the mentioned issue is relevant, and its implementation represents a constructive position for the bright future of secondary education of the Republic of Tajikistan.

Key words: nation, state, constructive policy, state program, Ministry of Education, department of education, general secondary education, quality control of education, computerization, information technology.

Маълумот оид ба муаллиф: *Каримов Мусо Бобишоевич* – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, кафедраи методикаи таълими таърих ва ҳуқуқ, номзади илмҳои педагогӣ, профессор, мудир. **Суроға:** 734025, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 33.
Телефон: 93 910 76 13, E-mail: karimovmusso@gmail.com

Сведения об авторе: *Каримов Мусо Бобишоевич* – Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Аини, кафедра методики преподавания истории и права, кандидат педагогических наук, профессор, заведующий. **Адрес:** 734025, город Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 33.
Телефон: 93910 76 13, E-mail: karimovmusso@gmail.com

Information about the author: *Karimov Muso Bobishoevich* – Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Department of Methods of Teaching History and Law, Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Head. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 33.
Phone: 93 910 76 13, E-mail: karimovmusso@gmail.com

Саломов М.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Яке аз масъалаҳои мубрам ва шавқовари физика муайян кардани вазни хосси ҷисмҳо ба шумор меравад, ки аз қадимулайём диққати донишмандони кишварҳои гуногунро ба худ ҷалб карда, то замони муосир, замони пешрафти илму техника тавассути технологияи компютерӣ яке аз мавзӯҳои рӯзмарраи физикаи амалӣ ба ҳисоб меравад. Масалан, таркиби ҳӯлаи иборат аз тилло ва дигар фулузот, аз замони қадим на фақат диққати донишмандон, балки тавачҷуҳи шоҳону тоҷирон ва дигар қишри ҷомеаро ба худ ҷалб мекард. Дар ин бора кашфиёти Архимидиус (Архимед, 287-212)-и юнонӣ ва ривояти “Эврика!” (Ёфтам!)-и ӯ маълуми ҳамагон аст, ки то имрӯз дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз ҷанни физика тадрис карда мешавад.

Ба ин масъала аз ниёгони асримиёнагии мо донишмандони маъруфе, ба монанди Абубакр Муҳаммад Закариёи Розӣ (Abu Bater, Razes, 865-925), Абурайҳон Муҳаммад ибни Аҳмади Берунӣ (973-1048), Ғиёсиддин Абулфатҳ Умари Хайёми Нишопурӣ (1048-1131), Абулфатҳ Абдурахмон Мансури Хозинӣ (1077-1155) ва дигарон тавачҷуҳи хосса зоҳир намудаанд. Баъзе аз донишмандони форс-тоҷик, ба ғайр аз қадим амалӣ, инчунин рисолаи махсусе дар соҳаи муайян кардани вазни хосси ҷисмҳо навиштаанд, ки хушбахтона, то замони мо расидаанд.

Масалан, рисолаи “Мизон-ут-табиия” (“Тарозуи табиӣ (физикӣ”)-и Муҳаммад Закариёи Розӣ ва рисолаи “Мизон-ул-хирад” (“Тарозуи хирад”)-и Абдурахмони Хозинӣ ба пуррагӣ боқӣ мондаанд [9]. Бояд қайд кард, ки рисолаи Муҳаммад Закариёи Розӣ ба шарофати рисолаи зикркардаи Абдурахмони Хозинӣ боқӣ мондааст. Яъне, Абдурахмони Хозинӣ ба хотири эҳтиром ва ҷолибияти рисолаи Муҳаммад Закариёи Розӣ асари ӯро ба пуррагӣ дар китоби худаш ҷой додааст [9, с.10].

Як нуктаи дигар қобили таваҷҷуҳ аст, ки дар ҳаҷ китобҳои дарсӣ илми таърихи физика [2, с.6-8; с.11-12] дар бораи саҳми ниёгони мо на танҳо дар соҳаи муайян кардани вазни хосси ҷисмҳо, балки умуман дар нақши босазои онҳо дар пешрафти илми табиӣ (физика) ба таври бояду шояд маълумоте дарҷ нагардидааст.

Чи тавре зикр кардем, физикдони маъруфи Юнони қадим Архимидиус муарраби Архимед ба шумор меравад, ки ӯро асосгузори илми статика меноманд, мувофиқи ривоятҳо, маҳз бо роҳи муайян намудани вазни хосси ҷисмҳо таркиби тоҷи «тиллоӣ»-и шоҳи Сиракуз Ҳирониуси II (Гиерони II. 270-212 пеш аз милод)-ро муайян карда буд [1, с.14].

Баъдан дар дунёи қадим ба ин масъала донишмандони Рими қадим Герон, муарраби Ҳиронус ва Менелай, муарраби Менелаус низ ба ин масъала тавачҷуҳ зоҳир карда, саҳми босазое низ гузоштаанд, ки таҳқиқи онҳо аз мавзӯи мақолаи мазкур берун аст.

Абубакр Муҳаммад ибни Закариё ибни Яҳёи Розӣ, ки асосан ҳамчун файласуф ва табиб маъруфи ҷаҳониён аст, дар баробари фалсафа ва илми пизишкӣ, дар ташаккул ва пешрафти донишҳои физикӣ саҳми босазо гузоштааст. Ӯ бо номҳои Abubater ва Razes шинохтаи аврупоӣ ва бо лақаби “Ҷолинуси мусулмонон” машҳурӣ шарқӣ буд.

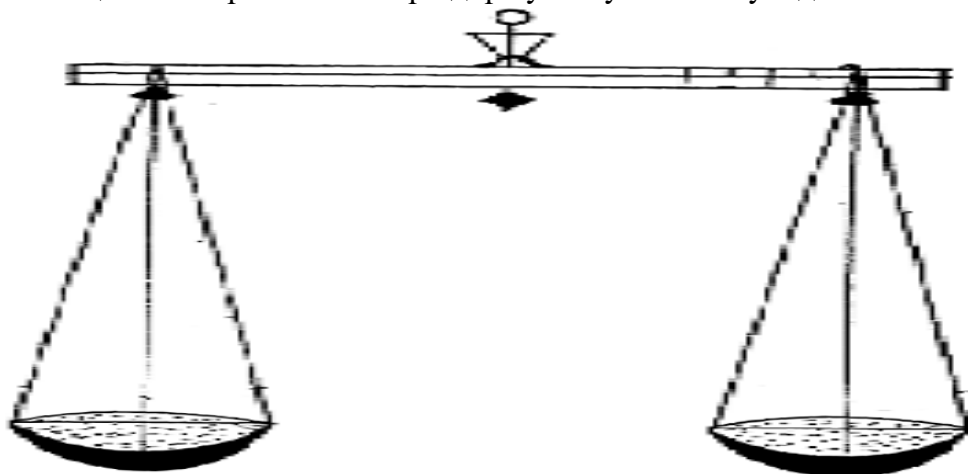
Ба ғайр аз тиббу фалсафа дар баъзе соҳаҳои дигари илми замонааш низ нодири даврон буд. Масалан, дар соҳаи илмҳои физика ва химия низ ӯ ягонаи замонааш буд. Баъзе аз муаррихони илм ҳатто ӯро “падари илми кимиё” қаламдод кардаанд. Ба қалами ӯ 22 адад рисолаву мақола оид ба илми кимиё ва 33 адад рисолаву мақола оид ба илми физика мутааллиқ аст. Аммо сабаби бештар ҳамчун кимиёдон шинохта шудани ӯ дар он аст, ки осори кимиёиаш бештар тадқиқу мақшуф гардидаанд, нисбат ба осори физикиаш. Машҳуртарин пажӯҳиши осори кимиёи ӯ китоби донишманди ўзбекистонӣ Каримов У.И. бо унвони “Неизвестное сочинение ар-Рази Книги тайны тайн” [3] мебошад. Осори физикии ӯ аз ҷониби донишманди тоҷик Абдулҳай Комилӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст [4, с.5].

Мо ҳоло тарҷумаи тоҷикии «Мизон ат-табиийа»-и Муҳаммад Закариёи Розиро аз рӯи асари “Физика Абу Бакра ар-Рази” (ба забони русӣ) [5] дар шакли мухтасару мушаххас баррасӣ менамоем.

“Агар хоҳанд, ки вазни ягон ҷисм ва ё барзиёдии онро нисбат ба вазни ҷисми дигар ба воситаи тарозуи физикӣ муайян созанд, ҳаддалимкон тарозуи дақиқ санҷидашударо интихоб мекунанд. Вақте мегӯянд «дақиқ санҷидашуда» дар назар доранд, ки ҳардуи палла (-и тарозу – М.С.) вазни яхела ва ғунҷоиши яхелаи об доранд. Ин корро бо роҳи зерин ҳосил мекунанд: ба дохили паллаҳо даст нарасонида, барои он ки ҳаҷми он тағйир наёбад, ба воситаи сӯян сатҳи берунии паллаҳоро суфта мекунанд. Агар ҳардуи паллаҳо аз рӯи вазну ҳаҷм (ғунҷоиш) мусовӣ бошанд, шоҳтири дақиқ коркардашударо дар шакли шоҳини тарозу мегиранд ва онро ба шакли барҷаста меоваранд. Зери мафҳуми шоҳтири барҷаста Ҳазинӣ шоҳтири канораҳояш лӯнда (мудаваар)-ро дар назар дорад Баъд яке аз паллаҳоро ба шоҳини тарозу маҳкам мекунанд, дигараш метавонад то охир озодона ҳаракат дода шавад. Палла ба воситаи ҳалқаи дар нӯги ресмонбуда маҳкам карда мешавад. Тарозу мувозина карда мешавад”.

«Тарозуи физикӣ»-и Розӣ тарозуи баробаркитфест бо ду паллаи баробарвазну баробарғунҷоиш. Яке аз паллаҳо дар охири шоҳтир беҳаракат маҳкам карда шудааст ва паллаи дигарро метавон ба қадди он ҳаракат кунонидан. Дар он, чи тавре дар расм нишон дода шудааст (ниг. расми 1), паллаи зар (тилло – М.С.) ҳаракаткунанда буда, паллаи нуқра собит аст.

Амал дар он чунин иҷро мегардад. Се қолиби баробарвазнро аз тиллои ҳолис, нуқраи ҳолис ва хӯлаи онҳо интихоб мекунанд. Дар он паллаи беҳаракати нуқраро ҷойгир карда, дар паллаи ҳаракаткунанда нуқра, тилло ва хӯларо пайиҳам мегузорад ва ба ҳар ду палла об рехта, ҳар маротиба тарозуро ба ҳолати мувозинатӣ меорад ва ҳар бор дар ин ҳолат нуқтаи ченаки паллаи мутаҳаррикро қайд мекунанд. Се нишона ҳосил мешавад: барои нуқра, барои тилло, барои хӯла. Дар масофаи байни онҳо нишонаҳо мегузорад ва аз рӯи адади ин тақсимот таркиби тиллоро дар хӯла муайян мекунанд.

Расми 1. Намуди умумии тарозуи физикии Муҳаммад Закариёи Розӣ

Усули ӯро тавассути ишорот ва рамзиёти замони муосир чунин шарҳ додан мумкин аст. Бигузор P_T P_H P_X V_T V_H V_X – мувофиқан вазн ва ҳаҷми тилло, нуқра ва хӯла дар ҳаво бошад.

Яъне, P_H – вазни паллаи тарозу; P_0 - вазни об дар ҳаҷми паллаҳо; X_T – вазни тилло дар хӯла; X_H – вазни нуқра дар хӯла; d_T , d_H , d_0 – мувофиқати вазни ҳосси онҳо.

Шарти мувозинати тарозу барои ду баркашии охир чунин аст:

$$[P_H + (P_H + P_0) - V_H d_0]^{l_2} = [P_T + (P_H + P_0) - V_T d_0]^{l_1}$$

$$[P_H + (P_H + P_0) - V_H d_0]^{l_2} = [P_X + (P_H + P_0) - V_{спл} d_B]^{l_1}$$

хангоми $P_H = P_T = P_X$; $V_H = P_H / d_H$; $V_T = P_T / d_T$; $P_H = X_T + X_H$; $V_X = (X_T / d_T) + (X_H / d_H)$ будан

$(X_T/X_H) = (l - l_1) / (l - l_2)$ мешавад, ки дар ин ҷо l_1 ва l_2 - барои тарозуи муоинашаванда доимианд ва ҳамин тариқ миқдори тиллову нуқра дар хӯла муносибанд ба адади тақсимоти ҷадвали шоҳтир.

Абурайҳон Муҳаммад ибни Аҳмад Берунии Хоразмӣ яке нобиғағони овозадори тоҷику форс буда, бо осори гаронбаҳои худ дар таърихи илму фарҳанги ҷаҳонӣ саҳми бузург гузоштааст.

Роҷеъ ба шумораи таълифоту таснифоти ӯ сарчашмаҳои мавҷуда рақамҳои мухталифро - то 150 номгӯӣ нишон медиҳанд. Муътамадтарин сарчашма рисолаи худи ӯ бо номи “Рисола ғӣ фихрист кутуб Муҳаммад бин Закариё ар-Розӣ” (“Рисола андар номгӯии китобҳои Муҳаммад писари Закариёи Розӣ”) [15] мебошад, ки дар ин асараш Берунӣ баъд аз номгӯӣ ва радабандии осори Закариёи Розӣ феҳриси осори худашро нишон додааст, ки фарогири 103 номгӯӣ мебошад.

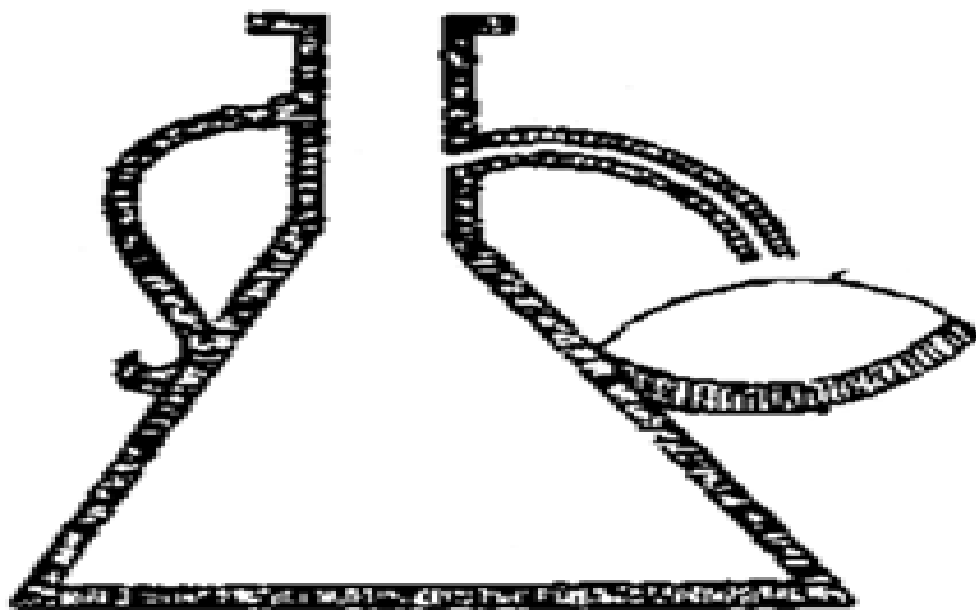
Абурайҳони Берунӣ дар роҳи муайян намудани вазни хосси ҷисмҳо ба комёбиҳои назаррас ноил гашта, натиҷаҳои бадастовардаи ӯ аз натиҷаҳои имрӯза, ки бо дастгоҳҳои дақиқтар ва техникаҳои ҷадид ба даст омадааст, тафовути хеле кам дорад. Физикдони шинохтаи рус Орест Данилович Хволсон (04.12.1852 – 11.05.1934) дар асари худ «Курс физики» (соли 1923) [13] усули бамиёновардаи Абурайҳони Беруниро барои муайянсозии вазни хосси ҷисмҳо дар радифи усулу тарзҳои муосир қарор додааст.

Ҷадвали 1. Ҷадвали муайян кардани вазни хосси ҷисмҳо аз назари Берунӣ

Ҷ и с м	Вазни хосси таъиншуда аз тарафи Берунӣ	Вазни хос тавассути илми муосир
Тилло	19,05	19,25
Нуқра	10,43	10,50
Мис	8,70	8,93
Оҳан	7,87	7,86
Арзиз (Қалъағӣ)	7,31	7,28
Симоб	13,58	13,55
Сурб (Рух)	11,33	11,34
Лаъл	3,58	3,5-4,1
Булӯр	2,50	2,59-2,66
Зумуррад	2,75	2,67-2,77
Каҳрабо	0,85	1,05-1,10

Берунӣ вазни хосси бисёре аз маъданҳоро муайян карда, тақрибан 50 намуди маъдан, фулуз ва хӯларо тавсиф кардааст. Берунӣ барои андозагирии (ченкунии) вазни хосси ҷисмҳо асбоби махсуси конушаклоро (ниг. расми 2) ихтироъ карда буд, ки аз ихтироъкориҳои ӯ низ шаҳодат медиҳад.

Як кори ӯ дар соҳаи физикаи эксперименталӣ қобили тавачҷуҳ аст, ки як таҷрибаро то 20 маротиба такрор мекард, то натиҷаи саҳеҳ ба даст орад. Чунин усул дар факултетҳои физикаи донишгоҳҳои муосир низ истифода карда мешавад.

Расми 2. Асбоби ихтироъкардаи Берунӣ барои муайян кардани вазни хосси ҷисмҳо

Ҳатто кори \bar{u} дар роҳи муайян кардани вазни хосси ҷисмҳо бештар ба хотири пажӯҳишоти маъданшиносӣ буда, навъҳои гуногуни обро низ ҷудоғона таҳқиқ кардааст. Масалан, вазни хосси “об”-ҳои гуногунро аз назари \bar{u} дар шакли ҷадвал (ҷадвали 2) нишон хоҳем дод.

Ҷадвали 2. Вазни хосси “об”-и гуногун тавассути ҳисобкуниҳои Берунӣ

р/т	Навъҳои об	Вазн, ба ҳисоби тасуҷ.
1.	Оби ҷашма	1200
2.	Оби ҷӯш	1150
3.	Оби ғудохташуда (обшуда)	1158
4.	Оби шӯр	1350
5.	Оби баҳрӣ	1249

Абурайҳони Берунӣ барои муайян кардани зичии фулузот бар асоси маҳак вазни обро интиҳоб кардааст, ки тавассути 100 мисқоли фулуз ҳосил шудааст.

Ҷадвали 3. Вазни хосси фулуз (металл)-оти гуногун аз ҷониби Берунӣ бо ҳисоби тасуҷ

р/т	Навъи фулузот (металлҳо)	Вазни оби ҳосилшуда тавассути вазни 100 мисқол фулуз	
		Мисқол	Вазн бо ҳисоби тасуҷ
1.	Тилло	5	126
2.	Симоб	7	177
3.	Сурб	8	212
4.	Нукра	9	233
5.	Биринҷӣ	11	272
6.	Мис	11	276
7.	Хӯлаи мис	11	280
8.	Оҳан	12	310
9.	Қурғошим (Қалъағӣ)	13	328

Пеш аз нишондоди муқоисаи дастовардҳои Берунӣ бо натиҷаҳои замони муосир воҳидҳои андозагирии “тасуҷ”-у “мисқолро”-ро чунин шарҳ медиҳем. Тасуҷ (Тасу) –

воҳиди андозагирӣ (ченак)-и вазн дар асрҳои миёнаи олами ислом буда, ба 2 ҳабб (донаи гандум) ё шаъира (донаи чав), чаҳоряк “донак” - воҳиди андозагирии тоҷикӣ (порсии дарӣ) ва ё бистучаҳоряки мисқол (воҳиди андозагирии арабӣ) баробар аст. Яъне:

$$1 \text{ тассу (тассуль)} = 2 \text{ ӈабб} = \frac{1}{4} \text{ донак} = \frac{1}{24} \text{ мисқол}$$

мебошад. Навъҳои гуногуни мисқол: мисрӣ (4,6 г.), димишкӣ (4,62 г.), ироқӣ (4,3 г.), судонӣ (4,68 г.), туркӣ (4,81 г.), тоҷикӣ (4,6 г.) ва ғайра вобаста аз маҳаллу кишвар мавриди истифода қарор мегирифт. Барои муайянсозии вазни хосси маъданҳо ва сангҳои қиматбаҳо ӯ бар асоси маҳак 100 мисқол ёкути кабудро интиҳоб кардааст.

Ҷадвали 4. Муқоисаи вазни хосси баъзе маъдан ва сангҳои қиматбаҳо тавассути нишондоди Берунӣ ва ҳисобкунии муосир

р/т	Маъданҳо ва сангҳои қиматбаҳо	Нишондоди Берунӣ	Нишондоди илми муосир
1.	Ҳимотит (гематит)	4,11	4,9-5,3
2.	Ёкути кабуд (сапфир)	3,96	3,97-4,12
3.	Ёкути сурх (рубин)	3,85	3,94-4,08
4.	Лаъл (шпинель)	3,58	3,05-4,1
5.	Лаъл (турмалин)	2,90	2,98-3,20
6.	Зумуррад	2,75	2,67-2,77
7.	Лочувард	2,69	2,41-2,9
8.	Булӯри кӯҳӣ	2,56	2,59-2,66
9.	Карнелиан	2,56	2,55-2,63
10.	Ақиқ	2,50	2,55-2,63
11.	Намаки ҳолит	2,19	2,17
12.	Гил	1,99	1,8-2,60
13.	Санги чат	1,11	1,10-1,40
14.	Каҳрабо	0,85	1,05-1,0

Ҳамин тавр, бо итминони комил метавон гуфт, ки Абурайҳони Берунӣ воқеан донишманди энциклопедист, бинобар истилоҳи академик Абдулғанӣ Мирзоев, “қомусдониш” буда, на танҳо дар инкишофи донишҳои риёзӣ, ситорашиносӣ, таърих ва ҷуғрофиё, балки инчунин дар ташаккул ва пешрафти донишҳои кӯҳшиносӣ, маъданшиносӣ ва физика низ саҳми босазо гузоштааст. Дигар ҷиҳати масъала ин аст, ки ҳанӯз бо гузашти 1050 сол, на ҳама ҷанбаҳои фаъолияти илмии ӯ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд ва умед аст, ки ҷавонони боғайрат ва пажухандагони оянда дар кори хайр таҳқиқоти арзишманде ба мерос хоҳанд гузошт.

Инак, натиҷаҳои ҳосилкардаи Берунӣ ва натиҷаҳои замони муосир барои муайян кардани вазни хосси ҷисмҳо дар ҷадвали 6 муқоиса мегардад.

Ҷадвали 5.

№ т/т	Ҷ и с м	Вазни хосси таъиншуда аз тарафи Берунӣ	Вазни хос тавассути илми муосир
1.	Тилло	19,05	19,25
2.	Нуқра	10,43	10,50
3.	Мис	8,70	8,93
4.	Оҳан	7,87	7,86
5.	Арзиз (қалъагӣ)	7,31	7,28
6.	Симоб	13,58	13,55
7.	Сурб (руҳ)	11,33	11,34
8.	Лаъл	3,58	3,5-4,1
9.	Булӯр	2,50	2,59-2,66

10.	Зумуррад	2,75	2,67-2,77
11.	Кахрабо	0,85	1,05-1,10

$$\gamma = \frac{P}{V}$$

γ -вазни хос, -вазн ва V -ҳачми чисм. Дар замони муосир

$$\rho = \frac{m}{V}$$

ρ -зичӣ, m -масса, V -ҳачми чисм.

Яке аз бузургтарин физикдони асримиёнагии олами ислом Абулфатҳ ибни Мансур Хозини Марвазӣ (1077-1155) ба шумор меравад. Ӯ дар радифи Музаффарӣ Исфизорӣ яке аз шогирдони Умари Хайём (1018-1131) ба шумор меравад, ки ба ғайр аз физика, инчунин дар пешрафти донишҳои ситорашиносӣ, риёзӣ, фалсафӣ ва кимиёии замонааш саҳми босазо гузоштааст.

Абдурахмони Хозинӣ марди дарвештинати хоксор ва донишманди тавоноӣ замонааш буда, асосан дар дарбори Салҷуқиён хизмат кардааст ва тамоми умрашро дар Марви бостонӣ гузаронидааст. Дар бораи шикастанафсӣ ва хоксории ӯ ривояте маҳфуз мондааст, ки боре Султон Санҷар барои тадқиқоти аризишманди ӯ дар соҳаи астрономия, ки бо номи “Зиччи Санҷарӣ” ба шоҳ бахшида шудааст, шоҳ бо дасти надимонаш ба ӯ ҳазор динор бахшидааст. Аммо Абдурахмони Хозинӣ ҷавоб додааст, ки ӯ ҳоло даҳ динор дорад ва барои рӯзгузаронии яксолааш ба ӯ се динор кифоят мекунад ва ба ин ҳазор динор зарурат надорад, зеро зану фарзанд ҳам надошт ва дар хонааш як гурба дошту халос. Дигар маълумоти шарҳихоӣ дар бораи ӯ боқӣ намондааст [10]. Абдурахмони Хозинӣ таҳқиқоташро дар радифи корҳои Закариёи Розӣ ва Абурайҳони Берунӣ анҷом медодааст, ки рисолаи “Мизон-ул-хирад”-аш гувоҳи он аст. Асари маъруфи физикии ӯ “Мизон ал-ҳикма” (“Тарози хирад”) дар таърихи физика нақши муҳим бозидааст.

Ин рисолаашро ӯ соли 1121 ба итмом расонидааст, ки асосан ба қисми статика бахшида шуда, дар он назария ва амалияи тарозу мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муқоисаи натиҷаҳои ӯ бо натиҷаҳои илми муосир дар мисоли вазни хосси тилло, нуқра ва симоб дар ҷадвали 6 инъикос ёфтаанд.

Ҷадвали 6. Натиҷаҳои бадастовардаи Абдурахмони Хозинӣ ва илми муосир

Ч и с м	Вазни хосси таъиншуда аз тарафи Абдурахмони Хозинӣ	Вазни хос тавассути илми муосир
Тилло	19,05	19,25
Нуқра	10,43	10,428
Симоб	13,56	13,59

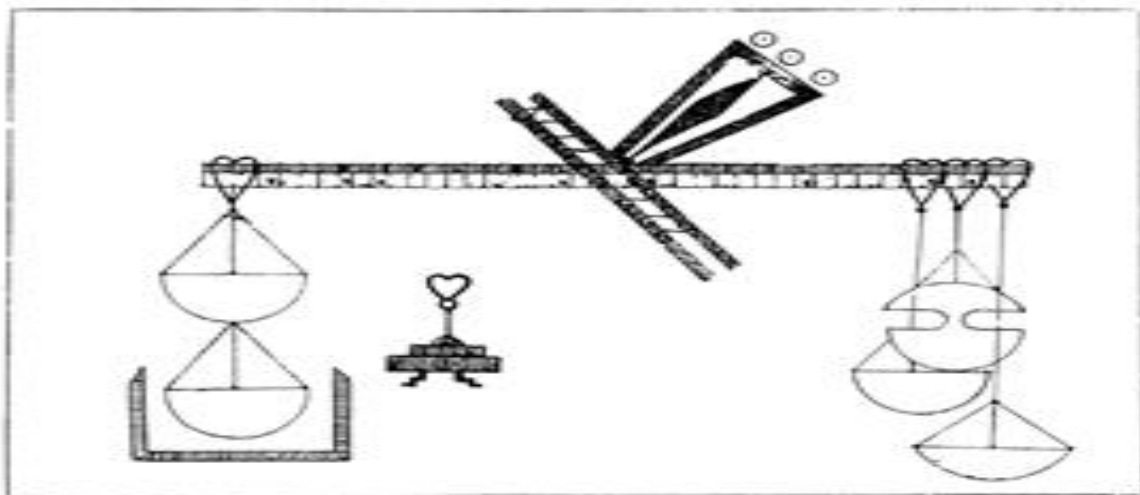
Дар расми 3 шакли умумии Тарозуи ӯ, ки дар рисолааш бо номи “Мизон ал-ҳикма” (“Тарозуи хирад”) маълум аст, нишон дода шудааст.

Яке аз ҷиҳатҳои арзишмандии рисолаи ӯ дар он аст, ки дар он ба ғайр аз методи ҳудаш, инчунин методи дигар физикдонони пеш аз худро, аз қабилӣ Аршимидиуси юнонӣ, Менелауси румӣ, Абубакр Муҳаммад Закариёи Розӣ, Абурайҳони Берунӣ ва дигаронро нишон дода, аз онҳо ёд кардааст.

Масалан, рисолаи “Мизон ал-ҳикма”-и ӯ ягона сарчашмаи нодир ва муътамади то замони мо маҳфузмонда доир ба рисолаи “Мизон ат-табиӣ” (“Тарозуи табиӣ (физикӣ)”) -и Муҳаммад Закариёи Розӣ мебошад. Вагарна ин рисолаи Закариёи Розӣ, ба ғайр аз номаш, дигар дар ҳеҷ сарчашмаҳои исломии то замони мо маҳфузмонда нишон дода нашудааст. Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки Муҳаммад Закариёи Розӣ, Абурайҳони Берунӣ ва Абдурахмони Хозинӣ аз физикдонони маъруфи ниёғони мо ба ҳисоб мераванд, ки дар соҳаҳои гуногуни илмҳои риёзӣ ва хусусан дар соҳаи муайян кардани вазни хосси чисмҳои саҳми босазо гузоштаанд.

Аз баррасии мақолаи муҳтасари мазкур чунин хулоса кардан мумкин аст, ки ниёғони тоҷикон на танҳо дар назму наср (чи тавре ки баъзеҳо барғалат чунин мепиндоранд)

сахмгузор будаанд, балки дар пешрафти илмҳои риёзату табиӣ – физика, математика, химия, астрономия, биология, геология ва ғайра низ саҳми босазо гузоштаанд.

**Расми 3. Шакли умумии “Мизон-ул-ҳикма”-и Абдурахмони Хозинӣ
Муқарриз: Қ.Расулиён – д.и.т., профессори ДМТ**

АДАБИЁТ

1. Архимед. Сочинения. Перевод, вступительная статья и комментарии И.Н. Веселовского. Перевод арабских текстов Б.А. Розенфельда. – М.: Физматгиз, 1962. – 640 с.
2. Дорфман Я.Г. Всемирная история физики с древнейших времён до XVIII конца века / Я.Г. Дорфман. – М.: Наука, 1974. – 352 с.
3. Каримов У.И. Неизвестное сочинение ар-Рази Книга тайны тайн / У.И. Каримов. – Ташкент: Изд. АН Уз. ССР, 1957. – 267 с.
4. Комилов А.Ш. Физика ар-Рази и Ибн Сины / А.Ш.Комилов. – М.: МГУ, 1999. – 160 с.
5. Комили Абдулхай. Физика Абу Бакра ар-Рази. – М.: МБА, 2014. – 104 с.
6. Кудрявцев П.С. Курс истории физики / П.С.Кудрявцев. Изд. 2-е исправл. и дополн.и – М.: Просвещение, 1982. – 448 с.
7. Лауэ М. История физики. Пер. с нем. Т.Н. Горнштейн / М.Лауэ. Под ред. и со статей И.В. Кузнецова. – М.: Гостехиздат, 1956. – 230 с.
8. Льюэ М. История физики / М.Льюэ. – М.: Мир, 1970. – 464 с.
9. Научное наследие. Т. 6. Из истории физико-математических наук на средневековом Востоке. Трактаты ал-Хазини, ал-Бируни, Ибн ал-Хусайна, аш-Ширази. – М.: Наука, 1983. – 336 с.
10. Рожанская М.М. Абу-л-Фатх Абд ар-Рахман ал-Хазини, XII век / М.М. Рожанская. – М.: Наука, 1991. – 190 с.
11. Спасский Б.И. История физики. Часть первая / Б.И. Спасский. – М.: МГУ, 1963. – 331 с.
12. Спасский Б. П. История физики / Б. П. Спасский. – М.: Высшая школа, 1977. -Ч. II. – 308 с.
13. Хвольсон О.Д. Курс физики (Комплект из 5 книг). Государственное издание / О.Д. Хвольсон. – Берлин, 1923, язык издания: русский.
14. Храмов Ю.А. Герон Александрийский // Физики. Биографический справочник / Ю.А. Храмов. Под ред. А.И. Ахиезера. – Изд. 2-е. испр. и доп. – М.: Наука, 1983. – 400 с.
15. Epitre de Beruni contenant le repertoire des ouvvrages de Muhammad b. Zakariya ar-Razi, publice per Paul Kraus. – Paris, 1936.

САҲМИ НИЁҶОНИ ТОҶИКОН ДАР ТАЪРИХИ МУАЙЯН КАРДАНИ ВАЗНИ ХОССИ ЧИСМҶО

Дар мақолаи мазкур роҷеъ ба саҳми ниёғони тоҷикон дар таърихи муайян кардани вазни хосси ҷисмҳо сухан рафта, доир ба ҳаёт ва фаъолияти донишманди замони Муҳаммад Закариёи Розиву Абурайҳони Берунӣ, Ғиёсиддин Абулфатҳ, Умари Хайёми Нишопурӣ ва Абдурахмони Хозинӣ баҳс меравад. Бо итминони комил метавон гуфт, ки Муҳаммад Закариёи Розӣ, Абурайҳони Берунӣ, Ғиёсиддин Абулфатҳ, Умари Хайёми Нишопурӣ ва Абдурахмони Хозинӣ воқеан, аз донишмандони энциклопедист, биноба истилоҳи академик Абдулғанӣ Мирзоев, “қомусдонӣш” будаанд, на танҳо дар инкишофи донишҳои риёзӣ, ситорашиноӣ, таърих ва ҷуғрофиё, балки инчунин дар ташаккул ва пешрафти донишҳои кӯҳшиноӣ, маъданшиноӣ ва физика низ саҳми босазо гузоштаанд. Дигар ҷиҳати масъала ин аст, ки бо гузашти 1050 сол, на ҳама ҷанбаҳои фаъолияти илмии ин донишмандон мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд ва умед аст, ки қавонони боғайрат ва пажухандагони оянда, дар ин самт таҳқиқоти арзишманде анҷом хоҳанд дод.

Қалидвожаҳо: ниёғони тоҷикон, таърих, вазни хосси ҷисмҳо, физика, физикаи амалӣ, Архимед, Юнон, Эврика, Абубакр Муҳаммад Закариёи Розӣ, Абурайҳон Муҳаммад ибни Аҳмади Берунӣ, Ғиёсиддин Абулфатҳ, Умари Хайёми Нишопурӣ, Абулфатҳ Абдурахмон Мансури Хозинӣ.

ВКЛАД ПРЕДКОВ ТАДЖИКОВ В ИСТОРИЮ ОПРЕДЕЛЕНИЯ УДЕЛЬНОГО ВЕСА ТЕЛА

В данной статье говорится о проблеме «Вклад предков таджиков в историю определения удельного веса тел» и рассматривается жизнь и деятельность учёных того времени, таких как Мухаммад Закариаи Рази, Абурайхон Беруни, Гиёсуддин Абульфат, Умари Хайём Нишопури и Абдуррахмани Хозини. Можно с полной уверенностью сказать, что Мухаммад Закариаи Рази, Абурайхани Беруни, Гиёсуддин Абульфат, Умар Хайём Нишопури и Абдуррахмани Хозини на самом деле были энциклопедистами, по мнению академика Абдулгани Мирзоева, энциклопедистами не только в развитии математических знаний, астрологии, истории и географии, но и внесли значительный вклад в становление и развитие горных, минералогических и физических знаний. Другой аспект проблемы заключается в том, что даже через 1050 лет не все стороны научной деятельности этих ученых обсуждены, и есть надежда, что прилежная молодежь и непревзойденные исследователи будущего оставят в наследство ценные исследования.

Ключевые слова: предки таджиков, история, удельный вес тел, физика, прикладная физика, Архимед, Греция, Эврика, Абубакр Мухаммад Закариаи Рази, Абурайхан Мухаммад ибн Ахмад Беруни, Гиёсуддин Абульфат, Омар Хайёми Нишопури, Абульфат Абдуррахман Мансури Хозини.

THE CONTRIBUTION OF THE ANCESTORS OF TAJIKS IN THE HISTORY OF DETERMINING THE SPECIFIC WEIGHT OF BODIES

This article talks about the issue of "The contribution of Tajik ancestors in the history of determining the specific gravity of bodies" and discusses the life and work of scholars of the time, such as Muhammad Zakariai Razivi Aburayhon Beruni, Ghiyosuddin Abulfath, Umari Khayyom Nishopuri and Abdurrahmani Khozini. It can be said with full confidence that Muhammad Zakariai Razi, Aburaykhani Beruni, Ghiyasuddin Abulfath, Umar Khayyom Nishopuri and Abdurrahmani Khozini were actually encyclopedists, according to academician Abdulghani Mirzoev, encyclopedists, not only in the development of mathematical knowledge, astrology, history and geography, but also made a significant contribution to the formation and development of mining, mineralogy and physics knowledge. Another aspect of the problem is that, even after 1050 years, not all aspects of the scientific activity of these scientists have been discussed, and it is hoped that the diligent young people and unchallenged researchers of the future will leave valuable research as a legacy.

Keywords: Tajik ancestors, history, specific gravity of bodies, physics, applied physics, Archimedes, Greece, Eureka, Abubakr Muhammad Zakariai Razi, Aburayhan Muhammad ibn Ahmad Beruni, Ghiyasuddin Abulfath, Omar Khayyomi Nishopuri, Abulfath Abdurrahman Mansuri Khozini, Persian-Tajik, thesis, Ancient Greece.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Саломов Муҳаммад* – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, омӯзгор. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. **Телефон:** (+992) 908 89 18 89; **E-mail:** salomov_93@internet.ru.

Сведения об авторе: *Саломов Мухаммад* – Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни, преподаватель. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 121. **Телефон:** (+992) 908 89 18 89; **E-mail:** salomov_93@internet.ru.

Information about the author: *Salomov Muhammad* – Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, teacher. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 121. **Phone:** (+992) 908 89 18 89; **E-mail:** salomov_93@internet.ru.

**ЧАЛБИ МАЧБУРИИ СОКИНОНИ НОҲИЯҲОИ КҶҲӢ ВА НАЗДИКҶҲӢ
БА НОҲИЯҲОИ НАВТАӢСИ СИ ВИЛОЯТИ КҶЛОБ
(с.1940-1960)**

Садбарги Исо, Алимов Д.Х.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Меҳнаткашони ноҳияҳои кӯҳӣ ва баландкӯҳӣ ҷумхурӣ дар асоси қарорҳо ва даъватҳои ҳизб ва ҳукумат оид ба масъалаҳои муҳочиркунии дохилиҷумхуриявӣ майлу хоҳиши ихтиёрӣ зоҳир намуданд, ки ба заминҳои нави азхудкардаи вилояти Кӯлоб кӯчанд. Мисолҳои сершумор инро тасдиқ мекунанд. Дар соли 1946 дар қаламрави вилояти Кӯлоб 1070 хоҷагӣ [14, в.18], 23 совхозҳои ноҳияҳои Сарихосор, Ховалинг ва Балҷувон ба хоҷагиҳои пахтакор ва ба заминҳои азхудкардаи вилояти Кӯлоб кӯчиданд [11, в.14].

Аз ҳисоби хоҷагиҳои муҳочирони дохилиҷумхуриявӣ 25 совхоз ташкил карда шуд. Аз ҷумла, соли 1946 як қисми сокинони кишлоқҳои мавзеи Ҷорубкул бо тамоми хоҷагӣ (хоҷагии 8-Март), аз Даштиҷум то деҳаҳои «Нури Шарқ», «Иттифок», «Роҳи Ленин», Қизилмуҳочир ба ноҳияи Ҳамадонӣ кӯчиданд [8, с.52].

Баъзе колхозчиёни вилояти Ленинобод ба вилояти Кӯлоб кӯчиданд. Хоҷагиҳо ба муҳочирон чорво ва хӯрокворӣ ва барои роҳ пул ҷудо карданд. Аллақай соли 1947 гурӯҳи аввалини муҳочирон аз вилояти Ленинобод ва дигар ноҳияҳо, ҷамъ қариб 100 хоҷагӣ рафтанд [7].

Вале қайд кардан лозим аст, ки дар ин давра ҳангоми ташкили муҳочират ба саҳву хатоҳои алоҳида ва норасоӣҳо, ки мақомотҳои маҳаллии хоҷагии оби ҷумхурӣ роҳ додаанд, душвориҳои муайянеро ба миён оварданд. Ин хатогиҳо ҳам дар ҷойҳои баромад ва ҳам дар ҷойҳои кӯчондани хоҷагиҳои кӯчонидашуда содир карда шудаанд. Хусусан, баъзе роҳбарони ташкилотҳои ҳизбию шуравӣ ба хоста гирифтани ихтисосмандон хунукназарона муносибат карда, шартҳои ихтиёрии муҳочиронро қариб риоя намекарданд. Гайр аз ин, ташкилотҳои маҳаллӣ ва Раёсати муҳочирони назди Шурои Вазирони ҷумхурӣ, раёсати хоҷагиҳо, мақомотҳои заминсозӣ ба хоҷагиҳо ва муҳочирон на ҳамеша ва баробар ёрии амалӣ мерасонданд. Аз ҷумла, дар соли 1947 комичроияҳои ноҳияҳои вилояти Кӯлоб дар маҷлисҳои худ ягон маротиба масъалаи муҳочиронкуниро ба миён нагузоштанд ва баъдан ҳодисаҳои ба ҷойи истиқомати қаблӣ худ баргаштани миқдори муайяни хонагиҳои кӯчонидашуда мушоҳида карда шуд.

Ҳукумати ҷумхурӣ дар бораи камбудии сари вақт масъала гузошт ва барои баргараф намудани онҳо чораҳои дахлдор андешид. Ҳукумати Тоҷикистон 6 феввали соли 1947 масъалаи «Дар бораи ба вилояти Кӯлоб кӯчондани як қатор хоҷагиҳои ноҳияҳои баландкӯҳ»-ро муҳокима кард. Дар ин маҷлис гуфта шуд, ки баъди корҳои зиёди обёрӣ майдони кишт, махсусан пахтаи маҳиннаҳ васеъ карда шуд. Аммо қувваи корӣ, ки ин заминҳои ҳосилхезро ба кор меандозад, кифоя набуд. Ҳол он ки қувваи корӣ дар бисёр ноҳияҳои кӯҳӣ ва баландкӯҳӣ ҷумхурӣ, ки дар он ҷо камбудии замин мушоҳида карда мешуд, зиёдатӣ буд.

Қарори таърихии ҷаласаи феввалии (соли 1947) Ҳизби Коммунистӣ «Дар бораи тадбирҳои дар давраи баъд аз ҷанг тараққӣ додани хоҷагии кишлоқ» дар ин давра барномаи хоҷагии кишлоқ буд [6, с.55].

Қарорҳои ҷаласаи апрелии (с. 1947) Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон барои дар сари вақт ва мунтазам ба вучуд овардани шаҳракҳо, ки ҳукумати ҷумхуриро вазифадор карда буд, ки дар соли 1947 кӯчонидани 7800 хоҷагиро аз ноҳияҳои баландкӯҳ ташкил намояд, аҳаммияти зиёд дошт. Хоҷагиҳои камзамини вилоятҳои Ленинобод ва Фарм ба водии Кӯлоб муҳочир карда шуданд [2, с.293].

Колхозчиёро бо хоҷагиҳо ва бригадаҳои алоҳида кӯчонда, аз онҳо дар ҷойҳои муҳочират хоҷагиҳои нав ташкил карданд.

Мақомотҳои маҳаллии хоҷагии кишлоқ ва Раёсати муҳочирони назди Шурои Вазирони ҷумхурӣ қарори Ҳукумати Тоҷикистонро иҷро карда, дар як муддати хеле кӯтоҳ ба ноҳияҳои пахтакори вилояти Кӯлоб кӯчондани колхозчиёро ташкил карданд.

Ҳам шубъаи муҳочирон ва ҳам ташкилотҳои шури маҳалҳое, ки муҳочирон кӯчида мерафтанд, кори интихоби самарабахши муҳочиронро ба қадри кифоя ташкил намекарданд. Инчунин, аз сари вақт ба кор набаромадани муҳочирон дар хоҷагиҳои муҳочир низ мушоҳида мешуд. Инро бо он шарҳ додан мумкин аст, ки мақомоти ҳизбӣ дар маҳалҳо кори зиёди оммавӣ-сиёсӣ бурда, қорҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ-меҳнатӣ ва хоҷагӣ-ташкилӣ мустақкам намудани хоҷагиҳои муқимӣ нисбатан беҳтар гардид.

Марҳалаи дигари сиёсати муҳочиркунӣ баъд аз анҷумани навбатии VII Ҳизби Коммунистии Тоҷикистон оғоз ёфт.

Роҳи асосии баланд бардоштани сатҳи рушди иқтисодиёт ва маданияти ноҳияҳои кӯҳсор ва баландкӯҳи ҷумҳурӣ, ба ноҳияҳои водӣ кӯчонидани хоҷагиҳо буд, зеро дар ин ҷо заминҳои ҳосилхез бисёр буданд. Инчунин, ин чорабинӣ барои таъмини қувваи қорӣ ва тезонидани раванди азхудкунии кишоварзии заминҳо мусоидат мекард.

Ҳукумати Тоҷикистон мақоматҳои маҳаллиро вазифадор кард, ки барои ба кор ҷалб кардани аҳолии қишлоқҳое, ки аз ҷиҳати замин танқисӣ мекашиданд, чораандешӣ намояд. Аз ҷумла, онҳоро ба соҳаи пахтақорӣ, инчунин ба соҳаи саноат ҷалб кунанд.

Мақомоти ҳукумати ҷиҳати саривақт ва самаранок гузаронидани як чорабиниҳои муҳими иҷтимоиву сиёсӣ қорҳои ташкилиро оғоз намуданд, ин қарорҳоро ба роҳбарӣ гирифта, дар байни хоҷагиҳои ноҳияҳои кӯҳсор ва баландкӯҳ қори фаҳмондадиҳии оммавӣ-ташвиқотӣ бурда, барои хоҷагиҳои муҳочирон ҳамаи шароитҳои зарурӣ фароҳам оварда шуд.

Аз соли 1948 сар карда, азхудкунии заминҳои хоҷагии қишлоқ бо суръати баланд оғоз шуд, заҳкашҳои нав сохта шуданд, ботлоқҳо хушк карда шуданд, майдонҳои лалмӣ тоза ва ҷуқур карда шуданд, заминҳои шӯр шуста ва аз худ карда шуданд.

Бо мақсади зиёд кардани самарай қори қорхонаҳои хоҷагии қишлоқ дар давраи баъд аз ҷанг васеъ кардани хоҷагиву совхозҳо оғоз шуд.

Умуман, дар давоми соли 1949 дар тамоми ҷумҳурӣ 5347 хоҷагӣ кӯчонида шуд. Нақшаи кӯчондани хоҷагиҳо ва қолхозчиён барои соли 1950 аз рӯйи шумораи 6500 хоҷагӣ, ки аз рӯйи ноҳияҳои баромад ва ноҳияҳои муҳочиркунӣ тақсим карда шудаанд, муайян карда шудааст [12, в.16].

Дар ташкилоту муассисаҳои дахлдори вилоятҳои ҷумҳурӣ қарорҳои ҳукумати ҷумҳурӣ дар бораи дар ҷумҳурӣ сари вақт ва самарабахш гузарондани муҳочират муҳокима шуданд. Хусусан, ноҳияи Балҷувон фаълони ноҳияро ба гузарондани қори оммавӣ-ташвиқотӣ ва фаҳмондадиҳии байни қолхозчиён дар бобати ба ноҳияҳои пахтақор кӯчондани хоҷагиҳои кӯҳистон сафарбар намуд.

Бо раисони хоҷагиҳо, аъзоёни раёсати хоҷагиҳо, вакилони Шуроҳои қишлоқ мунтазам маҷлисҳои вилоятӣ гузаронда мешуданд, ки дар онҳо бо мақсади дар ҷумҳурӣ тараққӣ додани пахтақорӣ, ҷиҳати ташкилӣ-хоҷагӣ, мустақкам намудани артелҳои хоҷагии қишлоқ ва аҳамияти қолхозҳо қорҳои фаҳмондадиҳӣ ба роҳ монда шуданд.

Дар байни деҳқонони меҳнаткаши дигар ноҳияҳои Тоҷикистон низ қорҳои оммавӣ-ташвиқотӣ ба роҳ монда шуданд, ки барои бомуваффақият ба амал баровардани сиёсати муҳочиронкунӣ мусоидат кард.

Ҳукумати Шуравӣ дар ҳаққи муҳочирон ғамхории махсус зоҳир намуд. Барои онҳо имтиёзҳои зиёд муқаррар карда шуда, онҳо ҳамаҷониба дастгирӣ карда мешуданд.

Дар давраи ба охир расидани соҳтмони сотсиализм ва панҷсолаи ҷорум ба рушди додани мавзеи Ҷӯбек мароқи қолон зоҳир карда мешуд. Бо ин мақсадҳо аз ноҳияҳои қамзамини кӯҳсору баландкӯҳ ба заминҳои ҳосилхези ноҳияҳои Ҷӯбек ва Фарҳор кӯчонидани хоҷагиҳои деҳқонон вусъат ёфт [5, с.3].

Ба ин муносибат дар «Қонун дар бораи нақшаи панҷсолаи барқарор намудан ва тараққӣ додани хоҷагии халқи ҶШС Тоҷикистон барои қолҳои 1946-1950» нишон дода шуд, ки дар вилояти Қӯлоб кӯчондани 3000 қолхозчӣ зарур аст. Барои намудани кӯчондани қолхозчиён бояд шароитҳои мувофиқ фароҳам оварда шавад ва ташкилоти бинокории «Переселенстрой»- вазифадор карда шуд, ки назорати ин чорабиниҳо пурзӯр намояд [9, с.31].

Дар давраи баъд аз ҷанг Ҳукумат барои барқарор намудан ва боз ҳам тараққӣ додани хоҷагии қишлоқ, махсусан ба зиёд кардани фонди замин, тараққӣ додани

ирригатсия ва кӯчондани хоҷагиҳои деҳқонӣ, махсусан дар вилояти Кӯлоб диққати калон меод.

Мувофиқи Оинномаи артели хоҷагии қишлоқ, ҳамаи сокинон бо хона ва қитъаҳои замин таъмин карда шуданд. Ба бисёр хоҷагиҳои муҳочирон барои ташкили хоҷагӣ, барои истифодаи шахсӣ ба даст овардани чорвои хонагӣ, барои таъмири сохтани фонди манзил қарзҳои дарозмуддат ҷудо карда шуданд.

Дар давоми солҳои 1949-1952 дар ҷумҳурии кӯчондани хоҷагиҳо пешбинӣ карда шуда буд, ки шумораи онҳо бояд 18200 оила, аз он ҷумла ба совхозҳои пахтакор 1900 оиларо ташкил меод. Дар аввали солҳои 50-ум макони асосии кӯчондани муҳочирон ҳанӯз ноҳияҳои Фархор-Чӯбеки вилоят буданд [4, с.90].

Муҳочирон дар ин давра асосан колхозчиёни худи вилояти Кӯлоб буданд, зеро аз сабаби кам будани замин дар ноҳияҳои кӯҳистони вилоят дар ин ҷо қувваи кории зиёд мавҷуд буд.

Дар натиҷаи сиёсати муҳочиркунонии солҳои 1946-1950 ва дар соли 1950 ташкил ёфтани хоҷагиҳои нав ноҳияи Фархор ба ду ноҳия: Фархор ва Чӯбек тақсим карда шуд [15, с.52].

Бояд гуфт, ки аз ибтидои солҳои 50-ум хоҷагиву бригадаҳо аз ноҳияҳои кӯҳсору баландкӯҳ ихтиёран ба ноҳияҳои пахтакори ҷумҳурии кӯчиданд. Аз ҷумла, дар давоми соли 1951 ба ноҳияҳои Фархор ва Чӯбеки вилояти Кӯлоб 43 хоҷагӣ ва 5 бригада бо шумораи 2363 оила кӯчиданд [13, в.16].

Аз ҳисоби муҳочирон чор хоҷагии калон ташкил карда шуд: хоҷагии ба номи Ленин, совхозҳои «Дӯстӣ», ба номи С. Турдиев ва «Сурхоб» [10, с.22].

Ин аснод аз ҳисси баланди ватандӯстӣ, майлу хоҳиши бузурги меҳнаткашони деҳот барои фаълоне иштирок кардан дар азхудкунии заминҳои навқорам, дар зиёд кардани истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва бо ҳамин ба тараққиёти иқтисодиёти ҷумҳурии саҳми калон гузоштан шаҳодат медиҳанд.

Сабаби дигари ба ноҳияҳои пахтакор кӯчонда шудани хоҷагиҳо дар он буд, ки меҳнаткашони ноҳияҳои кӯҳсор ва баландкӯҳи ҷумҳурии барои азхудкунии заминҳои навқувваи асосии қорӣ буданд. Дар солҳои 30–40-ум дар давраи тараққи додани системаи обёрии Фархор-Чӯбек қисми муайяни хоҷагиҳои муҳочирон аз вилоятҳои Ўзбекистон ва Русия фиристода шуда буданд. Дар солҳои 50-ум бошад, ҳамаи муҳочирон танҳо аз ноҳияҳои кӯҳсору баландкӯҳи худи Тоҷикистон буданд. Аз ҷумла, аз соли 1933 то соли 1938 аз ноҳияҳои гуногуни ҷумҳурии бародарии Ўзбекистон ва Русия ба ноҳияҳои пахтакори Тоҷикистон 12435 хоҷагии деҳқонӣ фиристода шуд [3, с.27].

Аммо дар давраи ба охир расидани сохтмони сотсиализм ва оғози ҷараёни пурзӯри азхудкунии заминҳои навқорам ва бекорхобида зарурати аз дигар ноҳияҳои мамлакат ба водии Тоҷикистон кӯчондани меҳнаткашон аз байн рафт. Бо вучуди ин, кӯчонидани дохилӣ фаъл буд. Масалан, дар охири солҳои 40 – уми асри XX аз деҳаҳои хурдакаки кӯҳии Шӯрообод, Ховалинг, Балҷувон ба водии ноҳияи Восеъ, ба хоҷагии ба номи Ленин, ки дар солҳои 50-80 машҳур буд, деҳаҳои том кӯчиданд, ки ҳамеша раиси хоҷагӣ Миралӣ Маҳмадалиев бо онҳо дар тамос буд [16, с.43].

Тахти роҳбарии Ҳукумати ҷумҳурии аз ноҳияҳои кӯҳсор ба заминҳои қорам кӯчонидани хоҷагиҳои деҳқонӣ муташаккилона ва муназзам сурат мегирифт. Намояндагони Раёсати муҳочирон ва намояндагони ваколатдори Шурои Вазирони ҷумҳурии дар якҷоягӣ ба комичроияҳои вилоятӣ ва ноҳиявӣ масъалаҳои ба ҳисоб гирифтани хоҷагиҳоро барои муҳочирон зерин назорат гирифтанд. Дар қорин сохтмони шаҳракҳо, хоҷагиву бригадаҳо, инчунин хоҷагиҳои алоҳида намояндагони ноҳияҳо ва колхозҳои шаҳрак фаълоне иштирок мекарданд.

Барои намояндагони хоҷагиҳои ноҳия барои ҳаматарафа шинос шудан бо шароити колхозҳои кӯчондашуда сафарҳо ташкил карда мешуданд. Ин чорабиниҳои оммавӣ-ташвиқотӣ натиҷаҳои хуб доданд. Аз ҷумла, танҳо дар соли 1962 аз колхозчиён дар қорин кӯчидан 5747 ариза дода шуда буд.

Дар ин солҳо аз ноҳияҳои кӯҳсор ба пойтахти ҷумҳурии ба воситаи нақлиёти автомобилӣ ва аз пойтахт ба маҳалҳои аҳолинишини водии Вахш бо роҳи оҳани қамбар

кашондани аҳоли ба амал бароварда мешуд. Дар минтакаи Кӯлоб муҳоҷирон танҳо тавассути нақлиёти автомобилӣ ба маҳалли муҳоҷират бурда мешуданд.

Дар ин раванд баъзе душвориҳо ба миён омаданд. Роҳ ба ноҳияҳои кӯҳсори вилояти Кӯлоб, чун қоида, аз нимаи моҳи май кушода мешуд, зеро дар моҳи ноябр роҳҳо аллақай баста мешуданд, имкони гузаштан вучуд надошт. Ва инчунин, аксар роҳҳо танг ва асфалтпӯш набуданд. Дар натиҷа на ба ҳамаи намуди нақлиёти автомобилӣ, хусусан мошинҳои боркаш рафтан мумкин буд, ки ба сари вақт иҷро шудани нақшаи кашондани одамон низ таъсир расонд. Ва онҳо дар минтақа хеле зиёд буданд.

Садҳо ҳазор нафар ихтиёриён майлу хоҳиш нишон доданд, ки дар азхудкунии заминҳо иштирок намуда, бо ҳамин ба зудтар дар ҳаёт татбиқ намудани қарори ҳукумат дар соҳаи ба кулӣ баланд бардоштани истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ ёри расонанд.

Қайд кардан лозим аст, ки дар миёнаи солҳои 50-ум ба муносибати оғози ҷараёни азхудкунии заминҳои қорам ва бекорҳобида дар мамлакат марҳалаи нави муҳоҷиркунӣ оғоз гардид.

АДАБИЁТ

1. Абдурашитов Ф. М. Исторический опыт переселенческой политики в Таджикистане: 1924–1990 гг.: дисс... д-ра ист. наук / Ф. М. Абдурашитов. – Душанбе, 2014. – 314 с.
2. Антоненко Б.А. Аграрные преобразования в доколхозном таджикском кишлаке / Б.А. Антоненко. – Душанбе: Дониш, 1987. – 293 с.
3. Алимов Д.Х. Вклад трудящихся СССР в восстановление целинных и залежных земель Хатлонской области / Д.Х. Алимов // Известия АН РТ, отд. общ. наук. – 2014. – №1. – С.25-31.
4. Алимов Д.Х. Из истории строительства Пархаро-Чубекской оросительной системы / Д.Х. Алимов // Вестник ТГПУ им С. Айни. – 2013. – №6. – С.89-92.
5. Алимов Д.Х. Вклад россиян в восстановление оросительных систем и развитие ирригационного строительства Хатлонской области Республики Таджикистан (1924-1930 гг.) / Д. Х. Алимов // История и археология: II международная научная конференция (г. Пермь, 20 мая 2014 г.). – Пермь, 2014. – С.1-4.
6. Алимов Д.Х. Формирование и развитие водохозяйственных институтов в центральных и южных районах Таджикистана (1920-1940-е гг.) / Д.Х. Алимов // Муаррих. – 2016. – №2. – С.54-58.
7. Ахмедов А. Колхозники переселяются в Вахшскую долину / А. Ахмедов // Коммунист Таджикистана. – 1947. – 30 марта.
8. Гадозода Х. А. Комусномаи Айн / Х. А. Гадозода. – Душанбе, 2004. – С.493.
9. Закон о пятилетнем плане восстановления и развития народного хозяйства Таджикской ССР на 1946-1950 гг. – С.31.
10. Ноҳияи Москва: 50 сол (таърих, рушд, одамон). – Душанбе: Афсона, 1999. – 240 с.
11. О ходе выполнения постановления ЦК ВКП(б) и СНК Союза ССР» о мерах охраны общественных земель колхозов от разбазаривания. Постановлением СНК Таджикской ССР и ЦК КП(б) Таджикистана, 1 сентября 1940 года // ПА ЦПИ КП РТ. – Ф.3. – Оп.3. – Д.118. – Л.14.
12. О ходе переселенческой кампании. Решение Пленума ЦК КП(б) Таджикистана, 20 февраля 1947 г. // ПА ЦПИ КП РТ. – Ф.3. – Оп.3. – Д.1187. – Л.16.
13. О укрупнении переселенческих хозяйств. Решение Пленума ЦК КП(б) Таджикистана, 1951 г. // ПА ЦПИ КП РТ. – Ф.3. – Оп.1. – Д.187. – Л.26.
14. Приказы Наркомзема Тадж. ССР, докладные записки и разная переписка // ЦГА РТ. – Ф.288. – Оп.2. – Д.298. – Л.18.
15. Фархор. Энциклопедия. – Душанбе, 2011. – С.52.

ҶАЛБИ МАҶБУРИИ СОКИНОНИ НОҲИЯҲОИ КҶҲИ ВА НАЗДИКҶҲИ БА НОҲИЯҲОИ НАВТАЪСИСИ ВИЛОЯТИ КҶЛОБ (с.1940-1960)

Дар мақолаи мазкур муаллифон масъалаҳои ҷалби маҷбурии сокинони ноҳияҳои кӯҳӣ ва наздикӯҳии кишварро ба ноҳияҳои навтаъсиси водии Кӯлоб таҳқиқ намудаанд. Муаллифон қайд менамоянд, ки меҳнаткашонҳои ноҳияҳои кӯҳӣ ва баландкӯҳӣ ҷумҳурӣ дар асоси қарорҳо ва даъватҳои ҳизб ва ҳукумат оид ба масъалаҳои муҳоҷиркунии дохилиҷумҳуриявӣ майлу хоҳиши ихтиёрӣ зоҳир намуданд, ки ба заминҳои нави азхудкардаи вилояти Кӯлоб кӯчанд. Мисолҳои сершумор инро тасдиқ мекунанд. Дар соли 1946 дар қаламрави вилояти Кӯлоб якҷанд хоҷагиҳо ва совхозҳои ноҳияҳои Сарихосор, Ховалинг ва Балҷувон ба хоҷагиҳои пахтакор ва ба заминҳои азхудкардаи вилояти Кӯлоб кӯчонида шуданд. Инчунин муаллифон иброз медоранд, ки роҳи асосии ба роҳ мондани иқтисодиёт ва маданияти ноҳияҳои кӯҳсор ва баландкӯҳӣ ҷумҳурӣ ба ноҳияҳои водӣ кӯчонидани хоҷагиҳо буд, зеро дар ин ҷо заминҳои ҳосилхез бисёр буданд. Инчунин, ин чорабинӣ барои таъмини қувваи корӣ ва тезонидани раванди азхудкунии заминҳо мусоидат мекард. Ҳукумати Тоҷикистон мақомотҳои маҳаллии ҷумҳуриро вазифадор кард, ки барои ба қор ҷалб кардани аҳолии қишлоқҳои, ки аз ҷиҳати замин танқисӣ мекашанд, чораандешӣ намоянд. Аз ҷумла, онҳо ба соҳаи пахтакорӣ, инчунин онҳоро ба соҳаи саноат ҷалб кунанд. Муаллифон ба чунин хулоса омадаанд, ки сабаби дигари ба ноҳияҳои пахтакор кӯчонда шудани хоҷагиҳо дар он буд, ки меҳнаткашонҳои ноҳияҳои

кӯҳсор ва баландкӯҳи чумхурӣ барои азхудкунии заминҳои нав қувваи асосии қорӣ буданд. Дар солҳои 50-ум ҳамаи муҳоҷирон танҳо аз ноҳияҳои кӯҳсору баландкӯҳи ҳуди Тоҷикистон буданд.

Калидвожаҳо: ноҳияҳои қуҳӣ ва наздиқуҳӣ, муҳоҷират, заминҳои бекорхобида, обёрии мошинӣ, азхудкунии заминҳои навқорам, таъмини қуваҳои қорӣ, рушди иқтисодиёти минтақа.

ПРИНУДИТЕЛЬНОЕ ПРИВЛЕЧЕНИЕ ЖИТЕЛЕЙ ГОРНЫХ И ПРЕДГОРНЫХ РАЙОНОВ ВО ВНОВЬ СОЗДАННЫЕ РАЙОНЫ КУЛЯБСКОЙ ОБЛАСТИ (1940-1960 гг.)

В данной статье авторы исследуют вопросы принудительного набора жителей горных и близлежащих районов страны во вновь образованные районы Кулябской долины. Авторы отмечают, что труженники горных и высокогорных районов республики, на основании решений и призывов партии и правительства по вопросам внутриреспубликанской миграции, проявили добровольное желание переселиться на вновь приобретенные земли плодородной Кулябской области. Многочисленные примеры подтверждают данный факт. Так, в 1946 году на территории Кулябской области несколько ферм и совхозов Сарихосорского, Ховалингского и Балджуванского районов перешли на хлопководческие хозяйства и на приобретенные земли Кулябской области. Также авторы констатируют, что основным способом налаживания экономики и культуры горных и высокогорных районов республики являлось переселение ферм в долинные районы, поскольку здесь было много плодородных земель. Также это мероприятие помогло обеспечить долинные районы рабочей силой и ускорить процесс сельскохозяйственного освоения земель в этих местах. Правительство Таджикистана поставило перед местными властями республики задачу трудоустроить население, бедных в плане земли сельских районов и хлопкосеющих регионов, привлечь его к промышленным работам. Авторы пришли к выводу, что второй причиной переселения фермерских хозяйств в хлопкосеющие районы в исследуемый период стало то, что труженники горных и высокогорных районов республики являлись основой рабочей силой для развития новых земель. В 1950-е годы все иммигранты были только из горных районов самого Таджикистана. Однако в ходе освоения вновь обрабатываемых и простаивающих земель отпала необходимость в переселении сельскохозяйственных рабочих из других регионов страны в долины Таджикистана. Внутреннее перемещение было активным.

Ключевые слова: горные и близлежащие регионы, миграция, залежные земли, машинное орошение, освоение новых земель, обеспечение рабочей силы, региональное экономическое развитие.

FORCED INVOLVEMENT OF RESIDENTS OF MOUNTAIN AND POOTDOWN AREAS INTO THE NEWLY CREATED AREAS OF THE KULOB REGION (1940-1960)

In this article, the authors explore the issues of forced recruitment of residents of mountainous and nearby areas of the country into the newly formed areas of the Kulyab Valley. The authors note that workers in the mountainous and highland regions of the republic, on the basis of decisions and calls of the party and government on issues of intra-republican migration, showed a voluntary desire to move to the newly acquired lands of the fertile Kulyab region. Numerous examples confirm this fact. Thus, in 1946, on the territory of the Kulyab region, several farms and state farms in the Sarikhosor, Khovaling and Baljuvan regions switched to cotton growing farms and to the acquired lands of the Kulyab region. The authors also state that the main way to establish the economy and culture of the mountainous and highland regions of the republic was the relocation of farms to valley areas, since there was a lot of fertile land. This event also helped provide the valley areas with labor and speed up the process of agricultural development of land in these places. The government of Tajikistan has set the local authorities of the republic the task of employing the population, land-poor rural areas and cotton-growing regions, and attracting them to industrial work. The authors came to the conclusion that the second reason for the relocation of farms to cotton-growing areas during the period under study was that workers in the mountainous and highland regions of the republic were the basis of the labor force for the development of new lands. In the 1950s, all immigrants were only from the mountainous regions of Tajikistan itself. However, during the development of newly cultivated and idle lands, there was no longer a need for the resettlement of agricultural workers from other regions of the country to the valleys of Tajikistan. Internal movement was active.

Key words: mountainous and nearby regions, migration, fallow lands, mechanical irrigation, development of new lands, labor supply, regional economic development.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Садбарги Исо* - Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, кафедраи таърихи халқи тоҷик, унвонҷӯй. **Суроға:** 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Бохтар, вилояти Хатлон, кӯчаи Айни, 67. E-mail: Sadbarg@mail.ru, Телефон: **009091721**.

Алимов Давлаталӣ Халилович - Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, доктори илмҳои таърих, профессор, кафедраи таърихи умумӣ ва фарҳангшиносии факултети таърих ва ҳуқуқ. **Суроға:** 735140, шаҳри Бохтар, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Айни, 67. Телефон: **919 36 35 44**

Сведения об авторах: *Садбарги Исо* - Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, кафедра истории таджикского народа, соискатель. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, город Бохтар, улица Айни, 67. E-mail: Sadbarg@mail.ru, Телефон: **009091721**.

Алимов Давлатали Халилович - Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, доктор исторических наук, профессор, кафедра всеобщей истории и культурологии факультета истории и права. **Адрес:** 735140, Республика Таджикистан, город Бохтар, улица Айни, 67. Телефон: **919 36 35 44**

Information about the authors: *Sadbargi Iso* - Bokhtar State University named after Nosir Khusrav”, department of history of the Tajik people, applicant. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar city, Aini street 67. E-mail: **Sadbarg@mail.ru**, Phone: 009091721.

Alimov Davlatali Khailovich - Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, Doctor of Historical Sciences, Professor, Department of General History and Cultural Studies, Faculty of History and Law. **Address:** 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar city, Aini street 67. Phone: **919 36 35 44**

ХУСУСИЯТҲОИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МУОСИР ВА РАВАНДҲОИ ТАҒЙИРЁБӢ

Раҳмонзода А.Ш., Абдурахмонова С.А.

Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ

Дар шароити кунунӣ низоми нав ва мураккаби ҷаҳонӣ ташаккул ёфта истодааст, ки моҳиятан метавон онро бисёрқутбӣ ва бисёрсатҳӣ номид. Яке аз хусусиятҳои муайянкунандаи низоми муосири муносибатҳои байналмилалӣ тағйирпазирии он ба ҳисоб меравад. Дар асоси чунин тағйирёбӣ рафтори иштирокчиёни асосии низоми муносибатҳои байналмилалӣ, истифодаи восита ва методҳои бадастории мақсадҳо низ то андозае дигаргун гардидаанд.

Тартиби ҷаҳонии асри XXI бо ташаккули сохтори муосири сиёсати ҷаҳонӣ тавсиф мешавад, равандҳои тағйирёбӣ манзараи муқаррарии муносибатҳои байналмилалиро қариб ба таври шинохтанашаванда тағйир медиҳанд.

Дар даҳаи дуюми асри XXI маълум мешавад, ки шаклҳо, дараҷаҳо ва меъёрҳои, ки илми сиёсат қаблан ба онҳо асос ёфта буд, ҳоло мувофиқ нестанд ва ба воқеиятҳои мавҷуд ҷавобгӯ намебошанд. Ҳолати буҳронӣ, ки ҳоло муносибатҳои байналмилалӣ дар он қарор дорад, барои ташаккули мафҳумҳо ва фарзияҳои муосир шароит фароҳам меорад.

Ҷаҳони муосир дигаргун мешавад. Ин воқеиятро имрӯз касе баҳс намекунад ва дар баробари ин, ҳам дар бораи моҳияти равандҳои тағйирёбӣ ва ҳам ба натиҷаҳои ниҳонии он арзёбиҳо хеле зиёд аст. Хусусияти мубоҳисаи илмӣ, ки бисёртарафа будани ҳодисаҳои муосирро, ки қариб ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ, аз ҷумла соҳаи муносибатҳои байналмилалиро фаро мегиранд, тасдиқ мекунад.

Самт ва мазмуни тағйирёбии онҳо барои ҷомеаи ҷаҳонӣ аҳаммияти махсус доранд, зеро онҳо тартиботи ояндаи ҷаҳониро пешакӣ муайян мекунанд. Як ҳолати дигарро бояд дар назар дошт, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ тавассути низоми муносибатҳои байналмилалӣ метавонад усулро пайдо намояд, ки он дар навбати худ равандҳои тағйирёбии тамаддуни башариятро ислоҳ мекунад ва бо ҳамин васила аз бесарусомонии мутлақ пешгирӣ карда мешавад.

Баррасии муносибатҳои дучонибаи байналмилалӣ барои дарки рушди муносибатҳои байналмилалӣ кифоя нест. Ташаккули иқтисоди нави ҷаҳонӣ, ки аз вижагиҳои давраи гузариш аст, аҳаммияти ин таҳқиқотро бештар менамояд. Баррасии ҷаҳонишавӣ ҳамчун яке аз ҷузъҳои асосии тамоюлоти муосири ҷаҳонӣ омили таъсиргузори тамоми соҳаҳои фаъолияти давлат буда, таҳлилу баррасии сиёсати хориҷиро низ тақозо менамояд [9, с.7].

Ҷаҳонишавӣ, ки раванди табиӣ таърихӣ аст, пеш аз ҳама, дар робита ба оқибатҳои он барои муносибатҳои байналмилалӣ ҳанӯз дарк нашудааст.

Сухан дар бораи бунёди эҳтимолии тартиботи ҷаҳонӣ меравад, зеро ҷомеаи ҷаҳонӣ давраи гузаришро аз сар мегузаронад. Яъне, даврони зиддиятҳои ҷаҳони якқутбӣ ба охир расида, танҳо як тарҳи муосир нишон дода мешавад. Инчунин, ба хусусияти инкишофи минбаъдаи муносибатҳои байналмилалӣ дахл дорад.

Масъалаҳои амнияти байналмилалӣ (миллӣ ва минтақавӣ) ба ин бевосита алоқаманданд. Сухан дар бораи унсурҳои асосии сохтори муносибатҳои байналмилалӣ, муносибати онҳо бо ҳамдигар, аҳаммияти муносибатҳои байнидавлатӣ, нақш ва вазифаҳои чунин омилҳо, монанди ташкилотҳои ғайридавлатӣ, ташкилотҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ, иттиҳодияҳои фаромиллӣ ва ғайра меравад. Дар раванди ҷаҳонишавӣ ҳама давлатҳо ба андозаи гуногун аз ҷиҳати иқтисодӣ ва сиёсӣ дар доираи низоми муносибатҳои байналмилалӣ бо ҳам вобаста ва алоқаманд мебошанд. Давлатҳои сарватманд ба туфайли мавқеи бартариятдоштаи худ дар ҷаҳон қодиранд қонунмандии бозориро тавре равона созанд, ки сармояҳои хориҷӣ ва кадрҳои баландихтисосро ба шумораи хеле зиёд ба худ ҷалб намоянд. Тақсимоти ҷаҳон ба маркази ҳукмфармо ва ғушаву канорҳои кафомонда торафт вусъат меёбад [7, с.10; 14, с.11; 16, с.26].

Маҷмуи ин ва дигар масъалаҳоро ба назар гирифта, бояд хусусиятҳои тағйирёбиҳои муосир ба назар гирифта шаванд.

Аввалан, он бо баробарии амиқ дар иқтисоди ҷаҳонӣ ва сохтори иҷтимоии он хос аст: аз як тараф, як гурӯҳи давлатҳои дорои сатҳи баланд ва миёнаи рушди тамаддун шартан, ба ин гурӯҳ давлатҳои дохил мешаванд, ки аз ҷониби Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва рушд мебошанд. Аз тарафи дигар, шумораи зиёди мамлакатҳои рушдкунанда, ки дар марҳалаи ибтидоии тамаддуни саноатӣ ва илмию техникаӣ қарор доранд 20% аҳолии ҷаҳон ё ба истилоҳ “миллиарди тиллоӣ” 83% даромади ҷаҳонро доранд.

Аз тарафи дигар, 75% аҳолии фақири кишварҳои сайёра мавҷуданд. Дар шароити “норавшанӣ”, яъне идора нашудани раванди ҷаҳонишавӣ тамоюли афзоиши ин номутаносибҳо мушоҳида мешавад. Қазияи инкишофи нобаробарии инсоният аз он сабаб зиёд мешавад, ки аз рӯи пешгӯиҳо, дар шумораи аҳолии маҳаллии гурӯҳи яқум тамоюли устувори камшавӣ ва гурӯҳи дигар тамоюли устувори зиёдшавӣ ба назар мерасад. Дар натиҷа, муҳоҷират (қонунӣ ва ғайриқонунӣ) торафт зиёд шуда, олами фаросаноатӣ ва ғайрисаноатӣ “омехта” мешавад. Лозим ба ёдоварист, ки дар шароити ҷаҳонишавии муосир мавҷудияти ҷудоғонаи онҳо имконпазир мебошад.

Дувум, ба тағйирёбии муосири муносибатҳои байналмилалӣ вобастагии афзояндаи давлатҳои миллӣ дар татбиқи мақсадҳои иқтисодӣ, технологӣ, иҷтимоӣ ва ғайра хос мебошад. Дараҷаи бештари вобастагии мутақобилан, вале на барои ҳама баробар, дар соҳаҳои моддии ҷомеа мушоҳида мешавад. Аз ин рӯ, ҷаҳонишавӣ, пеш аз ҳама, хусусиятҳои иқтисодӣ, технологӣ ва иттилоотӣ дорад. Аммо, дар баробари ин, ҷузъи сиёсии он тақвият ёфта, ба амнияти давлатҳо ва масъулияти онҳо таъсир мерасонад.

Сеюм, мутобиқат ё мувофиқати манфиатҳои миллии шумораи афзояндаи кишварҳои афзоиш ёфта, ин ба зарурати дарёфти ҷавоб ба хатарҳо, таҳдидҳо ва ҷолишҳои дар ҷаҳонишавӣ ва тағйирёбии муосир таҷассумёфта вобаста аст. Дар заминаи иттиҳодияҳои ҳамгирӣ, ки шумораи онҳо дар даҳсолаҳои охир хеле афзудааст, манфиатҳои муттаҳидшуда ташаккул ёфта, тавассути усулҳои қудрати фаромилӣ ва миллӣ амалӣ мешаванд.

Чаҳорум, зарурати идоракунии равандҳои ҷаҳонишавӣ ва тағйирёбии муосир ба миён меояд. Бо назардошти мавҷуд набудани ягон марказҳои ҷаҳонии қудрат, беҳтар аст, ки на дар бораи идоракунии балки дар бораи таҳияи усулҳои ҳамроҳсозии ҷомеаи ҷаҳонӣ дар сатҳи байналмилалӣ ва минтақавӣ нисбат ба таҳдидҳои муосир, истифодаи бартариҳои ҷаҳонишавӣ ва кам кардани оқибатҳои манфии он андеша кард.

Дар ин замина, ба эътибор гирифтани таносуби ҷаҳонишавӣ ва манфиатҳои миллӣ муҳим аст. Аз нуқтаи назари инкишофи минбаъдаи муносибатҳои байналмилалӣ ин омил муҳимро ба эътибор нагирифтани мумкин нест. Аз замони анҷоми муноқишаи дукутубӣ ба ақидаи баъзе сиёсатмадорон, “анархияи сиёсати манфиатҳои миллӣ” як чизи гузашта буда, вақти “масъулияти ҷаҳонӣ” расидааст. Асри гузашта бо равандҳои пурҷӯшу хурӯши ташаккул ва инкишофи давлатҳои миллӣ гузашт. Яъне, шумораи онҳоро дар ибтидо ва охири аср муқоиса кардан қифоя аст. “Рушд”-и давлатҳои миллӣ муҳталиф буда, яке аз зиддиятҳои асосии замони муосир мебошад.

Дигаргунӣҳои амиқ дар сохтори ҷомеаи ҷаҳонӣ, тағйирёбии харитаи геосиёсии ҷаҳон ва ташаккули гурӯҳҳои ҳамгирӣ байналмилалӣ бисёре аз давлатҳоро водор ба он сохт, ки ба ҷустуҷӯи шаклҳои нави амнияти дастаҷамъӣ ва ҳамкории иқтисодӣ машғул шаванд. Равандҳои наздикшавии давлатҳои мустақил ва муттаҳидгардидани онҳо дар ниҳодҳои асосии минтақавӣ омилҳои асосии муносибатҳои байналмилалӣ муосир гардидаанд [10, с.46]. Тағйирёбии муосири тамаддуни башарият ба манфиатҳои миллӣ таъсири амиқ мерасонад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ татбиқи онҳо аз ҳудуди давлатӣ берун меравад. Аммо, ҳеҷ чиз ин манфиатҳоро бекор ва ё иваз намекунад ва зиддиятҳои байни онҳоро бартараф намекунад. Ҳатто дар гурӯҳҳои ҳамгирӣ яққоя ҷидду ҷаҳди миллӣ ва фаромилӣ менамоянд. Дар баробари ин, дар сатҳи фаромилӣ барои ҳамроҳсозӣ ва муайян намудани самтҳои рушд қарорҳои иловагӣ қабул карда мешаванд. Имрӯз хангоми таҳлили ин мушкилот ифротҳои муайян мушоҳида мешаванд, яъне истиқлолияти миллӣ-давлатӣ ё мутлақ нодида гирифта мешавад. Аксар вақт баҳс мекунанд, ки давлати миллӣ бояд аз манфиати як қудрати ҷаҳонӣ номаълум даст кашад. Таҳлили тағйирёбии вазифаҳои манфиатҳои давлатӣ ва миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ судмандтар аст.

Се шакли таҳаввулотии муносибатҳои байналмилалӣ вучуд дорад:

— гегемонӣ (фарҳанги гегемонӣ ё гегемонияи фарҳангӣ ба амалияи як фарҳанг табдил ёфтани фарҳанги бартаридошта нисбат ба дигарон мебошад. Ин фарҳанг ягона фарҳанги қабулшуда дар ҷомеа ҳисобида мешавад. Гегемония вожаи юнонӣ буда, маънояш “ҳидоят кардан” ё “масъул будан” аст. Ба маънои дигар “роҳнамо” ё “пешвоӣ” истифода мешавад);

— космополитӣ (идеологияи шаҳрвандии ҷаҳонӣ, ки манфиати тамоми инсониятро аз манфиатҳои як миллат ё давлати алоҳида болотар мегузорад ва инсонро ҳамчун фарди озод дар дохили Замин медонад);

— демократӣ.

Шакли якуми дар боло зикршуда бо имконияти Иёлоти Муттаҳидаи Амрико (минбаъд ИМА) ба сари аҳли ҷамъияти ҷаҳон бор кардани “гегемонияи типӣ муосир” алоқаманд аст, чунончи баъзе сиёсатшиносон онро муайян мекунанд, вале моҳияти он аз ин тағйир наёфта, муносибатҳои тобеияти байни давлатҳо мебошад.

Шакли дуюм ба истифодаи ҷаҳонишавӣ бо мақсади рафъи “нофаҳмии соҳибхитӣ”, яъне норавшан кардани сарҳадҳои давлатӣ асос ёфтааст. Дар вақтҳои охир тафсириҳои мухталифи сиёсии оқибатҳои ҷаҳонишавӣ, аз ҷумла: “истиклолияти маҳдуд”, “даҳолати башардӯстона”, ва “афзалияти амнияти шахс бар амнияти давлат” пайдо шуданд. Иҷрои ин тавсияҳо тартиботи мавҷудаи ҷаҳон ва заминаи ҳуқуқии байналмилалӣ танзими муносибатҳои байналмилалӣро боз ҳам ҳароб мекунанд. Ба ивази ин амалан чизе пешниҳод карда намешавад, ки онро дар ҳаёти байналмилалӣ ҳамчун тасбиткунанда (стабилизатор) истифода бурда тавонад.

Ин пешниҳодҳо, аслан, ба маҳрум кардани давлат аз соҳибхитӣ ва иқтисори он нигаронида шудаанд. Аммо кӣ метавонад онҳоро ба уҳда гирад? Мақомотҳои ҷаҳонӣ дар ҳоли ҳозир вучуд надоранд ва гумон аст, ки онҳо пайдо шаванд.

Аввал, ҳар як кишвар бояд вазифаҳои ба ҳам муҳолифро, ки дар назари аввал ба ҷашм мерасанд, муттаҳид созад (манфиати миллии бо муносибатҳои байнидавлатӣ).

Дувум, ҳар як давлат дар назди худ вазифа мегузорад, ки арзишҳои миллии худро ҳифз кунад. Агар таъмини амнияти як давлат ҳамчун таҳдид ба давлати дигар қабул карда шавад, метавонад воқунишҳоро ба мисли мусобиқаҳои аслиҳа ё “ҷанги пешгирикунанда” ба вучуд орад.

Сеюм, давлатҳо дар рӯйи коғаз “бо ҳам баробаранд”. Воқеан, барои мисол ҳама штатҳои ИМА аз нуқтаи назари ҳуқуқи байналмилалӣ баробаранд, аммо амалан наметавон ба гуногунии аҳолӣ, иёлотҳо, захираҳо, иқтисод ва ҳарбӣ аҳаммиат дод, ки аз ҷиҳати фаъолият ҷанбаҳои мухталифдоранд [11, с.277].

Эйфорияи солҳои 70-80-ум дар бораи имкони ташкили “ҳукумати ҷаҳонӣ” дар оянда, дар гузашта боқӣ мондааст ва имрӯз ин барномаҳо шунида намешаванд, вале мавзуи идоракунии ҷаҳонӣ ҳанӯз боқӣ мемонанд. Тарафдорони космополитизми ошкоро ё пинҳонӣ дар муносибатҳои байналмилалӣ манфиатҳои гурӯҳи муайяни давлатҳои рушдкардари рӯпӯш мекунанд, вале худ онҳо “истиклолияти маҳдуд”-ро тамоман риоя кардани нестанд. Аммо, агар дигар давлатҳо ба он риоя кунанд, тарафдорони космополитизм барои ба амал баровардани манфиатҳои миллии худ имкониятҳои зиёд пайдо мекунанд. Чунин вазъият бо “даҳолати башардӯстона” ба вучуд омадааст. Дар ҳар сурат низоми космополитии муносибатҳои байналмилалӣ, ба фикри мо, беадолатона ва бенатича хоҳад буд.

Эҳтиром ба соҳибхитӣ давлат ва манфиатҳои миллии он бояд усули бебаҳси муносибатҳои байналмилалӣ боқӣ монад. Бояд ёдовар шуд, ки таъмини амният ва субот дар асри XXI бо ин усул алоқаманд аст. Ягон низоми ҷаҳонишавӣ, агар он манфиатҳои миллиро инъикос накунад ва дар асоси ҳамкориҳои давлатҳо бунёд нашавад, қобили ҳаёт нахоҳад буд. Масъулияти ҷаҳониро дар сурате ба даст овардан мумкин аст, ки агар он ба назар гирифта ва татбиқи манфиатҳои миллии ҳамаи аъзоёни ҷомеаи ҷаҳониро дар бар гирад. Яке аз пайомадҳои мусбати ҷаҳонишавӣ он аст, ки имкониятҳои гуногунрангӣ дар татбиқи манфиатҳои миллии давлатҳои аъзои ҷомеаи ҷаҳонӣ меафзояд. Танҳо дар ин масир “анархия” – ро бартараф кардан мумкин аст. Ҷаҳонишавӣ ва манфиатҳои миллии

давлатҳо якдигарро истисно намекунанд, балки унсурҳои сохтори низоми ҷаҳонии рӯ ба инкишоф мебошанд.

Дар низоми муосири муносибатҳои байналмилалӣ мафҳуми «сохибхитиёрӣ» ҷанбаҳои ҳам дохилӣ ва ҳам берунӣ дорад. Аз як тараф, ин озодии давлат дар интиҳоби худ, низоми давлатӣ, қонунгузорию он ва ғайра мебошад. Аз тарафи дигар, ин концепсия дар бораи даҳлат нақардани давлатҳо ба қорҳои якдигар, дар бораи истиқлолият ва баробарии онҳо. Аммо бо ин ҳама, усули сохибхитиёрӣ аксар вақт ба оқибатҳои номуайян оварда мерасонад [11, с.277].

Рушди ҷунин тартиботи ҷаҳонӣ дар ташаккули сохторҳои демократии муносибатҳои байналмилалӣ мебошад. Аз ин рӯ, ҷаҳонишавӣ ба пайдоиши имкониятҳои зарурии технологӣ барои рушди тартиботи ҷаҳонӣ мусоидат мекунад. Гузашта аз ин, зарурати демократикунории тартиботи ҷаҳонӣ низ ба тезонидани равандҳои демократӣ ва ба ташаккул ва фаъолияти ҷомеаи шаҳрвандӣ дар бисёре аз кишварҳои ҷаҳон вобаста аст.

Дар ин равандҳо субъекти асосӣ бояд давлат бошад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ вазифаҳои он табиатан муосирсозӣ мешаванд, аммо бекор қарда намешаванд. Дар сиёсати ҷаҳонӣ ягон субъекти дигаре нест, ки имрӯз низоми муносибатҳои байналмилалиро танзим қарда тавонад, ҷун унсурҳои асосии сохтори он муносибатҳои байнидавлатӣ боқӣ мемонад. Маҳз хусусияти онҳо ҳаракат ба сӯи сохти муосири ҷаҳониро қаблан муайян мекунад. Дигар фаъолон, аз қабилҳои созмонҳои ғайриҳуқуматӣ, нақши ёррасонро мебозанд. Тақвияти нақши давлат дар амалҳои байналмилалӣ, риояи қоидаи демократӣ дар ҳаёти дохилӣ ва байналмилалӣ ба манфиатҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ мувофиқ аст.

Аз ин рӯ, таҳлил намудани муносибатҳои назариявӣ нисбати фаъолияти хориҷии давлат, ки рафтори давлатро дар арсаи байналмилалӣ муайян менамояд, муҳимияти хосаеро қасб намудааст. Дар доираи илмҳои сиёсӣ мактабҳо ва ҷараёнҳои муайяне ташаккул ёфтаанд, ки дар маркази диққати онҳо масъалаи низоми муносибатҳои байналмилалӣ, трансформатсияи он, ворид қардидани субъектҳои нав ба ин низом, истифодаи методҳо ва воситаҳои асосӣ дар бадастории мақсадҳо аз тарафи давлатҳои алоҳида қарор дода шудааст [12, с.51].

Ҷаҳонишавӣ, ки табиатан бо усули тартиботи мушаххас хос нест, муносибатҳои байналмилалиро иваз қарда наметавонад. Аммо дар баъзе тафсирҳои оқибатҳои ҷаҳонишавӣ ақидаи муқобил мавҷуд аст. Мо бори дигар таъкид менамоем, ки агар фарзияҳои инқор қардани сохибхитиёрии давлат ё бо баҳонаҳои мухталиф даҳлат қардан ба қорҳои дохилии он иҷро шавад, дар ҳақиқат муносибатҳои байналмилалиро фарсуда, бешакл ва ошӯфта менамояд.

Бояд тазаққур дод, ки то ҳол қӯшишҳои фишороварии бозингарони асосии ҷаҳонишавӣ, хусусан, ИМА ва ташкилотҳои фаромиллӣ ба умури дохилии давлатҳои сохибистиклол идома дорад. Ба ақидаи муҳаққиқи тоҷик Ҳайдаров Р.Ҷ. “аммо, сарфи назар аз мубрам шудани ҷунин падидае, аз қабилҳои деглобализатсия, таъсири худӣ ҷаҳонишавӣ ба ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии кишварҳои ИДМ ҳамҷунон қавӣ боқӣ мондаст. Бозингарони асосии ҷаҳонишавӣ, аз қабилҳои қорпоратсияҳои фаромиллӣ, созмонҳои байналмилалӣ ва баъзе давлатҳои абарқудрат то ҳол қӯшиш мекунанд, ки ба қорҳои давлатҳои сохибистиклоли ИДМ даҳлат қунанд” [15, с.138].

Дар бораи шакли сохти ҷаҳонӣ ташаккулёбанда баҳсҳои зиёд вучуд доранд, аз ҷумла бобастии якқутбӣ ё бисёрқутбӣ будани он? Ҷунин ба назар мерасад, ки ба ин тартиб додани савол мазмуни раванди таърихию, ки дар доираи он на танҳо Аврупои Ғарбӣ ва ё васеътар, фароатлантикӣ, балки якҷанд тамаддунҳо мавҷуданд, хеле содатар мекунад. Гузашта аз ин, баъзеи онҳо дар ҳоли афзоиш ҳастанд, ки ин аз динамикаи рушди иқтисодии онҳо, афзоиши ҳиссаи онҳо дар маҷмуи маҳсулоти дохилии ҷаҳонӣ ва як қатор нишондиҳандаҳои дигар шаҳодат медиҳад. Воқеан ҳам, имрӯз, аз рӯи ҳиссаи иқтисодии ҷаҳонӣ, баробарсозии муайян ба амал меояд, аз ҷумла ИМА ва Иттиҳоди Аврупо ҳар қадом 21% Маҷмуи маҳсулоти дохилии ҷаҳониро ташкил медиҳанд, ки қаме аз ҳиссаи давлатҳои Осиё (Ҷумҳурии Ҷопон, Ҷумҳурии Мардумии Ҷин ва Ассотсиатсияи кишварҳои Осиёи Ҷанубу Шарқӣ) мебошад. Мувофиқи пешгӯйҳои ҳиссаи охириин меафзояд. Бо назардошти иқтисодии бузурги Ҷумҳурии Ҳиндустон, пешрафти иқтисодӣ ва техникаи он бар асоси як қатор нишонаҳо бештар таъсирбахш хоҳад буд.

Дар худи тамаддуни фаросаноатӣ ду марказ вучуд дорад, ки ҳар кадоми онҳо барои кувваи пешбарандаи сиёсат ва иқтисодиёти ҷаҳонӣ кӯшиш мекунад. Яке аз онҳо ИМА мебошад, ки барои ин захираҳои зарурӣ (иқтисодӣ, пулӣ, низомӣ, технологӣ) дорад; маркази дигар Иттиҳоди Аврупо мебошад, ки дорои иқтидори иқтисодӣ аст, ният дорад, тавассути ислоҳоти пулиро низомӣ иқтидори худро афзоиш диҳад. Ҳоло бештар аз нисфи муомилоти тичоратии ҷаҳон бо доллар сурат мегирад. Ба муомилот баровардани пули ягонаи Иттиҳоди Аврупо (евро) дар ояндаи дур “фазаи зиндагонӣ” – и долларро танг карда, мавқеъҳои стратегии ИМА – ро халалдор мекунад ва онҳоро маҷбур мекунад, ки берун аз ин тамаддуни камқутбӣ (монополярӣ) дастгирии иловагӣ чустуҷӯ кунанд. Бо назардошти тамоюлҳои марказии Иттиҳоди Аврупо метавон фарзия кард, ки муносибатҳо дар доираи ин тамаддун (ба ибораи дигар, ҷомеаи Авроатлантикӣ) бонуфуз нахоҳад буд. Аз нуқтаи назари муносибатҳои байналмилалӣ, асосан дар бораи ваҳдати камқутбии технологӣ сухан рондан мумкин аст.

Ба он низ таваҷҷуҳ бояд кард, ки ин тамаддун бо вучуди иқтидори мавҷуда худкифо нест. Ҷониби дигари вобастагии мутақобилаи муосир, тавре ки медонем, осебпазир аст. Аммо “ноҳамвор шудани манзараи ҳақиқӣ” аз он иборат аст, ки гуногунии ҷаҳони муосир ба камқутбӣ табдил ёфта бошад, дар ҳоле ки бисёрқутбии муносибатҳои байналмилалӣ имрӯз воқеият аст. Илова бар ин, он дорои якчанд ченакҳо – иқтисодӣ, пулӣ, низомӣ, технологӣ мебошад. Қутбҳои иқтисодии ҳамгирой бо дараҷаи баланди зичии робитаҳои иқтисодӣ ва вобастагии мураккаби ҳамдигар хосанд. Маҳз онҳо имрӯз дар иқтисоди ҷаҳонӣ мавқеъҳои пешқадамро ишғол мекунад. Бисёрқутбӣ дар ченакҳои мухталифи он платформаи воқеии мувозинати манфиатҳои иштирокчиёни раванди ҷаҳонӣ мебошад. Низоми бисёрқутбаи муносибатҳои байналмилалӣ ба манфиатҳои миллии кишварҳо имкон медиҳад, ки муносибатҳои муносиб ва шарикӣ бо ҷаҳони муосир барқарор кунанд.

Агар низомҳои бисёрқутбӣ ва дуқутбӣ ҳамчун мавзуи арзёбии ҳамҷонибаи илмӣ – таърихӣ шуда бошанд, марҳалаи кунунӣ фазаи фароҳи камтаҳқиқшудаи илмиро мемонад. Ин марҳала бо дигаргуниҳои босуръати сохтори муносибатҳои байналмилалӣ ва доираи васеътари рушди ҷаҳонӣ аз марҳалаҳои собиқ фарқ мекунад [13, с.18].

Ба андешаи сиёсатшиноси амрикоӣ Ҷеймс Розенау, муносибатҳои сохторҳои мухталиф ва иштирокчиёни сиёсати байналмилалӣ ба тарзе муосир сурат мегиранд, ки ҷараёнҳои “сиёсати пас аз байналмилалӣ” пайдо шудаанд [13, с.170]. Ҷ. Розенау таъкид мекунад, ки дар пеши назари мо “ҷаҳони дуюм ва чандмарказӣ” – и муосири муносибатҳои байналмилалӣ ба миён меояд, ки бо бесарусомонӣ ва ғайриҷамъдорӣ, таҳрифи шахсиятҳо, самти дигар кардани робитаҳои қудрат ва садоқат, ки шахсонӣ алоҳидаро ба ҳам мепайвандад, хос аст [13, с.170].

Дар ин росто муҳаққиқи тоҷик Ҳайдаров Р.Ҷ., менависад, ки “дар соли 2022 низоми муосири муносибатҳои байналмилалӣ дигаргун шуда, дар шакли ҷаҳони сеқутба ба фаъолият шуруъ намуд. Оғози амалиёти вижаи Русия дар яке аз кишварҳои Аврупои Шарқӣ марҳалаи ташаккули ҷаҳони сеқутбаро бо се маркази ҷозибавӣ сиёсати ҷаҳонӣ – Русия, Чин ва ИМА анҷом дод. Ба назари мо, маҳз ҷаҳони сеқутба метавонад иқтисод ва сиёсати ҷаҳониро ба марҳалаи сифатан нави рушд расонад ва ба муносибатҳои байналмилалӣ субот, чандирӣ ва зудҳаракатии дарозмуддат диҳад. Шаклгирии нави низоми ҷаҳонӣ ба аксарияти кишварҳои ҷаҳон имкон медиҳад, ки аз байни се масирҳои алтернативии ҳамкорӣ дар низоми муносибатҳои байналмилалӣ интихоб кунанд” [16, с.17].

Мавзуи мубрами муҳокимаи байналмилалӣ имрӯз масъалаи муайян кардани иштироккунандагони муносибатҳои байналмилалӣ мебошад. Чунин мавқеъ, ки гуногунии фаъолони муносибатҳои байналмилалӣ афзудааст, дар ҳақиқат аз ҷониби умум эътироф карда мешавад. Ба субъектҳои асосии ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ шахсонӣ воқеӣ ва ҳуқуқӣ, инчунин ташкилотҳои ғайридавлатӣ ва иттиҳодҳои фаромиллӣ дохил мешаванд, ки ба муносибатҳои байналмилалӣ ғайриқудратӣ ворид мешаванд. Субъектҳои ғайриасосии ҳуқуқи хусусии байналмилалӣ субъектҳои тавоно — давлат, ташкилотҳои байналмилалӣ байнидавлатӣ ва субъекти муваққатӣ — халқҳои мебошанд, ки барои истиқлолияти худ мубориза мекунанд. Онҳо метавонанд ҳам ба ҳамкориҳои бонуфуз, қонуни ҷамъиятӣ ва ғайриимпериявӣ ворид шаванд. Муносибатҳои байни субъектҳои

давлатӣ ва ғайридавлатии моилӣ номида мешаванд ва бо ҳуқуқи байналмиллалӣ хусусӣ танзим карда мешаванд [3].

Олими рус Н.А. Косолапов таҳаввули таърихии падидаи муносибатҳои байналмилалиро раванде медонад, ки нуқтаи ибтидои он муносибатҳои байни халқҳо ба маънои аслии калима тадричан ба дохиливу берунӣ тақсим мешаванд. Сипас сиёсати байналмилалӣ чудо мешавад. Муносибатҳои байналмилалӣ ҳамчун зухурот “аз раванди сегонаи таъсири мутақобилаи ҳаёти байналмилалӣ, сиёсат ва субъектҳои он ба миён меоянд”. Ба ақидаи муаллиф, ҳамзамон сиёсати ҷаҳонӣ ҳамчун соҳаи муборизаи ҳокимият барои муқаррар намудани меъёру қоидаҳои амалигардонии муносибатҳои байналмилалӣ ба вучуд меояд [5].

Аз нигоҳи муҳаққиқони дигар, дар ибтидои асри ХХI воситаҳои сиёсии сиёсати байналмилалӣ барои ҳалли масъалаҳои муосири миқёси ҷаҳонӣ чандон муассир набуданд, сиёсати байналмилалӣ аз доираи “байнидавлатӣ” берун рафта, оғози сиёсати ҷаҳонӣ гардид [6, с.33]. Дар байни изҳороти сершумор дар бораи зарурати эҷоди фарзияи муосири илмӣ, мо, аз ҷумла дар бораи синергетика сухан меронем. Тавре ки маълум аст, истилоҳи “синергетика” аз ҷониби Ҳерман Ҳакен ба муомилот ворид карда шудааст ва аз юнонӣ “synergia” – ҳамкорӣ, кумак, шарикӣ омадааст [8].

Калимаи “синергетика” маънои “амали муштарак” – ро дорад, ки ба ҳамоҳангии амали қатъиро дошта, дар рафтори тамоми низом зоҳир мегардад. Баҳсҳо дар бораи синергетика меъёрҳои асосиро дар бар мегиранд, ки ин падидаҳо шарҳ медиҳанд, аз ҷумла ғайриҳаттӣ, ошкорбаёнӣ, худтанзимкунӣ, рушди худшиносӣ мебошад. Шарҳи бештари маъмулӣ ин аст, ки синергетика назарияи таҳаввулот ва худташқилдиҳии низомҳои мураккаби ҷаҳон буда, ҳамчун фарзияи муосири таҳаввулот амал мекунад. Мафҳуми “муносибатҳои байналмилалӣ” – ро метавон дар заминаи назарияи синергетика баррасӣ кард, ки яке аз фарзияҳои қобилияти худташқилкунии низомҳои иҷтимоӣ мебошад. Аз он бармеояд, ки ҳаёти байналмилалӣ ба анархизм хос аст, яъне бо дараҷаи баланди қобилияти озодии рушд, муносибатҳои байналмилалӣ воситаи худтанзимкунии иҷтимоӣ мебошанд, ки ба сохти “байналмилалӣ” таъсир расонда, ба он шаклҳои муайян мебахшанд [17].

Дар шароити тағйирёбихое, ки дар давоми чанд даҳсолаи охир дар ҷаҳон ба амал омадаанд, муносибатҳои байналмилалӣ ҳамчун синоними муносибатҳои байнидавлатӣ дар баробари тағйирёбии ҳуди давлат ва тамоми ҳаёти байналмилалӣ вучуд дошта, тағйир меёбанд. Муҳаққиқи рус С.В. КОРТУНОВ чунин мешуморад, ки ибтидои асри ХХI бо таназзули ниҳии низомии классиқии Вестфал мушаххас карда шудааст. Чунин ба назар мерасад, ки мувофиқи он меъёрҳоеро муқаррар кардан лозим аст, ки барои фаҳмидани ҳислатҳои фарқкунандаи муносибатҳои байналмилалӣ имконият медиҳанд. Дар байни ин меъёрҳо П.А. СИГАНКОВ “моҳияти махсуси муносибатҳои байналмилалӣ ва хусусиятҳои хоси иштирокчиён ё бозингарони муносибатҳои байналмилалиро номбар мекунад” [15].

Хусусияти якхелаи ҷаҳони муосир, пеш аз ҳама, пешгӯйишавандагии он мебошад, ки кӯшишҳои пешгӯӣ кардани дурнамоиҳои инкишофи муносибатҳои байналмилалӣ, инчунин, мавҷудияти равандҳои ҳамгирӣ ва парокандашавиро дар доираи синергетика ва худидоракунии ба вучуд меорад. Низомҳои ташқилкунандаро метавон падидаҳои табиӣи ҷаҳони пас аз яккутбӣ номид. Бо дарназардошти ин тамоюлҳои рушди ҷаҳон, фаҳмидани баъзе таърифҳо, ки фаҳмиши онҳо ба баъзе тағйиротҳо дучор шудааст, хеле муҳим ба назар мерасад. Дар ин замина, дараҷаи фазо ҳангоми баррасии дақиқтар бисёр ҷолиб аст. Аз як тараф, фазо молиқияти воқеият буда, дар густариш, сохтор, ҳамзистӣ ва таъсири мутақобилаи унсурҳои он ифода меёбад. Мувофиқи тезиси асосии геосиёсӣ кайҳон на миқдор, балки дараҷаи сифатӣ буда, сохтори фазо ва сохтори таърихро (пеш аз ҳама, таърихи сиёсиро) пешакӣ муайян мекунад. Ҳамин тариқ, равандҳои ҷаҳонишавӣ ва парокандагӣ фазои сиёсати ҷаҳониро мураттаб месозад. Равшан аст, ки вақте ки сиёсати ҷаҳонӣ кӯшиш мекунад, ки фазоро тартиб диҳад ва равандҳои муайянро ба вучуд овард, бо вазъияти дигари бӯхронӣ воқуниш нишон медиҳад. Н.А.Косолапов қайд мекунад, ки дар шароити муосир “моҳияти ҷаҳонишавӣ таҷдиди сохтори муносибатҳои байналмилалӣ ва рушди ҷаҳонӣ дар бунёди воқеии меъморӣи муосири фазоҳост, ки ҳаёт ва рушди ҷаҳонро дар даҳсолаҳои наздик аз ҷиҳати ҷаҳонӣ муайян хоҳад кард” [4, с.10]. Тавре ки

маълум аст, дар айёми Вестфалияи классикӣ сиёсати байналмилалиро ҳамчун мубориза барои роҳбарӣ ва ҳокимият дарк карда, ба равандҳои парокандашавӣ бештар мусоидат мекард. Имрӯз “агар ҷаҳонишавиро метавон ҳамчун як раванди бесарусомонӣ ва идоранашаванда баррасӣ кард, пас минтақагарой раванди худташқилшавии бозингарон дар сиёсати ҷаҳонӣ мебошад” [2, с.111].

Танҳо дар раванди худташқилии низомҳои бо амалиёти босалоҳият идорашаванда иттифокҳои устувор ташқил кардан мумкин аст. Дар хотир бояд дошт, ки таҳаввулоти низом, пеш аз ҳама, ба мутобиқшавӣ нигаронида шудааст ва ноустуворӣ мувофиқи қонунҳои синергетика метавонад шартӣ рушди устувор ва динамикии худшиносӣ. Сиёсати ҷаҳонии имрӯза санъати махсуси идоракунии равандҳои ҷаҳонӣ ва фарзияи муосири идоракунии мебошад. Аз ин рӯ, ҳадафи сиёсати ҷаҳонӣ “ҳамоҳанг намудани манфиатҳои аксарияти иштирокчиёни равандҳои ҷаҳонӣ (давлатӣ ва ғайридавлатӣ), таъмини пешгирии ошӯфтагии имконпазири сохторӣ ва ҳалли масъалаҳои мавҷудбуда, мебошад” [6, с.38].

Дар хулоса хусусиятҳои муносибатҳои байналмилалии муосир ва равандҳои тағйирёбиро метавон чунин натиҷагирӣ кард:

1. Дар соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ ва сиёсати ҷаҳонӣ тағйироти ҷиддӣ ба амал меояд. Хусусиятҳои марҳалаи муосир равандҳои ҳамгирӣ ва таҷзияи ҳамгирӣ мебошанд, ки онҳоро дар доираи синергетика шарҳ додан мумкин аст.

2. Равандҳои тағйироте, ки дар соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ ба амал меоянд, ба таъсири роҳнамоии салоҳиятдор ниёз доранд, ки рушди онҳо бинобар ихтилофоти фарзияҳо дар ҷомеаи илмӣ душвор аст.

3. Барои амалӣ намудани чунин таъсир рушди низоми муосири сиёсати ҷаҳониро дарк лозим аст, ки бо эҳтимолияти баланд боиси тағйирёбии ниҳоми фарзияи илмӣ дар соҳаи муносибатҳои байналмилалӣ таҳқиқ мегардад.

Муқарриз: Шарипов А. – н.и.т., дотсенти ДМТ

АДАБИЁТ

1. Бугров Р.В. Интеграция vs суверенитет: есть ли будущее у Европейского Союза? // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение / Р.В. Бугров // Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2014. – № 5 (43). Т. 2. – С. 29–32.
2. Васильева Н.А. Глобальный евразийский регион: опыт теоретического осмысления социальнополитической интеграции / Н. А. Васильева, М. Л. Лагутина. -СПб.: Из-во Политехн. ун-та, 2012. – 424 с.
3. Галенская Л.Н. Международное частное право. Понятие международного частного права и его место в системе права / Л.Н. Галенская. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.antonshishkov.narod>. (дата обращения: 28.06.2023).
4. Косолапов Н.А. Глобализация: территориально-пространственный аспект / Н.А. Косолапов // Мировая экономика и международные отношения. 2005. – № 6. – С. 3–13.
5. Косолапов Н.А. Явление международных отношений: историческая эволюция предмета исследования / Н.А. Косолапов. [Электронный ресурс] // Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений. – М.: НОФМО, 2002. URL: <http://www.obraforum.ru/pdf/Essays-bogaturov-chapter2.pdf> (дата обращения: 29.06.2023).
6. Лагутина М.Л. Мировая политика как инструмент глобального управления / М.Л. Лагутина // Вестник международных организаций. 2011. – № 1 (32). – С. 29–40.
7. Молдобаев К. К. Этносоциальная память, идентичность и глобализация / К.К. Молдобаев. – Бишкек, 2005. – 102 с.
8. Моисеев В. И. Философия и методология науки [Электронный ресурс]. URL: http://society.polbu.ru/moiseev_sciencphilol/ch46_i.html (дата обращения: 29.06.2023).
9. Раҳмонзода А.Ш. Муносибатҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳалаи муосир. Монография. – Душанбе, 2022. – 172 с.
10. Раҳмонзода А.Ш. Таҳаввули низоми муносибатҳои байналмилалии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар охири асри XX – ибтидои асри XXI: диссертатсияи номзади илмҳои таърих: 07.00.15. – Душанбе, 2021. – 179 с.
11. Раҳмонзода А.Ш. Нақши давлати соҳибхитёр дар назарияи муносибатҳои байналмилалӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). – 2023. – №2. – С. 277–285. (дар ҳаммуаллифӣ).
12. Раҳмонзода А.Ш. Таҳлили концепсияҳои асосии назарияи низоми муосири муносибатҳои байналмилалӣ // маҷаллаи Осие ва Аврупои Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осие ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). – 2019. – №2. – С. 50–53.

13. Розенау Дж. К исследованию взаимопересечения внутривосточной и международной систем // Теория международных отношений: хрестоматия / Дж.Розенау. Под ред. П. А. Цыганкова. – М.: Гардарики, 2003. – 400 с.
14. Франк А. Смещение мировых центров с Востока на Запад / А. Франк // Латинская Америка. -1993. – № 2. – С. 3–11.
15. Хайдаров Р. Дж. Национальное единство – основа сохранения государственного суверенитета в период глобализации / Р. Дж. Хайдаров // Известия Института философии, политологии и права им. А.Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана. – №4. – 2020. – С. 138–143.
16. Хайдаров Р.Дж. Формирование трехполярного мира и перспективы обеспечения безопасности в Евразии: взгляд из Таджикистана / Р.Дж. Хайдаров // Евразийский юридический журнал. – 2022. – № 4 (167). – С. 17–21.
17. Цыганков П. А. Политическая социология международных отношений [Электронный ресурс]. URL: http://www.textfighter.org/raznoe/Polit/cugan/tsygankov_p_politicheskaya_sotsiologiya_mejdunarodnyh_otnoshenii_politologii.php (дата обращения: 29.06.2023).
18. Wallerstein I. The Capitalist World-Economy / I. Wallerstein. –Cambridge. 1979. – 324 p.

ХУСУСИЯТҲОИ МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИИ МУОСИР ВА РАВАНДҲОИ ТАҒЙИРЁБӢ

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои муносибатҳои байналмилалӣ муосир ва равандҳои тағйирёбӣ дар заминаи ташаккули низоми ҷаҳонӣ муосир таҳлил ва таҳқиқ гаштааст. Муаллиф барои муайян кардан ва дарк кардани хусусиятҳо ва қонуниятҳои равандҳои муосир, ки дар низоми муосири муносибатҳои байналмилалӣ ба амал меоянд, кӯшиш ба харҷ додааст. Ҳадафи асосии мақола ҷустуҷӯи фарзияҳо ва мафҳумҳои нав дар омӯзиши муносибатҳои байналмилалӣ мебошад. Инчунин, таъкид гаштааст, ки яке аз хусусиятҳои муайянкундаи низоми муосири муносибатҳои байналмилалӣ тағйирёбии он ба ҳисоб меравад. Дар асоси чунин тағйирёбӣ рафтори иштирокчиёни асосии низоми муносибатҳои байналмилалӣ, истифодаи восита ва методҳои бадастории мақсадҳо низ то андозае дигаргун гардидаанд.

Калидвожаҳо: равандҳои тағйирёбӣ, муносибатҳои байналмилалӣ, синергетика, таҳаввулот, ҷаҳонишавӣ, ҳамгирии АвруОсиё, сиёсати ҷаҳонӣ, камқутбӣ, бисёрқутбӣ.

ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННЫХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И ТРАНСФОРМАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ

В данной статье анализируются и исследуются особенности современных международных отношений и трансформационные процессы в контексте формирования современной мировой системы. Сделана попытка выявить и понять особенности и закономерности процессов, происходящих в современной системе международных отношений. Основной целью статьи является поиск новых гипотез и концепций в изучении международных отношений. В статье также подчеркивается, что трансформационные процессы являются одной из определяющих черт современной системы международных отношений. На основе таких трансформационных процессов в определенной степени изменились и поведение основных участников системы международных отношений и использование средств и способов достижения целей.

Ключевые слова: трансформационные процессы, международные отношения, синергетика, эволюция, глобализация, евразийская интеграция, мировая политика, монополярность, многополярность.

FEATURES OF MODERN INTERNATIONAL RELATIONS AND TRANSFORMATION PROCESSES

This article analyzes and explores the features of modern international relations and transformational processes in the context of the formation of the modern world system. The author tries to identify and understand the features and regularities of the processes taking place in the modern system of international relations. The main purpose of the article is to search for new hypotheses and concepts in the study of international relations. It was also emphasized that one of the defining features of the modern system of international relations is its change. On the basis of such changes, the behavior of the main participants in the system of international relations, the use of means and methods for achieving goals have also changed to a certain extent.

Keywords: transformational processes, international relations, synergetics, evolution, globalization, Eurasian integration, world politics, monopolarity, multipolarity.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҳмонзода Азимҷон Шералӣ* – Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, номзади илми таърих, муовини директор оид ба илм ва таълим. **Суроға:** 734025, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Телефон: **900-18-00-38**. E-mail: **rahmonzoda92@bk.ru**

Абдураҳмонова Сурайё Абдулхатмонова – Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, унвонҷӯӣ. **Суроға:** 734025, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон хиёбони Рӯдакӣ, 33. Телефон: **806-02-02-19**. E-mail: **suraio_abdurakhmanova@mail.ru**

Сведения об авторах: *Раҳмонзода Азимҷон Шерали* – Институт изучения проблем стран Азии и Европы Национальной Академии наук Таджикистана, кандидат исторических наук, заместитель директора по науке и образованию. **Адрес:** 734025, город Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 33. Телефон: **900-18-00-38**. E-mail: **rahmonzoda92@bk.ru**

Абдурахмонова Сурайё Абдулхатхоновна - Институт изучения проблем стран Азии и Европы Национальной Академии наук Таджикистана, соискатель. Адрес: 734025, город Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 33. Телефон: **806-02-02-19**. E-mail: suraio_abdurakhmanova@mail.ru

Information about the authors: *Rahmonzoda Azimjon Sherali* - Institute for the Study of Asian and European Countries of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Candidate of Historical Sciences, Deputy Director for Science and Education. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 33. Phone: **900-18-00-38**. E-mail: rahmonzoda92@bk.ru

Abdurakhmanova Suraio Abdulkhathonovna - Institute for the Study of Asian and European Countries of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Candidate. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 33. Phone: **806-02-02-19**. E-mail: suraio_abdurakhmanova@mail.ru

ҲАМКОРИҶОИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ҶУМҲУРИИ ТУРКМАНИСТОН ДАР СОҲАИ ИЛМ ВА МАОРИФ

Сайфуллоева Ш.З.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Бо таъя ба андухтаҳои таърихӣ ҳеш, бо ҳифзи ҳувияти миллӣ, манфиатҳои кишвар ва шиноҳти дақиқи дигар кишварҳои ҷаҳон, пас аз ба даст овардани соҳибистиклолӣ Тоҷикистон бевосита ба ҷомеаи ҷаҳонӣ пайваст гардида, ҳамкориҳои худро бо давлатҳои ИДМ ва дар минтақа бо кишварҳои Осиеи Миёна, махсусан бо Туркменистон, ки аҳаммияти стратегӣ ва арзиши таърихӣ дорад, ба роҳ монда, густариш дода истодааст.

Таҳкими ҳамкориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯз бо кишварҳои дуру наздик дар ҳоли рушд буда, дар марҳилаҳои муайян ҷанбаҳои ғайриҷашмдоштро нишон медиҳад. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд, ки «...дар сиёсати минтақавӣ мо ба фароҳам овардани фазои созандаи ҳамкорӣ, пеш аз ҳама, бо давлатҳои ҳамсоя аҳаммияти аввалиндараҷа медиҳем. Ин афзалиятро умумияти таърихӣ, робитаҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ба ҳам наздикшавии халқҳои мо муайян мекунад» [10, с.89].

Дар аввали моҳи августи соли 1991 аввалин сафари Президенти аввали Туркменистон Сапармурод Ниёзов ба Тоҷикистон баргузор шуд. Дар ҷараёни сафар байни президентҳои Тоҷикистон Каҳҳор Маҳкамов ва Туркменистон Сапармурод Ниёзов «Шартномаи дӯстӣ ва ҳамкорӣ байни Тоҷикистон ва Туркменистон» ба имзо расид [4]. Яке аз роҳҳои ҳамкорӣ ин робитаҳои илмӣ ва ҳамкориҳои соҳаи маориф ба шумор меравад, ки бо ҳамроҳии соҳаи илму маориф амалӣ мегардад. Дар ин самт ҳамкориҳо байни Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан робитаҳои соҳаи илм ва маорифи вилояти Хатлонро бо Туркменистон номбар кардан мумкин аст, ки дар ҳоли рушд қарор дорад. Ҳанӯз соли 1993 Созишнома дар бораи ҳамкории илмӣ ва техникӣ байни Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон ва Туркменистон ба имзо расид. Қайд кардан ба маврид аст, ки моҳи сентябри соли 1995 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо сафари корӣ ба водии Вахш, ба назди яке аз соқинони миллати туркман Олти Бекмуродов ташриф оварда, дар ҷараёни сафар бо фарҳанг, илм ва маорифи ин миллат шинос шуданд [3, с.2].

Маълум мешавад, ки дар тӯли ин солҳо дар водии Вахш, дар минтақаҳои Ҷиликӯл (ҳоло ноҳияи Дӯстӣ), Қабодиён ва Қумсангир (ҳоло ноҳияи Ҷайхун) 11 мактаб бо забони туркманӣ фаъолият дошта, пас аз хатми мактаби миёна таҳсилро дар мактабҳои олии Тоҷикистон ва Туркменистон идома медиҳанд [1, с.3].

Аз солҳои 2000-ум ҳамкории Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Туркменистон хусусияти нав гирифта, асоси ҳуқуқии муносибатҳо дар соҳаи маориф ва илм Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Девони Вазирони Туркменистон дар бораи ҳамкорӣ дар соҳаи маориф аз 4 октябри соли 2007 ва Созишномаи ҳамкорӣ байни Кумитаҳои миллии олимпӣ, ки рӯзҳои 8-10 марти соли 2007 дар Душанбе ба имзо расиданд, аҳаммияти махсус дорад. Дигар санади муҳим Созишнома байни Академияи илмҳои Тоҷикистон (ҳоло АМИТ) ва Академияи илмҳои Туркменистон буд, ки рӯзҳои 22-24 августи соли 2012 дар Ашқобод ба имзо расид. Дар солҳои минбаъда заминаи ҳуқуқии ҳамкорӣ тақвият ёфт: Созишнома дар бораи ҳамкорӣ байни Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва Донишгоҳи давлатии Туркменистон ба номи Махтумқули ва Ёддошти тафохум дар бораи ҳамкорӣ байни Маркази миллии қонунгузори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Донишкадаи Давлатҳо ва Қонуни назди Президенти Туркменистон рӯзҳои 5-6 майи соли 2014 дар Душанбе ба имзо расид. Сипас байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Туркменистон Созишнома дар бораи сохтмони мактаби миёна ба номи Махтумқули дар хоҷагии деҳқонии «Эргаш Султонов», ноҳияи Ҷиликӯл (Дӯстӣ)-и вилояти Хатлон Ҷумҳурии Тоҷикистон ба имзо расид.

Давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳаёти иҷтимоии ақалиятҳои этникӣ эътибори махсус медиҳад. Дар қаламрави ноҳияи Дӯстӣ 6 мактаби шашсола ва як мактаби

ибтидоӣ ба забони туркманӣ мавҷуд буда, дар солҳои истиқлол бисёр китобҳои дарсӣ аз тоҷикӣ ба туркманӣ ва аз туркманӣ ба тоҷикӣ тарҷума шуданд. Китоб дар бораи фаъолияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Корнамои Эмомалӣ Раҳмон» (муаллифон Ато Ҳамдам, Леонид Чигрин), ки ба забони туркманӣ тарҷума шуда, эссеи нависандаи туркман Тоҷмамад Ҷӯрабеков таҳти унвони «Набере, ки орзуи бобояшро ба ҷо овард» (дар бораи Президенти Туркменистон Гурбонгули Бердимухамедов) ба забони тоҷикӣ тарҷума шуд. Инчунин, китоби «Сиёсати хориҷӣ ва дипломатияи бетарафии Туркменистон» ба таърифи расид, ки онро Вазорати қорҳои хориҷии Туркменистон омода кардааст ва он ба забони тоҷикӣ тарҷума шуда, онро Сайфулло Муллоҷон, Нуралӣ Давлат ва Салими Зарафшонофар тақмил додаанд.

Китоби «Ниҳолҳои шифобахши Туркменистон», ки ба қалами Қурбонқули Малиқгулиевич Бердимухаммадов тааллуқ дорад, «Шеърӣ мунтахаб» -и шоири маъруфи туркман, навоари асрҳои XVII ва XVIII Нурмухаммад Андалеб ба забони тоҷикӣ ва ғайра нашр шудааст. Барои хонандагони мактабҳои миёна 11 номгӯи адабиёти бадеӣ аз забони туркманӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума карда шуд [5, с.8]. Як далели ҷолиб ин аст, ки Ҳукумати Туркменистон дар ноҳияи Дӯстии вилояти Хатлон дар бораи маблағгузори як мактаби нави замонавӣ ба маблағи 3,5 миллион доллар қарор қабул намуд. Вобаста ба ин, 15 октябри соли 2014 вакилони палатаи поёнии парламони Тоҷикистон дар ҷаласаи навбатии Иҷлосияи шашуми Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Созишнома байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҳукумати Туркменистонро дар бораи сохтмони бинои мактаби миёна ба номи И. Махтумқули барои 540 ҷойи нишаст ба тасвиб расонданд [9].

Соли 2022 оид ба ин масъала Президенти Туркменистон Сердар Бердимухаммадов қарори дахлдор ба имзо расонд. Ҳуҷҷат ба сафорати Туркменистон дар Тоҷикистон иҷозат дод, ки бо ҷамъияти хоҷагии «Довлет гурлушӣ» (сохтмони Давлатӣ) барои сохтмони маҷмааи биноҳои мактаби миёнаи таҳсилоти умумии ба номи Махтумқули барои 540 ҷойи нишаст шартнома бандад. Муассисаи таълимӣ дар хоҷагии «Эргаш Султонов»-и ноҳияи Дӯстии вилояти Хатлон сохта мешавад, ки дар он диаспораи зиёди туркманҳо зиндагӣ мекунанд. Тендери байналмилалӣ барои лоиҳақашӣ ва сохтмони мактаб дар Тоҷикистонро мақомоти Туркменистон аввали моҳи сентябри соли 2022 эълон кард. Тибқи қоида, дар он ҳама хоҳишмандон иштирок карда тавонистанд. Дар натиҷа, тендерро ширкати давлатии сохтмонӣ ба даст овард. Қорҳои сохтмонӣ оғоз гардида, моҳи декабри соли 2024 ба истифода дода мешавад [14]. Дар ин масъала вазири Маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон Саид Нуриддин низ қайд карда буд, ки мактаб дар доираи ҳамкориҳои илмӣ ва фарҳангии Тоҷикистону Туркменистон аз ҳисоби Ҳукумати Туркменистон сохта мешавад. Ҷолиби диққат аст, ки дар байни туркманҳои минтақаи Дӯстӣ шахсоне ҳастанд, ки дар таҳкими дӯстии ду халқҳои тоҷикӣ туркман, инчунин дар рушди илму маориф саҳми назаррас доранд. Яке аз ин ҳавасмандон бобои Ҳазратқул мебошад. Вай соли 1926 таваллуд шуда, дар солҳои ҷанг дар ақибгоҳ хидмат карда, бо орденҳои Байрақи Сурхи Меҳнат, Ордени инқилоби Октябр мукофотонида шудааст [11].

Бояд қайд кард, ки бобои Ҳазратқул бо дархости туркманҳои ноҳияи Дӯстӣ ба Президенти Туркменистон Сафармухаммад Ниёзов дар бораи зарурати сохтани як масҷиди нав мактабе навишта буд. Ин масҷид дар маркази ноҳияи Дӯстӣ сохта шуд. Ғайр аз он, Ҳақназар 5 ҳазор китоби дарсии туркманиро ҳамчун тухфа харидааст ва ин китобҳо дар байни мактабҳои, ки бо забони туркманӣ таълим медиҳанд, паҳн карда шудаанд [11]. Яке аз писарони бобои Ҳақназар овозхони маъруф Пенчи Аннаев мебошад, ки дар таҳкими робитаҳои мусиқии тоҷикӣ туркман саҳми назаррас гузоштааст [13, с.4]. Дар маҷмӯъ, бояд қайд кард, ки туркманҳои Тоҷикистон, махсусан вилояти Хатлон дар ташаккули муносибатҳо дар соҳаи маориф ва илми Тоҷикистон ва Туркменистон саҳмгузор мебошанд. Масалан, агар ба рақамҳои сардухтури беморхонаи марказии ноҳияи Дӯстӣ Сайдулло Маллаев диққат диҳем, дар соли 2001-ум 95% қорандони тиббии ноҳияи Ҷилиқӯл (Дӯстӣ) туркманзабон буданд, аз ҷумла 2 муовини сардухтури ноҳия, 5 директори марказҳои эмгузаронӣ ва СПИД [8, с.4].

Бештари туркманҳои ҷавони ноҳияи Дӯстӣ ба соҳаи тиб тавачҷуҳ доранд. Пас аз хатми мактаб онҳо ба Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни

Сино дохил шуда, таҳсилро идома медиҳанд. Чавли Султонов, номзади илмҳои тиб, профессорон Нурегдӣ Курбонов ва Сафар Нурҷеков, шаҳрвандони туркманзабони Тоҷикистон имрӯз дар Маскав кор мекунанд. Номи олимони сиёсатмадорони ҷамъияти ва ходимони шоистаи туркман дар Тоҷикистон машҳур аст. Дар байни онҳо профессори Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон Д.Султанов, дотсенти Донишгоҳи кишоварзии Тоҷикистон М.Ҷумъаев, ходимони маъруфи фарҳанг А.Мамедов ҳастанд. Д. Худойбердиев, намояндагони зиёӣён К.Менгилиев, Д.Қурбонов, С.Гаитов, Т.Қодиров, Б.Бердиев ва бисёр дигаронро номбар кардан мумкин аст. Онҳо маҳорат ва малакаи худро ба хизмати мардуми шарифи Тоҷикистон гузошанд. Дар моҳҳои апрел ва майи соли 2014 дар шаҳри Душанбе ва ноҳияи Дӯстии вилояти Хатлони Тоҷикистон бахшида ба Махтумқули Фраги (Фироқӣ) ҷашнҳо дар чунин сатҳ баргузор гардид: конфронси илмӣ, намоишгоҳи санъати миллии туркман. Дар ҷашнҳо вазири фарҳанги Тоҷикистон ва президенти Академияи илмҳои Тоҷикистон (АМИТ) ширкат варзиданд.

Сафири Туркменистон дар Тоҷикистон, инчунин намояндагони корпусҳои дипломатии дар Тоҷикистон аккредитатсияшуда, гурӯҳи калони диаспораи туркманҳои Тоҷикистон, ҷавонон-донишҷӯёни пойтахт ва инчунин туркманҳо бо ҳазорон нафар одамони некиродаи Тоҷикистон ҳамроҳ шуданд, ба ходими дурахшон Махтумқули Фироқӣ арҷгузорӣ карданд. Шеърӣ ӯ бо забонҳои гуногуни сайёра садо медиҳад ва беҳтарин хислатҳои инсониро, ки Фироқӣ ситоиш мекунад, эҳтиром, шараф, ватандӯстӣ, эҳтиром ба ҳамсоягон, меҳнатдӯстӣ, меҳмоннавозӣ, садоқат ба идеалҳои сулҳ ва некиро таълиф мекунад. Дар ин росто, инчунин маҷмуаҳои осори абадзиндаи ӯ бо забони тоҷикӣ ба таърифи расида, сокинони заминро ба сулҳ, ҳамзистӣ ва дӯстӣ даъват мекунад.

Моҳи майи соли 2014 ба ифтихори 290-солагии шоири маъруфи халқии туркман Махтумқули (Фироқӣ) дар ноҳияи Ҷилиқӯл (Дӯстӣ) конфронси илмӣ-амалӣ баргузор гардид, ки дар он сафири собиқи Ҷумҳурии Туркменистон дар Тоҷикистон Амоналиев Ишангули Хоҷамухаммедович ва Раиси Ҷамъияти Туркменистони Тоҷикистон Давлат Кулаков маъруза карданд, ки ба 290-солагии шоири туркман Махтумқули (Фироқӣ), бахшида шуда буд [2, с.3]. Қайд карда шуд, ки Махтумқули (Фироқӣ) соли 1773 дар деҳаи Хоҷиравшан, дар водии Горган, дар соҳили дарёи Атрок, таваллуд шудааст. Вай илмро аввал аз падари худ ва сипас аз муаллими хусусӣ Солеҳ Ниёзӣ аз худ кард, дар мадрасаи Кукалтоши Бухоро, мадрасаи Шерғозии Хива таҳсил намуда, дар он ҷо илмҳои гуногунро омӯхтааст. Вай аз хурдӣ хоҳиши ба қадри имкон омӯхтани адабиётро дошт, ба ривоятҳо, назми лирикӣ, рӯбӯӣ ва дигар жанрҳои адабӣ таваҷҷуҳ дошт. Сабаби истифода бурдани таҳаллуси Махтумқули (Фироқӣ) дар адабиёт дар он буд, ки ӯ дар овони ҷавонӣ меҳост бо Менгели ном духтаре издивоҷ кунад, аммо волидони духтар зидди он буданд. Махтумқули бо як духтари дигар оила бунёд мекунад ва ӯ падари ду писар мешавад, аммо ба зудӣ ҳарду фарзанд вафот мекунанд. Ба ҳамин монанд, ду бародари шоир дар роҳ ба сӯйи Афғонистон аз ҷониби ғоратгарон кушта шуданд, махз аз ғуссаи ӯ таҳаллуси Фироқиро ба даст овард [7, с.3].

Илова бар ин, аз ҷудой аз зани дӯстдоштааш, аз даст додани фарзандон ва ғавти бармаҳали бародарон ранҷ мекашид ва зиндагии саҳти камбағалонро тамошо мекард, ӯ худро шахси бадбахт ҳис мекард. Махтумқули ба адабиёти форс-тоҷик хеле наздик буда, аз осори қадимаи форс-тоҷик огоҳ буд. Инчунин, бояд қайд кард, ки ӯ забони форсӣ-тоҷикиро ҳамчун забони модарии худ медонист ва асарҳоро ба ин забон меҳонд. Тибқи гуфтаи олимони, ӯ дар пайравии А.Фирдавсӣ, Ҷ. Румӣ, У. Хайём шеър эҷод кардааст. Осори мунтахаби Махтумқули ханӯз дар соли 1983 аз ҷониби нашриёти «Адиб» дар тарҷумаи адибон Б.Хоҷа, Ҳ.Ғоиб, А.Восизод, Б.Фаррух, М.Ҳотам, М.Гулчин ба хонандагони тоҷик пешкаш карда шуда буд. Шеърҳои Махтумқули бо номи «Марги писар», «Ҷашмони Менгелӣ», «Ҷудой», «Издивоҷ кунед», «Ошкоро мегӯям», «Зулм», «Оворагард», «Бахт», дар маҷмуъ, ҳама ашъори ӯ хонандаро ба эҳтироми инсон, баробарӣ ва бародарӣ, дӯст доштани зиндагӣ даъват мекунад. Муносибати дӯстонаи Тоҷикистон ва Туркменистон дар рӯйдодҳои воқеии дар ҳаёти туркманҳои Тоҷикистон рухдода ифода ёфтааст. 13 майи соли 2015, ба муносибати 20-умин солгарди бетарафии Туркменистон, дар толори Қасри фарҳанги минтақаи Ҷилиқӯл (ноҳияи Дӯстӣ) конфронси илмӣ дар мавзӯи «Оҳангҳои дӯстӣ» баргузор гардид.

Дар ин конфронс Сафири Туркменистон дар Тоҷикистон Амоналиев Ишангули Ҳочимухаммадович дар мавзуи: «Робитаҳои дӯстонаи байни халқҳои тоҷик ва туркман», ректори Донишгоҳи давлатии Туркменистон ба номи Махтумқули Хонмуродов Гурднӣз бо маърузаҳои илмӣ баромад карданд: «Ҳамкориҳои донишгоҳҳои Туркменистон ва Тоҷикистон», сармутахассиси шӯъбаи аспирантураи Донишгоҳи давлатии Туркменистон ба номи Махтумқули Муҳаммад Чамилов дар бораи рушди илм ва омӯзгори гимназияи давлатии №1 ноҳияи Ҷилиқӯл (Дӯстӣ) Гулнора Авезова маъруза кард. Гулнора Авезова дар бораи таҳкими дӯстӣ ва ваҳдати миллии тоҷикон ва туркманҳо сухан гуфт.

Гулнора Авезова, ки намояндаи миллати туркман дар Тоҷикистон аст, дар баргузориҳои чорабиниҳои фарҳангӣ бахшида ба таҳкими дӯстии Тоҷикистону Туркменистон саҳми арзандаро соҳиб аст. Ӯ Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айниро дар солҳои 1986-1991 хатм кардааст [6, с.2]. Пас аз хатми донишгоҳ дар соли 1991 дар мактаби таҳсилоти миёнаи умумии №15-и ноҳияи Ҷилиқӯл ба ҳайси омӯзгор ба кор шуруъ кард. Солҳои 1991-1995 дар ҳамин мактаб, солҳои 1995-2007 дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №7, аз соли 2007 то ҳол дар гимназияи давлатии №1-и ноҳияи Ҷилиқӯл ба ҳайси омӯзгор кор мекунад. Вай, ҳамчунин, ширкаткунандаи чашнвораи кӯдакони «Нури умед», ки соли 2000 дар Душанбе (дар Кохи Ҷомӣ) баргузор шуд, дар он намояндагони кишварҳои Туркменистон, Қазоқистон, Ўзбекистон ва Қирғизистон ширкат доштанд. Вай дар чашнвораи «Эҷодиёти кӯдакони ақалиятҳои миллии», ки соли 2003 дар Душанбе баргузор шуда буд, бо 15 нафар хонандагони мактабҳои туркмани ноҳияи Ҷилиқӯл ширкат дошт. Илова бар ин, соли 2006 дар ноҳияи Вахш фестивали «Муаррифии анъана, расму оин ва расму оинҳои ақалиятҳои миллии Тоҷикистон» доир гардид, дар он намояндагони миллатҳои туркману арман, ўзбек, қазоқ ва рус расму оинҳои худро муаррифӣ намуданд. Вай, инчунин, дар чорабиниҳои илмию фарҳангӣ ва таърихӣ таҳти унвони «Рушди минтақаи миллати туркман» дар солҳои 2009-2010 дар шаҳри Ашқобод ширкат кардааст. Фаъолияти асосии Г.Авезова кори илмӣ-тадқиқотӣ мебошад. Мақолаҳои илмӣ ӯ оид ба масъалаҳои мубрами физика дар маҷмуаҳои Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Донишгоҳи давлатии омӯзгории ба номи А. С.Айнӣ, аз қабилӣ «Физика ва робитаи байнисоҳавӣ дар ҳалли масъала», «Назарияи омӯзиши мавҷи рӯшноӣ ва тасдиқи амалии он», «Қонуни физика дар тиб» натиҷаи дастовардҳои илмӣ Г. Авезова мебошанд. Ғайр аз он, ӯ чунин китобҳои дарсиро ба монанди: - аз фанни математика барои синфи 1 (КМН, «Насиба», 2001, Душанбе), аз фанни методикаи корҳои берунасинфӣ аз фанни физика» (дастури методӣ бо ҳаммуаллифон Умарова У.С. ва Раҷабов У.Х., Душанбе: «Сабрина-К», 2011), Кроссвордҳо дар таълими физика (бо ҳаммуаллифон Умаров У. ва Раҷабов У.Х., Душанбе, «Сабрина-К», 2011), Садои дили дӯстон (Душанбе: «Маориф», 2014)-ро аз ҷоп баровардааст [12, с.2-3].

Гулнора Авезова низ ба забони туркмани китоби «Антологияи тафаккур дар бораи шеър» (Душанбе, «Маориф», 2014) аз ҷоп баровард, ки ба 290-солагии шоири озодаи туркман Махдумқули бахшида шудааст. Дар рафти ҷустуҷӯҳои илмию эҷодӣ як қатор назарияҳои фалсафӣ, зарбулмасалу мақолаҳо бо истифода аз ашъори тоҷик ба комёбиҳои эҷодии худ ноил гардид. Ҷойгоҳи муҳим дар таърихи муосири ҳамкориҳои ду кишварро фаъолиятҳои ҷамъиятҳои тоҷикон ва туркманҳо ишғол мекунад. Соли 2015 Ҷамъияти Туркманистони Тоҷикистон як қатор чорабиниҳои илмӣ, аз ҷумла як симпозиуми илмӣ ва амалӣ дар ҳамкорӣ бо Маркази Тадқиқоти Стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Академияи Миллии Илмҳои Тоҷикистон баргузор намуд.

Бо мақсади таҳкими ҳамкориҳои илмӣ 19 апрели соли 2016 Сафири Мухтори Туркманистон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷаноби Ҷори Атаев дар Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мулоқот намуд. Дар ҷаласа аз ҷониби Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ҳоло АМИТ) ноибони Президенти Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (АМИТ), академикҳо Одинаев Саидмуҳаммад, Олимов Кароматулло ва саркотиби илмӣ, доктори илмҳои биологӣ Абдусаттор Саидов ширкат варзиданд. Ҷонибҳо оид ба расонидани кумак дар ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои муштараки илмӣ, табодули таҷрибаи кормандони илмӣ ва ғайра мубодилаи афкор намуданд.

Сафири Ҷумҳурии Туркменистон масъалаҳои барқарор намудани муносибатҳои дӯстона дар оянда ва таҳкими ҳамкориро дар баргузори мизи мудаввар бахшида ба эҷодиёти шоири маъруфи туркман Махтумқули баррасӣ кард. 24 августи соли 2016 бо ташаббуси Сафорати Туркменистон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар мувофиқа бо Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (АМИТ), Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷамъияти туркманҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Конфронси байналмилалӣ илмӣ ва амалӣ баргузор гардид. Дар он оид ба 25 соли истиқлоли Туркменистони бетараф: дурнамо, пешрафт ва рушд дар Маркази Пажӯҳишҳои Стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон конфронси илмӣ-амалӣ баргузор гардид, ки онро бо сухани ифтитоҳӣ Сайфулло Сафаров кушод. Сипас Сафири Фавқулода ва Мухтори Туркменистон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Ч.К.Атаев бо маъруза дар мавзӯи: «Истиқлолияти Туркменистон: таърих ва дастовардҳо» ва сардори Раёсати ИДМ ВКХ Ф.Қосимова дар мавзӯи «Рушди муносибатҳои дӯстонаи Тоҷикистон ва Туркменистон» баромад намуданд [15].

Сармутахассиси Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих Абдурашитов Ф.М. дар мавзӯи «Муносибатҳои Тоҷикистон ва Туркменистон дар давраи истиқлол» баромад намуд.

Пас аз он, иштирокчиёни Конфронси илмӣ-амалӣ маърузаҳои директори банакшагирӣ ва рушди иқтисодиёти Туркменистон М.Атаевро дар мавзӯи: «Туркменистон: воқеият ва дурнамо»; Муовини якуми Директори Маркази Тадқиқоти Стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон С. Сафаров дар мавзӯи: «Нақши Туркменистон дар рушди ғояи бетарафӣ дар Осиёи Марказӣ»; Раиси Ҷамъияти туркманҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, раиси бахши тоҷикистони Ассотсиатсияи гуманитарии туркманҳои ҷаҳон Д.Кулаков дар мавзӯи: «Нақши Пешвои миллат дар рушди бетарафии Туркменистон», намоёнҳои Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисодӣ Х.Умаров дар мавзӯи: «Ҳамкориҳои иқтисодӣ дар рушди комплекси гармидиҳӣ ва энергетикӣ» шуниданд [15].

Ҳамин тариқ, таҷрибаи кӯтоҳи таърихӣ ҳамкориҳои Тоҷикистон ва Туркменистон, махсусан оид ба робитаҳои соҳаи илм ва маориф дар вилояти Хатлон дар шароити соҳибистиқлолӣ нишон медиҳад, ки муқаррароти асосии маориф ва илми муосири миллӣ тавсеаи воқеии робитаҳои ҳамгирӣ ва муносибатҳои ҷумҳуриро бо кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил тақозо мекунад. Махсусан бо Туркменистон, бо мақсади рушд ва ислоҳоти низоми маориф ва илм, тайёр кардани кадрҳои баландихтисос чихати оқилона сохтани сохтори нави ҳамгирӣ дар соҳаи илм ва маориф барои ҳарду давлат аҳамияти муҳим дорад.

Аз ҷумла, кумаки моддӣ ва молиявӣ Вазорати маорифи Туркменистон дар баланд бардоштани сифати таълими хонандагони мактабҳои миёна ба забони туркмани муқими вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи матлаб хоҳад буд. Масъалаи асосӣ ин таъмини китобҳои дарсӣ бо забони туркмани мебошад. Дар самти барқарор ва рушд додани робитаҳо байни муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, миёнаи касбӣ ва олии касбии вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҷумҳурии бародар ва дӯст Туркменистон низ робитаҳои фаъолро ба роҳ мондан зарур аст. Амалияи мубодилаи хонандагон ва донишҷӯён, баргузори конфронсҳо ва олимпиадаҳои муштарак, чорабиниҳо оид ба татбиқи лоиҳаҳо ва барномаҳои махсусро дар самти баланд бардоштани эътибори муассисаҳои таҳсилоти минтақаи Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар ҳамгирӣ бо хонандагону донишҷӯёни Туркменистон дар сатҳи Ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ ҷоннок намудан мумкин аст, то ин ки он барои баланд бардоштани самаранокии раванди омодакунии кадрҳои баландихтисоси касбии ба стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ мувофиқ бошанд.

Ҳамчунин, ҳамкориҳои илмӣ байни ин ду кишвари ба ҳам дӯст бояд ба таҳияи вазифаҳои амалӣ, таҳкими соҳибистиқлолӣ, афзоиши иқтисодӣ ва истифодаи технологияҳои муосир дар соҳаҳои хоҷагии халқӣ ҳарду кишвар равона карда шавад, инчунин кӯшишҳои муштарак ба баланд бардоштани сатҳи зиндагии қормандони илмию

педагогӣ ва баланд бардоштани сатҳи касбии онҳо тавассути таҷрибаомӯзӣ ва мубодилаи касбӣ ба роҳ монда шавад.

Муқарриз: Фозилова М. – н.и.т., дотсенти ДДОТ ба номи Садриддин Айни

АДАБИЁТ

1. Аюбзода А. Ҳамдилӣ аз ҳамзабонӣ бехтар аст // Садои мардум. -1995. 9 сен. - С. 3.
2. Ба ифтихори 290-солагии шоири машҳури халқи туркман Махдумқули (Фироқӣ) конфронси илмӣ-амалӣ // Ҳақиқати Чиликӯл.13 июн. -2014. - С.3.
3. Бо мақсади дӯстию ҳамкорӣ // Садои мардум. -1995. 30 авг. -№56 (86). - С. 2.
4. Визит в составе государственных депутатов Туркменистана // Садои мардум. -1991. 11 августа.
5. Давлатшоева М. Ганчи забон. - 2015. 20 фев. -С. 8.
6. Дӯст ояд гарм дар оғуш гир. Ҳақиқати Чиликӯл. 2015. 15 июн. - С. 2
7. Кулаков Д. Руководитель Туркменского отделения ТАТМ -Общество туркмен Таджикистана. Праздники дружбы и поэзии / Д.Кулаков //Народная газета.- 2014. 28 мая.- С. 3.
8. Кулаков Д. Рядом с братьями / Д. Кулаков // Народная газета. -2001. 6 сен. - С. 4.
9. Марзия С. Туркменистан построит в Джиликуле современную школу / С. Марзия // НИАТ «Ховар». - Душанбе, 16.10.2014.
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15.04.2009. -Душанбе: Матбуот, 2009.- С. 89.
11. Сайфуллоева А. Мо туркманҳои Тоҷикистонем / А.Сайфуллоева // Ҷомеа 2010. 17 март.
12. Сайидахмад Ҳасан. Сохибмаърифат // Ҳақиқати Чиликӯл. 2016. 26 июл. - С. 2-3.
13. Ҳақиқати Чиликӯл. 2010. 7 авг.- №18-19. -С. 4.
14. [Электронный ресурс]. <https://fergana.media/news/128612/> Туркменистан в качестве гуманитарной помощи построит школу в Таджикистане
15. [Электронный ресурс]. <http://anrt.tj/index.php/ru/novosti/769-vstrecha-poslarespubliki-turkmenistan-v-akademii-nauk.> (дата обращения: 17 июня 2017 г.)

ҲАМКОРИҶОИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БО ҶУМҲУРИИ ТУРКМАНИСТОН ДАР СОҲАИ ИЛМ ВА МАОРИФ

Мақола ба ҳамкориҳои соҳаи маориф ва илми Вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Туркменистон бахшида шудааст. Он моҳияти ҳамкорӣ ва робитаҳои судмандро дар замони соҳибистиклолӣ ҳамчун падидаи арзишманди таърихӣ барои рушди соҳаи маориф ва илми ҳарду кишвар таҳлил ва инъикос менамояд. Дар мақола, инчунин, оид ба ҳамкориҳои беш аз чоряк аср таъкид карда шудааст, ки дар маҷмуъ муносибатҳои байни ин кишварҳои ба ҳам дӯст дар соҳаи маориф ва илм дар ҳоли рушд қарор дорад. Дар ҳамкориҳои байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Туркменистон мавҷудияти руҳияи ҳамдигарфаҳмӣ дар ҳалли масъалаҳои байналмилалӣ мақсаднок ва минтақавӣ мавриди тавачҷуҳи тарафайн хос аст. Ҳамкориҳои фарҳангӣ ва башардӯстонаи ду кишвар низ дар раванди мусбӣ муносибатҳои дучонибаи Тоҷикистону Туркменистон рушд мекунад. Дар мақола оид ба фаъолияти пурсамари мутахассисони туркманзабон, ки яке аз халқҳои ақалиятҳои миллиро дар вилоти Хатлон ташкил медиҳанд, маълумот дода шудааст. Ҳамчунин, фаъолияти назарраси мактаби туркманзабон дар ноҳияи Дӯстӣ ва омӯзгорони он низ мавриди омӯзиш қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Туркменистон, ҳамгирӣ, маориф ва илм, робитаҳои илмӣ, мактаб, Махдумқули Фироқӣ, вилоти Хатлон, рушд ва ислоҳоти низомии маориф ва илм.

СОТРУДНИЧЕСТВО ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С РЕСПУБЛИКОЙ ТУРКМЕНИСТАН В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ

Статья посвящена сотрудничеству в сфере образования и науки Хатлонской области Республики Таджикистан с Туркменистаном. В ней проанализирована и отражена сущность плодотворного сотрудничества и связей во времена независимости как ценного исторического явления для развития сферы образования и науки обеих стран. В статье также подчеркивается сотрудничество более четверти века, в котором в целом развиваются отношения между этими дружественными странами в области образования и науки. Для сотрудничества между Республикой Таджикистан и Туркменистаном характерно наличие духа взаимопонимания в решении международных целевых и региональных вопросов, представляющих взаимный интерес. Культурное и гуманитарное сотрудничество двух стран также развивается в позитивном процессе двусторонних отношений между Таджикистаном и Туркменистаном. В статье представлена информация об эффективной деятельности туркменоязычных образовательных учреждений, являющихся одним из национальных меньшинств Хатлонской области. Также изучена замечательная деятельность туркменоязычной школы района «Дусти» и ее учителей.

Ключевые слова: Республика Таджикистан, Туркменистан, интеграция, образование и наука, научные связи, школа, Махдумқули Фирки, Хатлонская область, развитие и реформа системы образования и науки.

**COOPERATION OF KHATLON REGION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
WITH THE REPUBLIC OF TURKMENISTAN IN THE FIELD OF EDUCATION AND SCIENCE**

The article is devoted to the cooperation of the sphere of education and science of the Khatlon region of the Republic of Tajikistan with Turkmenistan. It analyzes and reflects the essence of fruitful cooperation and ties during the time of independence as a valuable historical phenomenon for the development of education and science in both countries. The article also highlights the cooperation of more than a quarter of a century, in which relations between these friendly countries in the field of education and science are generally developing. Cooperation between the Republic of Tajikistan and Turkmenistan is characterized by the presence of a spirit of mutual understanding in solving international targeted and regional issues of mutual interest. Cultural and humanitarian cooperation between the two countries is also developing in the positive process of bilateral relations between Tajikistan and Turkmenistan. The article provides information on the effective activities of Turkmen-speaking educational institutions, which are one of the national minorities of the Khatlon region. The remarkable activities of the Turkmen-language school of the Dusti district and its teachers were also studied.

Keywords: Republic of Tajikistan, Turkmenistan, integration, education and science, scientific relations, school, Makhtumkuli Firki, Khatlon region, development and reform of the education and science system.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сайфуллоева Шабнам Зафарҷоновна* – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, докторанти Ph.D. -и кафедраи таърихи халқи тоҷики факултети таърих ва ҳуқуқ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҳиёбони Рӯдакӣ, 121. Телефон: (+992) 880353838

Сведения об авторе: *Сайфуллоева Шабнам Зафарджоновна* – Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддин Аини, кафедра истории таджикского народа факультета истории и права докторант Ph.D. **Адрес:** 734025, город Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 121. Телефон (+992) 880353838

Information about the author: *Sayfulloeva Shabnam Zafarjonovna* – Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini, Department of History of the Tajik People, Faculty of History and Law, doctoral student Ph.D. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 121. Phone: (+992) 880353838

ДОНИШҶОИ ҶУҒРОФИЁИИ БЕРУНӢ ВА САҶМИ Ӯ ДАР РУШДИ ИЛМИ ҶУҒРОФИЁ

Сафарзода Некрӯз, Умаров Абдуллоҳоҷа

**Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ,
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни**

Дар ҳама давраҳои таърихи башар инсонҳое умр ба сар бурдаанд, ки бо қорнамоиҳои худ аз дигарон фарқ доранд. Баъзе дар сиёсат, баъзе дар ҳунар ва баъзе дигар дар илм ба дастовардҳои ноил гаштаанд, ки номашон дар таърихи башар абадан сабт гаштааст. Яке аз чунин шахсиятҳои таърихии сатҳи ҷаҳонӣ донишманди бузурги тоҷик Абурайҳон Берунист. Шуруи қарни ёздаҳум барои илм дар Шарқ маҳз ба сабаби ҳузури ӯ бисёр зебо ва рамзӣ сурат гирифтааст. Осори ӯ бо ҷунон диди илмӣ ва воқеии баланд муҳаққиқони аврупоиро ба ҳайрат оварда буд.

Бузургии Берунӣ ҳанӯз аз замоне эҳсос мешуд, ки илми шарқшиносии ғарбиён тоза аз худ дарак меод. Хусусан, донишманди маъруфи фаронсавӣ Э. М. Котрмер (1782–1857) ҷойгоҳу мақоми хосеро дар рушди илми ҷаҳонӣ барои Берунӣ қоил шудааст [9, с. 45]. Бо кашфи ҳар чи бештари осори Берунӣ, бузургии симои ӯ ҳам меафзуд. Ҳатто Ҷорҷ Сартон (1884–1956), ки бунёдгузори фанни таърихи илм доништа мешавад, ҳангоми тавсифи таърихи илми ҷаҳонӣ асри ёздаҳуми мелодиро ба хоҳири бузургтарин намояндаи он «Илми давраи Берунӣ» номидааст [12, с. 693].

Афзудани ҷойгоҳ ва мақоми Берунӣ бо ин ҳам ба нуқтаи анҷоми худ нарасида, имрӯз ҳам бо кашфи осору навиштаҳои гаронарзиши ӯ боз ҳам бештар мегардад ва одилона будани арзёбии донишмандони маъруфи қаблан зикршударо собит месозад.

Берунӣ дар Хоразм ба дунё омада, муддате он ҷо, чанде дар Гургон дар дарбори Қобус ибни Вушмагир (977–1012) ва сипас, дар Ғазна зиста ва ба фаъолияти илмӣ пардохтааст. Ба шарҳи ҳоли ӯ батафсил рӯчу намекунем. Танҳо инро қайд бояд кард, ки замони ҳукмронии Маҳмуди Ғазнавӣ (998–1030) ин донишманд як зиндагӣ таҳти назорати шадид доштааст. Ба ҳақде, ки ҳақ надошт ихтиёран тағйири макон ӯ интихоби ҷойи зист кунад. Аз замони Масъуди Ғазнавӣ (1030–1040) Берунӣ ҳаққи озодии бештар ва тағйири макон пайдо карда, аз давраи Мавдуд (1041–1050) ба Хоразм бозгашт ва тавре аз навиштаҳои ба назар мерасад, то охири умри худ (1048) зиндагӣ осудае дошт.

Дар бораи зиндагӣ ва осори Берунӣ олимони зиёде аз асри XIX то ин замон мақолаву рисолаҳо навиштаанд. Аз ҷумла, донишмандони хоричӣ Э. М. Котрмер (1782–1857) Ҷорҷ Сартон (1884–1956), К. Ф. Краузе (1781–1832), Э. Видеманн (1852–1928), Ҳонигман (1892–1954), И. Ю. Крачковский (1883–1951), С. Ҳ. Наср [6, с. 4] ва дигарон ба осори Берунӣ тавачҷуҳ карда, баҳше аз онҳоро таҳқиқ ва баҳши дигарро тарҷумаву нашр кардаанд. Ҳамчунин, осори мунтахаби Берунӣ дар чанд ҷилд давоми солҳои 1950–1970 аз ҷониби донишмандони Академияи илмҳои ИҶШС (аз ҷумла, Институти шарқшиносии ҚШС Ўзбекистон) тарҷума ва ҷоп шуданд [1, с. 6].

Аз донишмандони тоҷик Н. Амиршоҳӣ [5], А. Комилӣ [7] ва дигарон дар бораи зиндагӣ ва осори Берунӣ маълумот дода, чанде аз дастовардҳои илмӣ ӯро барои алоқамандони илм ошно кардаанд. Дар дигар кишварҳои ИДМ низ донишмандону муҳаққиқони зиёд ба таҳқиқи осори Берунӣ пардохта, мақолаву рисолаҳо навиштаанд. Аз миёни онҳо мақолаи ҳаммуаллифии профессори кафедраи ҷуғрофиёи донишгоҳи Чоннан (Ҷумҳурии Корея) ва аспиранти кафедраи мазкур Зухриддин Ҷӯраев, ки ба нақши Берунӣ дар илми ҷуғрофиё баҳшида шудааст, дастовардҳои ӯро дар шакли мухтасар шарҳу тавзеҳ додаанд, ки баъзе нуқтаҳои муҳим дар он арзёбӣ мешаванд [13]. Аммо тасмими мо он аст, ки ба донишҳои ҷуғрофиёии Берунӣ бо ҷузъиёти бештаре тавачҷуҳ кунем ва онҳоро бо дигар осори ҷуғрофиёии он давра қиёс намоем.

Асарҳои Берунӣ далолат бар он доранд, ки ӯ на танҳо донишманди илми ҷуғрофиё, балки олими тамоми улуми замони худ, ё ба ибораи дигар донишноманигор (энциклопедист) буд, ки пеш аз ҳама дар рушди илмҳои риёзӣ-табиӣ ва таърихӣ (ҷомеашиносӣ) саҳми бузург доштааст. Инро беш аз 20 рисолаи илмӣ ва фехристи онҳо, ки

худи ӯ тартиб дода ва то кунун расидаанд, собит мекунад. Доираи таваҷҷуҳи Берунӣ ба бахшҳои мухталифи илм чунон васеъ аст, ки ба кадом соҳаҳои илм таваҷҷуҳи надостанашро муайян кардан осонтар аст, аз он ки соҳаҳои илми мавриди таваҷҷуҳи ӯро ном бибарем. Аз машғул будан ӯ таваҷҷуҳи доштани Берунӣ ба улуми динӣ қариб нишоне дида намешавад. Чунин ба назар мерасад, ки ин донишманд улуми мазкурро то ҳаде лозим медонисту таваҷҷуҳи дошт, ки барои ҳар мусулмоне зарур доништа мешуд [6, с. 247]. Ба илмҳои ҷомеашиносӣ, аз ҷумла, таърих ва адабиёт низ Берунӣ таваҷҷуҳи хос доштааст.

Донишҳои ҷуғрофии Берунӣ он тавр ки интизор мерафт, бояд моил ба илмҳои ахтаршиносӣ ва риёзӣ мебуданд, вале чунин нест. Аз асарҳои ӯ – «Осор-ул-боқия» ва «Таҳқиқ мо ли-л-Ҳинд» мушоҳида мешавад, ки донишҳои ҷуғрофии Берунӣ фаротар аз қолабҳои риёзӣ ва ахтаршиносӣ рафта, бисёр густарда ва фарогири соҳаҳои дигар низ будаанд. Он чи аз осори ин донишманд давоми даҳсолаҳои охир вориди илм шудаанд, далолат бар он доранд, ки Берунӣ дар ихтиёри худ маводи комилтарини дар замони худ дастрасро доштааст [1]. Хусусан, маълумоти ӯ дар бораи кадом маконҳоро фаро гирифтани оби баҳру укёнусҳо дар рӯи Замин воқеан кашфиётест, ки то замони зиндагиаш дар осори дигари ҷуғрофӣ дида нашудааст. Ба навиштаи ӯ «Баҳре, ки дар ғарби қисми масқунии Замин аст ва сарзамини Танча ва Андалус (Испания) дар соҳили онанд, баҳри Муҳит ном дорад, ки юнониён онро Укёнус (Oceanos) мегуфтанд. Дар он (бо киштиҳо) то масофаи дур намераванд, балки танҳо наздик ба соҳил шино мекунанд. Ин баҳр аз кишварҳои мазкур ба самти шимол дар имтидоди кишвари сақолиба тул мекашад, халиҷе аз он дар шимоли сарзамини сақолиба чудо мешавад, ки ба кишвари мусулмонҳои булғор наздик аст. Онҳо ин халиҷро чун баҳри варанкиён (варягҳо) мешиносанд ва он номи мардумест, ки дар соҳили он сукунат доранд. Сипас, аз паси он моил ба шарқ мешавад, миёни соҳилҳои он ва охири ҳади сарзамини туркон заминҳо ва кӯҳҳо ва маконҳои каммаълум, биёбонӣ ва саъбуллубуре қарор доранд. Тули баҳр, ки сарзамини Танчаро аз ҷануб ихота кардааст, чунин аст. Он замини судониёни ғарбиро аз паси кӯҳҳо, ки «қамариён» номида мешаванд ва сарчашмаи Нили Миср аст, ихота мекунад. Ҳангоми шино дар он кишти аз хатар эмин нест [2, с. 435–436].

Он баҳр ҳам, ки дар шарқ сарҳади сарзамини Чинро ихота кардааст, низ қобили убур нест. Аз он ҳам халиҷе чудо мешавад, ки ба номи сарзамини наздик қарордошта бурда мешавад, ба ҳамин сабаб он баҳри Чин ва сипас, баҳри Ҳинд аст. Аз он халиҷҳои бузурге чудо мешаванд, ки ҳар кадом мисли баҳри Форс ва Басра баҳр номида мешаванд ва дар соҳили шарқии он Тиз ва Макрон аст ва дар ғарб дар муқобили он бандари Умон. Аз он гузашта то мамлақати Шихтра, ки аз он мушк бархезад, меравад ва то Адан мерасад. Дар он ҷо аз он ду халиҷ чудо мешаванд: яқум Қулзум (баҳри Сурх), ки сарзамини Араб (Арабистон)-ро ихота мекунад, чунон ки онро қариб ба қазирае табдил медиҳад. Ва ба сабаби он ки Ҳабашистон ҳам дар муқобили Яман дар соҳили он қарор дорад, онро ба номи ҳардуи ин сарзамин ном мебаранд: баҳши ҷанубиашро баҳри Ҳабаша ва шимоли онро баҳри Яман, ҳардуро ба ҳам баҳри Қулзум. Ба он сабаб Қулзум ном дорад, ки он номи шаҳре аз Шом дар ҳамгашти ин баҳр аст, дар он ҷойе, ки танг мешавад ва мусофирон аз соҳили он ба самти сарзамини Буҷа убур мекунанд [2, с. 437–438].

Халиҷи дигар ба номи баҳри Барбар маъруф аст, ки аз Адан то Соқолии зинҷиён тул мекашад. Киштиҳо ба сабаби хатарнок будан, тавре қаблан гуфтем, аз ин макон фаротар намераванд. Баъд аз он бо баҳри ғарбии Укёнус якҷо мешавад. Дар минтақаҳои шарқии ин баҳр қазираҳои Зобич (Ява), пас аз он Дибочот ва Кумайр ва пас аз он қазираҳои зинҷиён воқеанд. Бузургтарини ин қазираҳо: Сарандеб (Сейлон), ба Ҳиндӣ (Сангалдеб), ки аз он анвои мухталифи ёкут содирот мешавад; Кало (дар Малакка), ки аз он арзиз бармеояд; ва Сарбузо (дар Суматра), ки аз он кофур бармеҳезад.

Пас аз он дар мобайни (чаҳоряки) масқунӣ дар сарзамини сақолиба ва русҳо баҳрест, ки юнониён онро Понтос гуфтаанд ва мо онро Тропезунт номидем, зеро дар он бандаре ба чунин ном ҳаст [2, с. 437–438]. Аз он халиҷе мебарояд, ки аз паҳлуи деворҳои Қустантания мегузарад. Ин халиҷ то расидан ба баҳри Шом танг шудан мегирад. Дар савоҳили ҷанубии баҳри Шом сарзамини Мағриб то Искандария ва Миср ва дар муқобили онҳо аз шимол сарзаминҳои Андалус ва Рум то Антиохия ва дар миёни онҳо сарзаминҳои Шом ва Фаластин қарор доранд. Он дар Андалус ба баҳри Муҳит мерасад, ки дар китобҳо ба номи

гузаргоҳи Херкулес ёд мешавад ва ҳоло ба номи «аз-Зуқоқ» («танга» ё «гулӯгоҳ») маъруф аст, тариқи он об ба баҳри Мухит мерезад. Дар он қазираҳои маъруфе чун Қибрис, Самос, Родос, Ситсилия ва амсоли инҳо воқеанд.

Дар наздикии баҳри Табаристон бандарҳои Ҷурҷон воқеанд; дар он шаҳри Обаскун қарор дорад, ки ин чоро бо номи ҳамон мешиносанд. Сипас, он ба Табаристон, сарзамини Дайлам, Шервон, Бобу-л-абвоб (Дарбанд) сарзамини Олон, сипас, дар ҷойе, ки ба он рӯди Итил мерезад, ба сарзамини Хазар, баъди он ба сарзамини ғузҳо мерасад, то ин ки ба Обаскун бозмегардад. Ин баҳр дар ҳар ҷо ба номи сарзаминҳои соҳили он ном бурда мешавад, аммо дар миёни мо ба номи Хазар ва дар миёни қадимӣ ба номи Ҷурҷон маъруф аст, зеро Батламиус (Птолемей) онро «баҳри Иркониya» номидааст. Ин баҳр ба ягон баҳри дигар пайваст намешавад [14, с. 21].

«Ҳама обҳои дигар, ки дар манотиқи мухталифи замин ба ҳам мепайванданд, ботлоқу пастихо мебошанд; баъзан онҳоро кӯл (дарёча) ном мебаранд ба мисли кӯли Афомин, Табария (Тивериада) ва Зуғор (Баҳри Майит) дар сарзамини Шом ё кӯли Хоразм (баҳри Арал) ё Обаскун (Иссиқкӯл) дар наздикии Барсхон» [14, с. 20; 2, с. 138].

Чунин ба назар мерасад, ки Берунӣ тавсифоти фавқуззикрро хусусияти донишҳои ҷуғрофияе медонист, ки илми замони ӯ ба онҳо даст ёфта буд. Тавре мушоҳада мешавад, ӯ маълумоти мазкурро каме мухтасар, вале дар ҳамон шева ва қолаб дар «Қонуни Масъудӣ»-и худ такроран зикр мекунад. Зимни муқоисаи маълумоти ҷуғрофияи Берунӣ бо навиштаҳои Ал-Баттонӣ, ки тақрибан сад сол пештар нигошта шудаанд, тафовути ҷиддие дида мешавад, яъне Баттонӣ ҳамчун пайрави «мактаби юнонӣ» асосан анъанавии қадими ҷуғрофиянависиро риоя кардааст. Аммо Берунӣ бо вучуди он ки ӯ ҳам ба илми юнонӣ тамоюл доштааст, кӯшиш мекунад ба навиштаҳои ҷуғрофиянигорони қабл аз худ маълумоти навро ҳамроҳ кунад, ки ҷуғрофиянависони мусулмон ба даст оварда буданд. Аз ин рӯ, тибқи ҳаҷми маълумоти зикршуда ва вобаста ба тарзи зикри онҳо барои мо баъзе хулосаҳо ошкор мешаванд [6, с. 250].

Дар ин давра ҷуғрофиянависони мусулмон (ба қавли Крачковский ва диг. ҷуғрофиянависони араб) дар бораи соҳилҳои шарқии Африқо тақрибан то 20 дараҷаи арзи ҷанубӣ маълумот доштаанд. Дар бораи мамолики ҷанубтар аз арзи мазкур танҳо тахминҳо вучуд доштанд, ҳарчанд ахбор дар бораи садамаи киштиҳо шаҳодат аз он медиҳанд, ки онҳо дар бораи халиҷи Мозамбик аз ахбори «дасти дувум» маълумот доштаанд. Тасаввурот дар бораи қазира будани Африқо бидуни тардид зикр мешавад, бо вучуди он ки далелҳои мушаххас дар ин бора дастрас набуданд ва назарияи Батламиус дар ин бора вучуд дошта ва ҷонибдорон ҳам доштааст. Дар бораи қитъаи ҷанубӣ дар ин маврид ихтилофи назар дида намешавад, маълумот дар бораи Аврупои Шимолӣ ва Осиёи Шарқӣ ноқису тираанд.

Дастоварди Берунӣ дар он аст, ки маҳз ӯ вобаста ба манотиқи зикршуда маълумоти бисёри нав ворид кардааст, ки ҳам шиносии хуби ӯро ба адабиёти ҷуғрофии то он вақт вучуддошта ва ҳам маълумоти аз пурсиши сайёҳону тоҷирон ба даст овардаи ӯро собит мекунад. Аз ҷумла, Берунӣ дар бораи баҳрҳои Балтик ва Сафед, тасаввурот дошта, сокинони шимол ва шарқи Аврупо, аз ҷумла, варяғҳои скандинавиро чунон хуб медонист, ки онҳоро чун дигарон ба номи «рус» на, балки «варанг» зикр мекунад. Ҳамчунин, дар бораи баҳрнаваре шунидааст, ки дар шимолӣ Замин чунон дур рафта буд, ки дар тобистон он ҷо Офтоб ғуруб намекард [6, с. 251]. Дар бораи шамшерсозии фарангӣ ва русҳо ахбори муфассале зикр мекунад. Зимни додани маълумот дар бораи Сибир эҳтимолан ӯ нахустин шуда, дар бораи дарёи Ангара ва мардумони сокин дар атрофи кӯли Байкал маълумот медиҳад. Мамолики дар ҷануби экватор қарордоштаи Африқо низ барои Берунӣ то ҷойе маълум будаанд, ӯ дар бораи сарзаминҳои дар ин минтақа сухан меронад, ки «дар фасли тобистони мо дар онҳо зимистон аст».

Ин «назария»-и Берунӣ дар бораи баҳрҳо як ҷаҳорҷӯби асосии қабулшуда дар илми ҷуғрофияи асримиёнагии ҷаҳони ислом гашт, ки муддати тулонӣ боқӣ монд. Дусад сол пас Ёкути Ҳамавӣ, ки маҳз аз асари зикршудаи Берунӣ фаровон истифода мекунад, тавсифи Беруниро дар бораи баҳрҳо «беҳтарин маълумот дар бораи мавқеи ҷойгиршавии обҳо дар сатҳи маскунии замин» [14, с. 20–21] номидааст. Абулфидо ҳам, пас аз як аср чунин мавқеъгирӣ кардааст [6, с. 251].

Донишманди тоҷик Н. Амиршоҳӣ бо истинод ба навиштаҳои Абдулҳамид Нурӣ ду кашфиёти муҳимтарини Беруниро дар илми ҷуғрофиё зикр кардааст. Якум, фарзияи Берунӣ дар бораи вучуд доштани қитъае дар он сӯйи уқёнуси Атлантик (бахри Мухит), ки баъдан аз ҷониби Х. Колумб кашф ва Амрико номгузорӣ шуд [11]. Дувум, усули росткунҷии устувоии нақшанигорӣ (харитасозӣ), ки дар бештари адабиёти илмӣ ба нақшанигори фландрӣ Герхард Меркатор рабт дода мешавад ва дар асл ба Берунӣ тааллуқ дорад. Берунӣ дар воқеъ андешаҳоеро пешниҳод кардааст, ки услуби баробарии азимути нақшанигориро замина гузошанд. [8, с. 156; 5, с. 192–193]. Чунин равиши нақшанигорӣ ва нақшаҳои ба чунин шева таҳияшуда ҳоло ҳам дар баҳрнавардӣ истифода мешаванд.

Аммо аз лиҳози арзиши илмӣ дар ҳоли имрӯз андешаҳои аслии ҳуди Берунӣ вобаста ба мавзӯҳои ҷудоғонаи илми ҷуғрофиё ҷойгоҳи муҳимтар доранд. Ба қавли донишмандони соҳаи таърихи ҷуғрофиёи ҷаҳон Берунӣ ба масъалаҳои чун ҷарҳиши Замин дар тири худ, чун амалкарди манбаъҳои табиӣ дар заминаи қонунҳои ҳидростатикӣ назар карда, қомилан дуруст гуфтааст, ки водии дарёи Ҳинд дар гузашта қарри баҳр будааст, ки тадриҷан бо қабатҳои таҳшинии аллювиалӣ пур шудааст [6, с. 251].

Чунин ба назар мерасад, ки Берунӣ ба ғайр аз шумораи зиёди рисолаҳои нисбатан хурдҳаҷм доир ба ҷуғрофиёи ғарбӣ (ба қавли Крачковский) ҳамчунин асарҳои доштааст, ки ҷуноне ки аз номи онҳо маълум мегардад дар қолаби идомаи услубҳои анъанавии он замон маълуми ҷуғрофиёнависӣ таълиф шудаанд. Масалан, Ёкути Ҳамавӣ аз асари «Тақосиму-л-ақолим»-и Берунӣ хеле фаровон истифода кардааст, ки нусхаи дастнависи муаллиф ва таълифи соли 1031 будааст [14; 3, с. 251]. Осори номбурда то замони мо нарасидаанд, аз ин рӯ, мо дар бораи дидгоҳҳои ҷуғрофии муаллиф танҳо дар асоси асарҳои бузурге ҳулоса карда метавонем, ки ихтисосан марбути соҳаи ҷуғрофиё нестанд. Қомилан баррасӣ кардани тамоми маводи ҷуғрофиёӣ, ки дар осори мазкур дарҷ гаштааст, танҳо дар доираи таҳқиқоти ҷудоғона ва махсусе имконпазир хоҳад буд. Замина барои чунин кор то ҷое бо асарҳои монографии Видеман омода шуда буд, аммо он осори Берунӣ, ки аз миёнаҳои асри бистум дастраси илм шудаанд, аз назари Видеман берун мондаанд. Ба қавли И. Ю. Крачковский айни замон танҳо имкон дорад ҷаҳорҷӯба ва хусусиятҳои умумии осори ҷудоғонаи Беруниро бо ишора ба нуқоти муҳими онҳо, ки дар рушди илми ҷуғрофиё дар мамолики шарқи мусулмонӣ нақши босазо доштаанд, баррасӣ кунем.

Яке аз нахустин асарҳои бузурги Берунӣ, ки дар миёни ҷомеаи илмии Аврупо шуҳрати бештар дорад, «Осор-ул-боқия анил қуруни-л-ҳония» аст ва он ба ихтисор «Осор-ул-боқия» гуфта мешавад. Ин асарро Берунӣ дар синни 27-солагиаш таълиф кардааст ва он ба шарофати хидматҳои донишманди олмонӣ К. Э. Заҳау дастраси аҳли илм шудааст. И. Ю. Крачковский бар ин назар аст, ки ин асар дар замони нашри китоби ӯ (солҳои 50-уми асри XX) ниёз ба нашри такрорӣ дорад, аз ҷумла матни нашркардаи Заҳау иловаҳои зиёдеро тақозо мекунад. Зеро дастхатҳои тоза кашфшуда, аз ҷумла яке аз онҳо, ки дар ихтиёри Крачковский будааст, имкон медиҳад бисёр норасоӣҳое, ки дар матни манобеи истифодакардаи Заҳау мушоҳада мешаванд, такмил шаванд. Зеро манобеи мазкур асосан осори замони нисбатан нав буданд, дар ҳоле, ки дастхатҳои қунун дастрасшуда марбути асри XIII ҳастанд ва метавонанд, матнҳои нодуруст хондашударо тасҳеҳ кунанд [6, с. 252].

Дар маҷмуъ, «Осор-ул-боқия» як солномаи умумиест, ки дар он давраҳо ва ҷашнҳои барои Берунӣ маълуми мардумон ва пайравони динҳои мухталиф аз қабилҳои румиён, юниён, форсҳо, сугдиён, хоразмиён, қибтиён, масеҳиён, яҳудиён, арабҳои то ислом ва мусулмонон тавсиф мешаванд.

Манбаъҳои, ки Берунӣ дар таълифи асар истифода кардааст, бисёр гуногунанд: аз як ҷониб рисолаҳои махсусе, ки то имрӯз ҳифз нашудаанд, аз ҷониби дигар анъаноти шифоии пурғановате, ки дар баъзе маворид бисёр нодиру арзишманданд. Дар ин маврид танҳо ишора ба ин нуқта кофист, ки Берунӣ ҳамчун як мусулмон нахустин касе будааст, ки тавсифи муназзами тақвими яҳудиёро додааст [1, с. 303; 2, с. 184–193].

Дар соҳаи ҷуғрофиёи ғарбӣ на танҳо маводи гирдовардаи Берунӣ, балки усулҳои ба қор бурдаи ӯ низ муҳиманд. Аз ҷумла, ӯ маълумоти зикркардаи ҳудро дар бораи тарҳҳои харитакашӣ батафсил таҳлил мекунад ва мутахассиси имрӯзро водор мекунад эътироф

намоёд, ки Берунӣ донишҳои комил ва ҳам андешарони илми дараҷаи баланде доштааст [1, с. 6]. Дар ин ҷо ҳам мисли дигар осори Берунӣ иттилооти овардаи ӯ вобаста ба кашфиёту рушди бештари илми муосир аҳаммият ва ҷойгоҳи баландтаре пайдо мекунанд. Аз ҷумла, аз ибтидои асри XX талошҳои зиёде барои омӯзиши таърихи хоразмиёни қадим сурат гирифтанд, ки заминагузори онҳо маълумоти Берунӣ дар бораи забону тақвими хоразмиёни бостон буд, ки бо таҳқиқоти бозёфтҳои илмӣ собит шуда буданд.

Як андешаи донишманди маъруф И. Ю. Крачковский бисёр ҷолиб ва қобили ҷонибдорист, ки мегӯяд, аз ҳамон ибтидои шуруи навиштани асарҳои илмӣ ва баъд низ як чизи хос ба Берунӣ мушоҳида мешавад: худшиносӣ ва ифтихори ӯ аз эронитабор (ориёӣ) буданаш [6, с. 252]. Дарвоқеъ унсурҳои миллии эронигароӣ (ориёӣ) зимни баррасии масъалаҳои таърихи фарҳанг дар осори Берунӣ дар дараҷаи аввал гузошта мешавад, арабҳои то ислом ва ҳамчунин, иқдоми онҳо дар лашкаркашиҳои баъдӣ низ манфӣ тасвир мешаванд [1, с. 259–260].

Дувумин асари Берунӣ тибқи тартиби замони «Таҳдиди ниҳоят-ул-амокин ли тасҳеҳи масофоти-л-масокин» («Муайян кардани марзҳои ниҳони сарзаминҳо барои санҷиши масофаи нуқоти аҳолинишин») марбут ба ҷуғрофиёи астрономист. То кунун аз он ягона дастхатте боқӣ мондааст, ки эҳтимолан ба қалами худи Берунӣ дар соли 1025 тааллуқ дорад ва дар Истамбул ниҳадорӣ мешавад. Дар муқаддимаи назариявии асар дар бораи муайян кардани арзҳои ҷуғрофиёӣ, фарқиятҳо дар таъини тули ҷуғрофии маконҳои алоҳида ва истифодаи амалии методҳои мавҷуд суҳан меравад [6, с. 255].

Ба навиштаи Берунӣ ҷуғрофиёнависони мусулмон зимни таъин кардани масофа се низомро ба қор мебарданд: якум мустақиман аз Батламиус (Птолемей) пайравӣ мекарданд; дуюм, тибқи методҳои ӯ мушоҳида ва таҳқиқ мекарданд; сеюм, аз хатсайри сафарҳои сайёҳон ва барид (почта) истифода мекарданд. Аз осори Берунӣ мушоҳида мешавад, ки худи ӯ ҳар се воситаро истифода карда, зимни додани маълумот дар бораи сарзаминҳои Эрони Шарқӣ (Хуросон ва Мовароуннаҳр) мушоҳидаҳои шахсиашро ба қор бурдааст [6, с. 256; 2,]. Ба сабаби он ки Берунӣ замони ҳар мушоҳидаи худро сабт мекард, имкони таҳияи феҳристи замони муфассали сафарҳои ӯ вучуд дорад.

Берунӣ дар асари зикршудааш бисёр одилона мегӯяд, ки ҷуғрофиёнависони мусулмон аз ҳамкасбони юнонии худ дар қори рушди донишҳои ҷуғрофиёнашон бартарии бисёр ҷиддӣ доштанд, яъне густариши фарҳанги мусулмонӣ дар қаламрави густардае аз Андалус дар ғарб то марзҳои Чину Ҳинд дар шарқ ва аз Ҷабашистон дар ҷануб то сарзаминҳои зиндагии славянҳо ва туркон дар шимол як бартариё ба ҷуғрофиёнависони мусулмон мебуд, то дар ин қаламрави васеъ бигарданд ва донишҳои ҷуғрофиёии худ ва шинохти муҳити атрофи худро беҳтар кунанд [6, с. 256; 2, с. 137–138].

Рисолаи мазкур ҳам мисли ақсар осори асримиёнагӣ ба сабаби бахшҳои алоҳида ё ҷузъиёти махсуси он дорои аҳаммият аст. Аз ҷумла, маълумоти Берунӣ дар ин асараш дар бораи таърихи заминшиносӣ (геологӣ)-и Хоразм ба сабаби вусъати дониш ва ҷунон андешаҳои саршор аз ҷасорат доштааш аҳаммияти хосе дорад. Таъсири асари мазкур ба дигар донишмандони соҳа, ки чанд аср баъд зистаанд, мушоҳида мешавад. Аз ҷумла, Мақризӣ дар асри XV бо истинод ба ин асари Берунӣ дар бораи қӯшишҳои қандани қорез (канал) миёни баҳри Сурх ва баҳри Миёназамин дар давраи қадим маълумот додааст.

Дар фазои илмӣ, аз ҷумла, илми шарқшиносӣ се асари Берунӣ, ки эҳтимолан таълифи онҳо дар як вақт, яъне соли 1030 ба анҷом расидааст, бештар шинохта шудаанд. Машхуртарини онҳо «ал-Қонуни-л-Масъудӣ фӣ-л-ҳайъа ва-н-нучум» («Қадвалҳои Масъудӣ доир ба ахтаршиносӣ ва ситораҳо») мебошад. Ба қавли донишмандони маъруф тамоми шухрати Берунӣ дар Шарқ маҳз ба ҳамин асар вобаста аст [6, с. 256]. Дар китоб ҳама он чизе, ки олимони тамаддунҳои қаблӣ ва ҳамзамонони муаллиф бо дидгоҳи интиқодии огоҳона ва радди афкор бидуни ғараз ба даст овардаанд, баррасӣ мешавад. «Қонуни Масъудӣ» ба шакли шеваи «Алмаҷистӣ»-и Батламиус (Птолемей) таълиф шуда, дар 12 китоб маълумоти умумӣ дар бораи ахтаршиносӣ, тригонометрия, риёзӣ, ҷуғрофиё ва астрологияро фаро гирифтааст. Дар он донишҳои қаблӣ истифода шуда, ҳамзамон, мушоҳидаҳои нав низ вориди он гаштаанд. Аз рӯи шакл ин асар феҳристи бузурги шахрҳо бар асоси арзу тули ҷуғрофӣ ва иқлим аст, ҷунонки дар рисолаҳои Ал-Хоразмӣ

дида мешавад. Чанбаи хоссу фарқкунанда ва мустақили асар ироаи тафсилоти бештар дар бораи вилоятҳои шарқии ҷаҳони ислом ва Ҳинд аст. Дар баъзе маълумоти асар навиштаҳои Батламиус ва Ал-Баттонӣ ба назар мерасанд. Ин асари Берунӣ шуҳрати беназире касб карда, донишмандони ҷуғрофиёнависи баъдӣ (Ибна-л-Қифтӣ, Ёқут, Абулфидо) аз он баҳраи фаровон бурдаанд. Аз ҷумла, ҷуғрофиёнависи маъруф Ёқути Ҳамавӣ гуфтааст: «[«Қонуни Масъудӣ»] нишони ҳама асарҳои, ки дар бораи риёзӣ ва ахтаршиносӣ буданд, бишуст» [14, с. 311].

Асари дигари Берунӣ «ат-Тафҳим ли авоил синооти-т-танҷим («Шарҳи асосҳои санъати ситорашиносӣ») мебошад. Аз рӯйи мазмун ва мундариҷа асари мазкур ба номи худ чандон мувофиқат надорад. Яъне, бо вучуди он ки номи асар марбути нучум (астрология) аст, аз рӯйи маълумоти дохили он мушоҳада мешавад, ки асар як донишнома (энциклопедия)-и бузургест, ки фарогири маълумоти марбут ба ҳандаса (геометрия), арифметика, ахтаршиносӣ, ҷуғрофиё ва ғ. мебошад.

Дар баҳши сеюми асари мазкур, ки ба ахтаршиносӣ бахшида шудааст, матолиби бисёре ба назар мерасанд, ки ба ҷуғрофиё тааллуқ доранд. Дар бораи яке аз он матолиб, ки ба мавқеи баҳрҳо дар қураи Замин марбут буд, дар ибтидои мақола сухан гуфта шуд. Матолиби дигар иборат аз шарҳи услуби муайянкунии арзу тури ҷуғрофиёӣ, иқлимҳо, ҳатти истаиво (экватор), тулуи офтоб, гунбади Замин (ки марбути фарзияи ҳамвор будани замин аст), дигар низомҳои тақсими замин ба башҳҳо ба ғайр аз иқлимҳо ва ғ. мебошанд. Қариб тамоми бахшҳои зикршуда дар таҳияи олмони китоб, ки Видеман анҷом додааст, маълуманд [6, с. 258–259].

Ҳамчунин, баробари чанд боби марбут ба ҷуғрофиё, зербобе бо номи «Дар бораи он ки дар иқлимҳои манотиқи ҷудоғона ҷӣ чизе воқеъ аст» вучуд дорад, ки аз ҷадвали машҳури Ал-Фарғонӣ фарқи ҷиддӣ дорад, ҳарчанд марзи иқлимҳо қариб яқсонанд.

Ба қавли И. Ю. Крачковский чизи қобили тавачҷуҳ он аст, ки баҳши тарҷумашуда дар бораи баҳрҳо дар тамоми дастхатҳои маълум харита (нақ-ша)-и давриеро бо худ дорад, ки мавқеи баҳрҳоро нишон медиҳад ва ду аср пас аз таълифи асар аз ҷониби Ёқути Ҳамавӣ таҳия шудааст [6, с. 258]. Яъне, асари мазкурро ба ҳеҷ вачҷ наметавон танҳо муқаддимае ба илми астрология (ахтарбинӣ, танҷим) донист. Агар матолиби хос ба илми мазкур рабтдоштаи асарро ба назар гирем, онро як кӯшише барои ҷудо кардани унсурҳои ақлии марбут ба ахтарбинӣ ё астрология шумурдан мумкин аст.

Крачковский И. Ю. аз қавли донишманди маъруфи олмонӣ Краузе масъалаи ба астрология бовар доштан ё надоштани Берунӣ ва астролог будан ё набудани ӯро баррасӣ карда, хулоса мекунад, ки тибқи баъзе ахбори дастрас Берунӣ ба масъалаи толеъбинӣ дар асоси ситораҳо, ки астрология машғули он буд, бо шубҳа ва баъдан ҳатто бо тамасхур менигарист. Аммо хоҳ ноҳоҳ мебоист мисли ҳар донишманди соҳаи ахтаршиносии он давра ва муҳит астролог дониста мешуд. Яъне, ин ки Берунӣ астрологи дарбори Маҳмуди Ғазнавӣ буд ё на, дақиқ нест, вале дар баъзе мавридҳои, ки мебоист дар ҷунин нақш бошад, кӯшиш кардааст, унсурҳои ақлии ин баҳши илмро дар мадди аввал гузорад, он тавр ки дар «Тафҳим» кардааст [6, с. 258].

Ҷуғрофиёнависи маъруфи асримиёнагӣ Ёқути Ҳамавӣ аз боби зикршудаи асари Берунӣ ва дар маҷмуъ аз тамоми навиштаҳои ӯ бисёр фаровон истифода кардааст. Ахбори овардаи Видеман ин андешаро комилан собит мекунад. Абулфидо низ аз навиштаҳои Берунӣ истифода кардааст. Шуҳрати ин асари Берунӣ, ҳамчунин, чанд дастхатти то замони мо боқимонда исбот мекунад. Яке аз онҳоро, ки Р. Райт соли 1934 дар ҷопи сангӣ омода кардааст, матни забони форсӣ низ дорад ва тахминҳои ҳам гуфта шуданд, ки ҳам шакли арабӣ ва ҳам форсии асар ба қалами ҳуди Берунӣ тааллуқ дорад [6, с. 258].

Асар аз рӯйи услуби нигориш ҳам аз дигар рисолаҳои Берунӣ фарқ дорад. Яъне, он дар шакли суолу ҷавоб навишта шудааст, ки ба қавли ҳуди муаллиф «ҳам зебост ва ҳам дарки он осонтар». Ин ҳарфҳои Берунӣ воқеият доранд, маҳз ҳамин асари ӯ донишномаест, ки фарогири тамоми маълумоти илмии замони муаллиф аст. Шуҳрати асар ҳам дар фарқ аз дигар рисолаҳои муаллиф ба сабаби он аст, ки шумораи дастхатҳои он бештар аз ҳама боқӣ мондаанд.

Асаре, ки Берунӣ дар ҳавзаҳои илми Аврупо машҳур кардааст, «Таҳқиқ мо лил Ҳинд» аст. Донишманди маъруфи рус В. Р. Розен (1849–1908) тавсифи хубе аз ин асар

кардааст, ки бо гузашти инак беша аз сад сол ҳамоно арзишманд аст. Ҳамчунин, барои вориди ҳавзаҳои илмӣ кардани «Таҳқиқ мо лил Ҳинд» донишманди олмонӣ К. Э. Заҳау хидмати шоёне кардааст. Ӯ солҳои 80-уми асри XIX дар асоси дастхатти мутааллиқ ба соли 1159, ки дастнависи ҳуди муаллиф доништа мешавад, нусхаи асарро ба забони англисӣ таҳия ба ва ба чоп омода кард. Шакли русии асар соли 1963 дар Тошканд чоп шудааст [3].

Ҳарчанд бахши аввали китоб дар бораи фарҳанги маънавии Ҳинд маълумот медиҳад, дар он маълумоти марбут ба ҷуғрофиё хеле зиёд аст. Хусусан, он дар бораи замин, дарёҳо (рӯдҳо), уқёнус, масоҳати давлатҳо, рӯдҳои Ҳинд ва сарчашмаҳои онҳо маълумоти ҷолибу арзишманд медиҳад. Дар бахшҳои аввали китоб маълумоти марбут ба мардумшиносӣ (этнология) ва дар бобҳои асосии он дар бораи афқору эътиқодоти мардуми Ҳинд ҳам мавҷуд аст [3, с. 64, 195].

Ба андешаи И. Ю. Крачковский арзиши вижа доштани китоб маҳз дар он ифода меёбад, ки асар дар баробари доштани ҳаҷми бузурги маълумоти ҷуғрофиёӣ фарогирандаи ахбори арзишманд дар бораи тасаввуроти ҷуғрофиёӣ ва кайҳоншиносии ҳиндӣ аст. Яъне, маҳз ин асар бисёр ҷанбаҳои илми ҷуғрофиё ва дар умум илмро дар миёни мусулмонон барои мо возеҳ месозад. Услуби навишти тамоми бобҳо қариб яқсон аст. Дар ҳар кадоми онҳо Берунӣ пас аз иброи мулоҳизоти умумии худ аз шумори зиёди муаллифону нависандагони ҳиндӣ иқтибос меорад, масоилро, ки онҳо тавзеҳ додаанд, навиштаҳои донишмандони мусулмон, юнониёни қадим, эронииёни қадим муқоиса карда, андешаи аслии ҳадашро дар ин маврид баён мекунад. Бидуни тардид, арзиши ин гуна асар ва навиштаҳо ба чунин шеваи нигориш чунон баланд аст, ки қобили қиёс бо дигар таълифот ҳам нест [6, с. 259].

Ду асари дигари маъруфи Берунӣ марбут ба даҳсолаи охири зиндагиаш ва замони ҳукумати султон Мавдуди Ғазнавӣ (1041–1048) мебошанд. Яке аз онҳо «Китоб-ул-ҷамоҳир фӣ маърифати-л-ҷавоҳир» ба филизоти маъданҳои гаронарзиш бахшида шуда, тавсифи 50 номгӯи онҳоро дар боби алоҳида фаро мегирад. Бе ироаи тафсилоти дигар дар бораи ин асар, ёдовар мешавем, ки аз осори ҷуғрофиёӣ асримиёнагӣ Берунӣ рисолаҳои мактаби классикии ҷуғрофиёнависӣ ва Ҷайҳониро истифода кардааст. Маводу ахбори марбут ба ҷуғрофиё дар асари зикршуда бисёр фаровон аст, аммо дарёфту истифодаи онҳо каме ба душворӣ даст медиҳад. Зеро барои ин кор бобҳои ҷудоғона ё бахшҳои асарро батафсил мутолиа карда, маҳз он вақт аз миёни дигар маълумоти тавсифӣ дар бораи маъданҳоро филизот ахбори ҷуғрофиёиро берун овардан ва истифода кардан мумкин аст.

Охири асари Берунӣ аз рӯи замони нашр «Китоб-ус-сайдана фӣ-т-тиб» дар бораи рустаниҳои шифой аст. Дар бораи ин асари Берунӣ то имрӯз мақолаву таҳқиқоти бисёре таълиф шудааст, ки ин ҷо ниёз ба рӯи муфассал ба онҳо надорем. Танҳо зикри ин нукта муҳим аст, ки ин асари Берунӣ ҳам маълумоти марбут ба ҷуғрофиё дорад, аз ҷумла аз ахбори он макони рӯйдани баъзе гиёҳҳо мушаххас карда мешавад.

Дар маҷмӯъ, маълумоте, ки Берунӣ вобаста ба ҷуғрофиё овардааст, барои ҷуғрофиёнависони баъдӣ маълум буд, ҳатто болотар ишора рафт, ки ҷуғрофиёнависони маъруфе чун Ёқути Ҳамавӣ, Абулфидо ва Мақризӣ аз навиштаҳои Берунӣ фаровон истифода кардаанд [14; 4]. Аммо баъзе дастовардҳои муҳимми ҳам назарӣ ва ҳам амалии ӯ идомадиҳандаи худро пайдо накарданд ва ҳамин тариқ илм аз баҳрабардорӣ аз онҳо маҳрум шуд. Аз ҷумла, нақша (харита)-ҳое, ки Берунӣ дар асоси тарҳҳои ҳандасӣ таҳия кардааст, чанд дастоварди дигари ӯ мавриди қорбурд ва такмил қарор нагирифтанд. Ҳатто дар Аврупои асримиёнагӣ ва замони Эҳё, ки дастовардҳои илми Шарқ фаровон истифода шуданд, аз осори Берунӣ чизе маълум набуд ва ё ба шеваи бисёр тира ва таҳрифшудае маълум буд. Осори Берунӣ ва дастовардҳои илмии ӯ аз асри XIX, аз замоне шуҳрат пайдо карданд, ки донишмандони аврупоӣ ба таври қиддӣ ба омӯзиши мероси ин олими барҷастаи Шарқ шуруъ карданд ва дар навиштаҳои ӯ кашфиёти муҳимми илмиро дарёфтанд.

Аз баррасии матолиби зикршуда метавон ба ин натиҷа расид, ки Берунӣ дар таҳқиқи масъалаҳои ҷуғрофиёӣ аз осори юнониён, аз ҷумла Батламиус фаровон баҳра бурда, ҳамзамон кашфиёти наво дар баъзе аз масъалаҳои ҷузъитари ин илм кардааст, ки воқеан

барои рушди минбаъдии ҷанбаҳои назариявӣ ва харитасозӣ ва муайянсозии арзу тули ҷуғрофияи маҳалҳои мушаххаси нақши арзишманд доранд.

Муқарриз: Камолов Х.Ш. – д.и.т., профессори ИТБМ ба номи А.Дониши АМИТ

АДАБИЁТ

1. Абурейхан Бируни. Избранные произведения. – Ташкент: Издательство Академии наук Узбекской ССР, 1957. -Том 1. –522 с.
2. Абурейхан Бируни. Избранные произведения. - Ташкент: Фан, 1973. -Том V. -Ч. 1. –650 с.
3. Абу Рейхан Бируни. Избранные произведения. Том 2: Индия. Пер. А. Б. Халидова, Ю. Н. Завадовского, комм. А. Б. Халидова, В. Г. Эрмана. – Ташкент: Академия наук Узбекской ССР, 1963. – 728 с.
4. Абулфидо Имомуддин Исмоил ибни Нуруддини Аюбӣ. Таквим-ул-булдон. Тарҷумаи Абдул Муҳаммад Оятӣ. -Техрон, 1347 х. ш., –910 с.
5. Ибни Курбон. Дар дуруҳаи фано ва эҳёи миллати қадим. -Душанбе, 2007,
6. Крачковский И. Ю. Избранные сочинения, том 4, Арабская географическая литература / И. Ю.Крачковский. - М., 1957 – 928 с.
7. Komili A. Indian Mathematics of Abu Reyhan Biruni // Biruni International Conference The 965th Demise Anniversary of the Great Scholar of Iran and World Abu Rayhan Biruni. Senate House Hall, University of Dhaka. February 05-06, 2014. – P. 14-16.
8. Kamiar, M. (2008). Brilliant Biruni: A Life Story of Abu Rayhan Mohammad Ibn Ahmad. Scarecrow Press. p. 156. ISBN 9780810862449.
9. Quatremère E. M., Mélanges d'histoire et de philologie orientale. Paris, 1861, 45 pp.
10. Nasr S. H. An introduction to Islamic cosmological doctrines: conceptions of nature and methods used for its study by the Ikhwān al-Ṣafāʾ, al-Bīrūnī, and Ibn Sīnā, 2nd edition, Revised. SUNY Press, 1993. P. 111.
11. Starr, S. Frederick (12 December 2013). "So, Who Did Discover America? / History Today". History Today. Retrieved 2018-07-06.
12. George Sarton. Introduction to the history of science. v.1, from Homer to Omar Khayyam. Carnegie institution of Washington, 1927. —858 pp.]
13. Ён Чин Ан, Джураев Зухриддин. Краткое изложение: вклад аль-Бируни в географию // Экспериментальные и теоретические исследования в современной науке. Сборник статей по материалам ХСІ международной научно-практической конференции. -№ 7 (83) Июль 2023 г. –С. 10–25. ISSN 2587-9189.
14. Ёкути Ҳамавии Бағдодӣ. Тарҷумаи «Муъҷам-ул-булдон». Китобхонаи онлайнии Tarikheslam.com@gmail.com. Ҷилди 1 –1064 с. - Ҷилди 2 –990 с.

ДОНИШҲОИ ҶУҒРОФИЁИ БЕРУНӢ ВА НАҚШИ УСУЛҲОИ ТАҲҚИҚИИ Ӯ ДАР РУШДИ ИЛМИ ҶУҒРОФИЁ

Дар бораи зиндагӣ ва осори яке аз бузургтарин донишмандони Шарқ – Абурайҳони Берунӣ (973–1048) то кунун таҳқиқоти зиёде анҷом дода шуда, рисолаву мақолаҳои бисёр таълиф ва ба нашр расидаанд. Аммо ин пажӯхиш дар ҷаҳорҷӯбаи мақолаи илмӣ ба масоили донишҳои ҷуғрофияӣ ва саҳми Абурайҳон Берунӣ дар рушди илми ҷуғрофия бахшида шудааст. Муаллифон назари донишмандони ватаниву хориҷӣ, ки шахсият ва осори Беруниро таҳқиқ кардаанд, баррасӣ карда, хидматҳои шоистаи ӯро дар рушди илмҳои замони ӯ довар шудаанд. Дар мақола таъкид гардидааст, ки Берунӣ на танҳо донишманди илми ҷуғрофия, балки олими тамоми илмҳои замони худ буда, дар рушди илмҳои риёзӣ-табӣӣ ва таърихӣ (ҷомеашиносӣ) саҳми бузург доштааст. Метавон гуфт, ки шуруи қарни ӯздаҳум барои илм дар Шарқ маҳз ба сабаби ҳузурӣ ӯ бисёр зебо ва рамзӣ сурат гирифтааст. Таҳқиқи осори Берунӣ шаҳодат медиҳад, ки донишҳои ҷуғрофии Берунӣ дар радифи дигар илмҳои фаротар ва хеле густарда аст. Ин андеша дар асарҳои ӯ – «Осор-ул-боқия» ва «Таҳқиқ мо ли-л-Ҳинд» исбот гардидаанд. Хусусан, маълумоти ӯ дар бораи қадим мақонхоро фаро гирифтани оби баҳру уқёнусҳо дар рӯи Замин воқеан кашфиётест, ки то замони зиндагӣ дар осори дигари ҷуғрофияӣ дида намешавад. Донишҳои ҷуғрофияи Берунӣ бо сабаку услуби хоси нигориш аз ҷуғрофиянигорони қаблӣ ва баъдӣ тафовут дорад. Таҳлилҳои нишон дод, ки донишҳои ҷуғрофияи Берунӣ барои ҷуғрофиянигорони баъдӣ ҳамчун манбаи муҳим ба таври васеъ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: Абурайҳон Берунӣ, ҷуғрофия, таҳқиқ, арзу тӯл, сарзамин, баҳр, дарё.

ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ЗНАНИЯ БИРУНИ И ЗНАЧЕНИЯ ЕГО МЕТОДОВ ИССЛЕДОВАНИЯ В РАЗВИТИИ ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ НАУКИ

О жизни и деятельности одного из крупнейших ученых Востока Абу Рейхана Бируни (973–1048) до наших дней было проведено множество исследований, написано и опубликовано много книг и статей. В рамках исследовательской статьи авторы попытались проанализировать и обсудить географические знания и роль методов, использованных Абу Рейханом Бируни в развитии географической науки. Авторы, обсуждая взгляды отечественных и зарубежных учёных, исследовавших биографию и творчество Бируни, отметили его заслуги в развитии современной науки. В статье подчеркивается, что Бируни был не только знатоком географии, но и хорошо знал все науки своего времени, и внес большой вклад в развитие математико-естественных и исторических (общественных) наук. Можно сказать, что начало одиннадцатого века было плодотворным и символическим для науки Востока именно благодаря его присутствию. Изучение трудов Бируни показывает, что географические

знания Беруни были обширными наряду с другими сферами науки. Эта оценка подтверждается его произведениями – «Асар-уль-Бакия» и «Тахкик ма лиль-Хинд». В частности, его сведения о тех частях Земли, которые покрыты морями и океанами, являются действительно открытием, которого не наблюдаем в других географических трудах до его эпохи. Географические знания Беруни отличаются особым стилем научного мышления от сочинений предшествующих и более поздних географов. Анализ рассмотренного материала показал, что географические знания Беруни широко использовались в качестве важного научного источника со стороны поздних географов в сочинении научных трудов.

Ключевые слова: география, исследования, широта, долгота, земля, море, река.

GEOGRAPHICAL KNOWLEDGES OF BIRUNI AND THE ROLE OF HIS RESEARCH METHODS IN THE DEVELOPMENT OF THE SCIENCE OF GEOGRAPHY

About the life and works of one of the greatest scholars of the East - Abu Rayhan Biruni (973-1048), many researches have been carried out and many theses and articles have been written and published. The authors tried to analyze and discuss the geographical knowledge and the role of the methods used by Aburaykhan Biruni in the development of the science of geography within the framework of the research article. The authors, discussing the views of domestic and foreign scientists who studied the biography and work of Biruni, noted his merits in the development of modern science. The article emphasizes that Biruni was not only an expert in geography, but also knew well all the sciences of his time, and made a great contribution to the development of mathematical, natural and historical (social) sciences. We can say that the beginning of the eleventh century was very fruitful and symbolic for the science of the East precisely because of his presence. A study of Biruni's works shows that Biruni's geographical knowledge was extensive, along with other areas of science. This assessment is confirmed when paying attention to his works - "Asar-ul-Bakiya" and "Tahqiq ma lil-Hind". In particular, his information about those parts of the Earth that are covered by seas and oceans is truly a discovery that we do not see in other geographical works before his era. Biruni's geographical knowledge differs in a special style of scientific thinking from the writings of previous and later geographers. Analysis of the material considered showed that Biruni's geographical knowledge was widely used as an important scientific source by later geographers in the composition of scientific works.

Keywords: geography, research, latitude, longitude, land, sea, river.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сафарзода Некруз Шодӣ* - Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи А. Дониши АМИТ, номзади илмҳои таърих, ходими калони илмӣ, шӯъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нав. **Суроға:** 734025, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи академикҳо Рачабовҳо, 7. Телефон: **(+992) 985880810**. E-mail: **nekruz_tj@mail.ru**

Умаров Абдуллоҳҷа Курбанҷаев – Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, номзади илмҳои таърих, дотсент, кафедраи таърихи халқи тоҷик. **Суроға:** 734003, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Телефон: **981059889**. E-mail: **abdullo1189@mail.ru**

Сведения об авторах: *Сафарзода Некруз Шодӣ* – Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша Национальной академии наук Таджикистана, кандидат исторических наук, старший научный сотрудник, отдел древней, средневековой и новой истории. **Адрес:** 734025, город Душанбе, Республика Таджикистан, улица академиков Раджабовых, 7. Телефон: **(+992) 985880810**. E-mail: **nekruz_tj@mail.ru**

Умаров Абдуллоҳҷа Курбанҷаев – Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айнаи, кандидат исторических наук, доцент, кафедра истории таджикского народа. **Адрес:** 734003, город Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 121. Телефон: **981059889**. E-mail: **abdullo1189@mail.ru**

Information about the authors: *Safarzoda Nekruz Shodi* – Institute of History, Archeology and Ethnography named after. A. Donish National Academy of Sciences of Tajikistan, Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher of the Department of Ancient, Medieval and Modern History. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Academicians Radjabov street, 7 Phone: **(+992) 985880810**. E-mail: **nekruz_tj@mail.ru**

Umarov Abdulkhodzha Kurbankhodzhaevich - Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of History of the Tajik People. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 121. Phone: **981059889**. E-mail: **abdullo1189@mail.ru**

ТДУ:1+291.1(575.3)

**ҲАМЗИСТИИ ФАРҲАНГИ ДУНЯВӢ ВА ДИНӢ ДАР ҚОМЕАИ МУОСИРИ
ТОҶИКИСТОН**

Абдухалилзода К.А.

Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино

Агарчанде баъзе муҳаққиқон дунявият ва динро арзишҳои хилофи ҳамдигар ба қалам дода, онҳоро ба ҳам муқобил мегузоранд [1, с.132; 2], лекин таҷрибаи таърихӣ Тоҷикистон дар даврони истиқлол амалан исбот намуд, ки ба ҳам муқобилгузори онҳо оғӣ аз асосҳои илмӣ буда, ба ягон навъи танқид тобовар нест. Чунин муҳаққиқон дунявият ва динро чун низом ва ниҳоди комилан шахшудамонда арзёбӣ намуда, усулҳои диалектикӣ таҳқиқро сарфи назар менамоянд. Онҳо дарк намеkunанд, ки мафҳумҳо ифодакунандаи робита ва муносибатҳои муҳим ва зарурии ҳаёти ҷамъиятӣ буда, бо тағйирёбии муҳити зист ё татбиқи ду унсурӣ фавқуззикр мафҳумҳо низ аз лиҳози мундариҷа тағйир меёбанд. Аз ин ҷо мантиқан чунин бардошт ҳосил мегардад, ки ду мафҳуми зикршударо ҳамчун мафҳумҳои шахшудамонда набояд баррасӣ намуд. Ба таври мисол, агар диндорӣ мардуми имрӯзаро бо диндорӣ мардуми ҷомеаи ибтидоӣ муқоиса намоем, мебинем, ки байни онҳо тафовути зиёд вучуд дорад. Ин тафовутҳо маҳсули муҳитҳои мухталифи ҳастии дин маҳсуб меёбанд. Ба ҳамин монанд шароитҳои амалӣ гардидани асл ё низоми дунявият низ мухталиф мебошанд. Агар дар як муҳит дар зери мафҳуми дунявият ҳамзистии мусолимадомези адёни мухталиф фаҳмида шавад, дар муҳити дигар ҷудоии дин аз давлат фаҳмида мешавад. Ба ҳамин монанд муҳити ҳосси ҳамзистии онҳоро на ҳамчун муҳите, ки ду унсур ҳамдигарро истисно меkunанд, балки муҳите, ки ин унсурҳо ҳамдигарро дар назар доранд, бояд арзёбӣ намуд. Бидуни тартид муҳити Тоҷикистон ба чунин муҳити хос дохил мешавад. Аммо ин муҳит худ ба худ пайдо нашудааст. Ин муҳит аз тарафи шахси дурандеш, ақлгаро, ватандӯст, ғамхори воқеии миллат Эмомалӣ Раҳмон эҷод гардид. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон вазъи бавучудомадаро амиқ ва ҳаматарафа таҳлил намуда, ягона роҳи дурустро барои ояндаи миллат дар ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва динӣ диданд. Вазъияти бавучудомадаро Пешвои миллат дертар дар асарашон «Уфқҳои истиқлол» ба таври зер тавсиф намудаанд: «Дар он рӯзҳо, ки мо ба тозагӣ аз зери идеологияи мутлақгаро озод шуда будем, доираҳои муайяни хориҷӣ бесуботии сиёсӣ идеологияи ҷомеаро пайти муносиб дониста, меҳостанд ҷомеаи моро ба зери идеологияи дигар дароварда, сохти дилхоҳи давлатии худро дар Тоҷикистон бунёд созанд. Баъзе нерӯҳои аз назари сиёсӣ бетаҷрибаи дохилӣ зери таъсири ғояҳои онҳо сохтани як давлати идеологияи дигарро саросемавор дастгирӣ намуданд. Аммо онҳо ин воқеиятро ба эътибор нагирифтанд, ки низоми сиёсӣ идеологияи дарназардошташон ба воқеияти Тоҷикистони пасошуравӣ, ба сатҳу тарзи тафаккури мардуми кишвар ва ба хусусиятҳои равандҳои сиёсӣ геополитикии минтақа созгор нест. Агар Тоҷикистон ба ин варта фуру мерафт, мо ҳаргиз аз гирдоби ихтилофоти ақидавии дохилӣ ва низоъҳои беохир бо кишварҳои ҳамсоя ва ҷаҳони хориҷ берун намеомадем. Аз ин рӯ, интиҳоби тарзи давлатдорӣ дунявӣ интиҳоби дуруст, огоҳона ва ҷиддии ҷомеаи Тоҷикистон дар он рӯзҳои мушкул буд» [5, с.15,16].

Воқеан ҳам, баъд аз пошхӯрии Иттиҳоди Шуравӣ, ки аҳли ҷомеаро дар руҳияи идеологияи марксистӣ тарбия менамуд, дар Тоҷикистон нерӯҳои дингаро дар зери таъсири нерӯҳои муайяни манфиатҷӯӣ хориҷӣ қувват гирифтанд. Тез неру гирифтани кишрҳои дингаро ба сабаби он буд, ки дини ислом дар байни аҳли ҷомеа, ки ҳамагӣ мусулмон буданд, таъсиру нуфузи қавӣ дошт. Аз диндорӣ мардуми тағйирёбии вазъи сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ҳам нерӯҳои хориҷӣ ва ҳам кишрҳои дингаро хеле хуб истифода бурдани шуданд. Аз ин рӯ, кишри мутаассиби ҷомеа бо дастгирии нерӯҳои ифротӣ хориҷӣ ба майдони сиёсат ворид шуда, барпо намунани низоми диниро дар кишвар ҳадафи хеш қарор доданд. Дар ин росто нерӯҳои солимфикру ақлгаро низ ба майдони

мубориза ворид гардида, аз арзишҳои дунявӣ хеш дифоъ намуданд. Вазъияти баамаломата хеле мушкил ва мураккаб буд. Барои пешгирии парокандашавии миллат, пойдоии сулҳу субот, ҳифзи якпорчагии кишвар, ваҳдати миллӣ, ояндаи дурахшони миллат ба инобат гирифтани орзуи ормонҳои маънавӣ тамоми кишрҳои чома зарур ва хатмӣ буд. Бар дӯши Пешвои миллат вазифаи воқеан ҳам хеле мушкил ва масъулиятталаб вогузор шуда буд. Роҳе бояд интиҳоб мегардид, ки тамоми кишрҳои чомаеро муттаҳид менамуд. Роҳи бар асоси таълимоти динӣ муқарраргардида чомаеро ба ҳадафҳои стратегияш бурда намерасонид. Зеро зиёиёни равшанфикри чома нағз медонистанд, ки барои роҳи зикршуда назарияи рушди иқтисодию сиёсӣ ва фарҳангӣ бегона аст. Табиати ин роҳ пешрафту тараққиро намерасонад. Сониян, роҳи зикршуда, пеш аз ҳама, манфиатҳои мардуми озодфикру ақлгаро ва дунявимаобро сарфи назар менамуд. Солисан, зимни пешбурди чома тибқи таълимоти динӣ пешвоёни дин қодир набуданд, ки бо дарназардошти талаботҳои иқтисодию сиёсӣ ва фарҳангии чомаи муосир рушди чомаеро ба роҳ монанд. Ахиран, таҷрибаи баъзе кишварҳои мусулмоннишин амалан нишон медод, ки дар садаи ХХI зиста, арзишу меъёрҳои асримиёнагиро роҳнамои хеш қарор додан хатои бузург буда, оқибат бо пушаймонӣ анҷом хоҳад ёфтунасли имрӯза дар назди наслҳои минбаъда абадан гунаҳгор хоҳад монд. Аз ин рӯ, ягона роҳи дуруст роҳи бунёди чомаи дунявӣ буд. Муҳимият ва зарурати ин роҳро дарк намуда, аллакай дар Сессияи XVI Шурои Олӣ сарвари кишвар таъкид карда буданд: «Шахсан ман тарафдори давлати дунявӣ!»». Ҳамин тариқ, маҳз бо ташаббус ва нишондодҳои оқилона ва дурандешонаи Пешвои миллат чомаи тоҷик роҳи давлатдории дунявиро пеш гирифт ва таърихи 30-соли сипаригардида ба таври возеҳ собит намуд, ки дар ин самт вай роҳи ҳақиқатан ҳам созанда, мурососоз, бунёдкорона ва ободкоро интиҳоб намудааст. Афзалияти роҳи интиҳобшударо Пешвои миллат хеле равшан ва оммафаҳм ба таври зер баён намудааст: «Бартарии низомии дунявӣ давлатдорӣ дар он аст, ки дунявӣ дар муқобили ҳеҷ мафкураи дигар қарор намегирад ва ихтилофи идеологиро ба вучуд намеоварад. Ба таври дигар, дунявӣ як шароит буда, аз як тараф, баробарӣ ва фаъолияти баробару яқсонии мафкураҳои гуногунро дар назди қонун қанолат медиҳад, аз ҷониби дигар, имкон намедиҳад, ки як мафкура худро идеологияи давлатӣ эълон карда, пайравони мафкураҳои дигарро зери фишор қарор диҳад. Ин моҳияти низомии дунявӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар банди ҳаштуми Конституцияи кишварамон сабт шудааст» [5, с.16]. Воқеан ҳам, дунявӣ дар доираи қонунҳои қабулшуда ба тамоми мафкураҳои имконияти баробари рушд ва нумуро фароҳам оварда, бо ин роҳи пешии роҳи ҳама гуна ихтилофоти идеявиро мегирад ва ҳамин тавр, фазои сулҳу оромӣ дар чома таъмин менамояд. Ба қавли дигар, дар фазои дунявӣ ҳама гуна ниҳод ё иттиҳодия маҳз ба иҷрои рисолати хеш машғул гардида, аз доираи он берун намебарояд.

Ҷанбаи муҳими низомии дунявӣ, ҷуноне ки Сарвари кишвар таъкид намудаанд, дар он ифода меёбад, ки «муносибати давлат бо иттиҳодияҳои динӣ дар асоси принципҳои ҷудо будани ташкилотҳои динӣ аз давлат, ба қорҳои давлат мудохила накардани ташкилотҳои динӣ, озодии фаъолияти иттиҳодияҳои динӣ дар доираи қонунгузориҳои ҷорӣ» [5, с.318] ба роҳ монда мешаванд. Аз талаботи мазкур набояд ҷунин бардошт намуд, ки дин ба давлат ё давлат ба дин муқобил гузошта шуда бошанд. Онҳо муқобил нестанд, онҳо танҳо бояд тибқи вазифа, таъинот ва мақоми худ фаъолият намоянд. Давлат ташкилоти сиёсӣ аст, ки идоракунии чомаеро дар қаламрави муайян ба уҳда дорад. Барои дуруст идора намудани чома давлат вазифадор мегардад, ки фаъолияти тамоми ниҳодҳоро дар ҳудуди кишвари муайян ба танзим дарорад. Ҷун дин ниҳодест, ки ҳадафи асосии он ибодати Ҳудост, пас бояд маҳз ҳамин ҳадафро пайгирӣ намояд. Ҷун ҳадафи дин ва ҳадафи давлат аз ҳам ҷудо мебошанд, пас дин ва ташкилотҳои динӣ набояд ба қорҳои давлат дахлат намоянд. Зеро фаъолияти давлат ҷанбаҳои иқтисодию сиёсӣ ва фарҳангӣ иҷтимоии ҳосеро шомил мебошад, ки онҳо бо тағйирёбии пешрафти чома тағйир хоҳанд ёфт. Дар ҳолате, ки дин бо таълимоти худ хусусияти тағйирнопазир ва устувор дошта, ҷавобгӯии навгонҳои сиёсӣ иқтисодӣ ва фарҳангии замони нав нест. Аз ин рӯ, ҷудо будани ташкилотҳои динӣ аз давлат барои ҳарду ниҳод як амри ногузир ва муфид буда, қабили ҳамкории самарабахши онҳо маҳсуб меёбад. Ҷамҷунин, талаботи «озодии фаъолияти ташкилотҳои динӣ дар доираи қонунгузориҳои ҷорӣ» низ ба хотири монеа эҷод

намудан ба воридшавии ҳама гуна андеша ва афкори ифротӣ ба давлат ё пешгирӣ намудани фаъолияти ташкилотҳои ифротии динӣ ироа гардидааст. Яъне, ин ҷо низ мақсади давлат ҳифзи арзишҳои пок ва созандаи динӣ аз таъсири андешаҳо, таълимот ва ғояҳои ифротии ташкилотҳои хатаровари динсурат мебошад, ки ҳадафшон коштани тухми тафриқаю низоъ дар байни аҳли ҷомеа аст. Аз ин нуқтаи назар, талаботи мазкур низ барои ҳифзи дину арзишҳои динӣ нигаронида шудааст.

Чи хеле ки дида мешавад, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон роҳро барои ҷомеа интиҳоб намуд, ки дар он ҳам фарҳанги дунявӣ ва ҳам фарҳанги динӣ муросоқорона фаъолият менамоянд ва барои рушду фаъолияти озодонаи якдигар мусоидат менамоянд. Аз ин нуқтаи назар, бояд эътироф намуд, ки ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва динӣ, ки дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон дар давраи истиқлолият амалӣ гардид, аз нодиртарин падидаҳои таърихӣ башарият маҳсуб меёбад, ки архитектори бевоситаи он Пешвои миллат маҳсуб меёбад. Ҳамин ғамхорӣи Пешвои миллат ва дурандешӣи ӯ сабаб гардид, ки имрӯз дар кишвар фазои сулҳу оромӣ ҳукмрон аст ва намояндагони тамоми миллатҳо ва мазҳабҳо бародаронаю дӯстона умр ба сар мебаранд. Зеро роҳе, ки Пешвои миллат нишон дод, роҳи сулҳу дӯстӣ, бародарию баробарӣ ва ҳамзистии арзишу фарҳангҳои мухталиф буд. Ин роҳ, бешак, аз замири қалби Пешвои миллат, аз табиати пурмехри инсондӯстонаю фарҳангмаобонаи Пешвои миллат маншаъ мегирад. Муҳаққиқони фаъолияти созандагии Пешвои миллат дуруст қайд менамоянд: «Нияти ӯ, мароми ӯ неқ буд, ки ҳама ба некӣ анҷомид. Ӯ мисли як ситораи бахт, як рӯшноии фараҳбахш аз миёни мушкилию монеаҳо, торикию зулмот на танҳо солим гузашт, балки бо ғами халқ, фикри мардум ва умеди начоти миллат шарик ва ҳамдастон шуда, аз руҳи ниёғони миллат ғизо гирифта, бо нияти неки худ аз мадади Худованд баҳраманд шуда, мисли офтоб зимистони қаҳратуни миллатро ба баҳори сарсабз табдил дод» [4, с.51]. Муҳаққиқон воқеан ҳам хеле дуруст қайд намуданд, ки чун ниятҳои Пешвои миллат неқ буданд ва барои ифодаи манфиатҳои мардум нигаронида шуда буданд, аз ин рӯ, ҳамаи онҳо ба некӣ анҷом ёфта, амалӣ гардиданд. Онҳо воқеъбинона хеле бамаврид таъкид намуданд, ки Пешвои миллат аз руҳи ниёғони миллат ғизо гирифта, тамоми кӯшишу ғайрат ва ҳастии худро баҳри начоти миллат сафарбар намуд. Ҳамин роҳи начот барои миллат ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва динӣ буд, ки имрӯз дар ҷомеаи муосири тоҷик баъд аз ба даст овардани истиқлолият шоҳиди он ҳастем.

Пешвои миллат роҳи начоти миллатро дар низоми дунявӣ дида, яке аз вазифаҳои низоми дунявиро ҳифзи дин ва арзишҳои динӣ донистанд. Ҳамин ҳадафи дурандешона ва оқилона ва ҳамин нияти пок ва эҳтиром ба арзишҳои динӣ асос гардиданд, ки Пешвои миллат Пайғамбари исломро «Бузургтарин марди ҷаҳон ва паёмбари дини барҳақ» [7, с.129] номиданд. Худи ҳамин тавсифи Пайғамбар аз тарафи Пешвои миллат нишони эҳтироми бузурги ӯ ба дини ислом аст. Муносибати эҳтиромонаи Пешвои миллат нисбати Пайғамбари ислом дар мақолаи ба пайғамбари ислом бахшидааш, махсусан дар андешаҳои зерини ӯ хеле барҷаста ифода ёфтаанд: «Таълимоти ислом саршори ғояҳои баробарӣ, бародарӣ, адолати иҷтимоӣ буда, аз миён бурдани тафриқаи наҷодӣ, имтиёзҳои табақавӣ, мансубияти миллию маҳаллӣ ва ҳама гуна нобаробарӣҳои ҷомеаро пеш мегузошт ва табиист, ки дар атрофи Паёмбар (с) Салмони Порсӣ барин солимфикрону хирадмандони адолатпарварро гирд меовард» [7, с.131]. Чи хеле ки аз баҳогузорӣ ва нигоҳи мусбӣи Пешвои миллат маълум мегардад, вай ба табиати адолатпарваронаи таълимоти ислом боварӣ дошт ва бад-ин сабаб аз он пуштибонӣ намудааст.

Муносибати неқбинона ва хайрхоҳонаи Пешвои миллат ба дини ислом зимни таҳқиқи ҳаёт ва фаъолияти Имоми Аъзам-пешвои ҳанафимазҳабони ҷаҳон низ ифода ёфтааст. Пешвои миллат барҳақ таъкид намудаанд, ки «Корномаи ин шахсияти бузург ва нобиғаи асил дар дунёи илму маонӣ то ба ҳанӯз асрори зиёди нокушуда дорад, ки пажӯҳиши доманадорро тақозо менамояд. То имрӯз сари мавзуи ватани аҷдодӣ ва насабу куняи ӯ баҳсу мунозираҳо идома доранд. Аммо таъкиди ин ҳақиқат бамаврид аст, ки аксари муаллифони пешин ва муҳаққиқони муосир эътироф намудаанд, ки Имоми Аъзам бидуни шакку шубҳа аслан тоҷик аз сарзамини тамаддунхези Хуросони Бузург, саҳеҳтар ғӯем, аз шарқи ин хитгаи бузург будааст, ки дар он ҷо аҷдодони асили тоҷикон зиндагӣ доштанд ва фарҳанги пурбори ҷаҳоншумулро эҷод намуданд» [7, с.158].

Ҳамин тариқ, хусусияти асосии ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва динӣ дар ҷомеаи Тоҷикистон маҳз дар сиёсати пешгирифтаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ифода меёбад. Яъне, бунёди ҷомеаи демократӣ, дунявӣ, ҳуқуқбунёд ва ҳимоя аз дину арзишҳои динӣ шоҳсутуни ҷомеаи Тоҷикистонро ташкил менамояд. Ва дар заминаи хусусияти баёнгардида хусусияти дигари ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва динӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон аз худ дарак медиҳад. Ин хусусият модели нави ҷомеаи дунявист. Ин модел дар заминаи ба инобат гирифтани дину диндорӣ мардуми кишвар ба миён омадааст. Агар дар моделҳои дигари ҷомеаҳои дунявӣ дунявият, дин ва арзишҳои диниро маҳдуд намоянд ва ё онҳоро инкор намоянд, модели тоҷикии ҷомеаи дунявӣ барои дин ва арзишҳои динӣ шароити мусоиди татбиқ муҳайё менамояд. Яъне, дунявияти ҷомеаи тоҷик диниятро инкор не, балки дар назар дорад. Ба қавли дигар, дунявияти ҷомеаи тоҷик бидуни диният арзи вучуд карда наметавонад. Инкор намудани диният ва ё бидуни диният арзи вучуд намудани дунявият маънои ба инобат нагирифтани ё инкор намудани дини мардуми кишварро дар назар дорад, ки ин имконнопазир аст. Ҳамин навъи зуҳури модели дунявиятро дар шакли зуҳури диният дар шароити ҷомеаи тоҷик дар далелҳои зерин мушоҳида менамоем:

1. Сардори давлат ҳар сол дар моҳҳои идҳои Рамазон ва Қурбон мардуми мусулмони кишварро бо фарорасии идашон пайваста табрик менамояд ва барои онҳо орзуҳои некро таманно менамояд. Аз ҷумла, дар Паёми имсолаи Пешвои миллат ба муносибати моҳи Рамазон омадааст: «Ҳамватанони азиз! Ҳамаи шуморо ба муносибати моҳи шарифи Рамазон, ки фардо фаро мерасад, самимона табрик гуфта, ба ҳар хонадони кишвар файзу баракат, рӯзгори ободу осуда ва сулҳу оромӣ орзу менамоем. Дар ин моҳи муборак, баробари ба ҷо овардани фаризаву суннатҳои динӣ, иҷрои амалҳои солах, аз ҷумла хайру эҳсон ва дастгириву навозиши ятимону маъҷубон ва камбизоатҳову муҳтоҷон аз сифатҳои шоиставу башардӯстонаи ҳар як мусулмони савобҷӯ мебошанд... Ба ҳамватанони азиз мурочиат карда, боз як нуктаи муҳими дигарро хотирнишон месозам, ки дар раванди анҷом додани фаризаҳои динӣ мо бояд ба одоби масҷидравӣ низ диққат диҳем. Масҷид ҷойи тоату ибодат ва макони тарбияи руҳиву маънавии мардуми мусулмон аст. Худованд дар сураи «Ҷумъа»-и Қуръони маҷид доир ба одоби масҷид чунин мефармояд: «Ва чун намоз поён ёфт (аз пайи ризку рӯзӣ), дар замин пароканда шавед ва ризқи Худоро талаб кунед...». Аз ин бармеояд, ки чун намоз хонда шавад, мусулмонон бояд барои ба даст овардани ризку рӯзии аҳли хонадони худ аз пайи заҳмат ва кор шаванд... Бори дигар фаро расидани моҳи шарифи Рамазонро ба кулли мардуми шарифи Тоҷикистон табрик гуфта, ба ҳар як хонадони кишвар тандурустӣ, ризку рӯзии фаровон ва имони комил орзу менамоем. Фарорасии моҳи шарифи Рамазон муборак бошад, ҳамватанони азиз!» [3]. Чи хеле ки мебинем, Пешвои миллат ба арзишҳои динӣ эҳтироми самимӣ қоиладар мебошанд ва ҳар сол мардуми шарифи Тоҷикистонро бо ин иди динияшон табрику таҳният менамоянд.

2. Тибқи Конститутсияи рӯзҳои иди Рамазон ва Қурбон рӯзҳои истироҳат эълон шудаанд.

3. Имрӯз дар кишвар қариб панҷ ҳазор масҷид амал менамояд, ки дар муқоиса нисбат ба ҳар кишвари собиқ шуравӣ нисбат ба ҳар сари аҳоли зиёдтар мебошад. Ба таври мисол, дар Русия, ки 209 миллион мусулмон дорад, ҳамагӣ шаш ҳазор масҷид фаъолият менамояд. Илова бар ин, қариб дар аксари масҷидҳои кишвар тамоми шароитҳо барои тоату ибодат муҳайё мебошанд. Бояд қайд намуд, ки масҷидҳои имрӯза аз масҷидҳои замони шуравӣ ба маротиб зеботар, фарохтар ва бо тамоми лавозимот муҷаҳҳазтар мебошанд.

4. Дар Тоҷикистон бо супориши Пешвои миллат Қуръон ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст, то ин ки мардуми мусулмони кишвар аз таълимоти ислом бохабар бошанд. Бо ҳамин мақсад сарчашмаи дигари асосии таълимоти ислом - «Саҳеҳ»-и Бухорӣ низ ба тоҷикӣ тарҷума шудааст.

5. Соли 2009 бо ташаббуси Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон 1310 - солагии асосгузори мазҳаби ҳанафӣ - Имом Абуҳанифа дар кишвар таҷлил гардид, ки ин падида аз муносибати эҳтиромонаи Ҳукумати кишвар ба арзишҳои динӣ далолат менамояд. Вобаста ба таҷлили солгарди ин донишманди бузурги тоҷиктабори дини ислом дар кишвар конференсия байналмилалӣ доир гардид, ки дар он донишмандони дин аз нуктаҳои

мухталифи дунё дар он ширкат варзиданд ва фаъолияти илмӣ-диниӣ Имоми Аъзамро васеъ таҳқиқ намуда, дахҳо китоб ба нашр расониданд. Дар соли зикршуда филми таърихӣ-бадеӣ доир ба ҳаёт ва фаъолияти Имоми Аъзам тавассути телевизиони марказӣ паҳш гардид, ки бешак, аз сиёсати динпарварони Ҳукумати ҷумҳурӣ дарак медиҳад. Ҳамчунин, соли 2010 шаҳри Душанбе Маркази Фарҳанги Исломи эълон гардиду ҷашни 1200 - солагии Имом Бухорӣ, ки китобаш “Саҳеҳ” муътамадтарин маҷмуаи ҳадисҳои Пайғамбари ислом эътироф шуда, баъд аз Куръон сарчашмаи дуҷуми таълимоти исломӣ ба ҳисоб меравад, таҷлил гардид. Ҳамаи ин, аз муносибати эҳтиромонаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дин ва арзишҳои динӣ шаҳодат медиҳанд.

6. Дар ҷумҳурӣ муассисаи махсус дар сатҳи вазорат фаъолият менамояд, ки вазифааш аз танзими оқилонаи фаъолияти динӣ дар ҷомеа иборат мебошад. Қобили зикр аст, ки ҳар сол ҳазорҳо шаҳрвандони Тоҷикистон дар зерӣ роҳбарии муассисаи мазкур маросими ҳаҷро дар Макка адо менамоянд.

7. Ҳамчунин, дар кишвар тавассути ташкилотҳои мустақил дар тури соли адои ҳаҷи умра ба роҳ монда шудааст, ки ин амал боиси хушнудии аҳли кишвар гаштааст. Аз ҳисоби адокунандагони ҳаҷи умра шумораи ҳоҷҳои дар кишвар ба маротиб зиёд гардидааст.

8. Дар кишвар донишқадаи махсуси исломӣ амал менамояд, ки вазифааш аз омода намудани кадрҳои баландсифат дар соҳаи дин иборат мебошад.

9. Ҳамчунин дар кишвар бо ташаббуси Пешвои миллат муассисаи давлатии Маркази исломшиносӣ дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шудааст, ки ҳадафи асосии он таҳқиқи илмии масоили марбут ба дин мебошад.

10. Бояд эътироф намуд, ки муносибати ҷомеа ба дин ва арзишҳои динӣ махсусан рӯзҳои ҷумъа хеле равшан ба ҷашм мерасад. Аз бисёрии адокунандагони намози ҷумъа кӯчаю паскӯчаҳои шаҳр аз мошинҳо пур мешаванду то тандозае ҳатто ба фаъолияти нақлиёти мусофиркашонӣ шаҳрӣ мушкил эҷод менамоянд.

Ҳамаи далелҳои овардашуда ба он ишорат менамоянд, ки агарчанде кишвар мутобиқи Конститутсияи давлати дунявист, лекин дар он мардуми мусулмон тамоми маросиму анъанаҳои динии худро бидуни мушкил ва беамониат иҷро менамоянд.

Яке аз нишонаҳои барҷастаи ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва динӣ дар сатҳи Конститутсияи кишвар сабт гардидани заминаҳои ҳуқуқии ҳамзистии ду фарҳанги зикршуда мебошад. Андешаи дар моддаи 8 Конститутсия зикршуда «Дар Тоҷикистон ҳаёти ҷамъиятӣ дар асоси равияҳои гуногуни сиёсӣ ва мафкуравӣ инкишоф меёбад. Мафкураи ҳеҷ як ҳизб, иттиҳодияи ҷамъиятӣ, динӣ, ҳаракат ва гурӯҳе наметавонад ба ҳайси мафкураи давлатӣ эътироф шавад», ҳамчунин маънои онро дорад, ки ҳам фарҳанги дунявӣ ва ҳам фарҳанги динӣ баробарарзиш буда, дар шафати ҳамдигар бидуни доштани мақоми афзалиятнок дар муқобили якдигар фаъолият менамоянд. Ба қавли дигар, Қонуни асосии кишвар худ ҳамзистии фарҳангҳои мухталиф, аз ҷумла фарҳангҳои дунявӣ диниро на танҳо ҷозиб, балки шакли пешрафтаи ҳаёти ҷамъиятӣ ба қалам медиҳад. Ҳадафи мазкур, яъне ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва динӣ, махсусан, дар моддаи 26-уми боби 2-Конститутсия боз ҳам равшантар возеҳтар баён ёфтааст: «Ҳар кас ҳақ дорад муносибати худро нисбат ба дин мустақилона муайян намояд, алоҳида ва ё якҷоя бо дигарон диниро пайравӣ намояд ва ё пайравӣ накунад, дар маросим ва расму оинҳои динӣ иштирок намояд». Тибқи моддаи мазкур шахс метавонад ҳар динро, ки хоҳад пайравӣ намояд. Шахс метавонад ҳатто бедин, яъне атеист бошад, касе ҳақ надорад, ки вайро гунаҳгор ҳисобад. Шахс метавонад ин ё он маросими диниро иҷро кунад ва ё накунад, касе ҳақ надорад, ки вайро таънаю сарзаниш намояд. Мувофиқи моддаи мазкур тарғиби гаравидан ба дин тавассути ишора ба ҷанбаҳои ахлоқии дин ҷозиб аст, аммо зимни тарғиби гаравидан набояд ба омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, сатҳи пасти зиндагӣ, гумроҳнамоӣ ва дигар усулҳои гайриоқилона таъна намуд. Аз мундариҷаи моддаи мазкур бармеояд, ки зимни ба қабули дин даъват намудан набояд ба таҳқири дину оинҳои дигар роҳ дод. Чунки амали мазкур боиси барангехтани ихтилоф ва хусумату бадбинӣ дар байни аҳли ҷомеа мегардад. Чи хеле ки мебинем, боби мазкур сарохатан озодии шахсро дар қабул намудан ё рад намудани дин таъкид намудааст, ки ин яке аз талаботҳои асосии принсипи дунявият махсус меёбад. Дар боби мазкур ҳамзамон таъкид мегардад, ки намояндаи ҳеҷ як фарҳанг - хоҳ фарҳанги динӣ, хоҳ дунявӣ ҳақ надорад, ки тарафи муқобилро барои диндор будан ва ё диндор

набудан таҳқир намояд, ки ин нишондод низ яке аз омилҳои хеле хуб ва натиҷабахши таъмини ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва динӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамин тариқ, дар боби мазкур мо асосҳои ҳуқуқии ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва диниро хеле барҷаста мушоҳида менамоем. Ин маъноӣ онро дорад, ки ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва динӣ дар сатҳи Конститутсияи кишвар низ заминаҳои қавӣ ва боэътимоди ҳуқуқӣ дорад.

Мавриди зикр аст, ки асосҳои ҳуқуқии ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва динӣ, инчунин дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ», ки 26.03.2009 қабул шудааст, боз ҳам муфассалтар баён ёфтаанд. Дар муқаддимаи Қонуни мазкур чунин оварда шудааст: «Бо эътироф ва тасдиқи ҳуқуқи ҳар кас ба озодии вичдон ва озодии пайравӣ ба дин, инчунин баробарии ҳама дар назди қонун, новобаста аз муносибат ба дин ва эътиқод, дар асоси он ки Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати дунявӣ аст, бо арзи эҳтиром ва таҳаммул ба тамоми дину мазҳабҳо, бо эътирофи нақши махсуси мазҳаби ҳанафӣ дини ислом дар инкишофи фарҳанги миллӣ ва ҳаёти маънавии халқи Тоҷикистон, Қонуни мазкур қабул карда мешавад». Агар ба мундариҷаи андешаи баёнгардида тавачҷуҳ намоем, мо дар он чанд омилҳои хеле муҳимро мушоҳида менамоем, ки онҳо воқеан ҳам шароити ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва диниро амалан муҳайё менамоянд. Ин омилҳо иборат мебошанд:

- эътироф ва тасдиқи ҳуқуқи ҳар кас ба озодии вичдон ва озодии пайравӣ ба дин;
- баробарии ҳама дар назди қонун новобаста аз муносибат ба дин ва эътиқод;
- таъкид гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати давлати дунявӣ;
- арзи эҳтиром ва таҳаммул ба тамоми дину мазҳабҳо;
- эътирофи нақши махсуси мазҳаби ҳанафӣ дини ислом дар инкишофи фарҳанги миллӣ ва ҳаёти маънавии халқи Тоҷикистон.

Бояд гуфт, ки тибқи «Муқаддима-и Қонуни зикршуда тамоми дину мазҳабҳо баробар буда, ба ҳеҷ яке аз онҳо авлабият дода намешавад. Аммо нақши мазҳаби ҳанафӣ дар инкишофи фарҳанги миллӣ ва ҳаёти маънавии халқ эътироф гардидааст, зеро аҳолии кишвар ҳанафимазҳаб буда, муайянкунандаи фарҳанги он ҳисоб меёбад. Дар андешаи баёнгардида ғайр аз эътирофи нақши махсуси мазҳаби ҳанафӣ дар инкишофи фарҳанги миллӣ боз “давлати дунявӣ” будани Тоҷикистон зикр шудааст. Ин маъноӣ онро дорад, ки ҳуди қонунгузори ҚТ, ки моҳияти дунявӣ дорад, ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва диниро расман ҷоиз шуморида, модели тоҷикии дунявитаро рӯйи қор овардааст. Ҳамин тариқ, панҷ омилҳои зикршуда дар якҷоягӣ шоҳсунҳои сиёсӣ фарҳангии ҷомеаи имрӯзаро поягузори намудаанд, ки дар болои онҳо ду фарҳанг – фарҳанги дунявӣ ва динӣ дар заминаи созишу муросо бо ҳуқуқи имкониятҳои баробар фаъолият менамоянд.

Яке аз хусусиятҳои муҳим ва назарраси ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва динӣ, ки дар инфиродӣ будани муносибати шахс ба дин ифода меёбад, дар банди қоруми моддаи қоруми Қонуни мазкур таъкид шудааст. Моддаи мазкур чунин муқаррар мекунад: «Ҳеҷ кас уҳдадор нест, ки дар бораи муносибати худ ба дин маълумот диҳад. Шахс ҳангоми муайян кардани муносибати худ ба дин, ба пайравӣ ё дасткашӣ аз пайравии дин, ба иштирок кардан ё накардан дар ибодати динӣ, дигар расму оин ва маросими динӣ, дар фаъолияти иттиҳодияҳои динӣ, дар таълими дин маҷбур карда намешавад». Моддаи мазкур ба сатҳи баланди таъмини озодии вичдон дар кишвар далолат намуда, ҳамзамон, шароити фаъолияти муросокоронаи ду фарҳанг-фарҳанги дунявӣ ва диниро аз лиҳози қонунӣ ба вуҷуд овардааст.

Дар хусуси ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва динӣ ҳарф зада, ҳамзамон бояд қайд намуд, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон инчунин он омилҳои низ, ки ин ҳамзистиро ҳалалдор менамоянд, ба назар гирифтааст. Ба қавли дигар, озодиҳое, ки қонунҳои ҚТ ба шаҳрвандон медиҳанд, набояд омилҳои сар задани мушкilotи иҷтимоӣ сиёсӣ дар кишвар гарданд. Барои пешгирӣ намудани ҳолати мазкур дар банди 7-уми моддаи мазкур чунин таъкид шудааст: «Озодии пайравӣ ба дин тавассути қонун дар бораи ҳимояи соҳти конститутсионӣ, тамомияти арзӣ, ҳифзи амният, тартиботи ҷамъиятӣ, саломатӣ ва ахлоқи ҷамъиятӣ, ҳамчунин ҳуқуқ ва озодии дигар шахсон метавонад маҳдуд карда шавад». Дар робита ба мундариҷа ва ҳадафи Қонуни мазкур метавон гуфт, ки ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва динӣ дар кишвари мо тавассути қонунҳои зикршуда низ таъмин мегарданд. Яъне, қонунҳои мазкур тавассути ба танзим даровардани самтҳои

мухталифи ҳаёти ҷамъиятӣ ҳамзамон барои ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва динӣ низ шароит эҷод менамоянд.

Бояд эътироф намуд, ки ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва динӣ ҳамзамон кафили таъмини сулҳу оромӣ ва фазои дӯстӣ дар байни шаҳрвандони дину мазҳабашон мухталиф ва ё ашхоси бедин низ ба ҳисоб меравад. Эҳтиром намудани арзишҳои динию эътиқодии дигарон, бешак, пеши роҳи ҳама гуна ихтилофоти ақидавӣ ва хусумату бадбинии миллию мазҳабиро гирифта, заминаи боэътимоди дӯстию бародарӣ, кафили сулҳу осоиш ва шартӣ ҳамзистии мусолимадомези фарҳангҳои мухталиф, махсусан фарҳанги дунявӣ ва динӣ хоҳад буд. Бо мақсади таъмини ҳадафҳои баёнгардида банди 8-уми моддаи зикршуда эълон медорад: «Барангехтани ҳар гуна кинаву адоват ва низои динӣ, таҳқири ҳиссиёти динӣ ва атеистии шаҳрвандон манъ мебошад». Бояд гуфт, ки банди 10-уми моддаи мазкур дар шакли: «Айбдор кардани шахс бо сабаби диндорӣ ё бединӣ ва ё тарки дин манъ аст» банди 8-умро мантиқан пурра намуда, боз ҳам ба таъмини муҳити оромӣ осуда дар кишвар нигаронида шудааст ва бешак, шартӣ таъмини ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва динӣ маҳсуб меёбанд.

Хусусияти дигари барҷаста ва муҳимми ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва динӣ дар кишвари мо пайравӣ аз мазҳаби таҳаммулгарои Имоми Аъзам аст, ки модели тоҷикии дунявӣтро мепазирад ва бо он ба ҳубӣ ҳамзистӣ менамояд. Хусусияти характерноки таълимоти Имоми Аъзамро Пешвои миллат дар мақолаи ба таҳқиқи таълимоти ӯ бахшидааш ба таври зер ифода намудааст: «Имом Абуҳанифа бо нубуг ва заковати фитрии хеш ба дурустӣ дарёфт, ки урфу одат ва анъанаҳои мардумӣ метавонанд сарчашмаи муассири танзими зиндагӣ ва умуман иҷтимоиёти мардум гарданд. Ин арзишҳо ҳосили таҷрибаи тулонӣ буда, дар масири таърих бо заковату хиради инсон ва таҳаммулпазирии иҷтимоӣ такмил ёфтаанд. Табиист, ки мазмуни таърихӣ, иҷтимоӣ ва маънавии онҳо мураккаб ва зиддиятнок аст. Онҳо дар мафкураи таърихӣ ва ҷаҳоншиносии иҷтимоии миллату халқиятҳо мақоми боарзишро соҳиб мебошанд» [7, с.163]. Агар ба мундариҷаи суханони Пешвои миллат дақиқтар тавачҷуҳ намоем, вай дар баробари арҷгузори ба қудрати фитрӣ ва саҳми бузурги Имоми Аъзам дар ташаккули фарҳанги динӣ, ҳамзамон ба ҳамзистии фарҳанги динӣ ва дунявӣ ишора намудаанд. Воқеан ҳам, Пешвои миллат хеле дақиқ ва заковатмандона дарётааст, ки урфу одат ва анъанаҳои мардумӣ, ки дар таълимоти фикҳии Имоми Аъзам мақоми муайянеро дар танзими афъоли динии мусулмонон шомил мебошад, маҳсули таҷрибаи тулонии таърихӣ буда, тавассути заковати мардум мукамал гардидаанд.

Қобили зикр аст, ки дар таълимоти пешвои мазҳаби ҳанафӣ – Имоми Аъзам ба таври назаррас ифода ёфтани ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва диниро пеш аз ҳама Пешвои миллат дарк намуданд ва онро ба таври зер ифода намуданд: «Имрӯз дар кишвари мо ба шарофати истиқлолият арзишҳои ахлоқии имониву динӣ мақому манзалати хосса пайдо кардаанд. Мо ин арзишҳоро чун мазҳари ваҳӣ Илоҳӣ ва улуми Раббонӣ сарчашмаи мусаффоии ахлоқи ҳамида, василаи муассири тарбияи наслҳо ва ҷароғи раҳнамои ҳудогоҳиву худшиносии мардум мешуморем. Ин аст, ки мо дар баробари ҳифзи манфиатҳои милливу давлатӣ масъулияти худро дар самти нигоҳдории покиву асолати арзишҳои динӣ ва дар айни замон пешгирӣ кардани ҳар гуна зухуроти ифротгароии динӣ эҳсос мекунем. Ин роҳро мо аз мактаби гузаштагони некному бузургамон, аз ҷумла, пири мазҳабамон – Имоми Аъзам омӯхтаем» [7, с.187]. Воқеан ҳам, дар заминаи суханони мазкури Пешвои миллат хусусияти дигари ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва динӣ барои мо ошкор мегардад, ки он дар «нигоҳдории покиву асолати арзишҳои динӣ ва дар айни замон пешгирӣ кардани ҳар гуна зухуроти ифротгароии динӣ» ифода меёбад. Пешвои миллат комилан дуруст таъкид намудаанд, ки арзишҳои ахлоқии динӣ “сарчашмаи мусаффоии ахлоқи ҳамида, василаи муассири тарбияи наслҳо ва ҷароғи раҳнамои ҳудогоҳиву худшиносии мардум” маҳсуб меёбанд. Аз ин рӯ, ҳифз намудани онҳо аз ҳама гуна зухуроти ифротгароии динӣ хеле муҳим ва тақдирсоз мебошад. Ҳифз накардани арзишҳои динӣ-мазҳабӣ боиси тавлиди андешаҳои ифротии динӣ, ташаккули шахсияҳои бегонапарасту миллатсиз ва таҳдиди ҷиддӣ ба фарҳанг ва ҳувияти миллии хоҳад гардид. Аз ин рӯ, Пешвои миллат тамоми кишри миллатдӯсту меҳанпарастии ҷомеаро барои ҳифзи арзишҳои динӣ аз таъсири андешаҳои ифротии динӣ масъул медонанд. Зеро имрӯз

ифротгароии динӣ дар кишварҳои мухталифи асосан мусулмоннишин реша давонда, то андозае ба кишвари мо низ роҳ ёфтааст. Ба ҳеҷ кас пӯшида нест, ки ифротгароии динӣ ҳамчун бемории сирояткунанда тез интишор меёбад ва тадричан динҳои суннатино захираҳои гардониди, тавассути онҳо пояҳои давлати миллиро заиф гардониди, ахиран нобуд мегардонад. Низоми дунявии ҷомеа бошад, дар муқобили ин харобкорҳои андешаҳои ифротии динӣ дини анъанавии расмиро ҷимоя намуда, ҳамзамон пояҳои давлати миллиро неру мебахшад. Дар ин замина низ боз ҳам ҳақ ба ҷониби Пешвои миллат мебошад, ки гуфтаанд: «Давлатдорӣ миллиро бе ин асос тасаввур кардан мумкин нест, дар тақия ба ин асл мо метавонем сохтори ҷамъиятӣ, истиқлолият ва амнияти миллиро таъмин намоем, арзишҳои миллиро ҳифз намуда, барои инкишофи минбаъдаи давлати Тоҷикистон заминаҳои мусоид фароҳам созем» [6, с.29].

Ҳамин тариқ, низоми дунявии ҷомеа дар баробари фароҳам овардани шароити мусоиди ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва динӣ ҳам арзишҳои милли ва ҳам диниро аз ҳама гуна хатарҳои хусусияти ҳам динию ҳам сиёсидошта ҳифз намуда, барои рушди онҳо шароити лозимро фароҳам меоварад. Дар низоми мазкур, чуноне ки Эмомалӣ Раҳмон қайд намудаанд: «Асли дунявият маънои махсусро пайдо менамояд. Шахс баъди муайян намудани диёнати худ хоҳ ба танҳои ва ё хоҳ як ҷо бо диндорон наметавонад масъулияти умумиҷамъиятӣ ва умуминсониро фаромӯш намояд. Иттиҳодияҳои динӣ ва ҳизбҳои сиёсии характери динӣ дошта низ наметавонанд аз ҳуқуқ ва озодиҳои динии шахрвандон суистифода намоянд» [6, с.29]. Чи хеле ки аз гуфтаҳои Пешвои миллат бармеояд, шахс новобаста аз диндорӣ худ аз масъулиятҳои умумиҷамъиятию умуминсонӣ дар қанор буда наметавонад. Вай барои тамоми бурду боҳти кишвар масъул аст. Бинобар ин, ўро зарур мегардад, ки баҳри рушди тавсеа ёфтани арзишҳои умуминсонӣ талош намояд.

Хулоса, ҳам фарҳанги диният ва ҳам дунявӣ аз ҷумлаи арзишҳои хеле муҳим ва пурқимати инсонӣ махсуб меёбанд. Пазируфтани якеву рад намудани дигаре тавозунро дар ҷомеа ҳалалдор намуда, боиси ихтилофоти шадиди ҳам сиёсӣ иҷтимоӣ ва ҳам фарҳангӣ хоҳад гардид. Бинобар ин, ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва динӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тарафи Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод гардиду тавассути Конститутсия ва дигар санадҳои танзимкунанда асоси ҳуқуқӣ ёфт, беҳтарин модел буда, кафили сулҳу салоҳ, дӯстию бародарӣ ва рушди мунтазами ҷомеа махсуб меёбад.

Муқаррир: Н.Қамар.- н.и.ф., профессори ДМТ

АДАБИЁТ

1. Аҳмад Идрис, ат-Таъон. Ал-алмонӣюна в-ал-Қуръон-ул-қарим. - Ар-Риёз, 1428. – 887 с.
2. Муҳаммад Шақир Аш-Шариф. Секуляризм и его отвратительные последствия, Powered by mir – www.Panerevis.ru
3. Паёми шодбошии Пешвои миллат ба муносибати фарорасии моҳи шафи Рамазон. [Манбаи электронӣ]. <http://prezident.tj/node/28053// 01.04.2022>.
4. Холиқзода А. Ғ. Пешво ва мактаби давлатдорӣ (Пешвои миллат – поягузори давлати милли)/ А.Ғ.Холиқзода, М.М.Шарифзода, Ш.Ш.Шосайдзода. – Хучанд: Ношир, 2022. – 512 с.
5. Эмомалӣ Раҳмон. Уфӯқҳои истиқлол. - Душанбе: Ганҷ-нашриёт, 2018. – 435 с.
6. Эмомалӣ Раҳмон. Эмоми Аъзам ва фарҳанги милли. – Душанбе, 2009.
7. Эмомалӣ Раҳмон. Чехраҳои мондагор. – Душанбе: Эр-Граф, 2016. -364 с.

ҲАМЗИСТИИ ФАРҲАНГИ ДУНЯВӢ ВА ДИНИ ДАР ҶОМЕАИ МУОСИРИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба яке аз мавзӯҳои дар фазои идеологии ҷомеаи Тоҷикистон мубрам – ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва динӣ, бахшида шудааст. Чун имрӯз таблиғгарони бунёдгари динӣ аз хоричи кишвар ба муқобили дунявият ва арзишҳои дунявӣ дар кишвари мо ҷанги иттилоотӣ эълон намуда, бо ҳар роҳ мекӯшанд фазои оромӣ осударо ҳалладор созанд, таҳқиқи мавзӯи мазкур баҳри хунсо намудани таъсири манфии он гурӯҳҳои ифротӣ кӯшише махсуб меёбад. Муаллифи мақола бо тақия ба моддаҳои алоҳидаи Конститутсияи кишвар вижагиҳои дунявиятро дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон шарҳ дода, собит намудааст, ки низоми дунявӣ ба дин ва арзишҳои динӣ муқобил нест. Мавҷудияти масоҷиди сершумор ва риояи озодонаи талаботҳои динӣ далели ин гуфтаҳост. Пешвои миллат дар суҳанронихояшон оиди ҷимоя аз дин ва арзишҳои динӣ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон даъват ба амал меоранд. Ҳамин муносибати эҳтиромона ба дин кафили боэътимоди ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва динӣ махсуб меёбад.

Калидвожаҳо: дунявият, дин, фарҳанг, низом, ҳамзистӣ, Конститутсия, ҷомеа.

СОСУЩЕСТВОВАНИЕ СВЕТСКОЙ И РЕЛИГИОЗНОЙ КУЛЬТУРЫ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Статья посвящена одной из актуальных тем в идеологической атмосфере таджикского общества – сосуществованию светской и религиозной культуры. Поскольку сегодня религиозные фундаменталисты, объявив информационную войну секуляризму и светским ценностям в нашем обществе, всячески пытаются нарушать мирную атмосферу, исследование данной темы является попыткой для нейтрализации влияния экстремистских групп. Автор статьи на основе отдельных статей Конституции республики, интерпретируя особенностей секуляризма в нашей республике, доказывает, что светская система не противопоставлена религии и религиозным ценностям. Функционирование многочисленных мечетей и соблюдение религиозных обязательств являются весомым аргументом в пользу данной истины. Защита религии и религиозных ценностей наряду с Конституцией также хорошо наблюдается и в выступлениях Лидера нации. Такое уважительное отношение к религии стали надежным гарантом сосуществования светской и религиозной культуры в республике.

Ключевые слова: секуляризм, религия, культура, система, сосуществование, Конституция, общество.

COEXISTENCE OF SECULAR AND RELIGIOUS CULTURES IN MODERN SOCIETY OF TAJIKISTAN

The article is devoted to one of the actual problems in the ideological atmosphere of Tajik society – coexistence of secular and religious cultures. As religious fundamentalists proclaimed informational war to secularity and secular values in our society and tries to violate peace atmosphere, investigation of this topic is an attempt to neutralize the influence of these extreme groups. The author of the article on the base of the separate article of the republic' Constitution commenting the features of secularity in our republic proves that secular system does not contradicted religion and religious values. Functioning of multitude mosques and observing religious duties are the important argument for the favor of this truth. Defense of religion and religious values along with the Constitution are observed also in the speech of Leader of nation. Thus a respectable relation to religion became a hopeful guarantee of coexistence of secular and religious culture in the republic.

Kew words: secularity, religion, culture, system, coexistence, constitution, society.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Абдухалилзода Кароматулло* – Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуали ибни Сино, номзоди илмҳои фалсафа, дотсенти кафедраи фанҳои ҷомеашиносӣ. **Суроға:** 734017, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 139. Телефон: **906550929**

Сведения об авторе: *Абдухалилзода Кароматулло* – Таджикский государственный медицинский университет имени Абуали ибн Сино, кандидат философских наук, доцент кафедры общественных дисциплин. **Адрес:** 734017, город Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 139. Телефон: **906550929**

Information about the author: *Abdukhalilzoda Karomatullo* – Avicenna Tajik State Medical University, Department of social Disciplines, Candidate of philosophy, Associate professor. **Address:** 734017, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki Avenue, 139. Phone: **906550929**

Салимов Э.М.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров

Фарҳанг асоси зиндагӣ ва бунёди ҳастии инсон буда, пайдоиши он бо таърихи башарият пайвастагии ногусастанӣ дорад: фарҳанг дар робита бо таърих ба вучуд омада, баробари инкишофи шууру маънавиёт тақомул меёбад. Воқеан, фарҳанг маҳсули таҷрибаи дуру дарози таърихии инсон буда, ҳамчун падидаи таърихӣ дар зинаҳои муайяни тараққиёти ҷомеаи инсонӣ шаклу шеваҳои махсусро ба худ касб карда, инкишоф ёфтааст. Фарҳанг дар гули таърихи инсоният тамоми паҳлуҳои рӯзгори мардум ва ҷомеаро фарогир гашта, ба дараҷаи пешрафту қудрати созандагии инсон ривочу раванқ мебахшад.

Тавре маълум аст, фарҳанги тоҷикон, аз он ҷумла фарҳанги ҳавзаи Хучанд дар ҷойи ҳолӣ ба вучуд наомада, он аз омилҳои содатарини ҷаҳонбинӣ оғоз гардида, то меъёрҳои олии ахлоқиву эстетикӣ расида, ба худ фалсафаи амиқро касб кардааст.

Раванди ташаккулёбии фарҳангро бидуни ҳодисаҳои таърихӣ наметавон муайян кард. Бинобар ин, муҳаққиқон зимни баррасии фарҳанги Шарқи Наздик ва Осиёи Миёна ба масъалаи воқеаҳои сиёсӣ иҷтимоии давлатҳо бештар мароқ зоҳир намуда, дар радифи ин ҳодисаву воқеаҳои таърихӣ ҷанбаҳои гуногуни фарҳангро ба таври хоса муайян кардаанд [1,4,8,14,16].

Дар баробари ин, бархе аз муҳаққиқин бевосита ба масъалаи ташаккулу таҳаввули фарҳанг дар давраҳои муайяни таърихӣ аҳаммияти ҷиддӣ дода, ба масъалаи сиёсати дохилии давлатҳо ба фарҳанг фикру назари хешро баён доштаанд [3,7,21].

Дар замони энеолит ва асри биринҷӣ аз лиҳози таърихӣ ва ҷуғрофӣ Осиёи Миёна ба маркази ташаккулёбии тамаддуни ба худ хос табдил ёфт. Олимон яке аз ҷанбаҳои маънии истилоҳи тамаддунро бо оғоз гаштани марҳилаи сифатан нави таърихи башарият, роҳи таҳаввулот маънидод менамоянд. Дар кори мазкур мо тамаддунро ҳамчун сатҳи муайяни рушди фарҳанги моддӣ ва маънавӣ дарк менамоем. Тамаддун-ҳаёти ба худ хоси моддӣ, маънавӣ, иҷтимоии ин ва ё он халқ ва ё гурӯҳи халқҳо, мамлакат дар давраи муайяни рушд; тарзи махсуси таърихан бавучудодадаи умумияти бузурги иҷтимоӣ, шакли ба худ хоси худташаккулӣ ва танзими раванди ҷамъиятии фаъолияти ҳаётии одамон мебошад.

Олими машҳури англис А.Тойнби тамаддунро натиҷаи раванди фарҳангӣ ва моддӣ, лифофаи моддии фарҳанг меҳисобад, он аз рӯи изҳори ӯ, “ифодаи руҳу ҷон, хун, лимфа, ҷавҳари тамаддун мебошад” [20]. Вазъияти фарҳанг дар ҷамъият нишондиҳандаи муносибатҳои инкишофи сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва маънавӣ буда, дар равандҳои таърихӣ ҳамеша таркиби ҳуҷайраи зиндаи “сиришти” пурқуввати тамаддуни аст. Таърихшиноси рус Ключевский В.О. хусусияти мазкурро дар назар дошта, қайд менамояд, ки эҳёшавии иқтисодӣ ва сиёсии халқ бидуни маънавиёт, ахлоқу одоб номумкин аст. Ғайр аз ин, эҳёшавии маънавият мубашширияти халқ, миллат, мамлакат мебошад [15, с.363-446].

Ба давраҳои муайяни таърихӣ чудо карда, мавриди омӯзиш қарор додани масоили фарҳангӣ, аз назари мо, ду масъалаи муҳимро ба миён меорад. Аввалан, фарҳанг ин раванди ҷудонашавандаи ҷомеа буда, новобаста ба шакли давлатдорӣ, мафкура метавонад, решаҳои амиқи антологиву гносеологияи хешро бо гузашта ва оянда бипайвандад. Сониян, фарҳанг ин раванди ҳаётгузаронии аҳли ҷомеа дар ҳама гуна шарту шароити таърихӣ мебошад.

Дар Осиёи Миёна барои ташаккулёбии тамаддун муҳимтарин омил гузариши одамон аз хоҷагии истеъмолӣ ба хоҷагии истеҳсолӣ, яъне кишоварзиву чорводорӣ ба шумор мерафт. Академик Н.Неъматов чунин меҳисобад, ки дар ҳазорсолаи IV-III-уми то милод дар Осиёи Миёна кишоварзӣ ва обёрӣ (иригатсия) ташаккул ёфта, тарзи зисти муқимии дасти аҳоли ва меҳнат, ташаккули воҳаҳои кишоварзӣ, бошишгоҳҳои нахустшаҳрӣ, марказҳои иҷтимоиву маънавӣ ва маъмурӣ ба вучуд омадаанд. Маҳз дар давраи энеолиту

асри биринҷӣ дар Осиёи Миёна бошишгоҳҳои тамаддунофар, аз қабилӣ Саразм, Анав, Намозгоҳ, Геоксур ва ғайраҳо, баъдан Саполлӣ ва Дашлӣ ба вучуд омаданд [2, с.14].

Дар асрҳои VI–IV то милод Осиёи Миёна ба ҳайати давлати Ҳахоманишиён, яке аз империяҳои бузургу тавоноӣ Шарқи қадим дар ҳазораи якуми то милод, дохил мегардад ва албатта, ин на бо роҳи сулҳҷӯена. Дар Сатрапи Суғд лашкаркашиҳои бомуваффақияти аввалин шоҳони ҳахоманишиӣ, ба монанди Куруши II (солҳои 558–530 то милод), Камбучаи II (солҳои 530–522 то милод) ва Дорой I (солҳои 522–486 то милод) [11, с.14-64, с.100-112] имконият фароҳам овард, ки ҳудуди калони Шарқи Наздику Миёна ба Империяи мазкур ҳамроҳ карда шаванд. Империяи Ҳахоманишиён то соли 330 то милод вучуд доштааст.

Аҳаммияти хосса зоҳир намудан ба масъалаи ташаккулёбии фарҳанг дар замони Ҳахоманишиён маърифати имрӯзаи фарҳанги Тоҷикистон, аз он ҷумла фарҳанги ҳавзаи Хучанди Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки аз қадимулайём ба давлати Суғдиён шомил буд.

Дар адабиёти муосир нисбати маънидокунии мафҳуми “ҳавза” (“регион”) нуктаи назари мухталиф мавҷуданд. Дар тадқиқоти мазкур таҳти истилоҳи “ҳавза” мо субъекти Ҷумҳурии Тоҷикистон - вилояти Хучанд, имрӯза вилояти Суғдро дар назар дорем. Ин бо он алоқаманд мебошад, ки ташаккул ва амалигардонии сиёсати фарҳангӣ, идоракунӣ ва маблағгузориҳои муассисаҳои фарҳанг ва санъат дар сатҳи субъектҳои ҷумҳурӣ сурат мегирад.

Таҳти ҳудуди ҷуғрофӣ ҳавзаи Хучанд ҳудуди ҷуғрофӣ имрӯзаи вилояти Суғд дар назар дошта шуда, маркази маъмурии он шаҳри қадимаи Хучанд мебошад, ки ба он 8 шаҳр, 14 ноҳия, 23 шаҳрак ва 93 ҷамоати деҳот дохил мешаванд. Шаҳрҳои дигари қадимтарину калонтарини вилоят Панҷакент, Истаравшан, Конибодом, Исфара маҳсуб ёфта, дорой фарҳанги пурғановати миллати тоҷик ва ганҷинаи номакшӯфе мебошанд, ки ҳазорон аҷноси гаронбаҳоеро дар батни худ маҳфуз доштаанд. Ҷи дар қарнҳои гузашта ва ҷи дар замони имрӯза фарҳанги минтақаи мавриди назар фароҳоман ва серпахлу буда, унсурҳои гуногун ва қабатҳои мухталифро фарогир аст.

Бояд қайд намуд, ки давлати Ҳахоманишиён чун дигар империяҳо аз халқиятҳои гуногун расму оини мухталиф, аз ҷиҳати маданиятнокии ақибмонда ва аз халқиятҳои кӯчманчии дар сохти қабилавӣ қарордошта иборат буд. Аз ин лиҳоз, барои Империяи мазкур сиёсате лозим буд, ки фарогирӣ тамоми ҳудуди он бошад ва сиёсати давлатӣ пурра ҷорӣ ва заминаи ташаккулёбии кишвар гардад. Бинобар ин, яке аз вазифаҳои сиёсати дохилии Ҳахоманишиён ин интегратсия (ҳамгирии) арзишҳои ин халқиятҳо дар ҷодаи ҷаҳонбинӣ, фарҳанг ба ҳаёти маъмурию иқтисодиву маданияти Империя иборат буд. Махсусан чунин ҳамгирии арзишҳои халқиятҳои зиёдро метавон, дар сатрапи шимолӣ - шарқии Ҳахоманишиён, ки барои эроншафии маданияти онҳо таъсири амиқ гузоштаанд, ном бурд.

Раванди ҳамгирӣ ба Ҳахоманишиён имконият меод, ки барои эҷоди лоиҳаи бузургтарин дар таърихи Шарқи қадим яғнасосии маданиятҳои зиёда аз 20 халқияти ҳудуди империя заминаи мусоиди рушду такомули «ҷаҳони форс»-ро эҷод намоянд. Аз бисёр ҷиҳат лоиҳаи «Рах Persica» ҳамчун заминаи мафкуравии Ҳахоманишиён шуда буд [22, с.33], ки барои сохтори ташкиливу идоравии империя зарур медонистанд.

Раванди ҳамгирӣ (интегратсия) қариб тамоми ҳаёти сиёсату иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва соҳаҳои фарҳангро фарогир буд. Маҳз санъати адабӣ қувваи ҳаракатдиҳандаи мафкураи Ҳахоманишиён гардид, зеро он бо забони содаву фаҳмо барои тамоми табақаҳои аҳоли расонида мешуд.

Дар замони ташаккулёбии Ҳахоманишиён (охири асри VI – миёнаи асри V то милод) кӯшиш намуданд, ки ба маданияту анъанаҳои фарҳангии халқиятҳои ҳудуди худ таъсир расонанд [23, с.111-130], аз он ҷумла суғдиён. Дастоварди назарраси тавсеаи фарҳангии эронӣ ба дигар халқиятҳои ҳудуди империя, пеш аз ҳама, ин коркарди услуби расмӣ байни халқиятҳо буд, ки дар натиҷаи амалӣ шудани он то ба имрӯз дар тамоми фарҳанги ин халқиятҳо унсурҳои хоссаи он боқӣ мондаанд.

Суғдиён аввалин маротиба дар катибаи Бесутун аз тарафи Дорой (522-486 то милод) дар солҳои 522-517 то милод ёдрас карда мешаванд [18, с.26-48]. Дорой дар ин катиба

менигорад, ки Суғд то ҳудуди сакҳо қарор дошта, сакҳо пас аз суғдиён ҷойгир шудаанд. Мувофиқи нишондоди Геродот (асри V то мелод), дар Осиёи Миёна дар нимаи ҳазораи якум то милод халқиятҳои гуногун, ба монанди суғдиён, бохтариён, хоразмиён, гиркониён, ориён ва сакҳо зиндагӣ мекарданд. Страбон (асри I то милод – асри I милодӣ) мефармояд, ки «Суғдиён болотар аз Бохтар дар тарафи шарқ, байни дарёҳои Оксу (Амударё)... ва Яксарт (Сирдарё) қарор доранд, дарёи Сир сарҳадест байни суғдиён ва кӯчманчиён» [19, с.98,124].

Тавре академик В.В. Бартолд қайд намудааст, ба ҳудуди Суғд тамоми водии Зарафшон, Бухорову Самарқанд ва ҳамчунин водии Қашқадарё бо шаҳрҳои Кеш ва Насаф шомил мешуданд [5]. Бархе аз минтақаҳо (ба монанди Истаравшан) ба ҳудуди Суғд шомил набуд, ҳарчанд ки қисмати зиёди аҳолиро суғдиён ташкил медоданд.

Суғдиён ҳамчун халқияти муқимӣ дар Осиёи Марказӣ аз асрҳои VI пеш аз милод то нимаи асрҳои миёна иқомат намуда, шароити ҷуғрофии макони хешро нисбати дигар халқиятҳо хеле моҳирона истифода кардаанд.

Олими барҷастаи тоҷик Бобочон Ғафуров низ таъкид менамояд, ки: “Суғд ва суғдиён бори нахуст ҳангоми номбар намудани халқиятҳои он дар хатҳои мехии шоҳи форсӣ Дорои Бузург (асри VI то милод) зикр гардидааст” [13, с.69].

Барои муҳаққиқони замони атиқа суғдиён ҳамчун халқияти ягона муаррифӣ шаванд ҳам, онҳо аз якҷанд қабилаҳо иборат буданд. Чӣ тавре ки Б. Ғафуров менигорад: «Дар бораи халқияти суғд ва ё халқияти хоразм (сохти ғуломдорӣ - муаллиф) сухан кардан дар он замон номумкин буд. Фақат марказҳои маҳаллӣ ташкил мешуданд, аз халқиятҳои хурди Суғд, Хоразм, Балх, Хуросон ва дигар вилоятҳо гувоҳӣ медод...»

Ғайр аз иттифоқи байниҳамдигарии қабилаҳо, мо раванди боҳамомезӣ ва созмон ёфтани халқиятҳоро мушоҳида карда метавонем» [9, с.108].

Аз маълумотҳои археологӣ аз кофтукови шаҳри қуҳнаи Афросиёб (Самарқанди қадима) ба даст омада бармеояд, ки он замон дар Суғд обёрӣ тараққӣ карда буд ва дар ҳаёти суғдиён махсусан зироаткорӣ ва чорводорӣ мавқеи муҳимро ишғол мекард. Дар қатори масканҳои рустой, масканҳои шаҳрӣ низ ба вучуд меоянд. Калонтарини онҳо шаҳре буд, ки юнониҳо онро Мараканда ва мардуми маҳаллӣ Смараканда (Самарқанди ҳозира) меномиданд. Дар он вақтҳо дар қисмати шимолии Тоҷикистон низ шаҳрҳои калону хурд вучуд доштанд. Аз он ҷумла шаҳре, ки онро юнониҳо Киропол меномиданд (дар ноҳияи Ўротеппаи ҳозира).

Дар масканҳои шаҳрӣ бошад, шумораи зиёди пешаварон ба сохтани олоти филизӣ, тайёр кардани зарфҳо, маҳсулоти бофандагӣ ва ғайраҳо машғул буданд. Маснуоти пешаварони моҳири суғдӣ диққати тоҷирони мамлакатҳои гуногунро ба худ мекашид, онҳо асосан хусусияти натуралӣ дошта бошанд ҳам, ба ҳар ҳол мубодила мавҷуд буд. Суғдиҳо асосан оини зардуштиро мепарастиданд. Дар баробари ин, дигар дину мазҳабҳои аз сохти авлодӣ меросмонда ҳам мавҷудияти худро ниғаҳ медоштанд [10, с.100-104].

Сатрапи Суғд барои Ҳахоманишиён на танҳо таъминкунандаи меҳнаткашон ва сарбозон, балки ҳамчун минтақаи таъминкунандаи сангҳои қиматбаҳои лочуварду ақиқ низ маҳсуб меёфт. Бо чунин сангҳои суғдӣ маҷмааи коҳҳои Ҳахоманишиён, ҷавоҳироти заргарӣ ва санъати наққошӣ ороиш дода мешуданд. Бинобар ин, минтақаи таъминкунандаи маводи аввалӣ барои санъати расмӣ империяи эронӣ гардида буд.

Ба назари мо, дар истехсол ва коркарди сангҳо устоёни суғдӣ заҳмат кашида, онҳоро бо ҳунармандони эронӣ коркард мекарданд, то дар он нақшу нигори форсӣ тавлид ёбад. Чунин робита имконияти паҳншавии фарҳанги суғдиён ба эронӣ ва баръакс ҳамгирии эронӣ бо суғдиёнро ба миён овардааст.

Халқҳои Осиёи Миёна дар офариниши осори бошукӯҳи санъати ҳахоманишӣ ҳиссаи бузурги моддӣ гузоштаанд. Тибқи навиштаҷоти Доро, барои сохтани қасри Шуш аз Бохтар тилло, аз Суғд лочувард ва ақиқ, аз Хоразм фирӯза бурда шудааст.

Вилоятҳои Осиёи Миёна бо хат бори нахуст пас аз дохил шудан ба ҳайати давлати Ҳахоманишӣ ошноӣ пайдо кардаанд. Тадричан чор системаи хатти идеографӣ: портӣ, форсӣ, суғдӣ ва хоразмӣ пайдо шуда, дар муддати чанд аср, то давраи истилои арабҳо мавҷудияти худро ниғаҳ доштанд.

Ҳахоманишиён усулҳои гуногуни сиёсати эроникунонро истифода намуда, тавонистанд тарзи зисту зиндагонӣ, анъанаҳо ва санъати гуногунчанбаи эрониро ба дигар халқиятҳои худуди империя ворид созанд.

Дар солҳои 30-уми асри IV то милод шоҳигарии Ҳахоманишиҳо аз ҷониби Искандари Мақдунӣ барҳам дода шуд. Бо вучуди ин, халқҳои Осиёи Миёна бо қӯшунҳои юнонӣ-мақдунӣ муборизаи шадид доштанду шӯришҳо мебардоштанд, ки мисоли он муқовимати халқҳои Суғду Бохтар бо сарвари фарзандони фарзонаи худ-Спитамен, Темурмалик мебошад, ба Искандар муяссар гашт бо талафоти зиёд Бохтару Суғдро тобеи худ гардонид, фарҳанги худро ҷорӣ намояд.

Тавре ки Б.Ғафуров изҳор менамояд, аксари муаррихони буржуазӣ таъсири маданияти Юнонро ба маданияти Шарқ (ки дар ҳақиқат бузург буд) хотирнишон намуда, вале аз хусуси комёбиҳои маданияти халқҳои Шарқ, ҳатто лаб во накардаанд. Аммо ҳақиқат ин аст, ки маданияти ҳазорсолаи Шарқ ба маданияти Юнон ва дигар мамлакатҳои Ғарб таъсири бузург ва ҳамаҷониба расонидааст.

Дар маданияти ба истилоҳ эллини на ин ки эҷодиёти маданияти “соф” юнонӣ, балки омезиши махсуси маданияти юнонӣ ва шарқӣ пайдо намудааст ва дар бобати инкишофи ин маданият нақши бузургро халқҳои Осиёи Миёна бозӣ кардаанд. Ҳафриёти археологӣ далелу мадракҳои тоза ба тозаро меоранд, ки саҳми халқҳои Шарқ, аз ҷумла мардуми Осиёи Миёнаро дар тараққиёти маданияти модии ҷаҳони эллини собит менамояд. Баъзе принсипҳои асосии шахрсозӣ бо фикру тасаввуроте, ки дар Шарқ хеле барвақтар аз давраи эллини раванқ доштанд, алоқаманд мебошанд.

Расму одатҳои мазҳабии мардумони Осиёи Миёна ва Эрон ба ақидаҳои динии юнониён ва римӣҳо таъсир расонида, сипас ба тараққиёти дини насронӣ ҳам асари худро гузоштааст [10, с.126].

Ҳамгирони фарҳангҳои халқиятҳои мухталиф дар замони Ҳахоманишиён ва бо мурури гузашти замон, ҷудошавии онҳо ба давлатҳои гуногун имконият фароҳам овард, ки минбаъд фарҳанг бо талаботи сиёсати ин кишварҳои навташқил боз ҳам ба густариши минбаъдаи хеш идома бахшида, обуранги хосса пайдо намояд. Чунин ҳолат барои фарҳанги замони Сосониён ва таъсири минбаъдаи он ба ҳавзаи Суғд, аз он ҷумла ҳавзаи Хучанд хосатан таъсири амиқи хешро расонидааст.

Аз назари мо, ташаккули шакли мазмуни фарҳанги Сосониён дорои хусусиятҳои фарқкунандае ҳастанд, ки ба якҷанд омилҳо вобастагӣ дорад:

1. Дар заминаи тағйирёбии тадриҷии ҳодисаҳои таърихӣ махсусан ба вучуд омадани давлатҳои хурд, ба монанди Селевкиён, Порт, Юнону Бохтар, Қӯшонӣён минбаъд ташаккул ёфтани фарҳанги Сосониён.

2. Таъсири муносибатҳои тичоратӣ ба фарҳанги Суғд махсусан бо “Шоҳроҳи Абрешим”.

3. Хусусиятҳои хос ва таҳмилёбии фарҳанги Сосониён.

Бояд мутазаққир шуд, ки ин омилҳо бо ҳам робитаи ҷудонашаванда дошта, тибқи назарияи диалектикӣ ҳамдигарро пурра месозанд. Маҳз тағйир ёфтани муносибатҳои иҷтимоӣ аз сохти ғуломдорӣ тадриҷан рӯ овардан ба муносибатҳои нави иҷтимоӣ – феодалӣ ва дар радифи ин тағйирёбиҳо ноустувории вазъи сиёсӣ, ҷангҳои гуногун сабаб шуданд, ки фарҳанги замони Сосониён шакли мазмуни муайяну фарқкунандаи ба худ хосро касб намояд.

Сатрапи Суғд, ки фарогири ҳавзаи Хучанд низ буд, дар замони Сосониён ривочу раванқ дошт. Дар соҳаи ҳунармандӣ метавон гуфт, ки дар ин макон ҳунари оҳангарӣ рушд менамуд. Маводҳои аз ҳафриёти Панҷакент фаровон ба даст омада, бахусус пайдо намудани устохонаи оҳангарӣ далели он мебошад. Маҳсулоти оҳангарон, агар яроку аслиҳоро ба назар нагирем, хеле гуногун буд. Ин ҳам олотии меҳнат-белу табару дос ва ғ.; ҳам масолеҳи бинокорию дуредгарӣ-мех, кашак, таргак, ҳалқа ва ғайра буданд. Аз ашёи оҳанини рӯзгор, кордҳои гуногуни оҳанӣ, сагаки оҳанию биринҷии тасмаҳо, пулакчаҳои гуногун, қайчӣ, калид, шамъдонҳои гуногуни биринҷию оҳан, ҷиҳози зебу зинат, заргарӣ ва ғайраҳо.

Дар Суғд ҳунари бофандагӣ низ хеле ривоч ёфта буд. Дарёфт гардидани қариб 150 намунаи матоҳҳои пахтагину абрешимӣ дар Қалъаи Муғи Истравшан ин гуфтаҷоро собит

намудааст. Газворҳои абрешимӣ аз шоҳҳои хитой фарқи калон дошта, ин намуди газворҳоро метавон газворҳои сугдӣ номид.

Хунари кулолгарӣ ва коркарди маъданҳо дар Хучанди қадима ривочу равнақи худро дошт, ки далели он ҳангоми ҳафриёти қалъаи Хучанд дарёфт намудани кӯраи кулолгарӣ ва зарфҳо, хумҳои сафолӣ мебошад. Аз нуқраи Қаромазор зарбхонаҳои Хучанду Самарқанд ва дар Бухоро соли то 3-4 ҳазор аз мис ва нуқра пули танга, сикка мезаданд. Овардаанд, ки захираи маъдани нуқра асосан дар мавзеи Қаромазор, Консой, Канҷол ва дар кони калони машҳури “Кони сим” қарор дошт ҳиссаи зарбиносону гавҳаршиносони Хучанд хеле назаррас аст ва он берун аз Хучанд низ интиқол меёфт [12, с.367].

Мухтасар бошад ҳам, тамоми навҳои хунармандиро тавсиф кардан аз имкон берун аст. Танҳо ҳаминро қайд намудан мумкин аст, ки хунарҳои чармгарӣ, устухонтарошӣ, наччорию дуредгарӣ ва ғайраҳо хеле тараққӣ карда буданд.

Ривочи хунармандӣ боиси савдои дохиливу хориҷӣ - Осиёи Миёнаву Византия, Кавкази Шимолӣ бо воситаи “Шоҳроҳи абрешим” гардид. Бисёр молҳои сугдӣ - аз сангҳои қиматбаҳову ашёи он сар карда, то матоъҳои газворҳои аҷоиб ба Осиёи Миёна ва Хитой бурда, фурухта мешуданд.

Бинокорӣ низ тарзу хусусияти ба худ хос дошт. Чор навъи деворбардорӣ маъмул буд - поҳсагӣ, хиштӣ (асосан хом), поҳсагии хиштӣ ва хиштии поҳсагӣ. Чӯбу тахтаҳои зиёди аз биноҳои Панҷакенти қадим дарёфт шуда, далолат мекунанд, ки дар хонаҳо тахтакатҳои тахтагӣ буданд.

Осори санъати тасвирии аз Панҷакенти қадим дарёфт гардида нишон медиҳад, ки одати ороиши деворҳои хона дар байни сугдиён то чи андоза маъмул будааст, ҳол он ки то ба рӯзҳои мо аз он санъати бузурги ороиш фақат резаҳое омада расидаанд.

Дар санъати Сугд дар баробари рассомӣ, ҳайкалтарошӣ, санъати мусиқӣ ва рақсӣ ҳам мақоми муҳим дошт. Масолеҳи ҳайкалсозӣ гил, гач ва чӯб буд. Ҳайкалҳои раққосаҳои Панҷакент муҷассамаи он муъҷизакороне мебошад, ки аҷнабиён онҳоро “гирдбоди гашти духтар” меномиданд. Театри лӯхтакҳо асри VII маҳз аз Осиёи Миёна ба Хитой гузаштааст [10, с.313].

Вобаста ба хатти сугдӣ метавон гуфт, ки он аз хатти ором-хатти курсив бармеояд. Соли 1965 дар арки Панҷакент археолог А.Исҳоқов бори нахуст дар таърих алифбои сугдиро дарёфт менамояд, ки он аз 28 ҳарф иборат буд. Материалҳои забони яғнобӣ имкон дод, ки ин матнҳо хонда шаванд. Ба туфайли ҳуҷҷатҳои Қалъаи Муғ мукотибаи расмии сугдиён, ҳуҷҷатҳои юридикӣ, мактубҳои муқаррарӣ, мукотибаи хоҷагӣ ва ғ. дастраси мо шуданд.

Дар ҳақиқат, сугдиён соҳиби адабиёти бои динӣ ва дунявӣ буданд. Масалан, китобҳои сугдӣ буддой бо хатти аслии сугдӣ навишта шудаанд. Аз ҷумлаи ин адабиёт тарҷумаи сугдӣ “Вессан тараҷатакӣ” аз ҳама муҳимтар аст. Ба қавли Наршаҳӣ, дар Бухоро як силсила ривоятҳои маъмул буданд, ки аз корномаҳои Сиёвуш ном шоҳи афсонавӣ нақл мекарданд. Ин ривоятҳо манзум буданд ва онҳо дар майдону кӯчаҳои шаҳрҳо суруда мешуданд.

Дар бораи ақоиди мазҳабии аҳли Сугд дар асоси тадқиқотҳои олимони Дяконов М.М., Бичурин И., Берунӣ Абурайҳон, Бартолд В.В., Иностранцев К.А., Беленитский А.М. ва дигарон метавон гуфт, ки дар Сугд динҳои гуногун ба мисли: буддой, зардуштия, маздоия, монавия вучуд доштанд, ки боиси пайдо шудани системаи динии муттаҳида (синкретӣ) гардид [10, с. 289-325].

Аз сарчашмаҳои таърихӣ маълум мешавад, ки аз аввали ташаккулёбии давлати Сосониён ғайр аз дини зардуштия боз дигар динҳои ғайриэронӣ вориди ин сарзамин шудаанд. Ҳамон тавре ки Ричард Фрайд маълум менамояд: “Шумораи зиёди асирони ҳарбӣ дар Эрон баъди юриши Шопури I ва Шопури II ба интишори масеҳият тақони азиме дод.

Дар давраи Шопури II таъкиби масеҳиён оғоз шуд. Баъди ҷудоии фирқаи несторианӣ аз масеҳияти расмӣ вазъи масеҳиён беҳтар шуд, зеро несторианҳо бо калисои расмӣ дар муҳолифат буданд, ки барои Сосониён айни муддао буд [21, с.307].”

Давраи Сосониён ҳамон тавре ки дар сарчашмаҳои асри миёна инъикос ёфтааст, ҳамчун намунаи ибратомези давлатдорӣ ва адолатпарварӣ барои шоҳони замони ислом

маънидод мегардад. Мутафаккирони асримиёнагии Шарқи исломӣ новобаста аз он ки Сосониён мафкураи зардуштиёнро парчамбардор буданд, тарзи идораи давлатӣ ва муносибатҳои шохони он замонро барои мусулмонон намунаи олий махсуб донистаанд. Аз ин ҷо суоле бармеояд, ки сабаб чист ки таваҷҷуҳи ҳақимони исломӣ ба тарзи давлатдорӣи сосониён, сиёсати дохиливу хориҷӣ ва адолатгустарии онҳо равона шуда буд? Худ ҳамин тарзи масъалагузорӣ водор месозад, ки кадом омилҳо сабаб шудаанд, ки давлати Сосониён дар афкори фалсафии исломӣ ҳамчун намунаи идеалии давлатдорӣ махсуб ёбад? Намунаи идеалии давлатдорӣи Сосониён, пеш аз ҳама, ба ташаккулёбии фарҳанг дар масири гузаштаву ояндаи таърихи давлатдорӣи онҳо заминаи мусоидро фароҳам овардааст.

Ҳамин тавр, ба ҳайати давлати Ҳахоманишӣ ва Сосониён дохил шудани Осиёи Миёна, аз он ҷумла Суғд, ки ба он ҳавзаи Хучанд низ шомил буд, барои тараққиёти маданият ва муассисаҳои давлатӣи ҳам худ ин сарзамин ва ҳам ҳамсоҷҳои ғарбии он аҳаммияти хеле калон дошт. Густариши фарҳанги Ҳахоманишиён ва Сосониён барои ривочу равнақи давлатҳои баъдин заминаи мусоиди ташаккулёбии дин, расму оин, санъат, адабиёт гардидааст. Он сарватҳои фарҳангии дар он замон бавучудода на танҳо дар 200 соли ҳукмронии Ҳахоманишиҳо ва зиёда аз 400 соли ҳукмронии Сосониён, балки муддати чандин асрҳо давом кардаанд ва имрӯз ҳам идома доранд.

Муқарриз: Сафарова С.Д. – н.и.ф., дотсенти ДМТ

АДАБИЁТ

1. Ближний Восток. История десяти тысячелетий / А.Азимов. –М., 2003.
2. Аҳмадзода Р. Саразм - ёдгории беназири аҳди бостон. Саразм- ганҷинаи тиллоии тамаддуни тоҷикон (маҷмуи мақолаҳо бахшида ба 5500-солагии Саразми бостонӣ). –Хучанд: Ношир, 2020.- с.14.
3. Бартольд В.В. Несколько слов об арийской культуре в Средней Азии / В.В. Бартольд //Сочинение. -Том II. -Кн.2. – М., 1963.
4. Бартольд В.В. Работы по отдельным проблемам истории Средней Азии / В.В. Бартольд //Сочинения. - Том II. -Часть 2. –М., 1964.
5. Бартольд В.В. Согд / В.В. Бартольд // Сочинения в 9 тт. -Т.3. -М.: Наука, 1965. -487 с.
6. Булько А.Н. Большой словарь иностранных слов: 2-е изд., испр. / А.Н. Булько. -М.: Мартин, 2008.
7. Вайнберг Б.И. История и культура Средней Азии в древности / Б.И.Вайнберг, Б.Я. Ставиская. – М., 1994.
8. Гафуров Б.Г. Таджики. Кн. II / Б.Г. Гафуров. – Душанбе: Ирфон, 1988, 1989.
9. Гафуров Б.Г. История таджикского народа в кратком изложении / Б.Г. Гафуров. -Т. I. - Изд.3-е Госполитиздат, 1955. -С.108.
10. Гафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав / Б.Г. Гафуров. –Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. -976 с.
11. Дандамаев М.А. Политическая история Ахеменидской державы / М.А. Дандамаев. - М., 1985. -С. 14–64, 100–112.
12. История таджикского народа.-Т.2. -Душанбе, 1999.- С. 367.
13. Исмагуллоев Р. Древний Пенджикент (Краткое историко-археологическое и архитектурное обозрение) / Р. Исмагуллоев, Ансорӣ Муаззамхон. -Худжанд: Ношир, 2020 с. 11. Гафуров Б. 1972. -С. 69.
14. История иранского государства и культуры. – М., 1972.
15. Ключевский В.О. Материалы разных лет. Афоризмы и мысли об истории / В.О. Ключевский. -М.: Мысль, 1990. -Т.9.-С.363-446.
16. Литвинский Б.А. Исторические судьбы Восточного Туркестана и Средней Азии. Проблемы этнокультурной общности. – Восточный Туркестан и Средняя Азия / Б.А. Литвинский. –М., 1984.
17. Струве В.В. Датировка Бехисутунской надписи. ВДИ, 1952, I (39) с. 26-48.
18. Страбон. География, XI, II, 1-2. Ниг. Древние авторы о Средней Азии (VI в. до н.э. – III в.н.э.), хрестоматия под ред. Л.В.Баженова, Ташкент, 1940. С.98, 124.
19. Тойнби А.Дж. Постигание истории. -М., 1991
20. Фрай Р. Наследие Ирана / Р. Фрай. - М., 1972. -С.307.
21. Brosius M. Pax Persica and the People of the Black Sea Region Extents and Limits of Achaemenid Imperial Ideology // Achaemenid Impact in the Black Sea: Communication of Power / Ed. J. Nieling & E. Rehm. 2010. P. 33.
22. Melikian-Chirvani A.S. The International Achaemenid Style // Bulletin of the Asia Institute. 7. Iranian Studies in Honor of A.D.H. Bivar. 1993. P. 111–130.

ЗАМИНАҲОИ ТАЪРИХИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ФАРҲАНГИ ҲАВЗАИ ХУЧАНД (давраи ҳукмронии Ҳахоманишиён ва Сосониён)

Дар мақола муаллиф заминаҳои таърихии ташаккул ва рушди фарҳанги ҳавзаи Хучанд дар даврони ҳукмронии Ҳахоманишиён ва Сосониёнро баррасӣ намудааст. Аҳамияти хосса зоҳир намудан ба масъалаи ташаккулёбии фарҳанг дар замони Ҳахоманишиён ва ривочу равнақи он дар давраи ҳукмронии Сосониён маърифати имрӯзаи фарҳанги Тоҷикистон, аз он ҷумла фарҳанги ҳавзаи Хучанди Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки аз қадимулайём ба давлати Сугдиён дохил мешуд. Муаллиф қайд менамояд, ки дар давраи Ҳахоманишиён дар ҳавзаи Хучанд зироаткорӣ ва чорводорӣ мавқеи муҳимро ишғол карда, дар масканҳои шаҳрӣ бошад, пешаварон ба сохтани олоти филизӣ, тайёр кардани зарфҳо ва бофандагӣ машғул буданд. Дар замони Сосониён бошад, хунарҳои оҳангарӣ, кулолгарӣ, коркарди маъдан, чармгарӣ, устухонтарошӣ, наччорию дуредгарӣ, ҳайкалтарошӣ, рассомӣ ва ғайраҳо хеле тараққӣ карда, санъати мусиқӣ ва рақсӣ ҳам мақоми муҳим дошт.

Калидвожаҳо: фарҳанг, тамаддун, Ҳахоманишиён, Сосониён, фарҳанги сугдиён, ҳавзаи Хучанд, зироаткорӣ, чорводорӣ, хунармандӣ, санъати тасвирӣ, мусиқӣ ва рақс.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРЫ ХУДЖАНДСКОГО РЕГИОНА (эпоха правления Ахеменидов и Сасанидов)

Автор в данной статье рассматривает исторические основы формирования и развития культуры Худжандского региона в эпоху правления Ахеменидов и Сасанидов. Выделение особого внимания формированию культуры в эпоху Ахеменидов и её развития в эпоху правления Сасанидов является и сегодняшнее познание культуры Таджикистана, в том числе культуры Худжандского региона Республики Таджикистан, который издревле входил в состав Согдийского государства. Автор отмечает, что в эпоху Ахеменидов в Худжандском регионе особое место занимали земледелие и животноводство, а в городских поселениях ремесленничество. Ремесленники занимались изготовлением железных орудий, сосудов и ткачеством. А в эпоху Сасанидов были очень развиты такие виды ремесел, как кузнечное, плотничество, гончарство, плавление руды, кожевенное производство, шавровка кости, столярничество, скульптура, живопись, а также музыкальное и танцевальное искусство занимали важное место.

Ключевые слова: культура, цивилизация, Ахемениды, Сасаниды, культура согдийцев, Худжандский регион, земледелие, животноводство, ремесленничество, изобразительное искусство, музыка, танцы.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Салимов Эраҷ Мирҳасанович* - Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуров, омӯзгори калони кафедраи умумидонишгоҳии фарҳангшиносӣ. **Суроға:** 735700. шаҳри Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Мавлонбеков, 1. Телефон: **+992937006464**
E-mail: **eraj8700@mail.ru**

Сведения об авторе: *Салимов Эрадж Мирхасанович* – Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова, старший преподаватель общеуниверситетской кафедры культурологии. **Адрес:** 735700. город Худжанд, Республика Таджикистан, проезд Мавлонбекова, 1. Телефон: **+992 937006464**
E-mail: **eraj8700@mail.ru**

Information about the author: *Salimov Eraj Mirkhasanovich* – Khujand State University named after academician B. Gafurov, Senior Lecturer of the Wide-University Department of Culturology. Address: 735700, Khujand city, Republic of Tajikistan, Mavlonbekov Ave., 1 Phone: **+992937006464** E-mail: **eraj8700@mail.ru**

**ВАТАНДЎСТИЮ ЧАВОНМАРДӢ ВА ФАЗИЛАТҶОИ АҲЛОҚӢ
ДАР “ШОҲНОМА”- И ФИРДАВСӢ**

Сафарова С.Д., Наврузов И.С.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Абулқосим Фирдавсӣ аз ҷумлаи бузургтарин суҳанварони дунёст. Ӯ бо таълифи «Шоҳнома» дар таърихи тамаддуни башарӣ ҳамчун ҳамосасарои беназир шӯҳрат ёфтааст. Мазмуну мундариҷаи «Шоҳнома» аз масоили сулҳ, инсондӯстӣ ва ҷавонмардию меҳандӯстӣ, адлу инсоф, илмомӯзӣ ва ғайра иборат аст.

«Шоҳнома» ҳазинаи бепеҷи андарзу ҳикмат аст, ки дар пеши назари хонанда аз таҷрибаи қофии марди рӯзгордида, аз донишу маҳорати ӯ, аз ҷустуҷӯйхову омӯзишҳои адиб башорат дода, дастуру роҳнамои муҳим дар тарбияи ҳаматарафаи ҷавонон ба шумор меравад.

Фирдавсӣ бо навиштани достонҳои «Шоҳнома» халқро ба ваҳдату якпорчагӣ, муҳофизати марзу бум аз душманон даъват мекунад. Вай ҳамчун инсонпарвари бузургчанг, зулму истибдод ва куштору хунрезиро маҳкум мекунад. Ситоиши ақлу хирад ва хирадмандӣ дар «Шоҳнома» - и безаволи Фирдавсӣ худ пойдевори мустақилест барои адабиёти ҷавонмардӣ, зеро адаби ин оин бар асоси мавҷудияти адолати иҷтимоӣ ва хираду ростии инсонҳо истехком мегардад. Аз ин рӯ, нуқтаи пайванде, ки адаби ҷавонмардиро ба сарчашмаҳои гузаштагонанон мекашонанд, хираду ростӣ ва адолати иҷтимоист, ки Ҳаким Фирдавсӣ ин истилоҳро ҷони «Шоҳнома» - и хеш эълон медорад [15, с. 69].

Аз ин рӯ, Ҳакими аҷам инсонро, қабл аз ҳама, ба шунидану кор бастанӣ панди мардони хирадманд даъват менамояд ва ба андешаи солими ӯ аз шахси хирадманд суҳаншунидан гуворуву манфиатнок аст. Дар баробари ин, пешниҳоди шоир одамнорро хушдор медиҳад, ки аз ҷамъияти нобихираду ҷохилон ва гаммозону дасисачӯён вораства будан иқдомест шоиста ва корест хирадмандона:

*Дигар бо хирадманд мардум нишин,
Ки нодон набошад бар оину дин*

Дар оини ҷавонмардӣ, ки пайравони он мардони амаланду ҳамеша дар корзорхову набардҳо ба муқобили арзиштарин аркони бурдбории инсон сабру таҳаммул ва оромонаву аз рӯйи нақшаи саҳеҳ иҷро намудани вазифаи гузошташуда меистад, ки Фирдавсӣ мефармояд:

*Ки ҳар ҷойи тундӣ набояд намуд,
Сари беҳирадро нашоад ситуд.*

Дар «Шоҳнома» яке аз меъёрҳои асосии муайян кардани моҳияти мақоми шохон некиву додгустарии онҳост. Аз ҷумла, Шопури сосонӣ монанди падараш Ардашер адолату некиро пеша мекунад ва хангоми супурдани тахти шохӣ ба фарзандаш Урмузд ҳамон панду андарзи падару аҷдодашро такрор намуда, ӯро ба некиву накукорӣ, каримиву камзорӣ, адолату бахшандагӣ даъват мекунад:

*Ба ҷуз доду некӣ макун дар ҷаҳон,
Паноҳи кеҳон бошу пушти меҳон.
Ба динор кам нозу бахшанда бош,
Ҳамон доддеш бошу фархунда бош.
Ҳама панди ман сарбасар ёд гир,*

Ҷунон ҳам, ки ман дорам аз Ардашер [4, с. 35].

Фирдавсӣ ормонҳои инсондӯстиашро дар бораи некиву накукорӣ ва муборизаи онҳо, ҳамчунин, дар симои қаҳрамонону паҳлавонони барҷаста, баҳусус ҷаҳонпаҳлавон Рустами Дастон ва ҷавонмарди поксирӣшт Сиёвуш таҷассум намудааст. Рустам бо ҳама паҳлавониву ҷанговарӣ инчунин шахси хирадманду накукор аст. Ӯ баробари ҷангу набард аз инсонгариву накукорӣ суҳан меронад ва мардумро ба сулҳу осоиш ва ростиву покӣ даъват менамояд:

*Набояд кашидан гумони бадӣ,
Раҳи эзадӣ бояду бихрадӣ.
Ки гетӣ намонад ҳаме бар касе,
Набояд бад-ӯ шод будан басте.
Ҳунар мардумӣ бошаду ростӣ,
Зи калжжӣ бувад каммиву костӣ.*

Рустам намояндаи барҷастаи неруи некист ва ҳамеша бар зидди бадӣ мубориза мебарад. Сиёвуш ҳам аз симоҳои дурахшони «Шоҳнома» аст, ки тимсоли шуҷоату далерӣ паҳлавониву кордонӣ ва аз ҳама муҳимаш покиву ростӣ мебошад. Фирдавсӣ дар симои ин қаҳрамони дӯстдоштаи худ ҳама сифатҳои ҳамидаи инсониро чамъ овардааст. Ӯ ҳам дар гуфтору рафтор ва ҳам дар андешаву пиндор поку накуст ва инро худааш ҳам таъкид мекунад:

*Ба гуфтору кирдор аз пешу пас.
Зи ман ҳеч нохуб нашинд кас.*

Дар мавриди табилии чеҳра намудани қаҳрамонони марказии «Шоҳнома» - Рустам ва дигарон назар афканем, яқин мебинем, ки шоири шаҳир аввалин унсурҳои қаҳрамони адабиёти ҷавонмардиҳо дар чеҳраи Рустам, Сухроб, Сиёвуш, Гурдофарид, Ланбак ва дигарон додааст, ки фармуда:

*Наёмузад аз кас хирад бо наҷод,
Зи кори гузашта наён- ш ёд.*

Дурахшонтари симои инсон дар «Шоҳнома» Рустам аст, беш аз дигар паҳлавонону қаҳрамонон ва ҳатто шоҳон таваҷҷуҳи Фирдавсиро ба худ ҷалб кардааст. Аз ин рӯ дар маркази достонҳои паҳлавонӣ Рустами далер меистад, силсилаи ривоятҳо дар бораи ӯ аз қиссаи падараш Зол ва бобояш Сом шуруъ мешавад. Худудҳои шоҳигарии худро гашта, Зол ба Кобул мерасад ва ба Рӯдоба духтари ҳокими Кобул Меҳроб, ки аз авлоди Заҳҳок буд, ошиқ мешавад. Аз никоҳи онҳо паҳлавон Рустам таваллуд мешавад. Фоҷиаи қисмати Рустами паҳлавон аз аввал ҳамин буд, ки хуни вай ҳам ба авлоди Ҷамшеди некхоҳ ва ҳам ба авлоди кушандаи вай шоҳи аждаҳо Заҳҳок тааллуқ дошт. Рустам дар назари хонанда аз ҳама инсонӣ некхоҳтарин ва паҳлавонтарини Эрон таҷассум ёфтааст. Вале ӯро ҳамеша қувваи бадӣ дунболгирӣ намуда, ба писаркуш ва кушандаи шоҳзодаи дӯстдоштааш табдил медиҳад. Ниҳоят дар охир ӯ аз тири бародари худ кушта мешавад [6, с. 45].

Корномаҳои Рустам дар аснои ҳукмронии се тан подшоҳони Каёнӣ, Қайқубод, Кайковус ва Кайхусрав тасвир ёфтааст. Ниҳоят сулҳи муваққатӣ, ки дар миёни эронӣону туронӣён бунёд шуда буд, гусаста мешавад ва мубориза аз нав оғоз гардида, асрҳо идома меёбад.

Яке аз фазилатҳои ахлоқии хирадмандӣ – ин ҷавонмардию Ватандӯстист. Ватандӯстӣ ҳамчун мафҳуми ахлоқӣ аз дӯст доштани зодгоҳ, волидайн, хоҳару бародар, эҳтироми хешовандону ҳамсоҷо, забон, урфу одат, расму оин ва анъанаҳои мардуми диёр сар мешавад. Яъне, Ватандӯстӣ ва муҳофизати Ватан чун фазилати шахси хирадманд қарзи вичдон аст. Ба ақидаи Фирдавсӣ Модару Ватан барои инсон муқаддастарин ва ноёбтарин неъмату сарвати бебаҳост, ки онро ба ҳеч чизе наметавон иваз кард. Барои ҳамин дар «Шоҳнома» мавзуи ҷавонмардию ватандӯстӣ дар ҷойи аввал қарор дошта, аз оғоз то анҷоми он саршор аз идеяҳои меҳанпарастии инсонпарварӣ мебошад.

Рустам симои шахсияти инсонӣ меҳандӯст ва хирадманду комиле мебошад, ки дорони хусусиятҳои ахлоқии паҳлавонӣ, ҷасурию нотарсӣ, ҷавонмардиву накукорӣ, пуштибонии дарвешону кишоварзон, ятимону бенавоён аст.

Азбаски қаҳрамонони офаридаи Фирдавсӣ шахсиятҳои хирадманд ва тарбияёфтаю таълимдида мебошанд, онҳо Ватан ва хоки муқаддаси хешро аз ҳар гуна хавфу хатар ва ҳучуми аҷнабиён эмин нигоҳ дошта, ҷонбозӣ мекунанд. Рустам аз қабилӣ чунин шахсиятҳои хирадманду тарбиятдида ва ватандӯст аст, ки барои марзубони хеш ҳамеша ба ҷонбозӣ тайёр аст.

Чунончӣ, дар достони «Ҷанги Рустам бо Ашкбӯс» бо мақсади ғоратгарона ба Ватани Рустам ҳучум кардани Ашкбӯс тасвир ёфтааст. Вай мағрур буда, худро мағлубнопазир мепиндошт:

Далере, ки буд номи ӯ Ашкбӯс.

*Ҳаме бархурӯшид ба сони кӯе.
Биёмад, ки ҷӯяд аз Эрон набард,
Сари ҳамнабард андарорад ба гард [8, с. 80].*

Фирдавсӣ нотарсию далериро низ мафҳумҳои муҳимми ҷавонмардию ватандӯстӣ доништа, таълим медиҳад, ки меҳанпарастии ҳақиқӣ дар лаҳзаҳои душвор ба ҷимояи халқу Ватан бармеҳезад. Мақсади ҳучум овардани Ашкбӯс ба Эрон гулом гардонидани халқи вай буд. Лекин дар ин асно эътирози халқ баланд гардида, аз байни онҳо Рустам барин диловари нотарс барои ҷимояи халқу меҳан бо Ашкбӯс якка ба якка ҳамнабард мегардад:

*Камонро ба зеҳ-бар ба бозу фиканд,
Ба банди камар-бар бизад тир чанд.
Яке тир дар даст ранг обнӯс,
Хиромиду омад бари Ашкбӯс.
Хурӯшид «Эй марди ҷангозмой,
Ҳам овардат омад, марав ҷой».*

Рустам, ки руҳану ҷисман тарбияи хуб гирифта буд ва марди хирад буд, бар зидди Ашкбӯс мардонагӣ ва шучоат нишон медиҳад. Меҳри Ватану Модар, аҳлу аёл, хешу табор ва ҳамватанони ӯро нисбати душманон дучанд мекунад. Ашкбӯс, ки дар дoston симои беҳирадию кӯтоҳаклӣ тасвир гардидааст, нисбати Рустам нописандӣ мекунад:

*Бад ӯ гуфт хандон, ки «Номи ту чист?
Тани бесаратро кӣ хоҳад гирифт?»*

Вале Рустам, ки аз тарафи Фирдавсӣ шахсияти ҷисман тавоно тасвир гардидааст, на танҳо дар қувваю зӯри бозу, балки дар баҳс ҳам бо сеҳри сухан душманро мағлуб мекунад. Яъне, сухан ва сеҳри он низ воситаи мубориза алайҳи душманон дар дасти Ватандӯсти ҳақиқӣ мебошад:

*Таҳамтан бад- ӯ гуфт, к- «Эй шумтан,
Чӣ пурсӣ ту номам дар ин анҷуман?
Маро номи ман ном марги ту кард,
Замона маро пӯтки тарги ту кард» [16, с. 65].*

Рустам ҳамчун паҳлавони хирадманд на танҳо бо зӯри бозу, балки бо хираду сухандонии худ низ бар душман ҳамеша ғолиб мебарояд. Чунончи:

*Сари найзаву номи ман марги туст,
Кафан бегумон ҷавишану тарги туст.*

Мутафаккир ҷавонмардӣ ва ватандӯстиро ҳамчун сифати олиии хирадмандӣ ва ахлоқӣ тарғиб намуда, Рустамро дорои ҳамин сифатҳо тасвир намудааст. Дар тасвири Фирдавсӣ модар ӯро маҳз барои ҳифзи Ватан ва марзу буми он, барои мағлуб гардонидани душманон зодааст. Рустам на танҳо ҷисман пурзӯр, балки зираку доно ва суханвари оташин аст.

Номи маро модарам «Марги душман» мондааст - мегӯяд дар ҷавоби ҳарифаш, бо ҳамин суханони нешдор ҳарифашро дар баҳс мағлуб мекунад. Шахси ватандӯст на танҳо далеру тавоно, пурқувват, балки бояд дорои хислатҳои ахлоқии оқилона, нексиришт, фурутан, ҳақиқатҷую росткору ростгӯ бошад. Аз ин рӯ, хислат, рафтору кирдор ва дигар хусусиятҳои ахлоқии Рустам қобили қабул ва дастгирии ҳар як ҷавонмард ва ватандӯсти имрӯза мебошад.

Дар достони «Ҷанги Рустам бо деви Сафед» Фирдавсӣ масъалаи ахлоқи бади шохону давлатдорони гузаштаро аз қабилӣ ҳисси чизпарастӣ, кибру ғурур, зулму ситами зердастон, ноухдабарой, беҳирадию кӯтоҳандешии онҳоро нишон дода, баръакси онҳо мардонагию шучоат ва паҳлавонии халқи заҳматкашро дар ҳифзи марзу буми Ватани худ ситоиш мекунад. Мақсади асосии шоир тарбияи наслҳои ҷавон ва тамоми мардум дар руҳияи ватандӯстӣ мебошад.

Дар «Шохнома» Кайковус чун шоҳи мағрур, худписанду худситой тасвир гардидааст, ки пас аз марги падараш Кайқубод ба тахти подшоҳи мешинад. Ӯ ҳудахро аз ҳамаи шохони гузашта ва замонаш боло ва пуриқтидор мешуморад:

*Маро зебад андар ҷаҳон бартарӣ,
Наёрад зи ман ҷуз кас доварӣ.*

Натиҷаи ҳамин ҳавобаландӣ ва кибру ғурур буд, ки ба шаҳри Мозандарон расидан замон бо тамоми лашкараш асири деви Сафед мегардад. Вай ба номи Золу Рустам нома навишта, имдод металабад. Даре нагузашта Рустам расида меояд ва дар ҷанги тан ба тан бар сакардагони девҳо ғолиб баромада, Кайковус ва лашкари ӯро аз банд раҳо мекунад.

Ҳамин тавр, Рустам бо корнамоиҳо ва қаҳрамониҳои хеш мамлакати девҳоро дар Эронзамин мутеъ мегардонад:

*Чу Ковус нишаст бари тахт боз,
Чунин гуфт ба Рустами сарфароз,
Ки, «Эй паҳлавони ҷаҳон сар ба сар,
Ба мардӣ намудӣ ба ҳар ҷо ҳунар.
Зи ту ёфтам манн кунун тахти хеш,
Ба ту бод равшан дилу дину кеш» [13, с. 100].*

Фирдавсӣ чун шахсияти тавоно ва инсонпарвари бузург мардумро дар руҳияи сулҳдӯстӣ тарбия намуда, ҷангҷӯёнро саҳт маҳкум мекунад ва натиҷаҳои харобиовари онро хотиррасон мекунад:

*Басе бе падар гашта бинӣ тисар,
Басе бе тисар гашта бинӣ падар.*

Шоир дар чунин ақида аст, ки ба ҷавонон аз хурдсолӣ дарси далерӣ матонат, одамгарӣ ва ватандӯстӣ омӯхтан лозим аст. Барои ҳамин дар тасвири Фирдавсӣ Рустам ҳам Сиёвушро аз давраи ширҳорагиаш ба тарбияи худ гирифта, ба ӯ ақлу дониш ва ҳунари диловарӣ ҷавонмардӣ меомӯзонад.

Баъди дарси далерӣ мардонагӣ омӯзонидани Рустам Сиёвушро ба монанди аспаворию тирандозӣ, шикору набард, идора кардани қушун дар ҳарб, сухандонию фарҳанг ва дар ин вақт вай ҷавони баркамол гашта, ба воя расида, ба ҳаёти мустақил омода мешавад. Аз ин ҷо маълум мегардад, ки Фирдавсӣ на танҳо тарбияи ҷисмонӣ, балки тарбияи фикриро ҳам муҳим шуморида онҳоро бо ҳам алоқаманд медонад.

Фирдавсӣ дар тарбияи ватандӯстии наврасону ҷавонон нақши оила ва падару модарро асосӣ мешуморад. Яъне, тарбияи ватандӯстии фарзандонро вазифаи волидайн мешуморад, зеро оила ҳамчун ҷузъи хурдтарини ҷамъияти инсонӣ буда, дар тарбияи фарзандон нақши асосӣ мебозад. Дар оила анъанаҳо ва урфу одатҳо устувор гашта, меъёрҳои ахлоқии одамон муайян мегарданд [9, с. 125].

Дигар ин, ки ҳимояи Ватан ва марзу буми онро Фирдавсӣ қарзи фарзандии ҳар як шахси солимфикр медонад. Вай дар ҳимояи Ватан ягонагӣ, ваҳдат ва муттаҳидии мардумро шартӣ асосии ғалаба ҳисоб мекунад:

*Зи баҳри бару бими фарзанди хеш,
Ҳамон аз пайи ганҷу пайванди хеш.
Бибандед ба якдигар домано,
Намонед бадхоҳ тиромано.*

Дар ҷанг ҷонро дареғ доштан лозим нест, агар ҷавони ҷанговар дар майдони ҷанг тарсу ҳарос дошта, тарсонҷак бошад, ҳеҷ гоҳ зафар нахоҳад ёфт. Далерӣ нотарсӣ ва ҷон дареғ надоштани ҷавонмардро дар ҷанг Фирдавсӣ яке аз ҷузъҳои асосии ватандӯстӣ ва ҳимояи он мешуморад:

*В- агар борад аз мег пулодтег,
Нашояд, ки дорем ҷонро дареғ.*

Ин даъватҳо асрҳо барои мардуми мо ба сифати шиори ватандӯстӣ мардонагӣ хидмат кардаанд ва ҳар бор, ки ба сари кишвар хавфе меомад, ин даъватҳои ҷанговарона дар дили онҳо оташи ҳисси хашму ғазаб, нафрат, интиқом, далерӣ бобокиро нисбат ба душман аланга дода, бедор мекард.

Ба қавли ҳаким Фирдавсӣ шартӣ дигари зафар ёфтани бар душманон дар ҷанг далерӣ, ҳушёрӣ, ҳунармандӣ ва оқилӣ мебошад:

*Ҳунар – худ далерист бар ҷойгоҳ,
Ки ба дил набошад сазовори ҷоҳ.
Далерӣ зи ҳушёр будан бувад,
Диловар сазои сутудан бувад [3, с. 70].*

Шоир сарбозонро, ки алайҳи душман мечанганд, ба ҳайси меҳанпарастони ҳақиқӣ эътироф менамояд ва ба фарзандони хурдсоли онҳо ёрии моддӣ расонданро қарзи вичдони ҳар як шахси ватандӯст медонад:

*Ҳар он кас, ки шуд қушта дар корзор,
В – аз ӯ хурд кӯдак бувад ёдгор.
Чу номаи зи дафтар бихонад дабир,
Дирам пеши кӯдак бувад ногузир.*

Хусусияти муҳимми мавзуи ватандӯстию ҷавонмардии «Шоҳнома» аз он иборат аст, ки дар он Фирдавсӣ чангу чангҷӯёнро мазаммат намуда, онҳоро ба сулҳу оштӣ даъват намудааст:

*Касе нест бе озу бе ному нанг,
Ҳамон оштӣ беҳтар ояд зи чанг.*

Вай зиндагии инсонро дар ҷаҳон муваққатӣ медонад ва таълим медиҳад, ки дар зиндагӣ бояд инсон роҳи ақлу хирадро пеша кунад, кӯшиш намояд, то сулҳу дӯстӣ пойдор бошад, зеро ки «Гетӣ намонад ҳаме бар касе».

Мутафаккир сулҳпарвариро яке аз сифатҳои ахлоқии шахсият, яъне марди хирадманд медонад. Ба ақидаи вай ҳама сабабҳо ва паҳлуҳои адоватро насанчида, зуд озими размгоҳ шудан, кин парваридану табли чангро задан аз сифатҳои хирадмандӣ нест:

*Касе, ки оштӣ ҷӯяду суру базм,
На некӯ бувад тез рафтан ба разм.*

Масъалаи сулҳу оштӣ ҳеҷ як шахсро бетараф намегузорад, чунки чангу бадӣ роҳи эзидӣ нест, балки ҷойи ғаму дарду ранҷ аст. Роҳи эзидӣ ба қавли шоир роҳи ҳақиқат ва донишомӯзӣ аст:

*Маро сер шуд дил зи чангу бадӣ,
Ҳама ҷуст хоҳам раҳи эзидӣ.
Кунун донишу дод боз оварем,
Ба ҷойи ғаму ранҷ ноз оварем [11, с. 88].*

Фирдавсӣ ҳар як шахсро даъват мекунад, ки халқи худ, ҷамъият, мамлакатро ба одамони бад насупоранд ва дар зиндагӣ ҳамеша ростгӯӣ, мардумнавозу накукор бошанд.

*Ҷаҳонро набояд сунурдан ба бад,
Ки бадкешро бегумон пойдор бад
Набошад ҳама некӯ бад пойдор,
Ҳамон беҳ, ки некӯ бувад ёдгор.*

Ба ақидаи мутафаккир дар тарбияи шахси хирадманд кӯшишу ғайрат, шучоат, интизом, вичдон, шараф, номус, садоқат, муҳаббат, ватандӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, таҳаммулпазирӣ ва дигар сифатҳои ахлоқӣ нақши муҳим мебозанд.

Ҳаким Фирдавсӣ дар асари хеш оид ба қиссаи «Подшоҳии Хусрави Нӯшинравон», ки чилу ҳашт сол сардори давлат буд, панду ҳикматҳои ахлоқиро шарҳ додааст. Дар ин ҷо мутафаккир афкори ахлоқӣ ва муҳтавиёти пандномаҳои собиқӣ эронзаминро ҷамъбаст намуда, мағзи тарбиявии асарашро дар ҳафт базми Нӯшинравон бо иштироқи Бузургмеҳр ва мубадон, инчунин дар фаслҳои «Андарз кардани Нӯшинравон сардорони Эронро», «Панд додани Бузургмеҳр Нӯшинравонро», «Панд додани Нӯшинравон писари худ Ҳурмуздро», «Пурсиши мубадон аз Ҳурмузд ва посух додани он» ҷамъбаст намудааст, ки онҳо дар замони ҳозира аҳаммияти бузурги таълимию тарбиявӣ доранд.

Фирдавсӣ ифтихорманд аст, ки аз наҷоди Нӯшинравони одил буда, насихатшунаву пандназири бузургони гузаштаи Ватани хеш буд [12, с.225]. Шоир таълим медиҳад, ки агар инсон дониши мукамал надошта бошад, чун қувваи бадӣ, торикӣ, дуругӯӣ, носипосӣ, кинаю рашк намуда, ба халқу Ватан некӯ карда наметавонад ва ҳамчун қувваи аҳриманӣ доимо бо қорҳои бадӣ равона мешавад. Дар афкори мутафаккири бузург масъалаи дар ҷавонон тарбия намудани идеяҳои олиии ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ, мавқеи калонро ишғол менамояд. Ба ақидаи ӯ ҳар як шахси ватандӯст бояд ватанро муқаддас донад ва барои ҳифзи он ҷони худро дарег надорад, чунки шодии инсон дар озодии ватан аст. Дар ҷанге, ки барои ҳифзи ватан аст, қурбон шудан, аз ватани хешро ба дасти душманон додан ҳазорон бор авлотар аст:

*Нигаҳ кун бад – ин лашкари номдор,
Чавонони шоистаи корзор.
Зи баҳри бару буму фарзанди хеш,
Зану кӯдаки хурду пайванди хеш.
Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем,
Аз он бех, ки кишвар ба душман диҳем [14, с. 17].*

Ҳамин тавр, Фирдавсӣ ҳифзи ватанро вазифаи ҳамаи мардумон ва ҳамбастагиву ягонагии халққоро яке аз шартҳои таъмини пирӯзӣ бар душманон ҳисобида, бо номи баланд мурданро аз бо тарсу ҳарос ҳаёт ба сар бурдан, авлотар медонад.

«Шоҳнома» - и Фирдавсӣ дар рушду нумӯи фалсафа, адабиёт, санъат, маориф мавқеи муҳим мебозад. Дар ҳар як оилаи фарҳангдӯст ин китобро дӯст медоранд ва гаштаю баргашта мехонанд, ғояҳои онро дар тарбияи наврасон ва ҷавонон истифода мебаранд. Чунки «Шоҳнома» пеш аз ҳама асари тарбиявист. Ба ақидаи Фирдавсӣ дар тарбияи шахси хирадманд ва хирадмандӣ кӯшишу ғайрат, шучоат, интизом, вичдон, шараф, номус, садоқат, муҳаббат, ватандӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, сабр ва дигар сифатҳои ахлоқӣ нақши муҳим мебозанд.

Мутафаккир ба ҷавонон насихат мекунад, ки роҳи некиро пеша намуда, аз бадӣ парҳез кунанд ва панди падару модарро дар хотир дошта бошанд. Ў нақши баланди донишро дар зиндагии инсон эътироф намуда, тавсия медиҳад, ки бояд бо шахсони доно дӯстӣ намуд. Аҳаммияти омӯхтани илму донишро гӯшрас намуда, Фирдавсӣ таълим медиҳад, ки аз ҳар донише хондану баҳра бурдан лозим аст. Барои ҳамин ҷавонро даъват менамояд, ки дар роҳи омӯзиши илму фан суст наомада, заҳмат кашанд.

Аз «Шоҳнома» - и безаволи Фирдавсӣ ва аз ҳазинаи бойи ахлоқию маънавии он бояд дар ҷараёни таълиму тарбияи ҷавонон ба таври васеъ истифода барем ва кӯшиш намоем, ки савияи донишомӯзӣ, ҳунару зебоишносии хонандагону донишҷӯёнро боло бардорем, ба онҳо худшиносию ҳудогоҳӣ, ватандӯстию ифтихори миллӣ, меҳнатдӯстӣ, адолат ва покию ростро биомӯзонем.

Чи тавре, ки муҳаққиқи барҷастаи осори ниёгонамон Е.Э Бертелс қайд намудааст, ки Фирдавсӣ тамоми ҳастӣ ва қалби хешро вақф карда, «Шоҳнома» - ро бо ҳуни дил навишт ва ба ин қиммат харидори муҳаббату эҳтироми халқ нисбат ба худ гашт [1, с. 198]. Корнамоиҳои қаҳрамонони ин шоҳасар нишон медиҳанд, ки онҳо барои ҳифзи Ватан корнамоиҳои беҳамто нишон додаанд.

Барои ҳамин хондан, омӯхтан ва тадқиқу татбиқи ақидаҳои ватандӯстию ҷавонмардӣ ва панду ахлоқии Ҳаким Фирдавсӣ дар замони имрӯза ҳам аҳаммияти бузурги тарбиявӣ доранд.

Дар бораи аҳаммияти тарбиявии «Шоҳнома» ҳуди халқ бехуда нагуфтааст:

*Ҳар он кас, ки «Шоҳнома» - хонӣ кунад,
Агар зан бувад паҳлавонӣ кунад.*

Муқарриз: Шаҳовудинов Н.С.- н.и.ф., дотсенти ДМТ

АДАБИЁТ

1. Бертельс.Е.Э.История персидско-таджикской литературы /Е.Э.Бертельс. – Москва, 1960. - Т.1. - С.198.
2. Бобоҷон Ғафуров. Тоҷикон таърихи қадимтарин, қадим ва асрҳои миёна /Б. Ғафуров. – Душанбе: Ирфон, 1998. -416 с.
3. Зоҳир Аҳрорӣ. Андарзномаи Фирдавсӣ / Аҳрорӣ Зоҳир, Камол Айни.- Душанбе: Ирфон,1992.- 272 с.
4. Олимов К. Фирдоуси и таджикская возрождение / Олимов К. //Аҳбори АИ ҶТ. – Душанбе, 1994.- №2. -С-32-37.
5. М.Муллоаҳмад. Неки ва накукорӣ аз назари Фирдавсӣ // «Пайванд».-Душанбе, 1991. - С.6-7.
6. Муллоаҳмадов М. Хирад ва хирадмандӣ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ/ М.Муллоаҳмадов //Аҳбори АИ . ҶТ. – Душанбе, 1994.- №2. –С.42-46.
7. Муллоаҳмадов Мирзо. Инсон адабиёт фарҳанг / М.Муллоаҳмадов. –Душанбе: Адиб, 1998.- 336 с.
8. С.Улуғзода. Достонҳои «Шоҳнома».- Душанбе: Маориф. 1976.- 190 с.
9. Сафарова С.Д. Ақидаҳои ватандӯстӣ ва панду ахлоқӣ дар «Шоҳнома» –и Фирдавсӣ / С.Д. Сафарова. – Душанбе: Осори Академияи ВКД ҶТ. -2015. - №2 (26) . -С. 120– 125.
- 10.Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома. – Душанбе: Адиб, 2008. -Ҷ. 1. – 592с.
11. Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома.– Душанбе: Адиб, 2008. -Ҷ. 3. – 339с.
- 12.Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома.– Душанбе, 1965. -Ҷ. 4. – 339 с.
- 13.Фирдавсӣ Абулқосим. Шоҳнома.– Душанбе: Адиб, 1989. -Ҷ. 5. – 460 с.

14. Шоди Асрор. Дарёи андарзу ҳикмат-шоҳбайтҳои «Шоҳнома». - Душанбе: 1990. - С.15- 18.
15. Қ. Восеъ. Инъикоси хусусияти ҷавонмардӣ дар «Шоҳнома» - и Фирдавсӣ / Қ.Восеъ, Р. Хокиров, М.Турсунова. - Душанбе: Ахбори Академияи илмҳои ҚТ. -1994. – С.69-77.
16. Қодиров Қодир. Тарбияи шахсият ва ташаккули сифатҳои ахлоқӣ дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ / Қодир Қодиров, Махмадулло Раҷабов. – Душанбе: Маориф, 2001. – 90 с.

ВАТАНДҶУСТИЮ ҶАВОНМАРДӢ ВА ФАЗИЛАТҶОИ АХЛОҚӢ ДАР “ШОҶНОМА”- И ФИРДАВСӢ

Дар мақола эҷодиёти яке аз шоирони бузурги адабиёти форсу тоҷик Абулқосим Фирдавсӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Абулқосим Фирдавсӣ шоири бузург буда, тамоми зиндагии худро барои пойдеории забони форсии дарӣ ва таърихи аҷдодони гузаштаамон сарф кардааст. «Шоҳнома» ганҷинаи пурбаҳои афқору андешаҳои баланди иҷтимоӣ, сиёсӣ, ахлоқиву фалсафӣ буда, дар он таҷрибаву озмудаҳои башар ва ба хусус мардуми эронинаҷод ҷамъбаст гардида, дар пирояи каломии фасеҳу ширин ва образи тасвирҳои рангин ба зуҳур расидаанд. Фирдавсӣ ҳар як шахсро даъват мекунад, ки халқи худ, ҷамъият, мамлакатро ба одамони бад насупоранд ва дар зиндагӣ ҳамеша ростгӯӣ, мардумнавозу накукор бошанд. Фирдавсӣ ҷавонмардию ватандӯстӣ ва истиқлоли миллиро ҳамеша дар ҷойи аввал мегузорад. Бинобар ин, қаҳрамонаш ғолибона ватанро ҳимоя мекунад, истиқлоли миллиро ҳифз менамоянд. Шоир аввало ба ҷавони далеру диловари ватани худ мефаҳрад ва мафҳуми ватан дар тасаввури ӯ танҳо аз замину шаҳру дехоти кишвар иборат нест, балки халқи он пеш аз ҳама, зану фарзанд ва хешу таборро ҳам дарбар мегирад. Фирдавсӣ дар мудоиғии ватан, иттиҳоди маънавии халқро зарур шуморида, таъкид менамояд, ки ватандӯсту ҷавонмард дорои хислатҳои далерӣ, шучоатмандӣ ва озодихохиро аз худ намуда, вай бояд одами оқил, доно, ҳунарманду хушёр ва донандаи ҳунари аслиҳаи ҷангӣ бошад. Ҷуноне ки муаллиф иттилоъ медиҳад, Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» афкори ватандӯстию ҷавонмардӣ ва сифатҳои хирадмандиро дар симои қаҳрамонони дӯстдоштааш Рустам ва Сиёвуш тасвир намудааст. Ҷамин тавр, дар «Шоҳнома» хирад дар муқобили ҷанг қарор дода шудааст, ва шоир зикр намудааст, ки хирадманд ҳамеша на ба ҷангу хунрезӣ, балки ба сулҳу накукорӣ майл мекунад..

Калидвожаҳо: Ватан, шоҳнома, шоир, ватандӯстӣ, ҷавонмардӣ, фазилатҳои ахлоқӣ, хирадмандӣ, инсон, дoston, мутафаккир, тарбия, сулҳу ошти, ҷавонон, қаҳрамонӣ.

ПАТРИОТИЗМ, МУЖЕСТВЕННОСТЬ И ПРАВСТВЕННЫЕ НАСТАВЛЕНИЯ В «ШАХНАМЕ» ФИРДОУСИ

В статье рассматривается творчество Абул Касима Фирдоуси — великого поэта, посвятивший всю свою жизнь увековечению персидского языка, дари и истории наших предков. «Шахнаме» — это богатая сокровищница высоких социальных, политических, моральных и философских мыслей и идей, в которой собраны переживания и испытания людей, особенно народа Ирана, в виде красноречивых и сладостных слова и красочных изображений. Фирдоуси призывает каждого человека не отдавать свой народ, общество, страну плохим людям и всегда быть честным, добрым и добросердечным в своей жизни. На первое место Фирдоуси всегда ставит молодость, патриотизм и национальную независимость. Поэтому его герой победоносно защищает Родину, защищает национальную независимость. Поэт гордится прежде всего смелой и мужественной молодежью своей Родины, и понятие Родины в его воображении состоит не только из земли, городов и сел страны, но и ее народа, прежде всего женщин, детей и родственников. Фирдоуси считает духовное единство народа необходимым для защиты Родины и подчеркивает, что патриот и молодой человек должны обладать качествами мужества, отваги и свободы, быть умным, интеллигентным, артистичным и бдительным человеком, знающим искусство военного дела. Как сообщает автор, Фирдоуси в «Шахнаме» передал мысли о патриотизме, молодости и мудрости в образах своих любимых героев Рустама и Сиявуша. Так, в «Шахнаме» мудрость противопоставляется войне, и поэт упоминает, что мудрый человек всегда стремится не к кровопролитию, а к миру и добру.

Ключевые слова: Родина, Шахнаме, поэт, патриотизм, мужественность, нравственные наставления, человек, история, мыслитель, образование, мир и согласие, молодость, героизм.

PATRIOTISM, MASCULINITY AND MORAL INSTRUCTIONS IN FERDOWSI'S "SHAHNAMEH"

This article discusses the creativity of one of the greatest poet of Persian and Tajik Literature – Abul Qasim Ferdowsi. Abul Qasim Ferdowsi is a great poet who devoted his entire life to perpetuating the Dari Persian language and the history of our ancestors. "Shahnameh" is a rich treasury of high social, political, moral and philosophical thoughts and ideas, which contains the experiences and trials of people, especially the people of Iran, and they manifested themselves in the form of eloquent and sweet words and colorful images. Ferdowsi urges every person not to give their people, society, country to bad people and always be honest, kind and kind-hearted in their lives. Ferdowsi always puts youth, patriotism and national independence in the first place. Therefore, his hero victoriously defends the Motherland, defends national independence. The poet is proud, first of all, of the brave and courageous youth of his Motherland, and the concept of the Motherland in his imagination consists not only of the land, cities and villages of the country, but also its people, primarily women, children and relatives. Ferdowsi considers the spiritual unity of the people necessary for the defense of the Motherland and emphasizes that a patriot and a young man must possess the qualities of courage, courage and freedom, be an intelligent, artistic and vigilant person who knows the art of military weapons. According to the author, Ferdowsi in "Shahnameh" described the thoughts of patriotism, youth and wisdom in the images of his favorite heroes Rustam and Siyavush. Thus, in the "Shahnameh" wisdom is opposed to war, and the poet mentions that a wise person always strives not for bloodshed, but for peace and goodness..

Keywords: Motherland, "Shahnameh", poet, patriotism, masculinity, moral instruction, wisdom, man, history, thinker, education, peace and harmony, youth, heroism.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Сафарова Сайлинисо Додиевна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, кафедраи умумидонишгоҳии фалсафа, номзади илмҳои фалсафа, дотсент. **Суроға:** 734025, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **+992 919551283**.

Наврузов Исфандёр Сухробович - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, кафедраи умумидонишгоҳии фалсафа, ассистент. **Суроға:** 734025, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **+992 918424747**.

Сведения об авторах: *Сафарова Сайлинисо Додиевна* – Таджикский национальный университет, общеуниверситетская кафедра философии, кандидат философских наук, доцент. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. Телефон: **+992 919551283**.

Наврузов Исфандёр Сухробович - Таджикский национальный университет, общеуниверситетская кафедра философии, ассистент. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. Телефон: **+992 918424747**.

Information about the authors: *Safarova Sayliniso Dodiievna* – Tajik National University, university-wide department of philosophy, candidate of philosophical sciences, associate professor. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. Phone: **+992 919551283**.

Navruzov Isfander Sukhrovovich - Tajik National University, university-wide department of philosophy, assistant. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. Phone: **+992 918424747**.

Шералиева М.С.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Ҷавонон қувваи бузург ва неруи созандаи ҳар як халқу миллат мебошанд. Аз ин лиҳоз, дар шароити мураккаб гардидани вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии замони муосир ин кишри осебпазири ҷомеа бо таҳдидҳои нав ба нав рӯ ба рӯ гардида истодааст. Аз ин рӯ, зарурати омӯзиш ва ҳалли мушкилоти ташаккули фарҳанги сиёсии ҷавонон ба миён омадааст.

Масъалаи фарҳанги сиёсии ҷавонон дар доираи илмҳои фалсафаи иҷтимоӣ, сиёсатшиносӣ, ҳуқуқшиносӣ, фарҳангшиносӣ ва дигар илмҳои мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор дода мешавад. Доир ба фарҳанги сиёсии ҷавонон қорҳои илмӣ-таҳқиқотии зиёде рӯйи қор омадаанд, аммо новобаста аз ин паҳлуҳои мухталифи ин масъала ба омӯзиш ва таҳқиқ ниёз дорад.

Ба андешаи мо, барои ташаккули фарҳанги сиёсии ҷавонон, пеш аз ҳама, ҷаҳонбинии сиёсии ҷавононро боло бурданамон лозим меояд.

Одатан, зери мафҳуми «ҷаҳонбинии сиёсӣ - маҷмуи тасаввуроти ҷамъбастигардида дар бораи олам, баамалоии равандҳои табиӣ ва иҷтимоии дар он, муносибатҳои инсон ба ҳодисаҳои, ки ӯро ихота кардаанд, маънидод карда мешавад». Хусусияти асосии ҷаҳонбинии сиёсӣ – дарки дақиқ, инъикоси ҳақиқату воқеият, талаботи инфиродӣ ва гайримустақими ҷамъиятӣ, вазифаҳо ва ғояҳо мебошад. Ягонагӣ ва ба алоқамандии кулли омилҳои мавҷуда метавонанд:

- танҳо донишҳои дар натиҷаи таҷрибаҳо ҳосилшуда дар ташаккули ҷаҳонбинии ғаёол буда, хусусияти эътиқодиро таҷассум намоянд;

- танҳо ҳамон эътиқодҳо самти асосиро дар ҷаҳонбинӣ инъикос намояд ва ҷаҳонбинӣ ба сифати воситаи муҳиму асосӣ дар рафтору ғаёолияти дорои хусусияти ҷамъиятию сиёсидоштаи барандагони сиёсат нақш дошта бошад;

- алоқамандӣ байни эътиқоди воқеӣ ва ҷаҳонбинӣ дар ташаккули маънавиёт, маърифати шахсию гурӯҳӣ ва дар маҷмуъ, ҷомеа таъсири мусбӣ дошта бошад.

Мавриди зикр аст, ки навсозии тамоми тарафҳои ҳаёти ҷамъиятии моро инкишофи шуури ҷамъиятӣ, шуури сиёсӣ ва ғаёолияти иқтисодии ҷавонон ҳамроҳӣ мекунад. Яке аз муҳимтарин меъёрҳои камолоти иҷтимоии инсон сатҳи фарҳанги сиёсии ӯ мебошад, ки дар ташаккули ҳаёти маънавӣ, шуури сиёсии шахс ва тамоми ҷамъият нақши халқунанда мебозад.

Таҳлили раванди ташаккули фарҳанги сиёсии ҷавонон бидуни дақиқ кардани таърифи ин истилоҳ мушкил буда, фаҳмидани меъёри фарҳанги ҷавонон дар шароити навсозии ҷамъиятӣ ва тамоюли инкишофи сиёсиро имконнопазир мегардонад. Дар бештари асарҳои илмӣ, фарҳанги сиёсӣ ҷузъи таркибии фарҳанги умумии инсониро ташкил медиҳад, ки бо фазои ҷамъиятӣ-сиёсӣ алоқамандии зич дорад. Бо якчанд шартҳои муайяни равишҳои асосии олимони шурувро нисбат ба ин консепсия ҷудо кардан мумкин аст. Ғояи фарҳанги сиёсӣ, ҳамчун маҷмуи донишҳои сиёсӣ, сарватҳои маънавӣ ва роҳҳои ғаёолияти сиёсиро олимоне, ба монанди А.Г. Агаев, А.И. Арнолдов, Ф.М. Бурлатский тарафдорӣ мекунанд [2, с.197-198].

Дигар муҳаққиқон фарҳанги сиёсиро ҳамчун тавсифномаи умумии шахс, дараҷаи инкишофи сиёсии ӯ, қобилияти дар амал татбиқ карда тавонистани донишҳои сиёсӣ мешуморанд (Ю. П. Ожегов, Ю.А. Тихомиров, Р.Г. Яновский). Чередниченко А.П. комилан дуруст ҳулоса мебарорад, ки фарҳанги сиёсӣ ҳамчун низоми сиёсӣ, идеологӣ пайдо мешавад, арзишҳои иҷтимоӣ-психологӣ, институтҳои сиёсӣ ва роҳҳои ғаёолияти сиёсиро ифода мекунад [7, с.26].

Фарҳанги сиёсии ҷавонон ҷузъи нисбатан мустақили фарҳанги сиёсии замони муосир мебошад, ки Л.И. Кривосюк ба он таъкид карда, сифати ғаёолияти ҷамъиятию сиёсии ҷавонон, сабабҳои иштирок кардан дар он, дараҷаи масъулиятшиносӣ барои ғаёолияти яққояи меҳнатӣ ва тақдири кишварро муайян намудааст [8, с.14]. Хусусиятҳои фарҳанги

сиёсии ҷавонон дар табиати пасдошти арзишҳои маънавӣ аз ҷониби онҳо ва роҳҳои татбиқи онҳо дар ҳаёти иҷтимоӣ сиёсӣ ифода меёбад. Аксарияти ҷавонон бинобар сабаби кам будани таҷрибаи ҳаёти ақидаҳои мустақили сиёсӣ надоранд. Табақаҳои гуногуни ҷавонон дараҷаҳои гуногуни камолоти иҷтимоӣ доранд. Вижагиҳои тарзи зиндагӣ дар завқ, манфиатҳо, шакли гузаронидани вақти холи ва робитаҳои байниҳамдигарӣ инъикос меёбанд.

Фарҳанги сиёсӣ бинобар як қатор ченаку зухуроти худ на ҳамеша барои мушоҳида ва андозагирӣ дастрас буда, баъзе душвориҳо ба мисли нишондиҳандаҳои ҳолати ҳамзамонии он ва дараҷаи тараққиёт садди роҳ ҳастанд. Ба ақидаи мо, маҳаки асосии баҳодихии фарҳанги сиёсӣ ҷавонон - мавқеи ғаёли шахрвандӣ, иштирок дар корҳои амалӣ, посухгӯӣ будан барои кирдорҳои ҳамаҷӯза, инчунин барои камғаёлиятии онҳо бояд бошад. Вале, мутаассифона, сарфи назар аз раванди демократикунонии ҷамъият, нобоварӣ нисбат ба ҷавонон ҳанӯз бартараф карда нашудааст. Ҷавонон на ҳамеша барои худ кори сазовор ва шоиста меёбанд, онҳое, ки қобилиятноканд, ниҳоят кам ба вазифаҳои роҳбарикунанда пешбарӣ карда мешаванд, амалан имконият надоранд, ки ба ҳаёти сиёсӣ таъсир расонанд.

Бояд гуфт, ки имрӯз ҷомеаҳо барои боло бурдани потенциали зеҳнии ҷавонони худ аз тамоми имкониятҳо ба таври самаранок истифода намуда истодаанд. “Инсонӣ ҷадид барои имкониятҳои зеҳнии худ тамоман ҷаҳони мураккаб бунёд сохтааст ва барои ин дигар наметавонад ба таври рӯшан самти тараққиёти хусусии худро дарк ва пешгӯӣ кунад” [3, с.154].

Дар кишвари мо низ Ҳукумати кишвар ба масъалаи ҷавонон ва рушди инкишофи ҳаёти иҷтимоӣ онҳо дар зарфи 31 соли истиқлолият корҳои зиёдеро ба анҷом расонидаанд, ки яке аз бузургтарин корҳо дар ин самт ин дуруст ба роҳ мондани сиёсати давлатии ҷавонон ва Стратегияи рушди сиёсати давлатии ҷавонон мебошад. Дар асоси ин ҳадафҳо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамасола, давра ба давра барои рушди ҳамаҷонибаи ҷавонон корҳои зиёдеро ба анҷом расонида истодааст. Аз ҷумла, ба таҳсил ва касбомӯзӣ ҷалб намудани ҷавонон, ҷудо намудани квотаҳои Президентӣ барои ҷавонони ноҳияҳои дурдаст барои таҳсил, ҷудо намудани бурсияҳо барои таҳсил дар хориҷи кишвар, ба вазифаҳои хизматчиӣ давлатӣ таъин намудани ҷавонон ва амсоли инҳо мебошад, ки ин ҳамаи ғамхориҳо барои ташаккули фарҳанги сиёсӣ ҷавонон заминаи мусоид фароҳам меоварад.

Имрӯзҳо дар ҷаҳон ҳастанд, кишварҳои, ки ҷавононашон аз одитарин имтиёзҳо бебаҳра монда, бесаводӣ, бекорӣ, факр ва дигар омилҳои иҷтимоӣ онҳоро азият медиҳанд.

Мавриди зикри хос аст, ки аз 8 миллиард аҳолии рӯйи Замин фақат як миллиарди тиллоӣ озод аз бенавоӣ, беадолатӣ ва умед ба оянда зиндагӣ доранд, вале 5 миллиарди дигар дар ҳолати норасоии маданияти маънавӣ, илму маърифат, хизмати тиббӣ, манзил, гуруснагӣ, ҳолатҳои ғавқулода зиндагӣ доранд.

“...Чун дар ҷаҳон имрӯз 5-нафар сарватманд аз тамоми аҳолии ҷаҳони сеюм даҳ баробар бештар фоидаи пулӣ ба даст меоранд, 1,3 миллиард нафар поёнтар аз сатҳи кашшоқӣ умр ба сар мебаранд, 841 миллион нафар мубталои бемориҳои якумрӣ ҳастанд, 880 миллион аз хизмати тиббӣ бебаҳра ҳастанд, 1,3 миллиард ба камбудии оби нӯшокӣ гирифтаанд. 113 миллион нафар духтарон имконияти мактаб хондан надоранд, ҳар рӯз 30 ҳазор нафар аз бемориҳои табобатнашаванда мемиранд, кишварҳои ҳастанд, ки умри миёнашон 35-сола аст” [6, с.87].

Мушкилоти болозикр ба ташаккули ҷаҳонбинии сиёсӣ ва фарҳанги сиёсӣ насли наврасу ҷавон таҳдид мекунад, монеи рушди босубот ва ташаккули фарҳанги сиёсӣ ҷавонон мегарданд.

Ба андешаи мо, маҷмуи масъалаҳои умумиҷаҳонӣ, ки монеи рушди мунтазами фарҳанги сиёсӣ ҷавонон мегарданд ва тамоми ҷомеаи ҷаҳониро ба ташвиш овардаанд, мушаххасан инҳо мебошанд:

- рафтори зидди иҷтимоӣ- ҷинойткорӣ, истеъмоли маводи нашъадор ва ғ.;
- азбайнравии оила, афзоиши бешумори вайроншавии оила – талоқ, оилаи нокомил (набудани яке аз волидон), ҳомиладоршавии бармаҳалии ноболиғон, таваллуди бисёри кӯдакони ғайри ақди никоҳ;

- косташавии кадри инсон, азбайнравии боварӣ байни инсонҳои наздик;
- аз байн рафтани шавку рағбат нисбати маълумоту маърифатнокӣ ва камшавии корҳои илмӣ;
- истехсоли филмҳои порнографӣ, ки боиси пастшавии фарҳанг ва ахлоқ мегарданд;
- гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир;
- гаравиш ба ҳаракатҳои ифротӣ.

Қараёнҳо ва омилҳои асосӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ, дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа пеш меоянд, ин омилҳо заминаҳои асосии худро доранд:

1. интернатсиянализатсия, ки ба ҳамкориҳои якҷоя асос меёбад.
2. Либерализатсия – дур кардани роҳҳои савдо, бо шитоби инвеститсионӣ ва тараққиёти зинаҳои интегратсия.
3. Вестернизатсия – паҳн гардидани арзишҳо ва технологияи Ғарб дар тамоми олам.
4. Детерриатторизатсия – ки дар мушоҳида зоҳир шуда дорои муносибати умумисайёҳӣ буда асоси сарҳадро барои давлатҳо ноил мешавад.

Дар натиҷаи ҳалли мушкилоту монеаҳои болозикр, ки дар шароити муосир ба Тоҷикистон низ бетаъсир намебошанд, метавонем фарҳанги сиёсии ҷавонро баланд бардорем, ҷавонро дар руҳияи худшиносӣ, ҳудогоҳӣ, зиракии сиёсӣ ва ватандӯстӣ тарбия намоем.

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар шароити муосир дар раванди ташаккули фарҳанги сиёсии ҷавонон ихтилофҳои муайян пеш меоянд. Аз як тараф, дар замони муосир, барои рушди фарҳанги сиёсии ҷавонон шароитҳои мусоид фароҳам оварда шуданд. Аз тарафи дигар, ташаккули ҷаҳонбинии ҷавонон дар давраи тезу тунд шудани зиддиятҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва ба миён омадани падидаҳои манфӣ ба амал омад. Дар байни ҷавонон бошад, бепарвоӣ, бепарвоии иҷтимоӣ, бегонапарастӣ ва нигилизм васеъ паҳн шуда истодаанд. Ҷавонони солҳои 70-ум ва 80-ум замоне ба ҳаёти мустақил қадам ниҳоданд, ки косташавии боварӣ ба арзишҳо ва эътиқодоти ҳукмфармо, қариб дар ҳама гурӯҳҳои иҷтимоӣ мушоҳида мешуд. Тафовут миёни идеали пешбинишуда ва воқеият боиси бегонагии сиёсии ҷавонон гардид.

Қисми зиёди ҷавонон имрӯз аз ҳаёти ҷамъиятӣ дар канор мондаанд ё ба гузинаи бадтар – ифротгароӣ рӯй овардаанд. Сарчашмаи асосии инро, як қатор пажухишгарон дар дараҷаи сатҳи шароити зиндагии ҷавонон арзёбӣ кардаанд. Қисми дигари коршиносон онро омилҳои бесаводӣ ва надоштани дониши диниву дунявӣ унвон кардаанд. Падидаҳои манфӣ, ки бо дараҷаи нокифояи фарҳанги сиёсии ҷавонон алоқаманданд, берун аз доираи мушкилиҳои дигари иҷтимоӣ баррасӣ кардан мумкин нест. Вазъияти ҳозираро метавон ғайримӯқаррарӣ номид, психологияи иҷтимоӣ, шуури ҷамъиятӣ дар ҳоли тағйир ёфтани қарор доранд, афсонаҳои пештара бошанд, аҳаммияти худро гум кардаанд, ки ин, бешак, ба ташаккули фарҳанги сиёсии ҷавонон бетаъсир буда наметавонад.

Муҳимтарин тамоюл дар вазъи имрӯза афзоиши таваҷҷуҳи ҷавонон ба ҳаёти сиёсии кишвар мебошад. Манфиатҳо дигар шуданд. Пештар дар байни ҷавонон таваҷҷуҳ ба рӯйдодҳои сиёсии байналмилалӣ бартарӣ дошт, ҳоло онҳо бештар ба мушкилоти сиёсии дохилӣ таваҷҷуҳ доранд [9, с.11]. Мутаассифона, шавқи умумии ҷавонон ба мушкилиҳои сиёсӣ бо иштироки фаъолонаи онҳо дар ҳаёти сиёсии кишвар тақвият дода намешавад [11, с.15]. Ба ақидаи мо, чунин сабабҳо мавҷуд будан метавонанд: баъзеҳо наметавонанд, ки ҷӣ гуна дар ин гуна ҷорабиниҳо иштирок кунанд, дигарон ба қобилияти худ боварӣ надоранд ва ё дигаргуниҳои мусбат аз назарашон ноаён мондааст.

Ҳамин тариқ, метавон тахмин кард, ки набудани тағйироти воқеӣ боиси боз ҳам зиёд шудани шиддат байни ҷавонон, паҳн шудани бепарвоӣ ва пасивии сиёсӣ мегардад. Воситаҳои ахбори омма дар ташаккули фарҳанги сиёсӣ нақши муҳим доранд. Таҳлили матбуоти солҳои охир нишон медиҳад, ки ноил шудан ба самаранокии таълими сиёсӣ, танҳо бо роҳи тамаркуз кардан рӯйи хатову шикастҳо имконнопазир аст. Роҳи мураккаби рушди ҷамъияти мо, шебу фарозҳои онро, ноқомииҳою қомеъҳои, камбудииҳою дастовардҳои тасвир карда, аз хошияравӣю канораҷӯӣ даст бояд кашид. Бештари ҷавонон маълумоти ҷамъиятӣ-сиёсиро аз муоширати байнишахсӣ мегиранд. Барои 30-40

% чавонон бошад, сарчашмаи асосии ахбороти сиёсӣ ин муоширати байнишахсӣ мебошад [11, с.23]. Аз доираи низоми анъанавии сиёсӣ берун баромадан ва афзоиши созмону гурӯҳҳои ифротӣ ба назар расида истодааст. Метавон дар бораи сиёсӣшиавии муоширати ғайрирасмӣ сухан ронд. Ин, аз як тараф, аз афзоиши таваҷҷуҳи чавонон ба ҳаёти сиёсии кишвар ва аз байн рафтани қолабҳои анъанавӣ шаҳодат медиҳад. Аз тарафи дигар, душворихое, ба монанди мушкilotи объективии донишҳои сиёсӣ, нарасидани дониши методии амиқ, хоҳиши худнамоӣ кардан садди роҳ ҳастанд. Дар чунин вазъият ба мақсад мувофиқ ба назар мерасад, ки бо созмонҳои ғайрирасмӣ робита пайдо кунанд, то муколамаи манфиатдор оид ба масъалаҳои мавриди ташвиши чавонон сурат гирад.

Бояд дар хотир дошт, ки чавонон объекти тарбия не, балки субъекти амалиёти ҷамъиятӣ ҳастанд.

Ташаккули фарҳанги сиёсии чавонон раванди мураккаби серҷанбаи давомдорест, ки ба шароити объективӣ ва омилҳои субъективӣ вобастагӣ дорад. Чуноне ки амалияи ҷамъиятӣ тасдиқ мекунад, ин раванд бештар ба тарзи истехсолот, муносибатҳои ҷамъиятӣ, идеология, ахлоқ ва шуури шахс вобаста аст. Муҳимтарин чӯзҳои фарҳанги сиёсии шахсият фаъолияти ҷамъиятии ӯ, иштирок дар идоракунии корҳои коллектив, давлатӣ, корҳои ҷамъиятӣ мебошанд. Чавонон бо машғул шудан ба фаъолияти иҷтимоӣ ва сиёсӣ ба муносибатҳои иҷтимоӣ ворид мешаванд, ки кумак мекунад шавқу ҳаваси онҳо барои иштирок дар ҳаёти сиёсӣ, гирифтани маълумот, такмил додани шахсияти худ инкишоф ёбад.

Бояд гуфт, ки равандҳои ҷаҳонишавӣ ва оқибатҳои хатарноки он ба фарҳанги сиёсии чавонони тоҷик низ хатари ҷиддӣ расонида истодаанд. Барои пешгирии ин хатар якҷанд омилҳо садди роҳ мешаванд, ки барои ҳалли ин омилҳо мо бояд ин роҳҳои истифода карда, бад-ин васила фарҳанги сиёсии чавононро ташаккул диҳем:

1. дар руҳияи ватандӯстӣ тарбия кардани чавонон;
2. дар руҳияи илмомӯзӣ маърифатдӯстӣ тарбия кардани чавонону наврасон;
3. бо шуғли доимӣ таъмин кардани чавонон;
4. омӯзиши забонҳои хориҷӣ;
5. истехсоли технологияи худӣ.

Ҳамин тариқ, баъд аз ҳалли ин проблемаҳо мо метавонем фарҳанги сиёсии чавонони Тоҷикистонро ташаккул дода, онҳоро дар руҳияи ватандӯстӣ, ифтихори миллӣ, худшиносӣ ва ҳифзи арзишҳои милливу давлатӣ тарбия намоем.

Муқарриз: Қозӣён Ш.Қ. - д.и.с., ДДОТ ба номи С.Айнӣ

АДАБИЁТ

1. Андреев С. С. Политическое сознание и политическое поведение // Социально-политический журнал. — 1992. — № 8.
2. Бурлацкий Ф.М. Современный Левиафан / Ф.М. Бурлацкий, А.А. Галкин. - М., 1985. -С. 197— 198.
3. Делягин М.Г. Глобализации: игры и правило новой эпохи / М.Г. Делягин. -М., 2000.
4. Костюкевич В. Ф. Политическая социализация молодежи. — Мурманск: НИЦ «Пазори», 1998.
5. Лисовский В. Т. Динамика социальных изменений (опыт сравнительных социологических исследований российской молодежи) // Социолог. исслед. — 1998. — № 5.
6. Н. Яздонӣ. Қисму чони одамай дар “Маснавий” // Садои Шарқ. - Душанбе, 2007. -№9. -С.87.
7. Чередниченко А. П. Культура активного политического действия / А. П. Чередниченко. - М., 1896. -348с
8. Социально-политические науки. - 1990. -№ 6. -С. 44.
9. Социологический бюллетень АОН при ЦК КПСС. С И
10. Хайруллина Ю. Р. Социализация личности в условиях трансформации Российского общества. — Казань: ИСЭПН АНТ, 1998.
11. Щегорцев А. Массовое сознание молодежи в реалиях перестройки / А.Щегорцев, Г. Пихтовников . - М., 1989. -С. 15.
12. Погосян Л.А. Влияние процессов социализации, адаптации и идентификации на формирование политической культуры молодежи // Гуманитарий Юга России. 2013. № 3. С. 69–75.
13. Политический потенциал и политическая активность молодежи. URL: <http://bd.fom.ru/report/map/> (дата обращения: 14.04.2014).

ИНКИШОФИ ФАРҲАНГИ СИЁСИИ ЧАВОНОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Инкишофи фарҳанги сиёсии ҷавонон дар шароити имрӯза яке аз масъалаҳои муҳим ба ҳисоб меравад. Хусусиятҳои фарҳанги сиёсии ҷавонон ва пайдо намудани роҳҳо ва воситаҳои ташаккули он дар шароити имрӯза барои ҷомеаи Тоҷикистон аҳамияти ниҳоят муҳим дорад, ки барои расидан ба ҳадафҳои гузошташуда, яъне бунёди давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона заминаи мусоид фароҳам меорад. Муаллиф дар мақола хусусиятҳои асосии фарҳанги сиёсии ҷавонон, роҳҳо ва воситаҳои рушди инкишофи онро мавриди баррасӣ қарор додааст. Ҳамзамон, муаллиф доир ба мушкилоти асосии ҷавонони муосир, ки дар шароити имрӯза ҷой доранд, андешароӣ намудааст. Инчунин омилҳои таъсиргуздор ба фарҳанги сиёсии ҷавонон, роҳу воситаҳои ҳалли мушкилоти фарҳанги сиёсии ҷавонон муайян карда шудаанд.

Калидвожаҳо: фарҳанги сиёсӣ, ҷаҳонбинии сиёсӣ, ҷавонон, ҷаҳонишавӣ, маънавиёт, сиёсат, рафтори зиддиҷимой, миллатгарой, интернационализатсия, либерализатсия, инвестиция, вестернизатсия.

РАЗВИТИЕ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ МОЛОДЕЖИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Развитие политической культуры молодежи в современных условиях является одним из важных вопросов общественной жизни и в современных условиях имеет особое значение для роста и развития государства и его сфер. Особенности политической культуры молодежи и поиск ее путей и средств в современных условиях имеют первостепенное значение для таджикского общества, что считается важным фактором для достижения поставленных целей, то есть построения демократического, правового, светского и единого государства. В своей статье автор проявил интерес к основным особенностям политической культуры молодежи и описал пути и средства ее роста и развития. В то же время в статье автор высказал свое мнение по основным проблемам современной молодежи, находящейся в современных условиях. В то же время, подчеркнув факторы, влияющие на политическую культуру молодежи, автор предложил свои выводы в статье о путях и средствах решения проблем политической культуры молодежи.

Ключевые слова: политическая культура, политические взгляды, молодежь, глобализация, духовность, политика, антиобщественное поведение, религиозность, национализм, интернационализация, либерализация, инвестирование, вестернизация, детерминация.

DEVELOPMENT OF POLITICAL CULTURE OF YOUTH IN MODERN CONDITIONS

The development of the political culture of young people in today's conditions is one of the important issues of public life and in modern conditions is of particular importance for the growth and development of the state and its spheres. The peculiarities of the political culture of young people and the search for its ways and means in today's conditions are of paramount importance for Tajik society, which is considered an important factor for achieving the goals set, that is, building a democratic, legal, secular and unified state. In his article, the author showed interest in the main features of the political culture of youth and described the ways and means of its growth and development. At the same time, in the article, the author expressed his opinion on the main problems of modern youth in modern conditions. At the same time, having emphasized the factors influencing the political culture of youth, the author proposed his conclusions in the article on ways and means of solving the problems of the political culture of youth.

Keywords: political culture, political views, youth, globalization, spirituality, politics, antisocial behavior, religiosity, nationalism, internationalization, liberalization, investment, Westernization, determination.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Шералиева Меҳринисо Сафаровна* - Донишгоҳи давлатии Данғара, кафедраи фанҳои гуманитарӣ, унвонҷӯй. **Суроға:** 735320, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Данғара, кӯчаи Марказӣ, 25. Телефон: (+992) 907442999. E-mail: sharifhasanov@mail.ru

Сведения об авторе: *Шералиева Меҳринисо Сафаровна* – Дангаринский государственный университет, кафедра гуманитарных дисциплин, соискатель. **Адрес:** 735320, Республика Таджикистан, Хатлонская область, Дангаринский район, ул. Маркази, 25. Телефон: (+992) 907442999. E-mail: sharifhasanov@mail.ru

Information about the author: *Sheraliev Mehryniso Safarovna* – Dangara State University, Department of Humanities, applicant. Address: 735320, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Dangara district, st. Markazi, 25. Phone: (+992) 907442999; E-mail: sharifhasanov@mail.ru

Раҷабзода Рустам
Донишгоҳи давлатии Данғара

Ҳаёти инсонӣ чунин сохта шудааст, ки рафтору амали одамон пурра ба хоҳиши худи онҳо вобаста набуда, дар доираи арзишҳо ва меъёрҳои аз ҷониби аъзоёни ҷомеа қабулгашта сурат мегирад. Розигии омма ва раъйи мардум маҳз дар арзишҳо ва меъёрҳои иҷтимоӣ инъикос мегардад. Бе арзишу меъёрҳои иҷтимоӣ ҳамгирӣ ва таъсири мутақобилаи одамон ғайриимкон аст. Маҳз арзишу меъёрҳо ба одамон нишон медиҳанд, ки кадом рафтор барои инсон дар ҷаҳмият дастрас аст ва кадом амал ба қоидаю қонунҳои муайяншудаи иҷтимоӣ мувофиқат наменамоянд. Арзишу меъёрҳоро фард тавассути раванди сотсиализатсия аз худ менамояд ва ба шахсият табдил меёбад.

Саволе ба миён меояд, ки чаро одамон ба қачрафторӣ (девиантӣ) даст мезананд ва ё аз ҷаҳорҷӯбаи меъёрҳои муқараршудаи ахлоқӣ, зебоишинӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ берун баромада, рафтори девиантиро интиҳоб менамоянд. Оё онҳо худашон ба ин гуна рафтор майл мекунанд ё онҳоро ҷомеа ба ин чиз водор месозад ва ғайраву ҳоказо.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки рафтори девиантӣ ирсӣ намебошад ва ё ҳеч кас намеҳадад, ки аз меъёрҳои муқараршуда берун рафта, арзишҳои иҷтимоиву ахлоқӣ ва сиёсӣ зебоишиниро поймол намояд.

Ҳамаи он қоидаҳои рафтору амале, ки барои инсон муҳим аст ва талаботҳои моддию маънавии одамонро қонеъ гардонида метавонанд, *арзишҳои иҷтимоӣ* ном доранд. Арзишҳои иҷтимоӣ муҳимтарин унсӯри маданияти ҳама гуна халқу миллатҳо махсуб машаванд ва нақши муайян намудан, интиҳоб кардан ва рафтори дилхоҳро мебозад. Арзишҳои иҷтимоӣ ахлоқӣ, сиёсӣ, динӣ, идеологӣ ва иқтисодӣ шуда метавонанд.

Арзишҳоро вобаста ба аҳаммияташон гуногун қадр мекунанд ва онҳо дар ҷаҳмият нақши баҳодихӣ ё омӯзиширо ба иҷро мерасонанд. Арзишҳои иҷтимоие вучуд доранд, ки ба исботу далелҳо ниёз надоранд ва олай будани ин арзишҳоро ҳамагон эътироф мекунанд, мисли ҳаёт, қадр, номус, падару модар, фарзанд ва ғайра. Арзишҳое ҳастанд, ки аз ҷониби инсон бояд риоя ва иҷро карда шаванд, мисли хурмату эҳтироми калонсолон, салом додан, хушгуфтор будан ва ғайра. Бо воситаи арзишҳои иҷтимоӣ инсон содир намудани ин ё он рафтор ва фаъолияти иҷтимоиро муайян менамояд. Дар ҳолате, ки инсон арзишро риоя ва ҳифз намекунад, аз ҷониби ҷомеа мавриди сарзаниш қарор мегирад.

Арзишҳои иҷтимоӣ ҷаҳонро ботартиб ва бонизом нишон медиҳанд. Дар ҳолате ки арзишҳои иҷтимоӣ устуворӣ ва тартиботи ҷомеаро нишон дода, дар тамоми ҷомеа паҳн мешаванд, дар доираи меъёрҳои иҷтимоӣ ташаккул ёфта, ба воқеият табдил меёбанд.

Меъёрҳои иҷтимоӣ қоидаи таърихан ташаккулёфтаи рафтору фаъолияти одамон, гурӯҳҳо ва ташкилотҳои иҷтимоиро меноманд [2], ки дар шакли рафтори мақбулшуда ё уҳдадорӣ зоҳир мегарданд. Вобаста ба субъекти иҷтимоӣ меъёрҳои расмӣ иҷтимоиро ба ду гурӯҳ ҷудо менамоянд:

- Қонунҳое, ки аз ҷониби мақомотҳои қонунгузор (дар Тоҷикистон аз тарафи Маҷлиси Олай) ва дигар мақомоти иҷтимоӣ бароварда шудаанд. Ин меъёрҳои иҷтимоӣ дар шакли қонунҳои ҳуқуқӣ, қарор, фармонҳои маъмурий, тартиботи дохилӣ, низомнома ва ғайра зоҳир машаванд.

- Меъёрҳои таърихан ташаккулёфтаи ҷомеа - меъёрҳои иҷтимоие мебошанд, ки ба таври стихиявӣ ва ё дар раванди ташаккули умумиятҳо, инчунин дар зери таъсири ҳолатҳои гуногуни иҷтимоӣ пайдо шудаанд, ки онҳоро «қоидаҳои нонавишта» низ меноманд. Ба ин меъёрҳои иҷтимоӣ, пеш аз ҳама, урфу одатҳо, анъанаҳо, расму русум, меъёрҳои ахлоқ ва ғайра дохил мешаванд, ки дар зери таъсири ягон вазъияти иҷтимоӣ рӯйи қор омада, ба ахлоқи зиндагии одамон пайваст гашта, дар раванди таърихӣ мустаҳкам ва бою ғанӣ шудаанд.

Меъёрҳои иҷтимоӣ ба консерватизм (кухнапарастӣ) майл доранд. Ҳангоме ки низоми иҷтимоӣ вобаста ба тағйиротҳои куллии ҷомеа тағйир меёбанд, меъёрҳо, ки муносибатҳои гузаштаи иҷтимоиро инъикос менамоянд, ба талаботҳои низоми нав ҷавоб дода наметавонанд. Танҳо қачрафторӣ имкон медиҳад, ки одамон аз ин вазъияти ноговор берун бароянд, бо гузашти замон қачрафторӣ ба меъёр ва меъёр ба қачрафторӣ табдил меёбад.

Қачрафтории иҷтимоӣ ва намудҳои он. Берун рафтан аз меъери иҷтимоӣ ё берун аз меъери аз тарафи ҷомеа қабулшуда содир кардани рафтори сиёсӣ, оилавӣ, муҳоҷиратӣ, демографӣ, нақшӣ [6], ҳуқуқӣ, ахлоқӣ ва дигар намудҳои рафтори афроди иҷтимоӣ қачрафтории иҷтимоӣ номида мешавад. Дар илми *социология* қачрафториро ба намудҳои зерин ҷудо менамоянд:

- рафтори девиантӣ;
- рафтори делинквентӣ.

Девиатсия аз калимаи лотинии *deviantion* – берун баромадан, дур рафтан гирифта шудааст, маънои аз меъёрҳои инкишоф, амалнамоӣ ва сифати объект (равандҳо, падидаҳо ва низомҳо) дур рафтан ва берун баромаданро дорад. Девиатсия дар ҷомеаҳои гуногун ва ҳатто субкултураҳо тағйир ёфта метавонад. Амал ё рафтор табиатан хуб ва ё бад буда наметавонад, қачрафторӣ ё рафтори муътадилро ҷомеа муайян менамояд.

Ба маънои васеъ рафтори девиантӣ рафтору ғайриқонунии одам аст, ки ба меъёрҳои расмӣ ва таърихан ташаккулёфтаи ҷомеаи муайян мувофиқат накарда, аз он берун мебарояд. Қачрафторӣ маънои аз меъёрҳои муайяншудаи ҷомеа, ташкилот, институт ва дигар гурӯҳҳои иҷтимоӣ берун рафтани рафтору ғайриқонунии одамонро меноманд. Дар ҳама ҷамъиятҳо аз меъери муқарраршудаи ҷамъият берун баромадани рафтори одамон дида мешавад. Яъне, ба ҳаёти иҷтимоӣ на танҳо конформизм, балки қачрафторӣ низ ҳос аст. Қачрафтории иҷтимоӣ ба вақт, макон ва доираи шахсон низ алоқамандӣ дорад. Рафтори девиантӣ табиати ботинии фард нест, рафтор худ ба худ рафтори дуруст ё аз меъёр берун буда наметавонад. Ҷамъият муайян мекунад, ки кадом рафтор нодуруст аст ва кадом рафтору амали одамон қобили қабул аст. Рафтори мушаххаси иҷтимоӣ метавонад барои як маданият ё ҷомеа қачрафторӣ бошад, ҳамчун меъери муайяншуда қабул шавад. Аммо ин маънои онро надорад, ки одамкӯшӣ, ғоратгарӣ, дуздӣ, алкоғолизм, муносибати бад намудан бо кӯдакон, ғайриқонунигарӣ ва монанди инҳо аз ҷониби ҷомеа рафтори мусбӣ эълон мешуда бошад. Меъёрҳои мақбулшудае ҳастанд, ки баъзе қоидаҳои рафторро дар ҳамаи ҷомеаҳо абадан маҳкум менамоянд. Вале тасаввуротҳои одамон дар бораи некию бадӣ пайваста тағйир меёбанд. Масалан, рафторе, ки қаблан содир намудани он мумкин набуд, эҳтимоли дорад бо гузашти вақт ва тағйирёбии ҷомеа мақбули умум шавад.

Қачрафторӣ дар як шароити муайяни таърихӣ (дар ин ё он кишвар, минтақа) махсусан, ҳангоми тағйир ёфтани сохтори иҷтимоӣ ва тағйиротҳои куллии ҷомеа метавонад ба меъери ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ табдил ёбад. Масалан, соли 1919 дар ИМА истифодаи алкоғол манъ карда шуд, аммо соли 1933 фурӯшгоҳҳои майфурӯшӣ аз нав кушода шуданд. Дар бисёре аз кишварҳои ҷаҳон бисёрниқоҳӣ иҷозат дода шудааст, аммо дар кишварҳои мутараққӣ ин амал қачрафторӣ ба ҳисоб меравад.

Баромадан аз меъёрҳои объективии ҷомеа ба ду самт равона мешавад: манфӣ ва мусбат. Қабл аз ҳама, оммаи мардум зери мафҳуми рафтори девиантӣ зухуроти иҷтимоии манфиро мефаҳманд. Бояд дар назар дошта бошем, ки ба қачрафторӣ ҳамчун ҳодисаи барои ҷомеа манфӣ нигаристан мумкин нест, вағарна ба доғматизм роҳ медиҳем, зеро қачрафторӣ метавонад характери позитивӣ (мусбӣ) дошта бошад ва дар инкишофи ҷомеа нақши мусбӣ бозад. Масалан, эҷодиёти иҷтимоӣ, ихтироотҳо бо намудҳои мухталифи зухуроташон ва амсоли ин.

Рафтори делинквентӣ дигар намуди қачрафтории иҷтимоӣ мебошад. Делинквенсия бошад, аз калимаи лотинии *delinqent* — ҷурм, гуноҳ, рафтори ноҷо ва калимаи англисии *delinquency* - рафтори хилофи қонун, гуноҳ гирифта шудааст, ба маънои рафтори хилофи қонун ва тартиботи ҷамъиятии фард, ки дар он ҳаракат ва ё беҳаракатӣ дида мешавад ва натиҷаи он ба шахси алоҳида ва ё ба ҷамъият зарар мерасонад, фаҳмида мешавад.

Мафҳуми «рафтори делинквентӣ»-ро барои ифодаи намудҳои муайяни гуноҳ, рафтори хилофи қонун ва меъёрҳои ҷамъият истифода менамоянд, ки он аз тарафи шахсони алоҳида ва ё гурӯҳҳои иҷтимоӣ сар зада, рафтори низой то ба аъмоли ҷиноиро фаро мегирад. Ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурӣ, рафторҳои ҷиноятӣ ва амсоли ин рафтори делинквентӣ мебошанд.

Назарияҳои қачрафтории иҷтимоӣ. Барои шарҳи қачрафтории иҷтимоӣ якҷанд назарияҳо вуҷуд доранд, ки муҳимтаринашонро чунин тасниф намудан мумкин аст:

- назарияи биологӣ;
- назарияи психологӣ;
- назарияи аномия;
- назарияи гузариши фарҳангӣ;
- назарияи стигматизатсия

Назарияи биологӣ. Моҳияти назарияи биологӣ аз он иборат аст, ки баъзе одамоне аз рӯзи таввалуд одатҳои бад доранд ва ин одатҳо ба рафторҳои зиддиҷамъиятӣ мусоидат менамоянд. Дар охири асри XIX психологҳои италиявӣ Чезаре Ломброзо назарияи табиӣ ҷинояткориро пешниҳод намуд. Мушоҳидаи якҷандсолаи ӯ дар маҳбасхонаҳо исбот кард, ки аз се як қисми ҷинояткорони ҷиноятҳои вазнинтарин ва ҷохилтарин содиркарда бо нуқсонҳои табиӣ таввалуд шудаанд. Ҷинояткори табиӣ дар шахсияти худ инстинкти бераҳмӣ (ваҳшигӣ) дорад ва ин репродуксияи авлодӣ мубошад. Ч. Ломброзо ва шогирдони ӯ дар асоси назарияи худ симои «ҷинояткори табиӣ» - ро шарҳ медиҳанд. Аз рӯи назарияи Ч. Ломброзо, «ҷинояткорони табиӣ» бештар ба маймун монанд буда, бинии рост, манаҳи ғайримуқаррарӣ, риши кӯса, дастҳои дарози маймуншакл доранд ва хассосии онҳо нисбати дард дар сатҳи паст қарор дорад. Вале камбудии Ч. Ломброзо дар он буд, ки ӯ одамоне оддиро бо чунин нуқсонҳои табиӣ мушоҳида накард. Ин мушоҳидаро духтури англис Чарлз Горинг давом дода, исбот мекунад, ки на ҳама одамоне, ки бо чунин нуқсонҳо таваллуд шудаанд, ҷинояткор мебошанд.

Назарияи психологӣ. Донишманди австриягӣ Зигмунд Фрейд ба ин масъала диққат дода, сабаби қачрафтории инсонро дар ихтилофи дохилии шуури инсон медид. Мувофиқи назарияи З. Фрейд, ҳар як чиз дар ҳаёти бошуро ва бешуро амалӣ мегардад. З. Фрейд андеша дорад, ки сарчашмаи инкишофи шахсро омилҳои модарзодӣ - биологӣ (инстинкт), амиқтараш неруи умумии биологӣ - либидо (калимаи латинӣ libido - майл хоҳиш) ташкил мекунад. Ин неруи биологӣ ба давомдихии насл (майли шахвонӣ) ва ба вайронкорӣ (агрессия ва бадхашмӣ) равона шудааст. Фрейд чунин ақида дошт, ки рафтори одам пурра бо майлҳои шахвонӣ ва агрессиявӣ идора мешавад. Неофредистон сабабҳои қачрафториро аз невроз, харобии шахвонӣ, ҳолати ногувори асаб ва шаклҳои гуногуни дезадаптатсияи фард, ки боиси пайдоиши парешонхотирӣ, ғазаб, руҳафтадагии фардӣ мегардад, вобаста медонанд.

Назарияи аномия. Аномия - (фаронсавӣ. anomalie – вуҷуд надоштани қонун) ҳамчун мафҳуми муҳими сотсиологӣ ба туфайли Э. Дюркгейм ба илми сотсиология ворид шудааст. Мафҳуми аномияро Э. Дюркгейм ҳамчун вазъияти бухронӣ, бемории ҷомеа, фазои холии арзишӣ - меъёрии дар давраҳои гузариш ё бухронии ҳаёти ҷамъияти ҳос (ҳангоме ки арзишҳо ва меъёрҳои қабл дигар таъсир надоранд) арзишу меъёрҳои нав то ҳол тасдиқ нашудаанд) мефаҳмид. Аномия дар номувофиқатии функционалии унсурҳои сохтори иҷтимоӣ, дар низоъҳои байни наслҳо ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ, рафтори девиантӣ, камиродагӣ дар ҳаёт, кӯшиши гурехтан аз масъалаҳои воқеи зоҳир мегардад. Яке аз зухуротҳои аномия - худкушӣ (суитсид) мебошад. Э. Дюркгейм дар асари худ «Худкушӣ» аномияро як шакли махсуси (охирони) қачрафторӣ номидааст. Ба андешаи намоёндаи дигари назарияи аномия Р. Мертон, сабаби асосии қачрафторӣ нобаробарии иҷтимоии одамоне мебошад. Ба фикри ӯ, одамоне, ки аз табақаи поён ҳастанд ва ба қорҳои «сиёҳ» машғуланд, қодир нестанд соҳиби боигарӣ шаванд, барои дастовардҳои моддӣ ба қачрафтории иҷтимоӣ даст мезананд, мисли; дуздӣ, ғоратгарӣ, одамкушӣ ва ғайра.

Назарияи гузариши фарҳангӣ. Сотсиолог ва криминологии машҳури фаронсавӣ Габриэл Тард (1843 - 1904) дар охири асри XIX бо «назарияи тақлидаш» моҳияти рафтори девиантиро фаҳмондааст. Ӯ тасдиқ намуд, ки ҷинояткорон ҳамчун одамоне ботартиб ба

рафтори шахсоне, ки дар ҳаёташон дучор шудаанд ё шунидаанд ё медонистаанд, тақлид мекунанд. Аммо баръакси шаҳрвандони қонундон онҳо рафтори ҷинояткоронро тақрор мекунанд.

Дар солҳои 1920 - 1930 сотсиологони университети Чикаго хоستانд фаҳманд, ки чаро дар як қатор ноҳияҳои шаҳр ҷинояткорӣ афзудааст, аз ин рӯ як қатор тадқиқоти сотсиологӣ гузаронданд ва маълум шуд, ки дар баъзе маҳаллаҳои шаҳр дараҷаи ҷинояткорӣ чандин сол боз устувор меистад, агарчанде ҳаёти аҳоли тағйир меёбад. Пас олимони ба хулосае омаданд, ки ҷинояткорӣ аз як насли ҷавон ба насли дигар мегузаштааст, ҷинояткорони ҷавони таҳҷой ба ҷавонони навомада намунаи ибрат мебошанд. Ба таври дигар, ҷавонон ҳуқуқи тартиботро барои он вайрон мекунанд, ки бо наврастони таҷрибаи рафтори девиантӣ дошта муошират ва дӯстӣ кунанд.

Назарияи стигматизатсия. Качрафтории иҷтимоӣ дар назарияи стигматизатсия хело ҷолиб таҳлил гардидааст. Стигма калимаи юнонӣ - stigma гирифта шудааст ва маънои нишона, тамға ва ё лақабро дорад [3]. Ба илми сотсиологие ин мафҳумро И. Гоффман ворид намудааст. Ӯ зери мафҳуми стигма доғ ё лақаберо мефаҳмад, ки ба рафторҳои иҷтимоии инсон гузошта мешавад.

Ҷонибдорони ин назария Э. Лемерт ва К. Эриксон тасдиқ менамоянд, ки ягон рафтор худ ба худ криминалӣ намебошад. Манфӣ будани рафтор на аз мазмуни дохилӣ вобаста аст, балки аз он ки чи хел атрофиён ба ин рафтор баҳо медиҳанд ва ё онро қабул менамоянд. Фард дар байни омма дорои лақаб мешавад, ки ӯро ҳамчун нишонаи девона, ҷинояткор, таҷовузкор, бекор, фиск, нашъаманд медонанд. Тамға ӯро барои дигарон бегона месозад. Дар натиҷа ин статус ояндаи ӯро ҳам пешбинӣ менамояд, ҳаёти ӯ оқибатҳои хуб надорад. Онҳое, ки тамғаи ҷинояткорро гирифтанд, хешро бад ҳис мекунанд, шаҳрвандон бо онҳо кордор шудан намехоҳанд, аз онҳо дӯстону хешу табор рӯ метобанд, баъзан онҳоро дар ҳабсхона ё дар беморхонаҳои касалиҳои руҳӣ нигоҳ медоранд. Аз ин рӯ, чунин одамон бо гурӯҳҳои ашхоси ба худ монанд ҳамроҳ мешаванд, ки онҳо фарҳанги худро доранд. Дар навбати худ, аъзошавӣ ба чунин гурӯҳи девиантӣ ба коркарди услуби ҳаёти девиантӣ мусоидат менамояд ва онҳоро аз одамони росткор дур месозад. Инак муофиқи назарияи стигматизатсия, девиантсия на аз худи рафтори ҷинояткор, балки аз баҳодихӣ ба рафтори ӯ вобаста аст. Баъди тамға мондан ба рафтори ӯ, ашхос муофиқи ин баҳо минбаъд рафтору амал менамоянд. Бо ин тасаввурот ӯ качрафторӣ мекунад.

Назорати иҷтимоӣ. Барои он ки дар ҷомеа тартиботу низом вучуд дошта бошад, бояд ҳамаи одамон қонунҳо ва меъёрҳои эътирофи умумгаштаро риоя намоянд. Тартиботи иҷтимоӣ талаб менамояд, ки ҳадди ақал аксарияти одамон меъёрҳои иҷтимоиро риоя ва иҷро намоянд, зеро бе тартиботи иҷтимоӣ муносибатҳои байниҷаҳидгарии одамон ғайриимкон гашта, ҳатто маънии худро гум мекунанд.

Ҳаёти ҳамарӯзаӣ мо аз ҷониби одамони моро иҷотанамуда назорат карда мешавад. Ҳарчанд онҳо рӯирифт назорати хешро ошкор насозанд ҳам, дар нигоҳ, сухан, андеша, рафтор, ангеа ва баҳодиашон назорати иҷтимоӣ ба мушоҳида мерасад. Дар оила моро волидан, дар кӯча кормандони ҳифзи ҳуқуқ ва шахсони масъулиятдор (агентҳои назорати иҷтимоӣ) назорат мебаранд. Баъзеи онҳо бо назорати расмӣ вобаста ба вазифаи хизматӣ ва баъзеи дигар бо хоҳиши худ (ғайрирасмӣ) рафтори моро назорат мебаранд. Ҳам назорати расмӣ ва ҳам назорати ғайрирасмиро бо мафҳуми назорати иҷтимоӣ ифода менамоянд.

Шахсоне, ки функцияҳои назорати расмӣ ё ғайрирасмиро иҷро менамоянд, агентҳои назорати иҷтимоӣ номида мешаванд. Назорате, ки аз ҷониби шахсони алоҳида ба амал бароварда мешавад, характери фардӣ дорад ва назорате, ки аз ҷониби коллектив (оила, гурӯҳи дӯстон, муассисаҳо ё институтҳо иҷро мегардад, назорати иҷтимоӣ мебошад.

Назорати иҷтимоӣ «воситаи беҳтарини танзимномаии иҷтимоӣ, рафтори одамон маҳсуб мешавад» [5]. Ҳокимият ва назорати иҷтимоӣ бо ҳам робитаи зич доранд, маҳз ҳокимият меъёрҳои иҷтимоиро қор карда мебарояд ё аз болои рафти иҷрои онҳо назорат бурда, санксияҳоро истифода мебарад. Ҳокимият ҳамчун воситаи беамалбарории назорати иҷтимоӣ баромад менамояд, чунки ҳам васоити ахбори омма, ҳам ҳукумату парламент ва ҳам шаҳрвандони қаторӣ ба назорати иҷтимоӣ шомил мешаванд. Назорати

ичтимоӣ дар шакли воситаҳо ва стратегияи муайянкунандаи рафтори одамон дар доираи ҷомеа баромад менамояд. Аз ин рӯ, шахс ҳамеша мувофиқ ба меъёрҳои иҷтимоӣ рафтор менамояд. Медонад, ки хангоми вайрон намудани меъёрҳои иҷтимоӣ ба ҷазоҳо гирифта мешавад.

Ба сифати танзимгарон ё назоратчиёни рафтори иҷтимоӣ меъёрҳои иҷтимоии наонавишта: урфу одат, анъана, расму русум, қонунҳои ҳаёт, никоҳ, талок, тӯй, маъракаҳо ва меъёрҳои ҳуқуқӣ дар симои милитсия, суд, прокуратура, амният, армия, дин, падару модар, маъмурони корхона ва ғайраҳо баромад менамоянд. Агар назорати иҷтимоӣ намешуд, одамон ҳама он коре, ки маъқулашон буду иродашон мехост, ба анҷом мерасонданд. Он гоҳ дар ин гуна шароит ҳама гуна низоъҳо, бархӯрдҳо, таъқибот ва хаоси ҷамъиятӣ тамоми ҷомеаро фаро мегирифт. Пас назорати иҷтимоӣ зербинои асосии устувори ҷомеа аст. Назорати ғайрирасмиро оила, доираи волидону хешу табор ва дӯсту шиносон ба амал мебароранд. Масалан, оила рафтори аъзоёни хешро ҷиддӣ назорат менамояд. Хангоми аз ҷониби онҳо рафтори берун аз меъёр ба мушоҳида расидан, зуд ҷазо мегиранд (аз сарзанишу зӯрварӣ то пеш намудан аз оила). Барои он ғайрирасмӣ мегӯянд, ки онҳо ба воситаҳои зӯрварии давлатӣ таъмин нестанд. Бештар вақт ташаббуси назоратнамоии онҳо ихтиёронан сурат мегирад. Онҳо барои назораташон аз ҳеч кас мукофотеро интизор нестанд ё ба касе ҳисобот намедиханд.

Хангоме ки ҷомеа мураккаб мегардад, нобаробариҳои иҷтимоӣ, моликияти хусусӣ ва давлат пайдо мешаванд, зарурат ба назорати расмӣ пеш меояд. Зеро одамон дигар ба меъёрҳои аз ҷониби ҷомеа баровардашуда итоат намекарданд. Гурӯҳҳои ҳукмрон барои идора намудани одамон баъзе аз меъёрҳои ахлоқиро бо зӯрварии ҳокимият таъмин менамоянд ва дар шакли хаттӣ дар амру фармонҳо, қонунҳо ва дигар санадҳои иҷтимоӣ - ҳуқуқӣ мустақкам намудаанд.

Як хусусияти хоси назорати иҷтимоӣ дар он зоҳир мегардад, ки асосан муносибатҳои мавҷуда ё консерваторӣ (кухна) - ро дастгирию ҳифз менамояд. Аз ин сабаб, баъзан назорати иҷтимоиро ҳомии прогресс намехисобанд, зеро назорати иҷтимоӣ садди роҳи тағйиротҳои иҷтимоӣ мегардад. Бо вучуди ҳамаи ин тағйиротҳо, ки талаботҳои гурӯҳҳои ҳукмрон ва аксарияти аҳолиро таъмин месозад, албатта, ба муносибатҳои ҷамъиятӣ роҳ меёбанд, махсусан, дар шароити имрӯзаи инқилоби илмӣ - техникаӣ ва раванди глобализатсия.

Муқарриз: Қозийн Ш.Қ. - д.и.с., ДДОТ ба номи С.Айни

АДАБИЁТ

1. Волков Ю. Г. Социология / Ю. Г. Волков, В. И. Добренко, В. Н., Ничепуренко, А. В. Попов. - М., 2004.
2. Галинский Я. Ч. Социология девиантного поведения как специальная социологическая теория / Я. Ч. Галинский // Соц. Исследования. - 1991. - №4.
3. Джери Дж. Большой социологический толковый словарь / Дж. Джери. - М., 1999.
4. Дюркгейм Э. Самоубийство / Э. Дюркгейм. - М., 2000.
5. Кравченко А.И. Социология управления: Фундаментальный курс / А.И.Кравченко, И.О. Тюрина. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: Академический проект, 2005. - 1136 с.
6. Социология: учебник, изд – 2 – е.- М.: Моркетинг, 2002. -С. 356 – 388.
7. Современные формы и методы организации психогигиенической и психопрофилактической работы: Сб. статей. – М., 1989.
8. Суицид: Хрестоматия по суицидологии / Сост. А. Н. Моховиков. – Киев, 1996.
9. . Телефон доверия в системе социально-психологической службы. М., 1988.
10. Федоров А.П. Методы поведенческой психотерапии: Учеб.-метод пособие. – СПб., 1987.
11. Федоров А.П. Когнитивная психотерапия: Учеб. пособие. – СПб 1991.
12. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи. – СПб., 1999

МАСЪАЛАИ ГАРАВИШИ ОДАМОН БА АМАЛҲОИ КАҶРАВӢ: МОҶИЯТ ВА МУНОСИБАТҲОИ АСОСИ БА ТАҶҚИҚИ ОН

Дар шароити имрӯза яке аз масъалаҳои мураккабу ҳалталаби ҷомеаи муосир масъалаи качрафторӣ дар миёни қишрҳои мухталифи ҷомеа, аз ҷумла наврасону ҷавонон гардидааст, ки ҳалли он фаъолияти дастаҷамъонаи ҳамаи ниҳодҳо ва умуман ҷомеаи шахрвандиро тақозо дорад. Ба назари муаллиф, роҳҳо ва воситаҳои пешгирӣ аз қоҳиш додани качрафторӣ дар ҷомеа, пеш аз ҳама, амали дастаҷамъонаро тақозо менамояд. Аз ин рӯ, муаллиф дар мақолаи худ навъҳо ва намудҳои качравии иҷтимоиро мавриди омӯзиш ва баррасӣ қарор додааст. Ҳамзамон, муаллиф муҳтасар назарияҳои пайдоиши качравиро баррасӣ намудааст.

Муаллиф дар мақола омилҳои асосии ба амалҳои қачрафторӣ даст задани одамонро мавриди баррасӣ қарор дода, роҳҳо ва воситаҳои назорат ва пешгирӣ аз қачрафтории иҷтимоиро пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: қачрафторӣ, девиантӣ, деликвентӣ, назорат, иҷтимоӣ, стигматизатсия, аномия, психологӣ.

ПРОБЛЕМА СКЛОННОСТИ ЛЮДЕЙ К ДЕВИАНТНЫМ ДЕЙСТВИЯМ: ЕГО СУТЬ И ОСНОВНЫЕ ОТНОШЕНИЯ К ЕГО ИССЛЕДОВАНИЮ

В сегодняшних условиях одной из самых сложных и нерешенных проблем современного общества стала проблема девиантности среди различных слоев общества, в том числе подростков и молодого поколения общества, решение которой требует коллективной деятельности всех институтов и гражданского общества в целом. Автор считает, что способы и средства предотвращения снижения отклонений в обществе в первую очередь требуют коллективных действий. Вот почему автор исследовал и рассмотрел типы и типы социальных отклонений в своей статье. В то же время автор кратко рассмотрел теории происхождения отклонений и сделал необходимые выводы. В статье автор рассмотрел основные факторы, влияющие на действия по отклонению от нормы, и кратко предложил способы и средства контроля и предотвращения социальной кривизны в статье.

Ключевые слова: девиантный, девиантный, деликвентный, контроль, социальный, стигматизация, аномия, психологический и другие.

THE PROBLEM OF PEOPLE'S TENDENCY TO DEVIANT ACTIONS: ITS ESSENCE AND MAIN RELATIONS TO ITS RESEARCH

In today's conditions, one of the most difficult and unresolved problems of modern society has become the problem of deviance among various segments of society, including adolescents and youth, the solution of which requires the collective activity of all institutions and civil society as a whole. The author believes that the ways and means of preventing the reduction of deviations in society primarily require collective action. That is why the author investigated and considered the types and types of social deviations in his article. At the same time, the author briefly reviewed the theories of the origin of deviations and drew the necessary conclusions. In the article, the author considered the main factors influencing the actions of deviation from the norm, and briefly proposed ways and means of controlling and preventing social curvature in the article.

Keywords: deviant, deviant, delinquent, control, social, stigmatization, anomie, psychological and others.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Раҷабзода Рустам* - Донишгоҳи давлатии Данғара, кафедраи фанҳои гуманитарӣ, унвонҷӯй. **Суроға:** 735320, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноҳияи Данғара, кӯчаи Марказӣ, 25. Телефон: **918258989**

Сведения об авторе: *Раджабзода Рустам* – Дангаринский государственный университет, кафедра гуманитарных дисциплин, соискатель. **Адрес:** 735320, Республика Таджикистан, Хатлонская область, Дангаринский район, ул. Маркази, 25. Телефон: **918258989**

Information about the author: *Rajabzoda Rustam* – Dangara State University, Department of Humanities, applicant. **Address:** 735320, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Dangara district, st. Markazi, 25. Phone: **918258989**

УДК 811.11:378.1

МЕТОДИКА ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Нагзибекова М.Б., Захидова Л.С.

Таджикский национальный университет,

ФГБОУВО «Новосибирский государственный университет экономики и управления»

Дифференцированная методика преподавания учитывает различные потребности в обучении, способности, интересы и предпочтения обучающихся. Благодаря ей можно решить различные образовательные задачи. Она служит средством устранения пробелов в знаниях учащихся, способствует развитию их способностей и интересов, а также повышает общее качество обучения. Кроме того, дифференциация направлена на оптимизацию учебного времени для всех учащихся, активное вовлечение их в интенсивные когнитивные задачи и преодоление разрыва между традиционными методами обучения и индивидуальным приобретением знаний.

По Вальцевой Ю. В., чтобы эффективно внедрить дифференциацию, необходимо следовать систематическому подходу, состоящему из нескольких основных шагов:

1. Определение критериев и аспектов, которые будут служить основой для дифференциации, с учетом способностей, знаний и навыков.

2. Разработка или использование заданий, заданий и тестов, позволяющих дифференцировать обучение на основе выбранных критериев.

3. Использование дифференцированных заданий и упражнений, которые соответствуют способностям учащихся, полученным в результате предварительной диагностики.

4. Корректировка состава группы для учащихся, которые испытывают трудности или считают дифференцированное задание слишком легким, обеспечивая соответствующий уровень сложности.

5. Переход учащихся, преуспевших в выполнении определенных заданий или упражнений, в другую группу, признавая их достижения и предоставляя дальнейшие возможности для роста.

6. Создание, организация и постоянное совершенствование хранилища дифференцированных заданий и материалов с учетом конкретных критериев, способностей и навыков с использованием карточек с заданиями, слайдов или компьютерных программ [4, с. 35].

Интеграция дифференциации в систему обучения в классе открывает возможности для продвижения к более персонализированному образовательному процессу. Применяя дифференциацию, педагоги могут удовлетворить различные потребности и предпочтения учащихся в обучении. Дифференциация может быть реализована через различные формы работы, а именно: фронтальный, групповой и индивидуальный подходы [5, с. 99].

Фронтальная работа предполагает предъявление текстов разной сложности, постепенное упрощение или усложнение материала. Это стимулирует учебные беседы, решение проблем, демонстрацию учащимися знаний, выходящих за рамки учебной программы, учет их индивидуальных различий через ролевые игры и дискуссии.

Групповая работа, с другой стороны, предлагает ценные возможности для активного вовлечения учащихся и развития сотрудничества. Благодаря формированию небольших групп, основанных на интересах, способностях или целях обучения, учащиеся могут взаимодействовать со своими сверстниками, участвовать в совместном обучении и развивать основные социальные навыки. Работа в группах способствует обмену идеями, стимулирует содержательные дискуссии и воспитывает командную работу, поскольку учащиеся коллективно работают над решением проблем или выполнением поставленных задач. Она создает

благоприятную среду, в которой учащиеся могут учиться друг у друга и оказывать взаимную помощь.

Для обеспечения эффективной самостоятельной работы не всегда требуется непосредственное участие учителя. Умственные требования дифференцированной работы требуют от учащихся развития рациональных процессов для достижения успешных результатов.

Дифференцированное обучение, характеризующееся разнообразными организационными формами, предоставляет учащимся возможность работать с учебными материалами на уровне их индивидуальных способностей, позволяя им решать сложные, но достижимые задачи. Этот педагогический подход учитывает уникальные потребности и возможности каждого ученика, способствуя его академическому прогрессу и росту.

Дифференцированное обучение признает, что учащиеся обладают разной степенью знаний и готовности в различных предметных областях. Дифференцированное обучение способствует оптимальному усвоению материала, подбирая уровень поддержки учителя в соответствии с индивидуальными возможностями учащихся. Более сильные ученики могут нуждаться в меньшем руководстве, что позволяет им выполнять более самостоятельные и сложные задания, стимулирующие их интеллектуальный рост. И наоборот, более слабые ученики могут выиграть от усиленной поддержки учителя, что позволит им устранить пробелы в знаниях и развиваться в темпе, соответствующем их индивидуальным потребностям.

При оценке дифференцированных заданий учителя часто сталкиваются с психологическими проблемами. Для решения этой проблемы очень важно дифференцировать сам процесс оценивания. Например, эффективной стратегией дифференцированного обучения является использование подхода «дифференцированного диктанта», который может быть использован для работы с учащимися с разным уровнем знаний. Этот метод обучения предполагает предъявление учащимся одного и того же текста, но при этом используются дифференцированные методы оценки понимания и усвоения материала.

В случае со старшими учениками учитель проводит упражнение на диктант, в котором они диктуют пропущенные слова полностью. Предоставляя полное слово во время диктанта, старшеклассники получают возможность сосредоточиться на навыках аудирования и письма без дополнительной когнитивной нагрузки, связанной с запоминанием слов. Такой подход позволяет им продемонстрировать свое понимание содержания и лингвистическую компетенцию посредством точной транскрипции. И наоборот, для младших школьников применяется модифицированный подход. Во время диктанта им предлагаются два варианта, из которых они должны выбрать правильное слово, чтобы заполнить пропуски. Этот метод учитывает их развивающиеся навыки чтения и принятия решений, способствуя вовлечению и активному участию в процессе обучения. Предлагая несколько вариантов, младшие школьники получают поддержку, которая способствует расширению словарного запаса и пониманию.

Предоставление учащимся возможности выбора уровня сложности в рамках дифференцированного диктанта имеет ряд преимуществ. Во-первых, это способствует развитию самоанализа и самосознания, поскольку учащиеся активно участвуют в оценке своих способностей. Этот процесс стимулирует метапознание и способствует более глубокому пониманию своих сильных сторон и областей, требующих улучшения. Более того, он воспитывает чувство самостоятельности и ответственности за свой учебный путь, прививает установку на рост и повышает внутреннюю мотивацию. Еще одним преимуществом дифференцированного подхода к диктовке является смягчение потенциальных конфликтов при выставлении оценок. Традиционные диктанты часто основаны на универсальном подходе, что может привести к разочарованию и разнице в результатах учащихся с разным уровнем знаний. Если подобрать упражнение под диктовку с учетом конкретных потребностей каждой группы, то вероятность расхождений в оценках сводится к минимуму. Это не только обеспечивает справедливую и точную оценку языковых навыков учащихся, но и снижает ненужный стресс и способствует созданию позитивной атмосферы в классе.[12, с. 275].

Дифференцированный подход может применяться на различных этапах урока, включая постановку вопросов, объяснение нового материала и закрепление полученных знаний. Он

предполагает адаптацию заданий и упражнений в соответствии со способностями учащихся, предоставление дополнительных ресурсов и упражнений для средних и слабых учеников, а также создание возможностей для выступления и демонстрации своего прогресса всеми учащимися.

В статье Гостевой Ю. Н. подчеркивается актуальность дифференциации в обучении. Этот подход направлен на повышение эффективности учебного процесса и общего качества образования путем внедрения современных методов и форм обучения, учитывающих индивидуальные особенности развития учащихся [7].

Дифференцированные подходы к обучению привлекли значительное внимание в области психологии, педагогики и методики, что побудило к переоценке устоявшихся методик в контексте обучения русскому языку. Концепция «уровневой дифференциации» возникла как новая перспектива, подчеркивающая необходимость изучения когнитивных способностей учащихся и соответствующей адаптации обучения [9]. Этот подход направлен на определение обязательных целей обучения и разработку более высоких уровней овладения знаниями на основе способностей, интересов и потребностей учащихся, предоставляя учащимся автономию в выборе глубины и объема их обучения.

Ю.Н. Гостева подчеркивает важность изучения мыслительных навыков учащихся и адаптации инструментов оценки для измерения уровня их развития [7, с. 68]. Различные исследования, проведенные психологами и методистами, подчеркивают важность учета когнитивных типов и соответствующей адаптации обучения [7, с. 68].

Важность изучения мыслительных навыков учащихся и использования соответствующих инструментов оценки для определения уровня их развития подчеркивает Ю.Н. Гостева. Более того, психологи и методисты провели различные исследования, которые подчеркивают важность учета когнитивных типов и адаптации обучения в соответствии с этими типами [7, с. 68].

Дифференцированный подход к обучению русскому языку признает важность продуманного планирования результатов обучения, позволяя корректировать ближайшие цели обучения на основе достижения обязательных целей. Такой подход обеспечивает значимость и эффективность дифференциации, позволяя педагогам работать как с высококвалифицированными, так и с менее подготовленными учащимися без ущерба для общих требований и снижения стандартов.

Для успешного внедрения дифференцированного обучения необходимо соблюдение нескольких условий. Прозрачное информирование учащихся об уровнях и целях обучения активизирует когнитивные способности и способствует положительной мотивации. Равные возможности предоставляются путем предложения одинакового объема материала, но варьирования требуемого уровня усвоения. Последовательность в прохождении уровней, учитывающая индивидуальный темп обучения, имеет решающее значение. Кроме того, добровольный выбор уровня усвоения и подотчетность повышают эффективность дифференцированного обучения, способствуя развитию навыков самооценки и саморегуляции [15].

Преподавание РКИ предполагает развитие культурной компетенции, которая включает в себя оценку языка как национального и культурного феномена. Она предполагает понимание национальных традиций и выражение эстетических возможностей русского языка, подчеркивая при этом взаимосвязь языка и культуры [6]. Методика преподавания РКИ включает различные лингвистические дисциплины, в том числе лингвокультурологию, для обеспечения дифференцированного подхода, эффективно способствующего усвоению языка [10].

Учебники и учебные пособия играют решающую роль в интеграции лингвистического и лингвокультурологического материала, представлении сопоставительного анализа языков и организации дидактических материалов по этнокультурным знаниям [2]. Эти ресурсы направлены на воспитание двуязычной личности, активно владеющей как родным, так и русским языком, подчеркивая общие черты и различия между двумя языками и культурными ценностями, которые они представляют [3].

В заключение следует отметить, что дифференцированный подход к обучению русскому языку ставит во главу угла индивидуальные способности и потребности учащихся. Уровневая дифференциация предлагает новый взгляд, планируя обязательные результаты обучения и предоставляя учащимся возможность самим определять глубину своего обучения. Интегрируя лингвистические и лингвокультурные принципы в учебные материалы, студенты могут развивать культурную компетенцию и эффективно приобретать коммуникативные и языковые навыки.

В образовательных материалах, разработанных для тюркоязычной аудитории, значительное внимание уделяется подчеркиванию взаимосвязи русской и тюркской культур. Эти ресурсы признают влияние русской культуры на развитие тюркской культуры и подчеркивают общие моральные ценности народов России [15].

В статье А. С. Мейриевой, посвященной всестороннему рассмотрению темы преподавания РКИ в двуязычной среде, рассматриваются актуальность и проблемы, связанные с этой образовательной практикой. В статье подчеркивается важность сохранения и изучения русского языка, признавая его не только как средство общения, но и как важнейший аспект цивилизации и культуры [11].

В многонациональном и многоконфессиональном контексте Российской Федерации система образования имеет опыт обучения русскому языку граждан, для которых он не является родным. Региональные и федеральные программы решают вопросы обучения русскому языку, признавая необходимость естественного и гармоничного усвоения языка для обеспечения культурной адаптации в обществе.

Однако преподавание русского языка в школах с различным языковым фоном представляет значительные трудности. Мониторинговое исследование, проведенные, например, в Ингушетии, выявили различный уровень владения русским языком среди учащихся начальной школы. Учителя сталкиваются с трудностями из-за отсутствия научно-методических разработок для классов, где совместно обучаются ученики с разным уровнем владения русским языком [11].

Большинство учеников начальной школы в Ингушетии в той или иной степени владеют ингушским языком, что делает русский язык для них неродным. Этот языковой переход из дома в школу создает психологические проблемы и страх сделать ошибку, что приводит к отсеву и академическим трудностям. Для решения этих проблем преподаватели должны способствовать формированию у учащихся мотивации к изучению русского языка.

Интерференция, перенос явлений с родного языка на русский, является основным фактором, способствующим возникновению ошибок у учащихся начальной школы. Выявление типичных комбинаторно-фонетических ошибок, допускаемых ингушскими детьми при изучении русского языка, таких как пропуск или вставка гласных букв и морфологические ошибки, дает представление о специфических трудностях, с которыми они сталкиваются.

Для решения этих проблем необходима комплексная работа по оценке уровня владения учащимися русским языком. Приоритет должен быть отдан развитию навыков устной речи, так как это закладывает фундамент для дальнейшего развития языка. Ситуативные упражнения и мультимедийные средства эффективны для развития навыков устной речи и расширения словарного запаса.

Работа со словарями и текстовые упражнения также оказываются полезными для развития словарного запаса и использования авторитетных источников. Однако дифференциация обучения приобретает решающее значение при работе с классами, в которых есть учащиеся с разным уровнем владения русским языком. К сожалению, ограничения в дополнительном времени и стандартизированные ожидания затрудняют оказание индивидуальной поддержки всем учащимся.

В заключение, существует необходимость в дифференцированного подхода в классах с разным уровнем владения языком, что признает усилия преподавателей-практиков в разработке собственных учебных пособий и практик.

Для нашего исследования использовался количественный метод исследования для изучения эффективности дифференцированного подхода в преподавании русского языка в двуязычной среде.

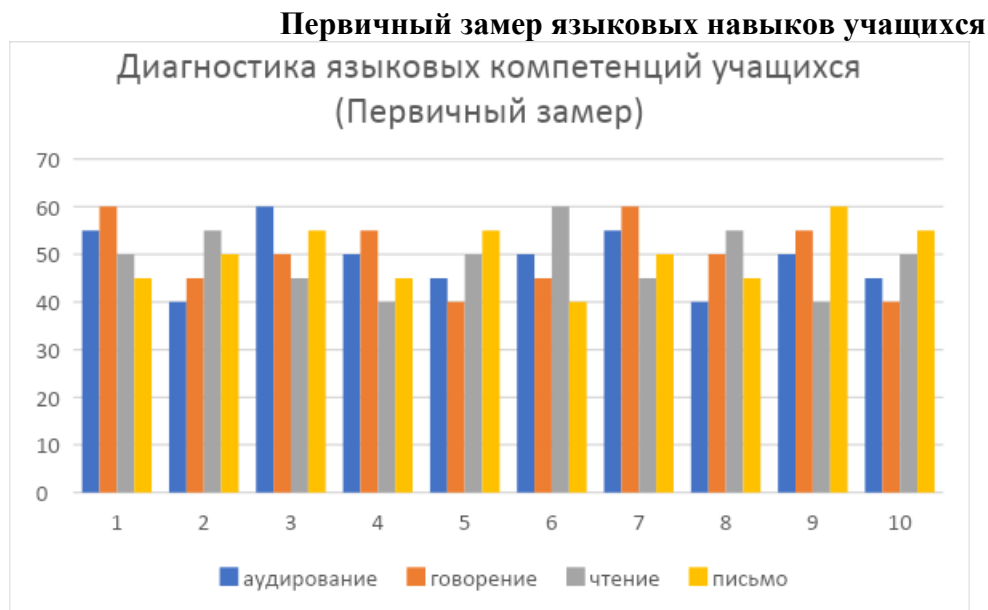
Участники: Выборка из 100 учащихся была составлена на основе двуязычных школ, где русский язык преподавался как иностранный. Участники были отобраны методом целенаправленной выборки и поделены на 10 групп, что обеспечило представление разных уровней владения языком и разного происхождения. Дифференцированный подход был реализован в виде гибких групповых заданий, разнообразных учебных материалов, дифференцированной оценки и индивидуальной поддержки. Каждая группа получала обучение и материалы, соответствующие их уровню владения языком, стилю обучения и культурным особенностям. Цель заключалась в том, чтобы предоставить равные возможности для обучения и роста всем учащимся, учитывая при этом их индивидуальные потребности и проблемы.

На протяжении всего исследования проводились наблюдения за учащимися, чтобы проконтролировать внедрение дифференцированного подхода и оценить вовлеченность и участие учащихся. Наблюдения были сосредоточены на стратегиях, применяемых учителями, уровне вовлеченности учеников в различные виды учебной деятельности и общей динамике класса.

Помимо наблюдений за классом, проводились оценки учащихся, включая как первичный замер, так и итоговый замер. Эти оценки были разработаны для определения прогресса учащихся в развитии различных языковых навыков и оценки эффективности дифференцированного подхода в повышении результатов обучения языку.

Сбор данных: Предварительное тестирование проводилось для оценки начального уровня владения русским языком. Предварительный тест состоял из стандартизированных языковых оценок или шкал оценки уровня владения языком, предназначенных для оценки различных языковых навыков, включая аудирование, говорение, чтение и письмо.

Рис. 1

На основании представленной таблицы, в которой представлены средние результаты предварительного теста 10 групп, мы можем проанализировать успеваемость студентов по различным языковым навыкам.

Оценка за аудирование: баллы варьируются от 40 до 60, что указывает на различия в навыках аудирования среди участников. Группа 3 получила самый высокий балл (60), а группа 2 - самый низкий (40).

Оценка за устную речь: баллы варьируются от 40 до 60, что указывает на вариативность навыков говорения. Группа 1 и группа 7 получили самые высокие баллы (60), а группа 5 - самые низкие (40).

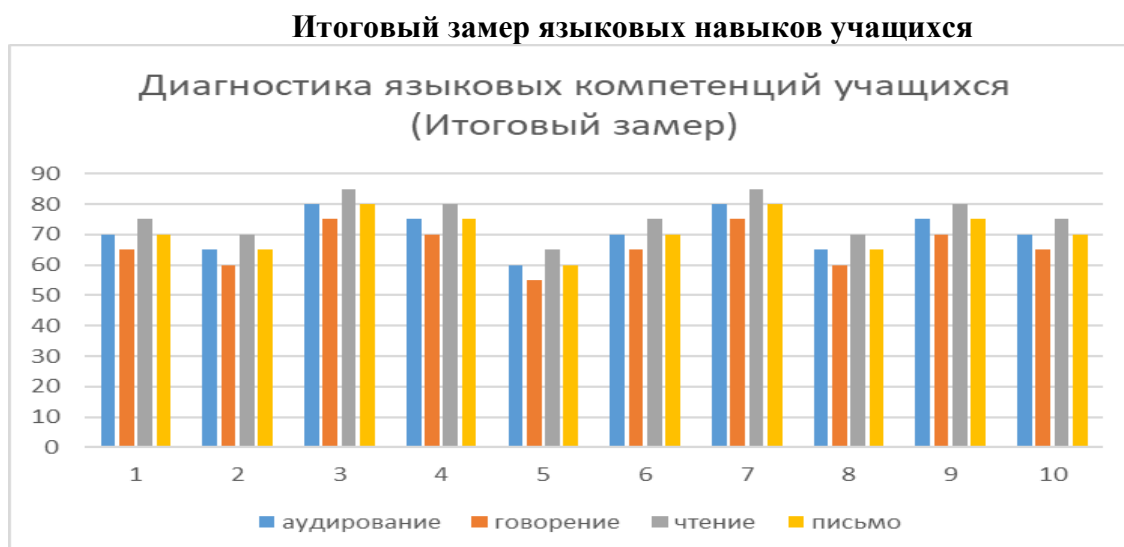
Оценка за чтение: баллы варьируются от 40 до 55, что говорит о различных уровнях понимания прочитанного. Группа 2 и группа 8 получили самые высокие баллы (55), а группа 4 и группа 9 - самые низкие (40).

Оценка письменной речи: баллы варьируются от 40 до 60, что указывает на различия в способностях к письму. Группа 9 получила самый высокий балл (60), а группа 6 - самый низкий (40).

В целом, результаты участников предварительного тестирования демонстрируют диапазон навыков в аудировании, говорении, чтении и письме. Полученные данные свидетельствуют о том, что среди участников существует разнообразие в плане уровня владения языком. Эта вариативность создает основу для дальнейшего анализа и внедрения дифференцированного подхода для удовлетворения индивидуальных потребностей учащихся.

После внедрения дифференцированного подхода было проведено посттестовое тестирование для определения уровня владения языком учащимися. Для обеспечения последовательности применялись те же оценочные показатели, что и при предварительном тестировании.

Рис. 2

На основании представленной таблицы, в которой показаны результаты оценок после тестирования 10 групп, мы можем проанализировать результаты учащихся в различных языковых навыках.

Оценка за аудирование: баллы участников варьируются от 60 до 80, что свидетельствует об улучшении их навыков аудирования по сравнению с предварительным тестом. Группа 3 набрала наибольшее количество баллов (80), продемонстрировав значительный прогресс, в то время как группа 5 набрала наименьшее количество баллов (60).

Оценка устной речи: баллы варьируются от 55 до 75, что указывает на разный уровень улучшения навыков устной речи. Группы 3 и 8 показали наибольший прогресс, набрав 75 баллов. Группа 5, однако, получила самый низкий балл (55), что указывает на меньшее улучшение по сравнению с другими участниками.

Оценка чтения: баллы варьируются от 65 до 85, демонстрируя улучшение навыков понимания прочитанного. Группы 3 и 7 набрали наибольшее количество баллов - 85, что свидетельствует о значительном прогрессе, в то время как группа 5 показала наименьшее улучшение, набрав 65 баллов.

Оценка письменной речи: баллы варьируются от 60 до 80, что указывает на прогресс в умении писать. Группа 3 продемонстрировала наибольшее улучшение, получив наивысший балл 80. Группа 5, напротив, набрала наименьшее количество баллов (60), что говорит о меньшем улучшении по сравнению с другими участниками.

В целом, результаты послетестовой оценки демонстрируют положительный рост языковых навыков участников во всех областях. Группа 3 показала самые высокие результаты

по всем навыкам, что свидетельствует об их сильном языковом развитии. Группа 5, напротив, продемонстрировала более медленный прогресс по сравнению с другими участниками.

Реализация дифференцированного подхода, по-видимому, положительно повлияла на уровень владения языком участников, о чем свидетельствуют их улучшенные результаты после тестирования. Эти результаты свидетельствуют об эффективности дифференцированного подхода в удовлетворении индивидуальных потребностей учащихся и содействии их языковому развитию.

Дальнейший анализ и изучение конкретных стратегий и методов, используемых в рамках дифференцированного подхода, может дать ценное представление о факторах, способствующих наблюдаемому улучшению языковых навыков.

Результаты данного исследования дают научно-методическое обоснование обучения русскому языку на основе дифференцированного подхода в двуязычной среде. В исследовании использовался количественный метод исследования для изучения эффективности дифференцированного подхода в обучении РКИ в условиях двуязычия. Дизайн исследования, методы сбора и анализа данных способствуют научной строгости и надежности исследования.

Выборка из 100 учащихся двуязычных классов обеспечила представление различных уровней владения языком и разного происхождения, что повысило обобщаемость полученных результатов. Целенаправленная выборка использовалась для обеспечения разнообразного состава участников, отражая неоднородность языковых навыков и опыта в выборке.

Оценки до и после тестирования послужили надежными показателями уровня владения языком. Результаты предварительного тестирования выявили начальный уровень владения участниками различными языковыми навыками, такими как аудирование, говорение, чтение и письмо. Анализ результатов предварительного тестирования выявил различия между участниками и определил области для улучшения.

После внедрения дифференцированного подхода, чтобы обеспечить последовательность, послетестовые оценки проводились с использованием тех же показателей, что и до тестирования. Анализ результатов после тестирования показал значительное улучшение языковых навыков участников во всех областях. Участники показали более высокие баллы в пост-тесте по сравнению с пред-тестом, что свидетельствует об эффективности дифференцированного подхода в повышении уровня владения языком.

Наблюдаемые улучшения в навыках аудирования, говорения, чтения и письма представляют собой эмпирические доказательства, подтверждающие применение дифференцированного подхода в обучении РКИ. Полученные результаты свидетельствуют о том, что дифференцированный подход, учитывающий индивидуальные потребности, способности и происхождение, способствует положительному развитию языковых навыков в двуязычной среде.

Результаты данного исследования имеют важное значение для преподавателей иностранных языков и разработчиков учебных программ. Научное и методологическое обоснование, представленное в данном исследовании, поддерживает применение дифференцированного подхода в преподавании русского языка, особенно в двуязычной среде. Результаты исследования подчеркивают преимущества учета индивидуальных различий и адаптации обучения к конкретным потребностям учащихся, что приводит к улучшению результатов изучения языка, повышению мотивации и созданию благоприятной учебной среды.

Изучая эффективность ключевых принципов и стратегий дифференциации, таких как гибкое распределение по группам, разнообразные учебные материалы, дифференцированная оценка и индивидуальная поддержка, данное исследование предлагает ценные идеи для педагогов, стремящихся повысить качество и эффективность преподавания русского языка. Исследование вносит вклад в разработку научно обоснованных методов обучения и в развитие сферы языкового образования.

В целом, данное исследование дает убедительное научное и методологическое обоснование внедрения дифференцированного подхода в преподавании русского языка в двуязычной среде. Результаты исследования подтверждают идею о том, что индивидуальное

обучение с учетом уникальных потребностей и особенностей учащихся может способствовать развитию языка и созданию благоприятной учебной среды.

ЛИТЕРАТУРА

1. Астафурова В. Ю. Дифференцированный подход в обучении иностранному (английскому) языку //Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2015. – №. 10-3. – С. 28-31.
2. Балакирева Л. В. Применение дифференцированного подхода при обучении иностранных студентов русскому языку в неязыковом вузе //Культурология, искусствоведение и филология: актуальные вопросы. – 2021. – С. 100-103.
3. Быстрова Е.А. Культуроведческая функция русского языка в системе его преподавания // Обучение русскому языку в школе / под ред. Е.А.Быстровой. - М.: Дрофа, 2004. - С. 131 - 156.
4. Вальцева Ю. В. Дифференцированный подход в обучении иностранному языку //Проблемы педагогики. – 2014. – №. 1 (1). – С. 34-38.
5. Васильева А.Г. Основные педагогические предпосылки развития самостоятельности учащихся в процессе обучения иностранному языку // Проблемы современной науки и образования. 2013. №15. С. 99-100.
6. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. – 1976.
7. Гостева Ю. Н. Дифференцированный подход к обучению русскому языку //Полилингвильность и транскультурные практики. – 2008. – №. 1. – С. 67-70.
8. Дернова С. Н. Проблема дифференцированного подхода в обучении иностранному ЯЗЫКУ //От познания языка-к познанию мира: философские и психолого-педагогические аспекты языкознания. – 2019. – С. 102-111.
9. Капинос А.Н. Уровневая дифференциация при обучении математике в 5—9 классах // Математика в школе. — 1990. — № 5.
10. Ломоносов М. В. и др. Инновационная деятельность учителей кафедры методики преподавания гуманитарных дисциплин.
11. Мейриева А. С. Особенности обучения русскому языку как неродному в средних общеобразовательных учреждениях (на примере начальных классов школ Республики Ингушетия) //Известия Дагестанского государственного педагогического университета. Психолого-педагогические науки. – 2019. – Т. 13. – №. 1. – С. 50-54.
12. Нестерова А. М. Особенности использования дифференцированного подхода на уроках английского языка в старшей школе //Экспериментальная наука: механизмы, трансформации, регулирование. – 2022. – С. 273-278.
13. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии. М.: Народное образование, 1998.
14. Унт И. Индивидуализация и дифференциация обучения М.: Педагогика, 1990.
15. Юсупова З. Ф. Реализация лингвистического и культурологического принципов в учебно-методической литературе по русскому языку для тюркоязычной аудитории //Филология и культура. – 2012. – №. 2. – С. 170-173.

УСУЛИ ТАЪЛИМИ ФАРҚКУНАНДАИ ЗАБОНИ РУСӢ

Мақола ба татбиқи муносибати фарққунанда дар таълими забони русӣ дар муҳити дузабона баҳшида шудааст. Мақсад аз он иборат аст, ки бо назардошти ниезҳо ва хусусиятҳои гуногуни донишҷӯён асоснокӣ илмӣ ва методологии ин равиш дода шавад. Равиши фарққунанда фарқиятҳои инфиродии сатҳи забон, услубҳои омӯзиш ва анъанаҳои фарҳангиро эътироф мекунад ва ҳадафи он мутобиқ кардани омӯзиш ба ниезҳои мушаххаси ҳар як донишҷӯ мебошад. Бо омӯзиши асосҳои назариявӣ ва таърих ба таҳқиқот дар соҳаи азҳудқунии забон, таълими дузабона ва педагогика, ин таҳқиқот барои таъкид кардани манфиатҳои фарқият дар баланд бардоштани натиҷаҳои омӯзиши забон, мусоидат ба ҷалби хонандагон ва фароҳам овардани муҳити мусбати таълимӣ пешбинӣ шудааст. Тавассути таҳлили маълумоти таҷрибавӣ, аз ҷумла мушоҳидаҳои синфӣ, баҳодихии донишҷӯён ва пурсишҳо, дар ин қори таҳқиқотӣ кӯшиш карда мешавад, ки таъсири муносибати фарққунанда ба сатҳи дониши забон, ҳавасмандӣ ва таҷрибаи умумии таълимии хонандагон дар заминаи омӯзиши дузабонаи забони русӣ арзёбӣ карда шавад. Омӯзиши самаранокии принципҳо ва стратегияҳои асосии фарқият, аз қабилӣ тақсимооти фасеҳ ба гурӯҳҳо, маводҳои гуногуни таълимӣ, арзёбии фарққунанда ва дастгирии инфиродӣ, ин таҳқиқот кӯшиш мекунад, ки барои омӯзгорони забонҳои хориҷӣ ва таҳиягарони барномаҳои таълимӣ ғояҳои арзишманд пешниҳод кунад. Дар ниҳоят, асосҳои илмӣ ва методологии дар ин қор пешниҳодшуда барои баланд бардоштани сифат ва самаранокии омӯзиши забони русӣ дар муҳити дузабона ҳамчун манбаъ хизмат карда, ба беҳтар шудани натиҷаҳои омӯзиши хонандагон мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: муносибати фарққунанда, забони русӣ ҳамчун забони хориҷӣ, муҳити дузабона, салоҳияти фарҳангӣ, фарққунии сатҳҳо, усулҳои таълим, интерференсия, самаранокии муносибати фарққунанда

МЕТОДИКА ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Данная статья посвящена реализации дифференцированного подхода в преподавании русского языка в двуязычной среде. Цель - дать научное и методологическое обоснование этого подхода, учитывая различные потребности и особенности обучающихся. Дифференцированный подход признает индивидуальные различия в уровне владения языком, стилях обучения и культурных традициях, направлен на адаптацию обучения к конкретным потребностям каждого обучающегося. Изучая теоретические основы и опираясь на исследования в

области усвоения языка, двуязычного образования и педагогики, данное исследование призвано подчеркнуть преимущества дифференциации в повышении результатов изучения языка, содействии вовлечению обучающихся и создании позитивной учебной среды. С помощью анализа эмпирических данных, включая наблюдения за обучающимися, их оценки и опросы, в данной исследовательской работе предпринята попытка оценить влияние дифференцированного подхода на уровень владения языком, мотивацию и общий учебный опыт обучающихся в контексте двуязычного обучения русскому языку. Изучая эффективность ключевых принципов и стратегий дифференциации, таких как гибкое распределение по группам, разнообразные учебные материалы, дифференцированная оценка и индивидуальная поддержка, данное исследование стремится внести ценные идеи для преподавателей иностранных языков и разработчиков учебных программ. В конечном итоге, научное и методологическое обоснование, представленное в данной работе, послужит ресурсом для повышения качества и эффективности обучения русскому языку в двуязычной среде, способствуя улучшению результатов обучения студентов.

Ключевые слова: Дифференцированный подход, РКИ, двуязычная среда, культурная компетенция, уровневая дифференциация, методики преподавания, интерференция, эффективность дифференцированного подхода.

METHODS OF DIFFERENTIATED TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE

This research paper focuses on the implementation of a differentiated approach in Russian language teaching in a bilingual environment. The aim is to provide a scientific and methodological rationale for this approach, taking into account the different needs and characteristics of students. The differentiated approach recognises individual differences in language proficiency, learning styles and cultural traditions and aims to adapt teaching to the specific needs of each student. Exploring theoretical foundations and drawing on research in language acquisition, bilingual education and pedagogy, this study aims to highlight the benefits of differentiation in enhancing language learning outcomes, promoting student engagement and creating a positive learning environment. Through the analysis of empirical data, including classroom observations, student assessments and surveys, this research paper attempts to assess the impact of a differentiated approach on students' language proficiency, motivation and overall learning experiences in the context of bilingual Russian language teaching. By examining the effectiveness of key differentiation principles and strategies such as flexible group assignment, varied learning materials, differentiated assessment and individualized support, this study seeks to provide valuable insights for foreign language teachers and curriculum developers. Ultimately, the scientific and methodological rationale presented in this paper will serve as a resource for improving the quality and effectiveness of Russian language teaching in a bilingual environment, contributing to improved student learning outcomes.

Keywords: Differentiated approach, RFL (Russian as a foreign language), bilingual environment, cultural competence, level differentiation, teaching methods, interference, effectiveness of differentiated approach.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Нагзибекова Мехриниссо Бозоровна* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, кафедраи тарҷума ва муоширати байнифарҳангӣ, доктори илмҳои филологӣ, профессор. **Суроға:** 734025, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: mnagzibekova@mail.ru.

Заҳидова Лариса Сергеевна - Муассисаи давлатии буҷетии таҳсилоти олии "Донишгоҳи давлатии иқтисод ва менеҷменти Новосибирск", номзади илмҳои филология, дотсент. **Суроға:** Федератсияи Россия, шаҳри Новосибирск, кӯчаи Каменская, бинои 52. E-mail: lz@ngs.ru

Сведения об авторах: *Нагзибекова Мехриниссо Бозоровна* - Таджикский национальный университет, кафедра перевода и межкультурной коммуникации, доктор филологических наук, профессор. **Адрес:** 734025, город Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. E-mail: mnagzibekova@mail.ru.

Захидова Лариса Сергеевна - ГБОУ ВО «Новосибирский государственный университет экономики и управления», кафедра маркетинга, рекламы и связей с общественностью, кандидат филологических наук, доцент. **Адрес:** Российская Федерация, город Новосибирск, улица Каменская, дом 52. E-mail: lz@ngs.ru

Information about the authors: *Nagzibekova Mehrinisso Bozorovna* - Tajik National University, Department of Translation and Intercultural Communication, Doctor of Philology, Professor. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki avenue, 17. E-mail: mnagzibekova@mail.ru

Zahidova Larisa Sergeevna - Novosibirsk State University of Economics and Management, candidate of philological sciences, Associate Professor of the Department of Marketing, Advertising and Public Relations. **Address:** Russian Federation, Novosibirsk city, Kamenskaya street, 52. E-mail: lz@ngs.ru

Ахмадбекова М.Г.

Худжандский государственный университет имени академика Гафурова

В современных условиях требуется организация фундаментального исследования по теории обучения, теории воспитания, теории развития на уровне методов обучения, как в дидактическом, так и в частно-методическом аспектах. Ибо такое исследование действительно оптимизировало и модернизировало бы теорию методов обучения как на общедидактическом, так и на частно-методическом уровнях.

Вместе с тем требует глубокого исследования история генезиса и развития теории и практики применения методов обучения. Большую практическую значимость имели бы исследования, направленные на теоретический анализ передового педагогического опыта использования методов обучения в общеобразовательных учреждениях. Посредством сравнительной педагогики следует представить анализ опыта по применению методов обучения в образовательных учреждениях различных стран, результаты которых должны быть представлены для обсуждения не только ученых дидактов, но и учителей, студентов, представителей психолого-педагогического знания.

Советской педагогической наукой был предпринят ряд попыток по выявлению универсальных методов обучения в целях повышения эффективности обучающего процесса. В контексте выявления перспективных тенденций, связанных с улучшением процессов современного образования изучение и исследование предшествующего опыта представляется крайне актуальным. Ибо процесс поиска по универсальным методам обучения ассоциируется с поиском рецептов, которые могут быть использованы при всех погрешностях в процессе обучения.

В этом контексте С.Д. Шевченко указывается: «Процесс поиска «рецептов» представлен педагогической компрометацией отдельно взятых методов, приемов и средств обучения. Процесс рассмотрения их изолировано от системы не может дать конкретных результатов. Ибо в каких-то условиях они могут быть представлены как действующие – «работающие», а в других – нейтральные, или даже вредные. Только в контексте системы они становятся дидактически и общепедагогически значимыми». В качестве одного из подобных «рецептов», внедряемых в 20-30-х годах XX столетия был «бригадно-лабораторный метод» - один из организационных форм учебных занятий, применяющихся в СССР в общеобразовательных школах. Бригадно - лабораторный метод сложился под влиянием, так называемого Дальтон - плана, строившегося на началах индивидуальной работы обучающихся, основа организации которой была представлена бригадами, создаваемыми из обучающихся под руководством бригадира из их среды.

«Деятельность обучающихся предполагала выполнение заданий с указанием учебной литературы, контрольных вопросов, задач и упражнений, выполнение которых предполагал срок от 2 недель до 1 месяца. При возникающих трудностях обучающимся предоставлялись консультации преподавателя. Итоговыми занятиями завершался цикл, на которых обучающимися предоставлялись общие отчеты по работе бригады в целом. Однако отсутствие индивидуальных отчетов по успеваемости каждого приводило к тому, что работа была представлена главным образом работой наиболее активных членов бригады и бригадира, который несёт ответственность за плодотворную работу всей бригады».

Следует отметить, что огрехи в применении бригадно-лабораторного метода определялись главным образом занижением роли учителя - как организатора учебно-воспитательного процесса, ибо функция учителя-консультанта несколько отличаются от функции учителя-организатора. По нашему мнению, следует также обратить внимание на то, что бригадно-лабораторный метод был сориентирован на организацию учебного процесса через бригадно-коллективную форму, в которой ученики работали в команде над общей задачей, решение которой, на первый взгляд, должно было сплотить коллектив. Но, в силу

неопределенности конкретных задач, которые следовало решать каждому ученику, данный метод не показал своей эффективности, более того, уровень способности учеников был очень низким. Отсюда вытекает вывод, что организация коллективной формы в обучающем процессе предполагает сориентированность на развитие более высокого уровня способностей каждого обучающегося. Тем не менее обращает на себя внимание разработка заданий как индивидуального, так и коллективного плана, состоящих из комплекса задач, выполнение которых конкретными членами коллектива носило индивидуальный характер. Ибо общий результат, получаемый при таком раскладе обучающей деятельности становится отражением индивидуальных результатов каждого члена коллектива. И достижение коллектива при этом расценивается как достижение каждого конкретного его члена.

Помимо индивидуальных учебных заданий, можно практиковать и парные учебные задания, когда двое членов коллектива выполняют одно задание. Распределение учебных задач разностороннего характера осуществляется учителем с учетом способностей каждого члена коллектива. Такие задачи способствуют целенаправленной профессионально - трудовой подготовке, ибо ученики обучаются правилам коллективной работы, в рамках команды, подготавливаясь к осуществлению профессионально-трудовых взаимоотношений на основе на дидактических взаимоотношений среди членов учебного коллектива.

Анализ бригадно-лабораторного метода обусловлен целесообразностью его изучения в контексте извлечения из данного, пусть и негативного опыта, соответствующих положительных моментов, которые могли бы быть достигнуты, при соблюдении определенных условий и факторов.

По аналогии с вышеизложенным методом можно рассматривать и «Метод проектов», который представлен в виде обучающей системы, сориентированной на приобретение обучающимися знаний через планирование с последующим выполнением практических заданий - проектов, уровень сложности которых идет в направлении постепенного усложнения. Отказ от обучающих дисциплин при использовании данного метода обусловил резкое снижение уровня в общеобразовательной подготовке обучающихся.

В этом контексте следует указать, что внедрение «Метода проектов» в учебных заведениях среднего звена в США приходится на 2-ую половину 19 в. Его внедрение в систему советского образования обусловлено теоретическими концепциями по прагматической педагогике, в которой провозглашался тезис «обучение через делание». Много примеров такого обучения было приведено в книге Дж. и Э. Дьюи «Школы будущего» (schools of tomorrow). Появление данного метода, по нашему мнению, было обусловлено мнением ряда дидактов, в частности Дж. Дьюи, о нецелесообразности использования словесных обучающих методов, которые не были представлены ощутимыми результатами в организации учебного процесса, в силу чего предусматривалось введение, как считалось, более оптимальных практических методов обучения, и метод проектов в этом плане рассматривался как наиболее эффективный.

Абсолютизация данного метода, рассмотрение его в виде универсального метода обучения, внедрение которого было связано с отказом от предметной системы обучения, что, как мы полагаем, явилось методической и дидактической ошибкой, т.к. каждым учебным предметом предусмотрен конкретный вклад в общее и профессионально-трудовое образование, без которого невозможно всестороннее развитие личности, ее подготовка к жизни и труду.

В определенной степени методом проектов предполагалась более полноценная реализация таких дидактических принципов, как: связи обучения с жизнью, связи обучения с трудом (производительным, общественно-полезным видами труда), что ни в коем случае нельзя игнорировать. В связи с чем «некоторые сторонники методов проектов (В.Н. Шульгин, М.В. Крупенин, Б.В. Игнатъев и др.) провозгласили его единственным средством преобразования «школы учебы» в «школу жизни», где приобретение знаний будет осуществлять на основе и в связи с трудом учащихся. Универсализация методов проектов привела к составлению и изданию комплекса проектных программ для школ». Учащиеся привлекались к участию в решении задач, обусловленных жизненными и трудовыми проблемами, которыми подменялось обучение системе научных знаний и усвоение умений и навыков по соответствующим дисциплинам. При этом, учениками усваивался лишь узкий круг знаний, умений и навыков,

обусловленных разрешением выдвигаемых задач из практической сферы. В частности, обучающий процесс организовывался в рамках учебно-трудовых лозунгов: «Окажем помощь в ликвидации неграмотности»; «Окажем помощь нашему заводу - шефу в досрочном выполнении промфинплана»; «Поддержим инициативу по выводу новой породы свиней» и т.п.

В связи с тем, что многими выдающимися педагогами прошлого выдвигались положения о связи обучения с жизнью, с производительным трудом, представленный уникальный опыт нельзя полностью игнорировать. Но в данном случае, выдвигаемые педагогические принципы обучения реализовались в несколько извращенной форме, в чем и заключался их главный недостаток, помимо абсолютизации практических методов обучения.

При выявлении рационального зерна в этих и других аналогичных попытках нельзя не отметить факта, что их направленность была сориентирована на активизацию самих учеников в процессе обучения. Тем не менее, главный недостаток их, в частности метода проектов, был представлен тем, что усваиваемые учениками знания редко применялись в практической жизни.

Акцентирование практических аспектов в вышепредставленных методах ошибочно увязывалось с их самостоятельной возможностью активизировать обучающую деятельность учащихся при целенаправленной подготовке школьников к труду и к жизни. Поэтому в 20-е и 30-е годы XX века широко применялся трудовой метод обучения, «отличительной особенностью которого являлось использование трудовой деятельности учащихся для сообщения им знаний, привития умений и навыков. Трудовой метод обучения издавна применяется в практике обучения и воспитания, поскольку он позволял создать благоприятные условия для активизации познавательной деятельности обучающихся, мобилизуя их органы чувств и моторику детей». Однако и здесь следует отметить, что трудовой метод обучения дает положительный эффект лишь при его использовании во взаимосвязи с другими методами обучения, а не изолированно, т.е. когда он рассматривается как составной элемент системы методов обучения.

В этом плане примечательно рассмотрение иллюстративной школы, характеризующей школу, в которой трудовое начало сводилось лишь к ручным работам детей по иллюстрированию получаемых знаний (рисование, лепка, изготовление моделей и макетов, драматургия и т.п.) как разновидность трудовой школы. Иллюстративная школа складывалась под влиянием теории А.А. Лая, который полагал, что процесс обучения имеет три стадии: восприятие, умственную переработку и выражение, которое «он считал целью обучения, а восприятие и умственную переработку - средством ее достижения». Этот подход А.А. Лая был примечателен тем, что «выражение» в нем являлось, как бы конечным итогом всякого обучения, путем применения усвоенных знаний, умений и навыков на практике, в форме конкретных изделий и продуктов труда. В этом смысле данный подход актуален и по сей день.

Созидательный характер практических методов обучения значительно активизирует и мобилизует познавательные и творческие способности детей. В этом смысле примечателен опыт И.П. Волкова по организации уроков творчества: «Мы считаем, что творчество младшего школьника - это создание им оригинального продукта, изделия (а также решение задач, написание сочинения и т.д.), в процессе работы над которыми самостоятельно применены усвоенные знания, умения, навыки, в том числе осуществлен их перенос, комбинирование известных способов деятельности или создание нового для ученика подхода к решению (выполнению) задачи», - отмечает им.

Критический обзор анализируемых методов выявляет нарушение целостности в процессе образования, обучения, более того - нарушение относительной независимости процессов образования и обучения, в силу чего они показали свою теоретическую необоснованность.

Тем не менее, даже негативный дидактический опыт прошлых лет указывает на то, что в организации обучающего процесса должна быть выявлена оптимальная связь двух относительно независимых систем: обучения и жизни. Во-первых, следует исходить из того, что задача обучения заключается в подготовке подрастающего поколения к жизни и труду, чем и обусловлена их фундаментальная связь. Во-вторых, методы обучения как один из центральных и системообразующих элементов процесса обучения должны способствовать решению данной задачи, ибо связь не должна нарушать целостности системы и ее составных

элементов. Только при таком подходе связь обучения с трудовой деятельностью и жизнью может быть оптимальной, что и обосновывает востребованность выявления точек соприкосновения системы в целом и ее составных элементов, в частности.

Вместе с тем следует отметить, что вышеуказанные эксперименты и опыты с методами обучения внесли определенный вклад в организацию деятельности школ и в творчество учителей-новаторов. Так, от опытов Дж. Дьюи в школах США осталась так называемая «unit of work» - «единица работы», теоретические положения Августа Лая творчески переосмыслены и использованы в опыте И.П. Волкова. Все это свидетельствует о том, что в вышеуказанных опытах имелись рациональные дидактические зерна, которые следует теоретически переосмыслить и творчески использовать, создавая соответствующие дидактические условия в современных общеобразовательных учреждениях. Ибо достижение успеха в процессе обучения обусловлено полноценной реализацией каждой группы методов обучения, в том числе и практических методов обучения. Использование конкретных обучающих методов предусматривает их зависимость от характера дисциплин, изучаемых в рамках обучающего процесса в контексте проявления их специфики в целостном педагогическом процессе обучения.

Согласно концепции типов учебных предметов, разработанной сотрудниками НИИ общей педагогики АПН СССР, в состав каждого учебного предмета входят четыре взаимосвязанных компонента: знание о мире и о способах деятельности; способы деятельности, воплощающиеся в умениях и навыках; опыт творческой деятельности, обеспечивающий возможность решать новые задачи; содержание эмоционально-ценностных отношений личности». Если каждый учебный предмет посредством методов обучения достигает своей цели, то готовность школьников к жизни и труду будет обеспечена. Исходя из этого, в нашем исследовании предметы сгруппированы по типам.

Таким образом, процесс обучения материализуется посредством преподавания конкретных учебных предметов, что подтверждается многовековым опытом по организации школ в истории педагогической мысли, которым указывается, что четыре компонента в учебных предметах, представленные: знанием о мире и о способах деятельности; способами деятельности, воплощающимися в умениях и навыках; опытом творческой деятельности, обеспечивающим возможность решать новые задачи; содержанием эмоционально-ценностных отношений личности - составляют внутреннее содержание каждой конкретной единицы процесса обучения, учебных предметов, которыми отражаются предметы и явления окружающего мира в целях создания научной картины мира. Усваивая знания, умения, навыки, способы деятельности, опыт ценностно-эмоциональных отношений, а также опыт творческой деятельности, школьник готовится к жизни и труду. Однако усвоенная система знаний, умений и навыков, способов деятельности и прочее, не дают непосредственный ключ к решению жизненных проблем, трудовых задач и т.д.

Поскольку жизненные проблемы как объект представлены разнородным, многоаспектным содержанием, а каждая учебная дисциплина предоставляет обучающимся знания, умения, навыки, способы деятельности и т.д., представленные однородным, одноаспектным характером, которые используются учащимися при рассмотрении жизненных, трудовых задач и проблем, организация обучающего процесса обуславливается его выстраиванием на основе межпредметных связей, которыми предусматривается реализация синтеза при разрешении выдвигаемой проблемы или задачи.

Рецензент: Каримова И.Х.- д.п.н., профессор ИРО имени А.Джами АОТ

ЛИТЕРАТУРА

1. Кадыров Б.Р. Дидактические основы межпредметных связей естественно-математических дисциплин, направленные на формирование творческого мышления учащихся средней школы: дис. ... канд. пед. наук/ Б.Р. Кадыров. – Душанбе, 2006. - 345 с.
2. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения / И.Я. Лернер. - М.: Педагогика, 1981. – 184 с.
3. Лернер И.Я., Скаткин М.Н. Требования к современному уроку. Методические указания / И.Я. Лернер, М.Н. Скаткин. – М.: Педагогика, 1969. – 45 с.
4. Лихачев В.Т. Личностно-ориентированный образовательный процесс: сущность, содержание, технологии / В.Т. Лихачев. Под ред. Е.В. Бондаревской. – Ротов-на-Дону: РГПУ, 1995. – 207 с.

5. Личность школьника как объект педагогических исследований // Сб. науч. тр. НИИ общей педагогики АПН СССР. - Москва, 1980. - 80 с.
6. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б.Ф. Ломов. - М.: Наука, 1984. - 409 с.
7. Лук А.Н. Психология творчества / А.Н. Лук. - М.: Наука, 1978. - 126 с.
8. Лутфуллоев М. Урок (на тадж. яз.) / М. Лутфуллоев. - Душанбе, 1995. - 107 с.
9. Педагогическая энциклопедия / Гл. ред. Каиров И.А., Петров Ф.Н. Т.2. - М.: Советская энциклопедия, 1965. - 806 с.
10. Педагогика школы: Учебное пособие для студентов. Под. ред. проф. Огородникова И.Т. - М.: Просвещение, 1978. - 320 с.
11. Рахмонов Э.Ш. Ответственность за будущее нации / Э.Ш. Рахмонов. - Душанбе, 2003. - 77 с.
12. Рахимов Х. Педагогика (на тадж. яз.) / Х. Рахимов, А. Нурув. - Душанбе, 2000. - 235 с.
13. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. - М.: Педагогика, 1976. - 416 с.
14. Талызина Н.Ф. Психологические проблемы создания и использования ЭВМ / Н.Ф. Талызина. - М.: Педагогика, 1985. - 239 с.
15. Шевченко С.Д. Школьный урок: как научить каждого / С.Д. Шевченко. - М.: Просвещение, 1991. - 175 с.

АЗ ТАҶРИБАИ УНИВЕРСАЛИКУНОНИИ УСУЛҲОИ ТАЪЛИМ

Дар мақола муаллиф таҷрибаи универсаликунонии усулҳои таълимиро таҳлил мекунад. Раванди таълим тавассути таълими фанҳои мушаххаси фанҳои таълимӣ моддӣ мегардад, ки онро таҷрибаи чандинасраи ташкили мактабҳо дар таърихи афкори педагогӣ тасдиқ мекунад, ки аз он шаҳодат медиҳад, ки фанҳои таълимӣ аз ҷаҳор ҷузъи иборат аст: дониш дар бораи ҷаҳон ва усулҳои фаъолият; усулҳои фаъолият, ки дар маҳорат ва малака таҷассум ёфтааст; таҷрибаи фаъолияти эҷодӣ, фароҳам овардани имкони ҳалли масъалаҳои нав; мазмуни муносибатҳои эҳсосотӣ-арзишии шахсият - мазмуни дохилии ҳар як воҳиди мушаххаси раванди таълим, субъектҳои таълимиро ташкил медиҳанд, ки объектҳо ва ҳодисаҳои олами атрофро бо максуди ба вучуд овардани тасвири илмӣ ҷаҳон инъикос менамоянд. Дониш, қобилият, маҳорат, усулҳои фаъолият, таҷрибаи муносибатҳои арзишии эҳсосотӣ, инчунин таҷрибаи фаъолияти эҷодӣ донишҷӯро аз худ намуна, ба ҳаёт ва кор омода мешавад. Аммо системаи азудшудаи дониш, малака, усулҳои фаъолият ва ғайра қалиди бевоситаи ҳалли масъалаҳои ҳаёт, вазифаҳои меҳнат ва ғайраро таъмин намекунад. Азназаргузаронии танқидии усулҳои таҳлилшуда вайрон шудани якпорчагии раванди таълими тарбия, ғайр аз ин вайрон кардани мустақилияти нисбии равандҳои тарбия ва таълимиро ошкор мекунад, ки бинобар ин онҳо беасосии назариявии худро нишон додаанд.

Калидвожаҳо: фанҳои таълимӣ, универсаликунонии усулҳои таълим, дониш, малака, усулҳои фаъолият, ташкили раванди таълим, робитаҳои байнифанӣ.

ИЗ ОПЫТА УНИВЕРСАЛИЗАЦИИ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ

В статье автором проведен анализ опыта универсализации методов обучения. Процесс обучения материализуется посредством преподавания конкретных учебных предметов, что подтверждается многовековым опытом по организации школ в истории педагогической мысли, которым указывается, что четыре компонента в учебных предметах, представленные: знанием о мире и о способах деятельности; способами деятельности, воплощающимися в умениях и навыках; опытом творческой деятельности, обеспечивающим возможность решать новые задачи; содержанием эмоционально-ценностных отношений личности - составляют внутреннее содержание каждой конкретной единицы процесса обучения, учебных предметов, которыми отражаются предметы и явления окружающего мира в целях создания научной картины мира. Усваивая знания, умения, навыки, способы деятельности, опыт ценностно-эмоциональных отношений, а также опыт творческой деятельности, школьник готовится к жизни и труду. Однако усвоенная система знаний, умений и навыков, способов деятельности и прочее, не дают непосредственный ключ к решению жизненных проблем, трудовых задач и т.д. Критический обзор анализируемых методов выявляет нарушение целостности в процессе образования, обучения, более того - нарушение относительной независимости процессов образования и обучения, в силу чего они показали свою теоретическую необоснованность.

Ключевые слова: учебная дисциплина, универсализации методов обучения, знания, умения, навыки, способы деятельности, организация обучающего процесса, межпредметные связи.

FROM THE EXPERIENCE OF UNIVERSALIZATION OF TRAINING METHODS

In the article, the author analyzes the experience of universalizing teaching methods. The learning process is materialized through the teaching of specific academic subjects, which is confirmed by centuries of experience in organizing schools in the history of pedagogical thought, which indicates that four components in educational subjects, represented by: knowledge about the world and methods of activity; methods of activity embodied in skills and abilities; experience of creative activity, providing the opportunity to solve new problems; the content of the emotional-value relations of the individual - constitute the internal content of each specific unit of the learning process, educational subjects, which reflect the objects and phenomena of the surrounding world in order to create a scientific picture of the world. By mastering knowledge, abilities, skills, methods of activity, experience of value-emotional relationships, as well as experience of creative activity, the student prepares for life and work. However, the acquired system of knowledge, skills, methods of activity, etc., does not provide a direct key to solving life problems, work tasks, etc. A critical review of the analyzed methods reveals a violation of integrity in the process of education and training, moreover, a violation of the

relative independence of the processes of education and training, due to which they have shown their theoretical groundlessness.

Key words: academic discipline, universalization of teaching methods, knowledge, skills, methods of activity, organization of the learning process, interdisciplinary connections.

Сведения об авторе: *Ахмадбекова Мадинахон Гайбуллоевна* – Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуров, кафедраи умумидонишгоҳии информатика, номзади илмҳои педагогӣ, муаллими калон. **Суроға:** 735700, шаҳри Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, гузаргоҳи Мавлонбекова, 1. **Телефон:** 927102345

Сведения об авторе: *Ахмадбекова Мадинахон Гайбуллоевна* - Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова, общеуниверситетская кафедра информатики, старший преподаватель, кандидат педагогических наук. **Адрес:** 735700, город Худжанд, Республика Таджикистан, проезд Мавлонбекова, 1. **Телефон:** 927102345

Information about the author: *Akhmadbekova Madinakhon Gaibulloevna* - Khujand State University named after academician B. Gafurov, university department of computer science, candidate of pedagogical sciences, senior lecturer. **Address:** 735700, Khujand city, Republic of Tajikistan, Mavlonbekova passage, 1. **Phone:** 927102345

ЗНАЧИМОСТЬ ЛИЧНОСТНО-ДЕЯТЕЛЬНОСТНОГО ПОДХОДА ПО ФОРМИРОВАНИЮ СРЕДСТВАМИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ИНДИВИДУАЛЬНОЙ ЛИЧНОСТИ

Аслонов Д.И.

Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни

Рассматривая наиболее распространенные в современных условиях подходы к вопросам развития у студентов вузов основ физической культуры, а также проанализировав многочисленные работы таджикских и зарубежных ученых на данную тематику, автор выделил личностный, деятельностный и экологический подходы.

Данные подходы ориентированы на формирование у будущих специалистов компетенций в области физической культуры, для чего, по нашему мнению, необходимо провести комплексный углубленный анализ для методологического инструментария и способов их включения в образовательный процесс высшего учебного учреждения.

По нашему твердому убеждению, инновационные подходы позволят достичь комплексного педагогического влияния, как на двигательную активность студентов, так и на их психические функции, интеллектуальное развитие, физические возможности. Помимо этого, удастся обеспечить гуманистическую направленность образовательного процесса по освоению основ физической культуры.

Мы считаем, что именно личностно-ориентированный подход является тем основным методологическим инструментом учебно-воспитательного процесса, который позволит обеспечить комплексное воздействие на учащегося вуза, учитывая при этом его возраст, личностные уникальные особенности индивида, его стремления, физический и интеллектуальный потенциал, образовательные потребности, поскольку именно такой подход основан на принципах гуманности и развития, творческой самореализации личности [12, с. 242-244].

В ходе анализа образовательного процесса, рассматривая категорию «подход», мы, как правило, ориентируемся на позицию преподавателя, на лицо обучающее. В данном контексте формулировка личностно-деятельностного подхода к образовательному процессу, которая получила распространение еще в 80-х годах прошлого столетия, предполагала ориентированную на субъекта организацию образовательного процесса преподавателем с целью решения различных по своей проблематике и сложности учебных задач, которые были призваны формировать и совершенствовать не только коммуникативную и предметную компетентность учащегося, но и его личностные качества. При этом было очевидным уместность рассмотрения лично-деятельностного подхода с точки зрения самого учащегося.

Опираясь на формулировку образовательной деятельности Д.Б. Эльконина, в соответствии с которой ее особенность заключается в том, что ее задачей является совершенствование и самосовершенствование субъекта данной деятельности, встал вопрос о том, что лично-деятельностный подход имеет двойственный характер, поскольку он может быть использован не только с позиции преподавателя, но и с точки зрения учащегося.

Подобная постановка вопроса находит свое подтверждение в многолетних исследованиях таких ученых, как А.Б. Орлов, И.С. Якиманская, А.К. Маркова и др., которые подтвердили необходимость не только учитывать, но и специально организовывать в ходе образовательного процесса различные индивидуальные качества учащегося, включая его самооценку, когнитивный стиль, степень притязаний, уровень коммуникативных компетенций, интеллектуальные способности, способность к адаптации, мотивацию и т. д.

Само понятие «подход к обучению» может иметь несколько значений. Под этим можно понимать: а) категорию мировоззренческого характера, которая отражает особенности социальных установок субъекта образовательного процесса как носителя частички общественного сознания; б) организацию и самоорганизацию учебного процесса на системном и глобальном уровнях, который включает в себя все его составляющие, в первую очередь всех

субъектов взаимодействия в рамках образовательного процесса: студентов и преподавателей. С позиции категории подход гораздо шире самого понятия «стратегия образовательного процесса», поскольку он включает в себя, помимо этого понятия, также приемы, формы и методы обучения [7, с. 88-90].

В психологии основы личностно-деятельностного подхода заложили исследования С.Л. Рубинштейна, Л.С. Выготского, Б.Г. Ананьева, А.Н. Леонтьева, в которых под личностью понимается субъект определенной деятельности, и которая формируется в рамках общения с окружающими и в процессе деятельности, при этом она сама обуславливает особенности этого общения и этой деятельности.

Рассматривая под личностно-деятельностным подходом комплекс взаимосвязанных деятельностной и личностной составляющих, необходимо отметить, как деятельностная составляющая соотносится с личностной, вследствие чего получил распространение термин личностно-ориентированный подход (М.Н. Берулава, И.С. Якиманская, Е.В. Бондаревская, В.В. Сериков и др.).

По замечанию С.Л. Рубинштейна, психический облик индивида состоит из различных аспектов или черт, которые характеризуют различные личностные стороны; при этом противоречия, разнообразие, основные качества личности при взаимодействии друг с другом в рамках конкретной деятельности, объединяются в единое целое.

Е. М. Абрамова, отмечает, что личностный подход предусматривает личностную обусловленность психических процессов, происходящих в человеке, его психологических и индивидуальных особенностей [1, С. 153-156].

Личностный аспект личностно-деятельностного подхода предполагает, что сам учащийся находится в центре образовательного процесса, вместе со своими целями и мотивами, стремлениями и психологическими особенностями. Опираясь на интересы учащегося, уровень сформированности его умений и знаний, преподаватель формулирует цель конкретного учебного занятия и направляет образовательный процесс на личностное развитие студента. Таким образом, перед каждым занятием должна стоять цель реализовать личностно-деятельностный подход с точки зрения конкретного учащегося и группы в целом.

Так, целью одного из занятий может быть следующее задание: «на этом занятии каждый из студентов должен освоить навыки решения определенного класса задач». Согласно этой формулировке учащийся должен осознать уже имеющийся у него уровень знаний, оценить свои достижения в результате занятий. То есть, по завершению занятия студенты должны определить, какие знания и умения он получил, чему новому он научился. Подобный подход к учебному процессу означает, что применяемые методические инструменты и приемы выбираются с учетом личности учащегося, его интеллектуальных возможностей, активности, мотивов, потребностей и других особенностей.

Личностная составляющая личностно-деятельностного подхода означает, что в ходе образовательного процесса в максимальной степени принимаются во внимание психологические, возрастные, национальные, статусные и другие особенности учащегося. Это учитывается через форму и содержательную составляющую учебного занятия, особенности коммуникации между студентами и преподавателем. Задание, замечания и вопросы, адресованные учащимися в рамках личностно-деятельностного подхода, направлены на стимулирование их интеллектуальной и творческой активности, поддержку учащегося.

Таким образом, по замечанию Винокурова Е.Г., в ходе образовательного процесса мы не только учитываем психологические и индивидуальные особенности учащегося, но также регулируем его психическое развитие, формирование личностных качеств и познавательных процессов. Таковыми являются ключевые проявления личностной составляющей личностно-деятельностного подхода [3, с. 20-22].

Данная концепция предполагает, что целью образовательного процесса является личностное развитие студентов, которые являются «познающими субъектами» (И.С. Якиманская), что предполагает специальный подход к организации их образовательного процесса. В связи с этим считаем, что личностно-ориентированный подход в большей степени соответствует лично-деятельностному, более общему подходу, а взаимодействие между

преподавателем и студентами в рамках учебной деятельности представляет собой самостоятельную проблему.

По справедливому замечанию С.Л. Рубинштейна, ограничиться личностным аспектом означает ограничить себя в изучении закономерностей деятельности психического характера, более того, поведения и деятельности индивида в целом. Таким образом, деятельностная составляющая является вторым аспектом данного подхода.

Между тем, такое разграничение, безусловно, носит условный характер и является скорее теоретической категорией. При определении деятельностной составляющей в рамках личностно-деятельностного подхода к образовательному процессу следует учитывать неразрывную связь между деятельностным и личностным компонентами, поскольку индивид является субъектом деятельности, которая при этом сама является одним из факторов, определяющих особенности его личностного развития [6, с. 52-56].

Деятельностная составляющая также имеет множество предпосылок для реализации личностно-деятельностного подхода: в общепсихологическом контексте - теория учебной деятельности (И.И. Ильясов, А.К. Маркова, В.В. Давыдов, Д.Б. Эльконин), деятельностно-личностного опосредования (А.В. Петровский, А.Н. Леонтьев, С. Л. Рубинштейн), теорию деятельности Леонтьева А.Н.; В общепедагогическом контексте: теоретические положения о субъектно-субъектных взаимоотношениях между преподавателем и студентом (А. Дистервег) и активности учащегося (П.Ф. Каптерев, Л.Н. Толстой, А. Дистервег, И. Песталоцци и др.).

Остановимся детальнее на категории «деятельность» как ключевом элементе деятельностной составляющей в личностно-деятельностном подходе. В данном случае она занимает основное место. В этом контексте преподаватель и учащийся выступают в качестве субъектов образовательной деятельности, первый из них представляет ее педагогический аспект, а второй - учебный. Поэтому предлагаем детальнее рассмотреть положения теории деятельности с точки зрения философии (Маркс, Гегель, Фейербах), общей психологии (А. Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн).

Впервые понятие деятельности как философскую категорию предложил рассматривать И. Кант, но лишь в XIX столетии в работах Л. Фейербаха, Г. Гегеля и К. Маркса было предложено наиболее детальное толкование этой категории. До настоящего времени эти работы рассматриваются как методологический фундамент психологического толкования данной категории.

При этом следует учитывать факт недостаточной теоретической разработанности самой категории. Ни философы, ни психологи не смогли предложить дифференцированное и достаточно четкое определение понятия «деятельность». Ученые вкладывают в него самые разные значения.

Следует помнить, что деятельность с позиции диалектического материализма рассматривается как единство ее чувственного и предметного аспектов. Такая трактовка предполагает осуществление деятельности неким индивидом как субъектом, либо несколькими субъектами. Психологическая интерпретация данного понятия предполагает необходимость наличия некоего «деятеля» или субъекта деятельности. Человеческий индивид в роли субъекта осуществляет планирование деятельности, ее организацию, при необходимости корректировку. При этом сама деятельность оказывает влияние на индивида как ее субъекта [10, с. 662-666].

Подобное толкование взаимосвязи между субъектом и его деятельностью является отражением принципа единства деятельности и сознания, согласно С.Л. Рубинштейну. Субъектный характер деятельности в данном случае является одной из ее ключевых качеств (В.В. Давыдов, В.А. Лекторский, А.В. Брушлинский, К.А. Абульханова, С.Л. Рубинштейн и др.). А. Г. Асмолов предлагает рассматривать деятельность как иерархическую систему, имеющую динамический характер, взаимодействия между субъектом и окружающим миром, которое порождает психический образ, воплощаемый в объекте.

Применение личностно-деятельностного подхода предполагает, что процесс организации образовательной деятельности является процессом ее управления, переориентации на определение целей и поиск средств по их достижению.

Разумеется, учитывая индивидуальные личностные особенности учащегося, преподаватель должен определить совокупность образовательных задач, выстроить их согласно приоритетам, организовать процесс их выполнения студентом в соответствии с освоенными им алгоритмами реализации.

Определяя параметры образовательного процесса с учетом объекта обучения, личностно-деятельностный подход предполагает и трансформацию ключевого алгоритма взаимодействия между преподавателем и студентом. Координационная функция преподавателя все в большей степени заменяет информационно-контролирующую функцию. По мнению Л.С. Выготского, с научных позиций преподаватель выполняет лишь функцию организатора воспитательного пространства, контролера и регулятора взаимодействия между учащимися и этим образовательным пространством [11, с. 57-58].

С точки зрения учащегося личностно-деятельностный подход к обучению означает, в первую очередь, возможность выбирать образовательную траекторию, методы и учебные пособия, а в некоторых случаях даже преподавателя.

С позиции психологии подобный подход в первую очередь предполагает безопасность личностных проявлений учащегося в тех или иных ситуациях учебного процесса, обеспечение условий, необходимых для его личностного развития и самоактуализации.

Во-вторых, применение данного подхода позволяет активизировать стремление учащегося к обучению, формировать его готовность к освоению новой информации, обеспечивает доброжелательные, равноправные отношения с партнером по взаимодействию - преподавателем.

В-третьих, в условиях личностно-деятельностного подхода к обучению с позиции учащегося обеспечивается единство мотивов внутреннего и внешнего характера: внутренний мотив является опознавательным, а внешний - мотивом к достижениям.

В-четвертых, применение этого подхода предполагает удовлетворение от нахождения решения учебной задачи во взаимодействии с другими студентами.

Помимо этого, с позиции учащегося личностно-деятельностный подход также предполагает интернализацию новых средств, способов и методов коммуникативной, профессиональной и социальной деятельности, другими словами, формирование не только профессиональных компетенций будущего специалиста, но и в целом его личности. В частности, это означает, что у учащегося осуществляется процесс эффективного и целенаправленного формирования его самооценки и саморегуляции.

Личность учащегося является центральным объектом образовательного процесса. Таким образом, концентрируясь на личности учащегося, учебный процесс приобретает характер антропоцентрического, как по организационным формам, так и по содержательной составляющей.

Рассматривая современную образовательную систему как социальный институт, процесс или систему, следует обратить внимание на единство воспитания и обучения. В рамках этого процесса происходит смена направленности с информационной составляющей на самостоятельную развивающую деятельность студентов. Личностно-деятельностный подход призван обеспечить поиск оптимизации этого процесса со стороны педагогической и психологической науки [9, с. 16-19].

Изучение литературных источников по рассматриваемой проблематике позволило нам выявить, что психологическая и педагогическая науки в настоящее время оперируют следующими концептуальными положениями о личностно-ориентированном образовании: психотерапевтическое; синергетическое; проектное; деятельностное; культурологическое; духовно-ценностное.

Организованный на принципах такого подхода учебно-воспитательный процесс позволяет сформировать у обучающихся такие важнейшие личностные качества, как уважительное отношение к другим людям и к себе, достоинство и позитивный подход к жизни.

Таким образом, субъективные потребности индивида определяют логически вытекающие из личностно-направленного подхода цели, которые включают в себя, кроме прочего, создание таких педагогических и организационных условий, которые необходимы для успешного

формирования такой совокупности моральных и духовных ценностных ориентиров и личностных компетенций, наличие которых позволяет говорить о человеке как о нравственной личности, с гармоничным развитием всех ее аспектов, которая ориентирована на саморазвитие.

Можно утверждать, что основная задача личностно-направленного подхода в современных условиях заключается в содействии процессу развития у молодых людей их творческого и интеллектуального потенциала, моральных и духовных ценностных ориентиров, что станет мировоззренческой основой для их позитивного миропонимания, доброжелательного отношения к окружающим.

Деятельностно-ориентированный подход призван решить следующие задачи [2, с. 213-215]:

а) обретение навыков и знаний по организации внеклассной учебной деятельности с применением элементов активного отдыха;

б) освоение оздоровительных программ, основанных на физической культуре;

в) формирование у молодежи интереса к здоровому образу жизни, ежедневной потребности в физической активности;

г) воспитание у молодых людей таких качеств, как дисциплинированность, трудолюбие, целеустремленность;

д) создание педагогических и организационных условий для воспитания гармонично развитой личности.

Занятия по физической культуре должны быть организованы таким образом, чтобы учащийся мог свободно выбирать, каким видом спорта ему заниматься, имел возможность переходить в другие группы. Творческий подход к таким занятиям предполагает расширение границ обязательной программы, что позволит активизировать процесс формирования у студентов стремления к спортивному стилю жизни. Физическая культура также благотворно влияет на познавательный процесс, поскольку занятия спортом представляют собой особый вид деятельности, активизирующий у учащегося поисковую и познавательную творческую активность в сфере физической культуры. Одним из актуальных вопросов современной физической культуры является необходимость разрабатывать инновационные программы по физическому развитию молодых людей, способных на практике продемонстрировать высокий уровень эффективности усвоения учащимися знаний и навыков в сфере физической культуры, оказывать позитивное влияние на формирование мотивационно-ценностного аспекта личности учащегося. В современных условиях одним из основных подходов к реформированию учебно-воспитательного процесса в высшем учебном заведении является системный подход. Необходимо заметить, что педагоги-теоретики предлагают различные варианты интерпретации возможностей системы формирования физической культуры в работе современных учебных учреждений [80, С. 383-384].

Одной из ключевых тенденций реформирования образовательной системы стал процесс ее целенаправленной гуманизации, конкретным выражением чего стало активное применение личностно-деятельностного подхода к образовательному процессу. При этом гармонизация общественных и личностных целей является оптимальным направлением осуществления гуманистических преобразований в сфере образования [4, с. 106-121].

Благодаря личностно-деятельностному подходу в образовательной сфере республики должна быть сформирована такая система отношений, когда сама личность является определяющим фактором их формирования, наделяя их чертами саморазвития, целостности, избирательности, обеспечивая уход образовательного процесса от линейности, что было бы невозможным в рамках старых педагогических систем, основанных на авторитарных началах.

Е.Н. Шиянов утверждает, что главным итогом применения личностно-деятельностного подхода к образовательному процессу являются переход человека к новому уровню культурного развития, изменение взаимоотношений между ним и окружающим миром, другими людьми, формирование чувства ответственности за собственные решения, действия и их последствия [13].

Концепция гуманистической педагогики в настоящее время ориентируется на самореализацию индивида, выявление его уникальных возможностей, что успешно применяется также в сфере физического воспитания. Для того чтобы достичь этой цели,

необходимо решить комплекс задач частного характера. Б.К. Зыков и В.М. Выдрин предлагают выделить наиболее важные задачи, решение которых должно способствовать эффективному физическому воспитанию студентов высших учебных учреждений Республики Таджикистан [5]:

- вовлечение студентов вузов в процесс реальной спортивной и физкультурной практики с целью освоения ценностей и принципов физической культуры, их применения в деле всестороннего личностного развития будущего специалиста;

- помощь всестороннему развитию организма, направленность на здоровьесберегающий стиль жизни, повышение уровня сформированности общефизических и здоровьесберегающих компетенций, совершенствование физических качеств, играющих важную роль в будущей профессиональной деятельности выпускников высших учебных заведений Республики Таджикистан;

- овладение упорядоченными навыками, умениями и знаниями, которые включают в себя блоки педагогических, психологических, естественнонаучных, социальных и философских дисциплин, и смежных с ними, которые относятся к организационным, методическим, теоретическим аспектам физической культуры;

- формирование у будущих специалистов потребности и стремления к физическому развитию и совершенствованию, поддержанию и укреплению здоровья с помощью систематических, осознанных занятий физической культурой и спортом;

- овладение навыками и способностями самостоятельной организации активных форм отдыха с применением элементов физической культуры;

- овладение основными знаниями и навыками организации занятий физической культурой на бытовом уровне и физическим воспитанием на уровне семьи.

Резюмируя, отметим, что среди основных направлений совершенствования отечественной системы высшего профессионального образования в современных условиях является активное использование личностно-деятельностного подхода, который заключается в том, что личность человека, его индивидуальность, признается центральным объектом педагогического воздействия с целью ее всестороннего развития.

Рецензент: Сафаров Ш.А.- д.п.н., профессор ТГИФК имени С.Рахимова

ЛИТЕРАТУРА

1. Абрамова, Е. М. Влияние физической культуры и спорта на всестороннее развитие личности человека / Е. М. Абрамова, М. В. Апарина // Ростов-на-Дону: Ростовский государственный экономический университет "РИНХ", 2018. – С. 153-156.
2. Аушев, М. Б. Б. Роль физической культуры и спорта в развитии личности / М. Б. Б. Аушев // Самара: Общество с ограниченной ответственностью "Аэтерна", 2018. – С. 213-215.
3. Винокуров, Е. Г. Физическая культура в нравственном развитии личности / Е. Г. Винокуров // Вестник научных конференций. – 2019. – № 10-2(50). – С. 20-22.
4. Влияние средств физической культуры и спорта на развитие личности человека / А. И. Грицук, К. А. Рямова, Л. В. Лагунова [и др.] // Концепции, теория и методика фундаментальных и прикладных научных исследований: монография. Том Выпуск 60. – Уфа: Общество с ограниченной ответственностью "Аэтерна", 2021. – С. 106-121.
5. Выдрин, В.М. Физическая культура студентов вузов: учебное пособие / В.М. Выдрин, Б.К. Зыков, А.В. Лотоненко. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1991. – 128 с.
6. Гонтарь, О. П. Физическая культура личности студента: сущность, проблема развития и пути решения / О. П. Гонтарь // Международный научно-исследовательский журнал. – 2022. – № 4-3(118). – С. 52-56.
7. Еремин, И. Г. Роль физической культуры в развитии личности / И. Г. Еремин, Э. А. Шагаева // Аспирант. – 2020. – № 6(57). – С. 88-90.
8. Краснов, Р. К. Физическое воспитание как инструмент развития духовной культуры личности и личностных качеств студентов / Р. К. Краснов, А. Л. Слепченко, В. В. Вольский // Молодой ученый. – 2019. – № 19(257). – С. 383-384.
9. Физическая культура как основа развития личности студентов / О. В. Коркишко, С. А. Лешкевич, С. Ю. Каргина [и др.] // Развитие образования. – 2020. – № 4(10). – С. 16-19.
10. Храмов, П. Р. Актуальные вопросы развития личности студентов на уроках физической культуры через формирование общекультурных и исследовательских компетенции / П. Р. Храмов // Аллея науки. – 2022. – Т. 1. – № 5(68). – С. 662-666.
11. Храмов, Н. С. Роль физической культуры в развитии личности / Н. С. Храмов, А. Л. Кулаков // Студенческий форум. – 2020. – № 32-1(125). – С. 57-58.

12. Шапка, С. Н. Педагогическая система развития физической культуры личности / С. Н. Шапка, Л. Г. Габуева // Мир науки, культуры, образования. – 2020. – № 1(80). – С. 242-244.
13. Шиянов, Е.Н. Гуманизация образования и профессиональной подготовки учителя: учебное пособие / Е.Н. Шиянов. – М.-Ставрополь: МГПИ им. В. И. Ленина, 1991. – 180 с.

АҲАММИЯТИ МУНОСИБАТИ ШАХСӢ-ФАӢОЛИЯТӢ ОИД БА ТАРБИЯИ ШАХСӢ ТАВАССУТИ ТАРБИЯИ ЧИСМОНӢ

Дар мақола равишҳои маъмултарин ба рушди асосҳои тарбияи ҷисмонӣ дар байни донишҷӯёни донишгоҳҳо дар шароити муосир баррасӣ шуда, қорҳои сершумори олимони тоҷик ва хориҷӣ дар ин мавзӯ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Дар ин замина муаллиф равишҳои шахсӣ, фаъолиятӣ ва экологиро ҷудо кардааст. Муаллиф таъкид мекунад, ки ин равишҳо ба ташаккули салоҳияти мутахассисони оянда дар соҳаи фарҳанги ҷисмонӣ нигаронида шудаанд, ки барои онҳо таҳлили ҳамаҷонибаи амиқ барои муайян кардани воситаҳои методӣ ва роҳҳои ворид намудани онҳо ба раванди таълим зарур аст. Ба ақидаи муаллиф, равишҳои навоҷорона имкон медиҳанд, ки ҳам ба фаъолияти ҳаракати донишҷӯён ва ҳам ба функцияҳои равандӣ, рушди зеҳнӣ, қобилиятҳои ҷисмонӣ онҳо таъсири ҳамаҷонибаи педагогӣ расонида шавад, илова бар ин, раванди таълим барои аз худ кардани асосҳои тарбияи ҷисмонӣ ва самти инсонпарваронаи таълим таъмин қарда шавад.

Калидвожаҳо: рушди асосҳои тарбияи ҷисмонӣ, ташаккули салоҳияти мутахассисони оянда дар соҳаи фарҳанги ҷисмонӣ, аз худ кардани асосҳои тарбияи ҷисмонӣ.

ЗНАЧИМОСТЬ ЛИЧНОСТНО-ДЕЯТЕЛЬНОСТНОГО ПОДХОДА ПО ФОРМИРОВАНИЮ СРЕДСТВАМИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ИНДИВИДУАЛЬНОЙ ЛИЧНОСТИ

В данной статье рассматриваются наиболее распространенные в современных условиях подходы к вопросам развития у студентов вузов основ физической культуры, проанализированы многочисленные работы таджикских и зарубежных ученых на данную тематику. На этой основе автором выделены личностный, деятельностный и экологический подходы. Автор утверждает, что данные подходы ориентированы на формирование у будущих специалистов компетенций в области физической культуры, для чего необходимо провести комплексный углубленный анализ для определения методологического инструментария и способов их включения в образовательный процесс высшего учебного учреждения. По убеждению автора, инновационные подходы позволят достичь комплексного педагогического влияния, как на двигательную активность студентов, так и на их психические функции, интеллектуальное развитие, физические возможности, помимо этого, удастся обеспечить гуманистическую направленность образовательного процесса по освоению основ физической культуры.

Ключевые слова: развитие у студентов вузов основ физической культуры, формирование у будущих специалистов компетенций в области физической культуры, освоение основ физического воспитания.

THE SIGNIFICANCE OF A PERSONAL-ACTIVITY APPROACH TO FORMING AN INDIVIDUAL PERSON BY MEANS OF PHYSICAL CULTURE

In this article, the most common approaches to the development of the basics of physical culture among university students are considered in modern conditions, numerous works of Tajik and foreign scientists on this topic are analyzed. On this basis, the author singled out personal, activity and ecological approaches. The author argues that these approaches are focused on the formation of future specialists' competencies in the field of physical culture, for which it is necessary to conduct a comprehensive in-depth analysis to determine the methodological tools and ways to include them in the educational process of a higher educational institution. According to the author, innovative approaches will make it possible to achieve a comprehensive pedagogical influence, both on the motor activity of students and on their mental functions, intellectual development, physical abilities, in addition, it will be possible to ensure a humanistic orientation of the educational process for mastering the basics of physical culture.

Key words: development of the fundamentals of physical education among university students, formation of competencies in the field of physical education among future specialists, mastering the fundamentals of physical education.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Аслонов Далерҷон Ислонобевич* - Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни, унвонҷӯй. **Суроға:** 734003, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Телефон: (992) 93 128 25 35; E-mail: daler.aslonov.87@mail.ru

Сведения об авторе: *Аслонов Далерджон Ислонобевич* – Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни, соискатель. **Адрес:** 734003, город Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Руаки, 121 Телефон: (992) 93 128 25 35; E-mail: daler.aslonov.87@mail.ru

Information about the author: *Aslonov Dalerjon Islonboevich* - Tajik State Pedagogical University named after. S. Aini; applicant. **Address:** 734003, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Ruaki Avenue, 121. Phone: (992) 93 128 25 35; E-mail: daler.aslonov.87@mail.ru

Кудусова С.А., Курбонхолов Т.Т., Махкамова У.Н.
Таджикский национальный университет,
Физико-технический институт имени С.У. Умарова НАНТ

Для формирования материалистического взгляда на живой организм и процессы, которые протекают в нем, физические знания медицинского персонала имеют большое значение. Физика, как и другие науки, использует различные методы исследования. Физика изучает физическую форму, тепловую форму движения материи и подразделяется на механическую, молекулярно-тепловую, электромагнитную, оптику, атомную. Физика изучает процессы, происходящие в природе. Медицинская физика – происхождение физических процессов в живом организме.

Живой организм функционирует при взаимодействии с окружающей средой и реагирует на изменение таких физических характеристик, как температура, влажность, давление воздуха и т.д. В медицине эти примеры свидетельствуют о том, что врач должен уметь оценивать физические свойства и характеристики окружающей среды. Эти физические законы, явления, процессы и характеристики действуют применительно к решению медицинских задач. Поэтому нам необходимо рассматривать устройство и принцип работы медицинской аппаратуры. Многие методы диагностики и исследования основаны на использовании физических принципов и идей [1].

Для обработки результатов медицинских исследований и постановки диагноза заболеваний более широкое распространение имеет вычислительная техника, физико-технические устройства.

Технические устройства, используемые в медицине, называют медицинской техникой, большая часть которой относится к медицинской аппаратуре. Медицинское оборудование подразделяется на медицинские приборы и медицинские аппараты.

Медицинский прибор это - техническое устройство, предназначенное для диагностических и лечебных измерений (медицинский термометр, сфигмоманометр, электрокардиограф и т.д.)

Медицинский аппарат это техническое устройство, позволяющее создавать энергетическое содействие терапевтического, хирургического или бактерицидного свойства.

В исследовании физических явлений, процессов и систем используются различные методы. В медицинской практике врач постоянно имеет дело с такими количественными показателями, как артериальное давление крови, температура тела больного, дозировка лекарства. Поэтому ему необходимо знать, какая это механическая величина, в каких единицах измеряется, и какова ее точность и каким медицинским оборудованием воспользоваться. Большинство современного медицинского оборудования является физико-техническим и современная медицина базируется на использовании разнообразной аппаратуры, которая является физической по конструкции. Поэтому в медицинских вузах в курсе медицинской физики рассматриваются принципы работы устройства и его использование в медицине.

Приведем некоторые примеры в рамках сведений о физико-технических устройствах и их применении с целью постановки диагноза заболевания и исследований [2].

Сейчас использованием электричества в медицине никого не удивит. Оно ежедневно служит человечеству, спасая жизни и помогая в лечении и диагностике разных заболеваний.

Электрические приборы, используемые в медицине: Электрокардиограмма (Electrocardiograms) - графическая запись электрических потенциалов, сопровождающих работу сердца, на движущиеся бумажной ленте, Запись электрокардиограммы производится с помощью специального прибора, называемого: электрокардиографией (electrocardiograph).

Электрокардиография – многие органы полностью или частично состоят из возбудимых клеток. Возбуждение этих клеток является причиной возникновения электрического поля в организме. Исследование этого поля имеет большое значение в клинической и теоретической

медицине. Существует ряд методов исследования, основанных на регистрации электрических полей определенных органов: электрокардиография (сердце), электромиография (мышцы), электроэнцефалография (мозг), электронейрография (нервные волокна), электрогастрография (желудок) и т.п. Основой электрографии органов и тканей являются некоторые понятия электростатики и электродинамики.

Электротерапия (Electrotherapy)-пропускание электрического тока через ткани для стимуляции расположенных в них нервов и мышц. Данный метод используется для улучшения состояния мышц у больных, страдающих различными формами паралича в результате какого-либо нервного или мышечного заболевания.

Электроэнцефалография (Electroencephalography)-метод записи электрической активности различных отделов головного мозга, которая преобразуется в соответствующую кривую, называемую: электроэнцефалограммой.

Электромиография-метод регистрации электрической активности мышц с помощью электродов, вводимых в мышечные волокна. Данный метод применяется для диагностики различных нервно-мышечных заболеваний, а также позволяет оценить достигнутое улучшение в ходе лечения некоторых форм паралича [1, с.2].

Электронаркоз - погружение больного в сон путем пропускания через головной мозг слабых электрических токов.

Электростимуляция нерва чрезкожная-воздействие импульсов слабого тока на ткань для уменьшения боли, в какой - либо части тела. Такое воздействие осуществляется с помощью небольшого портативного работающего от батареек прибора, электроды которого накладываются на кожу больного.

Электрохирургия - применение высококачественного электрического тока, пропускаемого через тонкий проволочный электрод, для разрезания тканей. Заземляющий электрод представляет собой большую металлическую пластину. При правильном использовании в окружающие ткани выделяется очень незначительное количество тепла в противоположность электрокаутеру.

Электросон – метод электротерапии, основанный на использовании импульсных токов низкой частоты, взаимодействующих на центральную нервную систему. При этом происходит её торможение, приводящее ко сну. Электросон в корне отличается от медикаментозного сна, нет осложнений, и интоксикации как бывает от приёма снотворных препаратов.

Магнитотерапия – метод, при котором на ткани больного воздействуют переменным низкочастотным магнитным полем или постоянным магнитным полем с помощью индукторов, в том числе эластичных магнитов. С помощью магнитотерапии проводят лечение заболеваний: легких, желудка, сосудов ног, суставов и другие.

Эндоскопическое исследование – как показывает медицинская практика, наиболее распространенными заболеваниями желудочно-кишечного тракта являются гастрит, гастроэзофагеальная болезнь и ее осложнения, дуоденит, язвенная болезнь желудка и 12-перстной кишки, доброкачественные и злокачественные новообразования. Наиболее информативным, малотравматичным и надежным методом обследования и лечения нарушений работы желудочно-кишечного тракта является эндоскопическое исследование [1-3].

Электрофорез – процесс воздействия на человека постоянным электрическим током малой силы до (50 мА) и низкого напряжения (30-80 В) в лечебно-профилактических целях.

Электрические разряды разряжают рецепторы кожи и слизистых оболочек, при этом расширяются сосуды, улучшается кровообращение и микроциркуляция, раскрываются резервные капилляры, улучшается тонус венозных сосудов, происходит усиление обменных и регенераторных процессов, снесение возбудимости чувствительных и двигательных нервов.

Магниторезонансная томография – метод, с помощью которого можно получить послойные изображения нужного для исследования участка тела.

Рентгеновское излучение – лучи, проходящие через непроходимые обычному свету поверхности. Это электромагнитное излучение с энергией фотонов от 100 эВ до 250 кэВ, лежащие на шкале электромагнитных волн между ультрафиолетом и гамма излучением.

Гамма лучи, вид излучения используемых в медицинских целях. Когда пациент получает радиоактивные вещества, сосредоточенные в определенных тканях. Например, в борьбе с раковыми опухолями.

Ультрафиолетовое облучение – воздействие на организм ультрафиолетовых лучей для профилактики кожных заболеваний, витилиго, себорея, экзема, воспалительные заболевания и др.

В последние годы достаточно широкое применение в медицине нашли низкие температуры. Метод, относящийся, к низким температурам называется криогенным. Крио – слово, означающее связь со льдом.

В медицине с целью местного нагревания или охлаждения применяют нагретые или холодные тела. С помощью холода, обладающего анестезирующим свойством, можно уничтожить в головном мозгу человека клетки ядер, ответственные за некоторые заболевания, например паркинсонизм. При низкой температуре осуществляют такую консервацию отдельных органов и тканей в связи с трансплантацией, когда достаточно долго сохраняется их способность к жизнедеятельности и нормальному функционированию [3,с.4].

Криогенный метод разрушения ткани при замораживании и размораживании используется медиками для удаления миндалин, бородавок и т.п. Для этой цели создают специальные криогенные аппараты и крио зонды.

В микрохирургии используют примерзание (прилипание) влажных тканей к холодному металлическому инструменту для захвата и переноса этих тканей.

В связи с медицинскими применениями низкой температуры появились новые термины: криогенная медицина, криотерапия, криохирургия.

Криотерапия – безболезненна - без кровотечений - имеет большую точность - быструю регенерацию органа - высокую эффективность лечения - протекает без образования рубцов - с хорошим косметическим эффектом

Один из наиболее распространенных волновых процессов – это звук. Раздел физики, изучающий звуковые явления, называется акустикой. Акустика бывает: общая акустика, физиологическая, архитектурная и музыкальная и т.д.

Общая акустика – изучает явления генерации распространения использования звуковых волн.

Физиологическая акустика изучает: а) устройства органов речи слуха, б) связь между физическими характеристиками слухового ощущения.

Архитектурная акустика изучает распространения звуков в закрытых помещениях.

Музыкальная акустика изучает все вопросы связанные с музыкальными аппаратами.

Распространяющиеся в воздухе упругие продольные механические волны, достигнув человеческого уха, выдают специфические ощущения звука, если частота этих волн лежит в пределах от 16 Гц до 20000 Гц. Такие волны называют звуковыми [2-5].

Источниками звука могут быть любые колебательные процессы. Однако в настоящее время акустика занимается и теми механическими волнами, которыми не воспринимается ухом человека и могут распространяться не только в воздухе, но и в любой другой среде. Упругие

волны с частотой менее 16 Гц называют инфразвуком. Звуковые волны в жидкостях и глазах могут быть только продольными.

Наш слуховой аппарат способен дифференцировать (различать) звуки по высоте тона, тембру и громкости. Эти характеристики слухового ощущения называются субъективными. Изменение в восприятие звука на слух всегда связано с изменением физических параметров звуковой волны.

Высота тона определяется главным образом частотой колебаний в звуковой волне. И незначительно зависит от силы звука. Чем больше частота, тем выше тон звука. В этом отношении диапазон звуков, воспринимаемых слуховым аппаратом, делится на октавы: 1-(16-32) Гц – (32-64) Гц; 3-(64-128) Гц и т.д., всего 10 октав [6-9].

- если колебания частиц в звуковой волне гармонические, то такой тон звука называется простым или чистым. Такие звуки дают камертон, звуковой генератор.

- если колебания, не гармонические, но периодические, то такой тон звука называется сложным (пример одна нота в рояле).

- если сложные звуковые колебания не периодически меняют свою интенсивность, частоту и фазу, то такой звук принято называть шумом.

Сложные тона одной и той же высотой, в которых форма колебаний различна, по-разному воспринимается человеком (например, одна и та же нота в различных музыкальных инструментах). Это различие в восприятии носит название тембра звука. Он определяется спектром частот гармонических колебаний, из которых состоит сложный звук [10,с.11]. Следует подчеркнуть, что физическими характеристиками оперируют в большинстве случаев физики, а психофизиологическими характеристиками оперируют музыканты. В данной таблице приведены соотношения между этими характеристиками:

№	Физические характеристики	Психофизиологические характеристики
1	Интенсивность (Вт/м ²)	Громкость (фортепиано, форте, меццо-форте и другие)
2	Частота колебаний	Высота тона (название ноты)
3	Гармонический спектр	Тембр (название музыкального инструмента)

Ухо человека неодинаково чувствительно ко всем частотам. Наиболее оно чувствительно к средним частотам 2000-4000 Гц. Если мы будем давать человеку слушать различные частоты строго одинаковой интенсивности, то слушатель их будет воспринимать с различным уровнем громкости. Звуки с частотами 2000-4000 Гц ему будут казаться наиболее громкими, а звуки на краях диапазона будут ему казаться тихими. Это особенность нашего органа слуха. Следовательно, шкала интенсивностей и шкала громкостей совпадать не будут. В связи с этим, наряду с децибелом, ввели ещё одну единицу и назвали её фоном. Фон – это относительная единица громкости, наряду с относительной единицей интенсивности децибелом. На частоте 1000 Гц фоны и децибелы численно совпадают, и поэтому эта частота в аудиометрии принята за основную. Говоря житейским языком, фоны - это те же децибелы, только измеренные не по прибору, а на слух [12, с.14].

Использование звуковых методов – метод измерения остроты слуха по восприятию стандартизированных по частоте интенсивности звуков так называемая Аудиометрия. **Рисунок**

2. Прибор, измеряемый остроту слуха, аудиометр.

В настоящее время электрические приборы, то есть физико-техническое оборудование, широко используется для диагностики и научных исследований для того, чтобы получить новые данные о строении и функциях человеческого организма.

Рецензент: Истамов Ф.Х.- к.ф.-м.н., доцент ТНУ

ЛИТЕРАТУРА

1. Волобуев А.Н. Курс физики и биофизики / А.Н. Волобуев. – М., 2004. – 136с.
2. Ремизов А.Н. Медицинская и биологическая физика / А.Н. Ремизов. - М.: Высшая школа, 1987.
3. Ремизов А.Н. Медицинская и биологическая физика / А.Н. Ремизов изд.3-е, испр. М.: Высшая школа, 1999.
4. Ремизов А.Н. Медицинская и биологическая физика / А.Н. Ремизов. - М.: Дрофа, 2010.-558 с.
5. Антонов В.Ф. Физика и биофизика курс лекции для медицинских Вузов / В.Ф. Антонов, и др – М.: «ГЭОТАРМЕДИНА», 2008. – 480 с.
6. Мэрион Дж. Общая физика с биологическими примерами / Дж. Мэрион. –М.: Высшая школа, 1986. -623 с.
7. Корнеев Ю.А. Медицинская и биологическая физика / Ю.А.Корнеев, А.П.Коршунов, В.И. Погадаев. –М.: Медицинская книга, Н. Новгород, 2001. -248 с.
8. Губанов Н.И. Медицинская биофизика / Н.И. Губанов, А.А. Утепбергенов. – М.: Медицина, 1978. – 336 с.
9. Ливенцев Н.М. Курс физики для медвузов. Учебник / Н.М. Ливенцев. – М.: Высшая школа, 1974. – 646 с.
10. Стратегияи миллии тандурустии Љумњурии Тољикистон барои солњои 2010-2020. Қарори Њукумати ЉТ. ш. - Душанбе, 2010.
11. Таджикистан. Систематическая страновая диагностика. Документ Всемирного банка, г. Душанбе, 2018.
12. Шерматов Д.С. Лекции по биологической и медицинской физике / Д.С.Шерматов, А.А.Туйчиев. - Душанбе, 2016. -292 с.
13. Шерматов Э.С. Лекции по биологической и медицинской физике / Э.С.Шерматов, К.К. Насыров. - Душанбе, 2005. -136 с.
14. Владимиров Ю.А. Биофизика / Ю.А. Владимиров, и др. – М.: Медицина, 1983. – 272 с.

ИСТИФОДАБАРИИ ТАҶҲИЗОТҶОИ ФИЗИКИЮ ТЕХНИКӢ ДАР ТИБ

Дар мақолаи мазкур дар бораи дастгоҳҳои физикию техникии ва истифодаи он бо мақсади ташхиси беморӣ ва тадқиқот аҷод мисол оварда шуда, инчунин принципҳои кори дастгоҳ ва истифодаи он дар тиб баррасӣ шудааст. Асбобҳои электрикӣ, ки дар тиб истифода мешаванд, оварда шудаанд. Масалан, электрокардиограмма - сабти потенциалҳои электрикӣ, ки кори дилро ҳамроҳӣ мекунад. Электротерапия - ин интиқоли ҷараёни барқ тавассути бофтаҳо барои ангижиши асабҳои дар онҳо ҷойгиршуда ба мушакҳо мебошад. Электроэнцефалография - барои арзёбии беҳбудӣ баъзе шаклҳои фалач. Электронаркоз - ҳоб кардани бемор. Электростимулятсияи асаб - барои кам кардани дард дар ҳама қисмҳои бадан. Электромиография як усули ташхиси бемориҳои гуногуни асаб-мушакҳо мебошад. Электрохирургия як усули буридани бофта аст. Табобати магнитӣ - табобати бемориҳои шуш, меъда, рағҳои пой, бугумҳо ва ғайра мебошад. Томографияи магнитӣ - усули ба даст овардани ихтироӣ омӯзиши дилҳои як қисми бадан аст. Рентгенҳои гамма - мубориза бар зидди варамҳои саратон. Нури ултрабунафш - барои пешгирии бемориҳои устухон, экзема, илтиҳоб. Аудиометр асбобест, ки барои ҷен кардани шиддати шунавоӣ истифода мегардад.

Калидвожаҳо: асбобҳои электрикӣ, тиб, асаб, кам кардани дард, бадан, усул, тадқиқот, ташхис.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФИЗИКО-ТЕХНИЧЕСКОГО ОБОРУДОВАНИЯ В МЕДИЦИНЕ

В данной статье приведены некоторые примеры в рамках сведений об физико-технических устройствах и их применении с целью постановки диагноза заболевания, а также рассматриваются принципы работы устройств и их использовании в медицине. Рассмотрены электрические приборы, использующиеся в медицине, как, например, электрокардио-грамма – запись электрических потенциалов, сопровождающих работу сердца. Электротерапия – пропускание электрического тока через ткани для стимуляции расположенных в них нервов и мышц. Этот метод

для улучшения мышц у больных, страдающих различными формами паралича. Электроэнцефалография – для оценки улучшения некоторых форм паралича. Электронаркоз - погружение больного в сон. Электростимуляция нерва – для уменьшения боли в какой-либо части тела. Электромиография – метод для диагностики различных нервно-мышечных заболеваний. Электрохирургия – метод для разрезания тканей. Магнитотерапия – лечение заболеваний легких, желудка, сосудов ног, суставов и др. Магниторезонансная томография – метод для получения изображения нужного исследования участка тела. Гамма лучи – борьба с раковыми опухолями. Ультрафиолетовое облучение для профилактики костных заболеваний, экзем, воспаления. Аудиометр - прибор для измерения остроты слуха.

Ключевые слова: электрические приборы, медицина, нерв, уменьшение боли, тело, метод, исследование, диагностика.

USE OF PHYSICAL AND TECHNICAL EQUIPMENT IN MEDICINE

This article provides some examples within the framework of information about physical and technical devices and its application for the purpose of diagnosing a disease and research, as well as discusses the principles of operation of the device and its use in medicine. Considered electrical devices used in medicine as an electrocardiogram - a record of electrical potentials accompanying the work of the heart. Electrotherapy - is the transmission of electric current through tissues to stimulate the nerves located in them into the muscles. It is a method for improving the muscles in patients suffering from various forms of paralysis. Electroencephalography - to evaluate the improvement of some forms of paralysis. Electronarcosis - putting the patient to sleep. Electrical nerve stimulation - to reduce pain in any part of the body. Electromyography - is a method for diagnosing various neuromuscular diseases. Electrosurgery - is a method for cutting tissue. Magnetictherapy - is the treatment of diseases of the lungs, stomach, vessels of the legs, joints, etc. Magneticresonance imaging - is a method for obtaining the invention of the desired study of a part of the body. Gamma rays - the fight against cancer tumors. Ultraviolet irradiation for the prevention of bone diseases, eczema, inflammation. An audiometer is a device for measuring hearing acuity.

Key words: electrical appliances, medicine, nerve, pain reduction, body, method, research, diagnostics.

Маълумот дар бораи муаллифон: - *Кудусова Сайёра Абдусаторовна*– Донишгоҳи миллии Тоҷикистон кафедраи усули таълими физика, муаллими калон. **Суроға:** 734025, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** 907111620.

Курбонхолов Турабек Тошев – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон кафедраи усули таълими физика, муаллими калон. **Суроға:** 734025, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** 919226079. E-mail: kurbonkholov1977@mail.ru

Маҳкамова Умеда Наимовна – Институти физикаю техникаи ба номи С.У. Умарови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, лабораторияи акустикаи физикӣ, ходими хурди илмӣ. **Суроға:** 734025, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Айнӣ, 299/1. **Телефон:** 935103222.

Сведения об авторах: *Кудусова Сайёра Абдусаторовна* – Таджикский национальный университет, кафедра методики преподавания физики, старший преподаватель. **Адрес:** 734025, город Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** 907111620;

Курбонхолов Турабек Тошев - Таджикский национальный университет, кафедра методики преподавания физики, старший преподаватель. **Адрес:** 734025, город Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. **Телефон:** 919226079. E-mail: kurbonkholov1977@mail.ru

Махкамова Умеда Наимовна – Физико-технический институт имени С.У. Умарова Национальной академии наук Таджикистана, младший научный сотрудник лаборатории физической акустики. **Адрес:** 734025, город Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Айнӣ, 299/1. **Телефон:** 935103222.

Information about the authors: *Kudusova Sayyora Abdusatorovna* - Tajik National University, Department of Physics Teaching Methods, Senior Lecturer. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** 907111620

Kurbonkholov Turabek Toshevich - Tajik National University, Department of Physics Teaching Methods, Senior Lecturer. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. **Phone:** 919226079. E-mail: kurbonkholov1977@mail.ru.

Makhkamova Umeda Naimovna – Physicotechnical Institute named after S.U. Umarova of the National Academy of Sciences of Tajikistan, junior researcher at the Laboratory of Physical Acoustics. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Aini Avenue, 299/1. **Phone:** 935103222.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ
ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ***Азизова Д.А.***Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова**

В последние годы государство, педагоги и специалисты в области образования уделяют большое внимание образованию одаренных студентов, особенно в области информационных технологий. Столь большое внимание к системе дополнительного образования одаренных студентов в области педагогики зависит от ряда факторов. Основатель мира и национального единства, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон уделил особое внимание развитию сферы образования и реализации программ реформы образования, и в своем послании к Верховному Собранию Республики Таджикистан от 22 декабря 2016 года он отметил, что «относительно этого от педагогов и родителей требуется привлекать внимание подростков, школьников и студентов к получению современных знаний, уделять больше внимания уровню овладения конкретными предметами и ввести изучение информационных и коммуникационных технологий, а также обратить серьезное внимание на профессиональную подготовку студентов и детей и воспитывать их в духе обучения и трудолюбия.

В то же время необходимо, чтобы должностные лица сферы приняли меры по организации центров и клубов юных техников на базе учреждений общего, начального, среднего и высшего профессионального образования и развитию центров поддержки одаренных студентов» [9]. Основатель национального мира и единства, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон в своем послании Верховному Собранию Республики Таджикистан от 26 декабря 2018 года отметил, что «укрепление научного потенциала страны, внедрение изобретений в производство, стабилизация материально-технической базы учреждений образования, повышение качества образования на всех уровнях образования, привлечение молодых талантов к изучению современных технологий и творческо-технической работе является важнейшей задачей в области науки и образования» [15].

В «Национальной стратегии развития образования Республики Таджикистан до 2020 года» Министерства образования и науки Республики Таджикистан отмечается, что формирование профессионально компетентной личности считается первоочередной задачей [15]. Она определяет направление модернизации сферы образования, которое направлено не только на овладение определенным объемом знаний, навыков и умений, но и на воспитание обучающихся в духе самостоятельного доступа, анализа, планирования и эффективного использования информации для того, чтобы в полной мере реализовать личные возможности и активно участвовать в жизни сообщества (компетенции) ориентированы.

Первоначально предметом изучения инноватики были экономические и социальные закономерности создания и распространения научно-технических новинок. Но довольно быстро интересы новой отрасли расширились и стали охватывать и собственно социальные новшества, прежде всего нововведения в организациях и на предприятиях (изменение их структуры, способов принятия решений, освоение новой деятельности).

Инноватика складывалась как междисциплинарная область исследований на стыке философии, психологии, социологии, теории управления, экономики и культурологии. На современном этапе компетентностно-ориентированный подход является одной из полноценных целей национальной системы образования многих развитых стран мира. Нововведение можно рассматривать как комплексный, целенаправленный процесс создания, распространения и использования новшества, целью которого является удовлетворение потребностей и интересов людей новыми средствами, что ведет к определенным качественным изменениям системы и способов обеспечения ее эффективности, стабильности и жизнеспособности. Инновационный

процесс связан с переходом в качественно иное состояние, с ревизией устаревших норм и положений, ролей, а зачастую и с их пересмотром. Совокупность ряда нововведений одного уровня образует инновационный массив.

Нововведение обладает внутренней логикой и направленностью, которая определяется логикой развертывания от идеи новшества до его использования, а также логикой отношений между участниками инновационного процесса. Инновационный процесс обладает определенной устойчивостью благодаря наличию механизмов самовоспроизводства. Различные наборы этих механизмов и их сочетания обуславливают многообразие инновационных процессов, индивидуальный облик каждого из них.

По мнению А. Новикова, именно компетентностный подход может дополнить содержание общего образования практикоориентированным образованием, поскольку в его основе лежит «концепция компетентности как основы формирования у студентов способности решать важные практические задачи». [9, с.44].

Это мнение поддержала И. В. Симонова, которая в своей работе оценивала понятие компетентности, с одной стороны, как качество образования, ориентированное на практику обучающихся, а с другой стороны, как «общую способность, которая зависит от знания, опыт, ценности, склонности, которые, в том числе, были получены благодаря образованию» [12, с. 98].

К сожалению, в условиях перехода на компетентностную форму обучения работы средней общеобразовательных учреждений недостаточно. В связи с этим одной из основных задач совершенствования сферы образования признается возрождение активизация студенческих учебных школ. На современном этапе благополучие нации, народа и государства, уровень развития экономики, науки и культуры во многом связаны с качеством образования подрастающего поколения.

В связи с этим во многих научных кругах развитых стран поднимается вопрос о необходимости проведения сравнительных исследований качества основного и общего среднего образования. Г. С. Ковалева [4, с. 90] отмечает, что сравнительное исследование направлено на выявление тенденций развития образования на мировой арене на основе анализа его фактического положения в странах-участницах, изучения программ и научно-методической литературы. С другой стороны, рассматривается сравнительная оценка уровня подготовки общего образования в странах-участницах, выявление факторов, влияющих на результат обучения.

Эти вопросы подробно освещены в работах В. Г. Разумовского [10] и Г. С. Ковалевой. Отсюда можно сделать вывод, что наряду с академическими знаниями студенты должны уметь понимать свою учебную информацию, анализировать будущие ситуации, применять полученные знания на практике, уметь объяснять количественные и качественные задачи, проводить экспериментальные исследования. полученные результаты и сделать вывод.

Выполнение этого требования есть реальное выражение перехода к компетентному отношению. Однако, как показывают результаты зарубежных исследований, студенты не умеют: - применять знания в реальных жизненных ситуациях;

- действовать в нестандартных и нестандартных ситуациях;
- использовать научные методы наблюдения, классификации и сравнения;
- планировать испытания и проведение исследований;
- анализировать и интерпретировать информацию по-другому;
- формировать предположения и выводы [17, с. 83].

Таким образом, краткая классификация результатов международных исследований позволяет сделать вывод о том, что в научных кругах развитых стран понимают важность практических знаний и навыков, связанных с развитием мыслительных способностей студентов.

Недостатки обучения студентов, выявленные Г.С. Ковалевой, можно понимать как условные показатели, свидетельствующие о низком качестве образования и должны учитываться в процессе реформирования сферы образования в нашей стране.

Следует отметить, что устранение этих недостатков осуществляется очень медленными темпами. Результаты анализа полученных данных показывают: недостаточные навыки использования знаний при изменении или обновлении заданий; медленные ответы на качественные задания, требующие понимания сущности явлений и процессов, умения объяснить их на основе законов учебной дисциплины; неполную сформированность общеучебных навыков анализа событий, выражения мнения и личной дискуссии, внимательного чтения текста и т. д.

Стоит отметить, каковы условные показатели в среднем образовании Таджикистана? К сожалению, в настоящее время вопрос определения таких показателей не решен.

А.В. Хуторской [17] рассматривает учебную программу как основной элемент общеобразовательного процесса и выделяет ее основные детали друг от друга. В данном исследовании были проанализированы лишь некоторые детали образовательной программы, которая состоит из следующего: цель и задачи курса (предмет изучения); улучшенные навыки и умения; основные виды деятельности.

По мнению А.В. Хуторской цель представляет собой ожидаемый результат обучения, каждому навыку или навыку, который необходимо закрепить, соответствуют определенные виды деятельности, обеспечивающие развитие конкретных качеств студентов.

В результате они обладают тематической и универсальной компетенцией - «комплексом усвоенных способов и развитых способностей, который показывает способность действовать как в рамках изучаемых предметов, так и в более широких кругах» [5, с.236].

В «Великой дидактике» Я.А. Коменский замечает: «Надо учить только тому, что приносит необходимую пользу, как в настоящей жизни, так и в жизни будущей, и даже в далеком будущем» [5, с.174].

С учетом этой идеи он разработал систему обучения, связанную с соединением знаний студентов о явлениях окружающей среды и труда, с применением знаний на практике.

Я.А. Коменский считает, что закрепить полученные знания можно только постоянными упражнениями, раскрыть их значение на жизненных примерах, сделать их эффективными.

Поддерживая мнения Я.А. Коменского, И.Г. Песталоцци обучение связывает с соединением теоретической и практической деятельности, целью которой является создание у ребенка основы для обучения и развития личности.

В статье «Письмо к другу о своем пребывании в Станце» он отмечает: «Первоначально я намеревался соединить учебу с работой, учебное учреждение с промышленностью и соединить то и другое в одном месте» [5, с.69]. Учебная система, которую предоставляем, отличается простотой и четко ориентирована на практику. Под понятием практичность он «имеет в виду не постоянное приспособление к чисто жизненным потребностям, а тот способ обучения, при котором ученику не дается ничего, что не способствовало бы прояснению его ума, пробуждению его чувств и укреплению его воли» [2, с. 189].

В целях подготовки студентов к практической деятельности он на своих занятиях уделял больше внимания материалам естествознания, выявлял закономерности естественного развития, экспериментальную проверку учебного материала он осуществлял путем практической работы. В работах К.Д. Ушинского очень подробно раскрыто представление о связи образования и жизни. Его дидактическое учение подтверждает, что «не следует учить ребенка чудесам и загадкам науки, а, наоборот, научить его самостоятельно находить интересные материалы в практике в тех местах, которые его окружают каждый день, и тем помогать ему в показании связи между наукой и жизнью» [16, с. 27].

Борясь с отрывом образования от жизни, К.Д. Ушинский критически относился к существовавшей в то время системе обучения в общеобразовательных учреждениях базового типа, «классических гимназиях». Он считал, что в таких учебных заведениях необходимо давать учащимся те знания, которые неизбежны в жизни, то есть знания должны быть полезными как учащемуся, так и обществу.

Для достижения поставленных целей Н.К. Крупская предлагает ввести в содержание предметов естественного цикла материалы политехнического характера, показать связь этих предметов друг с другом и с практической деятельностью, с трудовым воспитанием.

Обосновывая необходимость организации политехнического образования, Н.К. Крупская под понятием политехнизма понимает «целостную систему, основу которой составляет изучение техники в различных формах, на этапах ее развития и использования» [6, с.390].

Характерной чертой работы школы того же периода было массовое внедрение в школьные предметы метода модульных заданий.

Выявленный недостаток школьной деятельности, проявлявшийся в отрыве образования от жизни, пренебрежении подготовкой студентов к жизни, более заметен в 40-х годах прошлого столетия. Основная причина этого недостатка заключалась в том, что методам книжной передачи уделялось больше внимания, чем практике. В результате учащийся не мог связать полученные в жизни знания со знаниями, полученными в школе, а знания, полученные в школе, с жизненной практикой [8].

Они помогли возродить и развить идеи модульного и политехнического образования для преодоления возникших трудностей. Опираясь на теории К. Маркса, В. И. Ленина, Н. К. Крупской, они требуют усилить идеи политехнизации и еще раз пересмотреть содержание политехнических учений.

Потребовались длительные педагогические исследования, прежде чем была выработана упорядоченная система убеждений о различных аспектах этих исследований.

Так, в основе концепции политехнического образования, разработанной П.Р. Атутым [1] лежит техническая среда; - развитие у студентов системного технологического мышления, которое направлено на анализ различных знаний, интеграцию отношений, понимание различных факторов и междисциплинарных проблем; - культурно-технологическая образованность, умение критически осмысливать, всесторонне оценивать создаваемые проекты, продукты труда с учетом их социальной, экономической, экологической, эстетической и др. классификации; - воспитывать в духе инициативы, творчества в решении практических задач.

В заключение попытаемся разграничить понятия модульного образования от политехнического образования. Среди отраслей, способствующих формированию практического содержания образования, природы, быта, производства, политехнического образования можно назвать только производство.

Эта ситуация показывает, что связь между указанными явлениями носит индуктивно-дедуктивный характер, при котором политехническое образование, эта часть, образование ориентируется на практику - целое. С течением времени, в условиях научно-технического прогресса, ученые-дидактики по-новому осмысливают содержание связи образования с жизнью, а также исследуют влияние интенсификации практико-ориентированного обучения на эффективность образовательного процесса.

В. И. Андреев, Б. К. Неворотов, Л. В. Беркова считают, что дидактическое условие есть результат достижения определенной цели в соответствии с выделенными деталями образовательного процесса, состоящего из содержания, методов и организационных форм.

Леонтьев А.Н. [7] дает определение предложенному понятию путем нахождения образовательных возможностей, способствующих развитию личности и профессионализма. По мнению М. В. Зверевой [3], дидактические условия многогранны, и чем больше выделено деталей, входящих в состав образовательной системы, тем точнее их можно классифицировать.

Классификация А.В. Степанюк [14] отражает дидактические аспекты предложенной концепции, поскольку дидактические условия направлены на формирование у студентов общих способов научного познания.

Принимая во внимание логику данного исследования, мы отсылаем к понятию, данному Л.В. Берковой. Под дидактическими условиями мы понимаем такое же состояние учебного сотрудничества преподавателя и студента, которое является результатом целенаправленного выбора, построения и применения преподавателем принципов, элементов содержания, методов, средств и организационных форм для достижения цели организации практического обучения студентов в высших учебных заведениях.

Деятельность является предметом изучения философии, психологии, педагогики, и в каждой из этих наук есть специфическое объяснение этого понятия. В философии деятельность

- это «особая форма активного отношения человека к окружающей среде, которая целенаправленно изменяет и заменяет среду».

Деятельность предполагает всеобщее совершенство, способ практического построения материального мира. Говоря о содержании, репрезентирующем понятие деятельности, Е.Г. Юдин указывает, что она многофункциональна.

Деятельность выполняет следующие функции: - деятельность как принцип объяснения; - деятельность как объективный предмет научного изучения; - деятельность как предмет управления; - деятельность как предмет планирования; - деятельность как ценность.

В современной психологии понятие деятельности приобрело следующее определение: «Деятельность - это динамическая система взаимодействия субъекта с миром, которая в своем процессе проявляется в объекте психической модели и реализации через них отношений субъекта в материальная реальность».

С.Л. Рубинштейн понимает понятие деятельности как «процесс, посредством которого осуществляется то или иное отношение человека к окружающей среде, отношения с другими людьми, отношение к задачам, которые жизнь ставит перед ними».

Выявляя общее понимание деятельности, С.Л. Рубинштейн [11] указывает, что человек и его дух формируются деятельностью (практически с самого начала) и познаются через выражение с деятельностью.

По мнению А.Н. Леонтьева, деятельность есть «основанная на психической рефлексии единица жизни, действительная функция которой состоит в том, чтобы направлять предмет в материальном мире в нужном направлении». Исследован психологический состав деятельности, по ним определены следующие детали: - потребности; - мотивация; - цель и задача; - условия и средства достижения целей и задач; - движения и операции.

Деятельность носит материальный характер и направлена на создание определенных умственных или материальных продуктов. Объектом деятельности является мотивация, представляющая собой выполнение той или иной потребности. Деятельность делится на разные движения. Действие есть «процесс, подчиненный идее результата, который должен быть достигнут, то есть процесс, подчиненный осознанной цели».

Рассматривая операциональную сторону движения (как, каким образом к чему-либо можно получить доступ), необходимо выделить задачу, которой должно соответствовать осуществляемое движение. Задача выражает эту цель с определенными условиями. Поэтому основными «выразительными» движениями являются действия — «способы совершения движений».

Кратко анализируя некоторые объяснения понятия деятельности, данные представителями различных наук, необходимо отметить их многогранность. Деятельность как человеческая форма активного отношения к окружающему миру, к другим людям; а также практическое построение материального мира; и как система взаимодействия человека с миром; и как единица жизни.

Авторы подробно рассмотрели различные аспекты этого вопроса. С нашей точки зрения, огромный интерес к теории деятельности позволяет сделать следующие выводы: деятельность представляет собой сложный и многогранный процесс. Главным условием завершения этого процесса существования, всестороннего и планомерного развития человечества является изменение окружающей действительности, исходя из его потребностей и интересов.

С нашей точки зрения, для развития личности с точки зрения ее грамотного участия в жизни необходимо организовать практическое обучение в вузе. При каких условиях можно об этом говорить? В качестве приоритетного условия мы используем активную подачу образовательного контента. Самостоятельно осваивая новые знания и выработывая практический опыт их применения в окружающей действительности (природе, окружающей среде и производстве) при решении жизненно важных вопросов и задач (например, производства энергии, охраны окружающей среды, здравоохранения), студенты испытывают чувство личной значимости, удовлетворенность опытом своей деятельности.

Рецензент: Азизов а.А. – д.п.н., профессор ХГУ имени академика Б.Гафурова

ЛИТЕРАТУРА

1. Атутов П.Р. Политехнический аспект межпредметных связей// Межпредметные связи в учебно-воспитательном процессе средней общеобразовательной школы / П.Р. Атутов. -М.: Просвещение, 1977. - С.91-95
2. Дистервег А. Руководство к образованию немецких учителей//Избранные педагогические сочинения. Учебное пособие / А. Дистервег. - М.: Учпедгиз, 1956.- С. 136-203.
3. Зверева М.В. О понятии «дидактические условия» / М.В. Зверева //Новые исследования в педагогических науках. Вып.1(49). Сост. И.К. Журавлев. - М.: Педагогика, 1987. - 64 с.
4. Ковалева Г.С. Состояние российского образования (по результатам международных исследований). Учебное пособие / Г.С. Ковалева. – М.: Педагогика, - 2001. - №2. - С.80-88.
5. Коменский Я.А. Великая дидактика. Учебник / Я.А. Коменский.- М.: Учпедгиз, 1939. - Т. 1. - С.55-303.
6. Крупская Н.К. Методические заметки. Учебное пособие / Н.К. Крупская.- М.: Педагогика, 1980. - Т.5. - С. 187-193.
7. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Учебное пособие / А.Н. Леонтьев Избранные психологические произведения: 2-х т. Т.2. -М.: Педагогика, 1983.- с.94-231.
8. Монахов В.М. Дифференциальное обучение в средней школе. Учебное пособие / В.М. Монахов, В.А. Орлов, В.В. Фирсов. –М.: Советская педагогика. -1990.- № 8.- С.42-47.
9. Новиков А.И. Содержание общего образования: от школы знаний к школе культуры. Учебное пособие / А.И. Новиков. –М.: Народное образование. -2005. - №1. - С.39-45
10. Разумовский В.Г. Проблемы общего образования школьников и качество обучения физике. Учебник / В.Г. Разумовский. –М.: Педагогика. - 2000. - №8. - С. 12-16.
11. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2 т. Учебное пособие / С.Л. Рубинштейн. - М.: Педагогика, 1989.-Т.1.-488 с.
12. Симонова И.В. Концептуальные модели обучения практико-ориентированных студентов в условиях Интернет-образования: дисс. докт. пед. наук. / И.В. Симонова. – Санкт Петербург, 2000. - 300 с.
13. Современная буржуазная философия. Под ред. А.С. Богомолова, Ю.К. Мельвиля, И.С. Нарского. Учебное пособие. -М.: Изд-во МГУ, 1972. - 651 с.
14. Степанюк А.В. Некоторые дидактические условия вооружения студентов общими методами научного познания» //Новые исследования в педагогических науках. Вып.2(52). Сост. И.К. Журавлев, В.С. Шубинский. - М.: Педагогика, 1988. - 72 с.
15. Стратегияи миллии рушди маорифи Љумњурии Тољикистон то соли 2020. (Бо қарори Њукумати Љумњурии Тољикистон аз 30 иуни соли 2012, №334 тасдиқ шудааст). - Душанбе, 2012.
16. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания: опыт педагогической антропологии. Учебное пособие / К.Д. Ушинский.- М.: Педагогика, 1990.-т.5.-528 с.
17. Хуторской А.В. Современная дидактика. Учебник для вузов. А.В. Хуторской. - СПб: Питер, 2001. - 544с.

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ТАШАККУЛИ ФАӢОЛИЯТИ МАЪРИФАТИИ ОМУӢЗГОРОНИ ОЯНДА

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки баррасии муттасил ва пайдархами ҷанбаҳои амалии донишҳои таълимӣ низоме ифода мекунад, ки зернизомии фаъолияти омузгор ва зернизомии фаъолияти хонандаро дар бар мегирад. Ҳар кадоме аз ин зернизомҳо метавонанд ҳамчун низомии ҳаракатҳо пешниҳод гарданд ва ҷорӣ намудани модули дар таълим таҷрибаи қори як қатор мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ барои ташаккули дастовардҳои таълимӣ донишҷӯён таъсири мусбат расонидааст. Самаранокии модули дар раванди ташаккули таълимӣ донишҷӯён дар асоси методикаҳои илмӣ муайян гардид, ки бо меъёрҳои зерин арзёбӣ мегардад: равона намудани диққат; барқарор намудани алоқаҳо дар байни объектҳо, падидаҳо, равандҳо; ба мавзӯи нигаронида шудани шавқмандии маърифатӣ; ташаккули ёфтани синдроми дастрасӣ; ташаккули ёфтани қобилияти ҳал кардани масъалаҳо; мукаммалии ба ҷойи дигар гузаронидани донишҳо.

Калидвожаҳо: маърифатнокӣ, ташаккул, фаъолият, донишҷӯ, омузгори оянда, муаммо, шарт, афзалият, эҳсосот, инноватсия, модули.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ

Из вышеизложенного следует, что непрерывное и последовательное рассмотрение практических аспектов учебных знаний представляет собой систему, включающую в себя подсистему деятельности преподавателя и подсистему деятельности студентов. Каждая из этих подсистем может быть представлена как система движений, и внедрение модуля в обучение положительно сказалось на опыте работы ряда высших учебных заведений по формированию учебных достижений студентов. Эффективность модуля в процессе организации обучения студентов на основе научных методов определялась следующими параметрами: направление внимания на другое направление; установление связей между предметами, явлениями, процессами; предметно-познавательный интерес; быть образованным; формирование синдрома доступа; формирование умения решать проблемы; оценивает полноту переноса знаний в другое место.

Ключевые слова: осознание, формирование, деятельность, ученик, будущий учитель, проблема, состояние, предпочтение, эмоция, инновация, модуль.

THE USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF STUDENTS' COGNITIVE ACTIVITY

From the foregoing, it follows that a continuous and consistent consideration of the practical aspects of educational knowledge is a system that includes a subsystem of the teacher's activity and a subsystem of students' activity. Each of these subsystems can be represented as a system of movements, and the introduction of the module into training has had a positive effect on the experience of a number of higher educational institutions in the formation of students' educational achievements. The effectiveness of the module in the process of organizing student learning based on scientific methods was determined by the following parameters: directing attention to another direction; establishing links between objects, phenomena, processes; subject-cognitive interest; be educated; formation of an access syndrome; formation of the ability to solve problems; evaluates the completeness of the transfer of knowledge to another place.

Key words: awareness, formation, activity, student, future teacher, problem, state, preference, emotion, innovation, module.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Азизова Дилафрӯз Абдурахимовна* - Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуров, кафедраи педагогика ва психологияи фаъолияти касбии факултети педагогика ва таҳсилоти ибтидоӣ. **Суроға:**735700, шаҳри Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1.

Сведения об авторе: *Азизова Дилафруз Абдурахимовна* – Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова, соискатель, кафедра педагогики и психологии профессиональной деятельности факультета педагогики и начального образования. **Адрес:** 735700, город Худжанд, Республика Таджикистан, проезд Мавлонбекова, 1.

Information about the author: *Azizova Dilafruz Abdurahimovna* - Khujand State University named after Academician B. Gafurov, applicant, Department of Pedagogy and Psychology of Professional Activities of the Faculty of Pedagogy and Primary Education. **Address:** 735700, Khujand city, Republic of Tajikistan, Mavlonbekova passage 1.

ИЗ ИСТОРИИ КОМПЬЮТЕРИЗАЦИИ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ ТАДЖИКИСТАНА

Хамидов А.А.

Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова

В конце XX - начале XXI вв. ситуация с внедрением информационно-коммуникационных технологий в средние школы республики была тяжелой. Компьютерные классы функционировали только в городских школах. Школы были оснащены бытовыми компьютерами - электронно-вычислительными машинами («БК», «КУВТ», «УК-НИ»). Например, в 1992 г. из 25 школ города Худжанда только 15 были оснащены ЭВМ [2, с.57].

В середине 90-х годы XX века появились компьютеры зарубежного образца стандарта IBM (PC). Школы были оснащены от 5 до 10 штук компьютерами, только в некоторых школах приходилось более 10 компьютеров на класс. Компьютерные классы в школах сельской местности отсутствовали. Школы использовали компьютерные классы только в целях изучения компьютеров в течение дня, после завершения учебы (после дневного обучения) они закрывались. После завершения занятий к компьютерам имели доступ только преподаватели, учащихся не допускали к компьютерам. Школы были оснащены в основном компьютерами старого поколения, таких моделей, как ПК 386, 486, или эквивалентными им. Компьютеры еще не были объединены в сеть. Использование компьютеров ограничивалось электронными документами, которые хранились на жестких дисках или дискетах. Компьютеры, прежде всего, использовались при преподавании предмета «Статистика и вычислительная техника» (8-10 часов в неделю), а также на уроках иностранных языков, физики математики, химии и на внеклассных уроках (около 20 часов в неделю) [3, с.48].

В Согдийской области, в рамках проведения реформ в системе общего среднего образования, с учетом ухудшения состояния школьных учреждений, снижения уровня качества преподавания, уходом учителей в другие сферы, низким уровнем обеспеченности школ новой современной техникой, придавалось большое значение вопросам улучшения качества преподавания, обеспечения школ квалифицированными кадрами, а также оснащения средних общеобразовательных школ современными информационными технологиями. С этой целью Правительством страны 31 декабря 2002 г. была принята и утверждена «Программа компьютеризации основных и средних школ РТ на 2003-2007 гг.» с бюджетом около 27 миллионов долларов. Для выполнения данной программы предусматривалось профинансировать 13% расходов со стороны Правительства, а остальные затраты - 86% - должны быть выполнены за счет грантовых средств донорских организаций [12, с.67].

Также 5 ноября 2003 года Указом Президента Республики Таджикистан №1174 утверждена Государственная стратегия «Информационно-коммуникационные технологии для развития Республики Таджикистан». В соответствии с ней под информатизацией понимается «процесс широко -масштабного использования информационно-коммуникационных технологий во всех сферах социально-экономической, политической и культурной жизни общества с целью повышения эффективности использования информации и знаний для управления, удовлетворения информационных потребностей граждан, организаций и государства и создания предпосылок перехода к информационному обществу» [5].

В пункте 4.2 данного документа определены следующие направления деятельности в области школьного образования в сфере информационно-коммуникационных технологий:

- информатизация образования и менеджмента знаний, обеспечение всеобщей компьютерной грамотности, разработка и введение образовательных стандартов обучения информатике в образовательных учреждениях всех уровней, внедрение компьютеризированных технологий обучения, 100-процентная компьютеризация школ, создание общественных пунктов бесплатного доступа в Интернет специально для незащищенных слоев населения;

- изменение всего комплекса нормативно-правового обеспечения при переходе к новым образовательным структурам;

- внедрение системы открытого образования с применением; дистанционных технологий обучения на всех его уровнях, разработка новых банков знаний на основе электронных учебно-методических комплексов, специализированных электронных библиотек, проведение виртуальных конференций, научных исследований.

По данным 2002 года обеспеченность школ и учащихся республики компьютерами и компьютерными классами выглядела следующим образом: в республике функционировало 3729 общеобразовательных школ, в которых обучались 1638106 учащихся. Школы были оснащены 9904 компьютерами, только в 593 школах были созданы компьютерные классы, то есть только 15,9% школ имели компьютерные классы. В среднем на школу приходилось по 2,7 компьютера. В школах на 1 компьютер приходилось 165 человек (учащихся). Всего 105 компьютеров были подключены к Интернету и электронной почте [6, с.16-17].

Оснащенность компьютерами школ Согдийской области в 2003 году выглядела следующим образом: по всей области план компьютеризации был выполнен на 50,8 %, в некоторых городах и районах эти цифры выглядели следующим образом – Пенджикент (26,2 %), Истаравшан (20%), Айнинский район (29,5%), Аштский район (30,2 %) и т.д. [4,с. 11].

Учитывая это, государство стало уделять большое внимание внедрению новых информационных технологий в школьном образовании. В республике начиная с 2003 г. количество общеобразовательных школ, имеющих кабинеты, оснащенные компьютерами, шло на постоянное увеличение. Наблюдалось также улучшение их качественных характеристик.

С 2003 года в Республике Таджикистан реализуется Государственная программа компьютеризации общеобразовательных учреждений, цель которой направлена на получение знаний и умений, приобретение учениками способности работать на компьютере с использованием современных компьютерных программ для обеспечения соответствующего уровня подготовки специалистов по мировым стандартам. Согласно плану данной программы в республике предполагалось создать 2853 компьютерных класса с общим количеством 28530 компьютеров.

Каждая школа республики должна быть оснащена компьютерными классами, и в соответствии с этим в ней на каждые 15 учеников должен иметься один компьютер. Реализация данной программы финансируется за счёт бюджета республики, инвестиционных программ, грантов и других источников, поэтому данная программа не распространяется на частные школы и лицеи [7, с.153].

О компьютеризации всех без исключения общеобразовательных учреждений республики Правительство РТ приняло специальное постановление от 2 сентября 2010 года под номером 416, согласно которому до 2015 года практически все школы должны быть оснащены современными компьютерами и подключены к глобальной сети Интернет.

Программа компьютеризации имеет три этапа:

-Этап первый с 2003 по 2007гг.

-Этап второй с 2008 по 2010 гг.

-Этап третий на 2011по 2015 гг.

План первого этапа компьютеризации школ Согдийской области (в 2003-2007 годах) был выполнен на 83,2%. В 2006 году в школах Согдийской области функционировали 743 компьютерных класса, которые были оснащены 5527 компьютерами [1, с.98].

Город Худжанд занимал лидирующее положение по оснащению компьютерами школ. Так, во втором этапе компьютеризации школ на основе Постановления Правительства РТ о «Государственной Программе компьютеризации общеобразовательных школ в 2008-2010 гг.» от 05.03.2008 за № 77 школы города Худжанда обеспечивались компьютерами следующим образом: в 2008 году - 85 компьютеров (128,7% от намеченного плана), в 2009 году -104 компьютера (155,2 %), в 2010 году 153 компьютера (235,4%). Таким образом, в течение 3 лет общеобразовательные школы города Худжанда были оснащены 342 компьютерами, которые были куплены за счет резервного Фонда Президента Республики Таджикистан (30 штук), средств исполнительного органа государственной власти Согдийской области (150 штук), средств международных организаций (19 штук), за счет спонсорской поддержки (124 штуки). Общее количество компьютеров достигло 881 штука (вместо 539). В общеобразовательных

школах города функционировали 68 компьютерных классов, где кроме компьютеров в 2010 году были приобретены 80 принтеров, 8 сканеров, 16 ксероксов и 6 проекторов. Кроме того, в 2010 году школы города были оснащены 122 телевизорами и 116 DVD [8, с. 290-291].

В городе Худжанде эталонными компьютерными классами считались компьютерные классы общеобразовательных школ №№ 2, 5, 9, 11, 17, 18, 20, 23, гимназии № 4 и № 13, лицея №1, частных школ «Паймони азизон», «Ганч», «Школа Гёте».

Президентом Таджикистана Эмомали Рахмоном 2010-й год был объявлен годом образования и технической культуры. В связи с этим в Согдийской области проводилось множество мероприятий, которые способствовали улучшению материально-технической базы, внедрению в общеобразовательных школах новых инновационных технологий и методов обучения. Был проведен ряд конференций и семинаров областного уровня с участием учителей информационной технологии под девизом: «Роль информационных технологий в процессе преподавания точных предметов», «Моя профессия – моя гордость», «Изучение компьютерных технологий и требования рыночной экономики», «Наука и техника – источники развития общества», «Использование компьютера в процессе обучения различным учебным предметам», «Широкое использование системы управления базой данных в MICROSOFTACCESS-2003» и др.

Во многих школах компьютерные классы оснащались новыми поколениями компьютеров, широко внедрялись обучающие программы, и постепенно подключались в глобальную сеть Интернет, создавались электронные библиотеки, уроки преподавателей записывались в компакт-диски и распространялись среди школ и т.д. В 2010 году обеспеченность компьютерами школ Согдийской области выглядела следующим образом: в общеобразовательных школах области функционировал 901 компьютерный класс, они были оснащены 9637 компьютерами. В том числе из резервного фонда Президента Таджикистан Э. Рахмона в количестве 3109 компьютеров и 441 принтер, со стороны Министерства образования и науки -290 компьютеров и 45 принтеров, со стороны Хукумата области -653 компьютеров и 58 принтера, со стороны местной власти (Хукуматов районов и городов)- 2536 компьютеров и 279 принтеров, со стороны других учреждений -1749 компьютеров и 125 принтеров, со стороны спонсоров, 273 компьютера и 127 принтеров, и со стороны отдельных лиц 1027 компьютеров и 63 принтера были предоставлены школам [8, с.272-273].

В 2010 году не все школы городов и районов Согдийской области были полностью оснащены компьютерами. Так, школы г. Канибадама были обеспечены компьютерной техникой на 79%, Спитаменского района на 81%, г. Истаравшана на 82% и Аштского района на 86% [13, с.4].

Из 901 компьютерного класса 301 был подключен к постоянной электроэнергии и 451 работал на дизельном генераторе. В среднем по области 1 компьютер приходится на 20,4 ученика 7-11 класса. Из общего количества школ области 161 была подключена к глобальной сети Интернет. В средней общеобразовательной школе №16 города Худжанда, гимназии № 4 города Истаравшан, Президентской школе для одаренных детей города Чкаловска функционировали электронные библиотеки [11, с.509].

С целью технической профилактики компьютеров школ, их текущего ремонта, обеспечения новыми программами в соответствии с решением председателя Согдийской области от 11 августа 2008 года за № 278 при областном Управлении образования и отделах образования городов и районов были созданы Центры информационных технологий и коммуникации. Эти центры проделали огромную работу по обеспечению компьютерными классами школ, обучающими программами системы WINDOWS, пакетом редакторских программ текстов MSWORD, электронной таблицей MSEXCEL, базой данных MSACCESS, MSPower, POINT, запчастями компьютеров, панелями программ и т.д. [8, с.274].

Например, областной Центр информационных технологий и коммуникации был оснащен 14 современными компьютерами, одним принтером, электрогенератором. Центр занимался организацией повышения квалификации учителей информатики, проведением семинаров и конференций, подготовкой электронных учебников, созданием обучающих программ и т.д. В городе Исфаре функционировал Центр информационных технологий и коммуникации, который

проделал огромную работу по внедрению компьютерной технологии в школах, организации краткосрочных курсов по обучению учителей различных дисциплин, проведению курсов повышения квалификации и распространению инновационных методов обучения. При Центре было создано методическое объединение по дисциплине информационная технология, где организовались занятия по темам «Методика преподавания вычислительной техники», «Проблемные методы на занятиях информатики», «Использование интерактивных методов на занятиях информационной технологии» и т.д.

Обеспечение компьютерами общеобразовательных школ городов и районов постепенно улучшилось. Так, в Ганчинском районе школы были обеспечены компьютерами на основе программы компьютеризации общеобразовательных учреждений. К 2011 году в собственности образовательных учреждений района имелось 585 компьютеров, что соответствовало 1 компьютеру на 22 учащихся и являлось на 2 компьютера меньше установленных норм (норма – 1 компьютер на 20 учащихся). Кроме этого, некоторые школы (школы № 16 и 18) имели доступ к сети Интернет [10].

В Канибадамском районе по данным 2010 года в 54 школах действовали 63 компьютерных класса, которые были оснащены 707 компьютерами. В школах Исфары были созданы 88 компьютерных классов с 1042 компьютерами. В 14 школах компьютерные классы были подключены к сети Интернет. Школы города Худжанда в 2010 году были оснащены 881 компьютером, что в среднем составило 1 компьютер на 16 учащихся 7-11 классов. В школах города Чкаловска созданы 10 компьютерных классов с 135 компьютерами.

К концу второго этапа программы компьютеризации количество компьютерной техники в общеобразовательных школах страны достигло почти 27 тыс. единиц, что составляет 80% от намеченных показателей программы компьютеризации школ Таджикистана [14].

В школах Согдийской области особое внимание уделялось подключению компьютерных классов к Интернету. По данным статистики в 2011 году 161 школа области подключена к глобальной сети Интернет. Кроме того в Президентской школе города Чкаловска, общеобразовательной школе № 19 города Худжанда, общеобразовательной школе №4 города Истаравшана созданы электронные библиотеки.

В деле реализации государственных программ компьютеризации школ, внедрения и использования новейшей технологии, вхождения в мировую информационную систему большую роль сыграли передовые учителя-новаторы дисциплины «информационная технология» различных школ Согдийской области: А. Насриддинов (лицей №1 города Исфары), М. Исмаилова (лицей №1 города Худжанда), Т. Мамаджонова (лицей №1 города Канибадама), Г. Темиров (средняя общеобразовательная школа №15 Бабаджан Гафуровского района), Э Бойджураев (средняя общеобразовательная школа №5 Шахристанского района), М. Кузиев (средняя общеобразовательная школа №7) города Истаравшана и др. [7].

Таким образом, приведенные данные позволяют сделать вывод, что в 1991 – 2011 гг. в процессе реформирования системы школьного образования в Согдийской области произошло оснащение школ компьютерами, что, безусловно, дало положительные результаты в плане повышения эффективности учебно-воспитательного процесса, компьютерного обучения, трудового, нравственного воспитания учащихся, качества их знаний.

Рецензент: Гафурова Г.А.- доцент ХГУ имени академика Б.Гафурова

ЛИТЕРАТУРА

1. Бобоева М. Сцепщики рода... - С. 98.
2. ГАСО. Ф. №70. оп.10. Д. №702. - Л. 57.
3. ГАСО. Ф. №70. оп.10. Д. №718. - Л. 48.
4. ГАСО. Ф.70. Описание 10. Д. 800. - Л.11
5. Государственная стратегия «Информационно-коммуникационные технологии для развития Республики Таджикистан» URL: <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/unpan/unpan041014~1.pdf> (Дата обращения: 21.07.2015 г.).
6. Готовность к экономике, основанной на знаниях. Таджикистан. Отчет по оценке готовности страны. - Нью-Йорк и Женева, 2003. - С. 16-17.
7. Интервью с начальником Управления образования Согдийской области Джалоловым С. (2007 – 2014 гг.).г. Худжанд, 11 04.2013 г.

8. Компьютеризация школ Таджикистана практически завершена (Радиовыпуск №153). URL: <http://ru.kloop.tj/2014/08/19/kompyuterizatsiya-shkol-tadzhikistana-prakticheski-zavershena-radiovyipusk-153>.
9. Новые технологии в школе... - С. 272-273.
10. Образование URL: <http://www.gonchi.tj/ru/socsferi/obrazovanie> (Дата обращения: 25.07.2015 г.).
11. Статистические сведения сферы образования РТ в 2010-2011уч.г. Душанбе, 2011. С. 11-12; Джалолов С. Сегодня и завтра... - С. 509.
12. Тақдиров Т. Состояние реформы образования и инновационная деятельность школ в экспериментальных районах Республики Таджикистан// Вестник Таджикского национального университета. - 2009. - №2 (50). - С. 67.
13. Усилывалось внимание// Сугд хакикати. – 2010, 25 авг.-С 4
14. Эмомали Рахмон. Выступление на рабочем обеде/презентации «Цели развития Тысячелетия: достижения в Таджикистане». URL: <http://www.president.tj/ru/node/2109> (Дата обращения: 14.07.2015 г.).

АЗ ТАЪРИХИ КОМПЮТЕРКУНОНИИ МАКТАБҲОИ МИЁНА ДАР СОЛҲОИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола дар бораи ҷанбаҳои муҳимми мутахассисон сохтани мактабҳои таҳсилоти умумии вилояти Суғд бо технологияҳои муосири иттилоотӣ ва таъмини мактабҳо бо мутахассисони соҳибистеъдод ва эҷодкор дар даврони истиқлол сухан меравад. Дар вилояти Суғд дар доираи ислоҳот дар низоми таҳсилоти миёнаи умумӣ бо дарназардошти бад шудани вазъи муассисаҳои таълимӣ, паस्त шудани сифати таълим, ба дигар соҳаҳо рафтани омӯзгорон, сатҳи пасти таҳсилот, бо таҷҳизоти нави замонавӣ таъмин намудани мактабҳо, ба баланд бардоштани сифати таълим, бо кадрҳои соҳибихтисос таъмин намудани мактабҳо, инчунин бо технологияҳои муосири иттилоотӣ таъмин намудани мактабҳои маълумоти умумӣ аҳаммияти калон дода шуд. Дар татбиқи барномаҳои давлатии компютеркунонии мактабҳо, ҷорӣ ва истифодаи технологияи навтарин, ворид шудан ба системаи иттилоотии ҷаҳонӣ, омӯзгорони пешқадам, навогарони фанни технологияи иттилоотии мактабҳои гуногуни вилояти Суғд саҳми калон доранд. Ҳамин тариқ, маълумотҳои овардашуда имкон медиҳанд, ҳуҷҷаҳо барорем, ки дар раванди ислоҳоти системаи маориф мактабҳои вилояти Суғд бо компютер, таҷҳизонида шудаанд, ки албатта, дар самти баланд бардоштани самаранокии раванди таълим, меҳнат, тарбияи ахлоқии хонандагон, баланд бардоштани сифати дониши онҳо мусоидат намуд.

Калидвожаҳо: мошинҳои электронии ҳисоббарор, мутахассисони соҳибистеъдод ва эҷодкор, низоми таҳсилоти миёнаи умумӣ, сифати таълим, кадрҳои соҳибихтисос, омӯзгорони пешқадам.

ИЗ ИСТОРИИ КОМПЮТЕРИЗАЦИИ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье говорится о важных аспектах оснащения общеобразовательных школ Согдийской области современными информационными технологиями и обеспечении школ талантливыми и творческими специалистами в период независимости. В Согдийской области, в рамках проведения реформ в системе общего среднего образования, с учетом ухудшения состояния школьных учреждений, снижения уровня качества преподавания, уходом учителей в другие сферы, низким уровнем обеспеченности школ новой современной техникой, придавалось большое значение вопросам улучшения качества преподавания, обеспечения школ квалифицированными кадрами, а также оснащения средних общеобразовательных школ современными информационными технологиями. В деле реализации государственных программ компьютеризации школ, внедрения и использования новейшей технологии, вхождения в мировую информационную систему большую роль сыграли передовые учителя-новаторы дисциплины «информационная технология» различных школ Согдийской области. Таким образом, приведенные данные позволяют сделать вывод, что в 1991 – 2011 гг. в процессе реформирования системы школьного образования в Согдийской области школы были оснащены компьютерами что, безусловно, дали положительные результаты в плане повышения эффективности учебно-воспитательного процесса, компьютерного обучения, трудового, нравственного воспитания учащихся, качества их знаний.

Ключевые слова: электронно-вычислительные машины, талантливые и творческие специалисты, система общего среднего образования, качество образования, квалифицированные кадры, ведущие преподаватели.

FROM THE HISTORY OF COMPUTERIZATION OF SECONDARY SCHOOLS IN THE YEARS OF TAJIKISTAN'S INDEPENDENCE

This article talks about the important aspects of equipping secondary schools in the Sughd region with modern information technologies and providing schools with talented and creative specialists in the period of independence. In the Sughd region, as part of the reforms in the system of general secondary education, taking into account the deterioration of the state of school institutions, the decline in the quality of teaching, the departure of teachers to other areas, the low level of provision of schools with new modern equipment, great importance was attached to improving the quality of teaching, ensuring schools with qualified personnel, and equipping secondary schools with modern information technologies. In the implementation of state programs for the computerization of schools, the introduction and use of the latest technology, entry into the world information system, advanced teachers, innovators of the discipline information technology of various schools in the Sughd region played a large role. Thus, the given data allows us to conclude that in 1991-2011. in the process of reforming the school system in the Sughd region, equipping schools with computers, which, of course, gave positive

results in terms of improving the efficiency of the educational process, computer training, labor, moral education of students, the quality of their knowledge.

Key words: Electronic computers, talented and creative specialists, the system of general secondary education, the quality of education, qualified personnel, leading teachers, moral education of students, the state of educational institutions, new modern equipment.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Хамидов Абдурасул Абдукодирович* – Донишгоњи давлатии Хуљанд ба номи академик Б.Гафуров, кафедраи методикаи таълими таърих ва ҳуқуқ, илмҳои таърих, дотсент. **Суроға:** 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хуљанд, хиёбони Мавлонбеков, 1
Телефон: **92-969-99-62**. E-mail: **abdurasul.xomidov@mail.ru**

Сведения об авторе: *Хамидов Абдурасул Абдукадырович* - Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова, кандидат исторических наук, доцент, кафедра методики преподавания истории и права. **Адрес:** 735700, город Худжанд, Республика Таджикистан, проспект Мавлонбекова 1
Телефон: **92-969-99-62**. E-mail: **abdurasul.xomidov@mail.ru**

Information about the author: *Khamidov Abdurasul Abdukadyrovich* - Khujand State University named after academician B. Gafurov, candidate of historical sciences, associate professor, department of methods of teaching history and law. **Address:** 735700, Khujand city, Republic of Tajikistan, Mavlonbekov Avenue 1
Phone: **92-969-99-62**. E-mail: **abdurasul.xomidov@mail.ru**

ЗНАЧЕНИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В РАЗВИТИИ И ФОРМИРОВАНИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ

Давлатов Д. Р., Тайгунишоева А.Г.

Филиал МГУ имени М.В. Ломоносова в г. Душанбе

Школьный возраст является особенно важным периодом в жизни подрастающего поколения. В этом возрасте дети получают необходимое общее образование, и доминирующей в их жизни становится систематическая учебная деятельность.

Занятие физической культурой в школьный период жизни человека создает основы для всестороннего физического развития. Целью физической культуры является укрепление их здоровья, развитие физических способностей, формирование и совершенствование жизненно важных двигательных навыков. Этим создаются предпосылки для гармонического развития личности. Полноценное развитие детей школьного возраста без физкультурных занятий практически невозможно. Занятия физической культурой не только прививают школьникам эти качества, но и способствуют созданию совершенно иной индивидуальной психики, более активной, стойкой к внешним восприятиям [4,с.199-201].

Самостоятельность выражается в осуществлении человеком какой – либо деятельности своими стараниями, без чьей-либо посторонней помощи. Это и есть принятие самостоятельных решений, это достижение намеченных целей, это самоконтроль, а в ряде случаев - и взятие ответственности за дела и поступки на себя. Исходя из этого, развитие самостоятельности у школьников происходит наравне с развитием самосознания.

В разном школьном возрасте самостоятельность проявляется под разными мотивами. Младшие дети при проявлении самостоятельности используют её как средство достижения личных целей. У подрастающего поколения самостоятельные поступки и действия направлены на выделение собственного права на самостоятельность. При этом проявляется своеобразная позиция максимализма, самостоятельности: они стремятся утвердить свою самостоятельность более, чем это возможно. Причем даже если предоставить подростку самостоятельность, она может быть неудовлетворительной [5,с.25-30].

Проявление самостоятельности у более старших школьников имеет стимулом стремление испытать себя, проверить свои возможности. Такое стремление замечается и у подростков, которые хотят походить на взрослых и поэтому испытывают себя во «взрослых» делах. Следовательно, их стремление к самостоятельному исполнению задания зависит от степени престижности данного задания для взрослых.

Детям дошкольного возраста свойственна самостоятельность. Тем не менее, проявление самостоятельности в играх и в быту не может быть перенесено сразу на новый и неизвестный для них вид деятельности – учение, из-за необладания теми знаниями и умениями, необходимыми для самостоятельного выполнения большинства задач, связанных с учебным процессом и общественной деятельностью в школьный период обучения. Поэтому самостоятельность в учебной и общественной деятельности формируется, проходя несколько этапов, отличающихся уровнем проявления самостоятельности.

На первом уровне самостоятельность школьника выражается лишь в исполнении заданного одним учителем или вместе с учениками, что есть низший уровень развития самостоятельности.

Второй уровень самостоятельности выражается в исполнении и в самоконтроле за выполнением задания.

К исполнению и самоконтролю на третьем уровне добавляется и возможность самостоятельного планирования своей деятельности.

Высшая степень самостоятельности и развития достигается на четвертом уровне и отражает творческую инициативу школьника, т.е. самостоятельную постановку целей и выбор способов их достижения, а также принятие ответственности на себя за свои дела и поступки.

Для формирования успешной самостоятельности требуется учет ряда обстоятельств и создание для учащихся определенных условий.

1. На основе усвоения школьных знаний и умений, возможно развитие самостоятельности, необходимой для учебной и общественной деятельности в школе. Это условие важно соблюдать. При этом, преподавателю не нужна самостоятельность в целом (она может выражаться и в своеволии, нарушении дисциплины, тем более что часто самостоятельность выступает в сознании учащихся как бесконтрольность), а преподавателю нужна организованная самостоятельность, направленная на решение педагогических задач; тем не менее, нужно освоить умение, знание, т.е. набрать опыт, нужна помощь в преодолении некоторыми учащимися психологического барьера, возникающего из-за неуверенности в себе и своих силах [1, с.65-69].

2. Преподаватель по физической культуре должен брать под своё наблюдение самостоятельное развитие ученика, при соблюдении определенных мер этого контроля.

Излишняя опека учащегося не рекомендуется, так как это негативно скажется на их инициативе развития личностных качеств. Нельзя также допустить противоречия развивающейся самостоятельности с руководящей ролью учителя: излишняя уверенность учеников в своих возможностях негативно сказывается на педагогическом процессе. Неплохого результата можно достичь сочетанием самостоятельности учащихся в рациональном контексте с умеренным контролем преподавателя.

Под контролем преподавателя физической культуры можно производить непосредственно – наблюдение за самостоятельной работой ученика и косвенно – с помощью карточных заданий и схематичных конспектов. Карточки-задания имеют несколько назначений. Некоторые служат средством контроля для самих учащихся. В них преподаватель записывает для каждого ученика самостоятельное учебное задание (различные задачи для выработки, к примеру, осанки, для развития определенного двигательного качества и т.д.; количество выполнения каждого упражнения, и запись ученика о действительном количестве выполнения упражнения). Другие карточки назначены для контроля действий других учеников. В них записывается, на что стоит обратить свой взор при выполнении того или иного упражнения, возможные ошибки, последовательность выполнения движений, и за какое из них ставится оценка «отлично». Изобразительные упражнения также развернуто даются на карточке. Использование карточек может быть как наглядное средство обучения. Другой вид карточек-заданий является схемой-конспектом проведения разминки на уроке учащимися – инструкторами. В них ставятся конкретные цели, последовательность их решения, а средства подбирает сам учащийся [8, с.90-95].

3. Интерес к упражнению, заданию, способствует у учащихся самостоятельность.

Урок является основой и наиболее целесообразной формой организации учебных занятий, потому что педагог работает в рамках точно установленного времени, с постоянным составом занимающихся, по твердому расписанию, имеет возможность применять разнообразные методы, планомерно изучать материал учебной программы. Ведущая роль в уроке принадлежит педагогу.

Многие уроки по физической культуре дают ученикам возможность проявлять самостоятельность на различных уровнях. Далее рассматриваются эти формы, включая все уровни самостоятельности.

❖ Подсчет выполнения упражнения, в удобном для ребенка темпе, но в общем строю и под учетом преподавателя. Для разминки школьников нужно подобрать правильные упражнения. Тем самым, начинается развитие творческой инициативы детей на уроках физической культуры.

❖ Учащимся старших и начальных классов доступна форма самостоятельного планирования и проведения части урока. Одним из способов демонстрации ученикам всей сложности преподавательской профессии является формирование навыков управления и организации. Для физической активной части класса необходима выработка инструкторских навыков у остающихся в этом плане учащихся. Выработка инструкторских навыков необходимо не только для физически активной части класса, но и для отстающих в этом плане учащихся.

Также, необходима оценка действия ученика-инструктора в ходе занятия со стороны всего класса. Вследствие чего мы можем получить два преимущества: навыки организации и объективность оценки действий учащегося, руководство над всем классом.

❖ Для показа ученикам примера физических упражнений на диапозитивах необходимо включить использование технических средств в ходе обучения (диаскопов и т.п.).

❖ Выставление школьникам оценок на уроке самостоятельно.

Многие уже опытные учителя по физической культуре позволяют своим учащимся самостоятельно выставить оценки за выполнение физических упражнений. Этот метод развития самостоятельности имеет психологический эффект в том плане, что отметка перестает рассматриваться учениками как кара. Следовательно, она превращается в констатацию положения. Это и есть причина того, что ученики в первую очередь пытаются получить необходимые знания и качественное образование, а не просто отличную оценку. Они самостоятельно становятся творцами своих оценок, что повышает их сознательность и ответственность.

«Возможность большего развития самостоятельности предоставляется внеклассной работой учеников в сфере физической культуры, осуществляемой по заданию учителя» [9,с.65-70].

• А что касается утренних зарядок, вначале выполняется под контролем родителей, а после некоторого времени на самостоятельной основе.

• Выполнение домашних заданий учителя физической культуры.

• Формирование организации контроля над своим физическим развитием. На начальном этапе требуется ознакомить школьников с простыми методами измерения, предоставляя потенциал пользоваться измерительными средствами – динамометром, сантиметровой лентой, медицинскими весами, спирометром. Школьники смогут сами в дальнейшем, периодически измерять выраженность тех или иных показателей своего физического развития, записывать их в дневники и проводить анализ динамики этих показателей. Занятия физической культурой стимулируют активность учащихся и формируют у них целеустремленность.

• Причастность детей к судейству на различных спортивных соревнованиях.

• Проведение еженедельных спортивных обзоров в классе. Школьник – обозреватель в течение 3-5 мин должен рассказать о спортивной жизни школы, города, страны и о спортивных событиях, происходящих за рубежом. Для начала можно завлечь тех, кому интересен спорт. В дальнейшем же по мере пробуждения интереса к этой форме активности у других учеников, обозревателями становятся поочередно все ученики класса. Ученикам интересно проведение спортивного обзора, весь класс должен получить домашнее задание, то есть найти ответ на специально подобранные вопросы [2,с.40-44].

Спортивные обзоры помогают обучить школьников работать с периодической печатью, находить главное в прочитанном материале и отвечать на вопросы. Что является причиной увеличения объема знаний о физической культуре, школьники начинают более сознательно подходить к выбору вида спорта для дальнейших занятий.

• Организация в школе спортивных вечеров и различных мероприятий.

Одной из форм самостоятельности является стимул к самосовершенствованию. Как отмечал Л. Н. Толстой, «это стремление уже потому свойственно человеку, что он никогда, если он правдив, не может быть доволен собой».

Потребность в самосовершенствовании должна формироваться через развитие у учеников самокритичности, так как самоуспокоенность и самолюбование достижениями являются причиной благодушия, нетребовательности к себе.

Проявление самосовершенствования и стремления приходится на годы отрочества и юности, при появлении у школьников стремления походить на взрослых, когда начинается самоопределение, поиск своего места в жизни [3,с.20-24].

Существуют следующие виды самосовершенствования: Нравственное; Интеллектуальное; Физическое.

Интеллектуальное самосовершенствование связывают с самообразованием. При этом самообразование у ребенка осуществляется в разных направлениях, которые зависят от его

склонностей. Важным представляется не только сама направленность к самообразованию, но и потребность у ребенка в нем, умение пользоваться литературой, составлять конспекты прочитанного материала, анализировать и синтезировать добываемые сведения.

Лень является главнейшим препятствием на пути самосовершенствования человека, то есть отсутствие настойчивости и целеустремленности у учащихся.

Развитие воли у ребенка является самосовершенствованием, так как нельзя откладывать самообразование и самовоспитание до тех пор, пока не разовьется нужное волевое качество, и это основная трудность данного вопроса: оно будет развиваться вместе с самосовершенствованием.

Рецензент: Сафаров Ш.А.- д.п.н., профессор ТГИФК имени С.Рахимова

ЛИТЕРАТУРА

1. Ашмарин Б.А. Методология педагогических исследований в физическом воспитании / Б.А. Ашмарин // Теория и практика физической культуры. - 1996. -№11.-С.65-69.
2. Байбородова Л.В. Воспитательный процесс в современной школе: Учебное пособие / Л.В.Байбородова, М.И. Рожков. Изд. 2-е, испр., дополн. - Ярославль: Изд-во ЯГПУ им. К.Д. Ушинского, 1998. -С. 40-44.
3. Бачханиян А.С. Влияние спортивной деятельности на формирование личности школьника / А.С. Бачханиян. -1979. -№8. -64с. 20-24.
4. Гелецкий В.М. Теория физической культуры и спорта. Учебное пособие. Издательско-полиграфический комплекс Сибирского федерального университета / В.М. Гелецкий. - Красноярск, 2008. 342-С.199-201.
5. Головина А.Л. Структура мотивации к физкультурно-оздоровительной деятельности учащихся общеобразовательной школы / А.Л. Головина, Е.И.Кокова, Ю.Л. Копылов // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. -1996. -№3. - С.25-30.
6. Григорьев О.А. Теоретические основы спортивной подготовки и тренировки: учебное пособие / О.А. Григорьев, А.В.Лотоненко, Г.Р.Гостев, А.А.Лотоненко. Под общ. ред. О.А. Григорьева. – М.: Еврошкола, 2010. – С. 133 – 151.
7. Губа В.П. Возрастные основы формирования спортивных умений у детей в связи с начальной ориентацией в различные виды спорта: автореф. дис. ... д-ра психол. наук / В.П. Губа. – М.: ВНИИФК, 1997.
8. Зациорский В.М. Физические качества спортсмена (основы теории и методики воспитания) / В.М. Зациорский. – М.: Физкультура и спорт, 1966.-С.90-95.
9. Киселев Ю.Я. Методика оценки мотивации в системе психологического обеспечения подготовки спортсменов // Научно-методические разработки / Ю.Я.Киселев, Ю.Д. Куликов. – Смоленск, 1965. – С.65-70.
10. Ковальчук Г.И. О типологическом подходе к диагностике и совершенствованию физических способностей занимающихся скоростно-силовыми видами спорта / Г.И. Ковальчук // Научные труды: Ежегодник. – Омск: СибГАФК, 1996. – С. 61 – 68.
11. Мотыль Л.В. Индивидуально-типические различия в структуре двигательной одаренности детей и их значение при выборе спортивной специализации: автореф. дис. / Л.В. Мотыль. – СПб., 1998.
12. Розин Е.Ю. Методологические аспекты отбора и проблемы спортивного отбора в частности / Е.Ю. Розин // Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. – 2001. – № 4. – С. 2 – 6.
13. Семенов Л.А. Определение спортивной пригодности детей и подростков: биологические и психолого-педагогические аспекты / Л.А. Семенов. – М.: Советский Спорт, 2005.
14. Селуянов В.Н. Определение одаренностей и поиск талантов в спорте / В.Н.Селуянов, М.П. Шестаков. – М.: СпортАкадемПресс, 2000
15. Тер-Ованесян А.А. Педагогические основы физического воспитания / Тер- А.А. Ованесян. — М.: Физкультура и спорт, 1978.

АҲАММИЯТИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ДАР ИНКИШОФ ВА ТАШАККУЛИ МУСТАҚИЛИЯТИ МАКТАББАЧАҶОН

Дар мақолаи мазкур сабабҳои зуҳури мустақилияти мактаббачағони синну соли гуногун баррасӣ шудаанд. Кӯдакони хурдсол, ки мустақилият нишон медиҳанд, онро ҳамчун воситаи ноил шудан ба ҳадафҳои шахси истифода мебаранд. Ба наврасон амали мустақилона бо мақсади таъкид кардани ҳуқуқи мустақилият ба амал бароварда мешаванд, дар айни замон мавқеи максимализм мустақилиятро нишон медиҳад: барои мустақилияти худ бештар ба имконпазирӣ саъй мекунанд. Гузашта аз ин, ҳатто дар мавриди ба наврас додани мустақилият, ӯ то ҳол қонеъ нест. Мустақилият ҳамчун ҳислати шахсият ҳанӯз то ба мактаб дохил шудан ба кӯдакон хос аст. Аммо зуҳуроти мустақилиятро дар бозиҳо ба ҳаёти ҳаррӯза дарҳол ба намуди нави фаъолият – омӯзиш барои онҳо гузаронидан мумкин нест, зеро онҳо ҳанӯз таҷриба надоранд. Зарур аст, ки барои иҷрои мустақилона баъзе вазифаҳои марбут ба таълим ва мустақилона иҷро намудани баъзе вазифаҳои ба фаъолияти тарбиявӣ ва ҷамъиятӣ вобаста аст. Аз ин рӯ, муаллифон бар ин назаранд, ки ташаккули мустақилият дар фаъолияти тарбиявӣ иҷтимоӣ аз ҷанб марҳила мегузаранд, ки дар ҳар яки он сатҳи мустақилият гуногун аст. Корҳои беруназсинфӣ дар соҳаи тарбияи ҷисмонӣ, ки бо супориши муаллим ба ҷо оварда мешаванд, барои инкишофи мустақилият имкониятҳои боз ҳам бештар фароҳам меоваранд.

Калидвожахо:, варзиш, варзишгар, мустақилият, ташаккул сабаб, кӯшиш ,талабот муаллим, тарбия, маънавиёт.

ЗНАЧЕНИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В РАЗВИТИИ И ФОРМИРОВАНИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ

В данной статье рассматриваются о мотивы проявления самостоятельности у школьников разного возраста. Младшие дети, проявляя самостоятельность, используют её как средство достижения частных целей. У подростков самостоятельные поступки и действия совершаются для того, чтобы подчеркнуть своё право на самостоятельность. При этом они проявляют позицию максимализма, самостоятельности: стремятся утвердить свою самостоятельность более, чем это реально возможно. Причем даже в случае предоставления подростку самостоятельности он все равно бывает не удовлетворен этим. Самостоятельность как черта личности присуща детям и до поступления в школу. Однако проявление самостоятельности в играх, в быту не может быть перенесено сразу на новый для них вид деятельности – учение, поскольку они ещё не обладают опытом (знаниями и умениями), необходимыми для самостоятельного выполнения некоторых заданий, связанных с учебной и общественной деятельностью в школе. Поэтому авторы считают, что формирование самостоятельности в учебной и общественной деятельности проходит ряд этапов, на каждом из которых уровень проявления самостоятельности различен. Еще большие возможности для развития самостоятельности предоставляет внеклассная работа школьников в сфере физической культуры, осуществляемая по заданию учителя.

Ключевые слова:, спорт, спортсмен ,самостоятельность, формирование, мотивы, стремление, требования, преподаватель, воспитание, интеллектуальность.

DEVELOPMENT AND FORMATION OF INDEPENDENCE OF SCHOOLCHILDREN IN THE PROCESS OF LESSONS OF PHYSICAL CULTURE

This article deals with the motives for the manifestation of independence in schoolchildren of different ages. Younger children, showing independence, use it as a means of achieving private goals. In adolescents, independent actions and actions are performed in order to emphasize their right to independence. At the same time, they show a position of maximalism, independence: they strive to assert their independence more than is really possible. Moreover, even in the case of granting independence to a teenager, he is still not satisfied. Independence as a personality trait is inherent in children even before entering school. However, the manifestation of independence in games, in everyday life cannot be immediately transferred to a new type of activity for them - teaching, since they do not yet have the experience (knowledge and skills) necessary to independently perform some tasks related to educational and social activities at school. Therefore, the author believes that the formation of independence in educational and social activities goes through a number of stages, at each of which the level of manifestation of independence is different. Even greater opportunities for the development of independence are provided by extracurricular work of schoolchildren in the field of physical culture, carried out on the instructions of the teacher.

Key words: sport, athlete, independence, formation, motives, aspiration, requirements, teacher, education, intellectuality.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Давлатов Дилшод Разоқович* - Филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе, номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент, кафедраи фанҳои ҷамъиятӣ ва гуманитарӣ.. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Бохтар, 35/1. Телефон: **918-66-73-29**; E-mail: **d.r.davlatov@mail.ru**

Тайғуншоева Амалбегим Гулмамадова - Филиали Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов дар шаҳри Душанбе, омӯзгори калон, кафедраи фанҳои ҷамъиятӣ ва гуманитарӣ.. **Суроға:** 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Бохтар, 35/1. Телефон: **93-800-13-86**;

Сведения об авторах: *Давлатов Дилшод Разоқович* - Филиал Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе, кандидат педагогических наук, доцент, кафедра общественных и гуманитарных наук. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, улица Бохтар, 35/1. Телефон: **918-66-73-29**; E-mail: **d.r.davlatov@mail.ru**

Тайғуншоева Амалбегим Гулмамадова - Филиал Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе, старший преподаватель, кафедра общественных и гуманитарных наук. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, улица Бохтар, 35/1. Телефон: **93-800-13-86**;

Information about the authors: *Davlatov Dilshod Razokovich* - Branch of Moscow State University named after M.V. Lomonosov in the city of Dushanbe, candidate of pedagogical sciences, associate professor, and department of social and human sciences. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Bokhtar street, 35/1. Phone: **918-66-73-29**; E-mail: **d.r.davlatov@mail.ru**

Taigunshoeva Amalbegim Gulmamadovna - Branch of Moscow State University named after M.V. Lomonosov in Dushanbe, senior lecturer, department of social and human sciences. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Bokhtar street, 35/1. Phone: **93-800-13-86**;

**ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ
НАЦИОНАЛЬНЫХ ШКОЛ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН НА ОСНОВЕ
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ**

Якубова А.А.

Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова

Основной и первый вопрос, который должен стоять перед учителем русской литературы, - это вопрос о целях его работы, которое имеет как воспитательное, образовательное, так и коммуникативное значения. В первую очередь, учитель должен учитывать те задачи, которые стоят и перед данным предметом: развитие речи, чтение художественных произведений и анализ прочитанного. Эти три раздела (или стороны) единого предмета так тесно связаны друг с другом, что учитель постоянно испытывает колебания при решении вопроса о том, как раскрыть связи между этими задачами, сохраняя в то же время систему внутри каждой из них.

В связи с чем часто и возникает вопрос, давать ли материал в программе по трём разделам или ограничиться двумя – русским языком и литературой, не выделяя развития речи в самостоятельный раздел?

Ещё в прошлом веке нормативные образовательные программы, составленные для национальных школ, распались на две части: русский язык и литературное чтение. Позднее составители пришли к необходимости выделить в программе по этому предмету три раздела: русским язык, развитие речи (чтение) и литература. Наконец, в последующем уже варианте программы (1981), мы видим, как в соотношении с законом о школе, авторы признали целесообразным остановиться на делении программы на две части и дали им новые наименования, в которых подчеркнуты связи работы по развитию речи со всеми видами заданий по русскому языку и литературе: 1) грамматика и развитие речи, 2) чтение и развитие речи. В объяснительной записке общие задачи занятий по русскому и литературе определены в сугубо практическом применении.

На сегодняшний день современные методисты целесообразным считают остановиться на не делении программы на две части как в указанном выше варианте, а в объединении этих сторон. В объяснительной записке в общую задачу уроков по русскому языку включено и изучение литературы, которое определено в сугубо ограниченном применении.

Несмотря на ограниченное изучение русской литературы, учащиеся, оканчивающие таджикскую школу, должны уметь практически пользоваться русским языком: правильно говорить и писать по-русски, читать доступную по возрасту литературу, самостоятельно пользоваться книгой и получить достаточную подготовку для продолжения успешного обучения в вузе. Но такое очень общее указание на задачи изучения русского языка, во-первых, ни в какой мере не должно приводить к забвению воспитательных задач, стоящих перед русским языком как учебным предметом, во-вторых, оно обязывает к тому, чтобы были достигнуты специфические цели, которые реализуются на занятиях по каждому из двух разделов этого учебного предмета: по грамматике и развитию речи [1, с. 59–67].

Общие задачи школы с достаточной полнотой раскрыты в высказываниях большинства мыслителей. Школа, по их словам, основное учреждение любого государства, обеспечивающее воспитание подрастающих поколений в гуманистическом духе. Школа воспитывает подрастающее поколение в духе самых прогрессивных идей, идей гуманизма, демократии и патриотизма, она формирует у молодёжи широкое мировоззрение, основу подлинно научного познания мира.

Как известно, художественная литература как особая область идеологии, дающая познание действительности в образной, гуманистической, конкретной, эмоционально-чувственной форме, обладает исключительной силой воздействия. Белинский в таких словах определяет различие между наукой и литературой по способу отражения ими действительности: «Философ говорит силлогизмами, поэт образами и картинами, но говорят

они оба одно и то же... Один доказывает, а другой показывает, только один – логическими доводами, другой – картинами. Но первого слушают и понимают немногие, другого - все» [2, с.311].

Определение сущности и значения художественной литературы, данное Белинским, развивал и уточнял Чернышевский. Он особенно подчёркивал в своих трудах общественное значение художественной литературы, называл её учебником жизни. «Поэты — руководители людей к благородному понятию о жизни и к благородному образу чувств: читая их произведения, мы приучаемся отвращаться от всего пошлого и дурного, понимать очаровательность всего доброго и прекрасного, любить все благородное; читая их, мы сами делаемся лучше, добрее, благороднее» [3, с.312-313].

В статьях, посвящённых раскрытию значения творчества Л. Н. Толстого, Владимир Ильич называл великого писателя «зеркалом русской революции». «Эпоха подготовки революции в одной из стран, придавленных крепостниками, выступила, благодаря гениальному освещению Толстого, как шаг вперёд в художественном развитии всего человечества» [4, с.19].

Л. Н. Толстой отразил в своём творчестве идеи, чувства и стремления русского патриархального крестьянства накануне первой русской революции. Беседуя с А. М. Горьким о его романе «Мать», Владимир Ильич прежде всего указал на значение романа для развития революционного сознания рабочих. «Книга нужная, - говорил Владимир Ильич Горькому, - много рабочих участвовало в революционном движении несознательно, стихийно, и теперь они прочитав «Мать» с большой пользой для себя» [4, с.19]. Да и сам автор книги «Мать» смотрел на свою работу писателя как на революционное дело. «Может быть? - писал он, - десяток другой лиц, прочитав эту вещь, вздохнут полегче... Проще говоря, моя задача – поддержать падающий дух сопротивления темным и враждебным силам жизни».

Список произведений русской литературы, рекомендуемый для изучения в среднем звене таджикской школы, даёт возможность познакомить учащихся с бытом, жизнью и историей русского народа, как с его прошлым, так и с настоящим. Здесь мы понимаем при чтении картины, рисующие жизнь русского народа времен крепостничества и в послереформенное время («Муму» И. С. Тургенева, «Дубровский» А.С.Пушкина, «Дети подземелья» В. Г. Короленко, эпизоды из прожитой жизни М. Горького «Детство», «В людях» и др.). Наряду с этим в списке даны произведения, в которых раскрыта жизнь русского народа и других братских и народов СНГ («Сын полка» В. Катаева, «Повесть о настоящем человеке» Б. Полевого, «Разбор на крыльце» М. Исаковского и др.). Довольно значительное число стихотворений в списке книг для чтения посвящено природе России. Изучение их обогащает представление учащихся о русской природе, развивает их эстетическое чувство, способность наслаждаться красотой.

Знакомясь с жизнью и характерами людей, оценивая их поступки и поведение, учащиеся готовятся к жизни. В процессе приобретения литературных знаний вырабатываются определённые взгляды и убеждения, которые и влияют на поведение человека. Это основной путь, связывающий преподавание русской литературы с жизнью.

Таджикское правительство, Министерство образования и науки РТ и наша общественность видят в художественной литературе исключительно острое и действенное средство воспитания народа в духе гуманизма.

Формирование целостной научной системы взглядов на мир, природу, общественную жизнь и отношения людей. Такое мировоззрение формируется под воздействием всей суммы условий жизни и развития учащегося. На него оказывают влияние семья, школа, среда, клубы и факультативы. Особая роль в этом процессе принадлежит школе, учителям, а среди них — преподавателю русского языка и литературы. Процесс формирования гуманистического мировоззрения отличается большой сложностью и многосторонностью не только потому, что происходит под влиянием большого числа факторов, но ещё и потому, что развёртывается в течение длительного времени и не может считаться завершённым даже к моменту окончания средней школы. Этот процесс будет продолжаться и тогда, когда окончивший школу станет работать на производстве или учиться в вузе. Однако основа гуманистического мировоззрения должна быть заложена ещё в средней школе – в процессе обучения и участия школьников в общественной и производственной жизни.

Различия в содержании курсов литературы, в уровне развития учащихся, в жизненном опыте их, — вот важнейшие из условий, определяющие и пути формирования мировоззрения, и возможные ступени овладения им.

Отвлекаясь, однако, от программ и учебников, определяющих конкретное содержание учебного материала для отдельных классов, невозможно все литературные знания и навыки представить без лексической работы, благодаря которой достигаются отмеченные выше воспитательные цели.

Поскольку важной составляемой частью литературного образования является овладение системой навыков русской устной и письменной речи, научно-логической и образно-эмоциональной: обогащение словарно-фразеологического запаса, практическое овладение грамматическим строем русского литературного языка, навыки выразительного чтения по книге и наизусть.

Работе над усовершенствованием русской речи учащихся учитель литературы должен уделять особенное внимание. Если ученик не понимает смысла отдельных слов и выражений в тексте, их связи в письменной или устной речи, он не может понять и смысла целого. Чтение произведений русской литературы на русском языке в национальной школе следует рассматривать как одно из самых важных и эффективных средств для развития русской речи учащихся нерусских национальностей и как коренное условие для достижения всех вышеупомянутых целей.

Русский язык — это один из мировых языков мира, который преподаётся как второй язык в многих странах Центральной Азии. Он затрагивает важные аспекты человеческой деятельности, такие как средства массовой информации, телевидение, общение и образование. Это стало важно для людей, работающих в мировом масштабе, потому что русский язык является одним из деловых языков в мире.

Таким образом, в нашей стране есть острая необходимость в изучении русского языка для тех, кто хочет в будущем иметь карьерный рост или высокооплачиваемую должность. Это исследование направлено на более подробное изучение использования литературы в изучении русского языка. В частности, он исследует литературу как языковую модель для улучшения языковых навыков, таких как говорение и аудирование. В этом контексте эти языковые навыки анализируются как важные инструменты общения и, следовательно, имеют первостепенное значение.

Чтобы подчеркнуть роль русской литературы в формировании гуманного и грамотного поколения, использовались надёжные источники, имеющие отношение к теме исследования. Это научные статьи, исследовательские работы и художественная литература, которые подтверждают использование литературы при изучении русского языка.

По мнению исследователей, обучение русскому языку через художественные произведения приводит к развитию важных языковых навыков. Это дает представление о коммуникативных нормах, снижая языковой барьер учащихся. Эксперименты с уроками русского языка с учётом литературных аспектов показали, что учащиеся высоко мотивированы на чтение литературы как на учебную деятельность в классе. Это развивает их воображение и личные взгляды на проблемы, расширяя знания из разных сфер жизни.

Исследование показывает, что использование литературы является одним из практических методов в учебном процессе. Процесс преподавания и изучения литературы в школе отличается большой сложностью и многосторонностью и ставит перед исследователем широкий круг вопросов: задачи изучения курса литературы в целом и отдельных ее тем; проблемы трудового, интернационального, атеистического, морального и эстетического воспитания; формирование научного материалистического мировоззрения учащихся; проблема связи преподавания литературы с жизнью; приемы работы учителя и учащихся; применение в процессе преподавания наглядных пособий; использование учебника и других книг; внеклассная и внешкольная работа и ее связь со школьной; проблема активизации и развития самостоятельности учащихся и др. Отсюда — многообразие и сложность методов и приемов исследования учебно-педагогического процесса преподавания русской литературы.

Например, исследование проблемы эффективности применения наглядных пособий на уроках литературы потребует использования одних приёмов, решение вопроса о построении лекции — других.

Обобщение современного опыта преподавания русской литературы. Все три источника настолько тесно связаны друг с другом, что изолированное изучение их невозможно. Недопустимо также противопоставление их друг другу и игнорирование какого-либо из них.

Первый источник (школьная политика и достижения смежных наук) обеспечивает в первую очередь высокий идейно-политический и научный уровень учебного материала. Дает в руки учителя и методиста критерии оценок методов и приемов работы.

Второй источник (методическое наследство) содержит обобщение опыта предшествующих поколений учителей-словесников и методистов. В этом источнике учитель и методист находят в обобщённом виде сведения о важнейших сторонах (элементах) учебно-воспитательного процесса преподавания литературы, имеющего много общего с тем же процессом в современной школе. Критическая переработка опыта прошлого в свете современных задач школы и достижений, смежных наук дает возможность вскрыть рациональные элементы этого опыта и включить их в систему новой методики литературы.

Особенное значение в развитии и обогащении современной методики литературы имеет третий источник — непосредственное изучение учебно-воспитательного процесса по литературе в таджикской школе. Без исследования и учета этого опыта невозможно критическое использование двух первых источников: практика — высший и надежнейший критерий истинности. В свете ее только и возможна настоящая переработка методического наследия и использование достижений смежных наук.

Методика литературы как одна из педагогических дисциплин для исследования учебно-воспитательного процесса преподавания располагает методами и приемами, общими с другими педагогическими дисциплинами: наблюдением, изучением школьных документов, беседой, письменными контрольными работами, педагогическим экспериментом. Эти общие методы и приемы исследования в каждой из педагогических дисциплин применяются в особых формах.

Например, письменные контрольные работы для учета уровня знаний и навыков, учащихся по каждому учебному предмету будут иметь различное содержание и формы. Для проверки литературных знаний и навыков используются сочинения разных видов, ответы на вопросы по истории и теории литературы, составление плана прочитанного текста, общий разбор небольшого по объему текста; для проверки грамматических и орфографических знаний и навыков — диктанты, подробные изложения, письменный грамматический и орфографический разбор и другие виды работы. Исходя из этого, его роль следует учитывать при разработке образовательных программ.

В мире глобализации изучение русского языка стало необходимым процессом в таджикском обществе языком. Его роль в современном мире затрагивает различные сферы человеческой деятельности. В большинстве стран Центральной Азии русский язык используется для доступа к миру развлечений, получения высокооплачиваемой должности, поездок, общения с некоторыми иностранцами и доступа к веб-ресурсам. В результате важность изучения данного языка быстро возрастает не только в нашей стране, но и во всех странах.

Чтобы справиться с этой проблемой многими отечественными и зарубежными учёными были предприняты огромные усилия, чтобы сделать процесс обучения увлекательным и продуктивным для учащихся таджикской школы. Однако процесс улучшения преподавания русского языка идёт медленно и постепенно. Судя по практике учащихся, большинство трудностей коренится в методах преподавания русского языка. Таким образом, выбор правильных инструментов при разработке уроков имеет решающее значение в процессе обучения языку.

2. Преподавание литературы. Цель.

2.1. Роль литературного анализа в процессе обучения

Одним из полезных методов, который используется во многих странах, является обучение русскому языку с помощью литературы. Литература предоставляет учащимся эффективные

материалы, расширяет их знания и вдохновляет их высказываться. Она расширяет читательское видение возможностей, иллюстрируя неограниченный диапазон воображения. Литература служит носителем культурных сообщений, тайником огромного мира, машиной времени, которая перемещает читателей назад во времени. Ее огромное влияние на когнитивные функции читателей сочетается с образованием [7, с.53].

В последние годы изучение русского языка с помощью литературы считалось полезным методом в программах изучения русского языка. Он считается основным инструментом для обучения основным четырем языковым навыкам и языковым областям, таким как грамматика и произношение [7, с. 53].

Изучение языка с помощью литературы дает учащимся возможность анализировать лексический, синтаксический и семантический аспекты текста. Предоставляя новым учащимся эти синтаксические элементы, учащиеся знакомятся со многими особенностями письменной речи. Понимание использования каждого предложения и изучение различных способов соединения идей мотивируют учащихся быть более продуктивными и предприимчивыми, когда они начинают воспринимать богатство языка. Заметно, что студенты начинают использовать в своей речи сложные предложения и слова. Таким образом, литература улучшает коммуникативные навыки учащихся, совершенствуя их речь аутентичным и естественным образом.

2.2. Погружение в русскую культуру

По мнению исследователя Колли и Слейтера (1990), чтение литературных произведений — это идеальный способ увеличить степень сжатия вербальных и невербальных аспектов общения учащихся в стране, где изучаемый язык является вторым языком. Литературные произведения дают ценный взгляд на то, как происходит общение с носителями языка. Читатель наблюдает мир через персонаж и таких литературных произведений, так что иностранный учащийся через грамотность чувствует код, формирующий реальное общество. Он учится коммуникативным нормам, совместимым с русскоязычной средой, и результаты могут быть прекрасно показаны в аутентичной речи [5, с. 311].

2.3. Использование литературы в развитии языковых навыков

Использование литературных форм может укрепить языковые навыки учащихся уровня C. Имея представление о том, как проводится определенный тип литературы, учителя могут проводить уроки, основанные на беседе, на которых учащиеся могут свободно выражать свое собственное мнение и обсуждать его с другими учащимися. Большинство учителей используют инновационные методы обучения, которые включают чтение и анализ художественных текстов. Обучение литературным произведениям через такие виды деятельности, как инсценировка, ролевая игра, развивает устные навыки [5, с.331].

Литературные мероприятия мотивируют учащихся к более глубокому пониманию текста, стимулируя полное участие и сотрудничество с другими членами группы. Возлагая на каждого учащегося ответственность за обсуждение определенных идей, групповые занятия побуждают их к высказыванию. Все эти задания дают возможность попрактиковаться в произношении, так как преподаватели указывают на произносительные ошибки учащихся [11, с.337].

Следовательно, можно признать, что уроки русского языка основанные на литературе, побуждают учащихся свободно говорить и расширять свой словарный запас.

Виды литературы также повышают навык аудирования, поскольку данное литературное произведение предполагает устное чтение [5, с.331] учащиеся должны почувствовать звук и ритм художественного текста, слушая чтение своего учителя или профессиональную запись. Студенты становятся активными слушателями, у которых есть возможность выучить дикцию и лучше понять основную мысль. Поскольку учащиеся внимательно слушают сочинение, это поможет им быстрее понять литературное произведение. Оно также вызывает определенные чувства и делает их живыми и мотивирующими во время прослушивания. Эта техника заставляет слушателей почувствовать, что они переживают инциденты в реальной жизни. Таким образом, использование всех этих новаторских методов на уроке может способствовать развитию речи учащихся и сделать их хорошими слушателями.

Литература играет жизненно важную роль в улучшении языковых навыков, таких как аудирование и говорение. Во-первых, анализ литературы помогает учащимся расширить свой кругозор в отношении синтаксической перспективы текста. Это помогает им разрабатывать предложения до того, как они будут произнесены, делая всю речь осмысленной и правдоподобной. Во-вторых, литература расширяет знания об обществе. Читатели лучше знакомятся с разговорными нормами в разных регионах. В-третьих, разговорные уроки, предполагающие обсуждение литературы, улучшают качество речи. Поскольку эти уроки включают устную речь, учащимся предлагается высказывать свое мнение с другими учащимися в классе. В-четвертых, прослушивание чтения учителем или профессиональной записи литературы повышает навыки слушания учащихся. Во время этих практик также улучшается произношение и дикция. Наконец, литературу можно использовать не только для формирования коммуникативных и воспитательных целей, но и в цифровом мире, предоставляя широкий спектр возможностей для развития языка. Это прослушивание аудиокниги, просмотр видеoverсии, чтение онлайн и т. д. Цифровая литература развлекает читателей, делая весь процесс обучения более удобным. Это показывает, что обучение русскому языку через литературу развивает языковые навыки и никогда не теряет своего значения в современном мире.

Рецензент: Камолова М.Ф. - к.п.н., доцент ХГУ имени Б.Гафурова

ЛИТЕРАТУРА

1. Гусейнова Т. В. О социолингвистических и дидактических проблемах преподавания русского языка в Республике Таджикистан / Т. В. Гусейнова // Социокультурное пространство России и зарубежья : общество, образование, язык ; под ред. А. В. Щетининой. — Екатеринбург : Ажур, 2015. — Вып. 4. — С. 59–67.
2. Белинский, В.Г. // Полное собрание сочинений // Изд-во АН СССР, 1956, стр. 311. 3. – 1956. - № 3. – С. 311.
3. Чернышевский, Н.Г. Полное собрание сочинений. Т. III., Гослитиздат, М., 1947, стр. 312—313.
4. Дипа, П. Преподавание поэзии усиливает навыки говорения - анализ, основанный на отдельных стихах / П. Дипа, М. Иланкумаран // Международный журнал машиностроения и технологий. -М., 2018.
5. Хандаяни, С. Использование цифровой литературы при обучении чтению повествовательного текста / С. Хандаяни, Л. Юлия, Р.Б.Фебриани, С Сяфрядин // Журнал английского преподавания, прикладной лингвистики и литературы (JETALL). -3(2), 65-74. -2020
6. Хиіманоглу Мурат. Преподавание английского языка через литературу / Х. Мурат // Журнал языковых и лингвистических исследований. 1. 53-66. -2005
7. Хоссайн, М. Обучение студентов производственным навыкам: сценарий среднего образования Дакка: Университет БРАК / М.Хоссайн. - 2015.
8. Коскимма, Р. Проблема обучения кибертексту литературы в цифровом мире / Р. Коскимма. Университет Ювяскюля. -2007.
9. Рахаю, Мунди. Литература по преподаванию языка / Р. Мунди // Lingua: Jurnal Ilmu Bahasa dan Sastra. 4. 10.18860/ling.v4i1.591. -2011.
10. Штерн, С. «Комплексный подход к литературе в ESL/EFL» в преподавании английского языка как второго или иностранного. ред. Мурсия, М. Бостон: Heinle & Heinle Publishers. -1991.
11. Добрынина Н. Черты духовной общности: Русская художественная литература в чтении многонационального советского читателя / Н.Добрынина. - М., 1983.
12. Программа по русскому языку для общеобразовательных учреждений с таджикским языком обучения (2-11 классы) - Душанбе, 2008. - 124 с.
13. Божович Л. И. Проблема развития мотивационной сферы ребёнка. – В.кн.: Изучение мотивации поведения детей и подростков/ Л. И. Божович, Л.В. Благондежиной. Под ред. Л. И. Божович и Л.В. Благондежиной. -М., 1972. -С. 22—29.
14. Божович Л. И. Проблематичная сформированность личностные/[Проблема развития мотивационной сферы ребенка]/Избранные психологические труды. - В.кн.: Изучение мотивации поведения детей и подростков / Л. И. Божович. Ред. Л. И. Божович и Л. В. Благондежина., Москва, -1972, с. 22-29. [на русском языке].
15. Джидеева К. Х. Об одном из путей комментированного чтения стихотворения А. С. Пушкина «Зимний вечер» / К. Х. Джидеева, Г. К. Садыбакасова– Рус. яз. и лит. в киргизской школе, 1987. - № 3. -С.40- 47.
16. Морозова Н. Г. Учителю о познавательном интересе. М., 1979; Актуальные вопросы формирования интереса в обучении/ К. Х. Джидеева, Г. К. Садыбакасова. Под ред. Г. И. Щукиной. -М., 1984 (3-я глава, с. 95—117, написана А. С. Роботовой, 4-я глава, с. 118—149, В. А. Филипповой);
17. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. - 2-е изд. М., 1946, с. 623—626; Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. - 2-е изд. М., 1977, с. 189-206.

ТАШАККУЛИ МАЛАКАҲОИ МУОШИРАТИ ХОНАНДАҒОНИ МАКТАБҲОИ МИЛЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР АСОСИ АДАБИЁТИ БАДЕИ

Мақола ба ҳалли мушкилоти таълими забони русӣ дар мактабҳои таълими забони тоҷикӣ тавассути адабиёти рус бахшида шудааст, барои ҳалли он равиши коммуникатсионӣ бо тамоми мафҳумҳои он, ки ба фаъолияти забони русӣ дар ҷумҳуриро мутобиқ мешаванд ва ба ҳадафҳо ва вазифаҳои нави таълим, тарбия ва рушди насли наврас дар системаи маориф ҷавобгӯ мебошанд, интиҳоб карда шуд. Самти муносибати интиҳобшуда ба омӯзиши забони русӣ дар методикаи таълим дар натиҷаи тадқиқоти илмӣ, ки ҳам дар асри гузашта ва ҳам дар замони муосир гузаронида шудааст, ба вуҷуд омадааст. Азбаски дар ҷаҳони муосир Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯз аз рӯз бештар ба ҳаёти ҷомеаи ҷаҳонӣ ҷалб шуда, робитаҳои байналмилалӣ густариш ёфта истодаанд, забони русӣ дар тамоми соҳаҳои фаъолияти инсон воқеан зарур мегардад. Ин ҳама, бешубҳа, мақоми забони русиро ҳамчун фанни таълимӣ баланд мебардорад ва анъанаи муносибати коммуникатсионӣ ба омӯзиши забони русиро идома медиҳад, яъне. омода кардани донишҷӯён барои истифодаи забон дар вазъияти воқеии муошират.

Калидвожаҳо: лексика, гуманизм, муносибати коммуникатсионӣ, маъноҳои таълимӣ ва коммуникатсионӣ, барномаҳои меъриии таълимӣ.

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ШКОЛ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН НА ОСНОВЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Статья посвящена решению проблемы обучения русскому языку в школах с таджикским языком обучения путем русской литературы, для ее решения был выбран коммуникативный подход со всеми его концепциями, которые адаптируются к функционированию русского языка в республиках и отвечают новым целям и задачам обучения, воспитания и развития подрастающего поколения в системе образования. Направление выбранного подхода к обучению русскому языку в методике обучения возникло в результате научных исследований, которые были проведены как в прошлом столетии, так и нынешнем. Так как в современном мире Республика Таджикистан с каждым днем все больше втягивается в жизнь мирового сообщества, расширяются международные связи, русский язык становится действительно необходимым во всех сферах человеческой деятельности. Все это, несомненно, повышает статус русского языка как учебного предмета и заставляет продолжать традицию коммуникативно-ориентированного подхода к обучению русскому языку, а именно. готовить учащихся к использованию языка в реальной коммуникативной ситуации.

Ключевые слова: лексика, гуманизм, коммуникативно-ориентированный подход, образовательное, так и коммуникативное значения, нормативные образовательные программы.

FORMATION OF COMMUNICATION SKILLS OF STUDENTS OF NATIONAL SCHOOLS OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN BASED ON FICTION

The article is devoted to solving the problem of teaching the Russian language in schools with the Tajik language of instruction through Russian literature; to solve it, a communicative approach was chosen with all its concepts that adapt to the functioning of the Russian language in the republics and meet the new goals and objectives of training, education and development of the younger generation in the education system. The direction of the chosen approach to teaching the Russian language in teaching methods arose as a result of scientific research that was carried out both in the last century and in the current one. Since in the modern world the Republic of Tajikistan is becoming more and more involved in the life of the world community every day, international relations are expanding, the Russian language is becoming truly necessary in all spheres of human activity. All this undoubtedly increases the status of the Russian language as an academic subject and forces us to continue the tradition of a communicative-oriented approach to teaching the Russian language, namely. prepare students to use language in a real communicative situation.

Key words: vocabulary, humanism, communication-oriented approach, educational and communicative meanings, normative educational programs.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ёқубова Анисахон Анварҳоҷаевна* - Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров, номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти руси факултети филологияи рус. **Суроға:** 735700, шаҳри Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1. Телефон: +(992)92-708-88-98

Сведения об авторе: *Якубова Анисахон Анварходжаевна* - Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова, кандидат педагогических наук, доцент, кафедра методики преподавания русского языка и литературы факультета русской филологии. **Адрес:** 735700, город Худжанд, Республика Таджикистан, проезд Мавлонбекова 1. Телефон: +(992)92-708-88-98

Information about the author: *Yakubova Anisakhon Anvarkhodjaevna* - Khujand State University named after Academician B. Gafurov, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Methods of Teaching Russian Language and Literature, Faculty of Russian Philology. **Address:** 735700, Khujand city, Republic of Tajikistan, Mavlombekova passage 1. Phone: +(992)92-708-88-98

Умурзакова Г.Я.

Российско-Таджикский (славянский) университет

В современном мире русский язык является предметом огромного мировоззренческого потенциала и большой функциональной значимости. Является не только предметом изучения, но и средством обучения другим предметам. Главной задачей педагога является привитие интереса к учению и формированию внутренних потребностей непрерывного пополнения знаний. Исходя из этого, преподаватель должен организовать деятельность, которая бы помогла каждому студенту обрести себя. Также он должен создать условия для раскрытия его индивидуальности. Как нам известно, студенты приобретают прочные знания и умения в процессе активной познавательной деятельности, предпосылкой которой непосредственно является игра.

Важной задачей вуза является подготовка кадров к самостоятельной умственной работе. Этому способствует игровая форма обучения, стимулирующая обучающегося на поиск путей и возможностей для решения новых задач. Использование игр на занятиях по русскому языку создаёт необходимый эмоциональный настрой и обеспечивает мотивированное условиями игры многократное повторение и закрепление в памяти речевых моделей и слов. Игра является наиболее интересным и эффективным видом деятельности для студентов. Она обучает, развивает, воспитывает, развлекает, а также и даёт отдых. Именно обучение является одной из первых задач игр, в которых воспроизводятся нормы человеческой жизни и деятельности, способствующие интеллектуальному, эмоциональному и нравственному развитию личности.

Недаром «Игра – это искра, зажигающая огонёк пытливости и любознательности» [7, с.152].

Коммуникативная направленность современной методики преподавания русского языка нерусским обучающимся, как показывают современные исследования, в полной мере может осуществляться с применением приёмов, средств, имитирующих условия реального общения. Особое значение приобретает решение задач, связанных с созданием и использованием эффективных средств обучения русскому языку нерусских студентов на филологических факультетах, где высокий уровень речевых умений является главным условием приобретения знаний по русскому языку в профессиональной деятельности.

Педагогические аспекты игры разрабатывались в работах известных ученых, среди которых А. С. Макаренко, В. А. Сухомлинский, К. А. Ушинский, С. Т. Шацкий, С. А. Шмакова и др., рассматривавших игру как одно из важных средств развития познавательной деятельности обучающихся. Исходя из этого, многие педагоги утверждают, что игру надо применять в учебном процессе, потому что она даёт возможность придавать иные формы познания мира, не похожие на обычное обучение, такие как фантазия, пополнение и расширение знаний, поиск ответов и установление связей, а также различие и сходство отдельных событий.

Нельзя забывать, что игра – естественная потребность для студентов. В последние годы многие педагоги в своей работе учитывают эту важную особенность психологии студентов в использовании игр на занятиях по русскому языку. Они хорошо понимают, что только в игре обучающийся раскрепощается, а раскрепостившись, он может и творить, и познавать в творчестве. Игра делает усвоение трудных вопросов грамматики прочным и интересным. По мнению С. Т. Шацкого, игра - это жизненная лаборатория детства, дающая тот аромат, ту атмосферу молодой жизни, без которой эта пора была бы бесполезна для человечества. В игре, этой специальной обработке жизненного материала, есть самое здоровое ядро разумной школы жизни [9, с.15].

Основными свойствами игры в образовании являются: коммуникативность, информативность, состязательность, креативность и добровольность. В игре также ценен

воспитательный потенциал, который может универсализировать в образовании воспитательные функции. Она также может воспитывать и гражданские чувства человека, нормы поведения в обществе, и жизненную позицию.

Значительную помощь в развитии речевых умений и навыков оказывает игра. Каждое занятие по русскому языку должно быть для студента не только обучающим, но и интересным событием, где можно поиграть в игру, отгадать загадки, спеть весёлую песню, вспомнить мудрые пословицы и поговорки, решать и составлять кроссворды и ребусы, выполнять игры с карточками – заданиями т. д. Использование игр на занятиях русского языка способствует укреплению положительной мотивации студентов, развитию их интереса к русскому языку, созданию необходимого эмоционального настроя, обеспечению мотивированными свойствами игры многократного повторения и закрепления в памяти речевых мыслей и слов, совершенствуют словарный запас и речь, способствуют развитию внимания, сообразительности и мышления.

Использование игровых технологий на занятиях русского языка в профессиональной деятельности помогает в той или иной степени снять ряд трудностей, связанных с запоминанием материала, вести изучение и закрепление материала на уровне эмоционального осознания, что, несомненно, способствует развитию познавательного интереса к русскому языку как к учебному предмету. Немаловажно также и то, что игра на занятиях русского языка способствует обогащению словарного запаса обучающихся, расширяет их кругозор. Она несёт в себе огромный эмоциональный заряд, решает не только общеучебные и развивающие задачи, но и воспитывает качества творческой личности: инициативу, настойчивость, целеустремлённость, умение находить решение в нестандартной ситуации.

Успех обучения нерусских студентов русскому языку во многом зависит от эффективности используемых методов и приёмов работы с ними. И в этом личность преподавателя играет огромную роль в развитии интереса к изучению русского языка. Поэтому обучение должно быть интересным и занимательным. От степени заинтересованности зависит активность и внимание студентов. Интерес к предмету, несомненно, можно повышать, используя в работе различные методы, а именно дидактические игры.

Нужно отметить, что игровые сюжеты привлекают внимание всей группы. Требуется необходимость заботы со стороны преподавателя для того, чтобы каждый студент работал самостоятельно, активно и увлеченно. И как раз в это время нужно будет преподавателю продемонстрировать студентам привлекательные стороны русского языка. От степени заинтересованности зависит активность и внимание на уроке.

Часто происходит не творческое усвоение студентами нового теоретического материала, а механическое зазубривание, которое держится в памяти очень недолго. Между тем трудный материал запоминается без особого труда, если использовать на занятиях при его объяснении принцип занимательности и разнообразные игровые моменты, вызывающие у студентов положительную мотивацию к изучению русского языка. Различные занимательные истории, рассказы и сказки благотворно влияют на отношение студентов к русскому языку как учебному предмету, способствуют развитию у них наблюдательности, фантазии, зрительной памяти.

Использование игровых технологий на первом курсе в филологических факультетах оправдано еще тем, что при переходе из школы в университет обучающиеся проходят достаточно сложный этап, так как меняется не только учебное заведение, а также изменяется состав преподавателей. Меняются требования к освоению образовательной программы, появляются новые предметы, связанные с выбранной специальностью, например, русский язык, рассчитанный на профессиональную коммуникацию. Нередко для обучения в вузе студенту приходится временно переехать в другой город и проживать в общежитии, что тоже может являться причиной переживаний обучающегося. Применение игровых технологий на общеобразовательных предметах, конечно, не может решить все проблемы, возникшие при переходе из школы в вуз, но педагогические игры на уроках вполне могут снизить эмоциональное напряжение студента и помочь выстроить коммуникативные связи между ними.

Из истории развития зарубежной и отечественной школы известно, что феномен игры всегда привлекал к себе педагогов и психологов. Психологическая теория игры была

разработана А.Н. Леонтьевым, ещё в 30-40-е годы XX века. По его мнению, игра не является продуктивной деятельностью, и что мотив её связан не с результатом, а с самим процессом её выполнения. Он считал, что игры используются в преподавании для решения всевозможных образовательных и воспитательных задач.

Методика и техника применения игр в учебном процессе в первую очередь, конечно, зависят от преподавателя. Преподаватель выступает, прежде всего, как организатор и руководитель познавательной деятельности студентов. Он создаёт условия, при которых обучающиеся могут наиболее рационально и продуктивно учиться. В учебном процессе преподаватель выступает в роли важнейшего источника знаний и умений, поэтому студент учится именно у него, с его слов и действий. Педагог в глазах студентов является высшим авторитетом и примером для подражания. Поэтому без преподавателя, без его поддержки многие интересные начинания обучающихся могут показаться им трудными и неосуществимыми. Преподаватель должен быть не только организатором игры, но и её участником, так как простая отсылка ребят к игре может привести к неудачам, также он должен не только положить начало творческой работе студентов, но и умело ввести их в игру.

Игру нельзя строить на новом, не изученном материале, его используют для закрепления и повторения пройденного материала, и для развития речевых навыков, по пройденным темам. На занятиях русского языка в игре важен сравнительный момент, и поэтому задания нужно давать группе или парам студентов. Максимальный результат показывает принцип состязательности, который заставляет активизировать студентов. В игре нужно поощрять студентов подарками, потому что студенты очень стараются выиграть и получить приз. Познавательным играм и играм - викторинам отдают предпочтение многие студенты. Также интерес привлекают и игры-загадки, шутки, вопросы-задачи, головоломки, скороговорки, пословицы и поговорки, диалоги, творческие задания и другие.

Кроссворды, чайнворды, ребусы достаточно часто мы используем на занятиях русского языка в профессиональной деятельности. Оживить опрос и активизировать работу студентов на уроках русского языка помогают творческие формы проверки усвоения фактического материала - это кроссворды. Кроссворд может быть предложен преподавателем группе в начале занятия с целью актуализации знаний или постановки проблемы нового занятия. Кроссворд, предложенный в конце занятия, может стать своеобразным подведением итогов работы на занятии.

Незаменимы кроссворды, чайнворды и другие головоломки в тех случаях, когда студентам нужно дать своеобразную минутку отдыха: переключение внимания, возможность посмотреть на языковые явления под другим углом зрения – хорошая возможность поддержать умственную активность обучающихся на занятии. Кроме этого, кроссворды могут стать формой контроля на каком-либо этапе обучения. В этом случае он может быть не только предложен обучающимся в готовом виде, но также и сами студенты могут составить кроссворд по изучаемой или изученной теме. Так, например, студенты составляют кроссворды по теме «Лексика», «Загадки», «Сказки», «Легенды и мифы», часто при этом учатся создавать презентации и создают такие кроссворды, которые потом преподаватель может использовать в дальнейшем на занятиях. Кроссворды не оставляют равнодушными студентов.

Педагогически оправданным является использование таких кроссвордов, как составленные на базе основного программного материала с зашифрованными понятиями и терминами. В кроссвордах могут быть зашифрованы слова на какое-либо правило, изученное студентами и отрабатываемое на занятии повторения. Работа с кроссвордом не потребует от преподавателя каких-то особых усилий. Объяснив однажды обучающимся, как их нужно решать, вы будете постепенно предоставлять студентам всё большую самостоятельность, и результаты не заставят долго ждать: студенты очень быстро увлекаются этим занятием, появляется элемент соревновательности, и, как следствие, они начинают составлять свои собственные кроссворды и предлагают их для решения на занятии.

Особенно запоминаются студентам уроки-спектакли, уроки-викторины, уроки-КВНы. Например, урок-КВН в 1 курсе, направления «Начальное педагогическое образование» мы используем «Наш алфавит» - это обобщающий урок по теме: «Фонетика. Графика». Помимо

игровых занятий в РТСУ каждый год провожу различные мероприятия, посвященные знаменательным датам – это квесты, конкурсы, мини-конференции, диспуты, круглые столы и т.д. Студенты участвуют в различных конкурсах: смекалистых, художников, юных поэтов, артистов, любителей загадок и отгадок, любителей занимательных игр по русскому языку в профессиональной деятельности. Такие смотры знаний, праздники запоминаются студентам надолго. В них принимают участие все студенты без исключения, всем находится дело. Те, у кого знания послабее, учатся у товарищей, а сильные студенты, окрылённые успехом, с ещё большим удовольствием изучают словари, читают дополнительную литературу, пополняя свои знания в области языка. Радостно наблюдать, что студенты после таких занятий тянутся к книге, учатся любить и чувствовать красоту русского языка.

Словарно-орфографические игры можно проводить с помощью карточек. На карточках записываются слова с пропущенными буквами, а затем раздаются студентам. Им предлагается вставить пропущенные буквы, подписать карточку и вернуть её преподавателю. Проверка устанавливает степень грамотности в области данной темы.

Например, рассмотрим некоторые приемы, такие как, умение создавать текст, который формируется на уроках развития речи и который является следующим компонентом языковой компетенции личности. Первокурсники работают, в большинстве своём, над сочинениями-описаниями. Важно научить студента описывать предмет по различным модальностям. Примером может служить такое упражнение: описание явлений на определенную тему, например, "Начало осени", "Музыка природы", "Зимний день" и т. д., записать возникшие у студентов слова-ассоциации или создать текст описание из 6-10 предложений. Но часто обучающиеся не могут написать сочинение потому, что не знают, о чем писать. Для преодоления этой трудности важно помочь им собрать информацию, т.е. актуализировать и извлечь из памяти звуки, а также образы и чувства. Поэтому перед тем как переходить непосредственно к написанию сочинений, целесообразно предложить студентам на тему предстоящего сочинения мысленно создать кинофильм, а потом перенести внутренние рисунки на бумагу. Таким образом, студенты могут развивать способности к внутреннему визуализированию.

Обучение русскому языку подразумевает не только освоение письменной речи, но и нормы произношения. По нашему мнению, целесообразно на каждом уроке находить возможность для отработки произносительных норм. Это может быть минутка-разминка под общим названием «Говорите на русском языке правильно». Например, можно разнообразить некоторые варианты заданий: «Составь текст и озвучь его», «В эфире-новости», Лексико-фразеологические игры: «Собери фразеологизм», «Угадай-ка», «Собери пословицу», «Найди пару», «Объясни значение», «Замени фразеологизмом», «Подбери синонимы», «Имена собственные», «Кто больше», «Закончи фразеологизм», «Угадай профессию», «Переводчики» и т.д.

Далее рассмотрим некоторые игровые задания, например, восстановите пословицу, вставляя пропущенные прилагательные:

- (Какая?) одежда – украшение для тела, хороший товарищ – отрада для души, (красивая, хорошая, новая, удобная).
- За (какой?) головой, как за каменной стеной, (крепкой, большой, дурной, умной).
- (Какое?) слово, что весенний день, (умное, доброе, ласковое, хорошее).
- (Какая?) книга лучший друг (хорошая, содержательная, интересная, занимательная, поучительная).
- (Какую?) дружбу и топором не разрубишь, (прочную, крепкую, хорошую).
- (Какой?) и ленивый в дружбе живут (трусливый, слабый, стыдливый).

Приобщая обучающихся к восприятию пословиц и поговорок как фольклорного жанра, мы развиваем нравственные качества личности, образное мышление, обогащаем речь, используя разнообразные игровые приемы, которые позволяют сделать эту работу интересной и наиболее эффективной для формирования нравственных качеств каждого студента.

В работе над сравнениями в пословицах по теме можно использовать такой прием игры: восстановите пословицу, подобрав к ней соответствующие сравнения:

- Лодырю в колхозе, что ... (арбузу в поле, волку на морозе).
- Друг неиспытанный, что ... (кошелек без денег, орех не сколотый).
- Красавица без ума, что ... (роза без шипа, маков цвет в огороде).
- Ласковое слово, что ... (пить попросить, весенний день).
- Человек без друзей, что ... (птица без гнезда, дерево без корней).

Одной из самых интересных коммуникативных игр является игра «Экскурсовод». Суть игры в том, что студенты объединяются в группы и подготавливают монолог в виде интерактивной экскурсии в свою страну для других слушателей. С большим удовольствием рассказывают они о своей родине, приносят картинки, фотографии, сувениры, ручные изделия, украшения из народного ремесла, делают презентации на компьютере. Студент должен привлечь внимание аудитории и отвечать на вопросы, возникающие по ходу экскурсии. Урок получается насыщенным по содержанию и интересным.

«Наглядным мозговым штурмом» считается кластер и синквейн. Создание кластера и синквейна вносит в учёбу элемент игры. Кластером и синквейном считается отражение нелинейной формы мышления. Данный прием можно использовать при повторении материала, при работе с текстом, при сборе необходимого текстового материала, при ознакомлении и активизации грамматических структурных групп и при осуществлении контроля. Такие виды работ носят характер комплексного воздействия, развивают память и мышление, способствуют обогащению и актуализации словаря, развивают творческие и интеллектуальные возможности обучающихся.

Таким образом, игра сохраняет статус одного из самых любимых занятий для обучающихся, поэтому использование игры на занятиях русского языка остаётся актуальным, помогает преподавателю решить задачи практического овладения студентами русским языком.

Рецензент: Холикова З. – к.ф.н., доцент РТСУ

ЛИТЕРАТУРА

1. Аванесова В. Н. Дидактическая игра как форма организации обучения /В. Н. Аванесова. – М.: Просвещение, 1992. – 90 с.
2. Баев П.М. Играем на уроках русского языка: Пособие для преподавателей зарубежных школ /П.М. Баев. -М.: Русский язык, 2009. – 20 с.
3. Буслаев Ф. И. О преподавании отечественного языка /Ф. И. Буслаев. -1844. - 30 с. 4.
4. Гусейнова Т.В. Дидактические материалы в помощь учителю русского языка /Т.В.Гусейнова, Л.В.Норова. – Душанбе, 2009. – 168 с.
5. Конева, Н.Н. Интерактивные приемы преподавания русского языка как иностранного. Учебное пособие /Н.Н.Конева, А.В. Ковалева, Т.Ю Карзанова. Под ред. Н.Н. Коневой. - М., 2014. - 112 с.
6. Пташкина В.Н. Игровые технологии на уроках русского языка /В.Н. Пташкина. Авт.-сост. В. Н. Пташкина. - Волгоград, 2011. – 50 с.
7. Сухомлинский А.В. Сердце отдаю детям /А.В.Сухомлинский.— Киев: Радянська школа, 1974. – С.152.
8. Умурзакова Г.Я. Игровые технологии как форма активизации познавательной деятельности студентов неязыковых факультетов /Г.Я. Умурзакова//Журнал «Опыт и перспективы обучения иностранным языкам в евразийском пространстве». – Барнаул, 2023.-Выпуск 8. -159с.
9. Шацкий С.Т. Избранные педагогические сочинения: в 2-х томах /С.Т.Шацкий. -М.: Педагогика, 1980. –Т.-2. - 15с.
10. Эльконин Д.Б. Психология игры /Д.Б. Эльконин. - М., 1979. - 304с.
11. [Электронный ресурс]: Использование ролевых игр на уроках иностранного языка. - Режим доступа: <http://открытыйурок.рф/%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D0%B8/512262/>
12. [Электронный ресурс]: Ролевые игры на занятиях по английскому языку при обучении устному профессиональному общению. - Режим доступа: http://irbis.gnpbu.ru/Aref_2004/Matveeva_N_V_2004.pdf
13. [Электронный ресурс]: Игровые технологии в процессе преподавания иностранных языков. - Режим доступа: <http://studentbank.ru/view.php?id=2599&p=1>

ИНКИШОФИ НУТҚИ ДОНИШҚҶҶҒИ ФАКУЛТАТҲОИ ГАЙРИФИЛОЛОГӢ ДАР АСОСИ БОЗИҲОИ ТАЪЛИМИ

Мақола ба мавзӯи ташкили кори синфҳои бозӣ бо забони русӣ бо мақсади инкишоф додани қобилияти нутқи хонандагон бахшида шудааст. Бозиҳо имкон медиҳанд, ки маводи таълимӣ ҳаҷоновар гардад ва рӯҳияи шодии қорӣ ба вучуд оранд. Донишҷӯён хангоми бозӣ худро озод ҳис мекунанд ва бехтарин ҳислатҳои шахсии худро нишон медиҳанд, инчунин бозиҳо дар ҳаёти донишҷӯӣ ҷои муҳимро ишғол мекунанд. Дар мақола нуқтаҳои асосии омода кардан ва гузаронидани дарсҳои бозӣ баррасӣ шуда, аз

чумла муаллиф баъзе усулҳо ва усулҳои истифодаи бозигоро аз таҷрибаи шахсии худ овардааст. Бо ҷалби хонандагон ба дарки зарбулмасалу мақол ҳамчун як жанри фолклорӣ мо сифатҳои ахлоқии шахсият, тафаккури ҳаёлиро инкишоф дода, суҳанро ғани мегардонем, бо истифода аз усулҳои гуногуни бозӣ, ки ин равандро барои ташаккули ахлоқ ҷолиб ва муассир мегардонад. Ҳамин тавр, бозӣ мақоми худро яке аз машғулиятҳои дӯстдоштаи хонандагон нигоҳ медорад, аз ин рӯ, истифодаи бозигоро дар дарсҳои забони русӣ мубрам арзёбии гардида, ба муаллим дар ҳалли масъалаҳои амалии азхудкунии забони русӣ аз тарафи хонандагон ёри мерасонад.

Калидвожаҳо: бозӣ, забони русӣ, методҳо ва усулҳо, маводи аёнӣ, нутқи шифоҳӣ, супоришҳои бозӣ.

РАЗВИТИЕ РЕЧИ СТУДЕНТОВ НЕФИЛОЛОГИЧЕСКИХ ФАКУЛЬТЕТОВ НА ОСНОВЕ ОБУЧАЮЩИХ ИГР

Статья посвящена актуальной теме – организации работы игровых занятий по русскому языку в целях развития устной речи обучающихся. Игра позволяет сделать учебный материал увлекательным, создаёт радостное рабочее настроение. В игре студенты чувствуют себя свободно и проявляют свои лучшие личные качества, игра также занимает важное место в их жизни. В работе рассмотрены основные моменты подготовки и проведения игровых занятий, в частности автор приводит некоторые приемы и методы использования игр из своего личного опыта. Приобщая обучающихся к восприятию пословиц и поговорок как фольклорного жанра, мы развиваем нравственные качества личности, образное мышление, обогащаем речь, используя разнообразные игровые приемы, которые позволяют сделать эту работу интересной и наиболее эффективной для формирования нравственных качеств каждого студента. Таким образом, игра сохраняет статус одного из самых любимых занятий для обучающихся, поэтому использование игры на занятиях русского языка остаётся актуальным, помогает преподавателю решить задачи практического овладения студентами русским языком.

Ключевые слова: игра, русский язык, методы и приёмы, наглядный материал, устная речь, игровые задания.

DEVELOPMENT OF SPEECH OF STUDENTS OF NON-PHILOLOGICAL FACULTIES BASED ON EDUCATIONAL GAMES

The article is dedicated to the topic of the organization of the work of game classes in the Russian language in order to develop speech ability of students. Games allow to make educational material exciting, create a joyful working mood. Students feel free and show their best personal qualities while playing, also games occupy an important place in student life. The paper discusses the main points of preparing and conducting game classes, in particular, the author gives some techniques and methods for using games from his personal experience. By introducing students to the perception of proverbs and sayings as a folklore genre, we develop the moral qualities of the individual, imaginative thinking; enrich speech, using a variety of gaming techniques that make this work interesting and most effective for the formation of the moral qualities of each student. Thus, the game retains its status one of the most favorite activities for students, therefore the use of games in Russian language classes remains relevant, helping the teacher to solve the problems of practical mastery of the Russian language by students.

Key words: game, Russian language, methods and techniques, visual material, oral speech, game tasks.

Маълумот дар борани муаллиф: *Умурзакова Гулсара Ёкубовна* - Донишгоҳи славянии Русияву Тоҷикистон, кафедраи забони русӣ, омӯзгор. **Суроға:** 734001, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Мирзо Турсун-заода, 30. E-mail: Gulsara_Umurzakova@mail.ru Телефон: **006661563**

Сведения об авторе: *Умурзакова Гульсара Якубовна* - Российско-Таджикский (славянский) университет, общеуниверситетская кафедра русского языка, преподаватель. **Адрес:** 734001, город Душанбе, Республика Таджикистан, улица Мирзо Турсун-заде, 30. E-mail: Gulsara_Umurzakova@mail.ru Телефон: **006661563**

Information about the author: *Umurzakova Gulsara Yakubovna* - Russian-Tajik (Slavic) University, university-wide department of Russian language, teacher. **Address:** 734001, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Mirzo Tursun-zade street, 30. E-mail: Gulsara_Umurzakova@mail.ru Phone: **006661563**

**НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ВОСПИТАНИЯ СВОБОДЫ СОВЕСТИ УЧАЩИХСЯ
В СРЕДНЕМ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ УЧРЕЖДЕНИИ***Собиров Р.Р.***Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова**

Современное образование в силу своей гуманистической направленности подразумевает отказ от различных технологий обучения, направленных на шаблонное, универсальное обучение, при этом в образовательной системе приветствуются и получают своё развитие вариативные педагогические технологии, учитывающие индивидуальные особенности школьников. При этом, в рамках единой системы обучения и образования необходимо создание единой модели обучения, которая могла определять концепции учебной деятельности в каждом учебно-воспитательном заведении, которое входит в образовательную систему. Как должна выглядеть данная модель? На сегодняшний день известны как минимум шесть моделей, отвечающих указанным критериям, и в каждой из них имеются свои недостатки и достоинства, так как они были сформированы в течение длительного времени [11, с.2-4].

В частности, информационная модель основана на изоморфизме содержания воспитательных и учебных воздействий, которые формируют личностные качества учащихся, их знания и умения. Другой тип модели в образовательной системе – это формирующая модель, сущность которой заключается в специальном управлении умственной деятельностью учащихся, результатом чего является формирование у них умений и знаний с заранее заданными свойствами. Ещё одна модель – это развивающая модель, развивает, в первую очередь, теоретическое мышление учащихся на основании специальных методик и построения учебных программ, в ней не рассматриваются и не учитываются чувства и эмоции учащихся. Активизирующая модель обучения - выдвигает на основной план стимулирование учебной деятельности учащихся, которое выражается в решении проблемных заданий с развитием мыслительных способностей. Модель обучения - свободная – направлена на раскрытие личностных характеристик учащихся, рассматривает развитие способностей учащихся через их самоактуализацию, как раскрытие внутренних резервов учащихся, при этом сам процесс обучения является как бы сопровождением их естественного развития. Ещё одна модель обучения – это обогащающая модель обучения, сущность которой заключается в том, что учащиеся получают индивидуальный, познавательный, социологический и культурный опыт в соответствии с образовательными нормативами [5, с.55]. По мнению академика М. Лутфуллоева, настоящее время – это эпоха, когда происходит ослабление влияния религиозных взглядов на общество в целом и каждого человека в отдельности, что является благоприятным для дальнейшего их формирования и развития. М. Лутфуллоев также высказывает мысль, что человечество переросло традиционную церковную веру, «детская одежда» стала мала, пришло время по-другому взглянуть на религию, однако твёрдости веры необходимо учиться у наших отцов и дедов. Следовательно, религиозное сознание должно перестраиваться под реалии современности, людям необходимо стремиться к усовершенствованию и самопознанию, чтобы быть строителями собственной жизни [7, с. 45].

Разъясняя свою мысль о развитии религиозного сознания, как о процессе неотвратимом, доктор педагогических наук, профессор Сафар Сулаймони в своей книге «Педагогика в исламе» отмечает, что он связывал степень развития религиозного сознания вообще со структурой сознания каждого верующего, его мировоззренческой культурой [12, с.113-135].

В связи с этим, для воспитания свободы совести школьников в средних общеобразовательных школах Республики Таджикистан важно решить три основные задачи.

1. Структура школы и периоды воспитания свободы совести школьников средних общеобразовательных школ. Здесь мы обязаны опираться и на национальные основы, и на общечеловеческие. Первой фундаментальной основой является природа Таджикистана и её влияние на психологию детей. Наш южный край благоприятствует быстрому развитию подрастающего поколения. Поэтому срок обучения необходимо подвести к 12-годам. Когда мы

вели или ведём речь об двенадцатилетнем сроке обучения, то имели в виду, что примерно год уходил на сельхоз работы; во-вторых, объем информации, который благодаря развитию науки и техники расширился, не вмещался в учебную программу. Теперь, освободив школьников от сельхоз работ, имеем возможность привести объем знаний к стандартным нормам. Поэтому в создающихся условиях выходить за рамки 12-летнего срока обучения нецелесообразно. Кроме того, в условиях рыночной экономики, реформы цен важно подумать о многодетных семьях, заинтересованных в том, чтобы дети заканчивали школу грамотными и помогали родителям материально.

Так как речь идет о воспитании свободы совести школьников средних общеобразовательных школ, хотелось бы обратить внимание еще на один момент. Сегодня со страниц некоторых газет и журналов звучат предложения: сдавать школы в аренду или в распоряжение кооперативов, открывать лицеи, колледжи. В этом отношении можно сказать одно: это противоречит национальным традициям нашей педагогической практики. Вместо такого типа школ целесообразнее иметь школы музыки, рисования, резьбы по дереву, валяния, рукоделия и т.д.

Думается, что было бы эффективнее создание такого рода школ, ремесленных мастерских при заводах и фабриках.

Вместо учебно-производственных комбинатов (УПК), которые цели-ком изжили себя, целесообразно открыть специализированные технические заведения. Стоит подумать и о расширении числа учебных заведений, где вчерашние школьники могли бы получить навыки воспитателей и медиков. Следовало бы в крупных городах республики возродить систему медресе параллельно с современной системой образования.

Что же касается передачи школ в ведение арендаторов и кооперативов, в частности, начальной школы (с 1 по 8 класс), то в условиях нашей республики такая передача категорически должна быть запрещена.

Огромное значение в деле воспитания свободы совести школьников средних общеобразовательных школ имеет идеал, которому учащиеся будут следовать и подражать. Поэтому, наряду с именами поэтов и писателей следует называть школы именами известных героев и исторических личностей (Мухаммада, Исмоила Сомони, Ширака, Муканна, Абумуслима, Заррины, Спитамена, Тимурмалика), чтобы запечатлеть их в сознании школьников.

2. Суть национальной школы по воспитанию свободы совести школьников средних общеобразовательных заведений заключается в объеме информации, объеме знаний, а также в структурной организации учебных заведений. В национальных концепциях воспитания и образования [10, с.11] структуре образования и объему знаний придаётся важное значение. Опираясь на национальные концепции по образованию и воспитанию, необходимо больше внимания уделять учебным предметам, наиболее полно отражающим национальные традиции, воспитывающим у учащихся свободу совести. Это такие учебные предметы, как история таджикского народа, таджикская национальная литература, таджикский язык и другие. При этом, согласно национальным концепциям, в список учебных предметов также необходимо включить некоторые новые предметы –правописание классического алфавита, нравственное воспитание, ораторское искусство, семейные отношения и ряд других. Необходимо также включить в обучающую программу предметы религиозной направленности, в частности, такой современный учебный предмет, как «Личность, общество и религия» [10, с.11].

Содержание знаний естественных и точных наук тоже будет меняться. Вместо прежних авторов на альтернативной основе будут избираться новые, которые взамен переводных учебников будут создавать оригинальные. Естественно, что эти авторы при написании книг будут придерживаться местных национальных традиций.

3. Необходимо возрождать национальную народную педагогику, которая находится в прямой зависимости от возрождения национальных воспитательных традиций. Следует отметить, что за более чем 70-летнюю историю образования в Таджикистане было воспитано большое количество прекрасных педагогов, а также выпущено множество теоретических работ, имеющих важное значение для педагогики, как советского так и независимого Таджикистана.

Структура и характер учебников, которые, в основном, создавались в Москве, не учитывали национальных особенностей. Изучая предмет «История СССР», советские школьники были лишены возможности изучать историю и географию родного края. Можно привести этому немало примеров. Свою главную задачу Министерство народного образования республики видело в неукоснительном исполнении решений головного тогда министерства СССР. Серьезные упущения в педагогическом образовании видны, как говорится, невооруженным глазом. Оно было крайне идеализировано, отставало от жизни. Лишь изредка появлялись статьи и книги о принципах таджикской традиционной педагогики, но всё сказанное в них оставалось на бумаге, не находя отражения в школьных программах.

К счастью, всё это уходит в прошлое. Таджикистан, став суверенным государством, ушедшим в новую формацию стран СНГ, встал на путь прогрессивного развития, в том числе и прогрессивного образования. Перед народным просвещением и образованием стоят серьезные задачи, как возрождение национальных школ и народной национальной педагогики. В мае 1990 года коллегия Министерства народного образования приняла «Концепцию нововведений в средних школах», часть из которых соответствует этим задачам. Подчеркивается, что необходимое условие для развития школ – это национальное самосознание. В современном таджикском обществе школьное обучение должно строиться на истории таджикского народа и таджикского языка, на национальных традициях.

Таким образом, основой таджикской школы по воспитанию у учащихся средних общеобразовательных школ свободы совести являются три главных признака, которые в целом представляют диалектическое единство: это национальный признак, интернациональный признак и общечеловеческий признак. На основании реализации указанных признаков школьники, во-первых, чувствуют принадлежность к родному народу, к таджикским традициям, во-вторых, чувствуют себя полноценными гражданами нашего великого государства, в-третьих, ощущают себя полноправными гражданами всего цивилизованного человечества.

Школа во многом взаимосвязана с окружающей жизнью. Она включает в себя все воззрения, ценности, веяния, деяния, которые существуют за её пределами. Непокойная социальная ситуация оказывает давление на школу. Средства массовой информации, не имеющие воспитательной направленности, несут в себе черты бездуховности, оказывая негативное воздействие на внутренний мир ребенка, его психику. Производители средств массовой информации привыкли передавать отрицательную информацию, засорять мозг людей ненужной информацией. Показ реальных фактов жизни не несёт в себе воспитывающий характер, а содержит воинствующий негативизм. Следствием этого является социальная апатия, разрушение святынь.

Социальная слабость школьной педагогики в большей мере проявляется в духовной сфере. Былая охранительная гуманность оказалась неоправданной, ибо окружающая жизнь красноречивее педагогических ухищрений. Бытует устойчивое мнение: «суровая правда воспитывает». Но случается, она ранит и даже убивает.

С правдой нужно быть осторожным, особенно перед школьниками. Извечна дилемма: что лучше - слепая вера или горькая истина? Конечно, лучше вера зрячая, а истина сладкая. Но жизнь на это не очень-то щедра. Из-за этого в педагогике, задача которой - деятельная гуманность, нередко и неведение оберегает. Тут опаснее всего инфляция веры. Полпредство педагогики в условиях пребывания общества на духовной диете - всегда граждански ответственно. В человеке, растущем всё должно формироваться вовремя. Вовремя надо заложить добро, идеалы, нравственное здоровье, чтобы осталось на всю жизнь. Молодой дух ищет твёрдые опоры вокруг, иначе зазвенит изнутри разбоем, крушением идеалов, чего уж, кажется, мы вдоволь насмотрелись. Насилие над природой школьника опасно, форсирование его взросления В. Белинский называл нравственным растлением [3, с.18].

Педагогика бьёт тревогу. Но общество, озабоченное материальными неурядицами, вечными кризисами, пока не видит, что творится в детских душах, - руки не доходят. Зато все сокрушаются: «Откуда они такие бездушные, озлобленные?» Отовсюду. И не только прошлое тут наследило.

Созданные ситуации в современном мире привлекают молодежь к экстремистским группам. Это не может оставить нас безучастными.

По нашему мнению, основными направлениями, связанными с ростом повышения борьбы с идеологией и практикой экстремизма среди молодого поколения, нужно назвать следующие:

1) образовательная направленность, в основе которой лежит разработка системы обучения специалистов методам противодействия экстремистской деятельности;

2) организационная направленность, которая включает научно-практические семинары, конференции, «круглые столы», конкурсы на лучшие работы против экстремистской деятельности, другие антиэкстремистские материалы и др.;

3) аналитическое и информационное обеспечение, направленное на борьбу с экстремизмом, сюда нужно отнести публикацию монографий, учебных и методических пособий, выпуск научных статей, книг, распечатку и размещение социальной рекламы, плакатов, обращений к населению, создание тематических фильмов и др.;

4) пропагандистская поддержка, основанная на распространении среди студентов подлинной информации о результатах борьбы с экстремизмом и способах противостояния ему;

5) направленность на межнациональное культурное общение, межконфессиональный диалог [10, с.3-4].

Исследование концепций, на основании которых происходит формирование и рост терроризма, является в мировой науке и практике одним из важнейших вопросов современности. Самоопределение понятия «терроризм» имеет более чем 200 трактовок, но ни одна из них не является общепризнанной. Таким образом, понятие «терроризм» является сложным, многогранным понятием.

Актуальным является вопрос изучения сложных процессов, с помощью которых люди вовлекаются в террористическую деятельность, для этого разработаны специальные институты, подробные концептуальные базы, на основании которых специалисты разрабатывают и согласовывают различные аспекты данной проблемы. При решении проблемы терроризма основным является создание максимально точной теории, которая обосновывает явление терроризма. Кроме того, необходимо в практической части решения данной проблемы рассмотреть множество различных способов научной идентификации исследуемого процесса, с целью выявления наиболее существенных способов по усовершенствованию всей системы контртеррористических мероприятий.

Для реализации указанных задач необходимо выполнение следующих условий:

1) создание классификационной базы условий и причин терроризма, установление её структуры, регионального распределения и иерархической структуры;

2) определить ряд причин и условий, которые должны быть соблюдены для решения указанных первоочередных проблем;

3) разработать определённые рекомендации, оказывающие влияние на уже определенные причины и условия, определить возможные показатели для эффективного воздействия.

Систематизация и классификация причин и условий, которые способствуют участию отдельных личностей в террористической деятельности и привлечению этих личностей в террористические организации, могут быть осуществлены по множеству различных признаков.

Многие из наиболее важных условий и причин, которые привлекают людей в террористические организации, скомпонованы в несколько больших таксономических групп, в каждой из которых эти условия и причины также подразделяются по мере их важности.

Усиление террористической деятельности в обществе вызывается субъективными причинами и объективными условиями. В Таджикистане основным объективным условием усиления деятельности террористических организаций стали происходящие социальные, экономические и политические процессы.

На основании исследования социальных, экономических и политических процессов, протекающих в республике, были определены условия и причины, на основании которых население страны может быть вовлечено в деятельность террористических организаций, среди которых выделяются следующие:

1. связанные с идеологией;

2. политические;
3. экономического плана;
4. социального плана;
5. этнические;
6. религиозные и конфессиональные;
7. административные, территориальные, регионального, национального уровней.

В составе указанных условий также имеются структурные составляющие, которые представляют собой подклассы, построенные на основании иерархии. В каждом подклассе существует региональная разбивка, условия и причины, входящие в каждый из подклассов, могут быть как специфичными, так и неспецифичными, то есть способствующими или не способствующими привлечению граждан в террористические организации.

Необходимо констатировать, что указанные причины и условия нужно тщательно изучать с психологической точки зрения, так как они оказывают отрицательное влияние на личностное и коллективное сознание людей.

Образовательно-воспитательные факторы в их отрицательной версии (необразованность и отсутствие воспитания) имеют важное значение в структуре условий и причин, которые являются проводниками терроризма. Люди, не имеющие хотя бы среднего образования, являются уязвимыми в этом плане, так как они не имеют полноценных знаний о пропаганде терроризма.

При обстоятельствах, когда молодежи и подросткам уделяется недостаточное внимание, когда в современном общеобразовательном учреждении, в частности, общеобразовательной школе воспитание у учащихся свободы совести имеет низкий уровень, когда родители и государство уделяют недостаточно внимания школьникам, их духовные ценности и идеология дезориентируются, что оказывает негативное влияние на уязвимость современного молодого поколения перед террористической пропагандой.

Это и от несокрушимости авторитаризма и бюрократии, и от надругательств над природой человека, и от эрозии морали и совести, и от того же сатанизма и самоуправства средств массовой информации. Ничто не исчезает, чтобы не отозваться потом в себе, окружающих, детях наших. Поэтому и школа, как живой восприимчивый организм, максималистский, испытанный конформизмом, двойной моралью, не готова брать на веру даже праведное слово. В этом её социальная сила и беззащитность. От повышенной душевной сейсмичности резкие социальные толчки здесь подчас становятся землетрясениями, чреватými жертвами, болезненными осложнениями, потрясениями, душевными, психическими и духовными травмами детства, отрочества, юности. Причем невидимыми и неслышимыми, и нет для их лечения никакого министерства чрезвычайного.

Глядя на нынешнюю школу, открытую всем ветрам, видишь, как она по-взрослому ожесточается, смахивая с парт книжно-тетрадочную мораль, запасенную для ответов на оценку, не освоенную и не принятую личностно.

Школа становится ответно равнодушной, негуманной, пачками безучастно выбрасывая на улицу, в компании, подвалы десятки, сотни трудных судеб. Только вот совесть никому и никогда списать не удавалось. И это не вина, скорее беда учительства и педагогики. Социальные педагоги многое делают вместе с психологами, но не все им по силам, они сами нуждаются в защите [4, с. 34].

Наше исследование помогло выявить причины и факторы вовлечения молодежи в религиозные секты, предупреждения развития и нейтрализации негативных личностных качеств.

Необходимыми условиями осуществления процесса предупреждения вовлечения молодежи в религиозные секты являются:

1. отрицательное влияние в семье. Существенные дефекты семейного воспитания свободы совести школьников существуют при неправильном развитии учащихся в морально-этическом плане, когда они могут встать на криминальный путь. Подростковая преступность в 30-40% случаев зависит от семейных отношений, когда подростки стараются равняться на родителей [1, с.82];

2. нехватка (временная или длящаяся) внимания родителей в затруднительные моменты жизни ребенка, необходимо хотя бы минимально обеспечивать потребности подростков. Население Таджикистана составляет более 9 миллионов человек (на 2018 г.), из которых почти 7 млн. жителей имеют крайне низкий уровень дохода. Именно в таких семьях преобладает мрачное настроение, зависть к семьям лучшего материального достатка, а также жесточенность из-за своего положения. Если такие семьи не получают социальной помощи, то такие настроения могут способствовать развитию преступлений – краж, хулиганств, дабы повысить свое материальное положение;

3. негативное воздействие в ближайшем окружении - бытовом, учебном и т.п. со стороны как сверстников, так и взрослых. Отрицательно повлиять на поступки подростка может контроль действий и ситуаций, которые могут породить у него ложную точку зрения, что преступные действия могут остаться безнаказанными; наблюдение за действиями, доказывающими разрыв между словами и поступками педагогов или родителей и т.п.;

4. отсутствие воспитания у учащихся свободы совести может привести к развитию у них привычек или взглядов асоциального характера, что может в конечном итоге привести учащихся к ситуационному преступлению или их привлечению в преступную группу;

5. формирование в молодежной среде стандартов по развитию свободы совести, не совместимых с ценностными ориентациями нашего общества.

Школа обязана изнутри наращивать душевные капиталовложения - это её извечная миссия. Сейчас открывается глубокий потенциал реабилитационной и религиозной педагогики, нередко помогающей ребятам найти тёплый приют и последнюю пристань спасения [6, с.44].

На педагогику оказывается колоссальное давление со стороны технократизма и информационного инструментализма. Поэтому очень важно создать «технологии духовности». Такая технология основана на запуске в рабочий обиход не просто средств и инструментария, которые часто не дают результат, а важной духовной пищи, которая пользуется огромным спросом, и отличается ясным взглядом, который способен выходить на личность с её внутренним миром, духовностью, своеобразием [13, с. 12].

Насущная потребность в духовных технологиях в педагогике диктуется и бесконечно нарастающими социальными потребностями. Психология «вещевая», прочно вошедшая в сознание многих поколений людей, в настоящее время доминирует над всеми жизненными процессами, отталкивая, пороча все претензии на духовность, - это тоже оказывает большое влияние на школу и школьное обучение. Кроме того, в рассматриваемых педагогических технологиях важное значение имеют педагогические отношения - сочувствие и внимание учителя, оценка педагогом внутреннего мира учащихся - их настроений, чувств, мыслей. При такой восприимчивости, отзывчивости педагога и совершается то невидимое и неслышимое таинство проникновения во внутренний мир, тревоги и заботы маленького человека, в результате которого рождается единство, созвучие душевных переживаний. Инструментальная же педагогика начинается с форм, методов и приемов и ими заканчивается, мало заботясь о душевных реакциях школьника.

Отсутствие в школе реального воспитания свободы совести может привести к таким последствиям:

1. отсутствие присмотра, наблюдения со стороны родителей, персонала образовательного учреждения за поступками, поведением, досугом подростков. Данная черта отмечается в четырех из пяти случаев преступлений, совершённых несовершеннолетними;

2. отсутствие надзора за подростками-потерпевшими, что приводит к различным ситуациям преступного характера;

3. низкий уровень качества работы образовательных учреждений (формализм, нечестность, непрофессионализм, отказ от индивидуального подхода и т.д.);

4. разложение системы трудоустройства подростков;

5. отсутствие необходимой сети клубных учреждений для подростков;

6. увеличение числа школьников и подростков с отставанием в интеллектуальном и волевом развитии [14, с.23].

Таким образом, невмешательство во внутренний сложный мир школьника утвердило и в воззрениях педагогов устойчивый стереотип, что так и надо, а суета и есть конкретная «воспитательная работа», в противоположность эфемерной духовности. И педагоги с гордостью проходят мимо этого «празднословия», потому как некогда заниматься пустяками, воздушными замками, они обуюны давать осязаемое, зримое, полезное - отлаженные знания, умения и навыки, часто механические, и организовывать дела, которые всем видны и по которым можно легко отчитаться.

Рецензент: Ходжамбердиев Дж.Т. – к.п.н., доцент ХГУ имени академика Б.Гафурова

ЛИТЕРАТУРА

1. Аплетаяев, М.Н. Система воспитания личности в процессе обучения: Монография / М.Н. Аплетаяев. -Омск: Изд-во ОмГПУ, 1998. -256 с.
2. Афзалов, Х. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик = [История педагогики таджикского народа] / Х. Афзалов, Б. Раъимов. -Душанбе, 1994. -192 с.
3. Бабанский, Ю.К. Педагогика: Курс лекций / Ю.К. Бабанский. - М.: Просвещение, 1988. -112 с.
4. Давлатшоев, И. Духовное воспитание школы на современном этапе: Монография / И. Давлатшоев. -Душанбе: Мавлави, 2006. -252 с.
5. Коджаспирова, Г.М. Педагогика: Учебник для студентов образительных учреждений среднего профессионального образования / Г.М. Коджаспирова. – М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2004. – 352 с.
6. Кузнецова, Л.Н. Воспитание девочки / Л.Н. Кузнецова // Педагогика. –1998. -№6. –С.44-49.
7. Лутфуллоев, М. Тоҷикистони соҳибистиқлол ва масъалаҳои тарбия = [Независимый Таджикистан и вопросы образования] / М. Лутфуллоев. - Душанбе, 2005. -124 с.
8. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2015 года, утвержденная Постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 28 июня 2007 года, №704.
9. Стратегия Республики Таджикистан в области науки и технологий на 2007-2015гг. Утверждена Постановлением Правительства РТ от 1 августа 2006 г., № 362. –Душанбе, 2006. -С.2-4.
10. Сулаймони, С. Педагогика ислама / С. Сулаймони. Под. ред. Дж Шарипова. –Душанбе: Ирфон, 2008. - 249 с.
11. Харламов И.Ф. Педагогика: Курс лекций. - М.: Просвещение, 1990.
12. Яхъёев, М. Педагогические основы формирования позитивного поведения и профилактики правоотклонений у подростков: автореф. дис. д.-ра пед. наук / М. Яхъёев. – Душанбе, 2007. -51 с.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ТАРБИЯИ ОЗОДИ ВИЧДОНИ ХОНАНДАГОН ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ УМУМИИ МИЁНА

Муаллиф дар мақола баъзе масъалаҳои тарбияи озодии вичдони хонандагонро дар муассисаи таълимии таҳсилоти миёнаи умумӣ муҳокима кардааст. Дар ин ҷо ҳам ба принципҳои миллӣ ва ҳам ба принципҳои умумибашарӣ таъия кардан лозим аст. Аввалин асоси бунёди табиати Тоҷикистон ва таъсири он ба психологияи кӯдакон аст. Ноҳияҳои ҷанубии мо барои бо суръати тез тараққи кардани насли наврас мусоид аст. Аз ин рӯ, муҳлати таҳсил бояд ба 12 сол кам карда шавад. Вақте ки мо дар бораи даврҳои дувоҳсолаи таълим сухан меронем, бояд дар назар дошта бошем, ки қариб як сол ба кори хочагии кишлоқ сарф шудааст; дуюм, ҳаҷми маълумоте, ки бо тараққиёти илму техника васеъ мешуд, ба барномаи таълим мувофиқ набуд. Акнун мактабчагонро аз қорҳои хочагии кишлоқ озод карда, мо имконият дорем, ки ҳаҷми донишро ба меъёрҳои стандартӣ расонем. Аз ин рӯ, дар шароити ҳозира аз муҳлати 12-солаи таҳсил берун рафтани ба мақсад мувофиқ нест. Ғайр аз ин, дар шароити иқтисоди бозаргонӣ ва ислоҳоти нарх фикр кардан лозим аст, ки оилаҳои серфарзанд манфиатдоранд, ки фарзандонашон мактабро босавод хатм намуда, ба падару модарон аз ҷиҳати моддӣ ёрӣ расонанд. Азбаски сухан дар бораи тарбияи озодии вичдон ба хонандагони мактабҳои миёна меравад, мехоҳам ба як нуктаи дигар таваҷҷуҳ кунам. Имрӯзҳо аз саҳифаҳои баъзе рӯзномаву маҷаллаҳо чунин тақлифҳо ба миён меоянд: мактабҳо ба иҷора дода, ба ихтиёри кооперативҳо дода шаванд, литсейу техникумҳо кушода шаванд. Дар ин бобат як ҷизро гуфтан мумкин аст: ин ба анъанаҳои миллии амалияи педагогии мо муҳолиф аст. Ба ҷойи ин гуна мактабҳо мактабҳои мусиқӣ, рассомӣ, қандакорӣ, ҷуб, ҳайкалтарошӣ, ҳунармандӣ ва ғайра ташкил кардан ба мақсад мувофиқ аст.

Калидвожаҳо: масъалаҳои тарбияи озодии вичдони хонандагон, муассисаҳои таҳсилоти миёна, анъанаҳои миллии амалияи педагогии мо, ҳаҷми дониш.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ВОСПИТАНИЯ СВОБОДЫ СОВЕСТИ УЧАЩИХСЯ В СРЕДНЕМ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ УЧРЕЖДЕНИИ

В статье автором рассматриваются некоторые вопросы воспитания свободы совести учащихся в среднем общеобразовательном учреждении. Здесь мы обязаны опираться и на национальные основы, и на общечеловеческие. Первой фундаментальной основой является природа Таджикистана и её влияние на психологию детей. Наш южный край благоприятствует быстрому развитию подрастающего поколения. Поэтому срок обучения необходимо подвести к 12-годам. Когда мы вели или ведём речь об двенадцатилетнем сроке обучения, то имели в виду, что примерно год уходил на сельхоз работы; во-вторых, объём информации, который

благодаря развитию науки и техники расширился, не вмещался в учебную программу. Теперь, освободив школьников от сельхоз работ, имеем возможность привести объем знаний к стандартным нормам. Поэтому в создающихся условиях выходить за рамки 12-летнего срока обучения нецелесообразно. Кроме того, в условиях рыночной экономики, реформы цен важно подумать о многодетных семьях, заинтересованных в том, чтобы дети заканчивали школу грамотными и помогали родителям материально. Так как речь идет о воспитании свободы совести школьников средних общеобразовательных школ, хотелось бы обратить внимание еще на один момент. Сегодня со страниц некоторых газет и журналов звучат предложения: сдавать школы в аренду или в распоряжение кооперативов, открывать лицеи, колледжи. В этом отношении можно сказать одно: это противоречит национальным традициям нашей педагогической практики. Вместо такого типа школ целесообразнее иметь школы музыки, рисования, резьбы по дереву, валяния, рукоделия и т.д.

Ключевые слова: вопросы воспитания свободы совести учащихся, средние общеобразовательные учреждения, национальные традиции нашей педагогической практики, объем знаний.

SOME ISSUES OF EDUCATION OF FREEDOM OF CONSCIENCE OF STUDENTS IN SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

In the article, the author discusses some issues of educating students' freedom of conscience in a secondary educational institution. Here we must rely on both national and universal principles. The first fundamental basis is the nature of Tajikistan and its influence on the psychology of children. Our southern region is conducive to the rapid development of the younger generation. Therefore, the period of study must be reduced to 12 years. When we talked or are talking about a twelve-year training period, we meant that about a year was spent on agricultural work; secondly, the volume of information, which was expanding due to the development of science and technology, did not fit into the curriculum. Now, having freed schoolchildren from agricultural work, we have the opportunity to bring the amount of knowledge to standard norms. Therefore, in the current conditions, it is not advisable to go beyond the 12-year period of study. In addition, in a market economy and price reform, it is important to think about large families interested in ensuring that their children graduate from school literate and help their parents financially. Since we are talking about instilling freedom of conscience in secondary school students, I would like to draw attention to one more point. Today, from the pages of some newspapers and magazines, there are proposals: to rent out schools and put them at the disposal of cooperatives, to open lyceums and colleges. In this regard, one thing can be said: this contradicts the national traditions of our pedagogical practice. Instead of this type of schools, it is more expedient to have schools of music, drawing, wood carving, sculpting, handicrafts, etc.

Key words: issues of education of freedom of conscience of students, secondary educational institutions, national traditions of our pedagogical practice, volume of knowledge.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Собиров Равшанҷон Рахимҷонович* - Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуров, номзади илмҳои педагогӣ, омӯзгори калони кафедраи умумидонишгоҳии тарбияи ҷисмонӣ. **Суроға:** 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хучанд, хиёбони Мавлонбеков, 1. E-mail: ravshan.sobirov.75@mail.ru Телефон: **92 787-87-87**.

Сведения об авторе: *Собиров Равшанҷон Рахимҷонович* - Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова, кандидат педагогических наук, старший преподаватель общеуниверситетской кафедры физического воспитания. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, проспект Мавлонбекова, 1. E-mail: ravshan.sobirov.75@mail.ru Телефон: **92 787-87-87**.

Information about the author: *Sobirov Ravshanjon Rakhimdzhonovich* - Khujand State University named after academician B. Gafurov, candidate of pedagogical sciences, senior teacher of the university department of physical education. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekov Avenue, 1. E-mail: ravshan.sobirov.75@mail.ru Phone: **92 787-87-87**.

ОЦЕНКА ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ОСНОВ МАТЕМАТИЧЕСКОГО И КОМПЬЮТЕРНОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ УЧЕБНЫХ ПРОБЛЕМ «РЕШЕНИЕ ЗАДАЧ» (ПО ГЕОМЕТРИИ) В УЧРЕЖДЕНИЯХ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ*Шарофиддин Юсуфи***Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава**

Одной из целей курса "Решение задач" (геометрия) для студентов педагогических и технических вузов является ознакомление с литературой и интернет-источниками, в которых имеются самые большие успешные методические разработки опытных методистов и преподавателей. Решение этой проблемы может быть осуществляться с помощью специально отобранных математических и компьютерных моделей, в которых изучение дисциплины "Решение задач" (по геометрии) направлено на формирование универсальных и профессиональных компетенций студентов, занимающихся в этой области. Эта дисциплина связана с университетским курсом "Решение задач" (по геометрии) и курсом "Методы преподавания математики", в частности, аналитической геометрии, и курсом "Методы преподавания математики".

В программах обучения по таким предметам не предлагаются лекции, проводятся практические занятия в разные семестры. Поэтому, учитывая низкий уровень геометрического образования в школе для значительной части учащихся и при отсутствии лекционного курса, первое занятие проводится в форме вводной лекции. Затем подробно рассматриваются требования к роли анализа условия задачи и чертежа при ее построении, различные подходы к более точной классификации геометрических задач, методы изучения математических и компьютерных моделей задач разных типов, некоторые из которых были рассмотрены в ходе изучения базового курса геометрии.

До середины двадцатого века изучение математических моделей для решения практических задач (и это приемлемо) должно было ограничиваться классическими примерами, известными как простое аналитическое предложение одностороннего решения. Современный уровень технологического развития требует более точного и всестороннего анализа искусственных систем. Широкое использование информационных технологий и компьютеризация делают это возможным, но процедура получения высококачественных и надежных результатов не так ясна и проста, как точное аналитическое решение. Это требует объединения усилий исследователей и математиков в направлении новой науки - математического и вычислительного моделирования, которое включает в себя, с одной стороны, грамотность в описании изучаемого явления и постановке исследовательской задачи, а с другой стороны, серьезность математических и алгоритмических методов, а также адекватность моделирования. Возникла необходимость расширить круг инженеров и ученых с солидным математическим и компьютерным образованием и высоким уровнем математической и компьютерной культуры. Сегодня все высшие учебные заведения в той или иной форме ввели учебную дисциплину "Основы математического и компьютерного моделирования" [1-3,7,10,12,14,15, 17].

Очевидно [3,5,7,10,12, 17], модель и модельное конструирование - это универсальные понятия. Модель и построение модели объединяют профессионалов из разных областей, которые работают над решением междисциплинарных проблем. Математическое и компьютерное моделирование в процессе обучения "Решение задач" (в геометрии) - это понимание процессов построения, изучения и совершенствования геометрических форм и их использования в решении геометрических задач, использование геометрических форм и решение междисциплинарных проблем.

Математическое и вычислительное моделирование как метод исследования является мощным когнитивным инструментом для решения педагогических задач психологического развития учащихся. Примером систем студенческого моделирования, которые адекватно

отражают широкий спектр процессов и явлений при реальном строительстве зданий, являются, например, модели, определяющие площадь прямоугольников.

Математическое и компьютерное моделирование, как инструмент познания, для его применения требует креативности и определенного искусства [6,11,13,17]. С другой стороны, математическое и компьютерное моделирование, как наука, основано на научных знаниях в этой области, которые используют этот инструмент обучения. В частности, построение математической модели стадиона требует знания законов построения геометрических фигур параллельной прямой в разных условиях использования и в разных режимах строительства. Только глубокие профессиональные знания исследователя в сочетании с творческим подходом к решаемой задаче могут стать основой для успешного применения модельного метода. Сам процесс моделирования включает в себя метод изучения объектов, при котором модель очень точна (уместна) с точки зрения цели исследования и полностью заменяет изучаемый объект в процессе познавательной деятельности.

Математическое и компьютерное моделирование относится к общепринятым методам познания. Использование математических и вычислительных моделей на экспериментальном и теоретическом уровнях исследования в первую очередь приводит к условному распределению материальных (физических), теоретических (абстрактных) и идеальных исследовательских моделей.

Математическое моделирование – это символическое моделирование, при котором описание предмета производится математическим языком, а исследование модели осуществляется с помощью определенных математических методов.

Сегодня математические и компьютерные модели моделирования являются одними из наиболее доступных и широко используемых инструментов и знаний в области науки [5,6,11,13].

Преимущества математического и компьютерного моделирования перед другими категориями построения моделей: экономическая эффективность, экономия реальных системных ресурсов; способность моделировать объекты и системы, которые не используются в природе; способность применять режимы, которые опасные или повторяющиеся в реальности; возможность изменения графика; универсальность оборудования и программного обеспечения, наличие практичной программы для широкого круга задач; способность прогнозировать и выявлять общие закономерности; относительно простые возможности многомерного анализа.

В частности, с помощью математического моделирования в учебном процессе "Решение задач" можно показать вычисление различных геометрических фигур, предсказание различных линий, расчет и проектирование различных полей и устройств всех типов задач, моделирование процессов в практических задачах, использование математических и компьютерных моделей в вычислительных экспериментах и т.д.

Аналогичный дизайн математического моделирования в учебном процессе «Решения задач» требует, например, изучения модели задач: определение диагонали прямоугольника или требование сделать квадрат из этого прямоугольника. Диагональ прямоугольника, которую нужно нарисовать, будет равна средней длине основания и высоте треугольника с использованием золотого сечения.

Очевидно [9], и, согласно Иоганнесу Кеплеру, геометрия унаследовала два значения: теорему Пифагора и золотое значение. Их размер можно сравнить с драгоценными камнями и золотыми украшениями.

Золотые коэффициенты возникают при построении стандартных многочленов и используются в теории стандартных многочленов. К сожалению, эта странная ссылка упускается из виду в учебнике геометрии.

Из литературы известно [9], что золотая часть впервые появилась в труде Евклида «Начала» (III век до н.э.), но это было очевидно и раньше. В частности, о нем знал Пифагор, который искал что-то волшебное и необычное в числах и пропорциях. Позже было обнаружено, что такое соотношение существует в природе и обладает определенными эстетическими

преимуществами. Поэтому оно находит сознательное применение в архитектуре и искусстве, композиторы и поэты уважают ценность золота.

$$\frac{a}{x} = \frac{x}{b}$$

Если верна пропорция $\frac{a}{x} = \frac{x}{b}$, то число x существует как пропорциональное среднее (или среднее геометрическое значение) между двумя другими числами a и b . Причем всегда

$$x^2 = a \cdot b. \text{ В частном случае, } \frac{12}{18} = \frac{18}{27} \text{ или } x^2 = 324 \text{ (} 18^2 = 12 \cdot 27 = 324 \text{)}.$$

В простой геометрической проблеме золотое сечение -это пропорция, которую можно в

$$\frac{AC}{AB} = \frac{CB}{AC}$$

отрезке применить. Точка С является золотым коэффициентом отрезка АВ, если $\frac{AC}{AB} = \frac{CB}{AC}$ или $AC^2 = AB \cdot BC$. Из его определения следует, что длина большей части пропорциональна произведению всей и малой части. Другими словами, большинство относится к целому и редко к большей части. Пусть сегменты примерно равны x и $a - x$, что длина всего сегмента одинакова (см. рисунок 1).

Рис.1. Золотой коэффициент отрезка АВ.

Рассмотрим модельное изучение отрезка. Считая, что $AB = a$, $AC = x$, $BC = a - x$, имеем следующие квадратное уравнение: $x^2 = a \cdot (a - x)$ или $x^2 + ax - a^2 = 0$.

Решениям этого уравнения являются

$$x_1 = \frac{2}{\sqrt{5} + 1} a = 0.618033989 a,$$

$$x_2 = -\frac{2}{\sqrt{5} - 1} a = -1.61803399 a.$$

Тогда

$$a - x_1 = \frac{\sqrt{5} - 1}{\sqrt{5} + 1} a = 0.381966011 a,$$

$$a - x_2 = \frac{\sqrt{5} + 1}{\sqrt{5} - 1} a = 2.61803399 a.$$

Следовательно, $BC = 0.381966011 a$ ($BC = 2.61803399 a$). $AB = a$, $AC = 0.618033989 a$ ($AC = -1.61803399 a$).

Точка С является золотым сечением отрезка АВ, её можно использовать в создании математической модели многих геометрических проблем. В частности, мы построим математическую модель, используя циркуль и линейку, точку С, которая распределяет отрезок АВ, как показано на рисунке (рис. 2).

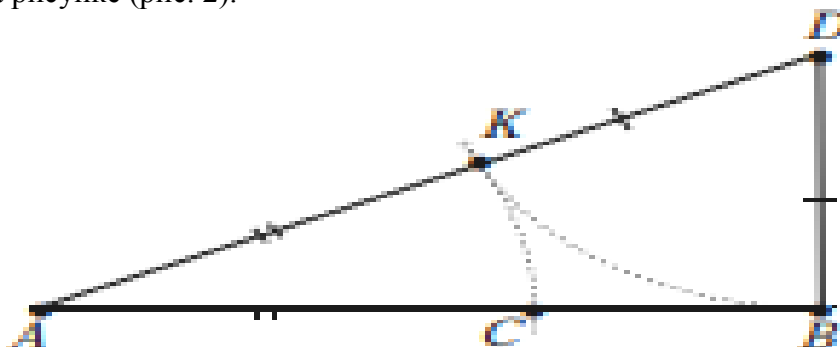

Рисунок 2. Геометрии золотое сечение.

$$BD = \frac{AB}{2}$$

Нарисуйте перпендикуляр BD к отрезку из точки B (см. рисунок. 2) так, что Объединения A и D , отложим $DK = DB$ и $AC = AK$, C является искомой точкой.

Действительно, если $AB = a$, $BD = \frac{a}{2}$ по теореме Пифагора (рисунок 2)

$$AD = \frac{2}{\sqrt{5}-1}a, \quad AK = \frac{2}{\sqrt{5}-1}a - a = \frac{3-\sqrt{5}}{\sqrt{5}-1}a = 0.61803399 \quad a = AC$$

Другим примером построения математической модели является задача связи с числами Фибоначчи [16, 4]. Числа Фибоначчи названы в честь итальянского математика 13-го века Леонардо Фибоначчи, который ввел их для обозначения числа поколений животных (исключая смерть). Считается, что у некоторых видов каждая пара животных производит на свет одну и ту же пару животных (самку и самца) каждый год (месяц), что происходит через два года (28 или 29 дней или месяцев) после рождения. Если у вас есть несколько новорожденных животных, как вы можете показать, сколько пар животных останется через несколько лет (дней)? Включите в эту модель обзор смерти. Исходя из условий, в которых они живут, необходимо учитывать, что продолжительность жизни животного составляет:

- а) один год (12 месяцев):
- б) m год (день), в котором m - натуральное число.

Для чисел Фибоначчи u_0, u_1, \dots (см. стр. 64 в работе [16]) справедлива формула Бене

$$u_n = \frac{\sqrt{5}-1}{2} * \left(\frac{2}{\sqrt{5}-1} \right)^n - \frac{\sqrt{5}+1}{2} * \left(\frac{2}{\sqrt{5}+1} \right)^n, n = 0, 1, 2, \dots$$

Так как $\left| \frac{2}{\sqrt{5}-1} \right| > 1$, затем для самых больших n выполняется приближительное равенство

$$u_n \approx \frac{\sqrt{5}-1}{2} * \left(\frac{2}{\sqrt{5}-1} \right)^n$$

Если провести численный расчет u_0, u_1, \dots, u_n по формулам $u_0 = 1, u_1 = 1, u_k = u_{k-1} + u_{k-2}$ ($k = 2, 3, \dots, n, \dots$) и сравнить результаты, получаются одинаковые значения.

Давайте рассмотрим иррациональное число $\frac{2}{\sqrt{5}+1} = 0.618033989$ и сформулируем

$$\frac{1}{\tau} \approx 1,61803399 \quad \frac{1}{\tau} - \tau = 1$$

его по буквам τ . Позвольте τ . Обратите внимание, на то что τ . Это

$$\frac{1}{t} - t = 1$$

единственное положительное число, обладающее этим свойством: t , то есть положительное число представляет математическую модель в виде положительного корня квадратного уравнения

$$t^2 + t - 1 = 0$$

Напомним, что эта последовательность известна [16]:

$$u_1 = 1, \quad u_2 = 1, \quad u_n = u_{n-1} + u_{n-2}, \quad n = 3, 4, \dots$$

Основные члены: 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34, 55, 89, 144, 233, 377, 610.

$$\frac{u_{n-2}}{u_{n-1}}$$

Возьмём три последовательных члена u_{n-2} , u_{n-1} и u_n . Если числа u_{n-1} и u_n являются соответствующими частями числа τ , тогда одна из этих дробей больше, а другая

меньше. Действительно, если $u_n = 610$, $u_{n-1} = 377$, $u_{n-2} = 233$, то $\frac{233}{377} = 0,618037135$, $\frac{377}{610} = 0,618032787$, и $\frac{377}{610} < \tau < \frac{233}{377}$. Поэтому они являются подходящими дробями числа $\tau = 0.618033989$.

Очевидно, что наиболее распространенное определение золотого сечения состоит в том, что меньшая часть связана с большей частью, как большая часть связана с целым. Во всех областях природы, науки и искусства есть единственное правило, допускающее некоторых выдающихся искателей.

Наиболее распространенное определение золотого сечения гласит, что меньшая часть так относится к большей, как большая часть относится ко всему целому. Уникальное правило встречается во всех областях природы, науки и искусства. В связи с этим рассмотрим следующую математическую модельную проблему, которая связана с проблемой оптимальной скорости и золотым сечением [8]: Квадрат - это прямоугольник, имеющий стороны a и b и $b < a$. Человек может быстро пересечь край поля со скоростью u или быстро пройти по полю со скоростью $v < u$. Каким путем, должен перейти от вершины к противоположной вершине за

$$\varepsilon = \frac{v}{u}, \quad \mu = \frac{b}{a}$$

минимальное время? Выберите вариант без указания размера, например: в каких ограниченных ситуациях пешеходом легче выбирать маршрут? Какая ситуация является самой сложной?

Сначала обсудим некоторые предельные случаи. Если скорость и траектория движения в

$$s = \frac{u}{v} = 1$$

этой области совпадают, то это $v = u$ и $\frac{u}{v} = 1$, тогда известно, что при перемещении на кратчайшее расстояние между точками достигается минимальное время, то есть хорошее, вдоль его диагонали. Если $v = 0$, нам просто нужно следовать траектории. Можно предположить, что оптимальный маршрут в промежуточном состоянии будет проходить сначала через поворотный участок дороги, а затем через границу (рис. 3). Получается, что по параметрам, указанным в условии, эти три варианта подходят в разных направлениях. Рассмотрим эту проблему более подробно.

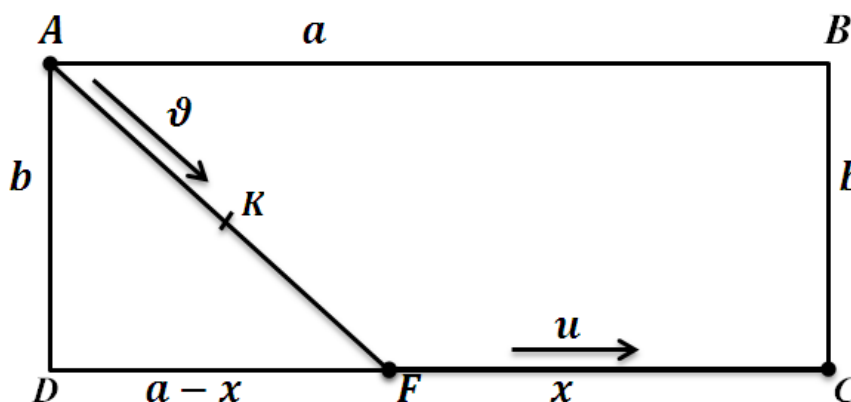

Рис. 3.

Поля:

Прямоугольник со сторонами a и b , причем $b < a$.

Сначала человеку, чтобы пересечь квадрат, нужно уменьшить его расстояние x от угла квадрата (рис. 3). В этом случае придется пересечь территорию с расходом некоторого времени

$t = \frac{\sqrt{x^2 + b^2}}{v}$. По пути, будете преодолевать расстояние $(a-x)$ в течение некоторого времени

$t = \frac{a-x}{u}$. Итак, общее время в пути

$$t = \frac{\sqrt{x^2 + b^2}}{v} + \frac{a-x}{u} .$$

Для удобства введите безразмерное время $\tau = \frac{vt}{a}$ и безразмерные координаты $\frac{x}{a}$. Итак

$$\tau = \varepsilon(1-x) + \sqrt{x^2 + \mu^2} .$$

Эта зависимость имеет две асимптотические характеристики: при $x = 1$

$$\tau_1 = \sqrt{1 + \mu^2} ,$$

а при $x = 0$

$$\tau_0 = \varepsilon + \mu .$$

Это означает, что движение можно выполнять только по диагонали относительно прямоугольника.

Сначала рассмотрим движение по дорогам. Это "почти" решение проблем в пути, но прямоугольная линия близка к стороне b , и только тогда она уже в пути. Просто двигаясь по

дорогам, тратите время $\tau = \frac{a+b}{u}$ впустую или

$$\tau_3 = (1 + \mu) \cdot \varepsilon .$$

Давайте продолжим анализ, пешеход будет двигаться частично в поле, частично по дороге. Тогда имеем:

$$\tau = \varepsilon \cdot (1-x) + \sqrt{x^2 + \mu^2} .$$

Отрегулируйте значение x (начальная точка), чтобы найти минимальную функцию $\tau = \tau(x)$. Мы находим производную этой функции и приравниваем ее к нулю:

$$\frac{d\tau}{dx} = -\varepsilon + \frac{x}{\sqrt{x^2 + \mu^2}} = 0$$

Решая это уравнение, мы находим координату, соответствующую максимуму или минимуму функции:

$$x_M = \frac{\varepsilon \cdot \mu}{\sqrt{1 - \varepsilon^2}} .$$

Следовательно, время:

$$\tau_M = \varepsilon + \mu \cdot \sqrt{1 - \varepsilon^2} .$$

Это означает, что найденное значение всегда определяет минимальное значение функции. Тогда можно найти вторую производную, которая всегда положительна.

Дальнейший анализ должен учитывать, что функция $\tau = \tau(x)$ определяется промежутком в интервале $(0,1)$ и что локальный минимум не всегда соответствует минимальному значению функции в данном интервале.

Да $x_M > 1$, так и будет. Это означает, что минимальная локализация цифровой оси находится с правой стороны границы области действия функции. Но тогда его минимальное значение равно $\tau_1 = \tau(1)$. Физически это соответствует диагональному движению вышеупомянутого прямоугольника. Найдите соответствующую область на карте настроек

(μ, ε) . С некоторыми расчётами $x_M > 1$ и $x_M = \frac{\varepsilon \cdot \mu}{\sqrt{1 - \varepsilon^2}}$, имеем:

$$\varepsilon > \frac{1}{\sqrt{1 + \mu^2}}$$

Поэтому, когда это условие выполняется, полезно двигаться по диагонали. Предположим, что полученное неравенство справедливо в противоположном направлении. В этом случае достаточно преобразовать дороги в дороге, если $\tau_3 = (1 + \mu)\varepsilon$, а также в дороги и поля, если известно $\tau_M = \varepsilon + \mu \cdot \sqrt{1 - \varepsilon^2}$. Поэтому только ездить по дороге выгоднее, если

$$\tau_3 < \tau_M, \text{ или } (1 + \mu)\varepsilon < \varepsilon + \mu \sqrt{1 - \varepsilon^2}.$$

Из этого неравенства, после нескольких изменений, имеем:

$$\varepsilon < \frac{1}{\sqrt{2}}.$$

Следовательно, эта ситуация не может быть объяснена с помощью квадратичной структуры. Инвестиционный индекс отображается одновременно с движением, показанным на рисунке 4. Показано положение на рисунке

- * Полезно ходить только по площади № 1 (по диагонали).
- * Полезно иметь определенный угол поля, а затем переключиться на площади №2.
- * Полезно ездить только по площади № 3 .

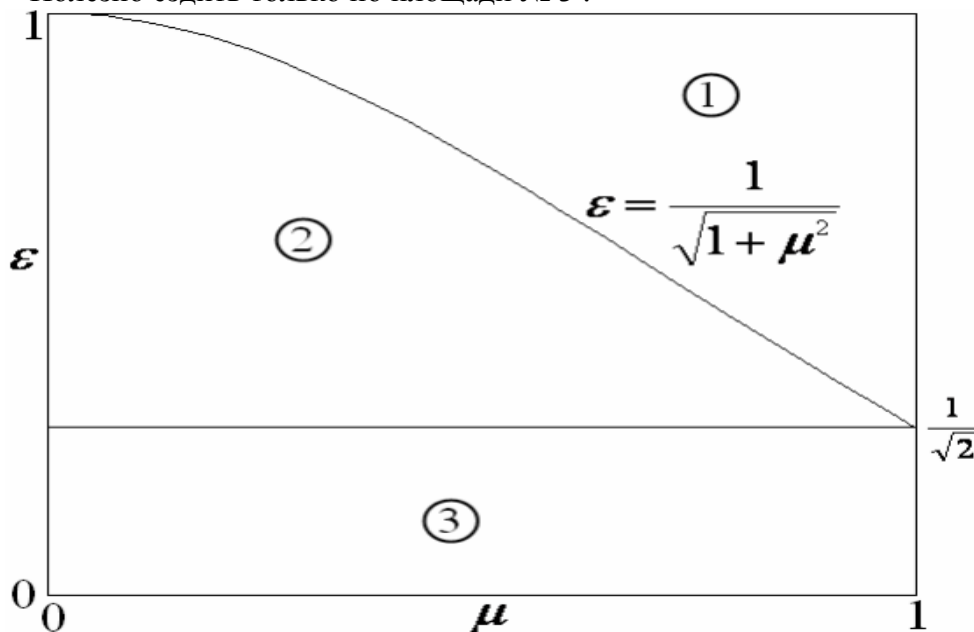

Рис.4. График поперечного сечения прямоугольника по движению.

Рисунок 4 показывает, что отличительной чертой плоскостности является «тройная»

точка, в которой $\mu = 1$ и $\varepsilon = \frac{1}{\sqrt{2}}$ все три свойства области объединяются. По этой причине,

если площадь близка к квадрату и имеет скорость $\frac{1}{\sqrt{2}}$, пешеходу будет сложнее определить оптимальный путь «на первый взгляд».

Удобно иметь в виду различные шкалы и их основные характеристики, чтобы вы могли находить и записывать сегменты, связанные с расположением геометрических фигур.

Рецензент: Саидзода И.М. – к.т.н., доцент ТНУ

ЛИТЕРАТУРА

1. Аюпов, В.В. Математическое моделирование технических систем: учебное пособие / В.В. Аюпов; М-во с.-х. РФ, федеральное гос. бюджетное образов. учреждение высшего образования «Пермская гос. с.-х. акад. им. акад. Д.Н. Прянишникова». – Пермь: ИПЦ «Прокрость», 2017. – 242 с.
2. Абатурова, В. С. Математическое моделирование школьникам 1. Линейные модели: Учебное пособие / В. С. Абатурова // Институт прикладной математики и информатики. —Владикавказ: Владикавказский научный центр РАН и РСО-А, 2007.—112 с.
3. Ахмадиев, Ф.Г. Математическое моделирование и методы оптимизации: Учебное пособие / Ф.Г. Ахмадиев, Р.М. Гильфанов. – Казань: Изд-во Казанск. гос. архитектур.-строит. ун-та, 2017. – 178 с.
4. Абрамов, С.А. Задача по программированию / С.А. Абрамов, Г.Г. Гнездилова, Е.Н. Капустина, М.И. Селюн. – М.: Наука. -1988. 224 с.
5. Бабкин, А.А. Фрактальная геометрия как средство ознакомления с новыми понятиями современной математики /А.А. Бабкин. -Вологда: Материалы Всероссийской научно- практической конференции «Задачи в обучении математике: теория, опыт, инновации», посвященной 115-летию чл. -корр. АПН СССР П.А. Ларичева. -2007. – С.14-17.
6. Буренкова, Н. В. Моделирование как способ формирования обобщённого умения решать задачи: Автореферат дис. на соискание ученой степени к.п.н. (13.00.01 –Общая педагогика, история педагогики и образования) /Н.В. Буренкова. –М.: МГУ им. М.В. Ломоносова. -24 с.
7. Васильев, К. К. Математическое моделирование систем связи: учебное пособие / К. К. Васильев, М. Н. Служивый. – Ульяновск: УлГТУ, 2008. – 170 с.
8. Восидов, Ш.Ю. Моделсозии математики масъалаҳои таълимӣ асоси ҷаъолияти таълиқоти донишҷӯён / Ш.Ю. Восидов, М. Нугмонов, Х.Ш. Љӯраев // Вестник Таджикского национального университета. -2019. -№8. –С.258-263.
9. Зеленьяк О. П. Решение задач по планиметрии. Технология алгоритмического подхода на основе задач-теорем. Моделирование в среде TurboPascal / О. П. Зеленьяк. -Киев, Москва: ДиаСофтЮП, ДМК Пресс, 2008. — 336 с
10. Кубланов, М.С. Математическое моделирование. Методология и методы разработки математических моделей механических систем и процессов. Часть I. Моделирование систем и процессов. Издание третье, переработанное и дополненное: Учебное пособие / М.С. Кубланов. – М.: МГТУ ГА, 2004. – 108 с.
11. Кобрунов, А.И. Математические методы моделирования в прикладной геофизике (избранные главы). В 2-х ч. Ч. 1. Функционально-аналитические основы: учеб. пособие / А. И. Кобрунов. – Ухта: УГТУ, 2014. – 224 с.
12. Малыгин, Е.Н. Математические методы в технических расчётах: учебное пособие / Е.Н. Малыгин. – Тамбов: Изд-во ГОУ ВПО ТГТУ, 2010. – 80 с.
13. Псигин, Ю. В. Основы математического моделирования: программа курса и методические указания / Ю. В. Псигин, С. И. Рязанов; под общ.ред. Н. И. Веткасова. – Ульяновск: УлГТУ, 2007. – 40 с.
14. Солдатенко, Л.В. Введение в математическое моделирование строительно-технических задач: учебное пособие /Л.В. Солдатенко. -Орегбург: ГОУОГУ. -2009. -161 с.
15. Сладкова, Л.А. Моделирование при испытаниях: Учебное пособие. / Л.А. Сладкова. – М.: РУТ (МИИТ), 2017. – 89 с.
16. Ҷӯраев Х.Ш. Усулҳои ададӣ / Х.Ш. Ҷӯраев. –Душанбе: ЭР-граф. -2021. -204 с.
17. Ҷӯраев Х.Ш. Хусусиятҳои моделсозии математикӣ ва компютерӣ дар ҳалли масъалаҳои геометрӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии / Х.Ш. Ҷӯраев, Ш.Ю. Восидов, Ш. Юсуфӣ // Паёми пажӯҳишгоҳи рушди маориф. -2022. -№4 (40). -С.211-216.

ШАРҲИ НАЗАРЯВИИ АСОСҲОИ МОДЕЛСОЗИИ МАТЕМАТИКӢ ВА КОМПЮТЕРИИ «ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲО» АЗ ФАНИИ ГЕОМЕТРИЯ ДАР МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ КАСБИИ ОЛӢ

Тавсифи модели назарявии масъалаҳои таълимӣ ҳалли масъалаҳо аз фанни геометрия, баҳои таҳқиқ ва мукамалкунии фигураҳои геометрӣ ва истифодаи онҳо дар ҳалли масъалаҳои геометрӣ, татбиқи ин фигураҳои геометрӣ дар раванди банақшагири, идоракуни, беҳсозӣ, пешгӯйикуни, назораткуни, таҷрибаҳои ҳисобӣ ва ба ҳамин монанд дода шудааст. Таҳияи чунин назария ҳалли масъалаҳои асосии мураккабро дар назар дорад: таҳияи модели математикӣ ва компютерӣ барои омӯзиши масъалаҳои таълимӣ ҳалли масъалаҳо аз фанни геометрия дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. Ин таҳқиқот дар раванди таълим афзалиятҳои худро дорад, ба монанди ҳисоби фигураҳои гуногуни геометрӣ, пешгӯии ҳатогиҳои гуногун, лоиҳакашии соҳаҳои гуногун ва мушкилоти дастгоҳҳои дилхоҳ, таҷрибаҳои ҳисоббарорӣ ва ғайраҳо. Барои нишон додани натиҷаҳои бадастомада, ҳисоб кардани шаклҳои гуногуни геометрӣ, пешгӯии ҳатогиҳои гуногун, ҳисоб ва тарҳрезии майдонҳо ва дастгоҳҳои гуногун гузаронида шуд. Дар моделсозии математикӣ

дар ҳалли масъалаҳо аз фанни геометрия таносуби тиллоӣ истифода шудааст. Хангоми омӯзиши ҳалли масъалаҳо аз фанни геометрия бо ёрии моделсозӣ баъзе аз намуди мисолҳо дида баромада шудаанд, ки метавон дар ҳалли масъалаҳои марбут ба конфигурасияи (мачмуи) фигураҳои геометрии истифода бурд.

Калидвожаҳо: геометрия, ҳалли масъалаҳо, модел, хатҳои параллелӣ, диагональ, таносуб, буриши тиллоӣ, коэффициент, порча, адад, росткунҷа.

ОЦЕНКА ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ОСНОВ МАТЕМАТИЧЕСКОГО И КОМПЬЮТЕРНОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ УЧЕБНЫХ ПРОБЛЕМ «РЕШЕНИЕ ЗАДАЧ» (ПО ГЕОМЕТРИИ) В УЧРЕЖДЕНИЯХ ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Дано описание теоретической модели в учебной проблеме «Решение задач» (по геометрии), оценка изучения и совершенствования геометрических фигур и их использование в решении геометрических задач, применение этих геометрических фигур в процедурах разработки, управления, регулирования, оптимизации, прогнозирования, управления, вычислительном эксперименте и так далее. Разработка такой теории предполагает решение следующих основных задач, определяющих структуру статьи: разработка математических и компьютерных моделей изучения учебных задач «Решение задач» (по геометрии) в вузе. Это исследование имеет свои преимущества в учебном процессе, такие как расчет различных геометрических фигур, прогнозирование разносторонних линий, проектирование различных сфер и аппаратов любой запутанности, компьютерное тестирование и другие. Чтобы наглядно показать полученные результаты, были проведены расчеты различных геометрических форм, прогнозирование различных линий, расчет и проектирование различных полей и устройств. В таких структурах математическое моделирование в учебном задании "решение задач" (по геометрии) является золотым коэффициентом. При изучении задач "Решения задач" (в геометрии) с использованием моделирования рассматриваются некоторые примеры, применимые к решению задач, относящихся к конфигурациям геометрических фигур.

Ключевые слова: геометрия, решение задач, модель, параллельные линии, диагональ, пропорция, золотое сечение, коэффициент, отрезок, число, прямоугольник.

EVALUATION OF THE THEORETICAL BASIS OF MATHEMATICAL AND COMPUTER MODELING OF EDUCATIONAL PROBLEMS OF "PROBLEM SOLVING" (IN GEOMETRY) IN AN INSTITUTION OF HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION

The description of the theoretical model of the educational problems of "Problem solving" (in geometry), evaluation of the study and improvement of geometric shapes and their use in solving geometric problems, the application of these geometric shapes in the processes of planning, management, optimization, forecasting, control, computational experiment and so on is given. The development of such a theory presupposes the solution of the following main problems, which determine the structure of the article: the development of mathematical and computer models for studying educational problems of "Problem solving" (in geometry) in an institution of higher professional education. This research has its advantages in the educational process, such as calculating various geometric shapes, predicting various lines, designing various areas and devices of any complexity, computational experiments and others. For a clear presentation of the results obtained, the calculation of various geometric shapes, the prediction of various lines, the calculation and design of different areas and devices were carried out. This kind of construction of mathematical modeling in the educational program "Problem solving" (geometry) used golden section. When studying the problems of "Problem solving" (in geometry) with the help of modeling, some examples are considered that are applicable to solving problems related to configurations of geometric shapes.

Keywords: geometry, problem solving, model, parallel line, diagonal, proportion, golden ratio, coefficient, segment, number, rectangle.

Маълумот оиди муаллиф: *Шарофиддин Юсуфӣ* - Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, ассистент, кафедраи методикаи таълими математика. **Суроға:** 735140, шаҳри Бохтар, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Айнӣ, 67. Телефон: (+992) 919-12-74-13. E-mail: sharofiddinnnn@mail.ru

Сведения об авторе: *Шарофиддин Юсуфи* - Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, ассистент, кафедра методики преподавания математики. Адрес: 735140, город Бохтар, Республика Таджикистан, проспект Айнӣ, 67. Телефон: (+992) 919-12-74-13. E-mail: sharofiddinnnn@mail.ru

Information about the author: *Sharofiddin Yusufi* - Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav, assistant, department of methods of teaching mathematics. **Address:** 735140, Bokhtar, Republic of Tajikistan, prospect. Aini, 67. Phone: (+992) 919-12-74-13. E-mail: sharofiddinnnn@mail.ru

**РАҲЁФТҲОИ МУОСИР ОИД БА МАСЪАЛАИ МАЪРИФАТИ ПСИХОЛОГӢ -
ПЕДАГОГИИ ВОЛИДАӢН БО НАЗАРДОШТИ АНЪАНАҲОИ МИЛЛИИ ТАРБИЯИ
ОИЛАВИИ ТОЧИКОН**

Юнусова Н.М., Қамчибекова Г.Э.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Нақши ҷомеа барои маърифати педагогии падару модарон, ки омили самарабахши тарбияи кӯдак дар оила ба ҳисоб меравад, бо усулҳои ҷадиди ҳамкориҳои мактаб ва оила ба роҳ монда шуда, натиҷаи фаъолияти илмию амалии донишмандони соҳа дар солҳои охир арзёбӣ мегардад. Омӯзиши масъалаи оила ва нақши он барои инкишофи ҷомеа, баробари тақомул додани донишҳои зеҳнӣ (кунҷқобӣ) амалӣ мегардад. Таҳлил, таҳқиқ ва омӯзиши илмии оила барои коркарди сиёсати иҷтимоии давлат низ нақши муҳим мебозад. Масоили омӯзиш ва илмии оила ба нимаи аввали асри XIX, аниқтараш аз замоне, ки китоби таърихшиноси шведсарӣ- Иоган Якоб Бахофен таҳти унвони «Ҳуқуқи модарӣ» аз ҷоп баромад, рост меояд. Иоган дар омӯзиши ин масъала аз адабиёти кӯҳан ҳамчун сарчашмаи таърихӣ истифода намуда, оиларо мавриди омӯзиш қарор дод. Ӯ яке аз аввалинҳо шуда дарк кард, ки асотирҳои қадима тағйироти таърихии оила ва ҳолати иҷтимоӣ муносибатҳои байни зану мардро инъикос менамоянд [12; 4].

Дар идомаи кори Иоган Якоб Бахофен ҳуқуқшинос ва таърихшиноси англис Джон Фергюнсон Мак-Леннан дар асари «Никоҳи ибтидоӣ» (1865) дар асоси омӯзмши омилҳои этнографӣ ва никоҳи барвақтаи юнониҳову олмониҳо, андешаи Баховенро дар бораи аввалин будани ҳуқуқи модаршоҳӣ тасдиқ намуд. Пас аз ин олими антрополог ва таърихшиноси англис Люис Морган дар асари «Ҷомеаи ибтидоӣ» (1877) оиларо мавриди омӯзиш қарор дод. Морганро асосгузори илм дар бораи оила меноманд. Л. Морган сохтори иҷтимоӣ ва ҳаёти оилавии ҳиндуҳои амрикоиро омӯхта, соҳаи махсуси донишҳои иҷтимоиро дар бораи оила ба вучуд овард. Дар кори ӯ мавқеи асосиро консепсияи монеизм ишғол менамояд, ки муқобили назарияи наҷодпарастӣ баромад менамояд. Дар асари Морган «Ҷомеаи ибтидоӣ» назарияи илмии ташаккули оила мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Дидгоҳи Морган рӯзмара будани назарияи пайдоиши Худовандии оиларо собит намуда, антропологияи теологияи ҳукмрони он замонро куллан инкишоф намуд. Морган нахустин маротиба оиларо ҳамчун категорияи таърихӣ номида эволютсияи онро аз нигоҳи гурӯҳи то яканикоҳӣ мавриди таҳлил қарор дод. Методи, ки ин донишманд хангоми омӯзиши оила мавриди истифода қарор додааст, методи таърихӣ мебошад [91; 56].

Таҳқиқоти олимони соҳа аз он шаҳодат медиҳад, ки дарки ҳамаҷонибаи оила ва идора кардани он раванди мураккаб буда, собит мекунад, ки то оиларо ҳамчун категорияи таърихӣ наомӯзем, ба моҳияти он сарфаҳм намеравем, ҳамзамон наметавонем оилаи пайдору устувор ташкил намоем. Барои ноил шудан ба ҳадафҳои худ дар ин самт бояд ҷаҳонбинӣ ҷавонон тақвият дода шавад ва оила бо назардошти арзишҳои миллии ва арзишҳои замони муосир ташкил карда шавад.

Оила дар илм ҳамчун институти ҷамъиятӣ муаррифӣ гардида, роҳи дурударозро аз сар гузаронида, аз шакли қабилавӣ то шакли ташаккулёфтаи муосир расидааст. Вижагии асосии оила аз он иборат буд, ки инсон ба танҳои наметавонист зиндагӣ кунад. Раванди ташаккули оила аз оилаҳои бузург ба оилаҳои хурдро фаро гирифта, дар замони мусоир боз ҳам миқдори аъзоёни оилаҳо камтар мешаванд. Ҳатто оилаҳои бидуни фарзанд пайдо шуда истодаанд, ки падидаи он қадар хуб нест. Аз қадимулайём оила вазифаҳои махсуси худро дошт. Оила рӯкни муҳими ҷомеа ба ҳисоб рафта, зиндагии инсон дар хонавода зиндагӣ намудан ниҳоят зарур буд. Дар гузашта ва имрӯз низ инсон бидуни оиларо бадбахт меҳисобанд. Аз ин рӯ соҳиби оилаву фарзанд будан ниҳоят муҳим аст.

Маърифат ва фарҳангу ахлоқи ҳар оила пеш аз ҳама аз одоби дониш ва маданияти мардуми он оилаҳои сарчашма мегирад. Олимон ба андешаанд, ки ҳанӯз дар тамаддуни ориёӣ оилаву оиладорӣ асоси ҷамъият ва муқаддасу боиси эҳтирому арзёбӣ будаанд. Тибқи нишондоди таърихшиносон ҳуҷҷатҳое, ки соли 1933 дар Кӯҳи Муғ, дар ноҳияи

Айнӣ ба даст омад, бори дигар аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар ҷомеи тоисломии мо низ никоҳу талоқ расман вучуд дошт. Инро ҳуччати ақди никоҳе, ки дар ин калба ёфт гардидааст, исбот мекунад [34; 249-260].

Дар ҷомеаи пас аз замони зуҳури ислом, ки то имрӯз амал мекунад, оиладорӣ шартӣ асосӣ ва бунёди ҷомеа ба ҳисоб меравад. Дорои талабот ва қонуну қоидаҳои хос мебошад, ки маҳаки асосии пайдории оила дар замони мусоир, махсусан дар ҷомеаи мо – тоҷикон ба ҳисоб меравад.

Оила мактаби аввалинест, ки инсон дар он тарбият мегирад, донишу малакаи рӯзгордориро аз худ мекунад, ҳамзистиро бо атрофиён меомӯзад, Таъсири оила ба инкишофи минбаъдаи шахсияти кӯдакон муҳим ба ҳисоб меравад.

Психолог Л. С. Выготский доир ба ин масъала чунин андеша дорад: “Сарчашмаи рушди психикии кӯдак на дар дохили кӯдак, балки дар муносибати ӯ бо калонсолон зоҳир мегардад, яъне, муҳити иҷтимоӣ ва калонсолоне, ки ӯро ихотакардаанд, шароити муҳиму асосии рушди психикии кӯдакро ташкил менамоянд. Кӯдак бе ҷамъият зиндагӣ ва рушд ёфта наметавонад” [29; 1].

Муносибати кӯдакон бештар ба калонсолон вобастагӣ дорад. Аз ин рӯ падару модарон пеш аз ҳама бояд муносибати худро нисбати тарбияи фарзандашон дуруст ба роҳ гузоранд. Муносибати нодуруст метавонад дар рафтор, гуфтори фарзандон монеа эҷод кунад. Падару модарон бояд хушгуфтор, хушрафтор ва барои фарзандашон як идеали воқеӣ бошанд. Таҳқиқ нишон медиҳад, ки ҳангоми баррасии ин масъала аз ду ҷанбаи асосиро бояд ба назар гирифт: якум - ин ё он хусусиятҳои шахсиро метавон ҳамчун натиҷаи азхуднамоии намоиши рафторҳои падару модарон дида баромад; натиҷаи таъсири байниҳамдигарии падару модаронро бо кӯдак ва усули тарбия онҳоро мушоҳида намуд.

Инро чунин метавон шарҳ дод, яъне, хусусиятҳои тарбия шароитро фароҳам меорад, ки боиси ташаккул ва инкишофи шахсияти падару модарон мегардад. Ҳангоми муайяннамоии нақшҳои падару модарон дар шаклгирии шахсияти кӯдак диққати махсус бештар ба тарзи тарбия дода мешавад. Маҳз дар оила одам марҳилаи аввалин ва муҳими инкишоф ва ташаккулёбии худро ҳамчун шахсият пайдо менамояд, намуна ва шаклҳои рафторро аз худ кунад. Ин масъаларо профессор Н. М. Юнусова чунин тавзеҳ мекунад: «Саодат ва комёбии падару модарон дар он аст, ки фарзандон бо онҳо ифтихор кунанд ва ҳамеша дар қору рӯзгор пайравашон бошанд, вале, барои ин эҳсоси баланди масъулияти тарбиятгарӣ ва падариву модарӣ муҳим аст. Барои он ки фарзандон аз падару модарашон дида идеали дигаре нахоҳанд, ҳамчунин бояд буд: савод, хирад, маърифат, одамият, росткорӣ, тоқат, вафодорӣ, тамкин, ҷасурӣ, боиродагӣ, меҳрубонӣ, хоксорӣ, китобдорӣ, ҳақиқатпарастӣ, боадолатӣ, мартабадорӣ, инсондӯстӣ, покизақорӣ ва ғ. дар роҳи зиндагии онон ҷиҳатҳои асосӣ ҳислатҳо, идеалҳо бояд бошанд» [153, 336].

А. С. Спиваковская се омили муносибатҳои падару модаронро пешниҳод менамояд: ҳисси таваҷҷӯҳ-ҳисси бадбинӣ; эҳтиром – безътиной; наздикшавӣ-канораҷӯӣ ва ғ. Ин ҳадди ниҳоии таснифи муносибати волидайнӯ фарзанд нест, метавон дар идомаи андешаҳои А. С. Спиваковская анвои меҳрубонии падару модарро боз ба ҳашт гурӯҳ тақсим кард: муҳаббати амалӣ (ҳисси таваҷҷӯҳ, эҳтиром, наздикшавӣ); муҳаббати канораҷӯёна (ҳисси таваҷҷӯҳ, эҳтиром, аммо байни кӯдак масофаи калон гузошта шудааст); ғамхорӣ амалкунанда (ҳисси таваҷҷӯҳ, наздикшавӣ, аммо набудани эҳтиром); безэтиромӣ, рақардашуда (ҳисси бадбинӣ, безэтиромӣ, масофаи байнишахсии калон); безэтиборӣ (ҳисси бадбинӣ, ноэтиромӣ, масофаи байнишахсии хурд); пайгиринамоӣ (ҳисси бадбинӣ, эҳтиромнамоӣ, наздикшавӣ); инкорнамоӣ (ҳисси бадбинӣ, эҳтиром ва масофаи калони байнишахсӣ); муҳаббати аз ҳад зиёд (дилбастагии зиёд нисбат ба фарзанд) [128; 88].

Раванди муносибати падару модарон бо фарзанд вобаста ба шароити иҷтимоӣ сурат гирифта, масъулияти бештарро аз ҷониби падару модар тақозо мекунад. Психолог М. Ё. Шарипова ақидаи худро нисбати ин масъала чунин ибраз намудааст: “Кӯдаконе, ки муҳаббати волидайнашонро ҳис мекунанд ва дар фазои солими оилавӣ тарбия мегиранд, дар ҳаёт бештар муваффақ мешаванд, худбаҳодихиашон мувофиқ ва шахсони комил ба

воя мерасанд. Ба фарзанд дар мисоли худ нишон додан даркор аст, ки кадом кор дуруст ва лоиқи таҳсин аст. Рафтори кӯдак, инъикоси рафтори падару модарон мебошад» [147; 87].

Ҳар як падару модар нисбати фарзандаш бояд муҳаббати самимӣ дошта бошанд. Маҳз муҳаббатро танҳо падару модарон ба фарзандон зоҳир карда метавонад, чунки онҳо дар ин раванд таҷрибаҳои зиёд доранд. Фарзанд ҳамеша муҳаббати падару модарашро интизор мешавад ва мехоҳад, ки падару модараш муҳаббаташонро нишон диҳанд. Муҳаббати падару модар фарзандро ҳасурӯ чолок, илҳами нав, боварӣ ба худ, мустақилона қору фаъолият намудан, боварӣ ба оянда доштанро бедор месозад. Дар раванди таълиму тарбия падару модар бо кӯдакон муоширати дуруст, эҳтироми якдигар, системаи арзишҳоро ба фарзандонаш меомӯзонанд.

Муоширати иҷтимоӣ ва усулҳои тарбия. Маҳз муошират фаъолияти иҷтимоии инсонро такмил медиҳад. Дар муоширати иҷтимоӣ инкишофи психикӣ ва худифоданамоии фард сурат мегирад. Муоширати самарабахшу муфид бо малакаю маҳорат ва маданияти муоширатнамоии ҳамсухбатон алоқаи ногустастанӣ дорад. Муошират бо одамон, ин илм ва санъат аст, ин ҷо ҳам истеъдоди табиӣ ва ҳам маълумот нақши муҳим мебозад. Аз ин нуқтаи назар, ҳар нафаре, ки дар ҳаёт ва фаъолият муваффақияту музаффарият ба даст овардан мехоҳад, бояд нозуқиҳои ин санъат ва ин илмро омӯзад.

Аз ҳамин хотир, падару модароне ҳастанд, ки нозуқиҳои ин санъатро хуб дарк намекунанд ва дар раванди таълим иштибоҳ намуда, муваффақ намегарданд. В. Н. Гарбузов иштибоҳҳои падару модаронро дар хусуси тарбия чунин шарҳ медиҳад: изтиробноку бечуръат, фавқулиҷтимоӣ. Ба ин таснифот нигоҳ накарда, намуди классикии тарбияро бояд ба инобат гирифт, аз қабилӣ авторитарӣ, либералӣ ва индефферентӣ [32; 40].

Усули тарбиявии авторитарӣ – ин усул бо зухуроти зӯрварӣ нисбати кӯдак тавсиф дода мешавад. Хоҳиш ва ниёзҳои кӯдак ба ҳисоб гирифта намешавад, ҳуқуқҳои кӯдак поймол мегарданд. Ин дар интиҳои қор ба ташаккулёбии ҳисси камарзиш будани худ ва ба қасе лозим набудан бурда мерасонад. Барои кӯдаконе, ки падару модари авторитарӣ доранд, шармгинӣ, пассивии иҷтимоӣ, яъне онҳо аз ноқомӣ, танқид, сарзанишҳо меҳаросанд, ҳос аст. Ба ин гуна кӯдакон худ ба худ будан, маъюсӣ, нобоварӣ ба худ ва дараҷаи худбаҳодиҳии паст ҳос мегарданд.

Усули тарбияии либералӣ – ин усул фаъолияти кӯдакро на маҳдуд месозаду на ба ягон самти муайян равона намояд, яъне кӯдакро ба ҳоли худаш мегузоранд. Ин боиси сар задани изтиробии баланд, ба арзишнокии худ шубҳанок будан ва дараҷаи пасти қомёбӣ мегардад. Зимни ин, кӯдак метавонад бешуурона назорати ба ӯ намерасидаро ҷустуҷӯ намояд ва дар ин мавридҳо тез ба нафарони авторитарӣ вобаста мешавад.

Усули тарбияии индифферентӣ - бо мавҷуд набудани шавқу ҳавас барои иҷроии функцияҳои падару модаронии худ нисбати фарзанди худ тавсиф дода мешавад. Дар баробари ин, дар падару модарон муносибати инқорӣ нисбати фарзанди худ сар мезанад ва дар натиҷа боиси шаклгирии худбаҳодиҳӣ паст мегардад.

Намуди дигари тарбияро обрӯӣ меноманд, ки нисбат ба се усули тарбияии дар боло қайдшуда мазмунан фарқ мекунад. Кӯдакони онҳо хуб мутобиқ мегарданд: боварӣ ба худ, рушди худназораткуниро соҳибанд ва малақаҳои натиҷабахши иҷтимоиро низ доро мебошанд.

Ҳамин тариқ, метавон ёдрас кард, ки ин се усули тарбия дар боло зикргардида (авторитарӣ, либералӣ ва индифферентӣ) барои ташаккули шахсияти кӯдак номусоиданд.

Навъҳои тарбия - Зикр қардан бомаврид аст, ки хирад пайқарасози бузургро мемонад, ки инсонро дар рӯҳи олами зебоиҳо тарбия менамояд. Ин тарбияҳо аз падару модарон оғоз мегардад. Ҳар яке падару модар бояд ин намудҳои тарбияро ба фарзандони худ омӯзонад, то ки онҳоро аз насл ба насл бибаранду диҳанд. Падару модароне, ки сатҳи маърифатнокии онҳо баланд ҳаст, ин намуди тарбияро дар фарзандон вобаста ба меъёрҳои гуногун ташаккул медиҳанд. Дар муқоиса бо навъҳои тарбия, ки педгоғҳои ҷаҳон пешниҳод қардаанд, дар педагогикаи миллии мо навъҳои аз ҳар ҷиҳат тақомулёфта ва таҷрибашуда мавҷуданд, ки мо бояд аз онҳо истифода барем. **Чунин намудҳои тарбияии анъанавии миллии мардуми тоҷик вучуд доранд:**

1. **Тарбияи ғоявӣ** - тарбияи ғоявӣ категорияи ахлоқӣ буда, мақсади он дар шуури шаҳрванд ташаккул додани ғояи миллӣ мебошад. Вазифаи асосии ин мафҳум ҳимояи Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон, бунёд ва таҳкими ҷомеаи демократӣ, эҳёи хусусиятҳои миллӣ, ҷавобгӯи манфиатҳои миллии халқҳои Тоҷикистон, ба давлати мутараққии ҷаҳон табдил ёфтани Тоҷикистон ба шумор меравад.

2. **Тарбияи миллӣ** - ташаккули тафаккури миллии шаҳрвандро дар назар дорад. Он ифтихор аз миллати хеш, эҳтиром ва гиромӣ доштани таърих ва мероси фарҳангии ниёгон, урфу одат ва анъанҳои миллӣ, пайвастании таърихи гузашта ба воқеияти имрӯзаи миллат, аз нав эҳё намудани урфу одат ва анъаноти арзишмандии миллӣ, дар заминаи хусусиятҳои миллӣ, ривож додани забон, илм, фарҳанги миллӣ ва эҳтироми миллатҳои дигарро фаро мегирад.

3. **Тарбияи хештаншиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ** – тавассути он шаҳрванд бояд мутааллиқи миллат, давлати соҳибистиклол, соҳиби Ватан ва ҳуқуқу озодиҳо будани худро дарк кунад ва онҳоро эҳтиром намояд. Донад, ки вазифаҳои ӯ дар назди давлат, ҷамъият ва оила аз ҷиҳати иборат аст. Баҳри иҷрои онҳо ҷидду ҷаҳд намояд. Манфиатҳои худро бо манфиати давлат, ҷомеа ва оила пайваста тавонад.

Шаҳрванд бояд кадрӣ қимати худро донад ва онро ҳимоя намояд, аз миллат, таърих ва фарҳанги он боҳабар бошад ва онҳоро гиромӣ донад. Ҳудогоҳӣ аз бедорӣи миллии шаҳрванд ба миён меояд ва ӯро ба сӯи ифтихори миллӣ ҳидоят менамояд. ӯро барои хизмат кардан ба Ватан ва миллат сафарбар мекунад, ба раъйи ӯ ғизои ахлоқию маънавӣ ворид месозад. Шаҳрванди хештаншинос ва худогоҳ истиқлолияти давлатии кишвари хешро ҷун гавҳараки ҷашм ҳимоя мекунад ва дар ҷодаи ғани гардидани боигарии моддию маънавӣ ва фарҳангии миллат саҳм мегузорад, ифодагари манфиатҳои миллат мебошад.

4. **Тарбияи ватанпарастӣ** - ватанпарастӣ арзиши муқаддас ва аз ҳама муҳимтарини тарбия мебошад, ки он дар мафҳумҳои диёр, макон, кишвар, сарзамин, Ватан низ ифода меёбад. Ҷамаи унсурҳои дигари тарбия ба ҳамин унсурҳои тарбия иртиботдоранд ва садоқатмандии шаҳрвандро ба ватани хеш дар назар дорад. Танҳо шахси воқеан ватандӯст метавонад барои амният ва ободии Ватани худ кӯшиш кунад ва ҷоннисор бошад.

5. **Тарбияи ахлоқӣ ва анъанвӣ** - ин таъсир ба дунёи маънавии шахс аст. Ин сифатҳо на танҳо дар инсон фаҳмиши зебоӣ, балки фаъолияти нексириштӣ, росткавли, ҳалолкориву ҳалолхурӣ, бо адлу инсоф, саховатманд ва амсоли инро ба вучуд меоранд. Ҷамаи дигар унсурҳои тарбияи миллӣ дар худ ғояҳои ахлоқию маънавӣ доранд. Ахлоқ унсурест, ки қисматҳои дигари тарбияро бо ҳам мепайвандад ва асоси фаъолияти шаҳрвандро ташкил медиҳад.

Илму фарҳанг дунёи маънавии инсонро ташаккул медиҳад. Забон, адабиёт, таърих манбаҳои хаттӣ ва шифоҳӣ, осори арзишмандии динӣ, ёдгориҳои таърих асарҳои санъат, барномаҳои радио, телевизион, маводи компютер, шабакаи «ИНТЕРНЕТ», васоити ахбори умум дар тарбияи ахлоқию маънавӣ олами маънавии инсон нақши бориз дошта, дар тарбияи миллии маънавии инсон муҳимтарин васоил ба ҳисоб мераванд. Тарбияи маънавии инсон ба тарбияи ахлоқии шаҳрванд наздик аст. Ҷар ду аз ҳамдигар ғизо мегиранд ва дар тарбияи шаҳрвандӣ вазифаҳои муштаракро анҷом медиҳад.

6. **Тарбияи маърифат** - маърифати шахс аз дониш ба миён меояд. Он ба тарбияи маънавӣ робитаи зич дорад. Фарқи асосӣ он аст, ки дар тарбияи маънавӣ ҷанбаи ахлоқӣ бештар ба назар мерасад. Аз як сарчашма ғизо гирифтани онҳоро бо ҳам муттаҳид месозад, вале дар таркиби маърифат бештар ҷанбаи донишу малака, касб, маърифатнокии баланди миллат дар доираи илму фарҳанг ва сиёсату ҳуқуқ дар назар дошта мешавад. Маърифат сифатҳои ахлоқӣ ва маънавии миллатро ташаккул медиҳад. Маънавиёт манбаи муҳими тарбияи миллист. Аз ҷиҳати таркиб ва маънавият мафҳуми «шахси бомаърифат» аз мафҳуми «шахси бофарҳанг» ғанию васеътар мебошад.

Ҷар як ин анъанаҳои тарбия дар оилаҳои тоҷик мавҷуд аст. Ин анъанаҳои тарбия аз тарафи падару модарон ба кӯдак омӯзонидани мешавад. Барои ҳамин ҷар яке аз падару модар бояд ба ин анъанаҳои тарбиявӣ ошно бошанд. Анъанаҳои тарбия ба кӯдак имконият медиҳад, ки аз таъриху инкишофи миллати тоҷик боҳабар бошанд. Бинобар ин, инсон аз хурдӣ дар дил орзуи ҳаёти хушбахтонаро мепарварад, вале баҳри расидан ба он

марҳилаҳои гуногунро паси сар менамояд. Яке аз ин марҳилаҳои муҳими зиндагӣ бунёди оила махсуб меёбад. Ба ҳамагон маълум аст, ки оила рӯкни асосии ҷомеа ба шумор рафта, устувории он дар заминаи муҳаббат, иззату ҳурмат ва сабру таҳаммул имконпазир аст. Назар кардан бар гузашта қадаме ба ояндаи нек мебошад. Агар дар гузашта ғаму андӯх ва норасоӣ бештар буданд, ин мушкилҳоро оромона таҳлил кардан зарур меояд, аммо фаромӯш набояд, кард, ки танҳо бо ёди гузашта зиндагӣ карда намешавад. Андешаҳои гузашта танҳо барои беҳтар намудани оянда лозим мегардад. Ин масъала ҷомеашинос М. С. Масковский чунин тасниф мекунад: тавлиди фарзанд ва таъмин намудани ҷомеа ба насли солим (репродуктивӣ); хоҷагӣ – иҷтимоӣ, яъне таъмин намудани талаботҳои моддӣ, маънавӣ, манзилӣ, дастрасии неъматҳои моддӣ ба аҳли хонавода; фарҳангӣ – маърифатӣ, ки он аз насл ба насл додани таҷриба ва қонеъ гардондани талаботҳо ба фарҳанг, фароғат ва доништагирии олами ихотакарда, муносибатҳои иҷтимоӣ фарҳангиро амалӣ мегардонад; мерос гузоштани мавқеи иҷтимоӣ, ному насаб, молумулк (регенативӣ); таълиму тарбиявӣ – таъмин намудани иҷтимоишавии фарзандон; нахуст назорати иҷтимоӣ – иҷрои қоида ва меъёрҳои ахлоқӣ, масъулиятшиносӣ ва иҷрои уҳдадорӣ дар назди ҳамсар, фарзандон, калонсолон; ташкили истироҳату фароғат барои барқарор намудани қувваи қорӣ, ғамхорӣ барои таъмин намудани саломатӣ ва некуаҳволии аҳли хонавода (рекреативӣ); баргузори муоширати маънавӣ, рушди шахсияти аъзои оила ва ҳамдигарфаҳмӣ, бой гардондани олами маънавӣ ба аъзои оила, таъмин намудани имконият барои интиқоли мавқеи иҷтимоӣ (вобаста ба синну сол), сохтори иҷтимоиро нигоҳ доштан; қонеъ гардондани талаботҳои аҳли хонавода ба ҳурмату эҳтиром, эътироф кардани ҳамдигар ва дастгирии равонӣ, ҳифзи равонию иҷтимоӣ (психотерапевтикӣ) [102, 49].

Аввалин вазифаи оила дар он аст, ки муҳити таълиму тарбиявиро таъмин намуда, ҳаёту фаъолияти ҳаррӯзаи кӯдакро ташкил диҳад. Инсон аз нигоҳи равншиносӣ аз айёми хурдсолӣ ҳамчун мавҷудоти иҷтимоӣ дар муҳите, ки барои ӯ омода карда мешавад, рушд меёбад. Таъсири мутақобилаи кӯдак ба муҳити иҷтимоӣ пеш аз ҳама «аз худ кардани фарҳангест, ки онро инсоният ба вучуд овардааст» ва он дар рушди равонӣ ва шаклгирии шахсияти кӯдак нақши муҳим дорад. Профессор Мачидова Б. Доир ба ин масъала чунин мегӯяд: «Арзишҳои оилавӣ бошанд ин омилҳои моддӣ ва боигарии маънавие мебошанд, ки ба субъект (аъзои оила) аз ҷиҳати иҷтимоӣ манфиатбахш буда, барои қонеъ гардондани талабот ва шавқу ҳаваси онҳо равона карда мешаванд» [93; 123].

Аз давраҳои пеш дар ташаккули шахсият баҳсҳои муҳим мавҷуд буданд: оила ё ин ки ҷамъият (боғчаи кӯдакон, мактаб ва дигар муассисаҳои олии) тарбиядидандаи ҷомеаи имрӯза ба шумор меравад. Доир ба ин масъала Я. А. Каменский чунин қайд мекунад, ки мактаби модарона - ин мунтазам ҳосилшави донишхое, ки кӯдак онро аз модари худ аз худ менамояд. Дарси модарон – бетағйирдиҳӣ дар чадвали дарсӣ, бе рӯзи истироҳат сурат мегирад [73;556].

Падару модар ҳар вақт хоҳанд бо фарзандони худ дар гуфтӯгӯ шуда аз ҳолатҳои равонии фарзандашон бохабар мегарданд. Барои ҳамин падару модар мунтазам бо фарзандони худ маслиҳату машварат карда, рафтору кирдори онҳоро таҳлил ва ҷиҳатҳои мусбату манфии онро ба фарзандон мефаҳмонанд. Н. В. Шелгунов дар мактубҳои худ оид ба тарбия чунин андешаҳоро пешниҳод намудааст: “Инсонро омӯзонед, ҷамъиятро омӯзонед, равияи шахрвандиро ба асос гирифта, шумо дар фарзандонатон чунин одамиятро тарбия намоед, ки ҷамъият ба онҳо ниёзманд аст” [149; 15]. Педагог ва психолог рус И. В. Гребенников низ доир ба ин масъала андешаҳои худро чунин иброз намудааст: « Падару модар бояд дорои маданияти педагогӣ бошанд. Зери маданияти педагогӣ ҳамон омодагии педагогӣ фаҳмида мешавад, ки он дараҷаи камолоти онҳоро ҳамчун тарбиядидандагон инъикос менамояд ва он дар раванди тарбияи оилавӣ ва ҷамъиятии кӯдак зоҳир мешавад. Қисмати муҳими маданияти педагогии падару модар – ин маҳз омодагии педагогии онҳо мебошанд: маҷмуи муайяни донишҳои психологию педагогӣ, физиологию беҳдоштӣ ва ҳуқуқӣ, инчунин малакаи тарбия намудани кӯдакон, ки дар рафти таҷриба ба даст оварда шудааст. Нақши асосиро дар баланд бардоштани маданияти педагогӣ, маърифатноккунии мақсадноки илмӣ – педагогӣ мебозад, ки бо он ҳамон роҳбари синф ё худ муаллима машғул мешавад»[43; 96].

Вақте ки падару модар дорои маданияти баланди педагогию психологӣ, ҳуқуқӣ, тиббӣ аст, он гоҳ онҳо ҳамеша саъю кӯшиш мекунад, ки оилаи солим бунёд намоянд ва фарзандони солиму солахро ба воя расонанд. Бояд ҳар як падару модар ё ин ки омӯзгорон дорои маданияи педагогӣ бошанд, чунки онҳо тарбиятдиҳандаи наслу наврас дар ҳома ба ҳисоб мераванд. Аз падару модарон ва омӯзгорони имрӯза талаб карда мешавад, ки онҳо ҳамқадами замон бошанд, зеро замони муосир бо тараққиёти бемайлони технологияи иттилоотӣ фарқ мекунад. Маҳз падару модар ва омӯзгорон бояд ба насли наврас онро омӯзонанд, то ки аз онҳо ҳуб истифода бурда тавонанд. Аз ин лиҳоз, падару модар ва омӯзгорон бояд масъулиятшинос, инсондӯст, меҳрубон, ғамхор, яқдигарфаҳм, дӯстдор ва огоҳ бошанд. Баланд бардоштани сатҳи таълиму тарбия аз ҳамкориҳои падару модар бо омӯзгорон вобаста аст. Дар сурате ки падару модарон фарзандони худро ҳаматарафа тарбия намоянд, ки бо муассисаҳои таълимӣ ҳамкорӣ барқарор кунанд, ҳамкорӣ на танҳо ҷараёни таълиму тарбияро натиҷабахш мегардонад, балки баъзе душвории байни омӯзгорону шогирдон вучуддоштаро бартараф низ менамояд. Агар падару модарон хоҳанд, ки дар оянда фарзандони солиму солах ба воя расонанд, бояд бештар дар ҷорабиниҳои мактабӣ ширкат варзанд. Омӯзгоре, ки бо падару модари хонанда ҳамкорӣ намекунад, дар таълиму тарбияи насли наврас муваффақ шуда наметавонад.

Ҳалли масъалаи рушди ҳамаҷонибаи фарзандон дар сурате имконпазир мегардад, агар дар низоми таълиму тарбияи кӯдакон ягонагии талаботҳои педагогию психологӣ мушоҳида шавад, ки онро маҳз тарбияи ҷамъиятӣ ва оила пешниҳод менамояд.

АДАБИЁТ

1. Бахофен И. Я. Материнское право. М., 1861.С.4
2. Выготский Л.С. Психология развития ребёнка. Москва: ЭКСМО, 2005 С1
3. Гарбузов В. Н. Воспитание ребенка в семье: Советы психотерапевта / В. И. Гарбузов. — Санкт-Петербург : КАРО, 2015.С40
4. Гафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин. Қадим, асрҳои миёна ва давраи нав – Душанбе: Дониш, 2008, С. 249-260
5. Гребенников И.В. Воспитательный климат семьи.- М.: Знание, 1976
6. Коменский Ян Амос: Учитель учителей («Материнская школа», «Великая дидактика» и др. произв с сокаш).- М.: Карапуз, 2009
7. Льюис Г. Морган — Древнее общество или Исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации Ленинград, Издательство: Л.: Изд-во ин-та народов Севера ЦИК СССР, 1935. С.56
8. Маджидова Б. Традиции и обычаи таджикского народа в формировании нравственных качеств личности.- Душанбе. Ирфон. 2004
9. Масковский М. С. Российская семья в изменяющемся мире// Семья в России. 1995. № 3-4.
10. Спиваковская А.С., Мхитгарян А. В.9х12. Диалоги о бейотерапии, М.: Изд-во Беато-Пресс, 2009. С. 88
11. Хусайн Воизи Кошифӣ. Ахлоқи Муҳсинӣ/ Хусайн Воизи Кошифӣ.– Душанбе, 1991. – с. 193.
12. Шевандрин Н.И. Психодиагностика коррекция и развития личности. Учеб. пособие// Н.И. Шевандрин.- М.: Владос, 1999.-С512
13. Юнусова Н.М. Женщина семья Воспитание.- Душанбе, 2013

РАҲЁТҲОИ МУОСИР ОИД БА МАСЪАЛАИ МАЪРИФАТИ ПСИХОЛОГӢ -ПЕДАГОГИИ ВОЛИДАӢ БО НАЗАРДОШТИ АНЪАНАӢОИ МИЛЛИИ ТАРБИЯИ ОИЛАВИИ ТОЧИКОН

Муаллифон дар мақолаи мазкур раҳётҳои муосир оид ба масъалаи маърифати психологӣ-педагогии волидайн бо дарназардошти анъанаҳои миллии тарбияи оилавии тоҷикон дар ҳомаи имрӯзаи Тоҷикистон шаҳр доданд. Дар шароити имрӯза самаранок истифода намудани анъанаҳо ва урфу одатҳои халқӣ дар тарбияи оилавӣ, ин тамоси эпизодӣ нест, балки алоқаи мунтазами волидон ва омӯзгорон мебошад. Натиҷаҳои пурсиш оид ба таҳқиқи фаъолияти муштараки падару модарон ва омӯзгорон оид ба тарбияи фарзандон дар анъана ва урфу одатҳои халқӣ, ки бо усулҳои дигари таҳқиқот (мушоҳида, омӯзиши ҳуҷҷатҳои мактабӣ, сӯҳбат бо роҳбарони маорифи халқ, таҳлили нақшаҳои ояндадори роҳбарони синфҳо ва ғайра) пурра карда шудаанд, имкон доданд, ки дар ин самт як қатор камбудҳои ошкор карда шаванд: а) муаллимон дар бораи технологияҳои педагогӣ ва роҳҳои омӯзиши оила ва ба роҳ мондани ҳамкорӣ бо он маълумоти кофӣ надоранд; б) таҷрибаи оилаҳои беҳтарин оид ба тарбияи фарзанд дар анъанаҳо ва урфу одатҳои халқӣ суст омӯхта мешавад, инчунин дар байни дигар волидон суст таълиф карда мешавад; в) кам волидонро ба ҷорабиниҳои оид ба ба анъана ва урфу одатҳои миллии чалб мекунад; г) баъзе муаллимону волидон дар бораи анъана ва урфу одатҳои халқӣ донишҳои кофӣ надоранд. Омӯзиш ва таҳлили таҷрибаи тарбияи ахлоқи кӯдакон дар оилаи тоҷик аз он шаҳодат медиҳад, ки урфу одатҳо, анъанаҳои нав, бо урфу одатҳои қадимӣ, анъанаву анъанаҳои қадимӣ, ки аз ҷаҳони қадим мерос мондаанд ба вучуд меоянд.

Калидвожаҳо: Маърифати педагогии падару модарон, самарабахши тарбияи кӯдак, оила, мактаб, тарбияи маърифатӣ, тарбияи ҳештаншиносӣ, тарбияи анъанаҳои миллӣ, муошират урфу одатҳо, тарбияи ахлоқӣ ва анъанвӣ, тарбияи ватанпарастӣ ва ғ.

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ПРОБЛЕМЕ ПСИХОЛОГО - ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ РОДИТЕЛЕЙ С УЧЕТОМ НАЦИОНАЛЬНЫХ ТРАДИЦИЙ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ ТАДЖИКОВ

В данной статье авторы поднимают вопрос о современных подходы к проблеме психолого - педагогического просвещения родителей с учетом национальных традиций семейного воспитания таджиков в современном обществе Таджикистана. Важнейшее условие эффективности использования народных традиций и обычаев в семейном воспитании – это не эпизодический, а систематический контакт родителей и педагогов. Результаты анкетирования по исследованию совместной деятельности родителей и педагогов по воспитанию детей на народных традициях и обычаях, дополненные другими методами исследования (наблюдение, изучение школьной документации, беседы с руководителями народного образования, анализ перспективных планов классных руководителей и др.) позволили выявить ряд недочетов в этом направлении: а) учителя недостаточно осведомлены о педагогических технологиях и способах изучения семьи и налаживании совместной работы с ней; б) слабо исследуется опыт лучших семей по воспитанию детей на народных традициях и обычаях, он также слабо пропагандируется среди других родителей; в) редко привлекают родителей к проведению мероприятий по приобщению детей к национальным традициям и обычаям; г) некоторые учителя и родители не имеют систематических знаний о народных традициях и обычаях. Изучение и анализ опыта нравственного воспитания детей в таджикской семье свидетельствует о том, что новые обычаи и традиции рождаются в споре с унаследованными от старого мира, отживающими свой век, архаичными обычаями и традициями, предрассудками.

Ключевые слова: Педагогическое просвещение родителей, оптимизация воспитание ребенка, семьи, школы, педагогическое воспитание, воспитание, воспитание национальных традиций, общение обычаев, нравственное и традиционное воспитание, патриотическое воспитание и др.

MODERN APPROACHES TO THE PROBLEM OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL EDUCATION OF PARENTS, TAKING INTO ACCOUNT THE NATIONAL TRADITIONS OF FAMILY EDUCATION OF TAJIKS

In this article, the authors raise the issue of modern approaches to the problem of psychological and pedagogical education of parents, taking into account the national traditions of family education of Tajiks in the modern society of Tajikistan. The most important condition for the effective use of folk traditions and customs in family education is not episodic, but systematic contact between parents and teachers. The results of the survey on the study of the joint activities of parents and teachers in raising children on folk traditions and customs, supplemented by other research methods (observation, study of school documentation, conversations with heads of public education, analysis of long-term plans of classroom teachers, etc.) revealed a number of shortcomings in this direction: a) teachers are not sufficiently aware of pedagogical technologies and methods of studying the family and establishing joint work with it; b) the experience of the best families in raising children on folk traditions and customs is poorly researched.

Key words: Pedagogical education of parents, optimization of the upbringing of a child, family, school, pedagogical education, upbringing, upbringing of national traditions, communication of customs, moral and traditional education, patriotic education, etc.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Юнусова Нафисахон Муродовна* – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои педагогӣ, профессор, кафедраи умумидонишгоҳии педагогика. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: nafisa48@mail.ru. Телефон: **907 97 48 07**

Қамчибекова Гулнора Эшоновна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, кафедраи «Психология», ассистент. **Суроға:** 734025, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: **(+992) 900084490**, E-mail: gulnor_kamchibekova@bkl.ru

Сведения об авторах: *Юнусова Нафисахон Муродовна* – Таджикский национальный университет, доктор педагогических наук, профессор, общеуниверситетская кафедра педагогики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. E-mail: nafisa48@mail.ru. Телефон: **907 97 48 07**

Камчибекова Гулнора Эшоновна – Таджикский национальный университет, ассистент, кафедра «Психологии». **Адрес:** 734025, город Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки 17. Телефон: **(+992) 900084490**, E-mail: gulnor_kamchibekova@bkl.ru

Information about the authors: *Yunusova Nafisakhon Murodovna* – Tajik National University, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, University Department of Pedagogy. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Ave., 121. E-mail: nafisa48@mail.ru. Phone: **(+992) 907 97 48 07**

Kamchibekova Gulnora Eshonovna – Tajik National University, Department of Psychology, assistant. **Address:** 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue 17. Phone: **(+992) 900084490**, E-mail: gulnor_kamchibekova@bkl.ru

Табаров Н.С.

Донишкадаи ислонии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам – Абуҳанифа Ибни Собит

Мардуми тоҷик давлати соҳибхитиёри худро таъсис дода, барои бунёди давлати дунявӣю ҳуқуқбунёд чидду ҷаҳд менамояд. Дар ин ҷода тарбияи насли наврас, баҳусус ҷавонон дар руҳияи ватанпарварӣ, инсондӯстӣ, омӯхтани фарҳанги ниёгон ва тамаддуни башарӣ нақши бузург дорад. Тавре Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон қайд намудаанд, афроде, ки аз сарнавишти миллат, таърихи гузаштаи сарзамин ва марзу буми аҷдодӣ, мероси бой фарҳангӣ ва расму оини ниёгон, дастовардҳои бузург ва шахсиятҳои оламшумули қавму қабоили хеш огоҳӣ надорад, ҳеҷ гоҳ инсонии комил ва фарзанди барӯманди замони худ шуда наметавонад.

Дар бунёди давлати мутараққӣ барои мо тоҷикон зарур аст, ки ҷавонро дар руҳияи меҳнатдӯстӣ, ватанпарварӣ ва эҳтироми арзишҳои миллӣ тарбия намоем. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатӣ ба Маҷлиси Олӣ чунин иброз намуданд: «Ҳукумати кишвар ба инкишофи бонизомии фарҳанг ва махсусан масъалаҳои боло бурдани фарҳанги ҷомеа, эҳтиром ба арзишҳои милливу фарҳангӣ, дар ниҳоди мардум ва махсусан ҷавонон парвариш намудаи эҳтиром ба арзишҳои миллӣ ва рамзҳои давлатӣ диққати чиддӣ зоҳир менамояд» [8].

Дар ин давраи муҳим ҳадаф ва вазифаҳои фарҳанг бештар ба ташаккули маънавиёту ахлоқ, омӯзиши амиқи таъриху мероси фарҳангии халқи тоҷик, баланд бардоштани ифтихори миллӣ ва ҳисси ватандӯстӣ, инчунин таҳкими ҳисси ватанхоҳӣ равона карда мешавад. Фаъолият ва тарзи зиндагии одамон, аз ҷониби онҳо офаридани арзишҳои маънавию фарҳанг меноманд. Фарҳанг эҷодкорӣю моддию маънавии одамон буда, комёбиҳои онро барои инкишофи инсоният истифода мебаранд ва он аз насл ба насл ҳамчун мерос боқӣ мемонад. Фарҳанг моддӣ ва маънавӣ мешавад. Ба фарҳанги моддӣ воситаҳои истеҳсолот, олотӣ меҳнат, ки дар истеҳсолот истифода мебаранд, дохил шуда, ба фарҳанги маънавӣ илм, дараҷаи истифодаи донишҳо оид ба маориф, тиб, санъат, меъёри ахлоқии одамон, завқ ва инкишофи дархостҳои маънавии онҳо дохил мешаванд.

Фарҳанги халқи тоҷик қисми ҷудонопазири фарҳанги башарӣ буда, он дар робита ва баҳрабардорӣ аз ҳамдигар рушд меёбад. Ин алоқа ба фарҳанг то кадом андоза таъсир мерасонад, онро паҳш ё раванқ медиҳад, аз рушди иқтисодӣю мамлакат ва маънавиёти мардум вобаста аст.

Халқи тоҷик дар тамоми таърихи худ офарандаи фарҳанги воло буд. Дар бораи ин халқи қудратманд Сталин И.В. борҳо дар баромадҳои худ дар даврони шуравӣ ёдовар шуда буд. Сталин И.В. гуфта буд: «Тоҷикон халқи ҳосе мебошанд. Онҳо на ўзбек, на қазок ва на қирғиз ҳастанд. Тоҷикон қадимтарин халқи Осиёи Миёна буда, маъноӣю тоҷик барандаи тоҷдор, ки инро эронӣю гуфтаанд ва тоҷикон ин гуфтаро исбот карданд» [13].

Таҷрибаи таърихӣ нишон медиҳад, ки бе рушди фарҳанг давлат наметавонад рушди иқтисодӣю сатҳи зиндагии мардумро боло барад.

Пас аз ба даст овардани Истиклолияти давлатӣ, новобаста аз мушкилоти давраи гузариш ба муносибатҳои бозоргонӣ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарварию Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пайваستا ба рушду нумуи фарҳанги миллӣ тавачҷуҳи чиддӣ зоҳир намуда истодаанд. Чунки дар тарбияи насли наврас ва махсусан ҷавонон нақши фарҳанги миллӣ бағоят бузург мебошад.

Тавре Президенти кишвар дар яке аз паёмҳои навбатӣ ба Маҷлиси Олӣ иброз доштанд: «Моро зарур аст, ки фаъолияти муассисаҳои таълимии санъату ҳунар, осорхонаву китобхонаҳо, театрҳо ва марказҳои фарҳангиро бештар гардонем, аҳли ҷомеаро ба ин муассисаҳо ҳарчи бештар ҷалб кунем ва бо ин роҳ ба раванди баланд бардоштани сатҳи маърифату маънавиёти аҳли ҷомеа, алалхусус, наврасону ҷавонон, яъне наслҳои ояндасози миллат ва рушди фарҳанги миллӣ такони чиддӣ бахшем» [8].

Бояд қайд кард, ки ҳамасола аз соли 1998, то кунун дар ҷумҳуриамон рӯзи 23-юми май ҳамчун Рӯзи ҷавонони Тоҷикистон бо шукӯҳи хосса таҷлил мегардад, ки худ падидаи нодире ба шумор меравад ва сиёсати давлати кунунии тоҷиконро дар ҷодаи эҳтиром ва ғамхорӣ нисбат ба насли ҷавон ифода менамояд [14, с.22].

Бояд гуфт, ки дар ҷумҳурӣ «Қонун дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон» (2004) қабул гардидааст, ки Қонуни мазкур асосҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоию иқтисодии тарбия, ташаккул ва камолоти ҷавонро муқаррар намуда, принципҳо ва тадбирҳои татбиқи сиёсати давлатро дар соҳаи истифодаи пурсамари неруи зеҳнӣ ва маънавии онҳо, ки ба манфиати ҷамъият равона мешавад, муайян мекунад.

Дар ҷумҳурӣ Концепсияи рушди фарҳанг, Концепсияи миллии тарбия, Концепсияи миллии таҳсилот коркард ва тадқиқи амалии онҳо батадрич ба роҳ монда шуда истодааст.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон кафолатҳои рушди фарҳангӣ, таълимӣ, сиёсии ҳар як шахсро дар ҷомеа фароҳам овардааст. Дар он омадааст: «Ҳар шахс ҳақ дорад озодона дар ҳаёти фарҳангии ҷамъият, эҷодиёти бадеӣ, илмӣ ва техникӣ ширкат варзад, аз дастовардҳои он истифода кунад» [4, с.11]. Сарватҳои фарҳангӣ ва маънавию давлат химоя мекунад.

Ба тасвиб расидани Концепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-декабри соли 2005 ва Концепсияи миллии тарбия аз 3-марти соли 2006 аз ҷониби Ҳукумати Тоҷикистон нишонҳои дар амал татбиқ кардани сиёсати фарҳангӣ ва миллии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарвари Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар даврони соҳибистиклолӣ ба шумор меравад.

Концепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон самтҳои асосии ва афзалиятноки рушди фарҳанг ва ҳаёти иҷтимоию фарҳангиро дар бар мегирад. Концепсияи миллии тарбия бошад, тамоми паҳлуҳои тарбияи шахсро фарогир аст.

Дар Концепсияи рушди фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин омадааст: «Таълиму тарбияи насли наврас ва тайёр кардани мутахассисон бояд бо назардошти талаботи замон, шароитҳои хосси миллий, психологӣ, демографӣ ва анъанаҳои беҳтарини миллий ба роҳ монда шавад» [5, с.58]. Концепсияи миллии тарбия аз 18 унсур: тарбияи ғоявӣ, шахрвандӣ, маънавӣ, ахлоқӣ, ҳарбӣ-ватандӯстӣ, миллий, экологӣ ва ғайра иборат мебошад, ки тамоми самтҳои тарбияи насли наврас ва ҷавонро дар бар мегирад.

Инчунин, дар шароити кунунӣ Барномаи давлатии рушди муассисаҳои фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (3 апрели соли 2021, № 115) қабул гардида, мавриди амал қарор дорад.

Дар солҳои истиқлолият Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қонуну қарорҳо, амру фармонҳои зиёде оид ба фарҳанг, маориф, мероси фарҳангӣ, арзишҳои моддию маънавӣ қабул намуданд, ки дар 70 соли Ҳукумати Шуравӣ муяссар нагардида буд.

Мо дар як нишаст наметавонем оид ба тамоми паҳлуҳои фарҳанги миллии даврони истиқлол, рушд, дастовардҳои бузурги соҳа ва таъсири онҳо ба тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавонон ибрози ақида намоем. Аз ин рӯ, баъзе аз самтҳо ва санадҳои муҳимми даврони истиқлолро баррасӣ менамоем, ки ин чашнвораҳо ба руҳияи фарҳангдӯстии ҷавонон ва ташаккули арзишҳои маънавӣ-ахлоқии онҳо таъсир расонидаанд.

Яке аз дастовардҳои бузурги фарҳанги даврони истиқлол, ки Президенти мамлакат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба он тавачҷуҳ зоҳир намудаанд, ин таҷлили ботантанаи санаҳои муҳимми таърихӣ фарҳангии халқи тоҷик мебошад, ки бешубҳа дар тарбияи маънавӣ-ахлоқии ҷавонон ва ҳисси худогоҳиву хештаншиносии онҳо мусоидат менамоянд.

Баргузори Симпозиуми байналмилалӣ бахшида ба 1100 - солагии «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ, таҷлили ҷашни 1100 -солагии Давлати Сомониён, 2700-солагии «Авасто», 2500 солагии Истаравшан, эҳёи Саразм, Хулбук, бузургдошти санъати касбии «Шашмақом» ва санъати мардумии «Фалак», «2700-солагии шаҳри Кӯлоб», 3000-солагии Ҳисори шодмон ва тамаддуни ориёӣ шаҳодати гуфтаҳои болост.

Таҷлили ин ҷашнҳо ва дигар ҷашнҳои даврони истиқлолият ба ҷавонони имконият дод, ки бо таърих, мероси фарҳангии ниёгон, арзишҳои миллий, анъана, урфу одати азёдрафтаи хеш тавассути намоишҳои театрикунонидашуда, эҷоди китобҳо, намоишномаҳо, мусиқӣ, рақс, рассомӣ, ҳайкалтарошӣ, шахрсозӣ ва ғайра шинос шуда, баҳри эҳё ва рушди он азму ирода намоянд. Таҷлил ва баргузори ин ҷашнҳо бо

худшиносиву худогоҳӣ, ифтихори ватандориву ғурури миллӣ, сулҳу ваҳдат, якдигарфаҳмӣ замина гузошанд.

Дар даврони соҳибистиклолӣ таҷлили ҷашнвораҳои арбобони барҷастаи илму ҳунар, шоирону нависандагони тоҷику форс ба монанди 675-солагии Камоли Хучандӣ, 680-солагии Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, 960- солагии Умари Хайём, 545-солагии Камолиддини Беҳзод бо шукӯҳу шаҳомати хосса ҷашн гирифта шуда, осори гаронбаҳое, ки дар тарбияи ҷавонон нақши беандоза мебозанд, нашр гардид. Чандин намоишҳои театри, телевизионӣ, филмномаҳо оиди ҳаёту фаъолияти онҳо эҷод шудаанд [6,с.7].

Ҷомеа ва фарҳанги муосир оҳиста-оҳиста аз бӯҳрони маънавӣ берун омад. Имрӯзҳо кормандони санъати театри, мусиқишиносӣ, санъати тасвири, хореография, хайкалтарошӣ дар пайи ҷустуҷӯҳои нави эҷодианд.

Дар шароити имрӯза дар ҷумҳури 2113 муассисаи фарҳангӣ, аз ҷумла китобхона, клубҳо, осорхонаҳо, боғҳои фарҳангӣ ва истироҳатӣ, театрҳои касбӣ, филармонияи давлатӣ, ансамбли ҳунарии «Базморо», маркази эҷодии «Илҳом», Ансамбли давлатии «Лола», Ансамбли тарона ва рақси «Сомониён», сирки давлатии Тоҷикистон ва ғайра амал мекунанд [6, с.7]. Барои муассисаҳои номбурда дар ҷумҳури 36 мактаби мусиқӣ, 7 мактаби рассомӣ, 2 мактаб-интернети махсуси мусиқӣ, коллеҷи рассомӣ, коллеҷи хореографӣ, коллеҷи санъати ш. Хучанд ба номи Содирхон Ҳофиз, коллеҷи санъати шаҳри Кӯлоб ба номи Кароматулло Қурбонов, коллеҷи санъати шаҳри Душанбе ба номи Аҳмад Бобоқулов, чанд муассисаи махсус ва мактабҳои олии, ба мисли Донишқадаи давлатии фарҳанг ва санъати Тоҷикистон ба номи Мирзо Турсунзода, Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯча Сатторов амал мекунанд. Дар маҷмӯъ, муассисаҳои дар боло зикргардида аз рӯйи 44 ихтисос мутахассисони соҳаи санъат, фарҳанг ва эҷодиёти мардумӣ, тайёр мекунанд [6, с.7].

Тибқи қарори махсуси Созмони Милали Муттаҳид мақоми байналмилалӣ гирифтани ҷашни «Наврӯз», бо қарори ЮНЕСКО дар қатори ёдгориҳои ҷаҳонӣ ворид гардидани ёдгориҳои таърихиву археологӣ «Саразм», ҳунари мардумии «Чакан», «Шашмақом» ва ғайра яке аз дастовардҳои бузурги фарҳанги даврони истиқлолият ба шумор мераванд.

Ҳамзамон, бунёди биноҳои нави фарҳангӣ, ба тарзи тарҳи замонавӣ ва мучаҳҳазонидани онҳо ба таҷҳизотҳои пешқадами иттилоотию иртиботӣ, аз ҷумла бинои Китобхона ва Осорхонаи миллӣ, Наврӯзгоҳ, Боғи Ирам ва дахҳо муассисаҳои дигари фарҳангӣ дар гӯшаву канори кишвари соҳибистиклол, далели равшани сиёсати хирадмандонаи Президенти мамлакат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад [9,с.15]. Агар ба солҳои каме қаблӣ назар андозем, аниқтараш ба солҳои аввали истиқлолият, пеши назар он солҳои вазнин барои аҳли фарҳанг ҷилвагар мешавад. Дар он замонҳо сатҳи бекорӣ дар тамоми соҳаҳо хеле баланд буд. Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мушкилиҳои бузурги иқтисодиву сиёсӣ рӯ ба рӯ гашта буд.

Бо барҳамхӯрии колхозу совхозҳо тақдирӣ муассисаҳои фарҳангӣ ба дасти ҳокимиятҳои маҳаллӣ вогузошта шуд.

Ҳамаи ин ҳолатҳоро омӯхта давлат ва Ҳукумат ба ҳулосае омаданд, ки дар соҳаи фарҳанг ва маориф тағйироти куллие бояд ворид кард. Аз ҷумла, Консепсияи рушди фарҳанг, Консепсияи миллии тарбия ва дахҳо қарору қонунҳо мисоли ин шуда метавонанд. Бояд гуфт, ки ҷавонон ояндасози ҷумҳурии соҳибистиклоли мо ба ҳисоб мераванд. Давраи ҷавонӣ ин чунин вактест, ки шахс ташакул меёбад, мавқеи ҳудро дар ҷамъият бояд пайдо кунад. Давраест, ки истеъдодҳои шахс такмил ва ташақкул меёбанд.

Дар шароити иқтисоди бозоргонӣ ташаққулёбии муассисаҳои фарҳангӣ ва самти фаъолияти онҳо то ҳақде тағйир ёфтааст. Аз чорабиниҳои солҳои пешин танҳо суҳбатҳо, лексияҳо, шабҳои вохӯри ва конкурсҳо бокӣ мондаанду халос.

Тавре ки мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, яке аз намудҳои ташаққули шахс дар ҷомеа ин таҷрибагирӣ аз ҳаёт аст. Тавре ки психологӣ рус С.Л. Рубинштейн ишора мекунад, таъсири рӯйдодҳо дар ҳаёти инсон тағйироти ҷиддиро ба бор меорад. Зери ин тағйирот «Ман» пас аз «худро гум кардан» ва «ба даст овардан» ташаққул меёбад [11, с.352].

Аз ин лиҳоз, мо бояд ҷавонро тавре тарбия намоем, ки ба ақидаҳои якдигар бетафовут набошанд. Якдигарро гӯш карда тавонанд. Онҳоро мо бештар ба театру намоишҳои консертӣ, ки характери тарбиявӣ доранд, ҷалб созем. Баъди анҷоми

намоишномаҳо суҳбатҳо гузаронанд. Қахрамонҳои мусбату манфии намоишномаро таҳлил кунанд. Барои он ки ҷавонон зехну заковат ва ҷиҳати фикрронии худро сайқал диҳанд, бояд мо онҳоро талқин кунем, то ба худ хомаю дафтар гиранд ва ҳар як чизи дидаву шунидаи худро дар дафтар кайд кунанд, яъне аз болои худ кор баранд. Ҷавонро омӯзонем, то вақти холии худро ба нақша гиранд.

Ҳамаи методҳои, ки дар фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ истифода мешаванд, ба он хотире амалӣ мегарданд, ки ҷавонон сатҳи донишҳои худро баланд бардоранд, ҷаҳонбинии васеъ гардад.

Ногуфта намонад, ки шавқовару гуворо гузаштани чорабиниҳои фарҳангӣ, аз мазмун ва мундариҷаи он вобастагии калон дорад.

Маҳз дар муҳити фароғат ҷавонон тавассути иртибот дар муоширати ҳамдигар амалҳои худро такмил медиҳанд. Ҷавонон дар лаҳзаҳои фароғат метавонад, худро аз паҳлуҳои гуногун нишон диҳанд. Дар вақти фароғати коллективона дар ниҳоди ҷавонон хиссиёти рафоқат, дӯстӣ, шафқат ва меҳрубонӣ нисбат ба ҳамдигар ба вуҷуд меояд. Яъне, дар ҷавонон арзишҳои маънавий-ахлоқӣ ташаккул меёбанд.

Яке аз вазифаҳои муосири муассисаҳои фарҳангӣ аз он иборат аст, ки рафтори ҷавонро ба воситаи чорабиниҳои фарҳангӣ-равшаннамоӣ ба танзим дароварда, барои рушди маънавий-ахлоқии онҳо дастгириҳои ҳамаҷониба намоянд. Дар ин раванд аз усулҳои педагогӣ истифода бурдан аз манфиат холи нест. Чорабиниҳоро тавре бояд омода ва таҳия намуд, ки фароғири масоили мубрами рӯз ва ҷавобгӯии талаботи ҷавонон бошанд. Маҳз дар ҳамин сурат метавонем ҷавонро ба муассисаҳои фарҳангӣ ҷалб намуда, дар ниҳоди онҳо хисси ғамхорӣ нисбати якдигар, бетафовут набудан, ёрии ҳамдигарӣ ва тамоми хислатҳои ҳамидаи инсониро тарбия намоем.

Маҳз дар муҳити фароғат ҷавонон тавассути иртибот дар муоширати ҳамдигар амалҳои худро такмил медиҳанд. Ҷавонон дар лаҳзаҳои фароғат метавонад, худро аз паҳлуҳои гуногун нишон диҳанд. Дар вақти фароғати коллективона дар ниҳоди ҷавонон хисси рафоқат, дӯстӣ, шафқат ва меҳрубонӣ нисбат ба ҳамдигар ба вуҷуд меояд. Яъне, дар ҷавонон арзишҳои маънавий-ахлоқӣ ташаккул меёбанд.

Муқарриз: Тошзода С.- н.и.п., ДМТ

АДАБИЁТ

1. Анисеева Н.П. Психологический климат в коллективе / Н.П. Анисеева. -М.: Просвещение, 1989. -224с.
2. Байкало-Амурская магистраль. [Манбаи электронӣ]: https://ru.wikipedia.org/wiki/Байкало-Амурская_магистраль (Санаи мурӯбиат 16.05.2023)
3. Жаркова Л.С. Организация деятельности учреждений культуры: учебник для студентов вузов культуры и искусств / Л.С. Жаркова. – М.: Издательский дом МГУКИ, 2010. – 394 с.
4. Конституция Республики Таджикистан. – Душанбе, 2008. – 82с. –С.11
5. Масъалаҳои рушди фарҳанги маънавий дар даврони истиқлолияти Тоҷикистон. Муқ.. Р.Амирова. – Душанбе: Нурафзои Нур, 2015. – 152 с.
6. Назария ва амалияи фаъолияти иҷтимоӣ-фарҳангӣ. -Душанбе: Истеъдод, 2012.-86с.
7. Нуров Н. Фарҳанги миллӣ ва воқеиятҳои замони имрӯз / Н.Нуров //Паёмномаи фарҳанг. -№4(52). – Душанбе, 2020. -128с.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии. [Манбаи электронӣ]: <https://mfa.tj/tg/main/view/2813/pajomi-prezidenti-jumhuri-jojikiston-ba-majlisi-olii> (Санаи мурӯчиат 11.06.2023)
9. Паёмномаи фарҳанг.Вазорати фарҳанги ҚТ /Пажуҳишгоҳи илмӣ-тадқиқотии фарҳанг ва иттилоот. - №1(29). –Душанбе: Истеъдод, 2015. -128с.
10. Пирожкова М.А. Культурно-досуговая деятельность как фактор формирования речевой культуры / М.А. Пирожкова // Вестник культуры. - Душанбе, 2014. - №3. – 126 с.
11. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1973. – 424с. –С.352
12. Смолянинов И.Ф. Природа в системе эстетического воспитания / И.Ф. Смолянинов. -М.: Просвещение, 1984. -207 с.
13. Сталин И.В. Суханронӣ дар даҳаи адабиёт ва санъати тоҷикон дар Маскав 22 апрели соли 1941. [Манбаи электронӣ]: http://grachev62.narod.ru/stalin/t18/t18_092.htm (Санаи мурӯчиат 12.07.2023)
14. Сухомлинский В.А. О воспитании. Сост. И авт. Вступ. очерков С. Соловейчик. -М.: Политиздат, 1988. - 270 с.
15. Ҷавонон – пайравони Пешвои миллат (маҷмуаи маводи конференсияи илмӣи ҷумҳуриявӣ, Хучанд, 24 октябри 2017). – Хучанд: Дабир, 2017. - 170 с. –С.22.

ВАЗЪИ ИМРУЪЗАИ ТАШАККУЛИ СИФАТҲОИ МАЪНАВӢ-АХЛОКИИ ҶАВОНОН ДАР МУАССИСАҲОИ ФАРҲАНГӢ

Дар мақола вазъи имрузаи муассисаҳои фарҳангӣ ва нақши онҳо дар тарбияи маънавӣ-ахлокии ҷавонон баррасӣ шудааст. Фаъолият ва тарзи зиндагии одамон, аз ҷониби онҳо офаридани арзишҳои маънавиро фарҳанг меноманд. Фарҳанг эҷодкории моддию маънавии одамон буда, қомебиҳои онро барои инкишофи инсоният истифода мебарад ва он аз насл ба насл ҳамчун мерос боқӣ мемонад. Фарҳанги халқи тоҷик қисми ҷудонопазири фарҳанги башарӣ буда, он дар робита ва баҳрабардорӣ аз ҳамдигар рушд меёбад. Ин алоқа ба фарҳанг то қадом андоза таъсир мерасонад, онро паҳш ё раванқ медиҳад, аз рушди иқтисодӣ мамлакат ва маънавиёти мардум вобаста аст. Ҳамаи методҳои, ки дар фаъолияти муассисаҳои фарҳангӣ истифода мешаванд, ба он хотире амалӣ мегарданд, ки ҷавонон сатҳи донишҳои худро баланд бардоранд, ҷаҳонбинии онҳо васеъ гардад. Маҳз дар муҳити фароғат ҷавонон тавассути иртибот дар муоширати ҳамдигар амалҳои худро такмил медиҳанд. Ҷавонон дар лаҳзаҳои фароғат метавонанд, худро аз паҳлуҳои гуногун нишон диҳанд. Дар вақти фароғати коллективона дар ниҳоди ҷавонон ҳисси рафоқат, дӯстӣ, шафқат ва меҳрубонӣ нисбат ба ҳамдигар ба вуҷуд меоянд. Яъне, дар ҷавонон арзишҳои маънавӣ-ахлоқӣ ташаккул меёбанд.

Калидвожаҳо: муассисаҳои фарҳангӣ, тарбия, маънавиёт, ахлоқ, ҷавонон, ташаккул, омил, фароғат, фарҳанг, ҷомеа, меҳр, шавқат, ҳамдигарфаҳмӣ, коллектив.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫХ КАЧЕСТВ МОЛОДЕЖИ В УЧРЕЖДЕНИЯХ КУЛЬТУРЫ

В статье описано современное состояние учреждений культуры и их роль в духовно-нравственном воспитании молодежи. Деятельность и образ жизни людей, создание ими духовных ценностей называется культурой. Культура – это материальное и духовное творчество людей, ее достижения используются для развития человечества, и она передается из поколения в поколение как наследие. Культура таджикского народа является неотъемлемой частью человеческой культуры, развивается во взаимосвязи и взаимопомощи друг с другом. В какой степени это общение влияет на культуру, подавляет или развивает ее, зависит от экономического развития страны и духовности народа. Все методы, используемые в деятельности учреждений культуры, реализуются для того, чтобы молодые люди повысили свой уровень знаний, повысили кругозор, уровень мышления и смогли быстро и легко преодолевать все препятствия в жизни. Именно в культурной среде молодые люди совершенствуют свои действия, общаясь друг с другом. Во время досуга молодые люди могут показать себя с разных сторон. В момент коллективного веселья в организации молодых людей возникают чувства товарищества, дружбы, сострадания и доброты друг к другу. То есть у молодежи формируются духовно-нравственные ценности.

Ключевые слова: учреждения культуры, образование, духовность, нравственность, молодежь, фактор, развлечение, культура, общество, любовь, взаимопонимание, коллектив.

THE CURRENT STATE OF THE FORMATION OF SPIRITUAL AND MORAL QUALITIES OF YOUNG PEOPLE IN CULTURAL INSTITUTIONS

The article describes the current state of cultural institutions and their role in the spiritual and moral education of youth. The activities and lifestyle of people, their creation of spiritual values is called culture. Culture is the material and spiritual creativity of people, its achievements are used for the development of humanity, and it is passed on from generation to generation as heritage. The culture of the Tajik people is an integral part of human culture, developing in interconnection and mutual assistance with each other. The extent to which this communication influences, suppresses or develops culture depends on the economic development of the country and the spirituality of the people. All methods used in the activities of cultural institutions are implemented so that young people increase their level of knowledge, improve their horizons, level of thinking and are able to quickly and easily overcome all obstacles in life. It is in a cultural environment that young people improve their actions by communicating with each other. During leisure time, young people can show themselves from different sides. In a moment of collective fun in an organization of young people, feelings of camaraderie, friendship, compassion and kindness towards each other arise. That is, young people develop spiritual and moral values.

Key words: cultural institutions, education, spirituality, morality, youth, factor, entertainment, culture, society, love, mutual understanding, team.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Табаров Нурулло Сафаралиевич* - Донишқадаи исломии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам –Абуҳанифа, номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи педагогика ва мероси ниёгон. **Суроға:** 734003, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Шодмони, 58/1. Телефон: **904-03-09-34**

Сведения об авторе: *Табаров Нурулло Сафаралиевич* - Таджикский исламский университет имени Имама Азама – Абуханифы, кандидат педагогических наук, заведующий кафедрой педагогики и наследия предков. **Адрес:** 734003, город Душанбе, Республика Таджикистан, улица Шодмони, 58/1. Телефон: **904-03-09-34**

Information about the author: *Tabarov Nurullo Safaralievich* - Tajik Islamic University named after Imam Azam - Abukhanifa, candidate of pedagogical sciences, head of the department of pedagogy and ancestral heritage. **Address:** 734003, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Shodmoni street, 58/1. Phone: **904-03-09-34**

Ашӯрова Т.А.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров

Дигаргун шудани шароити ҳаёт ва фаъолияти инноватсионӣ дар Тоҷикистон ба таври табиӣ дар низоми маориф инъикос меёбад.

Имрӯзҳо ҷамъият ба чунин шахсиятҳо, ки дониш, маҳорат ва малакаи худро эҷодкорона истифода мебаранд, эҳтиёҷ дорад, яъне, онҳо метавонанд фаъолияти худро тағйир дода, самараноктар гардонанд. Дар натиҷа, дар давраи инкишофи таҳсилоти муосир зарурати аз нав дида баромадани методҳо, воситаҳо ва шаклҳои ташкили таълим ба вуҷуд омад.

Муаммои қайдшуда бо коркард ва татбиқи технологияҳои нави таълимӣ дар раванди таълим алоқаманд мебошад. Нав кардани шакли таҳсилот истифодаи методҳо ва шаклҳои таълими ғайрианъанавиро талаб мекунад, ки бунёди чунин шароитҳои педагогии таълим ба инкишофи муносиби фаъолияти маърифатӣ ва мустақилияти эҷодии донишҷӯён мусоидат мекунад.

Мутаассифона, дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ба муҳайё гардонидани шароитҳои педагогӣ барои истифодаи самараноки технологияи инноватсионӣ диққати ҷиддӣ намедиханд.

Раванди таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳангоми истифодаи технологияҳои инноватсионӣ самараноктар мегардад, агар чунин шароитҳо амалӣ гарданд:

- гузориши мақсад ба муваффақият;
- сохти модули маводи таълимӣ;
- истифодаи таҷрибаи субъективии донишҷӯён.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон чунин ибрози ақида кардаанд: “Аз ҷониби Ҳукумати кишвар то ба имрӯз масъалаҳои муҳиму аввалиндараҷаи зинаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳаллу фасл шудаанд.

Бо вуҷуди ин, масъалаҳои баланд бардоштани сатҳи сифати таълим ва дар низоми таҳсилоти миёнаи умумӣ ҷорӣ намудани усулҳои инноватсионӣ ва фаъоли таълим, инчунин, баланд бардоштани сатҳи касбии омӯзгорон тавачҷуҳи боз ҳам бештари масъулро тақозо мекунад.

Омӯзгор дар раванди таълиму тарбия ҳуқуқи хато карданро надорад, зеро тақдир насли ояндасоз ва пешбарандаи давлату ҷомеа дар дасти ӯст” [10].

Технология ба тарбия, инчунин, ба санъат наздик мебошад ва ба шахсияти кӯдак ҳамчун иштирокчии раванди таълим таъсир мерасонад. Истилоҳи “технология”, маҳз “технологияи инноватсионӣ” чиро мефаҳмонад?

Технология (юнонии *techne* санъат, маҳорат, *logos* калима, дониш, илми санъат) ҳамчун маҷмуи усулҳо ва равандҳост, ки дар ҳама гуна тичорат ё ҳангоми истехсоли чизе истифода мешавад [15].

Технология – илм дар бораи техника. Зери ин мафҳум илм дар бораи ба даст овардан, коркард, сохтан, истехсоли маҳсулот, ҳамчунин, хизматрасонӣ бо ёрии техникаи дарихтиёрдошта мебошад [2].

Инноватсия калимаи англисӣ буда, маънояш навоарӣ (*novatio*), навсозӣ, тағйир додан аст. Гузашта аз ин, ин навоарӣ нест, аммо пас аз татбиқи он беҳбудии назарраси самаранокӣ ва сифати фаъолият ба назар мерасанд [5].

Ҳар як навоарӣ татбиқи худро тавассути технология пайдо мекунад. Ҳамин тариқ, технологияи инноватсионӣ методология ва раванди эҷоди чизи нав ё такмил додани мавҷуда бо мақсади таъмини пешрафт ва баланд бардоштани самаранокии соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон мебошад.

Инноватсияи педагогӣ ин навоарӣ дар соҳаи педагогика, мақсаднок тағйирдиҳӣ дар муҳити таҳсилот, унсурҳои устувори беҳтар гардонидан ҳамчун қисматҳои алоҳидаи он ва низоми таҳсилот дар умум мебошад [13].

Дар адабиёти психологӣ-педагогӣ оид ба мафҳуми технологияи инноватсионӣ якчанд назарияҳои аз якдигар фарқкунандаро вохӯрдан мумкин аст [7]:

- ҳамчун низоми мантиқӣ ва олооти ташкили ба амал овардани фаъолияти амалии иштирокчиёни раванди таълим – муаллим ва донишҷӯ ҳамон мақсадро пайгирӣ мекунанд, ба монанди ташкили ТИМ (ташкили илмӣ мехнат) – натиҷаҳои максималӣ дар минималӣ ё харчи муносиб. Технология дар асоси назарияҳои муайяни ташкили фаъолият ба вучуд оварда мешавад [12];

- маҷмуи раванди интегративӣ, ки одамон, гоҷро дар бар мегирад. Восита ва тарзи ташкили фаъолият барои таҳлили муаммо ва банақшагирӣ, таъминот, баҳодихии роҳбарии ҳалли муаммо, ки ҳамаи ҷанбаҳои азхудкунии донишро дар бар мегирад (лабораторияи ИМА);

- низоми ба тартиб овардани қоидаҳо, ки иҷрои онҳо ба муваффақияти натиҷаи муайяни банақшагирифтаро ба вучуд меоварад [8];

- интихоби табиӣ тарзҳои гуногуни таъсиррасонии педагогӣ ҳамчун рафтори мувофиқи табиӣ омӯзгор дар қаринаи маданияти муосир ба сатҳи баланди руҳии он ба вазъияти фаҳмиши инкишофдиҳандаи психологӣ-педагогӣ [16];

- раванди яклухти гузориши мақсадҳо, мунтазам нав кардани нақшаҳои таълимӣ ва барномаҳо, тестикунии стратегия ва маводҳои алтернативӣ, баҳогузори низоми педагогӣ дар умум ва аз нав гузоштани мақсадҳо дар вақти маълум гардидани маълумоти нав дар бораи самаранокии низом;

- лоиҳаи муайяни низоми педагогӣ, ки дар амал татбиқ мегардад [4];

- тарзи муайяни таълим, ки дар он сарбории асосӣ оид ба амалӣ гардонидани функсияҳои таълим, воситаҳои таълим зеро роҳбарии инсон иҷро мешавад [14];

- ҷустуҷӯи воситаҳои аниқ таъсиррасонӣ ба шахсият ва коллектив, ки ба омӯзгор барои сарфа кардани қувваи худ ва ба даст овардани натиҷаҳои хуб имкон медиҳад [1];

- низоми тарзҳои фаъолият, ки гирифтани натиҷаҳои охирини босифати кафолатдиҳанда, пайдарпайии амалҳои ба ҳамдигар алоқаманд ва устувори методҳои кори омӯзгорро дар шароити худудҳои амалишавандаи он оид ба таъмини раванди функционалии низоми педагогиро таъмин мекунад.

Ҳамин тавр, ҳам технологияи таҳсилотӣ ва ҳам технологияи инноватсионӣ муқаррароти гуногунро доранд, аммо муқаррароти зиёди мавҷуда ба умумият ишора мекунанд, ки маҳз ба чунин мафҳумҳо ба монанди қоидаҳои пайдарпайӣ ё амалҳои ба ҳам алоқаманд”, “маҷмуи методҳои ба ҳам алоқаманд”, “банақшагирии аниқ, лоиҳакашӣ, барномарезӣ”, “низоми нишондодҳо, маҷмуи амалиётҳо” ва ғайра така мекунанд.

Аз ин лиҳоз, технологияи таълимӣ мақсаднок ва асоснок ҳамчун як навъ алгоритм, амалҳои бароҳмондаси бонизоми иштирокчиёро дар раванди педагогӣ ифода мекунанд.

Одатан, зеро мафҳуми технология методикаи хусусиро аз рӯи муваффақиятҳои алоҳида гузошташуда (масалан, технологияи коркарди малакаи ҳисоби шифоӣ) зимнан дар назар доранд. Технологияро бо методикаи хусусӣ баробар карда, муаллифони муносибати мазкур ба яке аз тавсифи муҳимми технология така мекунанд. Онҳо қайд мекунанд, ки ин методи ба даст овардани ҳама гуна мақсадҳои мушаххас мебошад. Истифодаи мафҳуми “технология” дар ин маъно ба педагогика ягон чизи нав намедиҳад ва раванди таълимро мушаххас намекунад.

Нисбат ба моҳияти методикаи фан олими рус О.П. Околелов чунин ақида дорад: “Методика ин мавқеи муносиби педагогикаи умумӣ, ки воситаҳои олооти назариявии дидактика, инчунин, воситаҳои маърифатии предмети таълимӣ мебошад” [9].

Технологияи таълимӣ – мафҳуми ҷомеъ мебошад, ки ба он ҳамаи технологияҳои дар таълим истифодашаванда дохил мешаванд [11].

Технологияи таълим худро ҳамчун низоми амалиёт ва функсияҳои муайян нишон медиҳад:

- ташкилӣ - фаъолиятро пешбинӣ мекунад: ташкили фаъолияти иштирокчиёни раванди таълим (муаллим ва донишҷӯ);

- лоихавӣ (пешгӯиқунанда) амсиласозии ҳамкориҳои педагогӣ, пешгӯии сатҳи инкишофи иштирокчиёни раванди таълим дар раванди амалисозии технологияи таълим;

- иртиботӣ - фаъолияти иртиботии иштирокчиёни раванди таълимро дар назар дорад, ивази маълумот байни онҳо, ба вучуд овардани шароити якдигарфаҳмии муаллим ва донишҷӯ;

- дарк кардани вазъият, арзёбии объективонаи натиҷаҳои воқеии ҳамкориҳои педагогӣ, дарк кардани таҷрибаи ҳамкорӣ, қайд кардани ҳолат ва сабабҳои инкишоф;

- инкишофдиҳанда (ба вучуд овардани шароитҳои инкишоф ва худинкишофи иштирокчиёни раванди таълим).

В.П.Беспалко қайд мекунад, ки унсурҳои муҳимми низоми педагогӣ донишҷӯён ва муаллимон ба ҳисоб мераванд [3]. Аз ин лиҳоз, чор сатҳи фаъолияти ташкили педагогӣ муайян шудааст:

1. Ташкилӣ – сатҳи аз ҳама одии технологияи таълимӣ, ки бо воситаи амалиётҳо ва усулҳои алоҳида ташкил ва амалӣ карда мешавад. Ин сатҳи асосии қорӣ ва ғаврии ташкил ва амалӣ гардонидани фаъолият мебошад.

2. Сатҳи методии ташкили фаъолият ва ба вучуд овардани технологияи он ба методҳои алоҳида ҳамчун маҷмуи усулҳои муайян тааллуқ дорад.

3. Шаклсозӣ – маҳорати интиҳоби мақсадноки на танҳо методҳо, балки шаклҳои фаъолият, маҷмуи муайяни методҳо, сатҳи баланди ташкилӣ ва технологияи фаъолияти технологӣ аз тарафи муаллим.

4. Асосҳои эҷодӣ дар муносибати ташкилӣ-фаъолиятӣ. Ҳар як муаллим технологияи таълимиро, ки ба қомеъҳои илмӣ ва техникаи муосир ҷавобгӯ мебошад, вазъиятҳои воқеиро ба назар мегирад (салоҳиятноки, таъмини раванди таълим бо технологияҳои компютерӣ, интернет, шароити қор, ба назар гирифтани хусусиятҳои инкишофи донишҷӯён) интиҳоб мекунад.

Чунонки мебинем, функсия ва сатҳи технологияи таълимӣ якдигарро пурра мекунад.

Дар педагогикаи муосир технологияҳои гуногуни зиёд мавҷуд мебошанд, ки дар сатҳи гуногун дар муассисаҳои таҳсилотӣ истифода бурда мешаванд.

Олими рус О.Ю. Ефремов оид ба технологияи педагогӣ чунин ақида дорад: “Технологияи таълим раванди амалисозии мундариҷаи таълим мебошад, ки дар барномаи таълимӣ пешбинӣ карда шудааст ва низоми шакл, методҳо, тарзҳо ва воситаҳои таълимро дар бар мегирад, ки расидан ба мақсади гузошташударо таъмин мекунад” [6].

Муқарриз: Исломов О.А.- д.и.п., профессори ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров

АДАБИЁТ

1. Азаров Ю.П. Тайны педагогического мастерства: учеб. пособие / Ю. П. Азаров. - М. : МПСИ ; Воронеж : МОДЕК, 2004. - 432 с.
2. Азизов А.А. Техника ва таҳсилот. Дастури таълимӣ, барои донишҷӯён ва омӯзгорони донишгоҳҳои омӯзгорӣ / А.А.Азизов, Б.Майер, С. Мануков. – Душанбе: Нашр, 2011. – 237 с.
3. Беспалько В. П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения / В. П. Беспалько. – М.: Изд-во Института профессионального образования МО России, 1995. - 342с. - С. 10.
4. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько. — М.: Педагогика, 1989. — 192 с. – С. 12-13.
5. Вербицкий А. Самостоятельная работа студентов: проблемы и опыт / А.Вербицкий [и др.] // Высш. образ, в России. -1995. - № 2. - С. 137-145.
6. Ефремов О.Ю. Педагогика. Учебное пособие / О.Ю. Ефремов. – СПб.: Питер, 2010. – 352с.
7. Лосева В.К. Рисуем семью. Психологическая помощь и консультирование / В.К. Лосева. - М.: РАО, 1995. - 37 с.
8. Монахов В.М. От традиционной методики к новой технологии обучения / В.М. Монахов. - М.-Тула: Будрус, 1993. — 143 с.
9. Околелов О.П. Педагогика: учебное пособие / Околелов О.П. – Ростов н/Д: Феникс, 2016. – 222с. – (Среднее профессиональное образование). -С 163.
10. Паём ва рисолати созандаи он //Маҷмуи Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2000-2016). – Хучанд: Нури маърифат, 2017. – 516 с.

11. Пидкасистый П.И. Педагогика для студентов высшей учебной заведений / П.И. Пидкасистый, В.И.Беляев, В.А.Мижериков, Т.А. Юзефовичус. Под ред. П.И.Пидкасистого. – М.: Издательский центр “Академия”, 2010. - 512с. - С.507.
12. Раченко И.П. Психология педагогического творчества : организационно-методическое учебное пособие / И.П. Раченко. – Пятигорск : Пятигорский ГЛУ, 1999. – 92 с.
13. Симоненко В.Д. Учебное пособие для студентов педагогических вузов. Под ред. В.Д. Симоненко. - М.: Вентана-Граф, 2006. - 368 с. (Педагогическое образование). - ISBN 5-88717-972-4.
14. Смирнов В.И. Общая педагогика: учеб. пособие / В.И. Смирнов. –2-е изд., перераб., испр. и доп. – М.: Логос, 2002. – 304 с.
15. Теплова Л.И. Тест умственного развития младших подростков. Руководство по работе с тестом / Л.И. Теплова. – М.: Обнинск, 2000. - 345 с.
16. Щуркова Н.Е. Педагогическая технология: учеб. пособие для студ. и преподавателей пед. учеб. зав. учителей школ / Н. Е. Щуркова. - М.: Акад. о-во России, 2002. - 224 с. (Серия "Образование XXI века").

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ СИФАТИ ДОНИШ

Инноватсия ба ҳамаи фаъолияти касбии одам хос мебошад. Аз ин лихоз, табиист, ки предмети он омӯзиш, таҳлил ва татбиқ мегардад. Инноватсия худ аз худ зоҳир намегардад, он натиҷаи ҷустуҷӯи илмӣ, таҷрибаи педагогии пешқадами муаллимони алоҳида ва ҳамаи коллектив аст. Ин раванд ба роҳбарӣ эҳтиҷдорд. Дар қаринаи стратегияи инноватсионии раванди яқлухти педагогӣ нақши директорони муассасаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, муаллимон ва мураббӣён ҳамчун татбиқкунандаи бевоситаи равандҳои инноватсионӣ басо муҳим аст. Технологияҳои гуногуни таълим: дидактикӣ, компютерӣ, муаммовӣ, модуль ва ғайраро омӯзгор дар амал татбиқ мекунад. Ин аз онҳо омодагии махсуси психологӣ-педагогиро талаб мекунад, чунки дар фаъолияти касбии муаллим на танҳо донишҳои махсус ва фанӣ, балки донишҳои муосир дар соҳаи педагогикаву психология технологияи таълим ва тарбия амалӣ мегарданд. Дар ин пойгоҳ омодагӣ ба дарккунӣ, арзёбӣ ва амалӣ гардонидани инноватсияи педагогӣ ташаккул меёбад. Мафҳуми “инноватсия” навоарӣ, навигарӣ, тағйирёбиро мефаҳмонад. Инноватсия ҳамчун восита ва раванд ҷорӣ кардани ягон чизи навро пешбинӣ мекунад. Нисбат ба раванди педагогӣ инноватсия мақсад, мундариҷа, методҳоро шаклҳои таълиму тарбия, ташкили фаъолияти яқҷояи муаллим ва донишҷӯро мефаҳмонад. Дар мақолаи мазкур дар бораи истифодаи технологияҳои нави инноватсионӣ, инчунин, истифодаи мафҳуми технологияи нав дар педагогика, хусусиятҳои фарқкунандаи методика ва технология, афзалиятҳои технологияи таълими инноватсионӣ дар раванди таълим сухан меравад.

Калидвожаҳо: инноватсия, шароитҳои педагогӣ, технологияҳои инноватсионӣ, технологияҳои таълимӣ, технологияҳои педагогӣ, психологӣ, тарбия, дониш, фаъолият, омӯзгор.

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ФАКТОР КАЧЕСТВА ЗНАНИЙ

Инновация характерна для всей профессиональной деятельности человека. И с этой точки зрения естественно, что она становится предметом изучения, анализа и применения. Инновации не появляются сами по себе, они являются результатом научных исследований, передового педагогического опыта отдельных педагогов и всего коллектива. Этот процесс не является противоестественным, он требует лидерства. В рамках инновационной стратегии общего педагогического процесса возрастает роль директора общеобразовательного учреждения, учителей и тренеров как непосредственных представителей инновационного процесса. Во всем многообразии образовательных технологий: дидактических, компьютерных, головоломных, модульных и других реализуются педагогические функции руководителя, учителя. Наряду с применением современных технологий в учебно-воспитательном процессе педагог и тренер приобретает многие элементы консультанта, советчика, воспитателя. Это требует от них специальной психолого-педагогической подготовки, поскольку в профессиональной деятельности учителя реализуются не только специальные и технические знания, но и современные знания в области педагогики и психологии, технологии воспитания и обучения. На этой базе формируется подготовка к пониманию, оценке и реализации педагогической инновации. Понятие «инновация» объясняет новаторство, новизну, изменение; инновация как средство и процесс предполагает внедрение чего-то нового. Применительно к педагогическому процессу он объясняет новаторство в цели, содержании, методах и формах воспитания и обучения, организации совместной деятельности учителя и ученика. В данной статье речь идет об использовании новых инновационных технологий в образовательном процессе. Также включает в себя использование понятия новой технологии в педагогическом процессе, отличительные особенности методики и технологии, преимущества инновационной образовательной технологии.

Ключевые слова: инновация, педагогические условия, инновационная технология, образовательная технология, педагогическая технология, психология, воспитание, знание, деятельность, учитель.

INNOVATIVE TECHNOLOGIES AS A FACTOR IN THE QUALITY OF KNOWLEDGE

Innovation is characteristic of all human professional activity. And from this point of view, it is natural that it becomes the subject of study, analysis and application. Innovations do not appear on their own, they are the result of scientific research, advanced pedagogical experience of individual teachers and the entire team. This process is not unnatural, it requires leadership. Within the framework of the innovation strategy of the general pedagogical process, the role of the director of a general educational institution, teachers and trainers as direct representatives of the innovation process is increasing. In all the variety of educational technologies: didactic, computer, puzzling, modular and others, the pedagogical functions of a leader and teacher are realized. Along with the use of modern technologies in the educational

process, the teacher and trainer acquires many elements of a consultant, adviser, educator. This requires special psychological and pedagogical training from them, since in the professional activity of a teacher not only special and technical knowledge is realized, but also modern knowledge in the field of pedagogy and psychology, technology of education and training.

Key words: innovation, pedagogical conditions, innovative technology, educational technology, pedagogical technology, psychology, education, knowledge, activity, teacher.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Ашӯрова Таҳмина Абдулатифовна* – Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуров, кафедраи электроникаи факултети физикаю техника, номзади илмҳои педагогӣ, дотсент. **Суроға:** 735700, ш.Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1 E-mail: **univer.81@mail.ru**

Сведения об авторе: *Ашӯрова Таҳмина Абдулатифовна* –Худжандский государственный университет имениакадемика Б.Гафурова, кандидат педагогических наук, доцент кафедры электроники факультета физики технических наук. **Адрес:** 735700, г.Худжанд, Республика Таджикистан, проезд Мавлонбекова, 1 E-mail: **univer.81@mail.ru**

Information about the author: *Ashurova Takhmina Abdulatifovna* – Khujand State University named after Academician B. Gafurov, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Electronics, Faculty of Physics of Technical Sciences. **Address:** 735700, Khujand, Republic of Tajikistan, Mavlonbekova passage, 1 E-mail: **univer.81@mail.ru**

Курбонов Ф.А., Каримова М.М.

Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» (2011) ва ҳамчун «Соли оила» эълон шудани соли 2015 аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, бори дигар аз он дарак медиҳад, ки мавзуи оила ва оиладорӣ, таълиму тарбияи фарзанд дар оила ва умуман масъалаҳои хонаводагӣ солҳои охир дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон яке аз масъалаҳои мубрами рӯз ба ҳисоб мераванд. Аз ин лиҳоз, падару модарон бояд рисолати муқаддаси худ – тарбияи покнативу зебоипарастӣ, башардӯстиву инсонпарварӣ ва заҳматкашиву ободкориро дар замири фарзандон идома дода, насли навраси кишвари соҳибистиклоламонро дар руҳияи ифтихори бузурги ватандорӣ ба камол расонанд... [2, с. 4].

Аз сарчашмаҳои осотирию таърихӣ маълум аст, ки мардуми тоҷик аз давраҳои хеле қадим ба масъалаҳои таълиму тарбияи фарзанд дар оила тавачҷуҳи хосса зоҳир намуда, фарзандро ҳамчун меваи зиндагӣ, арзишоти волою муқаддас ва номбардори падару модар эътироф карда, парвариш ва ба камол расонидани кӯдакро яке аз вазифаҳои умдатарини хеш меҳисобиданд. Ҳамин ҳисси баланди қарзи падариву модарӣ ва масъулият дар назди халқу ватан буд, ки дар тули ҳазорсолаҳо оилаи тоҷик садҳо фарзандони фарзонаро таълиму тарбия дода ба воя расонидааст, ки эшон на танҳо барои халқу миллати хеш, балки дар рушди тамаддуни башарӣ нақши босазо гузоштаанд.

Мусаллам аст, ки оила барои халқи ориётабор, бавижа халқи тоҷик, бо тамоми арзишоташ, ба монанди қавм, халқ, Ватан муқаддас буд. Барои ниёғони бузурги мо оила ҳамчун сарчашмаи таълиму тарбия ба ҳисоб мерафт. Масалан, ҳамаи мутафаккирони бузурги халқи тоҷик таълиму тарбияи аввалинро, пеш аз ҳама, дар оила гирифтаанд.

Бояд қайд кард, ки фарзандро ба ғайр аз таваллуд кардан, ҳӯрондану пӯшондан боз таълиму тарбияи замонавӣ додан зарур аст. Зеро ҷараёни пешрафти олами мутамаддин тақозо мекунад, ки ҳар як хонавода фарзандони солим ва соҳибмаърифатро тарбия кунанд ва ба камол расонад [12, с. 42].

Чи тавре ки маълум аст, оила ҳамчун сарчашмаи таълиму тарбия ва ҷузъи асосии ҷомеа аъзоёни худро дар руҳияи инсондӯстиву башардӯстӣ, ватандориву ифтихори миллӣ, ҳудогоҳиву ҳештаншиносӣ, донишандӯзиву илмомӯзӣ, маърифатпарвариву фарҳангшиносӣ, меҳнатдӯстиву ҳунаромӯзӣ, далериву шучоатмандӣ, ҷавонмардиву фӯрӯтанӣ ва умуман, ахлоқи неки инсонӣ тарбия намудааст ва то имрӯз ин нақш, мақом ва манзалати худро давом дода истодааст.

Мутаассифона, таҳлилу мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки таълиму тарбияи фарзандон дар давоми даҳ соли охир сатҳан харобу коста гашта истодааст. Ахлоқи қисме аз ҷавонон коҳиш ёфта истода, онҳо ба ҳар гуна ҳаракату равияҳои ғайриқонунӣ ҳамроҳ шуда, ба ҷинояткорӣ даст зада истодаанд ва ҳамаи ин, пеш аз ҳама, аз натиҷаи беаҳммиятию бемасъулияти падарону модарон дарак медиҳад.

Аз ин рӯ, ба ақидаи мо, яке аз роҳҳои ҳалли масъалаи таълиму тарбияи хонаводагӣ ин омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили осори гаронбаҳо ва таҷрибаи зиндагии ниёғони бузургамон мебошад. Мавзуи назария ва амалияи тарбияи хонаводагӣ, нақш ва мақоми падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд, ба ҷо овардани ҳурмату эҳтироми падару модар ва ба воя расонидани инсонии комилро мутафаккирони бузурги форсу тоҷик, ба монанди, Имоми Аъзам, Абулқосими Фирдавсӣ, Абуалӣ ибни Сино, Носири Хусрав, Муҳаммад Ғазолӣ, Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ва дигарон дар осори хеш мавриди омӯзиш, муҳокима ва таҳлил қарор додаанд. Яке аз чунин мутафаккирони бузурги халқи форсу тоҷик Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ мебошад, ки боби ҷаҳоруми асари калонтарини худро, ки таҳти унвони «Захират-ул-мулук» ба аҳли илму фарҳанг маълуму машҳур аст, ба масъалаи «Дар ҳукуқи волидайн ва завҷ ва завҷа ва авлод ва абид ва ақориб ва асдиқо» бахшидааст.

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар хусуси мавзуи тарбияи хонаводагӣ изҳори ақида карда, ба он кӯшидааст, то падару модар вазифадору масъул будани худро дар таълиму тарбия ва ба камол расонидани фарзандони хеш ба хубӣ дарк намуда, тамоми дониш, таҷриба, ақлу хирад, санъат ва маҳораташонро барои дар ҳаёти ҳаррӯза амалӣ намудани ин масъала равона созанд. Ва ҷавобан ба ин фарзандон низ бояд баъд аз ба камол расидан қарзи фарзандии худро ба ҷо биёранд.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар моддаи 10 барои масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» чунин омадааст: «Фарзанди болиғу қобили меҳнат уҳдадор аст, ки падару модари худро нигоҳубин ва таъмин намуда, онҳоро аз ҷиҳати моддӣ ва маънавӣ дастгирӣ намояд» [2, с. 135]. Зикр бояд намуд, ки Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ба нооромиву ҷангу ҷидолҳои бешуморе, ки фазои маънавӣ, илмӣ ва фарҳангии замонро харобу коста мегардонид, нигоҳ накарда, аз худ осори илмию адабии гаронбаҳое барои ояндагон ба мерос гузоштааст. Мутафаккири бузург ягона роҳи халосии мардумро аз зери зулму золимӣ дар муборизаи илмию фарҳангӣ баҳри озодӣ ва истиқлолият медид. Дар ин росто, Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ барои аз ин азобу шиканҷа ва гуломӣ раҳо кардани мардум дар асарҳояш доир ба ин мавзӯ фикру ақидаҳои муфиду пешқадамро мавриди баррасӣ қарор додааст.

Дар муҳити маънавӣ, илмӣ ва фарҳангии асри XIV-и Осиёи Миёна ва Шарқи Наздик ҷараёни пурқуввати давр – тасаввуф таъсири бениҳоят бузург доштааст. Ва яке аз сабабҳои асосии он ки ҷараёни тасаввуф дар асри XIV оммавӣ гашт, ин бедодгарӣҳои ҳокимони золим, аз ҷумла қатли ом, талаву торочи молу мулки халқ аз тарафи муғулҳо, ҳокимони маҳаллӣ ва ғайра буд.

Чи тавре ки аз сарчашмаҳои таърихӣ бармеояд, таълимоти ҷараёни тасаввуф ба монанди дигар ҷараёну равияҳои давр ба мафкураи сиёсӣ иҷтимоӣ, илмию фарҳангӣ ва маънавӣ-ахлоқии меҳнаткашони кишварҳои Шарқ, Осиёи Миёна ва Осиёи Хурд таъсир расонида, дар байни ҳунармандони шахру мардуми меҳнаткаш бештар паҳн гашта буд. Албатта, ин муҳити маънавӣ ва илмию фарҳангӣ, ки ба миён омада буд, ба ҷаҳонбинӣ ва ташаккулу рушди олами маънавии Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, ки худ зода ва дастпарвари ҳамин замон буд, бетаъсир намонд. Бинобар ин, асоси ҷаҳонбинии Мир Сайид Алии Ҳамадониро, ки яке аз намояндагони машҳури ҷараёни тасаввуф ба ҳисоб мерафт, ақидаҳои динӣ, ирфонӣ, фалсафӣ ва таълиму тарбиявӣ ташкил мекарданд.

Ҳаминро бояд тазаққур дод, ки Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ масъалаи муносибати зану шавҳарро дар раванди муҳайё сохтани муҳити солими оилавӣ ва таълиму тарбияи фарзандон яке аз мавзӯҳои муҳими замон ҳисобида, дар осори хеш ба он диққати хоса додааст. Ҳарчанд мутафаккир дар ҳалли мавзуи мазкур бештар ба талаботҳо ва қоидаҳои дини ислом таъҷиб карда бошад ҳам, аммо масъалаҳое, ки ӯ ба миён гузоштааст, дар мустаҳкам ва пойдор нигоҳ доштани пояҳои оила, баланд бардоштани маданияти муносибатҳои зану шавҳар ва таъсири онҳо дар таълиму тарбияи фарзанд дар шароити ҷомеаи муосир аз манфиат холӣ нест. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ бар он ақида буд, ки барои он ки фарзанд дар оила таълиму тарбияи дуруст гирад, қабл аз ҳама, ҳуди оила бояд дуруст ташкил ёфта бошад. Аз ин хотир, барои ҳар як марду зан лозим аст, ки оиларо дар асоси ақди никоҳ ташкил намоянд. Чунончи, никоҳ барои пойдор ва мустаҳкам гаштани оила аҳаммияти калон дорад. Никоҳ оиларо пойдор, солим ва мустаҳкам нигоҳ дошта, барои ба дунё овардани фарзандон ва таълиму тарбияи онҳо шароитҳои заруриро фароҳам меорад.

Аз таълимоти Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ чунин бармеояд, ки ӯ кӯшидааст, ки паҳлуҳо ва имкониятҳои гуногуни дин, илму дониш, таҷрибаи ҳаёти, фарҳангу маърифат ва маънавиёти инсонро ҳамчун қувваи пешбаранда ва муттаҳидсозандаи пойдорӣ ва солимии ҳаёти оилавӣ ба таълиму тарбияи дурусти фарзандон равона кунад. Омӯзиш ва таҳлили осори ӯ аз он шаҳодат медиҳад, ки чунин тарзу усули кор ба мутафаккир имконият додааст, ки мушкilotи масъалаи мазкурро аз мавқеи педагогӣ равшанӣ, тибқи талаботи замони худ, то андозае ҳаллу фасл намояд.

Ба қавли Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, ҳар нафаре, ки мақсади ташкил намудани оиларо дорад, ба ӯ лозим аст пеш аз ташкил намудани оила бояд ҳамаҷониба, яъне аз ҷиҳати педагогӣ, психологӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва тиббӣ тайёр бошад ва баъди он ки ба

тайёр будани худ боварӣ ҳосил намояд, метавонад оилаи худро ташкил намояд. Алии Ҳамадонӣ дар тайёр кардани ҷавонон (фарзандон) ба ҳаёти оилавӣ, пеш аз ҳама, падару модарро масъул ҳисобидааст. Дар раванди тайёр намудани ҷавонон ба ҳаёти оилавӣ, ба ақидаи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, падару модар онҳоро, пеш аз ҳама, бояд аз ҷиҳати ҳуқуқӣ омода созанд. Яъне, ҷавонон, қабл аз ҳама, бояд ҳуқуқҳои никоҳ ва зану шавҳарро ба ҳубӣ аз бар карда бошанд. Мутафаккир таъкид кардааст, ки волидайн дар раванди ба ҳаёти оилавӣ тайёр намудани фарзандони хеш кӯшиш намоянд, ки ҳафт шартӣ зеринро ба инобат гиранд: муошират, сиёсат, ғайрат, нафақа, таълим, қисмат, таъдиб (одобомӯзӣ).

Ба ақидаи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, ҳар як мард ҳамчун сардори хонадон бояд ҳамеша босабру таҳаммул бошад, ҳамаи масъалаҳоеро, ки дар оила сар мезананд, ба василаи ақлу хиради солим ва пуртамкинию маданияти баланди инсонӣ ҳаллу ҷасл намояд. Мард, таъкид кардааст орифи бузург, дар оила на ҳамчун золиму ситамгар, бераҳму шафқат, балки ҳамчун ёрдамчӣ, маслиҳатгар, посбон ва пушту паноҳи зану фарзандон буда, барои дар оила таъмин намудани фазои яқдигарфаҳмӣ, меҳру муҳаббати инсонӣ, ҳурмату эҳтироми яқдигар ва баланд бардоштани қадру қимат ва мақому манзалати ҳуди инсон масъул мебошад. Тибқи назари Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, маҳз ба шарофату дастгирии падару модар илму дониш, маърифату маданият, ахлоқи ҳамида, фарҳангу маданият ва беҳтарин расму русум ва анъанаҳои ниёгонамон аз насл ба насл интиқол ёфта, ба як сарчашмаи бузурги таълиму тарбияи инсонӣ комил мубаддал мегардад.

Ба қавли Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, бинобар сабаби он ки аввалин тарбиятгари фарзандон волидайн ба ҳисоб мераванд ва бештар ба таълиму тарбияи онҳо сару қордоранд, бояд дар мадди аввал ҳуди онҳо дорои дониши васеъ, ақлу хиради расо, маърифату маданияти баланд, ҷаҳонбинии ҳамаҷаҳонӣ ва маънавияти бою ганӣ бошанд.

Мутаассифона, дар ҷомеаи муосири мо савияи маърифатнокӣ ва фарҳанги оиладорӣ як қабил волидон (хусусан волидонӣ ҷавон) то як андоза коста гаштааст. Ҳатто баъзе модарони ҷавоне ёфт мешаванд, ки суруди аз ҳама зарур барои кӯдак ва суруде, ки наслҳои зиёди мардуми моро дар руҳияи инсонгароӣ, ватандӯстӣ, меҳнатдӯстӣ, далерӣю қаҳрамонӣ ва дигар хислатҳои ахлоқи некӣ инсонӣ тарбия намудааст «Алла»-ро намендонанд, то ки дар сари гаҳвораи фарзанди худ бихонанд. Ҳол он ки тарбияи фарзанд аз «Алла»-и модар оғоз ёфта, руҳи ӯро навозиш дода, неруяшро тавоно ва ҷаҳони маънавияшро ганӣ мегардонад.

Чи тавре ки аз омӯзиш ва таҳлили осори Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ ва дигар мутафаккирони бузурги халқи форсу тоҷик бармеояд, эшон кӯшидаанд исбот намоянд, ки дини мубини ислом зану мардро дар ҳама ҷанбаҳои зиндагӣ вобаста ба имкониятҳои маънавияю ҷисмонӣ ҳуқуқи уҳдадорӣро баробар дода, зидди ҳар гуна зулму ситам ва бедодихову нобаробарӣро мебошад. Аммо дар ҳаёт мо шохиди он мегардем, ки зану шавҳар дар муносибатҳои худ ҳуқуқҳои яқдигарро поймол мекунанд, эҳтироми яқдигарро ба ҷо намеоранд. Чунин муносибатҳои зану шавҳар маъноӣ онро надорад, ки айб дар дини ислом ва қонуниятҳои принципҳои он бошад. Риоя накардани ҳуқуқҳои уҳдадорӣ худ аз ҷониби зану шавҳар ин, пеш аз ҳама, аз паст будани сатҳи маърифатнокӣ ва фарҳанги оиладорӣ онҳо дарак медиҳад.

Мусаллам аст, ки оила ҳамчун сарчашмаи таълиму тарбия, роҳнамои зиндагӣ, асосгузори ҳуқуқи аҳволи ва шахсияти ҳар як фард мебошад. Оила ҳамчун ҳидоятгар, нигоҳдорандаи ахлоқи поки ҳамаҷаҳонӣ инсонӣ ҳидоятгари роҳи ростӣ, тарғибгари расму оин ва суннатҳои волои ниёгон ба шумор рафта, дар ташаккул ва рушди ҳамаҷаҳонӣ шаҳс нақш ва мақоми бузургеро бозиддааст. Аз ин лиҳоз, ба мо падару модарон лозим меояд, ки вазифаи муқаддаси хешро, яъне ташаккул ва рушди фазилатҳои неки инсонӣ, ба монанди парҳезкорӣю покнатӣ, инсондӯстӣю башардӯстӣ, зебоӣю зебоипарастӣ, дӯстӣю рафоқат, ободкорӣю меҳнатдӯстӣ, эҷодкорӣю созандагӣ, худшиносӣю ҳудогоҳӣ ва ғайраро дар ниҳоди фарзандон ҷой дода, онҳоро дар руҳияи волои ифтихори миллӣ ба воя расонаем. Ба падарону модарон зарур аст, ки барои беҳтар намудани сифати таълиму тарбия, ташаккул ва тақомули хислатҳои неки маънавий-ахлоқӣ фарзандони худ аз осори илмию адабии мутафаккирони бузург истифода баранд. Бақиҷа, осори Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, ки дар баробари дигар масъалаҳои таълиму тарбия ба мавзӯи тарбияи фарзанд

дар оила диққати махсус зоҳир намудааст. Гарчанде ки Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, мавзуи мазкурро бештар аз мавқеи динӣ баррасӣ карда бошад ҳам, бо вучуди ин, бисёр ақидаҳои ӯ то замони мо арзиши таълимиву тарбиявии худро аз даст надодаанд.

Масъалаи таълиму тарбияи насли наврас дар чунин асарҳои Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ, ба монанди «Захират-ул-мулук», «Рисолаи қуддусия», «Минҳоч-ул-орифин», «Сайр-ул-толибин», «Мақорим-ул-ахлоқ» ва ғайраҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Хусусан, масъалаҳои ҳуқуқи волидайн, завҷ ва завҷа, тарбияи фарзанд, ақориб ва авлод ва абид ва ғайра дар боби чоруми рисолаи бузургтарини Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ «Захират-ул-мулук», ки «Дар ҳуқуқи волидайн ва завҷа ва завҷ ва авлод ва абид (ғулом) ва ақориб (наздикону хешон) ва асадақо (содиқон) ва ҳуқуқи фарзандон» номгузори шудааст, ба таври васеъ ва ҳамаҷониба инъикос ёфтааст.

Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ дар баробари уҳдадор будани падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд фарзандонро низ таъкид кардааст, ки онҳо дар синни пиронсолии падару модар вазифадор мебошанд, ки ҳурмату эҳтироми эшонро ба ҷо биоранд ва дар ҳама ҳолат дастгири мададгояшон бошанд. Мутафаккири бузург ин анъанаҳои пешқадами таълиму тарбияи оилавии ниёгонашро дастгирӣ карда, яке аз вазифаҳои асосии оиларо дар фарзандон ташаккул ва рушд додани ҳисси меҳру муҳаббат ба падару модар ва ҳурмату эҳтироми дигар аъзоёни калонсолони оила таъкид кардааст. Ба қавли Алии Ҳамадонӣ, агар дар қалби кӯдак аз синни хурдӣ меҳру муҳаббат ва иззату эҳтиром ҷой нагирад, ӯ ҳеҷ вақт нисбати дигарон дар қалби хеш ҳисси меҳру муҳаббат ва ҳурмату эҳтиромро ҷой дода наметавонад.

Аз таҳлили адабиёт (Лутфуллоев М., Мирзохоҷа Д., Нуров А., Ҳ. Асозода, А. Кӯчаров) бармеояд, ки олимони соҳаи илмҳои педагогӣ зери мафҳуми оила - сарчашмаи таълиму тарбия, раҳнамои ҳаёт, ниғаҳдорандаи ахлоқи ҳамидаи инсонӣ ва ҷузъи асосии ҷомеа ақидаҳои хешро бо исботи таҳқиқотҳои хеш арзёбӣ намудаанд [8, 9, 10, 11, 12].

Ҳамин тариқ, ба мо - оила, мактаб ва аҳли ҷомеа лозим меояд, ки наврасон ва ҷавононро, яъне фарзандони хешро дар асоси осори гаронбаҳои ниёғони бузурги худ, дар руҳияи ҳурмату эҳтироми падару модар ва дигар калонсолон тарбия намоем.

Муқарриз: Тошзода С.- н.и.п., ДМТ

АДАБИЁТ

1. Константинов Н.А. Таърихи педагогика / Н.А.Константинов, Е.Н. Мединский. - Душанбе, 1982. – 502 с., - С. 48.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» - Душанбе, 2012. - 160 с.
3. Лутфуллоев М. Адаб тоҷест аз нури илоҳӣ / М.Лутфуллоев Д. Мирзохоҷа. - Душанбе, 2011. - 320 с.
4. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Захират-ул-мулук (таҳиягарон Ҳ. Асозода, Қ.Турдиев). -Душанбе: Ирфон, 2008. - 372 с.
5. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Асноди ҳолия. 229 (б) тоҷикӣ.
6. Маҷаллаи «Бонувони Тоҷикистон», май – 2014/www.bonuvon.tj. с. 22.
7. Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Рисолаи Қуддусия (таҳиягар А.Кӯчаров). - Кӯлоб, 1993. –С. 8.
8. Насихатномаи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ. Таҳияи Ҳ. Асозода. – Кӯлоб, 1993. - 160 с.
9. Нуров А. Ҳамкориҳои оила ва мактаб дар тарбияи ахлоқи хонандагони синфҳои ибтидоӣ / А.Нуров. - Душанбе, 1989.
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 23 апрели соли 2014. - 47 с.
11. Раҳмон Э. Суханронӣ оид ба лоиҳаи Қонун «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд».- Душанбе: Шарқи Озод, 14 декабри 2010. - 31 с.
12. Раҳмонов Э. Ш. Бунёдорони ояндаи Тоҷикистони соҳибистиклол / Э. Ш. Раҳмонов. - Душанбе, 1997.

ОИЛА - САРЧАШМАИ ТАЪЛИМУ ТАРБИЯ ВА ҶУЗЪИ АСОСИИ ҶОМЕА

Муаллифон дар таълифоти хеш оид ба оила - сарчашмаи таълиму тарбия ва ҷузъи асосии ҷомеа иброи ақида намуда, қайд кардаанд, ки қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» (2011) ва соли 2015 ҳамчун «Соли оила» эълон шудани аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бори дигар аз он дарак медиҳад, ки мавзуи оила ва оиладорӣ, таълиму тарбияи фарзанд дар оила ва умуман масъалаҳои хонаводагӣ солҳои охир дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон яке аз масъалаҳои мубрами рӯз ба ҳисоб мераванд. Дар мақола аз тарафи муаллифон таъкид шудааст, ки падару модарон бояд рисолати муқаддаси худ – тарбияи покнативу зебоипарастӣ, башардӯстиву инсонпарварӣ ва заҳматкашиву ободкориро дар замири фарзандон идома дода, насли навраси кишвари соҳибистиклоламонро дар руҳияи ифтихори бузурги ватандорӣ ба камол расонанд. Барои

ниёғони бузурги мо оила ҳамчун сарчашмаи таълиму тарбия ба ҳисоб мерафт. Мутафаккирони бузурги халқи тоҷик таълиму тарбияи аввалинро, пеш аз ҳама, дар оила гирифтаанд. Оила ҳамчун сарчашмаи таълиму тарбия ва ҷузъи асосии ҷомеа аъзоёни худро дар руҳияи инсондӯстиву башардӯстӣ, ватандориву ифтихори миллӣ, ҳудогоҳиву ҳештаншиносӣ, донишандӯзиву илмомӯзӣ, маърифатпарвариву фарҳангшиносӣ, меҳнатдӯстиву ҳунаромӯзӣ, далериву шуҷоатмандӣ, ҷавонмардиву фурутанӣ ва умуман, ахлоқи неки инсонӣ тарбия намудааст ва то имрӯз ин нақш, мақом ва манзалати худро нигоҳ доштааст.

Калидвожаҳо: оила, таълиму тарбия, ҷомеа, масъулияти падару модар, ҷузъи асосии ҷомеа, инсондӯстиву башардӯстӣ, ватандориву ифтихори миллӣ, ҳудогоҳиву ҳештаншиносӣ, донишандӯзиву илмомӯзӣ, маърифатпарварӣ, ҷавонмардӣ, фурутанӣ.

СЕМЬЯ – ИСТОЧНИК ВОСПИТАНИЯ И ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ ОБЩЕСТВА

Автор в своей статье пишет о семье - источнике образования и воспитания и основной части общества и отмечает, что принятие Закона Республики Таджикистан «Об ответственности родителей в образовании и воспитании детей» (2015 г. объявлен «Годом семьи») Президентом Республики Таджикистан Эмомали Рахмоном еще раз показывает, что тема семьи и брака, образования и воспитания детей в семье и вообще семейные вопросы в последние годы является одним из самых актуальных вопросов дня в современном обществе Таджикистана. В статье автор подчеркнул, что родители должны продолжать свою священную миссию - воспитание чистоты и красоты, гуманизма, трудолюбия в своих детях, воспитывать молодое поколение нашей независимой страны в духе патриотизма. Для наших великих предков семья считалась источником воспитания. Великие мыслители таджикского народа получали свое первое образование, прежде всего, в семье. Семья, как источник воспитания и основная часть общества, воспитала своих членов в духе человеколюбия патриотизма национальной гордости, благочестия, самосознания, образования любви, профессиональной подготовки, мужества, отваги, смирения и нравственности, эта традиция продолжается до сегодняшнего дня.

Ключевые слова: семья, воспитание, общество, родительская ответственность, основная часть общества, человечность и гуманизм, патриотизм и национальная гордость.

FAMILY IS THE SOURCE OF EDUCATION AND THE MAIN PART OF SOCIETY

The author expressed his opinion in his writings about the family - the source of education and upbringing and the main part of society, and noted that the adoption of the Law of the Republic of Tajikistan "On the responsibility of parents in the education and upbringing of children" (2011) and the year 2015 was declared as the "Year of the Family". 2015 by the President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon, once again shows that the topic of family and marriage, education and upbringing of children in the family, and general family issues in recent years is one of the most important issues of the day in the modern society of Tajikistan. In the article, the author emphasized that parents should continue their sacred mission - education of positivity and beauty, humanity and humanism, hard work and prosperity in the children, and bring up the young generation of our independent country in the spirit of great patriotism. For our great ancestors, the family was considered as a source of education. The great thinkers of the Tajik people received their first education, first of all, in the family. The family, as the source of education and the main part of the society, has educated its members in the spirit of humanity and humanitarianism, patriotism and national pride, godliness and self-awareness, education and scientific training, education and cultural studies, love of work and professional training, courage and bravery, youth and humility, and in general, good human morals, and until today this continues its role, position and position.

Keywords: family, education and training, society, parental responsibility, the main part of society, humanity and humanitarianism, patriotism and national pride.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Курбанов Файзали Асадуллоевич* - Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, кафедраи педагогика, номзади илмҳои педагогӣ, омӯзгор. **Суроға:** 735140, шаҳри Бохтар, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Айнӣ, 67. Телефон: **(+992) 93-512-00-60.**

Каримова Махфират Маҳмадалиевна - Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, номзади илмҳои педагогӣ, омӯзгор, кафедраи педагогика. **Суроға:** 735140, шаҳри Бохтар, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Айнӣ, 67. Телефон: **(+992) 900-35-35-51.**

Сведения об авторах: *Курбанов Файзали Асадуллоевич* - Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, кафедра педагогики, кандидат педагогических наук, преподаватель. **Адрес:** 735140, город Бохтар, Республика Таджикистан, улица Айна, 67. Телефон: **(+992) 93-512-00-60.**

Каримова Махфират Махмадалиевна - Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, кафедра педагогики, кандидат педагогических наук, преподаватель. **Адрес:** 735140, город Бохтар, Республика Таджикистан, улица Айна, 67. Телефон: **(+992) 900-35-35-51.**

Information about the authors: *Kurbanov Faizali Asadulloevich* - Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, department of pedagogy, candidate of pedagogical sciences, teacher. Address: 735140, Bokhtar city, Republic of Tajikistan, Aini street, 67. Phone: **(+992) 93-512-00-60.**

Karimova Makhfirat Makhmadaliyevna - Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, candidate of pedagogical sciences, teacher, department of pedagogy. **Address:** 735140, Bokhtar city, Republic of Tajikistan, Aini street, 67. Phone: **(+992) 900-35-35-51.**

**СИСТЕМАИ КОРҲОИ ТАЪЛИМӢ ДОИР БА ИНКИШОФ ДОДАНИ ФАЪОЛИЯТИ
МУСТАҚИЛОНА ВА ЭҶОДИИ ХОНАНДАГОН ДАР КОРҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ АЗ
ФАННИ МАТЕМАТИКА**

Мамадакимова С.С.

Коллеҷи муҳандисию омӯзгории шаҳри Душанбе

Фаъолгардонии хонандагон аз фанни математика яке аз вазифаҳои муҳимтарини омӯзгори ин фан маҳсуб меёбад. Иҷрои чунин вазифаҳо аз мактаби муосир вобаста аст.

Мактаби муосир дар солҳои охир давраи тақомулотии математикиро аз сар мегузаронад. Айни ҳол ба мундариҷаи математикаи мактабӣ фаслҳои нав ворид гардид. Акнун мавқеи баъзе мавзӯҳои, ки дар курси математикаи мактабӣ анъана шуда буданд, тағйир ёфт. Аз ин рӯ, методикаи баёни онҳо низ дигаргун гардид. Курси математикаи мактабии муосир аз олимони, методистони ва омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ саъю кушиши зиёдеро талаб мекунад [3].

Дар раванди бозсозии маълумоти математикаи мактабӣ бисёр масъалаҳои, ки пештар ба курсҳои факултативӣ ё корҳои беруназсинфӣ дохил буданд, акнун ба курсҳои ҳатмии мактаб дохил шуданд. Бинобар ин, баъзе мавзӯҳои, ки мундариҷаи машғулиятҳои беруназсинфӣ аз математикаро ташкил мекарданд, масалан, ҳудуд, ҳосила, интеграл, табилооти геометрӣ, вектор ва ғайраҳо, акнун дар ин ҳел машғулиятҳои истифода намешаванд, ё методикаи омӯзиши онҳо хеле тағйир ёфтааст.

Барои он ки фаъолнокии хонандагон дар машғулиятҳои беруназсинфӣ аз математика таъмин карда шавад, бояд хонандагон бо намудҳои корҳои беруназсинфӣ аз математика наздик шинос бошанд.

Ба корҳои беруназсинфӣ аз математика гузаронидани машғулиятҳои факултативӣ аз математика, шабнишиниҳо, викторинаи математикӣ, озмунҳо, мизи мудаввар ва ғайраҳо дохил мешаванд. Дар ин ҷо мо танҳо оид ба фаъолгардонии хонандагон дар машғулиятҳои факултативӣ аз математика истода мегузарем.

Дар вақти гузаронидани машғулиятҳои факултативӣ сода кардани баёни мавод яке аз масъалаҳои аввалиндараҷа барои бештар фаъол гардонидани хонандагон маҳсуб меёбад.

Хусусияти корҳои беруназсинфӣ аз он иборат аст, ки онҳо аз рӯи барнома, ки онро омӯзгор вобаста ба имкониятҳои даркнамоӣ ва талаботи хонандагон тартиб медиҳад, гузаронида мешавад ва дар ҳама намудҳои корҳои беруназсинфӣ иштирок намудани хонандагон ҳатмӣ нест, онҳо метавонанд, баъзе аз намудҳои онҳоро мустақилона аз бар карда, ба таври фардӣ ба омӯзгор ҳисобот диҳанд. Худи иштироки хонандагон дар машғулиятҳои факултативӣ, маҳфилҳои фанӣ, дар мусобиқаҳои математикӣ, шабнишиниҳои математикӣ ва олимпиадаҳо аллакай таълими тафриқавиро дар муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ таъмин менамояд. Бинобар ин, дар назди омӯзгори мактаб чунин вазифае меистад, ки барои инкишофи фаъолияти зеҳнии хонандагон намудҳои мухталифи корҳои беруназсинфиро самаранок истифода намоянд [6].

Хулосае, ки аз натиҷаи кори мо бармеояд, ба кори бештар намудани ташкили машғулиятҳои беруназсинфӣ ва машғулиятҳои факултативӣ аз математика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мусоидат намуда, ба фаъолнокии хонандагон аз математика таъсири мусбат мерасонад.

Аз рӯи хусусият фаъолияти таълимии хонандагон дар корҳои беруназ синфӣ доир ба математика шартан 4 дараҷаи мустақилиятнокиро ҷудо кардан мумкин аст.

Дараҷаи якум – дараҷаи мустақилиятнокии таҳдиднамоӣ ном дорад. Ин дараҷа ҳангоми иҷроиши масъала ва машқҳо ба вучуд оварда мешавад, ки хонандагон аз рӯи қоида, намуна ҳалли масъалаи тайёр ва ғайра мустақилона ба ҳал кардани машқу масъалаҳо машғул мешаванд. Дар ин дараҷа хонанда фақат аз рӯи намунаи тайёр ба ҳалли ин ё он масъала машғул мешавад. Ин дараҷаи мустақилиятнокӣ нишон медиҳад, ки баъзе хонандагон ҳарчи тезтар ба дараҷаи дууми мустақилиятнокӣ ворид гардиданд.

Дараҷаи дуҷоми мустақилиятнокиро дараҷаи мустақилиятноки вариативӣ меноманд. Ин чунин маъно дорад, ки аз рӯйи якчанд қоида, қонун, таъриф, формула намунаҳои муҳокимаронӣ ва ғайра хонандагон усули ба худ хосро истифода карда, онро мустақилона дар ҳалли масъалаҳои монанд истифода мекунанд. Дар ин дараҷа мустақилиятноки хонандагон аз амалиётҳои тафаккур, ба мисли муқоиса ва анализ истифода мебаранд. Шартӣ масъаларо таҳлил карда, хонандагон дар байни додашудаҳо ва талаботи масъалаҳо вобастагиро барқарор мекунанд. Ин вобастагӣ ба онҳо имкон медиҳад, ки ҳалли масъалаи мазкурро ба осонӣ ба даст оранд.

Дараҷаи сеюми мустақилиятноки – мустақилиятноки қисман ҳустуҷӯӣ ном дорад. Ин ҷо ба хонандагон гурӯҳи масъалаҳо пешниҳод карда мешавад. Хонандагон ба гурӯҳи масъалаҳои пешниҳодшудаи мазмуни якхела дошта, ки мазмунан якхелаю шаклан гуногунанд, ҳамонашро интихоб мекунанд, ки ба худаш мувофиқ бошад. Ҳалли ин масъала ба хонанда имкон медиҳад, ки ӯ ба моҳияти асоси қонуниятҳои математикӣ дуруст сарфаҳм равад.

Дараҷаи чорум – дараҷаи мустақилиятноки эҷодӣ ном дорад. Ба ин дараҷа бештар хонандагон синфҳои боло ҷалб карда мешаванд. Ин чунин маъно дорад, ки барои ҳалли проблема ва ё ҳалли масъалаи пешниҳодшуда, хонанда барои худаш нақша тартиб дода, барои ҳалли он ҳамаи қонуниятҳои медонистаашро истифода мебаранд [3].

Кори мустақилонаи хонандагон аз рӯйи чор дараҷаи муқарраргардида ба роҳ монда мешавад. Ин дараҷаҳо ба якдигар зич алоқаманд мебошад ва имкон медиҳанд, ки хонандагон тадриҷан аз дараҷаҳои паст ба дараҷаҳои баланд гузаранд [8].

Татбиқи дараҷаи сеюмро дар масъалаҳои зерин дида мебароем:

1) Омӯзгор тавсия медиҳад, ки бо ёрии нақша вазъияти ҷойгиршавии гипербола ва ҳатти рост муайян карда шавад. Хонандагон ба таври индуктивӣ гипотеза пешниҳод мекунанд. Баъд аз тадқиқи системаи муодилаҳои

$$\begin{cases} \frac{x^2}{a^2} - \frac{y^2}{b^2} = 1 \\ y = kx \end{cases}$$

2) имконияти исботи дедуктивии он пайдо мешавад, яъне ҳангоми $|k| < \left| \frac{b}{a} \right|$ ҳатти рост гиперболаро дар ду нуқтаҳо мебурад ва ҳангоми $|k| \leq \left| \frac{b}{a} \right|$ ҳатти рост ва гипербола буриш надоранд. Ҳангоми омӯзиши ададҳои комплексӣ ба хонандагон тавсия дода мешавад, ки имконияти таърифи мафҳумҳои “калон” ва “хурд”-ро тадқиқ намоянд. Баъдан, дар машғулиятҳои навбатӣ муҳокимаи он давом меёбад.

Дар марҳалаи чорум шакли паҳнғашта – кори фардӣ бо хонандагон мебошад. Кори мустақилонаи хонандагон дар ин дараҷа хусусияти ҳустуҷӯӣ - таҳқиқотӣ дорад ва аз хонанда маҳсули тафаккури эҷодиро талаб мекунад. Хонанда аз рӯйи барномаи гузоштаи омӯзгор ба ҳалли он мустақилона машғул мешавад, ё дар ин маврид худ масъала гузошта, аз пайи иҷрои он мегардад.

Дар ин марҳила озмун доир ба ҳалли масъалаҳо, тайёрии мустақилонаи хонандагон ё голибони олимпиадаи мактабӣ ташкил карда гузаронида мешавад. Тарзи амиқ омӯхтани қонуниятҳои математикӣ дар ин марҳила асосан дар машғулиятҳои факултативӣ ба амал бароварда мешавад.

Баъди он ки омӯзгор боварӣ ҳосил намуд, ки хонандагон аз уҳдаи ҳалли масъалаҳои дар машғулияти факултативӣ интихоб намуда ба ҳубӣ мебароянд, пас дараҷаи мушкилии онҳоро вобаста ба қобилияти эҷодии хонандагон мураккабтар менамоянд. Инчунин, намунаи масъалаҳоеро дида мебароянд, ки дар олимпиадаҳои вилоятӣ ва ҷумҳурӣ бо онҳо вохӯрдан мумкин аст.

Чуноне ки дар адабиёти педагогӣ дарҷ гардидааст ва таҷриба собит месозад, ташкили кори мустақилонаи хонандагон ҳамчун воситаи баланд бардоштани фаъолияти эҷодии хонандагон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва дар корҳои беруназсинфӣ ҳоло самтҳои зиёдеро дорад, ки таҳқиқоти ҷиддиро талаб мекунанд.

Кори мустақилона воситаи ташаккулдиҳии фаъолнокӣ ва мустақилият, ҳамчунин хислатҳои шахсият, инкишофи қобилияти фикрӣ маҳсуб меёбад. Дар робита бо ин, коркарди шаклҳои корҳои мустақилонаи хонандагон аҳаммияти зиёд дорад.

Масъалаи кушодани шаклҳои асосии корҳои мустақилонаи хонандагон дар корҳои беруназсинфӣ аз математика шаклҳои ташкили он, нақши шаклҳои гуногуни кори мустақилона дар раванди таълим, методикаи корбарӣ бо он гузошта мешавад. Дар қатори ин таъсири систематикӣ корҳои мустақилонаи хонандагон оид ба амиқ ва мустаҳкам омӯхтани донишҳо, дар онҳо ташаккул додани қобилиятҳои маърифатӣ дида баромада мешавад [3].

Кори мустақилона дар раванди таълим яке аз воситаҳои асосии инкишофи мустақилияти хонандагон маҳсуб меёбад. Кори мустақилона марҳалаи чамъбаस्तкунандаи ҳамаи намудҳои дигари кори таълим буда, барои рушди тафаккури хонанда асоси бозътимод мегузорад.

Рафти тадқиқоти илмию педагогӣ собит намуд, ки дар фазои ҳозиразамони маълумоти мактаб, воқеан, равандҳои ташкили кори мустақилона то андозае вучуд доранд. Аммо дарку сарфаҳравии пурраи онҳо дар сатҳи донишҳои умумипедагогӣ ва методӣ нокифоя мебошанд.

Мушкилоти ташкили кори мустақилона дар мактаб ба дараҷаи кофӣ омӯхта нашудааст.

Омӯзгорон дар давоми таҳсил Ҳангоми ташкили кори мустақилона қобилияту истеъдод, маҳорату малака, кӯшишу ғайрат ва майлу хоҳиши ҳар як талабаро ба инобат гирифта ва ба онҳо супоришу вазифаҳои фардӣ медиҳанд.

Дар асоси омӯзиш ва таҳлили адабиёти педагогӣ оид ба ташкили кори мустақилонаи хонандагон мо мазмуни мафҳумҳои додашударо дар раванди таълим системанок кунонидем. Вақте ки сухан дар бораи кори мустақилона меравад, пас дар бораи комплекси ташкилӣ-идоравӣ, иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва ҷанбаҳои ҳуқуқии таълим, ки мавқеи кори мустақилонаро дар муассисаи таълимӣ муайян мекунанд, сухан рондан бамаврид аст.

Аз ин рӯ, дар ташкили корҳои беруназсинфӣ ва машғулиятҳои факултативӣ инкишофи мустақилияти хонандагон барои рушди фаъолияти эҷодии хонандагон аҳаммияти ниҳоят бузург дорад.

Маълум аст, ки мувофиқи таъиноти курси факултативӣ дар мактаб машғулиятҳои факултативӣ дар асоси ихтиёрӣ ташкил карда мешаванд. Машғулиятҳои факултативии синфӣ курси иловагӣ доир ба омӯзиши математика мебошанд, ки барои омӯзиши он аз ду то чор соат вақт чудо карда мешавад.

Машғулияти факултативиро омӯзгоре мегузаронад, ки дарсҳои математикиро дар синфҳои мазкур таълим медиҳад. Соатҳои машғулиятҳои факултативӣ ҳамчун соатҳои асосӣ ба ҷадвали дарсӣ ҳамроҳ карда мешаванд.

Машғулиятҳои факултативӣ бо синфҳои, ки математикаро амиқ меомӯзанд, гузаронида мешаванд. Интиҳоби масъалаҳо, ки дар синф ҳал карда мешаванд, ба аҳаммияти калон моликанд [13].

Дар синф муаллим бояд ба он диққат диҳад, ки хонандагон ҳар чӣ бештар мустақилона амал намоянд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки дараҷаи аз худ кардани маводҳои таълимӣ дар машғулиятҳои факултативӣ нисбат ба синфҳои, ки математикаро амиқ меомӯзанд, пасттар мебошад. Сабаб дар он аст, ки тасдиқи маводҳои назариявӣ дар амалия камтар ба назар мерасад. Дигар камбудӣ ба он вобаста аст, ки дар машғулиятҳои факултативӣ одатан хонандагон бо хоҳиши худашон ҷалб карда мешаванд ва мушоҳидаҳои нишон медиҳад, ки дониши математикӣ чунин хонандагон ҳатто аз баҳои 4 паст мебошад.

Таҷрибаи кори синфҳои математикӣ нишон медиҳад, ки бо вучуди нуқсонҳои ҷойдошта синфҳои математикӣ барои таъмин намудани дараҷаи баланди тафаккури математикӣ имконияти фаровон дода, барои давом додани маълумотгирӣ дар мактаби олии шароити мусоид фароҳам месозад.

Чуноне ки таҷрибаҳои нишон медиҳанд, дар синфҳои, ки математикаро амиқ меомӯзанд, баъзан мавридҳои хонандагоне номнавис мешаванд, ки дараҷаи пасти маълумоти математикӣ доранд. Чунин хонандагон кам нестанд, вале баъди ба таври

муттасил иштирок намудан ва ичро намудани супоришҳои омӯзгори муассисаи таълимӣ аксарияти ин гуна хонандагон то охири сол ба дараҷаи хонандагони пешқадам мерасанд.

Таҳқиқоти педагогӣ, равшаносӣ ва методӣ собит менамоянд, ки дараҷаи тафаккури хонандагони синфҳои математикӣ гоҳо дар синфҳои охирин (синфҳои 10-11) бештар ташаккул меёбад. Бинобар ин, аз ин хонандагоне, ки дар синфҳои поёни аз математика баҳои паст доранд, даст кашидан зарурӣ надорад [3].

Ба омӯзгори муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ лозим аст, ки барои қонеъ намудани дараҷаи амиқ омӯхтани математика ба чунин хонандагон ёриӣ ҳамешагӣ расонанд. Ёриӣ омӯзгор дар шаклҳои мухталиф ба амал оварда мешавад, аз ҷумла дар шакли, корҳои фардӣ, корҳои тайёри барои омӯхтани маводи курсҳои факултативӣ, ҷалб намудани хонандагон ба амалиётҳои марбути мустақилона ва ғайра.

Омӯзгор моҳияти ташкили машғулиятҳои факултативӣ аз математикаро фаҳмида имкониятҳои васеъ дорад, ки онҳоро дар дарсҳои иловагӣ, такрорӣ солона ва хатмкунӣ истифода барад, инчунин татбиқи методҳои умумиро дар ҳалли масъалаҳои гуногун дар машғулиятҳои факултативӣ дида барояд.

Дар мақолаи мазкур мо кӯшиш намудем, ки донишҳои азхудкардаи хонандагон бо воситаи ташкили машғулиятҳои факултативӣ аз математика ба система дароварда шуда, дар ҳалли масъалаҳои гуногуни математикӣ татбиқи худро ёбад [10].

Мо ташкили машғулиятҳои факултативӣ аз математикаро дар ҳалли масъалаҳои тамоми курси математикаи мактаби миёна дида баромадем. Ба фикри мо, омӯзгор ҳамон вақт таълими математикаро бомуваффақият ташкил карда метавонад, ки агар бо методҳои дурусти ташкили машғулиятҳои факултативӣ аз математика наздик шинос бошад.

Маълум аст, ки фаъолкунонии хонандагон дар чараёни таълими математика, пеш аз ҳама, ба он вобаста аст, ки мо корҳои беруназсинфиро доир ба математика чи гуна ташкил мекунем. Як ҳуди он, ки ба корҳои беруназсинфӣ омӯзгор самти эҷодӣ медиҳад, аллакай ба тафаккури эҷодии хонанда таъсири мусбат мерасонад. Таҳлили адабиётҳои илмӣ – методӣ, васоитҳои таълимӣ ба ҳисоб гирифтани фикру ақидаҳои муаллимони пешқадами шахру ноҳияҳои ҷумҳурӣ ба мо имконият дод, ки ба корҳои беруназсинфӣ хонандагон самти муайян диҳем [3].

Хулосаю дархостҳои омӯзгорони варзида ва маълумоти адабиётҳои таҳлилкардашудро ба асос гирифта, ба хулосаҳои зерин омадан мумкин аст:

1) Дар адабиётҳои илмӣ – методӣ бештар масъалаҳоеро дохил карда шудаанд, ки ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон чандон мувофиқат намекунанд. Дар онҳо масъалаҳои хеле мураккаб ҷой дода шудаанд, ки ба ҳайати хонандагони имрӯзаи мо мувофиқ нестанд.

2) Дар китобҳои дарсии ҳозира ба масъалаҳое, ки мазмунан ба корҳои беруназсинфӣ хонандагон мусоидат менамоянд, чандон аҳамият дода намешавад.

Адабиётҳои иловагии методиро на омӯзгор ва на хонандагон дастрас карда наметавонанд.

3) Устодони мактабҳои миёна, ки қисми зиёдашон аз шаклу методҳои ташкил ва гузаронидани корҳои беруназсинфӣ беҳабаранд, бо шогирдони худ ҳалли масъалаҳои шавқовару мураккаб ва озмунхоро намегузаронанд, ҳатто барои минбаъда бештар намудани сифати машғулиятҳои беруназсинфӣ чораҳои зарурӣ намеандешанд.

Аз ин рӯ, барои ташкил ва босамар гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ ва машғулиятҳои факултативӣ, инкишоф додани тафаккури эҷодии хонандагон, ба ақидаи мо, омӯзгорони математикаи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бояд тавсияҳои зеринро ба асос гиранд.

Ташкили худомӯзии хонандагонро, пеш аз ҳама, дар чараёни таълими дарсҳои математика ба роҳ мондан лозим аст, то ки ба хонандагон барои иштирок дар машғулиятҳои беруназсинфӣ ва машғулиятҳои факултативӣ асоси бозғатимод пайдо шавад. Барои ин муаллимон бояд ҳар сари чанд вақт ҳангоми омӯхтани мавзӯҳои барномавии математика дар ҷойҳои мувофиқ хонандагонро бо ҳалли масъалаҳои

конкурсӣ одат кунонанд, майлу рағбати онҳоро умуман нисбат ба математика инкишоф диҳанд [2].

Баъд аз омӯхтани фаслҳои алоҳидаи курси математика дар машғулиятҳои **беруназсинфӣ машғулиятҳои факултативӣ мувофиқи мақсад мебуд, агар ба истифодаи метод ва усулҳои ҳалли масъалаҳои мушкил эътибори ҷиддӣ дода мешуд.**

Мувофиқи нақшаҳои қорӣ муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ гузаронидани шабнишиниҳои математикӣ ва ҳафтаҳои математикӣ ба ҳукми анъана даромадааст. Ба ақидаи мо, ин намудҳои қорҳои беруназсинфиро ду маротиба дар як сол ташкил кардан аз ҷониби ҳал ҷой нест. Вобаста ба ин, ба қорабиниҳо бояд характери байниҷананбаӣ дода шавад..

Истифодаи тавсияҳои умумӣ, ки зикри онҳо дар боло рафт, ба андозае имконият медиҳад, ки тафаккури эҷодӣ хонандагон инкишоф ёбад.

Гузаронидани машғулиятҳои факултативӣ ва қорҳои беруназсинфӣ воситаи беҳтарини дидактикӣ ба ҳисоб меравад, ки барои рушди мустақилияти хонандагон асоси бозғимод мегузоранд.

Ба таври муттасил ташкил кардан ва гузаронидани қорҳои беруназсинфӣ ва машғулиятҳои беруназсинфӣ имконият медиҳад, ки дараҷаи мустақилиятнокии хонандагон баланд бардошта шавад, ки ин боиси бо донишҳои нав мусаллаҳ гаштани хонандагон мегардад. Донишҳои гирифтаи хонандагон дар машғулиятҳои беруназсинфӣ қавитар гашта, ба онҳо имконият медиҳад, ки ин донишҳоро дар оянда самаранок истифода намоянд [1].

Муқарриз: Шарипов Н.З.- н.и.п., дотсенти ДДТТ

АДАБИЁТ

1. Березин В.Н.и др. Сборник задач для факультативных и внеклассных занятий по математике / В.Н.Березин [и др.]. –М.: Просвещение, 1986.
2. Васильев Н.Б. и др. Заочные математические олимпиады / Н.Б. Васильев [и др.]. -М.: Наука, 1987.
3. Гусев В.А. ва диг. Қорҳои берун аз синф аз математика дар синфҳои 6-8.: Китоб барои муаллим /В.А. Гусев, А.И.Орлов, А.Л. Розенталь. Дар зери таҳр.:С.И.Шварцбург).-Душанбе: Маориф, 1989. -310с.
4. Гусев В.А. Внеклассная работа по математике в 6-8 классах / В.А. Гусев, А.И.Орлов, А.Ш. Розенталь. -М.: Просвещение, 1984.
5. Минский Е.М. От игры к знаниям / Е.М. Минский. -М.: Просвещение, 1987.
6. Петраков И.С. Методические кружки в 8-10 классах / И.С. Петраков. -М.: Просвещение, 1987.
7. Самарский А.А. Компьютеры и жизнь: (математическое моделирование) / А.А.Самарский, А.П. Михайлов. -М.: Педагогика, 1987.
8. Самостоятельная деятельность учащихся при обучении математике (формирование умений самостоятельной работы):Сб.статей. Сост. С.И. Демидов, П.О.Демьшева. –М.: Просвещение, 1985.
9. Сефибеков С.Р. Внеклассная работа по математике / С.Р. Сефибеков. -М.: Просвещение, 1988.
10. Факультативный курс по математике. Учеб. пособ. для 7-9 кл. сред. шк. Сост: И.Л.Никольская –М.: Просвещение,1990.
11. Фридман Л.М. Как научиться решать задачи / Л.М. Фридман [и др.]. -М.: Просвещение, 1989.
12. Шарыгин И.Ф. Факультативный курс по математике. Решение задач Учеб.пособ. для 10 кл сред. шк./ И.Ф. Шарыгин. -М.: Просвещение,1989.
13. Шарыгин И.Ф. Факультативный курс по математике: Решение задач: Учеб.пособие для 11кл. сред. шк. / И.Ф. Шарыгин -М.: Просвещение,1990.

СИСТЕМАИ ҚОРҲОИ ТАЪЛИМӢ ДОИР БА ИНКИШОФ ДОДАНИ ҶАЪОЛИЯТИ МУСТАҚИЛОНА ВА ЭҶОДИИ ХОНАНДАГОН ДАР ҚОРҲОИ БЕРУНАЗСИНФӢ АЗ ФАНИ МАТЕМАТИКА

Дар қорӣ маъмур дар қораи системаи қорҳои таълимӣ доир ба инкишоф додани ҷаъолияти мустақилона ва эҷодӣ хонандагон дар қорҳои беруназсинфӣ аз математика суҳан меравад. Намудҳои қорҳои беруназсинфӣ аз математика шарҳ дода шуда, оиди машғулиятҳои факултативӣ муфассал маълумот дода шудааст. Хулосае, ки аз натиҷаи ин қор бармеояд, ба қорӣ беҳтар намудани ташкили машғулиятҳои беруназсинфӣ ва машғулиятҳои факултативӣ аз математика дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мусоидат намуда, ба ҷаъолнокии хонандагон аз математика таъсири мусбат мерасонад. Аз рӯйи ҳусусияти ҷаъолияти таълимӣ хонандагон дар қорҳои беруназсинфӣ доир ба математика 4 дараҷаи мустақилиятнокии шарҳ дода шудааст. Масъалаҳои шаклҳои асосии қорҳои мустақилонаи хонандагон, қорҳои беруназсинфӣ аз математика, шаклҳои ташкили он, нақши шаклҳои гуногуни қорӣ мустақилона дар раванди таълим, методикаи қорбарӣ бо он баррасӣ шудаанд. Дар қорбарӣ ин, таъсири систематикӣ қорҳои мустақилонаи хонандагон оид ба амиқ ва мустаҳкам омӯхтани донишҳо, дар онҳо ташаккул додани қобилиятҳои маърифатӣ дида баромада шудааст.

Калидвожаҳо: корҳои беруназсинфӣ аз математика, машғулиятҳои факультативӣ, шабнишиниҳои математикӣ, викторина, озмун, олимпиада, маҳфилҳои математикӣ, корҳои мустақилона, таълими тафриқавии математика, ғаълонокӣ, инкишофи зеҳнӣ.

СИСТЕМА УЧЕБНЫХ РАБОТ ПО РАЗВИТИЮ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ И ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПРИ ВНЕКЛАССНЫХ РАБОТАХ ПО МАТЕМАТИКЕ

В статье речь идет о системе учебных работ по развитию самостоятельной и творческой активности учащихся при внеклассных работах по математике. Раскрыты виды внеклассных работ по математике и дано краткие сведения о проведении факультативных занятий по математике. В заключении можно сказать, что для улучшения организации внеклассных и факультативных занятий по математике в общеобразовательных учреждениях нужно развивать творческое мышление и помочь школьникам при решении различных сложных задач. По характеру учебной активности учащихся при внеклассных работах по математике можно выделить 4 вида уровней самостоятельности. Задача раскрытия основных видов самостоятельных работ на внеклассных занятиях по математике имеет свою методику. Наряду с ними рассматривается систематическое действие самостоятельных работ школьников по углубленному и прочному изучению математики.

Ключевые слова: внеклассные работы по математике, факультативные занятия, математические вечеринки, викторины, конкурсы, олимпиады, математические кружки, самостоятельные работы, дифференцированное обучение математике, активность, умственное развитие.

THE SYSTEM OF EDUCATIONAL WORKS ON THE DEVELOPMENT OF INDEPENDENT AND CREATIVE ACTIVITY OF STUDENTS IN EXTRACURRICULAR WORK IN MATHEMATICS

The article deals with the system of educational works on the development of independent and creative activity of students in extracurricular work in mathematics. The types of extracurricular work in mathematics are disclosed and a short summary of the conduct of physical classes in mathematics is given. In conclusion, we can say that in order to improve the organization of extracurricular and elective classes in mathematics in educational institutions, it is necessary to develop creative thinking and help students in solving various complex problems. By nature, educational activity of students and extracurricular work in mathematics, 4 types of levels of independence can be given. The task of revealing the main types of independent work in extracurricular activities in mathematics has its own methodology. Along with them, the systematic action of independent work of schoolchildren on in-depth and lasting study of mathematics is considered.

Keywords: extracurricular work in mathematics, facultative classes, mathematical parties, quizzes, competitions, olympiads, mathematical circles, independent work, differentiated teaching of mathematics, activity, mental development, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Мамадакимова Сабззор Сарадбековна* - Коллеҷи муҳандисию омӯзгории ш. Душанбе, муаллими калон, кафедраи фанҳои табиӣ риёзӣ. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Чумхурии Тоҷикистон, ноҳияи Фирдавсӣ, кӯчаи Борбад - 48/11. E-mail: **Sabza.79 @ mail.ru** Телефон: **(+992) 501-92-69-26**

Сведения об авторе: *Мамадакимова Сабззор Сарадбековна* – Инженерно-педагогический колледж города Душанбе, кафедра естественно-математических дисциплин, старший преподаватель. **Адрес:** 734067, г. Душанбе, Республика Таджикистан, район Фирдоуси, улица Борбад - 48/11. E-mail: **Sabza.79 @ mail.ru** Телефон: **(+992) 501-92-69-26**

Information about the author: *Mamadakimova Sabzazor Saradbekovna* – Engineering and Pedagogical College of Dushanbe, Department of Natural and Mathematical Disciplines, senior lecturer. **Address:** 734067, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Firdousi district, Borbad street - 48/11. E-mail: **Sabza.79 @ mail.ru** Phone: **(+992) 501-92-69-26**

Туманова Ш.С., Идиев Ф.А.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Замоне дур нест, ки писарону духтарони имрӯза ба камол расида, масъулияти ҳаёти ҷамъияти мо, тақдирони тамоми Замин ба дӯши онҳо меафтад. Аз ин ҷост, ки дар ҳар яки онҳо парваридани ҳисси муҳаббат ба табиат, эҳтиром нисбат ба тамоми мавҷудоти зинда, хеле муҳим аст.

Ҷавонписарону духтарон бояд дарк кунанд, ки дар табиат гиёҳҳо, алафҳо, ҳашаротҳои нодаркор мавҷуд нест. Дар табиат ҳама чиз ба ҳам мувофиқ аст, вайрон кардани яке аз занҷирҳо ба вайрон кардани мувозинати табиӣ таҳдид мекунад.

Экология илмест, ки муносибати организмҳои зиндаро бо ҳамдигар ва муҳити зист меомӯзад.

Баъзан ба меъёрҳои ибтидоии рафтор беъятиноӣ карда, мо метавонем як зарфи пластикӣ ё пиёлари партоем. Ва бисёриҳо ҳамин тавр мекунад ва ҳамаи ин дар пеши назари наврасон рӯй медиҳад. Аммо мо бояд фарҳанги экологии рафторро дар байни наврасон тарбия кунем ва шуури экологии онҳоро бедор кунем.

Маданияти экологии рафтор дар асоси дониш, малакаҳои амалӣ, таҷрибаи эстетикӣ ташаккул меёбад.

Дар раванди тарбияи экологии наврасон амалҳои маърифатӣ ташаккул ёфта, ҳавасмандии маърифатӣ ва шавқу рағбат ба табиат, кунҷковӣ, ғаъолияти эҷодӣ инкишоф меёбанд.

Мақсад ва вазифаҳои тарбияи экологӣ, инчунин мазмуни ғаъолияти омӯзгор дар ин самт дар бахшҳои таълимии «Инкишофи маърифатӣ», дар қисматҳои «Муқаддима бо олами табиат» ва «Инкишофи ғаъолияти илмӣ маърифатӣ» инъикос ёфтааст.

Мақсади тарбияи экологии наврасон аз инҳо иборат аст:

- Шиносоӣ бо табиат ва ҳодисаҳои табиат.
- Инкишоф додани қобилияти муқаррар намудани робитаи сабабгории байни ҳодисаҳои табиат.
- Ташаккули тасаввуроти ибтидоӣ дар бораи гуногунии табиӣ сайёраи Замин.
- Ташаккули ғояҳои элементарии экологӣ.
- Ташаккули дарки он ки инсон як ҷузъи табиат аст, бояд онро ҳифз кунад, ҳама чиз дар табиат бо ҳам алоқаманд аст, ҳаёти инсон дар рӯйи Замин бештар ба муҳити зист вобаста аст.
- Тарбияи қобилияти дуруст рафтор кардан дар табиат.
- Тарбияи муҳаббат ба табиат, майли муҳофизати он.
- Инкишоф додани шавқу завқи маърифатии наврасон, ташаккули кунҷковӣ ва ҳавасмандии маърифатӣ.
- Ташаккули амалҳои маърифатӣ, инкишофи тахайюлот ва ғаъолияти эҷодӣ;
- Ташаккули тасаввуроти ибтидоӣ дар бораи ашё, ҳосиятҳо ва муносибатҳои объектҳои олами атроф.
- Инкишоф додани идрок, тавачҷух, хотира, мушоҳида, қобилияти таҳлил, муқоиса, равшан кардани хусусиятҳои хос, муҳимии ашё ва падидаҳои олами атроф, қобилияти муқаррар намудани алоқии одитарини байни предмету ҳодисаҳо.

Хусусияти раванди таълим мутобиқи Стандарти давлатии таълим дар он аст, ки равандҳои таълиму тарбия наврасонро мустақиман мустақилона инкишоф намедиҳад, балки танҳо вақте ташаккул меёбад, ки онҳо дорои шаклҳои ғаъолият ва мазмуни мувофиқ мебошанд.

Яке аз роҳҳои баланд бардоштани самараи таълиму тарбия истифода бурдани шаклу усулҳои гуногуни кор мебошад. Омӯзгор бояд маводи маърифатиро дуруст интихоб карда, дар бораи шаклу усулҳои фикр кунад, ки мазмуни онро беҳтар баён карда тавонанд. Дар раванди педагогӣ омӯзгорон шаклҳои гуногуни ташкили кор ва усулҳои гуногуни таълимро истифода мебаранд.

Усулҳои таълим – роҳҳои фаъолияти муштаракӣ тарбиятгирандагон ва хонандагон буда, дар рафти онҳо ташаккули дониш, малака ва маҳорат, инчунин тарбияи муносибат ба олами атроф амалӣ карда мешавад.

Дар тарбияи экологии наврасон усулҳои зерини таълим -аёнӣ, амалӣ, шифохӣ васеъ истифода бурда мешаванд.

Усулҳои визуалӣ мушоҳида, тамошоӣ тасвирҳо, намоиши моделҳо, филмҳо, видеоҳо, презентатсияҳо дар бар мегиранд. Усулҳои визуалӣ пурра ба имкониятҳои фаъолияти маърифатии хонандагон мувофиқат мекунад, ба онҳо имкон медиҳанд, ки дар бораи табиат тасаввуроти равшан ва мушаххас пайдо намоянд.

Усулҳои амалӣ бозиҳо, таҷрибаҳои ибтидоӣ ва моделиронӣ мебошанд. Усулҳои шифохӣ ҳикояҳои муаллим ва хонандагон, хондани асарҳои бадеӣ дар бораи табиат, сухбатҳо мебошанд. Барои васеъ намудани дониши наврасон дар бораи табиат, ба низом даровардан ва умумӣ кардани онҳо усулҳои шифохӣ истифода мешаванд. Усулҳои шифохӣ барои ташаккул додани муносибати эмотсионалӣ нисбат ба табиат мусоидат мекунад.

Дар кори тарбияи экологии бачаҳо усулҳои гуногунро ба таври комплексӣ истифода бурда, онҳоро бо ҳамдигар дуруст пайвастан лозим аст. Интиҳоби усулҳо ва зарурати истифодаи маҷмуии онҳо аз рӯи имкониятҳои синну соли хонандагон, хусусияти вазифаҳои тарбиявӣ ва таълимӣ, ки тарбиятгар ҳал мекунад, муайян карда мешавад.

Масалан, ташаккул додани дониш дар бораи тарзи ҳаёти харгӯш бидуни мушоҳида ғайриимкон аст, хонандагон дар бораи чӣ гуна нигоҳубин кардани растаниҳои хонагӣ дар раванди кор, дар бораи хосиятҳои барфу ях ҳангоми гузаронидани таҷрибаҳо ё бозиҳо маълумот мегиранд. Дониш дар бораи ҳайвоноти ваҳшӣ ҳангоми мутолиа ё ҳикояи тарбиятгар ташаккул меёбад.

Яке аз усулҳои муҳими ташаккули хонандагон таълими визуалӣ ба шумор меравад. Мушоҳида усули асосии тарбияи экологӣ мебошад.

Мушоҳида, аз ҷониби омӯзгорон махсус ташкил шуда, мақсаднок, каму беш тулонӣ, мунтазам, фаъолона дарки ашё ва ҳодисаҳои табиат аз ҷониби хонандагон мебошад. Мақсади мушоҳида метавонад аз худ кардани донишҳои гуногун – муқаррар намудани хосиятҳо ва сифатҳо, сохтори дохилӣ ва сохтори берунии объектҳо, сабабҳои тағйир ва инкишофи объектҳо (растанӣ, ҳайвонот), мушоҳидаҳои мавсимӣ бошад. Омӯзгор барои бомуваффақият ба ҳадаф ноил шудан аз усулҳои махсусе, ки дарки фаъоли хонандагонро ташкил карда, фикр мекунад, истифода мебарад, саволҳо медиҳад, тафтиш мекунад, муқоиса кардани ашёро бо ҳамдигар пешниҳод мекунад, робитаи байни ашёҳои алоҳида ва ҳодисаҳои табиатро муқаррар мекунад.

Мушоҳида бояд бо сухани дақиқи омӯзгор ва хонанда ҳамроҳ бошад, то дониши гирифташуда аз худ карда шавад. Азбаски мушоҳида таваччуқи ихтиёро талаб мекунад, омӯзгор бояд онро аз рӯи вақт, ҳаҷм ва мазмун танзим кунад.

Мушоҳидаро ҳам бо хонандагони алоҳида, ҳам бо гурӯҳҳои хурд ва ҳам бо тамоми гурӯҳи хонандагон гузаронидан мумкин аст. Вобаста ба мақсадҳои гузаштаи омӯзгор мушоҳида метавонад тасодуфӣ, дарозмуддат ва ниҳойӣ (умумӣ) бошад.

Омӯзгорон ҳангоми шиносии наврасон бо табиат аз маводҳои гуногуни тасвирӣ ва аёнӣ, ба монанди расмҳои дидактикӣ, нусхаи ҷопии манзараи расмҳои бадеӣ, суратҳо, диафилмҳо, филмҳо, презентатсияҳо истифода мебаранд.

Тасвирӣ - маводи аёнӣ барои мустаҳкам ва равшан кардани ақидаҳои наврасон, ки дар ҷараёни дарки зуҳуроти табиат ба даст омадаанд, кумак мекунад. Бо ёрии он дар бораи предметҳо ва ҳодисаҳои табиате, ки дар лаҳза ва ё дар минтақаи муайян мушоҳида карда намешаванд, дониш ҳосил кардан мумкин аст. Масалан, мо метавонем ҳайвонҳои ваҳшӣ ё ҳайвоноти хонагии дигар минтақаҳои иқлимиро танҳо дар расм нишон диҳем ё дар бораи ин ҳайвонот филм тамошо кунем.

Моделсозиро яке аз усулҳои амалии таълим меноманд. Аксар вақт дар зехн тасаввурҳои абстрактӣ, умумишудаи предмет ё як ҳодисаи табииро «сохтан», диаграммаи ҳодисаҳои омӯхташавандаро тартиб додан лозим аст. Сохтакорӣ ҳамчун усули шиносӣ бо табиат ба омӯзгор дар ҳалли бомуваффақияти ин мушкилот кумак мекунад. Моделсозӣ ҳамчун фаъолияти муштаракӣ омӯзгор ва наврасон дар сохтани моделҳо ба ҳисоб

меравад. Мақсади моделсозӣ таъмини азхудкунии бомуваффақияти донишҳо аз ҷониби наврасон дар бораи хусусиятҳои объектҳои табиӣ, сохтори онҳо, робитаҳо ва муносибатҳои байни онҳост. Он ба принсипи бо предметҳо, тасвирҳои схематикӣ, аломатҳо иваз кардани объектҳои реалӣ асос ёфтааст.

Гузаронидани таҷрибаҳои одӣ ва озмоишӣ яке аз воситаҳои асосии шуурнокии экологии хонандагон ба шумор меравад. Барои ин дар боғча таҷрибаҳои одиро ба роҳ мебаранд. Таҷриба мушоҳидаест, ки дар шароити махсус ташкилшуда гузаронида мешавад. Масалан, барои исбот кардани зарурияти гармӣ барои напшӯнамои растанӣ ва аниқ кардани ин дониш омӯзгор таҷриба мегузаронад: ду растании яхеларо дар шароити гуногун (яке дар ҷойи гарм ва дигаре дар ҷойи салқин) ҷойгир мекунад ва дар давоми якчанд рӯз бо бачаҳо дигаргуниҳои инкишофи онҳоро мушоҳида мекунад.

Таҷрибаҳо ба тарбияи экологии хонандагон ба табиат мусоидат мекунанд. Мушоҳида, фаъолияти ақлониро инкишоф медиҳад. Дар ҳар як таҷриба сабаби рӯй додани ҳодисаи мушоҳидашуда ошкор карда шуда бачаҳоро барои баровардани ҳукм ва хулосаҳо бармеангезанд. Дониши онҳо дар бораи хосият ва сифатҳои объектҳои табиӣ (дар бораи хосиятҳои барф, об, растанӣҳо, дар бораи тағйирёбии онҳо) такмил меёбад. Таҷрибаҳо барои фаҳмиши бачаҳо дар бораи робитаҳои сабабу натиҷа аҳаммияти зиёд доранд. Таҷрибаҳоро аксар вақт дар гурӯҳҳои калони хонандагон гузаронидан лозим аст. Дар гурӯҳҳои хурд ва миёна муаллим танҳо амалҳои ҷустуҷӯии алоҳидаро истифода мебарад.

Таҷриба бояд ҳамеша дар асоси ақидаҳои мавҷуда, ки хонандагон дар ҷараёни мушоҳида ва кор гирифтаанд, бунёд карда шавад. Хонандагон бояд вазифа ва ҳадафи онро равшан донанд. Муаллим ҳангоми гузаронидани таҷриба набояд ба наботот ва ҳайвонот зарар расонад.

Муқарриз: Мирзоев С. – н.и.т., дотсенти ДМТ

АДАБИЁТ

1. Рябкова, Г. В. Совершенствование модели содержания экологического образования / Г. В. Рябкова // Ученые записки Казанской государственной академии ветеринарной медицины им. Н. Э. Баумана. Т. 188. - Казань, 2006.-С. 413-419.
2. Рябкова, Г. В. Тенденции развития экологического образования школьников (вторая половина XX - начало XXI в.) / Г. В. Рябкова // Образование и саморазвитие: Научный журнал. - Казань: КГУ, 2008. -№2 (8)-С. 254-260.
3. Рябкова, Г. В. Особенности отечественного и зарубежного опыта экологического образования школьников / Г. В. Рябкова // Воспитательный потенциал гуманитарного образования: Матер. 111 Всеросс. науч.-прак. конф. «Реализация воспитательного потенциала гуманитарного образования в условиях вхождения России в Болонский процесс»: В 2-х частях. - Часть 2 / Авт.- сост. И. Э. Ярмакеев. - Казань: Изд-во ТГГПУ, 2005.- С. 252-254.
4. Рябкова, Г. В. Использование фасилитационного подхода к обучению школьников в практике экологического образования / Г. В. Рябкова // Технологии совершенствования подготовки педагогических кадров: теория и практика. Межвуз. сб. науч. тр-ов, посвящ. 85-летию проф. Л. С. Тайсина. Вып. 6. Под ред. З. Г. Нигматова, Р. Ш. Маликова. - Казань: Тат. кн. изд-во, 2005. - С. 204-206.
5. Рябкова, Г. В. Зарубежный опыт экологического образования школьников / Г. В. Рябкова // Традиции и инновации в образовании: проблемы управления. Межвуз. сб. науч. тр-ов, посвящ. 70-летию со дня рождения проф. Г. Г. Габдуллина. Вып. 8. Под ред. Р.Ш. Маликова. - Казань: Татар. кн. изд-во, 2006. - С. 224-226.
6. Рябкова, Г. В. Эволюция экологического образования школьников в России / Г. В. Рябкова, Р. А. Фахрутдинова // Актуальные проблемы педагогики и психологии: Сб. науч. тр-ов молод, учен, и ст-ов ТГГПУ. Вып. 10. Под ред. Р.А. Валеевой. - Казань: ТГГПУ, 2007. - С. 3-7.
7. Рябкова, Г. В. Проблема экологического образования школьников в посткатастрофный период / Г. В. Рябкова // Актуальные проблемы науки и образования в посткатастрофный период: Сб. матер. X междунар. науч.-прак. конф. Ред. кол. В. Н. Пустовойтов, С. Н. Стародубец, А. В. Шлома. - Брянск: Изд. БГУ, 2007. - С. 255-258.
8. Рябкова, Г. В. Организация экологического образования в современной российской школе / Г. В. Рябкова // Университетское образование в мире: современные инновационные подходы к его развитию. Междунар. науч.-прак. конф., посвящ. 130-летию ГОУ ВПО «Татарский государственный гуманитарно-педагогический университет». - Казань: Алма-Лит, 2007. - С. 202-204.
9. Рябкова, Г. В. Тенденции развития содержания, форм и методов экологического образования школьников в России (вторая половина XX – начало XXI в.) / Г. В. Рябкова // Этнодидактика народов

- России : деятельностно-компетентностный подход к обучению. Матер. V Междунар. науч.-прак. конф. Под ред. Ф. Г. Ялалова. - Нижнекамск: Изд-во НМИ, 2007. -С.222-224.
10. Рябкова, Г. В. Тенденции развития экологического образования школьников в условиях развития российского поликультурного пространства
 1. / Г. В. Рябкова // Воспитательный потенциал национальной культуры: матер. IV Всеросс. науч.-прак. конф. «Воспитательный потенциал национальной культуры в условиях поликультурного образовательного пространства»: В 2-х частях. - Часть 1. Ред.-сост. И.Э. Ярмакеев. - Казань: Изд-во ТГГПУ, 2007.-С. 152-155.
 11. Рябкова, Г. В. Тенденции модернизации учебного процесса в рамках реализации экологического образования школьников / Г. В. Рябкова // Природно-ресурсный потенциал Республики Татарстан и сопредельных территорий: матер. Всеросс. науч.-прак. конф., посвящ. проф. А. Г. Мусину. - Казань: Изд-во ТГГПУ, 2007. -С. 158-162.
 12. Рябкова, Г. В. Создание эколого-образовательной среды школы / Г.В. Рябкова // Актуальные проблемы педагогики и психологии : Сб. науч. тр-ов препод., молод, учен, и ст-ов, посвящ. 10-летию фак. псих. Татар. гос. пед. ун. Вып. 11. Под ред. Р. А. Валесовой. - Казань: Изд-во ТГГПУ, 2008.-С 157-161.

МЕТОДИКА И ТАРБИЯ НАЗАРЬЯВИ ВА МЕТОДОЛОГИИ ЭКОЛОГИ

Дар мақола оид ба методикаи тарбияи назарьяви ва методологии экологӣ, истифодаи маданияти экологии рафтор дар асоси дониш, малақаҳои амалӣ, таҷрибаи эстетикӣ сухан меравад. Наврасон бояд ҳамдардӣ нисбат ба мавҷудоти зиндари ӯд гирифта онҳоро дӯст доранд. Мо бояд дар зехни наврасон ҳисси ҷаҳони атрофамонро ҳамчун хонаи азим, ки ҳама дар он зиндагӣ дорем, ҷойгир кунем. Дар раванди тарбияи экологии наврасон амалҳои маърифатӣ ташаккул ёфта, ҳавасмандии маърифатӣ ва шавқу рағбат нисбати табиат, ҳисси кунҷовӣ, ғаъолияти эҷодӣ инкишоф меёбанд. Ҳалли масъалаҳои экологӣ дар ҳаёт ва ғаъолияти ҳаррӯза ва ғаъолияти таҳқиқотии хонандагон нақши созгор мебозад.

Калидвожаҳо: методика, компютер, назария, экология, маданияти экологӣ, моделсозӣ, хонанда, тарбия, табиат.

МЕТОДИКА ТЕОРЕТИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ МЕТОДОЛОГИЯ

В статье рассматриваются методы теоретико-методического воспитательного значения экологии, использование экологической культуры поведения на основе знаний, практических навыков, эстетического опыта. Учащимся нужно научиться сопереживать живым существам и любить их, а не убивать животных, мы не имеем права разрушать то, что создала природа. Нам необходимо заложить в сознание учащихся ощущение окружающего мира как большого дома, в котором живет каждый. Первые два вида программ являются комплексными, ориентированными на всестороннее развитие учащихся, и частично создают одно или несколько направлений воспитания и развития. В процессе экологического воспитания учащихся формируется познавательная деятельность, развивается познавательный интерес и любопытство к миру природы, любознательность, творческая активность. Решение экологических проблем в повседневной жизни и будущей научной деятельности студентов играет конструктивную роль.

Ключевые слова: методология, компьютер, теория, экология, экологическая культура, моделирование, читатель, образование, природа.

METHODOLOGY OF THEORETICAL EDUCATION AND ENVIRONMENTAL METHODOLOGY

The article discusses the methods of theoretical and methodological education of ecology, the use of ecological culture of behavior based on knowledge, practical skills, aesthetic experience. Students need to learn to empathize with living beings and love them, and not to kill animals, we have no right to destroy what nature has created. We need to put in the minds of students a sense of the world around us as a big house in which everyone lives. The first two types of programs are comprehensive, focused on the comprehensive development of students, and partially create one or more areas of education and development. In the process of environmental education of students, cognitive activity is formed, cognitive interest and curiosity in the natural world, curiosity, and creative activity develop. The introduction of the solution of environmental problems into everyday life and future scientific activities of students plays a constructive role and helps to solve problems.

Key words: methodology, computer, theory, ecology, ecological culture, modeling, reader, education, nature.

Маълумот дар бораи муаллифони: **Идиев Гуфрон Ахмадович** - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, кафедраи моделсозии математикӣ ва компютерӣ, муаллими калон. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 985296939, E-mail: g.idiev-66@mail.ru

Туманова Шарифамо Саторовна – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, кафедраи моделсозии математикӣ ва компютерӣ, муаллими калон. **Суроға:** 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 985-81-56-47, E-mail: tsharifamo-75@mail.ru

Сведения об авторах: **Идиев Гуфрон Ахмадович** – Таджикский национальный университет, кафедра математического и компьютерного моделирования, старший преподаватель. Адрес: 734025 г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 985296939, E-mail: g.idiev-66@mail.ru,

Туманова Шарифамо Саторовна - Таджикский национальный университет, кафедра математического и компьютерного моделирования, старший преподаватель. **Адрес:** 734025 г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки 17. Телефон: (+992)985815647, E-mail: **tsharifamo - 75@mail.ru**

Information about the authors: Idiev Guftron Akhmadovich – Tajik National University, Department of Mathematical and Computer Modeling, Senior Lecturer. **Address:** 734025 Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue 17. Phone: (+992) 985296939, E-mail: **g.idiev-66@mail.ru,**

Tumanova Sharifamo Satorovna - Tajik National University, Department of Mathematical and Computer Modeling, Senior Lecturer. **Address:** 734025 Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue 17. Phone: (+992)985815647, E-mail: **tsharifamo - 75@mail.ru,**

**АСОСҲОИ ПСИХОЛОГӢ-ПЕДАГОГИИ КОМПЮТЕРКУНОНИИ ТАЪЛИМИ
МАТЕМАТИКАИ МАКТАБӢ ВА ИМКОНИЯТҲОИ ИСТИФОДАИ КОМПЮТЕР ДАР
ДАРСҲОИ МАТЕМАТИКА**

Назарова З.С.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Давраи муосири рушди ҷомеаи мутамаддин раванди иттилооткунониро (информатизатсия) тавсиф менамояд. Иттилооткунони ҷомеа як раванди глобалии иҷтимоӣ буда, хусусияти он аз он иборат аст, ки шакли афзалиятноки фаъолият дар доираи истехсолоти ҷамъиятӣ; ҷамъоварӣ, коркард, нигоҳдорӣ, интиқол ва истифодаи иттилоот, роҳандозӣ дар асоси воситаҳои муосири техникаи ҳисоббарор ва инчунин дар базаи мухталифи воситаҳои мубодилаи иттилоот амалӣ карда мешавад [17, с.7].

Яке аз самтҳои афзалиятноки ҷомеаи муосир иттилооткунони таълим мебошад. Ворид шудани ғояҳои иттилооткунонӣ ба мафҳуми ташкил ва роҳандозии усулҳои таълими мактаби миёна, таҳияи технологияҳои компютерӣ ва таъминоти барномавии таълим, омӯзиши истифодаи имконоти педагогии технологияҳои компютерӣ дар раванди таълим инъикос меёбанд. Ин раванд бо таъмини методология ва амалияи таҳия ва истифодаи оқилонаи технологияҳои муосири иттилоотӣ, ки ба амалӣ намудани ҳадафҳои психологӣ ва педагогии таълиму тарбия нигаронида шудааст, бахши омӯзишро тавсиф менамояд.

Асоснокӣ илми истифодаи компютерҳо дар амалияи таълими мактабҳо ба гузаронидани таҳқиқоти психологӣ ва педагогӣ, ки қабл аз ҷорӣ намудани технологияҳои нав дар мактаби оммавӣ пеш омада буд, асос ёфтааст. Технологияҳои нав шаклҳои нави таълимро ба вучуд овардаанд.

Дар солҳои охир оиди масъалаҳои иттилооткунони таълим, алалхусус таълими математика ва компютеркунони он, тадқиқотчиён Роберт [17], Т. Сергей, Е.И. Машбитс [13], Н.Б. Балтсук [3 ;4; 5], М.М. Буняев [3;], Е.И. Кузнетсов [12], Н.Ф. Тализин [18; 19], А.Р. Ершов [9], В.А. Далингер [8], М.Ю. Афанасев [1; 2], О.О. Замков [10], Гусев В.А. [7] ва дигарон машғул шудаанд. Истифодаи технологияҳои компютерӣ дар мактаб ва донишгоҳ дар таҳқиқоти Д.В. Никаноренков [14], С.В. Гончарова [6], О.В. Затакавай [11], А.Ю. Лагунова [15], Э.Ю. Огурсова [16] ва дигарон баррасӣ гардидаанд.

Сарфи назар аз таҷрибаи нисбатан кам дар истифодаи васеи компютерҳо дар ҷараёни таълим, дар бораи мушкилоти психологӣ ва педагогӣ, ки дар ин ҳолат ба вучуд меоянд, чунин хулосаҳо баровардан мумкин аст:

- компютер фаъолияти хонандагонро баланд мебардорад;
- кори инфиродӣ бо компютер ба рушди мустақилият мусоидат мекунад;
- компютер дурустӣ, саҳеҳӣ ва пайдарҳамии амалҳоро меомӯзонад;
- кор бо компютер ба рушди қобилияти таҳлил ва умумӣ мусоидат мекунад;
- компютер ба азхудкунии абстраксияҳо мусоидат мекунад ва имкон медиҳад, ки бисёри онҳо мушаххас бошанд;
- проблемаи ташкили раванди ягонаи таълим ба миён меояд, ки истифодаи технологияҳои навро дар таълим ва рушди хонандагон пешбинӣ мекунад.

Ҳангоми ташкили таъминоти компютерӣ барои таҳсил ду самтро фарқ кардан лозим аст:

- таҳияи барномаҳои компютерӣ бо мақсадҳои таълимӣ, барномаҳои махсус барои омӯзиши фанҳои муайян таҳияшуда;
- барномаҳо ҳам бо мақсадҳои таълимӣ ва ҳам бо мақсади фаъолияти касбӣ дар соҳаи дахлдори дониш таҳия шудаанд; барои аксари фанҳо ин бастаҳои риёзии касбӣ мебошанд.

Имкониятҳои беназири технологияҳои муосири иттилоотиро, ки барои рушди бисобиқаи ҷараёни таълим ва инчунин эҷоди усулҳои марбут ба шахсият мусоидат мекунад. Метавон чунин тавсиф намуд:

- 1) робитаи фаврӣ байни корбар ва воситаҳои технологияҳои муосири иттилоотӣ;

2) визуализатсияи компютери иттилооти таълимӣ оиди объектҳо ё шакли равандҳо, ҳам зухуроти воқеӣ ва ҳам «зухуроти виртуалӣ»;

3) нигоҳдорию бойгонии миқдори кофии иттилоот бо имконияти интиқоли он, инчунин дастрасии осон ва дастрасӣ ба бонки марказии маълумот;

4) автоматикунонии чараёни чустучӯйи иттилоот, инчунин коркарди натиҷаҳои таҷрибаҳои таълимӣ бо имконияти такрори чанд порча ё худӣ таҷриба;

5) автоматикунонии чараёни таъминоти иттилоотӣю методӣ, идоракунии ташкилии корҳои таълимӣ ва назорати натиҷаҳои ассимилятсия.

Яке аз чанбаҳои муҳимтарини компютеркунонии чараёни таълим дар мактаб ва донишгоҳ таҳияи методологияи истифодаи таъмини барномаҳо дар раванди таълими фанҳои мухталифи курси мактаб дар заминаи технологияҳои иттилоотӣю муосири таълимӣ ва ташкили маҷмуи зарурии таъмини барномаҳои педагогӣ мебошад (ТБП).

Бояд қайд кард, ки дар байни навъҳои гуногуни истифодаи педагогӣю ТМИ, истифодаи василаҳои таъмини барномаҳо вобаста ба маъруфияти онҳо дар амалияи чараёни таълим бояд қайд карда шаванд.

Яке аз самтҳои афзалиятноки такмили чараёни таълим истифодаи компютер ҳамчун воситаи ҳамаҷонибаи моделсозӣ мебошад. Моделҳои компютерӣ бояд дар асоси таҳлили пурраи объектҳои ассимилятсия сохта шаванд.

Истифодаи имкониятҳои технологияҳои автоматикии таълим дар сохтани модели математикии дохил кардани воситаҳои визуалӣ, воситаҳои гуногуни муколама, самарабахшии истифодаи ҳаёти омӯзгоронро, ки барои ташкил ва гузаронидани корҳои лабораторӣ ё амалӣ пешбинӣ шудаанд, хеле зиёд намуда, доираи истифодаи онҳоро аз ҳисоби имкони гузаронидани корҳои таҷрибавӣ-тадқиқотӣ бо кумаки онҳо васеъ мекунад.

Воситаҳои мавҷудаи таъмини барномаҳо дар айни замон хусусиятҳои зерин доранд:

– барномае, ки барои мақсадҳои таълимӣ истифода мешавад ва асосан барои ташаккули саводи компютерӣ нигаронида шудааст; оид ба рушди малакаҳои барои қабули қарори беҳтарин дар шароити душвори воқеӣ; инкишофи малакаҳои кори мустақилона, махсусан коркарди иттилоот; дар бораи татбиқи худидоракунии, ислоҳи мустақили натиҷаҳои фаъолияти таълимӣ; ташаккул додани малака ва қобилияти кор кардан бо иттилоот;

– таъмини барномаҳо дар натиҷаи татбиқи амалҳои зерин ба даст оварда мешавад: графикаи компютерию муосир, ки воситаҳои айёниро беҳтар мекунад, сохтани моделҳои объектҳо ва равандҳои омӯхташударо таъмин менамояд; маҳзани маълумотҳо, ки иҷрои намудҳо ва шаклҳои мухталифи кори мустақилона ва иттилооти таълимиро таъмин мекунад; бастаҳои фармоишӣ, ки ташаккули малакаҳои истифодаи системаи тайёр кардани матн, муҳаррирони графикӣ дар кори илмиро фароҳам меоранд;

– қисми зиёди нармафзорҳои, ки барои таълим истифода бурда шудаанд ва барои амалисозии фаъолиятҳои бозӣ равона шудаанд, аксар вақт чараёни таълимро таҳрик мекунанд;

– хусусияти хосси нармафзори мавҷуда таъмин намудани хонанда бо шаклҳои гуногуни ташкилии фаъолияти таълимӣ ва имконияти интиқоли озодаи речаи корӣ барои кор дар компютер мебошад.

Истифодаи компютер дар чараёни таълим имкониятҳои омӯзиширо ба таври назаррас афзоиш медиҳад. Масалан, ҳангоми омӯختани мавзӯҳои гуногун дар таълими алгебра бо истифода аз компютер, шумо метавонед на танҳо графикаи функсияҳои гуногунро зуд ва дақиқ созед, балки инчунин мебинед, ки ин графикҳо бо тағйири параметрҳои онҳо чӣ гуна тағйир меёбанд ва ин ба азхудкунии беҳтари мавод мусоидат мекунад. Мисолҳои монандро барои объектҳои дигар метавон истифода бурд. Компютерро, инчунин, метавон барои мақсадҳои назоратӣ барои санҷиши қорӣ ва умумии донишҷӯён истифода бурд. Бартариҳои ин шакли санҷиш дар он аст, ки омили субъективӣ бартараф карда мешавад.

Хусусиятҳои компютер ҳамчун василаи фаъолияти инсон инҳоянд:

– компютер - воситаи универсалии таҳқиқи маърифати фаъолияти инсон. Ҳамзамон, компютер на танҳо қобилияти зеҳнии одамро такмил медиҳад, ба хотирот,

эҳсосот, ангега ва ҳавасмандии ӯ таъсир мерасонад, балки сохтори истехсоли маърифатӣ ва баъд инсонро низ тағйир медиҳад ва ҳатто барқарор мекунад;

– бо ёрии компютер мубодилаи фаврии иттилоот дар бораи мундариҷаи фаъолият имконпазир аст;

– компютер ба шумо имкон медиҳад, ки чунин амалхоро шахсан анҷом диҳед, ба монанди таҳлили ҷанбаҳои муайяни мундариҷаи дониш, муқоиса бо маълумоти мавҷуда, илова намудани иттилооти нав аз соҳаи муайян ва ғайра.

Ҳадафҳои муҳимтарини методологӣ, ки бо истифодаи назорати самаранок амалӣ карда мешаванд, инҳо мебошанд:

– хусусиятҳои инфиродӣ ва тафриқаи ҷараёни таълим (масалан, аз рӯи қобилияти ҳаракат ба сӯи мақсад);

– мониторинг бо бозгашт ва ташҳиси иштибоҳ;

– татбиқи худидоракунии ва худтанзимкунии;

– амалӣ намудани таълим дар раванди азхудкунии маводи таълимӣ ва мустақилона таълим додани донишҷӯён;

– моделсозӣ ва такрори объектҳо, равандҳо ё ҳолатҳои дар ҷараёни омӯзиш қарордошта;

– корҳои лабораторӣ дар шароити моделиронӣ;

;

– ташкил ва истифодаи пойгоҳи додаҳои компютерӣ;

– инкишофи тафаккури визуалӣ-тасвирӣ;

– ташаккули қобилияти қабули қарори оптималӣ ё вариативӣ дар шароити мушқил;

– ташаккули фарҳанги фаъолияти таълимӣ, фарҳанги иттилоотии донишҷӯ.

Дар асоси ин, метавон чунин хулоса баровард:

– компютер воситаи пуриқтидори техникӣ мебошад, ки ба донишҷӯён дар азхудкунии маводи математикӣ кумак мерасонад;

– барои кор бо компютер дар соҳаи математика шумо бояд нармафзори муосир, маводи таълимӣ дошта бошед ва ба устои бо компютер мучаххазшуда дастрасӣ дошта бошед;

– компютер наметавонад дар дарс муаллимро иваз кунад ва вақти истифодаи он бояд дақиқ муайян карда шавад;

– агар дар дарс кори инфиродӣ бо истифода аз компютер ба роҳ монда шавад ба донишҷӯён имкон медиҳад, мустақилона фикр кунанд, натиҷаҳои кории худро саривақт арзёбӣ кунанд (ва баъзан дуруст кунанд).

Аз натиҷаи баррасии мушқилооти психологӣ ва педагогии истифодаи технологияҳои компютерӣ дар раванди таълим метавон чунин хулоса баровард:

1) Истифодаи компютер барои ташкил ва идоракунии корҳои таълимӣ бо дарназардошти ҷанбаҳои синнусолиӣ тавсия дода мешавад.

Ҳамзамон, дар муқоиса бо шароити анъанавии таълим, идоракунии амалиёти якҷаҳтаи тадқиқотии тамоми хонандагони синф зарур аст.

2) Компютер ҳамчун воситаи ташкили фаъолияти муштараки омӯзгор ва донишҷӯён амал мекунад ва шаклҳои гуногуни муносибатро таъмин мекунад.

3) Барои муайян кардани сатҳи ташаккули ҷузъҳои ҷудогонаи фаъолияти таълимӣ, инчунин барои назорат ва арзёбии натиҷаҳои азхудкунии маводи таълимӣ бо малакаҳои муайян аз намудҳои алоҳидаи системаҳои компютерӣ истифода бояд бурд.

Универсалӣ будани алгоритмҳои коркарди иттилоот ба шумо имкон медиҳад, ки муколамаи доимии байни корбар ва компютерро бо хусусиятҳои зерин ташкил кунед:

а) ҳама лаҳзаҳои назарраси коркарди иттилоот дар шакли намоён дар экран намоиш дода мешаванд;

б) системаи экран тағйирпазир аст, яъне корбар метавонад вобаста ба эҳтиёҷоти худ онро дубора танзим кунад;

в) имконияти даҳолати муштариёнро ба равандҳои коркарди иттилоот пешбинӣ менамояд;

г) системаҳои таъсиррасонӣ ба компютер ва намоиш додани иттилоот ҳамоҳанг карда шудаанд, то ки корбар на танҳо амалҳои компютерро, балки амалҳои худро низ назорат кунад.

Истифодаи имкониятҳои компютер дар раванди сохтани модели математикӣ тавсия дода мешавад. Минбаъд дар кор бо истилоҳи модели компютер модели математикӣ қабул карда мешавад, ки ҳангоми сохтани он имкониятҳои компютер истифода мешуданд.

Аз нуқтаи назари татбиқи коркарди иттилоот, тавре ки дар боло қайд шуд, алгоритмҳои универсалӣ мебошанд, аммо ҳангоми арзёбии мазмуни семантикии моделҳои компютерӣ, онҳо бояд аз нуқтаи назари моделсозии математикӣ баррасӣ карда шаванд.

Ҳамин тариқ, дар паси ҳама гуна модели компютерӣ модели математикӣ меистад. Тартиб додани барномаи компютерӣ аз як қатор фармонҳои асосӣ ба сохтани модели математикӣ хеле шабеҳ аст.

Моделҳои компютерӣ бояд дар асоси таҳлили асосноки объектҳои ассимилятсия сохта шаванд: системаҳои гуногуни моделиронии таълимӣ бояд ба мундариҷаҳои гуногун мувофиқат кунанд. Моделсозии таълимӣ ба таври системавӣ ба системаи вазифаҳо ва бозиҳои таълимӣ ворид шуда, як намуди дизайн буда, ҳамчун воситаи ташкили шаклҳои гуногуни фаъолияти муштараки донишҷӯён ва омӯзгорон баромад мекунад. Ин ҳолат имкон медиҳад, ки принципҳои усулҳои мушкilot ва таълими рушд боз ҳам пурра татбиқ карда шаванд.

Бо назардошти он, ки компютер ба донишҷӯён дар ҳалли масъалаҳои амалӣ, аз ҷумла мушкilotи математикӣ бо мундариҷаи иқтисодӣ кумаки воқеӣ мерасонад, вазифаҳои асосии ташкили таълим дар дарсҳои математика бо нақши компютер дар рушди малакаҳо ва тақмили малакаҳои моделсозӣ барои иқтисодиёт ифода карда мешаванд.

Ба гуфтаи В.А. Далингер, чорӣ кардани компютер дар чараёни таълим ба таҳияи ҷузъҳои зерин мусоидат мекунад [8, с.35–37]:

– омезиши равандҳои омӯзиш, ҷамъбасти, такрор ва назорати маводи таълимӣ.

Усулҳои истифодаи компютер ҳамчун воситаи сифатноки таълимӣ гуногунанд: ин кор бо тамоми синф ва гурӯҳҳо ва кори инфиродӣ бо компютер аст. Усулҳои дар боло овардашуда на аз сабаби мавҷудияти (ё набудани) шумораи кофии компютерҳои шахсӣ, инчунин аз ҳадафҳои дидактикӣ вобаста мебошад. Аксари муҳаққиқон қайд мекунанд, ки чорӣ намудани компютер ҳамчун воситаи таълим, аз як тараф, робитаи мактабу ҳаётро таҳким мебахшад ва аз тарафи дигар, самаранокии раванди ба даст овардани донишу малакаҳои бунёдии марбут ба ҳуди раванди таълимро баланд мебардорад.

Компютер воситаи пуриктидори таҳқиқотчӣ мегардад. Он барои анҷом додани ҳисобҳои мураккаб, вариантҳои номбаршуда, амсиласозии ҳолатҳо ва равандҳо, пешгӯӣ ва коркарди маълумотҳои таҷрибавӣ истифода мешавад.

Фаъолияти аз ҳама муҳим, ки ба шумо имкон медиҳад моделҳои компютериро эҷод кунед, барномасозӣ мебошад. Аммо кор дар самти эҷоди модели компютерӣ як қатор ҷанбаҳоро дар бар мегирад, ки аз математика берунанд ва дар асл, афзалияти илми информатика мебошанд.

Истифодаи се намуди нармафзори компютерӣ пешниҳод карда мешавад:

- 1) асбобҳои барои сохтани моделҳои компютерӣ ва дастгирии графикӣ;
- 2) воситаҳои ҳуҷҷатгузори таҷрибаи ҳисобӣ, аз ҷумла, дар шакли графикӣ;
- 3) усули пешниҳоди натиҷаҳои моделсозӣ.

Моделҳои компютериро бо истифода аз забони анъанавии барномасозӣ, инчунин бо истифодаи барномаи махсуси компютерӣ бо имконоти васеъ метавон таҳия кард.

Истифодаи забони барномасозӣ дар моделсозии раванди иқтисодӣ, тавре ки дар боло қайд шуд, вазифаи илмҳои иттилоотӣ аст, на математикӣ. Аммо истифодаи барномаи махсуси компютерӣ, масалан ҷадвалҳои Microsoft Excel-ро метавон дар дарсҳои математика бомуваффақияти зиёд истифода бурд.

Кор дар ин барнома наметавонад ҳамчун раванди барномавӣ баррасӣ карда шавад. Аммо, муҳити мураккаби ҳисоббарорӣ барои таҳияи моделҳои компютерӣ имкониятҳои васеъ фароҳам меорад. Ин барнома инчунин дорои имкониятҳои васеи графикӣ мебошад.

Гумон меравад, ки донишҷӯён дар сатҳи корбар ҷадвалҳоро дар дарси

информатика аз худ кардаанд. Пеш аз хама, мо дар бораи қобилияти истифодаи формулаҳо, иҷро кардани адресҳои ячейкаҳо, функсияҳо ва ғайра сухан меронем. Дар охир, донишҷӯ бояд бо диаграммаҳо ошно бошад. Ҳамаи ин дар дарсҳои фанни информатика ҳамчун як қисми бахши технологияҳои иттилоотӣ омӯхта мешавад.

Ҳамин тавр, истифодаи компютер имкон медиҳад, ки дониш ва малакаҳои фанҳои гуногун ба таври ҳамачониба татбиқ карда шаванд, ки ин, албатта, ба таҳким, чамъбаст ва систематизатсияи онҳо мусоидат менамояд ва инчунин ба гузариши дониш, ба малакаҳои қавӣ ва бошуур таъсир мерасонад. Функсияи ҳамгирии компютер дар таълим ба идея ва принципҳои моделсозии равандҳои иқтисодӣ бо истифодаи дастгоҳҳои математикӣ ва технологияҳои нави иттилоотӣ асос ёфтааст.

Функсияи ҳамгирии компютер дар таълим ба масъала ва принципҳои моделсозии равандҳои иқтисодӣ бо ёрии дастгоҳи математикӣ ва технологияҳои нави таълимӣ асос ёфтааст.

Истифодаи технологияҳои компютерӣ барои таълими математикаи мактабҳо бояд асоси ташкили методологияи самараноки ҳалли масъалаҳои математикӣ бо мундариҷаи иқтисодӣ дар курсҳои алгебра гардад.

Муқаррир: Маханов Р.Ю.- н.и.п., дотсенти ДДМИТ

АДАБИЁТ

1. Афанасьев М.Ю. Компьютеризация обучения экономистов / М.Ю. Афанасьев. - М.: Изд-во Моек, ун-та, 1993. - 181 с.
2. Афанасьев М.Ю. Проблемы компьютеризации экономического образования / М.Ю. Афанасьев // Экономика и математические методы. - 1989. - Т. 25. - № 3 -С. 565-569.
3. Бальцюк Н.Б. Некоторые возможности использования электронно-вычислительной техники в учебном процессе: Учебное пособие / Н.Б.Бальцюк, М.М.Буняев, В.Л. Матросов. - М.: Прометей, 1989. - 136 с.
4. Бальцюк Н.Б. Педагогические программные средства новых информационных технологий обучения математике в системе школа-педвуз / Н.Б. Бальцюк // Проблемы совершенствования математической подготовки в школе и в ВУЗе. Вып. 7. - М.: МПГУ, 2002. - С. 19-21.
5. Бальцюк Н.Б. Педагогические возможности компьютера на уроках математики / Н.Б.Бальцюк, Д.В.Ожерельев // Проблемы совершенствования математической подготовки в школе и в ВУЗе. Вып. 8. - М.: МПГУ, 2003. - С. 41—44.
6. Гончарова С.В. Повышение наглядности обучения при использовании динамических компьютерных моделей на уроках физики: Автореф.дисс. канд. пед. наук / С.В. Гончарова. - СПб.,1996.-18 с.
7. Гусев В.А. Компьютерная грамотность и методическая подготовка учителя / В.А. Гусев // Сборник статей «Высшее педагогическое образование: проблемы и перспективы». - М., 1991. - 55 с.
8. Далингер В.А. Диалоговые обучающие программы и требования к ним / В.А. Далингер // Информатика и образование. - 1988. - № 6. - С. 35—41.
9. Ершов А.П. От компьютерной грамотности школьников к информационной культуре общества / А.П. Ершов // Коммунист. - 1988. - № 2. - С. 82-92.
10. Замков О.О. Направления компьютеризации экономического образования / О.О. Замков // Вестник Моек, ун-та, сер. 6, Экономика. — 1989. - № 4. — С. 72-80.
11. Затакавай О.В. Углубление экономических знаний студентов и школьников на основе использования методов математики и информатики: Дисс... канд. пед наук / О.В. Затакавай. - М., 1999. - 125с.
12. Кузнецов Э.И. Общеобразовательные и профессионально-прикладные аспекты изучения информатики и вычислительной техники в педагогическом институте: Дисс... доктора пед. наук / Э.И. Кузнецов. - М., 1990. -277 с.
13. Машбиц Е.И. Компьютеризация обучения: проблемы и перспективы. — М.: Педагогика, 1986. - 80 с.
14. Никаноренков Д.В. Применение информационных технологий при обучении студентов педвуза разделам прикладной экономики: Автореф. дисс... канд. пед. наук / Д.В. Никаноренков. - СПб., 2003. - 18 с.
15. Машбиц Е. Методика использования электронных таблиц при решении школьных математических задач: Дисс.канд. пед. наук / Е. Машбиц А.Ю. Лагунов. – Архангельск, 1997. - 136 с.
16. Огурцова Е.Ю. Методическая подготовка будущих учителей математики к использованию персонального компьютера как средства обучения: Автореф. дисс.канд. пед. наук / Е.Ю. Огурцова. -М., 1997. - 16 с.
17. Роберт И.В. Современные информационные технологии в образовании: дидактические проблемы; перспективы использования / И.В. Роберт. -М.: Школа-Пресс, 1994.-205 с.
18. Талызина Н.Ф. Внедрению компьютеров в учебный процесс - научную основу / Н.Ф. Талызина // Советская педагогика, 1985. - № 12. - с. 34-38.
19. Талызина Н.Ф. Пути и возможности автоматизации учебного процесса / Н.Ф.Талызина, Т.В. Габай. - М.: Изд-во МГУ, 1977. - 64 с.

АСОСҶОИ ПСИХОЛОҶИ-ПЕДАГОҶИИ КОМПЮТЕРКУНОНИИ ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКАИ МАКТАБӢ ВА ИМКОНИЯТҶОИ ИСТИФОДАИ КОМПЮТЕР ДАР ДАРСҶОИ МАТЕМАТИКА

Дар мақола масъалаҳои ҳалталаби асосҳои психолоғи-педагоғии компютеркунонии таълими математикаи мактабӣ ва имкониятҳои истифодаи компютерҳо дар дарсҳои математика ва як қатор саволҳои ба ин масъала марбут мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Муаллиф оиди иттилооткунонии ҷомеа - ҳамчун раванди глобалии иҷтимоӣ, иттилооткунонии таълим - ҳамчун самти афзалиятноки раванди таълим, мушкилоти психолоғи-педагоғӣ дар ҷорӣ намудани иттилооткунонии таълим, тавсифи имкониятҳои беназири технологияҳои муосири иттилоотӣ, оиди таҳияи методологияи истифодаи таъмини барномаҳо дар раванди таълими фанҳои мухталифи курси мактабӣ, хусусиятҳои воситаҳои мавҷудаи таъмини барномаҳо, тавсия оиди истифодаи самараноки технологияҳои муосири иттилоотӣ, оиди хусусиятҳои компютер - ҳамчун василаи фаъолияти инсон, ҳадафҳои муҳимтарини методолоғӣ, натиҷаи баррасии мушкилоти психолоғӣ ва педагоғии истифодаи технологияҳои компютерӣ, хусусиятҳои муқолаҳои доимии байни корбар ва компютер, оиди ҳадафҳои муҳимтарини методолоғӣ, ки бо истифодаи назорати самаранок амалӣ карда мешаванд, тарзи истифодаи се намуди нармафзори компютерӣ, усулҳои истифодаи компютер - ҳамчун воситаи сифатноки таълимӣ сухан ронда, қайд мекунад, ки дар таълими курси математикаи мактабӣ оқилона истифода намудани компютерҳо самаранокии дарсро баланд бардошта, ба рушди қобилияти таҳлил ва умумии хонандагон мусоидат мекунад.

Калидвожаҳо: математика, психология, педагоғика, компютер, технологияҳои муосири иттилоотӣ, иттилооткунонии таълим, методология, нармафзори компютерӣ, усул, таҳия, мушкилот, барнома.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КОМПЬЮТЕРИЗАЦИИ ШКОЛЬНОГО ПРЕПОДАВАНИЯ МАТЕМАТИКИ И ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОМПЬЮТЕР НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ

В данной статье проанализированы психолого-педагогические основы компьютеризации школьного математического образования и возможности использования компьютеров на уроках математики и ряд вопросов, связанных с этой проблемой. Информатизация общества - глобальный социальный процесс, информатизация образования приоритетное направление информационных потоков, психолого-педагогических проблем в осуществлении информатизации образования, характеристике уникальных возможностей современных информационных технологий. Развитие методики использования программ в процессе обучения различным предметам школьного курса, характеристики существующих средств обеспечения программ, рекомендаций эффективному использованию современных информационных технологий, по характеристике компьютера как средства деятельности человека - важнейшие методические цели, результат рассмотрения психолого-педагогических проблем использования компьютерных технологий, характеристики постоянного диалога между пользователем и компьютером, важнейшие методические цели, которые реализуются с использованием эффективного наблюдения, способ использования трех видов компьютерных программ, приемы использования ЭВМ. Автор отмечает, что осмысленное использование ЭВМ при преподавании школьного курса математики повышает эффективность урока, развивает способность анализировать и способствует расширению читательской аудитории.

Ключевые слова: математика, психология, педагоғика, компютер, современные информационные технологии, информатизация образования, методология, программное обеспечение ЭВМ, метод, разработка, задача, программа.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF COMPUTERIZATION OF SCHOOL TEACHING OF MATHEMATICS AND THE POSSIBILITY OF USING A COMPUTER IN MATHEMATICS LESSONS

This article analyzes the psychological and pedagogical foundations computerization of school mathematical education and the possibility of using computers in mathematics lessons and a number of issues related to this problem. The author about the informatization of society - as a global social process, the informatization of education - as priority areas of information flows, psychological and pedagogical problems in the implementation of informatization of education, the characteristics of the unique capabilities of modern information technologies, the development of methods for using programs in the process of teaching various subjects of the school course, the characteristics of existing means of providing programs, recommendations on the effective use of modern information technologies, on the characteristics of a computer - as a means of human activity, the most important methodological goals, the result of considering the psychological and pedagogical problems of using computer technologies, characteristics of a constant dialogue between the user and the computer, the most important methodological goals that are implemented with using effective observation, the way of using three types of computer programs, methods of using computers - speaking as a quality educational tool, he notes that the meaningful use of computers when teaching a school mathematics course increases the effectiveness of the lesson, develops the ability to analyze and contributes to a wide readership.

Keywords: mathematics, psychology, pedagogy, computer, modern information technologies, informatization of education, methodology, software computer software, method, development, task, program.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Назарова Заррина Сулаймоновна* - Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, кафедраи математикаи олий, муаллими калон. **Суроға:** 734067, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: **+992 555 556 681**. E-mail: **mtmu4972@mail.ru**

Сведения об авторе: *Назарова Заррина Сулаймоновна* - Таджикский государственный финансово-экономический университет, кафедра высшей математики, старший преподаватель. **Адрес:** 734067, г. Душанбе, Республика Таджикистан, улица Нахимова 64/14. Телефон: +992 555 556 681.
E-mail: mtmu4972@mail.ru

Information about the author: *Nazarova Zarrina Sulaimonovna* - Tajik State University of Finance and Economics, Department of Higher Mathematics, senior lecturer. **Address:** 734067, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Nakhimova street 64/14. Phone: +992 555 556 681. E-mail: mtmu4972@mail.ru

Зокиров А.Р.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Асосгузори физикаи назариявии муосир Алберт Эйнштейн гуфта буд: "Ман ҳеҷ гоҳ кӯшиш нахоҳам кард, ки ба донишҷӯёни худ таълим диҳам. Ман танҳо муҳите эҷод менамоем, то онҳо худашон омӯзанд". Воқеан, андешаи Алберт Эйнштейн имрӯз низ татбиқшаванда аст, зеро барои дар омӯзиши ин ё он илм муваффақ шудан, фароҳам кардани муҳити омӯзишӣ хеле муҳим аст. Усулҳои фароҳам овардани чунин муҳити мусоид дар замони муосир татбиқи усулҳои пешрафтаи таълим, аз он ҷумла истифодаи технологияҳои муосирро барои азхудкунии маводи таълимӣ тақозо мекунад. Ин усул барои тамоми илмҳо муассир буда, аз ҷумла барои омӯзиши фанни математикаи олӣ низ асоси омӯзиш ва воситаи самаранок омӯхтани он ба ҳисоб меравад.

Замони муосир тақозо мекунад, ки мо барои самарнок омӯхтани илми математикаи олӣ бояд технологияи пешқадамро татбиқ намоем. Барои амалӣ сохтани он, аввалин чизе, ки омӯзгори мактаби олӣ ё коллеҷ бояд ҳангоми тадрис ба назар гирад, ин аст, ки ҳамаи донишҷӯён бо сатҳҳои гуногуни омӯзиш меоянд ва номаълум аст, ки онҳо дар кадом сатҳ дониш доранд. Барои ин, дар дарси аввал бехтар аст, ки санҷиш гузаронад ва бо ҳолҳои ҳангоми қабулшавӣ ба донишгоҳҳо ё коллеҷро муқоиса кунад. Дар асоси маълумоти бадастомада, раванди минбаъдаи таълим бояд тарҳрезӣ карда шавад. Дар имтиҳонҳо сатҳҳои гуногуни санҷишро татбиқ намуда, бо ҳолҳои максималии 60, 80 ва 100 баҳогузори кардан лозим. Ин ба донишҷӯёни қавитар имкон медиҳад, ки дониши худро исбот намоянд ва донишҷӯёни камсавод ҳадди аққал баҳои миёна ба даст оранд. Ҳамин гуна рейтингро ҳангоми иҷрои супориши вазифаи ҳонагӣ низ истифода кардан мумкин аст. Барои минбаъд самаранок гардидани раванди таълим мо бояд татбиқи технологияҳои муосирро дар омӯзиши математика дар коллеҷҳо вобаста ба сатҳи саводнокии донишҷӯён ба ҳисоб гирем. Аз он ҷумла:

1. Истифодаи барномаҳои математикаи компютерӣ: Matlab, Maple, Mathematica, Mathcad.
2. Тамаркуз ба касби оянда.
3. Истифодаи маводи видеоӣ дар лексияҳо.
4. Самаранок ба роҳ мондани кори мустақилона.

Математикаи компютерӣ самти нав дар фанни математикаи олӣ мебошад, ки дар асоси математикаи классикӣ ва информатика ба вучуд омадааст. Пайдоиши он ба ибтидои асри нав рабт дошта, бо муваффақиятҳои татбиқи компютерҳои фардӣ дар амалияи ҳалли масъалаҳои математикӣ алоқаманд аст. Воситаи асосии татбиқи математикаи компютерӣ ба системаи математикаи компютерӣ вобаста буда, онҳо имкон медиҳанд, ки усулҳои математикиро бидуни тартиб додани барномасозӣ истифода баранд ва ба ин васила барои ҳар як муҳосиб, корманди бонк, иқтисоддон ва таҳлилгар муҳити мувофиқро фароҳам оранд.

Дар замони муосир талабот ба дониш ва малакаи донишҷӯён ба таври назаррас афзоиш ёфтааст. Ғайр аз дониши математикаи бунёдӣ, донишҷӯён бояд технологияи компютери барои ҳалли масъалаҳои гуногун, аз ҷумла математика истифода баранд. Бештар ба барномаи коллеҷҳо танҳо протсессори матнии Word ва ҷадвалҳои Excel дохил карда шудаанд. Забонҳои барномасозии Delphi ва Assembler низ омӯхта мешаванд, аммо ба наздикӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ системаҳои математикаи компютерӣ фаъолон истифода мешаванд, аз ҷумла: Matlab, Maple, Mathematica, Mathcad ва ғайра. Ин барномаҳо танҳо барои ҳалли масъалаҳои математикаи амалӣ сохта шудаанд. Ин курс барои донишҷӯёни ихтисосҳои физика, математика ва иқтисод муфид мебошанд. Донишҷӯён бо маълумотҳои нави таълимӣ шинос мешаванд, маҳорату малақаҳои худро

инкишоф медиҳанд ва аз имкониятҳои системаҳои ҳамгирошудаи математики истифода мебаранд. Дар баробари ин, дар дарсҳои фанни математика татбиқи барномаҳои компютерӣ низ муфид аст. Дар ҳар як мавзӯ ба донишҷӯён нишон додан мумкин аст, ки чӣ гуна супоришро бо ёрии барномаҳои Maple, Mathematica, Mathcad ва ғайра тафтиш кунанд. Масалан, курси таҳлили математикӣ ба мафҳумҳо, ба монанди ҳудудҳо, ҳосилаҳо, функцияҳои ибтидоӣ, интегралҳои намудҳои гуногун, сатрҳо ва муодилаҳои дифференсиалӣ асос ёфтааст. Агар шумо ба ин илова кунед, ки барои дарёфти аксари интегралҳо бояд чадвали интегралҳои асосиро низ дар хотир гиред, пас шумо миқдори воқеан бузурги иттилоотро ба даст меоред, ё ин ки шумо барои муддате дар ҳалли чунин мушкилот машқ накунад, пас бисёр чизҳо зуд фаромӯш мешаванд ва барои пайдо намудани интеграл, шумо бояд аллакай ба маълумотномаҳо назар кунед, ки миқдори зиёди иттилоот бошад, аммо дар ниҳоят, гирифтани интегралҳо ва дарёфти ҳудуд дар қори воқеаи ҳадафи асосии ҳисоббарорӣ нест. Ҳадафи воқеаи ҳалли ҳама гуна мушкилот аст ва ҳисобҳо танҳо як марҳилаи мобайнӣ барои ҳалли он мебошанд. Дар чунин ҳолатҳо, системаҳои математикаи рамзӣ кумак карда метавонад.

Истифодаи системаи математикаи рамзӣ дар таълим ба таври зайл амалӣ карда мешавад:

- муҳити махсуси иттилоотии омӯзиширо дар асоси технологияҳои муосири компютерӣ фароҳам меорад;
- имкон медиҳад, ки таҳкурсии таълим бо шаклҳои интерактивӣ ва фосолавии таълим ба таври органикӣ муттаҳид карда шаванд;
- идомаи омӯзиши касбиро таъмин мекунад.

Системаҳои математикаи рамзӣ имкон медиҳанд омӯзиши навъи фаъолият, тағйир додани муоширати донишҷӯён бо омӯзгор ва донишҷӯён дар байни худ, истифодаи шаклҳои нави иҷроӣ вазифаҳои амалӣ ва ҳонагӣ фароҳам карда шаванд ва аз як тараф, вазифаҳои анъанавиро дар компютер ҳал кардан мумкин аст ва аз тарафи дигар, ҳалли чунин вазифаҳоро аз ҳисоби имкониятҳои компютер ба таври назаррас васеъ кардан мумкин аст (таҳлили муфассали ҳалли бадастомада намоиши визуалии натиҷаҳо дар шаклҳои таҳлилий ва графикӣ пешниҳод карда мешаванд).

Варақаҳои қорӣи системаҳо ба истилоҳ "китобҳои электроники зинда" мебошанд: ҳисоббарорӣ, табдилдиҳӣ, графика ва монанди ин ба таври интерактивӣ сурат мегирад ва қорбар имкон дорад, ки ба нишондиҳандаи параметрҳо тағйирот ворид кунад, функцияҳоро тағйир диҳад ва иловаҳо ворид кунад (ҳамаи ин якбора ё бо фармон дар варақаи қорӣ инъикос карда мешавад). Ҳамаи ин системаҳои рамзии математикаро як воситаи воқеии интерактивӣ месозад.

Истифодаи системаҳои математикаи рамзӣ дар раванди таълим инчунин имкониятҳои иловагии зеринро дар бар мегирад:

- истифодаи шаклҳои инфиродӣ ва гурӯҳии иҷроӣ вазифаҳо;
- ташкили иҷроӣ вазифаҳо дар шакли рӯ ба рӯ ва фосолавӣ;
- таҳияи системаҳои супоришҳои шахсӣ барои ҳар як донишҷӯ дараҷаҳои гуногуни мураккаб, бо назардошти сатҳи таълимӣ ва суръати азхудкунии мавод;
- доираи васеи вазифаҳои ҳалшаванда: аз мисолҳои кӯтоҳ то супоришҳои ҳамачонибаи тадқиқотӣ;
- рушди имкониятҳои инфиродии донишҷӯён;
- ҳамгироии системаҳои математикаи рамзӣ бо системаҳои маъмурият ва назорат метавонад тамоми ниёзҳои раванди таълимии муосирро таъмин кунад [16].

Аҳаммияти тамарқуз ба касби ояндаи донишҷӯёнро метавон чунин баррасӣ кард. Охир, барои касе пӯшида нест, ки математикҳо, физикҳо, муҳандисон ва иқтисоддонҳои оянда бояд математикаро дар ҳаҷмҳои гуногун ва бо таваҷҷуҳ ба мавзӯҳои гуногун баён кунанд. Қалиди рушди бомуваффақияти ҳама гуна фанҳо таваҷҷуҳи донишҷӯён ба мавзӯи омӯзиш мебошад. Донишҷӯён на ҳамеша дар муассисаи таҳсилоти олий бо шавқ ва қунҷқобӣ таҳсил менамоянд. Аксар вақт, онҳо ба доираи хеле маҳдуди фанҳои профилӣ таваҷҷуҳ доранд ва омӯзгорон бояд ба онҳо ва фанҳое, ки ба ин маҷмуа дохил нашудаанд,

таълим диҳанд. Ҳамзамон, омӯзгорон мехоҳанд, ки донишҷӯён аз раванди омӯзиши фан бардошти муассир дошта бошанд.

Таваччуҳи толибилмонро ба фанни математика бо ёрии мисоли зерин дида мебароем. Онро метавонем, ки бо пешниҳоди масаъалгузорӣ доир ба иқтисод оғоз кунем, барои ин сохтани модели математикӣ зарур аст, инчунин бояд маълумоти назариявиро низ ба ҳисоб гирем.

Масъала: муносибати байни хароҷоти истеҳсолот ва ҳаҷми маҳсулоти x бо функсия ифода карда мешавад

$$y = 50x - 0,05 * 3_{(\text{ден./ед.})}$$

$Y = 60x - 0,06 * 3$ (рӯз./воҳид) хароҷоти миёна ва ниҳоиро бо ҳаҷми 10 адад муайян кунед.

Ҳал: функсияи хароҷоти миёна (барои як воҳиди маҳсулот) бо таносуб ифода карда мешавад

$$y_{\text{ср}} = 50 - 0,05 * x^2$$

$$Y_{\text{ср}} = 60 - 0,06 * x^2$$

дар $x = 10$, хароҷоти миёна (барои як воҳиди маҳсулот) баробаранд (рӯз, воҳид).

$$Y_{\text{ср}}(10) = 60 - 0,06 * 10^2 = 54 \text{ (рӯз, воҳид).}$$

Функсияи хароҷоти ниҳой ҳосилшуда чунин ифода карда мешавад:

$$y' = 50 - 0,15 * x^2$$

$$y' = 60 - 0,15 * x^2$$

дар $x = 10$ хароҷоти ниҳой инҳоянд

$$y'(10) = 50 - 0,15 * 10^2 = 35$$

$$y'(10) = 60 - 0,15 * 10^2 = 45 \text{ (рӯз, воҳид.)}$$

Ҳамин тавр, агар арзиши миёнаи истеҳсоли воҳиди маҳсулот 45 рӯз бошад, воҳид дар хароҷоти ниҳой (хароҷоти иловагӣ барои истеҳсоли воҳиди иловагии маҳсулот) дар сатҳи муайяни истеҳсолот (ҳаҷми истеҳсол 10 адад), 45 рӯзро ташкил медиҳад.

Акнун аҳамияти таълими математикаро на танҳо ба таври классикӣ (дар тахтаи синф), балки тавассути технологияҳои мултимедиявӣ низ баррасӣ мекунем. Дар раванди таълими донишгоҳҳо қайдҳои электронии лексияҳо (лексияҳо-презентатсияҳо), китобҳои дарсии электронӣ, лабораторияҳои виртуалӣ, технологияҳои фосилавии таълимӣ (аз ҷумла веб-технологияҳо ва порталҳои таълимӣ) васеъ истифода мешаванд, аммо, то ба ҳол, дар раванди таълим тамоми имкониятҳои технологияи муосир ҳанӯз кам истифода мешаванд.

Дар айни замон, дар раванди таълим қайдҳои электронии лексияҳо ва китобҳои дарсии электронӣ бештар истифода мешаванд, аммо, на ҳама ёддоштҳои электронии лексияҳо ва презентатсияҳо дар математикаи олий ба талаботи лексияи муосир ҷавобгӯ мебошанд.

Олим рӯс В. А. Стародубсев талаботҳои зеринро оид ба истифодаи қайдҳои электронии лексияҳо дар раванди таълим таъкид мекунад [15].

1. Барои бехтар фаҳмидан ва аз ёд кардани маводи таълимӣ, ёддошти электронии лексияҳо бояд бо графикаи компютерӣ ва порчаҳои видео пур карда шавад. Гузашта аз ин, системаи аниматсия бояд тавре сохта шавад, ки аввал матн пешнамоиш, сипас маводи видеоӣ ё тасвир ба назар расад.

2. Гузариш ба қисми нави иттилоот метавонад бо мурури замон бо тағйир додани палитраи рангҳои тасвирҳо ва замина, садо ё ҳаракати тасвирҳо таъкид карда шавад. Дар доираи як лексия, 4,5 диққати донишҷӯенро фарқ кардан мумкин аст.

3. Шумораи умумии слайдҳои лексия вобаста ба фан аз 45 ва 60 иборат аст. Дар доираи як слайд зиёда аз ду намуди шрифт татбиқ карда намешавад.

4. Заминаи слайд бехтар аст, ки монохроматиро интихоб кунед. Бо дарназардошти асимметрияи функционалии мағзи сари инсон, маводи тасвирӣ бояд дар нимаи чапи майдони визуалии экран ва матн дар тарафи рост ҷойгир карда шавад.

Презентатсияҳои мултимедиявӣ ба шумо имкон медиҳанд, ки воситаҳои интерактивӣ ва визуализиро дар дарс афзоиш диҳед, лексияҳоро шавқовартар кунед, бисёр вазифаҳои таълимиро бо якҷанд роҳ ҳал кунед [2]:

- **ҳавасмандкунанда** (фароҳам овардани шароит барои ҳадди аксар ба назар гирифтани имкониятҳои инфиродӣ ва эҳтиёҷоти маърифатии донишҷӯён, ошкор кардани истеъдоди эҷодии онҳо, ҳавасмандгардонии кори мустақилона);

- **пурмазмун** (баланд бардоштани ҳаҷми иттилооти таълимӣ, таъмини имкониятҳои иловагии интиқоли дониш ҳангоми истифодаи чадвалҳои интерактивӣ ва дигар захираҳои таълимии рақамӣ);

- **таълимӣ-методӣ** (интихоби васеъ ва ҳамгирии мундариҷа, шаклҳо, усулҳо ва воситаҳои таълим, суръат ва сатҳҳои гузаронидани ҷаласаҳои омӯзишӣ; барқарор кардани робитаи эҳсосӣ, нигоҳ доштани таваҷҷуҳ);

- **ташқилӣ** (тавсеаи истифодаи воситаҳои таълимии технологияҳои иттилоотӣ дар тамоми марҳилаҳои ташқили ҷаласаи омӯзишӣ; ҷойгиркунии интерактивӣ, омӯзиш дар гурӯҳ);

- **баҳодихӣ** (тарҳрезии назорати дастовардҳои таълимӣ дар синфҳо, таҳлили инъикосӣ ва муҳокимаи натиҷаҳои таълим).

Ҳамин тариқ, истифодаи технологияҳои мултимедиявӣ ба азхудкунии мавод мусоидат мекунад, аммо, фаромӯш накунад, ки презентатсияҳо маводи ҳамроҳикунанда ба курси лексия мебошанд ва он ҳеҷ гоҳ ҳуди омӯзгорро иваз намекунад.

Дар идома мафҳуми кори мустақили донишҷӯён ва ташқили дурусти онро баррасӣ мекунем. Эремина М. В. [6] менависад, ки бо ҷорӣ намудани насли сеюми ба раванди таълим, вақти зиёд ба кори мустақили донишҷӯён дода мешавад. Тибқи нақшаҳои таълимӣ барои омӯзиши мустақили фан ба ҳисоби миёна 50-60% аз шумораи умумии соатҳо ҷудо карда мешавад. Ташқили дурусти кори мустақили донишҷӯён калиди омодагии босифати мутахассиси оянда мебошад.

Раванди таълим ба аудиторӣ ва берун аз аудитория тақсим карда мешавад. Кори мустақили беруназсинфӣ донишҷӯён як шакли муҳимми раванди таълим мебошад. Он ба азхудкунии мундариҷаи таълим ва ташқили салоҳиятҳои касбӣ дар вақти берун аз аудитория дар мавзӯҳои муайяннамудаи барномаи таълимии кории фан барои омӯзиши мустақилона нигаронида шудааст.

Сифати таълим бештар аз он вобаста аст, ки кори мустақили беруназсинфӣ донишҷӯён чӣ гуна ташқил карда шудааст. Донишҷӯён бояд мустақилона донишро пурра ва нав кунанд, маълумоти зарурро ҷустуҷӯ ва таҳлил кунанд ва нуқтаи назари худро оқилона баён кунанд.

Барои ташқили кори мустақили аудиторӣ омӯзгорон технологияҳои гуногуни иттилоотӣ, супоришҳои мушқилро истифода мебаранд, ки ҳамчун воситаи муошират, баён ва худшиносӣ амал мекунанд. Истифодаи босалоҳияти ҷунин вазифаҳо, пеш аз ҳама, омӯзиши ҳамҷонибаи методологии онҳо ва татбиқи онҳоро дар раванди таълиму тарбия дар бар мегирад. Комплексҳои электронии таълимӣ ва методӣ, дастурҳои таълимӣ ва тавсияҳои методӣ сохта мешаванд. Ҳамаи ин таъсири бузурги омӯзишӣ медиҳад ва таваҷҷуҳи назаррас ва сатҳи баланди фаъолияти касбӣ ва маърифатии донишҷӯёнро ба вучуд меорад, аммо ҳангоми ташқили кори мустақили донишҷӯён муҳим аст, ки донишҷӯён аз супоришҳои таълимии корҳои беруназсинфӣ саркашӣ накунанд, зеро ин метавонад боиси кам шудани фаъолияти маърифатии онҳо гардад. Кори мустақили донишҷӯ бояд таҳти роҳбарии омӯзгор дар шакли ҳамкории тичорӣ сурат гирад. Донишҷӯ барои иҷрои кори мустақилона дастур мегирад ва муаллим назорати супоришҳои иҷрошударо ба уҳда мегирад.

Усули дигар, усули лоиха мебошад, ки барои ташқили кори мустақили донишҷӯён самарабахш аст. Муҳокимаи оммавӣ ва ҳимояи варианти худ нақши кори мустақилонро баланд мебардорад ва хоҳиши иҷрои босифати онро тақвият мебахшад. Лоихаи таълимӣ маҷмуи корҳои ҷустуҷӯӣ, таҳқиқотӣ, ҳисоббаробаркунӣ, графикӣ ва дигар намудҳои

корест, ки донишчӯён мустақилона бо мақсади ҳалли амалӣ ё назариявии мушкилоти пурмазмун анҷом медиҳанд. Усули лоихаҳо ба системаи таълим дахл дорад, ки дар он донишчӯён дониш ва малакаҳоро дар чараёни банақшагирии мустақилона ва иҷрои вазифаҳои тадриҷан мураккаб (лоихаҳо) ба даст меоранд. Усули лоихаҳо ба ғояи тамаркузи фаъолияти таълимӣ ва маърифатии донишчӯ ба натиҷае асос ёфтааст, ки ҳангоми ҳалли ин ё он масъалаи амалӣ, ё назариявии муҳим ба даст оварда мешавад. Усули лоиха ва омӯзиш дар ҳамкорӣ бо системаи маориф торафт бештар паҳн мешавад [6].

Дар хотима қайд кардан зарур аст, ки ба ғайр аз ҷорӣ намудани системаҳои математикаи компютерӣ дар раванди таълим, таълим бо назардошти ихтисоси оянда, истифодаи наворҳои видеоӣ дар дарсҳо ва ташкили салоҳиятдори кори мустақилона, ҳавасманд кардани толибилмон хеле муҳим аст. Аз ин рӯ, барои фаъолияти пурсамари таълимӣ бояд аҳаммияти омӯзиши фанни таълимӣ нишон дода шавад.

Татбиқи технологияи компютерӣ дар соҳаи математикаи олий ба таври зерин анҷом дода мешавад. Аввалан, шумо бояд ба он диққат диҳед, ки математика тафаккури таҳлиро инкишоф медиҳад, ба таври мантиқӣ, сохторӣ барои фикр кардан ва ҳисоб кардан водор месозад. Математика муошират бо чизҳои абстрактиро меомӯзонад, аммо ин шакли маърифат дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт самаранок истифода мешаванд. Математика як илми дақиқ аст, дар забони математикӣ ҳама гуна падидаҳоро тавсиф кардан, вазъиятҳоро моделсозӣ кардан, имконоти рушди рӯйдодҳоро пешбинӣ кардан мумкин аст. Таҷассуми ҳисобҳои математикиро дар тиб, тандурустӣ, меъморӣ, мошинсозӣ, мусиқӣ, асарҳои соҳаи санъат дидан мумкин аст. Омӯзиши математика ва ҳатто баландтар аз он, қобилияти зеҳнро инкишоф медиҳад, пеш аз фикр кардан, пешгӯии рӯйдодҳо, пайдо кардани хусусияти умумӣ меомӯзонад. Математика хотира, қобилият ва тамаркузи фикрро бештар мекунад ва инкишоф медиҳад. Агар пеш аз омӯзиши фанҳои математика ҳамаи чизҳои дар боло зикршударо номбар кунед, пас тавачҷуҳи донишчӯён ба таври назаррас меафзояд.

Ҳамин тариқ, муносибати босалоҳият ва эҷодии омӯзгор ба муаррифии фан раванди таълиро ба таври возеҳ такмил медиҳад ва машғулиятҳоро барои толибилмон шавқовартар мекунад, ҳамзамон омӯзгор аз фаъолияти худ қонеъ мегардад.

Муқарриз: Саидзода И.М.- н.и.т., дотсенти ДМТ

АДАБИЁТ

1. Амонашвили Ш. А. Педагогическая энциклопедия / Ш. А.Амонашвили, С. Н.Лысенкова, В. Ф. Шаталов. – Краснодар, 1989. – С. 18-41.
1. Антонова А.В. Интеракция и визуализация в лекциях по высшей математике / А.В.Антонова, Л.М. Романова // Вестник Казанского государственного энергетического университета: научно-технический журнал. – Казань: КГЭУ, 2018. – № 1(37). – С. 105-114.
2. Асташкина, Н. В. Индивидуализация высшего гуманитарного образования / Н. В. Асташкина. – М., Н. Новгород. – 2000. – 324 с.
3. Загвязинский, В. И. Теория обучения: современная интерпретация. Учебное пособие / В. И. Загвязинский. – М.: Academia, 2001. – 192 с.
4. Змеёв, С. И. Технология обучения взрослых / С. И. Змеёв. – М.: Academia, 2002. – 128 с.
5. Ерёмкина М. В. Организация самостоятельной внеаудиторной работы студентов по дисциплине «Математические методы» в системе СПО / М. В. Ерёмкина // Молодой ученый. — 2014. — №18. — С. 53-55.
6. Современные инновационные технологии в образовании. Под ред. С.М. Моор // Научное издание. - Тюмень. – 2016. – 216 с.
7. Капустин, Н. П. Педагогические технологии адаптивной школы / Н. П. Капустин. – М., 2001. – С. 21-40.
8. Левина М. М. Технологии профессионального педагогического образования / М. М. Левина. – М.: Academia – 272 с.
9. Притчина Л.С. Некоторые аспекты инновационного подхода в преподавании математических дисциплин в высшей школе // Теория и практика развития современного образования в России / Коллективная монография / Л.С. Притчина. - Ульяновск: Зебра, 2017. -С. 444-455.
10. Селевко, Г. К. Современные образовательные технологии / Г. К.Селевко. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.
11. Сокольников А.Н. Теория группового выбора или коллективного принятия решения, как средство повышения интереса к изучению математики студентами гуманитарных направлений // Высшее образование в России:

- история и современность / Коллективная монография / А.Н. Сокольников. - Ульяновск: Зебра, 2017. -С. 224-232.
12. Сокольников А.Н. Роль математических дисциплин в гуманитарном образовании / А.Н. Сокольников //Материалы 6-й всероссийской научно-практической конференции (заочной) с международным участием «Категория «социального» в современной педагогике и психологии». – Ульяновск: Зебра, 2018. -С. 321-325.
 13. Сокольников А.Н. Роль математических дисциплин в гуманитарном образовании / А.Н.Сокольников //Современное педагогическое образование. - 2019. - №1. -С. 20-24.
 14. Стародубцев В.А. Создание и применение электронного конспекта лекции: учебное пособие/ В.Стародубцев. - Томск: Изд-во Томского политехнического университета, 2009. - 88 с
 15. Тихоненко А.В. Системы символьной математики как технологические и математические инструменты инновационного учебного процесса / А.В. Тихоненко // Совр. инф. технологии и ИТ-образование. Сб. избр. тр. VII Межд. научно-практ. конф. – М.: ИНТУИТ.РУ, 2012. – С. 800–809.
 16. Фи липпова Н. В. Применение систем компьютерной математики и компьютерных технологий при изучении дисциплин высшей математики как один из видов педагогических технологий // Молодой ученый. — 2009. — №7. - С. 254-259.
 17. Фокин, Ю. Г. Преподавание и воспитание в высшей школе: цели, содержание, творчество / Ю. Г. Фокин. – М.: Academia, 2005. – 224 с.
 18. Чернилевский, Д. В. Дидактические технологии в высшей школе / Д. В. Чернилевский. – М., 2002. – С. 21-28.

ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯИ МУОСИРИ КОМПЮТЕРӢ БАРОИ ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКАИ ОЛӢ

Равандҳои инноватсионӣ дар соҳаи маориф дар ҷомеаи муосир ғайриодинамӣ рушд мекунад. Муассисаҳои таҳсилоти олӣ бояд потенциали мутахассисони ояндаро барои ғайриодинамӣ бомуваффақияти эҷодӣ ва таҳлили худ инкишоф диҳанд. Инчунин, бояд мутахассиси ояндаро барои ҳамкорӣ бо бозори босуръат рушдбандаи меҳнат омӯзонанд. Корфармоёни муосир на танҳо ба мутахассисони салоҳиятдор, балки ба кормандони ба мушкilot тобовар, ки дар ҳалли масъалаҳои дорой хусусияти гуногун, малакаҳои психологӣ ва коммуникатсионӣ моҳиранд, ниёз доранд. Технология дар педагогика ҳама воситаи муаррифӣ, тағйирот ва коркарди иттилооти таълимӣ мебошад. Он инчунин илми роҳҳои таъсиррасонии омӯзгорон ба донишҷӯён бо истифода аз усулҳои зарурӣ мебошад. Технологияи таълимӣ ҳадафҳо, воситаҳо, мундариҷа ва субъектҳои таълимро дар бар мегирад. Чунин технологияҳо ба таҷрибаи педагогӣ, пешрафтҳо дар психология, ҷомеашиносӣ асос ёфтаанд. Математика як фанни ҳеле мураккаб аст. Ҳамзамон, он барои шахси босавод барои тафаккури таҳлилий, қобилияти қабули қарорҳо, ҳисоб кардани вариантҳо ва тақсмоти оқилонаи захираҳо зарур аст. Аз ин рӯ, ба донишҷӯён расонидани ин илми мураккаб, вале ҳеле зебо, нишон додани тамоми имкониятҳо ва самтҳои татбиқи он ҳеле муҳим аст.

Калидвожаҳо: системаҳои математикаи компютерӣ, технологияҳои педагогӣ, раванди таълим, лексияҳои видеоӣ, математикаи олӣ.

ПРИМЕНЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ ОБУЧЕНИЯ ВЫСШЕЙ МАТЕМАТИКЕ

В современном обществе активно развиваются инновационные процессы в сфере образования. Высшие учебные заведения должны развивать потенциал будущих специалистов для их успешной творческой и аналитической деятельности. Также необходимо подготовить будущего специалиста к взаимодействию с быстро развивающимся рынком труда. Современным работодателям нужны не только компетентные специалисты, но и проблемоустойчивые сотрудники, умеющие решать проблемы различного характера, обладающие психологическими и коммуникативными навыками. Технология в педагогике – это любые средства представления, модификации и обработки учебной информации. Это также наука о том, как учителя влияют на учеников, используя соответствующие методы. Образовательная технология включает в себя цели, средства, содержание и субъекты образования. Такие технологии основаны на педагогическом опыте, разработках психологии, социологии. Математика – очень сложный предмет. При этом образованному человеку необходимо обладать аналитическим мышлением, умением принимать решения, просчитывать варианты и рационально распределять ресурсы. Поэтому очень важно донести до учащихся эту сложную, но очень красивую науку, показать все возможности и области ее применения.

Ключевые слова: системы компьютерной математики, педагогические технологии, учебный процесс, видеолекции, высшая математика.

APPLICATION OF MODERN COMPUTER TECHNOLOGY FOR TEACHING HIGHER MATHEMATICS

In modern society, innovative processes in the field of education are actively developing. Higher education institutions must develop the potential of future specialists for their successful creative and analytical activities. It is also necessary to prepare the future specialist to interact with the rapidly developing labor market. Modern employers need not only competent specialists, but also problem-resistant employees who can solve problems of various types and have psychological and communication skills. Technology in pedagogy is any means of presenting, modifying and processing educational information. It is also the science of how teachers influence students using appropriate methods. Educational technology includes goals, means, content and subjects of education. Such technologies are based on pedagogical experience, developments in psychology and sociology. Mathematics is a very difficult subject. At the same time, an educated person needs to have analytical thinking, the ability to make decisions, calculate options and rationally distribute

resources. Therefore, it is very important to convey to students this complex, but very beautiful science, to show all the possibilities and areas of its application.

Key words: computer mathematics systems, pedagogical technologies, educational process, video lectures, higher mathematics.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Зокиров Амонатулло Рамазонович* - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, кафедраи умумидонишгоҳии педагогика, унвонҷӯй. **Суроға:** 734025, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рудаки, 17. Телефон. (+992) 909-98-46-44, E-mail: zokirov01121@mail.ru

Сведения об авторе: *Зокиров Амонатулло Рамазонович* - Таджикский национальный университет, соискатель общеуниверситетской кафедры педагогики. **Адрес:** 734025, город Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 909-98-46-44, E-mail: zokirov01121@mail.ru

Information about the author: *Zokirov Amonatullo Ramazonovich* - Tajik National University, applicant for the university department of pedagogy. Address: 734025, Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. Phone: (+992) 909-98-46-44, E-mail: zokirov01121@mail.ru

Масолиев А.С., Раҳимов У.А.

МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров»

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид намудаанд: «...низомии маориф ҳамчун соҳаи тақдирсозии ҳаёти ҷомеа дар чаҳорҷӯбаи сиёсати ҷамъиятии давлат яке аз самтҳои муҳимтарини инкишоф эълон гардида, аз рӯзҳои аввали Истиқлолияти давлатӣ мо доимо барои ташаккул, инкишоф ва бозсозии он аҳаммияти аввалиндараҷа медиҳем» [11, с.3].

Тақмили маҳорат ва малакаи меҳнатӣ, дониши техникӣ, технологӣ ва ибтидоии иқтисодии омӯзгорони оянда, ки дар меҳнати ғоиданок ва самараноки ҷамъиятӣ заруранд ва дар ғаёлияти меҳнатӣ истифода намудани дониши ҳосилшуда аз мақсад ва вазифаҳои асосии фанни методикаи таълими технология дар муассисаҳои олии махсуб мешавад.

«Ташаккули ғаёлияти эҷодии шахсият ҳамчун муҳимтарин мушкилоти назариявӣ дар сарчашмаҳои муносири фалсафӣ, иҷтимоӣ, психологӣ, педагогӣ баррасӣ мегардад. Таҳлили адабиёти таърихӣ ва назариявии далелҳои асосии таҳқиқи раванди ташаккули ғаёлияти эҷодии шахсиятро медиҳад» [8, с.158].

Омӯзгорони оянда бояд усул, омилҳои таълим ва малакаи бо адабиёти методӣ, маълумотномаҳо, дастурҳо кор карданро омӯхта, таҷрибаи омӯзгорони пешқадамро ба таври васеъ истифода намоянд.

Олими рус Д.А.Тхоржевский чунин иброз намудааст: «...Дар натиҷаи омӯхтани фанни методикаи таълими технология омӯзгори оянда бояд донанд:

-дарки ғоя, мақсад ва мазмуни технология (таълими меҳнат) ва тайёрии касбии хонандагон;

-омӯхтани асосҳои политехникии мафҳуми меҳнат ва тайёрии касбии хонандагон;

-оид ба мазмуни қисми омӯзгори фанни технология (таълими меҳнат) ва устои таълими истеҳсолӣ тасаввуроти аниқ пайдо намояд;

-омӯхтани барномаи таълимии фанни технология (таълими меҳнат) ва асосҳои назарияи таълими меҳнат ва тайёрии касбии хонандагон» [10, с.13].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муддати солҳои дароз ду самти тайёрии хонандагон ва ҷавонон ба ҳаёти меҳнатӣ амал мекард. Дар зери мафҳуми яке аз онҳо бо истилоҳи «таълими меҳнат» намудҳои гуногуни тайёрии меҳнати хонандагони мактаби таҳсилоти умумӣ фаҳмида мешуд.

Дуюмашро бештар «таълими касбию техникӣ» номиданд, ки ҳамчун қоида ба навҳои гуногуни омӯзишгоҳҳои касбию техникӣ, ки аз ду қисми ба ҳам алоқаманд - назариявӣ ва таълимию истеҳсолотӣ иборат аст. Барои дуруст фарқ намудани маънои онҳо, ду мафҳуми усулан фарқкунандаро фаҳмонидан лозим аст: «Мазмуни маълумот» ва «мазмуни таълим»-ро аксар вақт ҳамчун мекунанд.

Олимони рус Ю.К.Бабанский ва дигарон дуруст қайд менамоянд, ки «маҷмуъ ё системаи дониш, малака ва маҳорат мазмуни маълумот мебошад, на мазмуни таълим аст» [1, с.54].

Таълим раванди асосӣ барои аз худ намудани мазмуни маълумот аст. А.М.Гусакова қайд менамояд, ки «...ҳамин гуна муносибати таълим ба маълумот ин воситаи муносиб ва бамақсад аст» [4, с.24].

Аз ин нуқтаи назар баъзан мазмуни фанни касбу ҳунар (технология) ва мазмуни таълими истехсолотро фарқ мекунамд. Мазмуни таълими истехсолӣ системаи дидактикии раванди меҳнат аст, ки хонандагон дар он дониши амалӣ мегиранд ва дар касбҳои муайян маҳорат ва малакаи ҳосил мекунамд.

Дар зери мафҳуми мазмуни фанни технология (таълими меҳнат) ҳаҷми ҳадди ақали дониш ва маҳорат, ки бояд дар ҳамаи хонандагони муассисаҳои маълумоти миёнаи ҳамагонӣ дар муддати муайян, ки мувофиқи нақшаи таълимӣ нишон дода шудааст, ташаккул ёбад.

Шарти аввалини самаранокии машғулиятҳо, ба фикри мо, бевосита баланд бардоштани мақоми кори мустақилонаи амалӣ мебошад. Дарси ҳақиқатан ҳозиразамон бо ташкили ҳубу оқилонаи фаъолияти таълимии хонандагон муайян карда мешавад. Дар машғулият чизи аз ҳама муҳим таълими меҳнати хонанда ҳисобида мешавад. Дар ҷое, ки ин ҳақиқати одиро аз эътибор соқит мекунамд, дар он ҷо масъалаҳои раванди таълиму тарбияро бомуваффақият ҳал кардан мумкин нест. Дар он ҷо натиҷаҳои манфии таълиму тарбия, норасоии дониш ва маҳорати хонандагон, бо вазифаҳои хонагӣ аз ҳад зиёд банд карда шудани онҳо, бефаъолияти аксарияти хонандагон дар дарсро ба мушоҳида мерасанд онҳоро ногузир ҳал кардан лозим аст.

Дар айнаи ҳол мазмуни ҳар як машғулият бо мавзуи танги таълимӣ маҳдуд карда нашудааст. Дар машғулиятҳо хонандагон дар баробари омӯхтани маводи нав маводи пешомӯхташударо такрор мекунамд ва мустаҳкам менамоянд. Мувофиқи принципи такрори инкишофдиҳандаи В.И.Коваленко, «дар ҳар як машғулият он чизе такрор карда мешавад, ки дар машғулияти гузашта омӯхта шуда бошад, дар натиҷа на танҳо инкишофи пурзӯри фикр ва сухан, балки фаровонии аҷоиби ахбороти ҳақиқӣ низ ба вучуд меояд» [6, с.21].

Вазифаҳои аввалиндараҷа дар назди муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ инкишофи ҳамаҷонибаи омодагии хонандагон ба фаъолияти бомуваффақият дар ҷаҳони иттилоотӣ-иртиботию технологӣ буда, дар раванди инкишофи сифатҳои муҳим роҳбари корҳои беруназсинфӣ нақши муҳимро мебозад.

«...Мақсади асосии машғулиятҳои беруназсинфӣ фароҳамоварии шароити мусоид барои зуҳурот ва ташаккули завқи хонандагон дар асоси интиҳоби озод, дарки арзишҳои маънавию ахлоқӣ ва анъанаҳои фарҳангӣ мебошад», таъкид доштааст олим рӯс Л.Н.Буйлова [3, с.9].

Корҳои беруназсинфӣ, маҳфилҳо дар пойгоҳи моддию техникии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, муассисаҳои таълимии иловагӣ ба хонандагон имконият фароҳам меоваранд, ки бо анъана, расму оин, арзишу ғояҳои миллӣ шиносӣ пайдо намоянд, дар коркарди ороишӣ малакаву маҳорат пайдо кунанд. Машғулиятҳои беруназсинфӣ на танҳо шавқ, ҳавас инчунин завқи бадеиро инкишоф медиҳанд, инчунин хонандагонро соҳиби дониши зарурӣ гардонида, малакаи меҳнатиро инкишоф дода, барои фаъолияти меҳнатӣ бурдан омода менамоянд.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» ба таъмини худидоракунӣ, фароҳамоварии шароити мусоид баҳри амалисозӣ мусоидат намуда, ба ҳаллу фасли вазифаҳои мазкур фанни технология (таълими меҳнат) ба сифати қисми таркибии соҳаи таълими асосӣ шинохта мешавад [7, с.3].

Корҳои беруназсинфӣ, аз ҷумла маҳфилҳои фаннӣ тибқи Стандарти давлатии таълимии таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми ҷудонашавандаи раванди таҳсилот буда, шакли ташкили таълим ба шумор рафта, ҳангоми ғориғ аз раванди нақшаи таълимӣ ба роҳ монда мешавад.

Дар замони муосир корҳои беруназсинфӣ ба сифати фаъолияти баъд аз соати таълимӣ барои қонеъкунии талаботи эҷодиву маърифатӣ ва маънавии хонандагон ба истироҳат, иштирок дар корҳои худидоракунии ва фаъолияти меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ фаҳмида мешаванд.

Бояд гуфт, ки байни корҳои беруназсинфӣ- маҳфилҳои фаннӣ маъмултарин ба шумор рафта, вобаста ба фанни технология (таълими меҳнат) маҳфилҳои самти технологӣ, бояд инкишофи фаъолияти эҷодӣ, зехнӣ ва инноватсионии хонандагонро дар раванди ҳаллу фасли вазифаи технологияи амалӣ, инчунин мусоидат намудан ва такмилдиҳии иҷрои корҳои таҳқиқотиву таълимӣ ва фаъолияти лоиҳахоро таъмин менамоянд.

Тибқи ақидаи олими рус М.И.Павлова: «..Омӯзиши фанни технология (таълими меҳнат) бояд инъикосгари натиҷаҳои таълимии маҳфилҳои технологӣ бошад». И.М. Павлова 4 роҳи натиҷаи таълими маҳфилҳои технологиро муайян намудааст:

«1. даркнамоии нақши техникаву технология дар пешрафти ҷамъият;

2. инкишофи назари ягонаи соҳаи технологӣ, моҳият ва фарҳангу маданияти технологиву меҳнатӣ;

3. омӯзиши усулҳои фаъолияти таълимӣ-тарбиявӣ, таҳқиқотиву лоиҳавӣ, ҳалли масъалаҳои эҷодӣ, амсиласозӣ, тарҳсозӣ, ороиши маснуотҳо бо дарназардошти тарбияи зебоипарастӣ;

4. омӯзиши воситаҳову шаклҳои намоиши графикаи раванди қоидаҳои иҷрои ҳуҷҷатҳои графикӣ» [12, с.541].

Вазифаи асосии маҳфилҳои фаннӣ додани дониши назариявӣ амалии амиқ, қонеъгардонии талаботҳои хонандагон, баландбардории шавқи онҳо нисбати фан ва фаъолияти эҷодӣ, ҷалбнамоии онҳо ба меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ, эҳсоси ҳисси қаноатмандӣ аз фаъолияти меҳнати худ ҳисобида мешавад.

Вобаста ба масъалаи муайянкунии ташкили корҳои беруназсинфӣ олими рус Н.Н.Козинес чунин вазифахоро муайян кардааст:

«1...муайянкунии шавқу ҳавас, майл, завқ, қобилият ва имконияти хонанда дар намудҳои гуногуни фаъолият;

2. фароҳамоварии шароит баҳри инкишофи фардии хонанда ҳангоми интихобнамоии самти фаъолияти интихобшуда;

3. ташаккул додани низоми дониш, қобилият, маҳорат байни хонандагон дар самти фаъолияти интихобшуда;

4. инкишоф додани таҷрибаи фаъолияти эҷодӣ ва қобилияти эҷодии наврасону ҷавонон» [5, с.57].

Корҳои беруназсинфӣ қисми таркибии корҳои таълимӣ- тарбиявии муассисаи таҳсилоти умумӣ буда, он аз ҷониби худидоракунии хонандагон бо роҳбарии омӯзгорон ташкил ва баргузор карда мешавад.

Дар энциклопедияи русии педагогӣ, ки соли 1993 ба нашр расонида шудааст, ба ҷойи мафҳуми «корҳои беруназсинфӣ» бештар мафҳуми «корҳои беруназдарсӣ» истифода шуда, чунин таъкид карда шудааст: «...вазифаҳои корҳои беруназсинфӣ: фароҳамоварии шароити мусоид барои нишон додани қобилияти эҷодӣ, мавҷудияти корҳои воқеӣ, ки

барои хонандагон дастрас буда, натиҷаи мушаххас дошта, ба хонанда барои ҳаёлот, таҳайюлот, тасаввуроти фазой, ғояҳои нав, унсурҳои бозӣ, дурнамо мусоидат намуда, ба қонеъ кардани талаботи хонандагон дар муоширати ғайрирасмӣ кумак мерасонанд» [13, с.387].

Олими рус В.Н.Шатская дар китоби худ таҳти унвони «Тарбияи зебоипарастии хонандагони даврони Шуравӣ» роҷеъ ба масъалаи корҳои беруназсинфӣ чунин таъкид кардааст: «...Корҳои беруназсинфӣ имконияти хуб барои ташкили муносибатҳои байнишахсӣ дар синф байни ҳамсинфон, байни хонандагон ва роҳбари синф, байни гурӯҳҳои гуногун буда, он ташкили коллективи хонандагон ва худидоракуни мебошад. Дар раванди корҳои бисёрҷонибаи беруназсинфӣ инкишофи манфиатҳои умумифарҳангии хонандагонро таъмин карда, ба ҳаллу фасли масъалаҳои тарбияи ахлоқӣ мусоидат кардан мумкин мебошад» [15, с.120]. Оид ба шартҳои ташаккули корҳои беруназсинфӣ олими рус Е.А.Флерина чунин таъкид намудааст: «...Шарти асосии ташаккули кори беруназсинфӣ чун соҳаи худмуайянкунии озодии шахс татбиқи вариативӣ буда, барномаҳои фарқкунандаи педагогӣ, ки ниёзҳои гуногуни таълимиро аз рӯи сабабҳову мундариҷа қонеъ мекунанд, ки асоси онҳо хонандагону волидони онҳо буда, эҳтиёҷоти мазкур бояд дохил шавад:

1.Талаботи эҷодӣ, ки аз хоҳиши волидон ва ҳам аз хоҳиши хонандагон бо мақсади инкишоф додани қобилиятҳои инфиродии хонандагон дар шакли интихобшудаи фаъолият вобастагӣ дорад.

2.Талаботи маърифатии хонандагону волидон, ки бо хоҳиши васеъкунии доираи дониш, дар соҳаҳои гуногуни берун аз барномаҳои таълимии мактабӣ муайян карда мешаванд.

3.Эҳтиёҷот ба муоширати хонандагону наврасон бо ҳамсолон, бузургсолон ва омӯзгорон.

4. Талаботи истироҳату фароғати хонандагони синнусолашон гуногун, ки бо хоҳиши онҳо дар вақти холигӣ ташкил карда мешавад» [14, с.99].

Маҳфил муҳити муошират ва фаъолияти муштаракро таъмин намуда, хонанда имкониятҳои санҷида, қарори зарурӣ қабул намуда, мутобиқ шуда метавонад.

Олими рус А.М.Матюшин вобаста ба масъалаҳои имкониятҳои маҳфил чунин таъкид доштааст: «...маҳфил имкон медиҳад, ки ниёзҳои гуногуни хонандагонро қонеъ намуда, инкишоф дода, бо ҳам пайваст намуда, ба қобилияти такмили минбаъдаи худ дар гуруҳҳои таълимӣ равона карда шавад» [9, с. 254].

Муваффақияти ҳалли масъалаҳои марбута аз дараҷаи иштироки фаъол дар маҳфили хонандагон вобаста буда, бештар аз сифатҳои шахсӣ касбии роҳбар вобастагии калон дошта, фаъолият, ҳаҷм, сохтор, давомнокии он дар маҳфил бо принципҳои ихтиёрӣ, худидоракуни, ғайрирасмии муошират ислоҳ карда, дарсҳо дар намудҳои бозиҳо, мусобиқаҳову мусоҳибаҳо, дар шакли машғулият, муколамаи шарикони баробар гузаронида мешаванд. Унсурҳои асосӣ ва хусусияти он шакли ифодаи натиҷа буда, аксар вақт дар мушаххасӣ таҷассум ёфта, баромадҳои намоиши зоҳирӣ, концертҳои фестивалҳо, баҳсҳои семинарҳо ва ғайра дар заминаи маҳфилҳо, клубҳо, ҷамъиятҳои илмӣ, гурӯҳҳо ва монанди инҳо таъсис дода мешаванд.

Доираро метавон ҳамчун шакли қобили қабултарини иттиҳодия, ки ба сатҳи ибтидоии раванди таълим дар доираи барномаи таълимии яклухти муассиса мувофиқат

мекунад, баррасӣ кард. Мувофиқи гуфти Н.С.Боголюбова чунин самтҳои фаъолияти маҳфилҳо мавҷуд аст:

- 1.техникӣ;
- 2.экологӣ-биологӣ;
- 3.сайёҳӣ-хунарашиносӣ;
- 4.касбӣ;
- 5.самти варзишӣ;
- 6.бадеӣ» [2, с.43].

Мақсад ва вазифаҳои корҳои беруназсинфӣ ҳангоми омӯзиши фанни технология (таълими меҳнат) чунин мебошанд:

1. татбиқ ва ташаккули маҳорат ва малакаи хонандагон дар раванди фанни технология (таълими меҳнат);
- 2.чалби хонандагон ба фаъолияти эҷодӣ дар асоси меҳнати истехсолӣ;
- 3.додани маълумоти назариявӣ оид ба равандҳои истехсолии асосии замони муосир;
- 4.тайёрии ҳаматарафа оид ба интихоби дурусти касб;
- 5.ташаккули муносибати дурусти хонандагон ба меҳнат.

Принсипи асосии бомуваффақият ба роҳ мондани корҳои беруназсинфӣ дар муассисаҳои таълимии миёнаи умумӣ аз дуруст ва самарнок ба нақша гирифтани вобастагӣ дорад. Новобаста аз шаклҳои корҳои беруназсинфӣ, онҳо бояд дар оғози соли хониш ба нақша гирифта шаванд. Дар нақшаи корҳои беруназсинфӣ бояд нуқтаҳои асосии чунин масъалаҳо ба назар гирифта шаванд:

- 1.номгуи маҳфилҳое, ки вучуд доранд, ё ин ки аз нав дар муассисаи таълимӣ ташкил карда мешаванд;
- 2.таъмини маҳфилҳо бо таҷҳизот, мавод ва аёниятҳои зарурӣ;
- 3.Мавҷудияти ҷадвали машғулияти маҳфил;
- 4.мавҷудияти ҷадвали чорабиниҳои оммавии беруназсинфӣ;
- 5.аниқ будани шумораи иштирокчиёну мутасаддиён оид ба омодагӣ ва гузаронидани чорабини.

Мутасаддӣ ва ё роҳбари маҳфил дар бештари мавридҳо аз тарафи ташкилотҳои ҷамъиятии муассисаҳои таълимӣ интихоб мешаванд.

Фаъолияти меҳнати хонандагони муассисаҳои таълимӣ дар вақти иҷрои корҳои беруназсинфӣ бештар характери истехсолиро соҳиб аст. Хонандагон дар раванди иҷрои корҳои беруназсинфӣ ба чунин намуди меҳнати истехсолӣ банд буданашон бештар аст, нисбати машғулиятҳои технология (таълими меҳнат).

Дар умум, шаклҳои корҳои беруназсинфӣ, ки дар пояи фанни технология (таълими меҳнат) ташкил карда мешавад, гуногун мебошанд: маҳфилҳо, клубҳо, вохӯрӣ бо пешқадамон, саёҳатҳои истехсолӣ ва амсоли инҳо.

Дар таҷрибаҳои кории муассисаҳои таълимӣ маҳфилҳои гуногунро аз назар гузаронидан мумкин аст. Аз ҷиҳати робитаи байнифаннӣ маҳфилро ба 3 гурӯҳ ҷудо мекунам:

- 1.маҳфили фаннӣ;
- 2.маҳфили байнифаннӣ;
- 3.маҳфили ғайрифаннӣ.

Маҳфили фаннӣ, чунин маҳфиле мебошад, ки бевосита ба фанни технология (таълими меҳнат) вобастагӣ дорад ва аз рӯйи мазмун давоми машғуляте, ки хонандагон дар устодонаи таълимии муассиса ба иҷро мерасониданд, аммо фаъолияти онҳо нисбатан мураккабу васеъ мешавад.

Ба қатори маҳфилҳои фаннӣ маҳфилҳои дӯзандагӣ, тарроҳиву шабадӯзӣ ва маҳфилҳои омехта дохил мешаванд.

Ба маҳфили байнифаннӣ маҳфили тарроҳӣ–техникӣ дохил мешавад ва объекти меҳнати хонандагон дар маҳфилҳо моделҳои гуногуни корҳои ороишӣ-амалӣ ба ҳисоб меравад. Роҳбарӣ дар намуди маҳфилҳои байнифанниро омӯзгорони фанҳои мухталиф ба уҳда мегиранд.

Ба маҳфилҳои ғайрифаннӣ маҳфилҳои варзишӣ-техникӣ дохил мешаванд, ба монанди автомобилсозӣ, тайёрасозӣ, киштисозивӣ ва ғ.

Муқарриз: Исломов О.А. - д.и.п., профессори ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров

АДАБИЁТ

1. Бабанский Ю.К. и др. Оптимизация процесса педагогики / Ю.К. Бабанский, М.М.Поташник. - Душанбе: Маориф, 1987. -232 с.
2. Боголюбова Н.С. Формирование творческих способностей учащихся средствами изобразительного искусства с учетом индивидуального подхода / Н.С. Боголюбова. - Москва: Галактика, 1993. - 209с.
3. Буйлова Л.Н. как организовать дополнительное образование детей в школе? /Л.Н.Буйлова, Н.В.Клёнова. -М.: АРКТИ, 2005.-278 с.
4. Гусакова А.М. Рукоделие в начальных классах. Пособие для учителя /А.М.Гусакова. -Москва: Инфра-М, 2009. -178 с.
5. Козинец Н.Н. Методика проведения занятий кружка в объединениях художественно-эстетической направленности /Н.Н. Козинец, М.В. Аксенова// Молодой ученый.-2016.-№6/2.-С.55-57
6. Коваленко В.И. и др. Объекты труда 5 классов /В.И.Коваленко, В.В.Кулененок. -М.: Просвещение. 1990.-124 с.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» Душанбе, 2013.-36с.
8. Масолиев А.С. ва диг. Моҳияти ташаккули фаъолияти эҷодии омӯзгори ояндаи фанни санъати тасвирӣ тавассути санъати ороишӣ-амалӣ /А.С.Масолиев, Л.Х.Неъматов, М.Н.Алиева// Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар 1/4 (68), 2019.-Бохтар: Маркази таъбу нашр, баргардон ва тарҷума.-С.158-161.
9. Матюшкина А.М. Развитие творческой активности школьников / А.М.Матюшкина. - Москва: Педагогика, 1991- 160 с.
10. Методика трудового обучения и общетехнических дисциплин / Д.А. Тхоржевский. - Москва: Просвещение, 1982. -187 с.
11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 21.12.2021.
12. Павлова М.И. Игровые технологии в дополнительном образовании детей /М.И. Павлова// Молодой ученый.-2014.-№5.-С.543-546.
13. Российская педагогическая энциклопедия : В 2 т. Гл. ред. В. Г. Панов. - Москва: Большая Российская энциклопедия, 1993-1999.
14. Флерина Е.А. Эстетическое воспитание дошкольника /Е.А.Флерина. - Москва: Наука, 1961.-181 с.
15. Шацкая В.Н. Эстетическое воспитания советского школьника /В.Н.Шацкая// Художественное воспитание советского школьника. –Москва: Просвещение, 1947.-218 с.

ЗАРУРАТИ ТАШКИЛИ МАҲФИЛИ ФАННӢ АЗ ФАННИ ТЕХНОЛОГИЯ (ТАЪЛИМИ МЕҲНАТ) ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ УМУМӢ

Таҳлили педагогӣ нишон додааст, ки дар айни замон аз омӯзгорони оянда, ки муассисаҳои таҳсилоти олии омӯзгориро хатм мекунанд, ташаббускорӣ, мустақилият, масъулиятнокӣ, эҷодкорӣ талаб карда мешавад. Дар мақолаи илмӣ мазкур сухан бобати зарурати ташкили маҳфили фаннӣ аз фанни технология (таълими меҳнат) дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ рафта, қайд мегардад, ки корҳои беруназсинфӣ, маҳфилҳо дар пойгоҳи моддию техникии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, муассисаҳои таълимӣ иловагӣ ба хонандагон имконият фароҳам меоварад, ки бо анъана, расму оин, арзишу ғояҳои миллӣ шиносӣ пайдо намуда, дар коркарди ороишӣ малакаву маҳорат пайдо кунанд. Машғулиятҳои беруназсинфӣ на танҳо шавқ, ҳавас инчунин завқи бадеии хонандагонро инкишоф медиҳанд, инчунин онҳоро соҳиби дониши зарурӣ гардонда, малакаи меҳнатиашонро инкишоф дода, онҳоро барои фаъолияти меҳнатӣ бурдан омода менамоянд.

Калидвожаҳо: ташкил, маҳфил, корҳои беруназсинфӣ, технология (таълими меҳнат), эҷодиёт, фаъолияти эҷодӣ

НЕОБХОДИМОСТЬ СОЗДАНИЯ ПРЕДМЕТНОГО КРУЖКА ПО ТЕХНОЛОГИИ (ТРУДОВОЕ ОБУЧЕНИЕ) В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Педагогический анализ показал, что в настоящее время от будущих педагогов, окончивших высшие учебные заведения, требуется инициативность, самостоятельность, ответственность, творческий подход. В данной научной статье речь идет о необходимости создания предметного кружка по технологии (трудовое обучение) в общеобразовательных учреждениях, отмечается, что внеклассные мероприятия, кружки на материально-технической базе общеобразовательных учреждений, дополнительных учебных заведений дадут учащимся возможность познакомиться с традициями, обычаями, национальными ценностями и идеями, приобрести навыки в декоративно-прикладной обработке. Внеклассная деятельность не только развивает интерес, страсть, но и развивает художественный вкус, а также приобретает необходимые знания, развивает трудовые навыки и готовит их к трудовой деятельности.

Ключевые слова: организация, кружок, внеклассные мероприятия, технологии (трудовое обучение), творчество, творческая деятельность

THE NEED TO CREATE A SUBJECT CIRCLE ON TECHNOLOGY (LABOR TRAINING) IN GENERAL EDUCATION INSTITUTIONS

Pedagogical analysis has shown that at present, initiative, independence, responsibility, and creativity are required from future teachers who have graduated from higher educational institutions. In this scientific article, we are talking about the need to create a subject circle on technology (labor training) in general education institutions, it is noted that extracurricular activities, circles on the material and technical base of general education institutions, additional educational institutions will give students the opportunity to get acquainted with traditions, customs, national values and ideas, acquire skills in decorative and applied processing. Extracurricular activities not only develop interest, passion, but also develop artistic taste, as well as acquire the necessary knowledge, develop work skills and prepare them for work.

Keywords: organization, circle, extracurricular activities, technology (labor training), creativity, creative activity

Маълумот дар бораи муаллифон:*Раҳимов Умарҷон Абдурасулович* – Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуров, дотсент, кафедраи нақшакашӣ ва методикаи таълими он. **Суроға:** 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хучанд, хиёбони Мавлонбеков 1. **Телефон:** (92-977-97-61)

Масолиев Абдулло Садриддинович - Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуров, омӯзгори калон, кафедраи санъати тасвирӣ ва хунароҳи халқӣ. **Суроға:** 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хучанд, хиёбони Мавлонбеков 1. **E-mail:** abdullallo@mail.ru. **Телефон:** 92-788-56-43

Сведения об авторах: *Рахимов Умарджон Абдурасулович* - Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова, доцент, кафедра технологии и методики её обучения. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, проспект Мавлонбекова 1. **Телефон:** (92-977-97-61)

Масолиев Абдулло Садриддинович - Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова, старший преподаватель, кафедра изобразительного искусства и народных ремесел. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, проспект Мавлонбекова 1. **E-mail:** abdullallo@mail.ru. **Телефон:** 92-788-56-43

Information about authors:*Rakhimov Umarjon Abdurasulovich*- Khujand State University named after Academician B. Gafurov, associate professor, department of technology and methods of its training. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekov avenue 1. **Phone:** (92-977-97-61)

Masoliev Abdullo Sadriddinovich - Khujand State University named after Academician B. Gafurov, Senior Lecturer, Department of Fine Arts and Folk Crafts. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekov avenue 1. **E-mail:** abdullallo@mail.ru. **Phone:** (92-788-56-43)

Файзализода Б.Ф., Раҳимов Б.Н.

**Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав**

Информатика ва технологияҳои иттилоотӣ чун соҳаи илм ва чун роҳнамои истифодаи амалии техникаи компютерӣ ва технологияҳои иттилоотӣ дар нимаи дуюми асри XX ташаккул ёфтааст. Дар соҳаи илми информатика аввалин сарчашмаҳо инҳоянд: *кибернетика* (Н. Винер), *назарияи иттилоот* (К. Шенон, Р. Хартли), *назарияи алгоритмҳо* (А.М. Тюринг, Э. Пост, А. Марков), *архитектураи мошинаҳои электронии ҳисоббарор* Ҷон фон Нейман [13, С. 257].

К.К. Колин дар асари худ менависад, ки информатика давраи рушди босуръатро аз сар гузаронида, на танҳо барои илмҳои техникӣ ва табиӣ, балки барои илмҳои гуманитарӣ низ аҳамияти аввалиндараҷа пайдо мекунад. Информатика бо ёрии техникаи ҳисоббарор аз фанҳои техникӣ дар бораи усулҳо ва воситаҳои коркарди маълумот ба илми бунёди дар бораи иттилоот ва равандҳои иттилоотӣ на танҳо дар системаҳои техникӣ, балки дар табиат ва ҷомеа низ табдил ёфтааст [5, С. 4-14].

Информатикаи муосир – фанни мустақили илмӣ буда объекти омӯзиши он равандҳои иттилоотие мебошанд, ки дар табиат ва ҷомеа рӯй медиҳанд. Инчунин усулу воситаҳои техникӣ, иҷтимоӣ, биологӣ ва физикӣ низ чун объекти таҳқиқот баромад мекунад. Мавзӯ (предмет)-и омӯзиши он хусусияту қонуниятҳои асосии равандҳои иттилоотӣ дар табиат ва ҷомеа, вижагиҳои зухуроти онҳо дар муҳити гуногуни иттилоотӣ (техникӣ, физикӣ, биологӣ ва иҷтимоӣ), усулу воситаҳои татбиқи онҳо дар соҳаҳои гуногуни таҷрибаи иҷтимоӣ мебошад [5, С. 4-14].

Соҳтори соҳаи фанни информатикаи муосир, ки дар Кунгураи II Байналмилалии ЮНЕСКО «*Таҳсилот ва информатика*» пешниҳод гардидааст, информатикаи назариявӣ, воситаҳои иттилоотисозӣ, техникаҳои иттилоотӣ ва информатикаи иҷтимоиро дар бар мегирад [11].

Якҷоя бо рушди информатика чун илм курси ҳамноми таълимӣ низ ташаккул ёфтааст. Соли 1985 курси таълимии информатика ба соҳтори таҳсилоти мактабӣ дохил карда шуд, дар илмҳои педагогӣ бошад, дар пойгоҳи факултетҳои информатика, математика, техникӣ ва технологӣ, физика, механика математика самти оmodасозии омӯзгорон аз рӯи ихтисоси иловагӣ - «*информатика*» оғоз ёфт. Дар доираи чунин тайёри ба ташаккули тафаккури алгоритмӣ ва барномасозӣ барои МЭХ диққати калон дода мешуд.

Дар барномаҳои оmodасозӣ ба низоми маълумоти умумӣ ва миёна информатика чӣ тавр пешниҳод гардидааст?

Ба ақидаи олими тоҷик, профессор Ф.С. Комилиён мақсадҳои таълими информатика инҳоянд:

– ташаккули фарҳанги нави иттилоотии ҷомеа, ки онро маҷмуи меъёрҳои касбӣ, иҷтимоӣ ва ахлоқии рафтори одамон дар муҳити нави баланд автоматикунонидашудаи иттилоотии зисти одамони асри XX ташкил медиҳад;

– ташаккули ҷаҳонфаҳмии яклухт ва ҷаҳонбинии муосири илмӣ, ки ба эътирофи ягонагии қонунҳои иттилоотӣ дар табиат ва ҷомеа, инчунин ба дарки нақши пешбарандаи иттилоот дар равандҳои эволюсионӣ ва таъмини фаъолияти ҳаётии системаҳои табиӣ ва иҷтимоӣ асос меёбад;

– оmodасозии элитаи зехнии ҷомеа ба азхудкунии методологияи нави тадқиқоти илмӣ, ки асоси онро муносибати иттилоотӣ чун методи функционалии дарки табиат, инсон ва ҷомеа ташкил хоҳад дод;

– оmodасозии одамони соҳибмаърифат ва мутахассисони баландихтисос, ки дар шароити иттилоотисозии ҷомеа ва рушди технологияҳои нави иттилоотӣ ба рушди касбӣ

қобиланд [6, С. 68-79].

Сохтор, мундариҷа ва ҳаҷми оmodасозии омӯзгорони ояндаи соҳаи информатика ва технологияи иттилоотӣ аввалин маротиба аз тарафи В.И. Ефимов, М.П. Лапчик ва В.К. Розов пешниҳод гардидаанд [10, С. 32-39]. Информатика соли 1986 ба нақшаи таълимии оmodасозии омӯзгорони оянда дохил карда шуд. Асоси концепсияи ин нақшаҳоро принсипи азхудкунии муттасил ва маҷмуии донишҳои назариявӣ ва малақаҳои амалии истифодаи воситаҳои иттилоотикунонӣ ва технологияҳои иттилоотӣ дар давоми таҳсилот дар донишгоҳҳои равияи омӯзгорӣ ташкил меод. Дар байни фанҳои таълимӣ фанҳои фарқ карда мешуданд, ки ба ташаккули системаи донишҳо аз рӯи асосҳои информатика ва техникаи ҳисоббарор дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мусоидат менамоянд, инчунин фанҳои, ки мазмуни онҳо бо азхудкунии воситаҳои техникаи иттилоотисозии таҳсилот, донишҳои назариявӣ ва малақаҳои амалии истифодаи воситаҳои иттилоотикунонӣ ва ТИ, бо ташаккули тасаввуроти ҷамъбасти дар бораи раванди иттилоотикунонии таҳсилот алоқаманд аст, нигаронида шудаанд [14, С. 196].

Ф.С. Комилийн дар асарҳои худ менависад, ки маҷмуи фанҳои асосии ба компютер нигаронидашудаи нақшаи таълимии оmodасозии омӯзгорон ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд, яъне оmodасозии фанӣ ва оmodасозии технологияи омӯзгор. Чунин тақсимшавӣ бо ду самти муҳими истифодаи компютерҳо дар таҳсилот алоқаманд аст: *компютер чун воситаи таҳқиқот* (истифодаи ТИ барои корҳои таҳқиқотӣ дар соҳаҳои фанҳои донишҳо, яъне дар соҳаҳои математика, физика, химия, филология, география, таърих, химия ва ҳ.к.); *компютер чун воситаи таълим* (барои татбиқи технологияҳои таълимӣ) [7, С. 96].

Соҳаи оmodасозӣ ба фанҳои информатика ва ТИ, ба андешаи М.П. Лапчик, фаслҳои умумитаълимии курси информатика, инчунин замимаҳои информатикаро, ки бо дарназардошти вижаҳои фаъолияти мушаххаси равияи фанҳои омӯзгорон муайян мегарданд, дар бар мегирад. Соҳаи оmodасозии технологӣ аз дидактикаи таҷдидшуда (фаслҳои нави он, ки нақши технологияҳои компютериро дар таълим асоснок мекунанд, дар назар дошта мешавад), методикаи таълими фан ва таҷрибаи педагогӣ иборат аст [10, С. 32-39].

Ф.С. Комилийн ва Б.Ф. Файзализода дар асарҳояшон менависанд, ки мундариҷаи барномаи таълимӣ оид ба оmodасозии донишҷӯён-бакалаврҳои таҳсилоти педагогӣ дар соҳаи информатика ва ТИ ба азхудкунии системаи донишҳои назариявӣ, маҳорату малақаҳои амалӣ дар соҳаи информатика ва ТИ бо мақсади рушди салоҳиятҳои универсалӣ ва касбӣ, дар соҳаи таълим дар самтҳои гуногуни таҳсилот, ба коркард ва истифодаи захираҳои электронии таълимӣ барои рушди муҳити рақамии иттилоотӣ-таълимии МТМУ бояд равона гардад [15, С. 150-154].

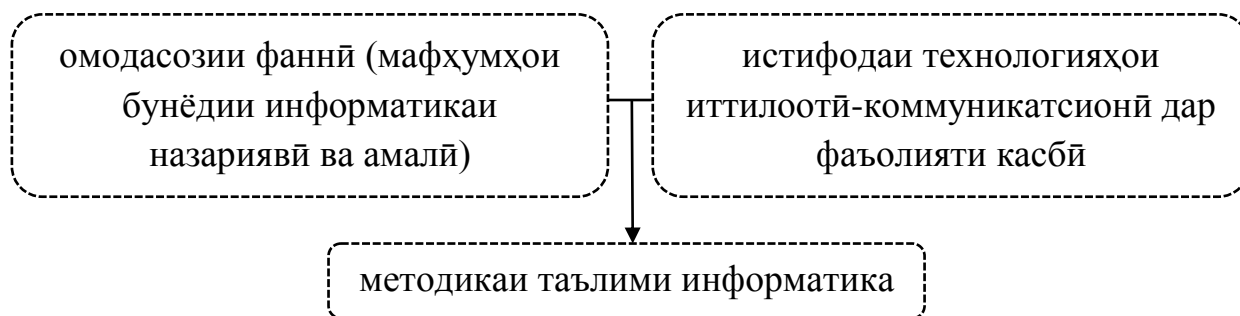
Т.К. Копишева ва Ю.В. Григорев курсҳои махсуси алоҳида, лоиҳаҳои эҷодиро, ки фанҳои мавҷударо пурра хоҳанд сохт, ба оmodасозии касбии омӯзгорони оянда дохил кардаанд. Муаллифон қайд намудаанд, ки дар назди муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ вазифаҳои зерин истодаанд:

– оmodасозии қаблии омӯзгорони ояндаи информатика бо дарназардошти пайдошавии технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионии ояндадор барои таҳсилот (воқеияти виртуалӣ, технологияҳои иловагӣ);

– баланд бардоштани ҳавасмандӣ, аз тарафи омӯзгорон истифода бурдани ТИК дар фаъолияти ояндаи омӯзгорӣ [9, С. 146-153].

Ҳоло ба барномаҳои оmodасозии касбии омӯзгорони оянда фанҳои дохил карда шудаанд, ки гирифтани донишҳо дар соҳаи информатика ва омӯзониданаш дар фаъолияти касбӣ истифодабарии ТИК-ро дар назар дорад.

Ҳамзамон, барномаҳои оmodасозии касбии омӯзгорони ояндаи информатика, ки ба сохтори онҳо се блоки амсилаи зерин дохиланд, сермазмунанд:

Расми 1. – Амсилаи оmodасозии касбии омӯзгорони ояндаи информатика

Ба блоки амсилаи оmodасозии фаннӣ фанҳое дохиланд, ки мазмуни онҳо барои татбиқи курси мактабии технологияи иттилоотӣ аз синфҳои 5 то 11 зарур аст ва инчунин фанҳое, ки ба фаслҳои информатикаи бунёди мансубанду бо фаъолияти омӯзгор ва мундариҷаи барномаҳои таълимии мактабӣ алоқаи бевосита доранд.

Амсиласозии компютерӣ яке аз фаслҳои бунёдии информатика мебошад. Рушди технологияҳои амсиласозии компютерӣ ва васеъсозии соҳаи истифодаи он ба гуфтани он, ки омӯзгорони информатика дар бораи нақши амсиласозӣ дар илм ва таҷриба бояд тасаввурот дошта бошанд, инчунин усулҳои асосии амсиласозиро бо истифода аз техникаи компютерӣ бояд аз худ кунанд, имкон медиҳад. Курси таълимии «Амсиласозии компютерӣ» аз соли 1995 ба рӯйхати фанҳои ба оmodасозии омӯзгорони информатика нигаронидашуда дохил карда шуд.

Мутахассисони соҳа менависанд, ки курси «Амсиласозии компютерӣ» (Барномаи таҳсилотӣ аз рӯи самт (ихтисоси) 1-08 01 01-01 01 – информатика «*тахассус – педагог-муҳандис*») ба ташаккули тасаввурот дар бораи амсиласозии компютерӣ чун воситаи пурзӯре, ки барои таҳқиқот ва таҳлили намудҳои гуногуни фаъолият ба таври васеъ истифода мегардад, нигаронида шудааст.

Ном, рамз ва гурӯҳи ихтисоси 1-08 01 01-01 01 – Информатика ба Таснифоти давлатии равия ва ихтисосҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, таҳти №349 аз 30-июни соли 2007 тасдиқ шудааст, мувофиқ мебошад.

Барномаи бакалавриат аз рӯи ихтисоси 1-08 01 01-01 01 – Информатика тибқи Шаҳодатномаи АУ №0002466, Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав аз 04.01.2018, таҳти №3158 аз ҷониби Агентии давлатии назорат дар соҳаи маориф ва илми назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аккредитатсия шудааст.

Барномаи таҳсилотии мазкур аз рӯи ихтисоси 1-08 01 01-01 01 – Информатика моҳи март соли 2022 таҷдиди назар гардида, аз соли таҳсили 2022-2023 мавриди татбиқ қарор дода шудааст.

Тибқи барномаи намунавии фанни «Амсиласозии компютерӣ» аз рӯи ихтисоси 1-03 01 00 «*информатика*», ки соли 2000-ум пешниҳод гардид, мақсади асосии курс – «*васеъсозии тасаввуроти донишҷӯён-бакалаврон дар бораи амсиласозӣ чун усули идроки илмӣ, шиносӣ бо истифодаи компютер чун воситаи идрок ва фаъолияти илмӣ-таҳқиқотӣ*» [3].

Ба мақсадҳои асосии фанни «Амсиласозии компютерӣ» К.А. Бабкин ва О.М. Бабкина инҳоро мансуб медонанд: дар донишҷӯён-бакалаврҳо ташаккул додани донишҳои назариявӣ дар бораи асосҳои амсиласозӣ дар маҷмӯъ ва аз ҷумла, касби малакаҳои амалии сохтани амсилаҳои намудҳои гуногун ва гузаронидани озмоишҳо бо амсилаҳо дар компютер. Ба андешаи муаллифон, вазифаҳои омӯзиши фан инҳоянд:

- касби донишҳо дар бораи принсипҳои асосии амсиласозӣ дар маҷмӯъ ва аз ҷумла системаҳои иттилоотӣ, дар бораи ташкили системаҳои амсиласозӣ, дар бораи забонҳои муосири амсиласозӣ, имконоти тамоюлҳои рушди онҳо;

- касби маҳоратҳо дар сохтани амсилаҳои начандон мураккаби амалӣ оид ба ихтисос, банақшагирии озмоиши амсилаҳо, шарҳи натиҷаҳои он ва истифодабарӣ аз усулҳои амсиласозӣ зимни ҳалли масъалаҳои гуногун, ки бо таҳлил ва синтези системаҳои иттилоотӣ алоқаманданд [2, С. 11-15].

Мақсади курси таълимии «*Амсиласозии компютерӣ*» барои донишҷӯёни донишгоҳҳои омӯзгорӣ (Барномаи таҳсилотӣ аз рӯи самт (ихтисоси) 1-08 01 01-01 01 – информатика «*тахассус – педагог-муҳандис*»)-ро Б.Ф. Файзализода чунин муайян мекунад: пешниҳоди маълумоти асосӣ дар бораи усулҳои муосири сохтан, татбиқ намудан ва таҳқиқот бурдани амсилаи объектҳо, равандҳо ва системаҳои хусусиятҳои гуногундошта; васеъсозии тасаввуроти хонандагон дар бораи амсиласозӣ чун дар бораи идроки илмӣ; шиносӣ бо методологияи амсиласозӣ; рушди маҳоратҳо дар истифодабарӣ аз компютер чун воситаи идрок дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти амалӣ ва таҳқиқотҳои илмӣ; рушди маҳоратҳо дар истифодабарӣ аз усулҳои амсиласозӣ барои ҳалли масъалаҳои мушаххас; ташаккули малакаҳо дар соҳаи амсиласозии равандҳо ва системаҳои хусусияти гуногундошта, инчунин дар соҳаи таҳсилот [15, С. 150-154].

Муаллиф вазифаҳои зерини курсро муайян менамояд:

– ёд додани истифодабарии амсиласозӣ дар фаъолияти касбӣ; шиносӣ бо усулу технологияҳои муосири сохтани амсилаҳо ва гузаронидани озмоишҳои амсилави дар намудҳои гуногуни фаъолияти илмӣ ва амалӣ;

– оморасозии назариявӣ ва амалии омӯзгорони оянда ба ташкилу гузаронидани аз ҷиҳати методӣ дурусти машғулиятҳо бо истифодаи воситаҳои амсиласозӣ ва коркарди амсилаҳо, ба таълими фасли мувофиқи стандарти таълимӣ оид ба курси информатика;

– таълими истифодаи самараноки амсилаҳо, амсиласозӣ ва озмоиши амсилави дар раванди таълим;

– шиносӣ бо имкониятҳои технологияҳои муосири амсиласозии компютерӣ дар доираи татбиқи таълиме, ки ба рушди қобилиятҳои маърифатӣ ва эҷодӣ, ба ташаккули низоми яклухти донишҳо, маҳорату малакаҳои универсалӣ, инчунин фаъолияти мустақилона, яъне ба рушди салоҳиятҳои калидӣ, ки сифати таҳсилоти муосирро муайян менамоянд, нигаронида шудааст;

– рушди иқтидори эҷодии омӯзгорони оянда, ки барои худомӯзии оянда дар шароити рушд ва такмили муттасилии ТИ зарур аст.

Ба андешаи Б.Ф. Файзализода, омӯзиши усулҳои амсиласозии компютерӣ барои оморасозии омӯзгорони ояндаи информатика, аҳамияти калон дорад, чунки дар курси мактабии информатика асосҳои амсиласозии компютерӣ (амсиласозии системаҳои мутаҳаррик, масъалаҳои амсиласозии оморӣ ва муқаллидӣ, амсиласозии донишҳо, графикаи компютерӣ ва Ҳ.К.) баррасӣ мегарданд [15, С. 150-154].

Бо дарназардошти доираи васеи ақидаҳо оид ба аҳамият ва вижагиҳои амсиласозии компютерӣ чун фасли информатика омӯзгорони курси таълимии «*Амсиласозии компютерӣ*» муносибатҳои гуногунро ба сохтори мундариҷаи оморасозии омӯзгорони информатика дар соҳаи амсиласозии компютерӣ пешниҳод мекунанд.

Ба мундариҷаи курси таълимии амсиласозии компютерӣ (Барномаи таҳсилотӣ аз рӯи самт (ихтисоси) 1-08 01 01-01 01 – информатика «*тахассус – педагог-муҳандис*») муҳаққиқ А.О. Абдурахимов инҳоро дохил мекунад:

1) мафҳумҳои амсилаи компютерӣ ва амсиласозии компютерӣ;

2) мафҳуми амсилаи математикӣ, таснифоти гуногуни амсилаҳои математикӣ, давраҳои асосии лоиҳаи математикии ҳодисоти гуногуни табиат ва соҳаҳои фаъолияти инсон, намудҳои гуногуни амсилаҳои математикӣ: амсилаҳои тасвирӣ; амсилаҳои бозӣ; амсилаҳои муқаллидӣ ва ғайра;

3) омӯзиши васоити амсиласозӣ;

4) коркарди амсилаҳои мушаххаси компютерӣ, ки сатҳи мушкилоти онҳо ба махсусияти таълим дар донишгоҳҳои омӯзгорӣ бояд мувофиқ бошад [1, С. 170-174].

Инҳо яке аз пакетҳои машҳури барномавӣ ва муосири ҳисобкуниҳои математикӣ, илмиву муҳандисӣ ба шумор мераванд, ки дар он коркарди масъалаҳои математикӣ ва физикӣ, кор бо функсияҳову графикаҳо ба таври васеъ ҷой дорад. *Mathematical Computer Aided Design* тарҷумааш аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ «*лоиҳакашии автоматикии математикӣ бо ёри компютер*» буда, барои ҳалли масъалаҳои фанҳои дақиқ ва муҳандисӣ истифода бурда мешавад. Тавассути ин барномаҳо масъалаҳои гуногунро ҳам дар намуди ададӣ ва ҳам аналитикӣ (символӣ – рамзӣ) ҳал намудан мумкин аст.

Дар барномаи намунавӣ, ки соли 2012 аз тарафи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ба чоп расидааст, мундариҷаи фанни «Амсиласозии компютерӣ» фаслҳои зеринро дар бар мегирифт: оmodасозӣ чун усули идрок; амсилаҳои иттилоотӣ; мафҳумҳои муҳимтарине, ки бо амсиласозии математикӣ алоқаманданд; намунаҳои амсилаҳои математикӣ дар физика, химия, биология, иқтисодӣ ва сотсиология; технологияи амсиласозии математикӣ ва давраҳои он; усулҳои математикӣ ва гуманитарии пешгӯии амали якҷояи онҳо; амсиласозии муқаллидӣ; амсиласозии системаҳои стохастикӣ; амсилаҳои таълимии компютерӣ; графикаи компютерӣ ва амсиласозии геометрӣ [3].

Ба сохтори курси «Амсиласозии компютерӣ» барои оmodасозии донишҷӯён-бакалаврҳои ихтисоси 1-08 01 01-01 01 – информатика «*тахассус – педагог-муҳандис*» олимон-мутахассисони соҳа Б.Ф. Файзализода, А.О. Абдурахимов, М.Т. Гулова, Ҳ.С. Маҳмадалиев ду фаслро дохил мекунанд: асосҳои назариявии амсиласозии компютерӣ (ҷамъбасти маводи назариявӣ аз рӯи фанни «Амсиласозии компютерӣ») ва практикуми озмоишӣ [15, С. 150-154].

Сохтор ва мундариҷаи фанни «Амсиласозии компютерӣ» ва методҳои салоҳиятнокии таълим, ки бояд донишҷӯ-бакалавр дар натиҷаи маводи омӯзишӣ дар ин бахш истифода барад, дар ҷадвали 1 пешниҳод гардидааст.

Ҷадвали 1. – Мундариҷаи фанни «Амсиласозии компютерӣ» бо методҳои салоҳиятнокии таълим (муаллифони Б.Ф. Файзализода, А.О. Абдурахимов, М.Т. Гулова, Ҳ.С. Маҳмадалиев)

Тавсифи мухтасари фан	Амсиласозии компютерӣ барои омӯхтани усулҳои сохтани амсилаҳои математикии протсессҳои ҳаётӣ ва тадқиқи онҳо хизмат мекунад
Намуди машғулиятҳо	лексионӣ, амалӣ, озмоишӣ, кори мустақилонаи донишҷӯ бо роҳбарии омӯзгор
Забони таълим	тоҷикӣ
Салоҳиятҳои, ки дар донишҷӯ зимни азхуднамоии фанни мазкур ташаккул бояд ёбанд	мақсади омӯзиши фан мусаллаҳ шудан ба донишҳо оид ба алгоритмсозӣ дар асоси амсилаи сохташуда иборат мебошад; ташаккули салоҳиятҳои касбии донишҷӯ дар раванди таълим бояд бо истифодаи усулҳои интерактивии гузаронидани семинар, мастер-классҳо дар речаи муколама, амсилакунонии компютерӣ ва таҳлили амалии натиҷаҳо, баҳсҳои илмӣ, корҳои таҳқиқотии донишҷӯён, конференсияҳо ва корҳои беруназаудиторӣ ба роҳ монда шавад; дар доираи омӯзиши курсҳои таълимӣ бояд гузаронидани вохӯриҳо бо намояндагони ширкатҳои дохилӣ ва хориҷӣ, созмонҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ, коршиносон ва мутахассисон пешбинӣ карда шавад.
Натиҷаҳои таълимие, ки аз тадриси фан ба даст меоянд	<p>Донишҷӯе, ки фанни мазкурро аз худ кардааст, бояд Чиро донанд:</p> <p>донистани усулҳои амсиларонии математикӣ ва алгоритмӣ ҳангоми ҳалли масъалаҳои татбиқӣ;</p> <p>донистани усулҳои амсиларонии математикӣ ва алгоритмӣ ҳангоми таҳлили проблемаҳои назарӣ ва масъалаҳо;</p> <p>донистани шаклҳои проблемавӣ - супоришии пешниҳоди донишҳои компютерӣ;</p> <p>донистани шаклҳои проблемавӣ - супоришии пешниҳоди донишҳои табиатшиносӣ.</p> <p>Чиро тавонад:</p> <p>қобилиятнокии истифодаи донишҳо дар амалия;</p> <p>қобилияти дарёфти донишҳои нав бо истифодаи технологияи муосири маърифатӣ ва иттилоотӣ;</p>

	<p>қобилияти фаҳмиши моҳият ва аҳамияти иттилоот дар рушди ҷомеаи муосир, риояи талаботи асосии бехатарии иттилоот, аз ҷумлаи ҳифзи манфиати давлатӣ.</p> <p>Чиро аз худ намояд:</p> <p>азхудкунӣ бо усулҳои амсиларонии алгоритмӣ ҳангоми таҳлили гузориши масъалаҳои технологияи иттилоотӣ; тасвири аниқи дониши технологияи иттилоотӣ дар шакли шифохӣ;</p> <p>азхудкунии асосҳои маҳорати педагогӣ;</p> <p>имконияти таълимдиҳии фанҳои технологияи иттилоотӣ ва математика дар муассисаҳои таҳсилоти миёна ва муассисаҳои таҳсилоти миёнаи махсус дар асоси таълими фундаменталӣ.</p>
Номгӯи боб/мавзӯҳои фан	<p>Мафҳуми амсила ва амсиласозӣ. Давраҳои асосии амсиласозӣ. Амсиласозии иттилоотӣ. Муносибатҳои гуногун ба таснифоти амсилаҳои математикӣ. Гузориши масъала. Амсиласозӣ ҳамчун марҳилаи ҳалли масъала бо ёрии компютер. Нақши амсила дар иҷрои барнома. Амсилаҳои концептуалӣ ва математикӣ. Усулҳои сохтани амсилаҳо. Принципиҳои амсиласозӣ. Асосҳои назариявӣ ва сохтани амсилаҳо. Амсиласозии математикӣ ва компютерӣ. Мафҳуми тренд. Таҳлили каторҳои динамикӣ. Намуди трендҳо. Амсиласозӣ дар асоси трендҳо. Трендҳои хаттӣ, параболикӣ, экспоненсиалӣ, логарифмӣ, дараҷагӣ, гиперболикӣ, полиномиалӣ. Технологияи кор бо трендҳо. Масъалаҳо оид ба трендҳо. Таҳлили якфактори. Амсилаи сарбаст ва қушодаи масъалаи нақлиёт. Амсилаи умумии масъалаи нақлиёт. Амсиласозии системаҳои стохастикӣ. Амсиласозии геометрӣ ва графикаи компютерӣ. Сохтори амсилаҳои иттилоотӣ дар вироишгарони ҷадвалӣ. Амсиласозии ҷараёнҳо дар ҷадвалҳои электронӣ. Амсиласозии вазъиятҳо дар ҷадвалҳои электронӣ. Амсиласозии компютерӣ бо воситаҳои барномаҳои педагогӣ. Пешгӯии вазъиятҳо бо истифода аз барномасозӣ.</p>
Васоити таълимӣ ва таъминоти техникаи фан	Компютери фардӣ, проектор, тахтаи электронӣ
Шаклҳои назорати ҷорӣ	Иҷрои супоришҳои тестӣ, ҷимояи ҳисоботи корҳои озмоишӣ, гузаронидани суҳбати инфиродӣ
Шакли арзёбии натиҷаи ниҳони таълими фан	Имтиҳон (тестӣ, компютерӣ)

Фанни таълимии «Амсиласозии компютерӣ», ки аз тарафи олимони-мутахассисони соҳа: Б.Ф. Файзализода, А.О. Абдурахимов, М.Т. Гулова, Ҳ.С. Махмадалиев барои донишҷӯён-бакалаврҳои ихтисоси 1-08 01 01-01 01 – информатика «*тахассус – педагог-муҳандис*»-и Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав пешниҳод гардидааст, самтҳои зеринро фаро мегирад: мафҳумҳои амсила ва амсиласозӣ, амсилаҳои абстрактӣ ва натуралӣ, амсиласозӣ дар илму техника, амсиласозии компютерӣ, муносибати системавӣ ба амсиласозӣ; таснифоти амсилаҳо, муносибатҳои гуногун ба таснифоти амсилаҳо; амсилаҳои математикӣ; амсилаҳои системаҳои динамикӣ; амсилаҳо бо параметрҳои тақсимкунандагӣ; озмоиши ададҳо; саҳеҳияти амсилаи ададӣ; рафтори бетартибонаи системаҳои муқарраршуда; амсилаҳои муносибшуда ва серкритерия; амсилаҳои компютерӣ дар физика, биология, экология ва иқтисодиёт; амсилаҳои муқаллидии алгоритмӣ; алгоритмҳои амсиласозии бузургҳои дискретии тасодуфӣ; амсиласозии

ходисоти тасодуфӣ ва системаҳои стохастикӣ; амсиласозии системаҳои хизматрасониҳои оммавӣ; воситаҳои барномавии амсиласозӣ, воситаҳои барномавии амсиласозии фаннӣ; амсилаҳои иттилоотӣ, объектҳо ва алоқаҳо, сохторҳои асосӣ; амсилаҳои геометрӣ ва графикаи компютерӣ.

Концепсияи асосии курси мазкур ин амсиласозӣ бе барномасозӣ дар асоси маҷмуи нармафзорҳои барномавии амсиласозӣ Model Vision Studium, Simulink ё вироишгарони ҷадвали мебошанд [7, С. 68-69].

Ф.С. Комилиён, Б.Ф. Файзализода, И.М. Саидзода, М.Р. Ёров, Ш.Х. Тағоев барнома-силлабуси намунавии фанни «Амсиласозии компютерӣ»-ро барои МТОК равияи омӯзгорӣ барои ихтисосҳои («тахассус – омӯзгор», равияи 1-02 05 05 – информатика-математика, 1-08 01 01 01-01 – информатика, равияи 1-02 05 03-02 – математика информатика, равияи 1-03 02 02-01 – математикаи амалӣ ва информатика, равияи 1-02 05 04-02 – физика-информатика, равияи 1-02 05 04-05 – физика, информатика-астрономия таҳия кардаанд.

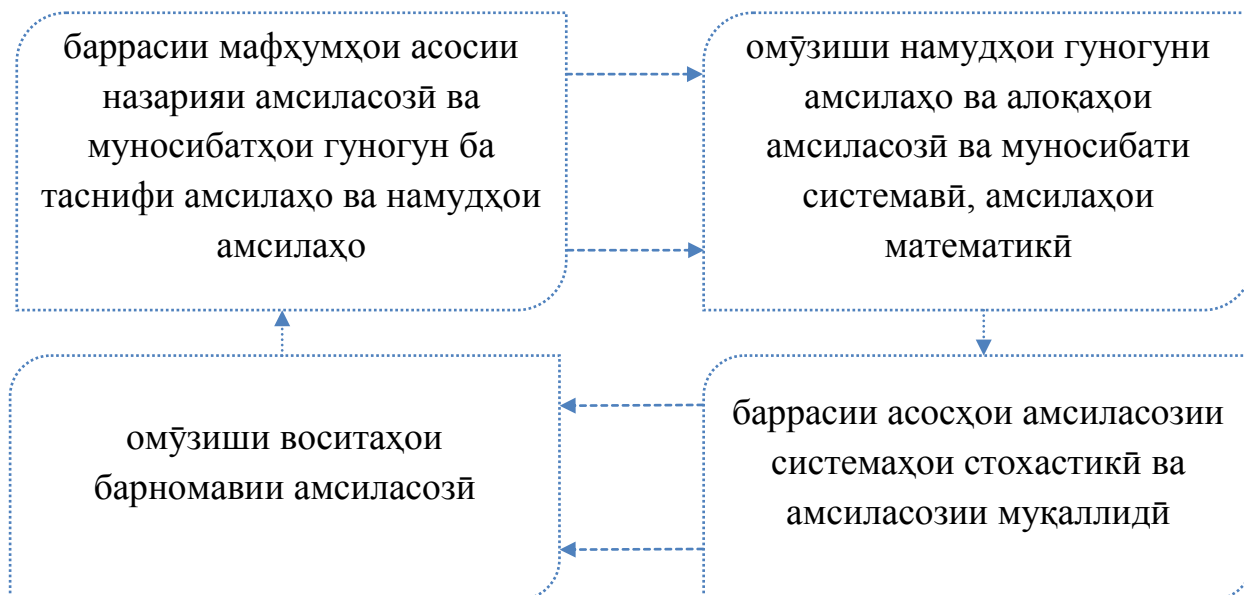
Олими соҳа профессор Ф.С. Комилиён қайд мекунад, ки азхудкунии усулҳои амсиласозии компютерӣ самаранок мегардад, агар он ба фаъолияти донишҷӯён-бакалаврҳо оид ба ташкилу омӯзиши барномаҳои сершумори компютерӣ, ки ҷараёнҳои биологӣ, физикӣ ва иҷтимоиро амсиласозӣ менамоянд, таъя кунад. Азбаски донишҷӯён-бакалаврҳо ба ҷанбаҳои амалии ташкили амсилаҳои компютерӣ ва истифодаи онҳо барои таҳқиқи объектҳо (ҷараёнҳо)-и гуногун бояд сарфаҳм раванд, муаллиф барои сохтани амсилаҳои компютерӣ истифодаи забонҳои барномасозии Pascal.ABC.net, Scratch, Python, C++, JavaScript, вироишгарони ҷадвалии Microsoft Excel, бастаи математикии MathCAD, бастаи амсиласозии ҷузъии Electronics, Worhbench, системаи амсиласозии муқаллидии GPSS-ро зарур медонад. Ҳамзамон, ба он диққат медиҳад, ки воситаи асосии асбобии амсиласозӣ забонҳои барномасозии Scratch ва Python мебошад, чунки:

- асосҳои барномасозиро дар МТМУ ва МТОК аз забони барномасозии Scratch ва Python меомӯзанд;
- забони барномасозии Scratch ва Python барои кор бо массивҳо ва графикаи компютерӣ имконияти васеъ медиҳад, татбиқи алгоритмҳои гуногунро имконпазир мегардонад;
- барномаҳое, ки ба забонҳои барномасозии Scratch ва Python навишта шудаанд, ба дилхоҳ барномасоз фаҳмоянд ва ба осонӣ ба дигар забонҳои барномасозӣ тарҷума мешаванд (Borland Delphi, Visual Basic ва ғ.к.) [7].

Дар барномаҳои асосии намунавии таълимии МТОК, ки соли 2012 оид ба самти оmodасозии мутахассисони босалоҳият (равияи «Информатика») пешниҳод гардидааст, фанни «Амсиласозии компютерӣ» ба синни касбӣ дохил карда шудааст [12].

Таҳлили барномаҳои фанни «Амсиласозии компютерӣ», ки мувофиқи «маълумоти педагогӣ» (Стандарти давлатии соли 2012 тасдиқшуда), имкон дод, ки фаслҳои зерини ба мундариҷаи фан дохилнамудаи муаллифонро ҷудо кунем: амсиласозӣ чун усули идрок; амсилаҳои иттилоотӣ; амсилаҳои математикӣ; намунаҳои амсилаҳои математикӣ (дар химия, биология, экология, иқтисодиёт); амсиласозии системаҳои стохастикӣ, амсиласозии муқаллидӣ.

Ҳамин тариқ, таҳлили муносибатҳо, ки ба оmodасозии омӯзгорони ояндаи информатика дар соҳаи амсиласозии компютерӣ ва ҷудо кардани масъалаҳои асосие, ки асоси курсро ташаккул медиҳанд, имкон медиҳад, дар амсила нишон дода шудааст:

Расми 2. – Амсилаи муносибатҳо ба омодагии омӯзгори ояндаи информатика

Рушди технологияҳои амсиласозии компютерӣ, васеъшавии соҳаи корбурди он ба гуфтани он, ки барои омӯзгори информатика доштани тасаввурот дар бораи нақши амсиласозӣ дар илм ва таҷриба, инчунин азхудкунии усулҳои асосии амсиласозӣ бо истифода аз техникаи компютерӣ зарур аст, имкон медиҳад.

Профессор М.К. Юнусӣ дар яке аз асарҳои қайд мекунад, ки амсиласозии компютери дар фаъолияти касбӣ истифода бурда, омӯзгор зимни баёни фанни худ имкониятҳои иловагӣ пайдо мекунад. Сохтани амсилаҳо ва гузаронидани озмоишҳои амсилаҳо дар таълимгирандагон дарки амиқтари қонунҳои бавучудии чараёнро ҳосил менамояд. Он, инчунин, ба амиқсозӣ ва васеъсозии донишҳо дар фанни мушаххас, ба рушди фаълнокии маърифатии таълимгирандагон мусоидат мекунад [16, С. 167-173].

Чӣ тавре ки мебинем, омӯзиши амсиласозии компютерӣ ҳам дар доираи умумии омодагии омӯзгори информатика, ҳам дар ташаккули салоҳиятҳои таҳқиқотии ӯ ва омодагӣ ба ташаккули раванди таълим бо истифода аз технологияҳои амсиласозии компютерӣ давраи муҳим ҳисоб меёбад.

Усулҳои анъанавии таълими амсиласозии компютерӣ маърузаҳо ва машғулиятҳои лабораторӣ мебошанд. Машғулиятҳои маърузавӣ ба ташаккули донишҳои амиқу системанок дар соҳаи амсиласозии компютерӣ равонаанд. Дар машғулиятҳои лабораторӣ асосҳои мафҳумҳои курс ва маҳорати истифодабарӣ аз донишҳои гирифташуда, малақаҳои базавии сохту таҳқиқи амсилаҳо ташаккул меёбанд.

Чӣ тавре, ки мебинем, омодагии омӯзгори информатика ташаккули донишҳои системанокро дар соҳаи амсиласозии компютерӣ, маҳорату малақаҳои базавиро дар сохтану таҳқиқи амсилаҳо, инчунин ташаккули салоҳиятҳои касбӣ ва тадқиқотии омӯзгори ояндаро дар назар дорад. Чунин серпахлуии масъалаҳои омодагии омӯзгор проблемаи ҷустуҷӯи усулҳо ва технологияҳои навро муҳим мегардонад. Дар чунин ҳолат иқтисодии асосиро, ба ақидаи мо, Case-технологияҳо доранд, чунки дар асоси комплекси масъалаҳои омодагии фаннӣ ва тадқиқотии омӯзгори информатика ҳалли худро меёбанд.

Case-технология (Computer Aided Software System Engineering / Нармафзори ёрирасони компютерӣ / муҳандисии система) асбобҳои мебошанд, ки дар тарҳрезии система истифода мешаванд. Технологияҳои Case тамоми маҷмуи корҳои оид ба эҷод ва нигоҳдории нармафзор (асосан таҳлил ва таҳия, таҳияи ҳуҷҷатҳои лоиҳавӣ, рамзгузори ва санҷиши система) фаро мегиранд.

Case-технологияҳо ба худ як қатор хусусиятҳои хос дорад:

- дорои асбобҳои графикӣ барои тарҳрезӣ ва ҳуҷҷатгузори амсилаи системаи иттилоотӣ;

- дорoi анбори додахо, ки ба таври махсус ташкил карда шудааст, дорoi маълумот дар бораи шаклҳои лоиҳа ва ҷузъҳои алоҳидаи он;
- васеъ намудани имкониятҳои рушди система тавассути ҳамгирии якҷанд ҷузъҳои технологияҳои Case.

Case-технология воситаҳои муосири технологияҳои зиёди амсиласозии системаҳои иттилоотиро дастгирӣ мекунад, ки аз усулҳои одии таҳлил ва танзим то асбобҳои автоматикунонии пурраи равандҳо дар тамоми давраи ҳаёти нармафзор иборатанд.

Технологияҳои CASE-ро аз рӯи шакли функционалӣ чунин тасниф кардан мумкин аст:

- воситаҳои амсиласозии компютери доменҳо;
- воситаҳои таҳлил ва тарҳрезӣ;
- технологияҳои тарҳрезии схемаҳои пойгоҳи додаҳо;
- воситаҳои таҳияи барномаҳо;
- технологияҳои инженерии рамзӣ (кодӣ) барномаҳо ва схемаҳои пойгоҳи додаҳо.

АДАБИЁТ:

1. Абдурахимов, А. О. Моделсозӣ дар раванди ҳалли масъалаҳо [Матн] / А.О. Абдурахимов, П.А. Абдурахимов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – 2018. – №1-4(57). – С.170-174. – ISSN 2663-5534.
2. Бабкин, Е. А. О преподавании компьютерного моделирования для студентов направления «Информатика» [Текст] / Е.А. Бабкин, О.М. Бабкина // Вестник Московского городского педагогического университета. – 2008. – №16. – С. 11-15.
3. Барномаи таҳсилотӣ аз рӯи самт (ихтисоси) 1-08 01 01-01 01 – информатика «тахассус – педагог-муҳандис», 2022.
4. Гулова, М. Т. Татбиқи технологияи иттилоотӣю коммуникатсионӣ ҳамчун омилӣ баландбардории сифати таҳсилот ва муқаддимаи касби омӯзгорӣ [Матн] / М.Т. Гулова, А.М. Ҳақимов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2021. – №5. – С. 213-220. – ISSN 2074-1847.
5. Колин, К. К. Информатика как фундаментальная наука: проблемы и перспективы становления нового научного направления [Текст] / К.К. Колин // Вестник Челябинской государственной академии культуры и искусств. – 2007. – №1 (11). – С. 4-14.
6. Комилиён, Ф. С. Амсиласозии компютери системаи хизматрасонии шабакавии дар вақти дискретӣ бо тартиби инверсионӣ ва афзалияти тасодуфӣ амалкунандаи ПД КОА [Матн] / Ф.С. Комилиён, М.Р. Ёров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2020. – №2. – С. 68-79. – ISSN 2074-1847.
7. Комилиён, Ф. С. Забонҳои барномасозӣ [Матн] / Ф.С. Комилиён, З.Ф. Раҳмонзода, Р.М. Давлатов, Б.Ф. Файзализода, И. Саидзода. – Душанбе: ҶДММ «Ганҷи хирад», 2015. – 112 с.
8. Комилиён, Ф. С. Роҳнамои фанни технологияи иттилоотии синфи 11-ум. Дастури таълимӣ барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ [Матн] / Ф.С. Комилиён, И.Л. Қосимов, Р.Ҷ. Давлатов, Ш.Х. Тағоев. – Душанбе: ҶДММ «Паёми ошно», 2018. – 272 с. – ISBN 978-99947-852-8-5.
9. Копышева, Т. Н. ИКТ-компетентность будущего учителя информатики в процессе профессиональной подготовки в вузе [Текст] / Т.Н. Копышева, Ю.В. Григорьев // Вестник Чувашского государственного педагогического университета им. И.Я. Яковлева. – 2019. – №1 (101). – С. 146-153.
10. Лапчик, М. П. Информатика и компьютерные технологии в содержании профессиональных программ высшего педагогического образования. [Текст] / М.П. Лапчик // Педагогическая информатика. – 1994. – № 1. – С. 32-39.
11. Национальный доклад Российской Федерации на II Международном конгрессе ЮНЕСКО «Образование и информатика». Москва, 1996 // Информатика и образование. – 1996. – №5. – Режим доступа <http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/5312565765062e8cc32575c2004f59bf/64dba130a97fb4fcc3257642004a221b?OpenDocument>. (Санаи дархост 04.11.2023).
12. Примерная основная образовательная программа высшего профессионального образования в Республики Таджикистан, 2012. (Санаи супоришдиҳи 06.11.2023).
13. Семакин, И. Г. Научно-методические основы построения базового курса информатики: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02 [Текст] / И.Г. Семакин. – Пермь, 2002. – 409 с.
14. Удалов, С. Р. Методические основы подготовки педагогов к использованию средств информатизации и информационных технологий в профессиональной деятельности: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02 [Текст] / С.Р. Удалов. – Омск, 2005. – 328 с.
15. Файзализода, Б. Ф. Корбурди методи амсиласозии математикӣ дар таълими технологияи иттилоотӣ [Матн] / Ш.Х. Тиллоев, Б.Ф. Файзализода, А.Ҳ. Саидов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – 2020. – № 1/2 (74). – С. 150-154. – ISSN 2309-6764.
16. Юнусӣ, М. К. Нақши технологияи иттилоотӣ дар омӯзиши математика [Матн] / С. Афзалшоҳ, М.Х. Ибодов, М.К. Юнусӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – 2019. – №1/3(65). – С. 167-173. – ISSN 2209-6764.

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВӢ-МЕТОДОЛОГИИ ИСТИФОДАИ CASE-ТЕХНОЛОГИЯҶО ЧУН ВОСИТАИ ТАЪЛИМИ АМСИЛАСОЗИИ КОМПЮТЕРӢ

Муаллифон дар мақолаи худ асосҳои назариявӣ-методологии истифодаи Case-технологияҳоро чун воситаи таълими амсиласозии компютерӣ дар яке аз фаслҳои бунёдии илми информатика мебинанд, ки дар таҳқиқоти олимону мутахассисони ватанию хоричӣ таҳлилу баррасӣ шудааст. Рушди технологияҳои амсиласозии компютерӣ, васеъсозии соҳаи истифодаи он ба гуфтани он, ки омӯзгорони информатика дар бораи нақши амсиласозӣ дар илм ва таҷриба бояд тасаввурот дошта бошанд, инчунин усулҳои асосии амсиласозиро бо истифода аз техникаи компютерӣ бояд аз худ кунанд, имкон медиҳад.

Калидвожаҳо: амсиласозӣ, компютер, салоҳиятноки, оmodасозӣ, информатика, рушд, назария, методика, принцип, иттилоот, хосият, математика, технология, таҳқиқот, омӯзгор, донишҷӯ, хонанда.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ CASE-ТЕХНОЛОГИЙ КАК СРЕДСТВА ОБУЧЕНИЯ КОМПЬЮТЕРНОМУ МОДЕЛИРОВАНИЮ

В своей статье авторы видят теоретико-методологические основы использования Case-технологий как средства обучения компьютерному моделированию в одном из фундаментальных разделов информатики, которые анализируются и обсуждаются в исследованиях отечественных и зарубежных ученых и специалистов. Развитие технологий компьютерного моделирования, расширение области его использования позволяет говорить о том, что преподаватели информатики должны иметь представление о роли моделирования в науке и практике, а также владеть основными методами моделирования с использованием компьютерных технологий.

Ключевые слова: моделирование, компьютер, компетентность, подготовка, информатика, развитие, теория, методология, принцип, информация, свойство, математика, технология, исследование, учитель, ученик, читатель.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF USING CASE-TECHNOLOGIES AS A MEANS OF TRAINING COMPUTER SIMULATION

In their article, the authors see the theoretical and methodological foundations of using Case technologies as a means of teaching computer modeling in one of the fundamental sections of computer science, which are analyzed and discussed in the research of domestic and foreign scientists and specialists. The development of computer modeling technologies and the expansion of the scope of its use suggests that computer science teachers should have an understanding of the role of modeling in science and practice, as well as master the basic methods of modeling using computer technologies.

Key words: modeling, computer, competence, preparation, computer science, development, theory, methodology, principle, information, property, mathematics, technology, research, teacher, student, reader.

Маълумот дар бораи муаллифон: *Файзализода Бахрулло Файзали* – Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, кафедраи технологияи иттилоотӣ ва амнияти иттилоотӣ, доктори илмҳои педагогӣ, и.в. профессор. **Суроға:** 734003. шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Саид Носир, 33. Телефон: (+992) 988-22-00-33; 005-22-00-22. E-mail.: faizalizoda.bakhrullo@mail.ru

Раҳимов Бурхониддин Наимуллоевич – Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, кафедраи технологияи иттилоотӣ ва методикаи таълими информатика, омӯзгор. **Суроға:** 734140. шаҳри Бохтар, Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯчаи Айнӣ 67. Телефон: (+992) 905-22-92-92; 109-98-89-89. E-mail: rahimov8989@bk.ru

Сведения об авторах: *Файзализода Бахрулло Файзали* – Государственная академия управления при Президенте Республики Таджикистан, кафедра информационных технологий и информационной безопасности, доктор педагогических наук, и.о. профессора. **Адрес:** 734003. город Душанбе, Республика Таджикистан, улица Саида Носира, 33. Телефон: (+992) 988-22-00-33; 005-22-00-22. E-mail.: faizalizoda.bakhrullo@mail.ru

Раҳимов Бурхониддин Наимуллоевич – Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава, кафедра информационных технологий и методики обучения информатики, преподаватель. **Адрес:** 734140. город Бохтар, Республика Таджикистан, улица Аини 67. Телефон: (+992) 905-22-92-92; 109-98-89-89. E-mail: rahimov8989@bk.ru

Information about the authors: *Fayzalizoda Bakhrullo Fayzali* – State Academy of Management under the President of the Republic of Tajikistan, Department of Information Technologies and Information Security, Doctor of Pedagogical Sciences, acting. professor. **Address:** 734003. Dushanbe city, Republic of Tajikistan, Said Nosira street, 33. Phone: (+992) 988-22-00-33; 005-22-00-22. E-mail: faizalizoda.bakhrullo@mail.ru

Rakhimov Burkhoniddin Naimullovich – Bokhtar State University named after Nosir Khusrav, Department of Information Technologies and Computer Science Teaching Methods, Lecturer. **Address:** 734140. Bokhtar city, Republic of Tajikistan, Aini street 67. Phone: (+992) 905-22-92-92; 109-98-89-89. E-mail: rahimov8989@bk.ru

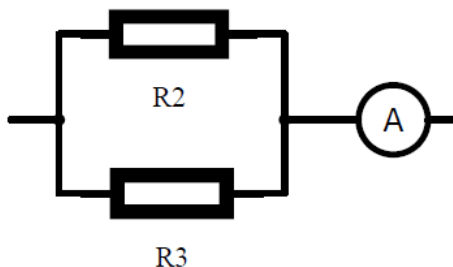
Ҷалилов Ф., Рахимов А.А., Шодиев Ш.Ш., Мирзоев Д.Н.

Донишқадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи М. Осимӣ

Ҷараёни ҳалли масъалаҳо аз физика ва математика хусусиятҳои мушаххаси худро дорад, ки бе риояи онҳо ҳал кардани масъалаҳо аз ҳамаи бобҳои омӯзиши фан амри маҳол шуда менамояд. Аз ин сабаб, донишҷӯи қоида ва қонунҳои хоси мавзӯ ва боб асоси муваффақиятҳо барои ноил шудан ба натиҷаҳои саҳеҳ мегардад.

Ҳангоми дида баромадани пайвасти муқовиматҳо ҳам ба намуди пай дар пай ва ҳам ба намуди параллел барои муайян кардани баъзе бузургҳо, аз ҷумла, ҷараёнҳо ё муқовиматҳо афтиши шиддати тавониҳои дар ин қисмҳо ҷудошаванда қоидаҳои маъмулро истифода мебарем, то ба натиҷаи асоси илмидошта, ноил гардем.

Ҷиҳатҳои фарқкунандаи пайвасти параллел ва пай дар пайро ба хотир оварда, то кадом дараҷа барои муайян кардани бузургҳои номалум, аз ҷумла, ҷараёни афтиши шиддатҳои хусусӣ ва умумиро муайян менамоем. Истифодаи ин қоидаҳо ва қонунҳо ҷараёни ҳалро сабук гардонид, ба муайян кардани мақсад ва вазифаи масъалаи додашуда кумак мерасонад. Барои тасдиқ намудани ин гуфтаҳо масъалаи соддаеро дида мебароем.

Расми 1.

Масъалаи 1. Дар расми 1 қисми занҷир тасвир карда шудааст ва дар ин қисм бузургии ҷараён ва тавониҳои ҷудошавандаро дар муқовиматҳои $R_2 = 20$ Ом ва $R_3 = 30$ Ом муайян намоед, агар амперметр ҷараёни 5-ро нишон дода истода бошад.

Барои ин масъаларо ҳал намудан қоидаҳои фарқкунандаро ҳангоми пайвасти параллел нисбат ба пайвасти пай дар пай дида мебароем. Дар пайвасти пай дар пай:

а) Бузургии ҷараёнҳои аз муқовиматҳои пай дар пай пайваст гузаранда якхела мебошанд. $I = I_1 = I_2$ (расми 2).

Расми 2.

б) Афтиши шиддати умумии дар қисми пай дар пай пайваст ба суммаи афтиши шиддатҳо дар муқовиматҳо баробар мешавад. $U = U_1 + U_2$

Ҷиҳати фарқкунандаи пайвасти параллелӣ аз пайвасти пай дар пай аз он иборат аст, ки:

а) афтиши шиддат дар охири муқовиматҳои R_2 ва R_3 $U_2 = U_3$ бо ҳам баробаранд;

б) ҷараёни умумии аз амперметр гузаранда I_A ба суммаи ҷараёнҳои аз муқовиматҳои R_2 ва R_3 гузаранда I_2 ва I_3 баробар мешавад.

$$I_A = I_2 + I_3.$$

Бояд қайд намоем, ки ҷараёни аз муқовиматҳо гузаранда ба муқовиматҳои параллел пайваст чаппа мутаносибан тақсим мешаванд, яъне аз муқовимати калон ҷараёни хурдтар ва аз муқовимати хурд ҷараёни калонтар мегузарад. Яке аз сабабҳои бо ҳам баробар будани афтиши шиддатҳо дар охири муқовиматҳои R_2 ва R_3 $U_2 = U_3$ аз ҳамин иборат мебошад, чунки аз рӯи формулаи $U = I \cdot R$ афтиши шиддат дар муқовиматҳо муайян карда мешавад.

Аз муҳокимарониҳо маълум мегардад, ки барои ҳал намудани масъалаи пешниҳодшуда беҳтар аст аз ҷоида ва қонунҳои пайвасти параллели муқовиматҳо истифода барем. Шартҳои а ва б-ро ба инобат гирифта, мо ду муодилаи дуномаълума сохтем.

$$I_A = I_2 + I_3 \quad (1)$$

$$I_2 \cdot R_2 = I_3 \cdot R_3 \quad (2)$$

Ба муодилаҳои пешниҳодшуда (1) ва (2) назар афканем, мебинем, ки онҳо дар ҳақиқат дуномаълума мебошанд. Номмаълумҳо ин ҷо I_2 ва I_3 мебошанд. Яке аз номмаълумҳоро аз муодилаи (1) муайян намуда, ба муодилаи (2) мегузorem. Аз муодилаи (1) истифода бурда I_2 -ро муайян мекунем:

$$I_2 = I_A - I_3 \quad (3)$$

Қимати I_2 -ро аз муодилаи (3) ба муодилаи (2) гузошта, чунин ҳосил мекунем.

$$(I_A - I_3) \cdot R_2 = I_3 \cdot R_3 \quad (4)$$

Амали дигаргунсозии математикиро истифода бурда, чунин ҳосил намудем.

$$I_A \cdot R_2 = I_3 \cdot R_2 + I_3 \cdot R_3 \quad (5)$$

$$\text{Аз ин ҷо } I_3 = \frac{I_A \cdot R_2}{R_2 + R_3} \quad (6)$$

Дар формулаи (6) мебинем, ки ҳамаи бузургҳои физикӣ дода шудаанд. Дурустии формуларо месанҷем:

$$I_3 = \frac{I_A \cdot R_2}{R_2 + R_3} = \frac{A \cdot O_M}{O_M + O_M} = \frac{A \cdot O_M}{O_M} = A = I$$

Пас аз дурустии формуларо санҷидан ба формулаи (6) қиматҳои адабии бузургҳои физикиро гузошта, қимати адабии I_3 -ро муайян менамоем:

$$I_3 = \frac{I_A \cdot R_2}{R_2 + R_3} = I_3 = \frac{5 \cdot 20}{20 + 30} = \frac{100}{50} = 2 \text{ A. } I_3 = 2 \text{ A.}$$

Барои муайян кардани I_2 аз формулаи (3) $I_2 = I_A - I_3$ истифода мекунем:

$$I_2 = I_A - I_3 = 5 - 2 = 3 \text{ A.}$$

Пас аз ҳисобкунӣ маълум шуд, ки $I_2 = 3 \text{ A}$ ва $I_3 = 2 \text{ A}$ будааст.

Тавре дар боло қайд карда будем, муқовиматҳо ва ҷараёнҳои аз онҳо гузаранда байни ҳам мутаносиби чапа буданд ва онро месанҷем. Барои ин амалро иҷро кардан аз муодилаи (2) истифода мекунем:

$$I_2 \cdot R_2 = I_3 \cdot R_3 \quad \frac{I_2}{I_3} = \frac{R_3}{R_2} \quad \frac{3}{2} = \frac{30}{20} \quad 1,5 = 1,5$$

Ҳамин масъаларо бо истифодаи яке аз усулҳои ҳалли масъала дар математика, усули гузориши математикӣ ҳал намудем ва он гувоҳӣ медиҳад, ки масъалаҳои физикиро бо усулҳои математикӣ низ ҳал кардан мумкин будааст. Ин ҷо мо усули дигари ҳал - усули Крамерро истифода бурда, масъалаи мазкурро метавон ҳал кунем.

Ҳангоми ҳалли масъалаҳо бо усули Крамер аз формулаҳои маълуми математикӣ истифода мекунем. Пеш аз ҳама, муайянкунандаро муайян карда, пас ба маълум кардани номмаълумҳо I_2 ва I_3 шуруъ менамоем.

$$x = \frac{\Delta x}{\Delta}, \quad y = \frac{\Delta y}{\Delta}, \quad \text{ки дар ин ҷо} \quad \Delta = \begin{vmatrix} a_1 & a_2 \\ a_1 & a_2 \end{vmatrix}, \quad \Delta x = \begin{vmatrix} c_1 & a_2 \\ c_2 & a_2 \end{vmatrix}, \quad \Delta y = \begin{vmatrix} a_1 & c_1 \\ a_2 & c_2 \end{vmatrix}$$

$$I_A = I_2 + I_3$$

$$I_A \cdot R_2 = I_3 \cdot R_2 + I_3 \cdot R_3$$

Қиматҳои бузургҳои дар шarti масъала додашударо ба муодилаҳои ҳосил карданамон ҳал кардан мумкин аст.

$$5 = I_2 + I_3$$

$$5 \cdot 20 = I_3 \cdot 20 + I_3 \cdot 30$$

$$5 = I_2 + I_3$$

$$100 = I_3 \cdot 50$$

$$1 \quad 1$$

$$\Delta = 1 \cdot 50 - 1 \cdot 0 = 50$$

$$0 \quad 50$$

5 1

$$\Delta I_2 = 100 \cdot 1 - 5 \cdot 0 = 100$$

100 0

1 5

$$\Delta I_3 = 250 - 100 = 150$$

50 100

$$I_2 = \frac{\Delta I_2}{\Delta} = \frac{100}{50} = 2 \text{ A.}$$

$$I_3 = \frac{\Delta I_3}{\Delta} = \frac{150}{50} = 3 \text{ A.}$$

Ба мо маълум аст, ки ҳангоми ҳал кардани масъалаҳо ба занҷирҳои мураккаб, шоханок сохтани ду се муодилаҳо зарур аст. Аз ин лиҳоз, ҳал кардани масъаларо бо усули Крамер ба роҳ монем беҳтар аст. Ҳамчунин бо роҳи гузориш низ ин масъаларо ҳал кардан мумкин аст.

Ҳангоми ҳисоб кардани занҷири шоханок ва занҷири аз якчанд контурҳо иборат буда, масъалаи сохтани муодилаҳои математикӣ мавқеи асосӣ ва муайянкунандаро мебозад. Аз дуруст сохтани муодилаҳо ҳалли бомуваффақияти масъала ва гирифтани ҷавобҳои мушаххас зич вобаста аст.

Яке аз занҷирҳои содатарин занҷири шоханаронда мебошад, ки ҳамаи элементҳои он байни ҳам пай дар пай пайваст буда аз қисмҳои он ҷараёни якхела ҷорӣ мешавад. Ҳангоми дар занҷир пайваст будани якчанд муқовимат барои муайян кардани афтиши шиддати онҳо ҷараёни аз қисмҳои занҷир гузарандаро ба муқовимати ҳамин қисм зарб намуданамон лозим аст. Дар ҳолати занҷир шоха наронда будан суммаи афтиши шиддатҳои дар муқовиматҳо баамаломата ба ҚЭХ-и манбаъи ба занҷир пайваст баробар шавад. Қисми сарбастаи занҷири шоханокро, ки муқовиматҳо ва манбаъҳо, ё ки танҳо манбаъҳо ё танҳо муқовиматҳо байни ҳам пай дар пай пайваст карда шудаанд, контур меномем. Агар дар контур манбаъ набошад, суммаи алгебравии ҳосили зарби қувваи ҷараён бар муқовимат ба сифр баробар мешавад.

Ҳал кардани масъалаҳо, албатта, дар натиҷаи сохтани муодилаҳои математикӣ ва гузаронидани ҳисобкунӣ ва дигаргунсозиҳои математикӣ амалӣ карда мешавад. Дар аксари ҳолатҳо, ҳангоми ҳал кардани ин қабил масъалаҳо, пас аз масъаларо хондан ва муодилаҳои математикии онро сохтан усули гузориш ё Крамерро истифода бурда, ба мақсади ниҳой расидан мумкин аст. Ин ҷо ҳам усули гузориш ва ҳам усули Крамерро истифода бурда якчанд масъалаҳои ба занҷири шоханок тааллуқдоштаро ҳал намуда, фарогир (универсалӣ) будани қонунҳои математикиро нишон медиҳем ва ба дӯстдорони илми физика нишон медиҳем, ки математика ва қонунҳои он дар ҳама ҷода, хусусан ба физика ёрдамчӣ ва раҳнамо дар ҳосил намудани натиҷаҳо мебошад. Дар ин ҷо масъалаеро дида мебароем, ки гуфтаҳои болоиро тасдиқ мекунад.

Масъалаи 2. Дар расми овардашуда ҚЭХ-и манбаъҳо ба $\varepsilon_1=2,1 \text{ В}$ ва $\varepsilon_2=1,9 \text{ В}$ ва муқовиматҳои $R_1=45 \text{ Ом}$, $R_2= 10 \text{ Ом}$ ва $R_3= 10 \text{ Ом}$ баробар аст. Ҷараёнҳои хусусиро дар қисмҳои занҷир ёбед?

Д.ш.а.

$$\varepsilon_1=2,1 \text{ В,}$$

$$\varepsilon_2=1,9 \text{ В,}$$

$$R_1=45 \text{ Ом,}$$

$$R_2= 10 \text{ Ом,}$$

$$R_3= 10 \text{ Ом}$$

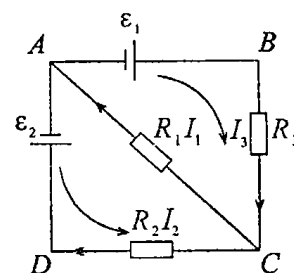
$$I_1=?$$

$$I_2=?$$

$$I_3=?$$

Ҳал:

Барои ҳал кардани масъала пеш аз ҳама ба нақша нигоҳ карда, аз чанд гиреҳҳо ва чанд контурҳо иборат будани занҷири шоханокро муайян менамоем. Дар нақша ду гиреҳ A ва C чунки ин нуктаҳо нуктаҳои шохаронианд. Ба гиреҳи C

чараёни I_3 омада истодааст. Мо чараёнҳоро бо рақамҳои муқовиматҳо ифода намудем. Ҳамин тариқ чараёни аз муқовимати R_1 гузарандаро бо I_1 ва аз муқовимати R_2 гузарандаро бо I_2 ифода менамоем. Барои ҳарду гиреҳ қонуни якуми Кирхгофро менависем [8]:

$$I_3 + I_2 - I_1 = 0 \quad (1)$$

барои гиреҳи C

$$I_1 - I_2 - I_3 = 0 \quad (2)$$

барои гиреҳи A

Аз формулаҳои навишта аён мегардад, ки дар муодилаи (2) номаълуми иловагӣ нест бинобар ин сохтани муодилаи дуюм шарт нест. Муодилаи дуюм вобаста аст, чунки номаълуми иловагӣ надорад. Яке аз онҳоро барои ҳисоб истифода мебарем. Дар оянда метавонем формулаи (1)-ро истифода барем.

Акнун барои контурҳо мо муодилаҳоро месозем. Пеш аз ҳама, дар занҷир чанд контур мавҷуд буданаширо муайян мекунем. Дар занҷир се контур мавҷуд аст. ABCA, ACDA ва ABCDA. Ба расм нигоҳ намуда, худ пай мебаред, ки тарзи хондан ба самти акрабаки соат мувофиқ аст. Ҳамин тарз ба самти мусбати контур самти ба акрабаки соат мувофиқро қабул менамоем. Қабули самти контур ихтиёрист метавонем ба муқобили самти акрабаки соат гирем. Мо худ ба самти мусбати контур самти ба акрабаки соат мувофиқро қабул кардем. Вобаста ба самти контур мувофиқ омадани самти чараёнро ба эътибор гирифта, ҳосили зарби қувваи чараён бар муқовиматро бо аломати мусбат ё манфӣ мегирем. Агар самти чараён ва самти контур бо ҳам мувофиқ бошад афтиши шиддати ин қисмро (ҳосили зарби қувваи чараён бар муқовиматро IR -ро) бо аломати мусбат, баръакс бо аломати манфӣ мегирем. ҚЭҲ-ро бо аломати мусбат мегирем, агар таъсири ҚЭҲ ба самти контур мувофиқ бошад, яъне чараёни ҚЭҲ ҳосилкунанда ба самти контур мувофиқ бошад, баръакс бо аломати манфӣ гирифта мешавад.

Ба контурҳои мавҷуда ABCA, ACDA ва ABCDA муодилаҳои қонуни дуюми Кирхгофро месозем:

$$\text{барои контури ABCA } I_3 R_3 + I_1 R_1 = \varepsilon_1 \quad (3)$$

$$\text{барои контури ACDA } -I_1 R_1 - I_2 R_2 = -\varepsilon_2 \quad (4)$$

$$\text{барои контури ABCDA } I_3 R_3 - I_2 R_2 = \varepsilon_1 - \varepsilon_2 \quad (5).$$

Тавре мебинем, дар формулаҳои (3) ва (4) элементҳои нав мавҷуданд яке $I_3 R_3$ дигаре $I_2 R_2$ мебошанд. Аз ин сабаб муодилаҳои (3) ва (4) аз ҳам новобаста мебошанд. Ҳар яке номаълумҳои иловагиро дорад. Аммо муодилаи (5) бошад, номаълуми иловагӣ надорад. Ҳар як аъзоҳои он дар ду муодилаи болоӣ мавҷуд аст, бинобар ин муодила (5) аз муодилаҳои болоӣ вобаста мебошад. Сохтани ин муодила шарт нест. Аз ин сабаб муодилаҳои (1), (3) ва (4) –ро барои ҳисобкунӣ истифода мебарем.

$$I_3 - I_1 + I_2 = 0 \quad (1) \text{ Се муодилаи додашударо}$$

$$I_3 R_3 + I_1 R_1 = \varepsilon_1 \quad (3) \text{ истифода бурда, чараёнҳои}$$

$$-I_1 R_1 - I_2 R_2 = -\varepsilon_2 \quad (4) \text{ I}$$

номаълумро муайян менамоем. Аз муодилаи (1) I_3 -ро меёбем:

$$I_3 = I_1 - I_2$$

ба муодилаи (3) мегузorem.

$$(I_1 - I_2) R_3 + I_1 R_1 = \varepsilon_1$$

$$I_1 R_3 - I_2 R_3 + I_1 R_1 = \varepsilon_1 \quad (5)$$

Аз муодилаи (5) I_2 -ро муайян мекунем:

$$I_2 = \frac{\varepsilon_1 - I_1 R_3 - I_1 R_1}{R_3} \quad (6) \text{ (6)-ро ба (4) гузошта}$$

$-I_1 R_1 - \left(\frac{\varepsilon_1 - I_1 R_3 - I_1 R_1}{R_3} \right) R_2 = -\varepsilon_2$ ҳосил мекунем. Аз ин ҷо

$$-I_1 R_1 R_3 + \varepsilon_1 R_2 + I_1 R_3 R_2 + I_1 R_1 R_2 = -\varepsilon_2 R_2 \quad I_1 (-R_1 R_3 - R_3 R_2 - R_1 R_2) = -\varepsilon_2 R_3 - \varepsilon_1 R_2$$

$$I_1 = \frac{-\varepsilon_2 R_2 - \varepsilon_1 R_2}{-R_1 R_3 - R_3 R_2 - R_1 R_2} \quad (7) \text{ ҳосил мекунем.}$$

Формулаи (7) формулаи ҳисобкунӣ барои муайян намудани I_1 мебошад. Қиматҳои ададии бузургиҳои додшударо ба (7) гузошта, муайян менамоем:

$$I_1 = \frac{-1,9 \cdot 10 - 2,1 \cdot 10}{-45 \cdot 10 - 10 \cdot 10 - 45 \cdot 10} = \frac{-40}{-1000} = 0,04 \text{ А}$$

Барои I_2 -ро муайян кардан аз формулаи (6) истифода мекунем.

$$I_2 = \frac{2,1 - 0,04 \cdot 10 - 0,04 \cdot 45}{10} = \frac{2,1 - 2,2}{10} = \frac{-0,1}{10} = -0,01 \text{ А.}$$

Тавре мебинем, I_2 бо аломати манфӣ баромад, ин нишон медиҳад, ки самти контур ба самти ҷараён дар ин қисм муқобил мебошад. Ба формулаи (1) қиматҳои ҳосилшудаи I_1 I_2 -ро гузошта ҳосил мекунем:

$$I_3 = I_1 + I_2 = 0,04 - 0,01 = 0,03 \text{ А} \quad \text{Ҳамин тариқ, ҷараёнҳои}$$

$$I_1 = 0,04 \text{ А,}$$

$$I_2 = -0,01 \text{ А}$$

$$I_3 = 0,03 \text{ А баробар будааст.}$$

Ҳамин масъаларо бо истифодабарии методи Крамер низ муваффақиятнок ҳал кардан мумкин аст. Муодилаҳоро менависем:

$$I_3 - I_1 + I_2 = 0 \quad (1)$$

$$I_3 R_3 + I_1 R_1 = \varepsilon_1 \quad (3)$$

$$-I_1 R_1 + I_2 R_2 = -\varepsilon_2 \quad (4)$$

Муодилаҳои тартибдодашударо навишта мебинем, ки дар ду муодилаи охир се номаълум вучуд дорад. Он ду муодилоро бо ду номаълум меорем. Барои иҷро кардани ин мақсад аз формулаи (1) истифода бурда, I_3 -ро ёфта, ба формулаи (3) мегузорем ва бо ду номаълум меорем:

$$I_3 - I_1 + I_2 = 0 \quad (1)$$

$$I_3 = I_1 - I_2 \text{ ба (3) гузошта ҳосил мекунем:}$$

$$I_3 R_3 + I_1 R_1 = \varepsilon_1 \quad (3)$$

$$(I_1 - I_2) R_3 + I_1 R_1 = \varepsilon_1 \quad I_1 R_3 - I_2 R_3 + I_1 R_1 = \varepsilon_1 \quad I_1 (R_3 + R_1) = \varepsilon_1 + I_2 R_3$$

$$-I_1 R_1 - I_2 R_2 = -\varepsilon_2 \quad (4)$$

$$I_1 R_3 - I_2 R_3 = \varepsilon_1 \quad (8)$$

Бояд қайд кунем, ки дар муодилаи (8) $R = R_3 + R_1$ ба суммаи R_3 ва R_1 баробар аст.

Муодилаҳои (8) ва (4)-ро ба эътибор гирифта, қиматҳои ададии муқовиматҳо ва ҚЭХ-ҳоро гузошта ҳосил мекунем.

$$I_1 R_3 - I_2 R_3 = \varepsilon_1 \quad I_1 55 - I_2 10 = 2,1$$

$$-I_1 R_1 - I_2 R_2 = -\varepsilon_2 \quad -I_1 45 - I_2 10 = -1,9$$

Барои гузаронидани ҳисобкунӣ аз формулаҳои зерин истифода бурдан мувофиқи мақсад мебошад:

$$x = \frac{\Delta x}{\Delta}, \quad y = \frac{\Delta y}{\Delta}, \quad \text{ки дар ин ҷо} \quad \Delta = \begin{vmatrix} a_1 & b_1 \\ a_2 & b_2 \end{vmatrix}, \quad \Delta x = \begin{vmatrix} c_1 & b_1 \\ c_2 & b_2 \end{vmatrix}, \quad \Delta y = \begin{vmatrix} a_1 & c_1 \\ a_2 & c_2 \end{vmatrix}$$

Дар формула a_1, b_1 ва a_2, b_2 аъзоёни матрица мебошанд, ки қимати ададиашон аз рақамҳои дар муодилаҳо овардашуда гирифта мешавад. Барои бештар фаҳмидан истифодакунии зеринро ба роҳ мекунем: $x = I_1, y = I_2, a_1 = 55, b_1 = -10, a_2 = -45, b_2 = -10,$

$c_1 = 2,1, c_2 = -1,9$ Пас аз ифода кардан ба формулаҳо қиматҳои ададии бузургиҳои физикиро гузошта, ҳосил мекунем. Пеш аз ҳама, муайянкунандаи матрисаҳои ҳосилшударо муқаррар мекунем.

$$55 \quad -10$$

$$\Delta = 55 \cdot (-10) - (-45) \cdot (-10) = -550 - 450 = -1000$$

$$-45 \quad -10$$

$$2,1 \quad -10$$

$$\Delta I_1 = 2,1 \cdot (-10) - (-1,9) \cdot (-10) = -21 - 19 = -40$$

-1,9 -10

55 2,1

$$\Delta I_2 = 55 * (-1,9) - (-45) * 2,1 = -104,5 + 94,5 = -10$$

Қиматҳои ҳосилшударо ба Δ тақсим намуда, бузургҳои номаълумро меёбем:

$$I_1 = \frac{\Delta I_1}{\Delta} = \frac{-40}{-1000} = 0,04 \text{ A. } I_2 = \frac{\Delta I_2}{\Delta} = \frac{-10}{-1000} = 0,01 \text{ A. } I_3 = I_1 - I_2 = 0,04 - 0,01 = 0,03 \text{ A.}$$

Натиҷаи бадастомада гувоҳи он аст, ки дар ҳарду усули ҳисобкунӣ қиматҳои якхела ба даст оварда шуд. Ин нишон медиҳад, ки қонун ва қоидаҳои математикаро истифода бурда, масъалаҳои физикиро ҳал кардан мумкин аст. Бояд таъкид кард, ки ҳангоми сохтани муодилаҳои математикии занҷирро тавсифкунанда қабули самти контур, аломати афтиши шиддат дар қитъаи занҷир, аломатҳои ҚЭХ, равиши чараён дар қитъаи занҷир ва ҳоказо хеле муҳим аст. Чунки саҳву хатоҳои камтарини баамаломата баъди мақсади ниҳой расидан озод карда, сабаби ба хатогӣ роҳ додан мешаванд.

Тавре аз ҳисобкунӣҳо пай бурдем, вақт барои гирифтани натиҷа бисёр тул кашид ва барои онро тезонидан аз воситаҳои техникии ҳозиразамон истифода барем, хело хуб мешуд. Бо ин мақсад тасмим гирифтём барномаҳои ҳисобкуниро бо усули гузориш ва Крамер пешниҳод намоем, то ки донишҷӯён худ ҳисоб намуда, ҳулоса бароранд.

Бо усули гузориш.

Public Class Form1

Private Sub Button1_Click(sender As Object, e As EventArgs) Handles Button1.Click

Dim ϵ_1 , ϵ_2 , R_1 , R_2 , R_3 , I_1 As Double

ϵ_1 = Val(TextBox1.Text)

ϵ_2 = Val(TextBox2.Text)

R_1 = Val(TextBox3.Text)

R_2 = Val(TextBox4.Text)

R_3 = Val(TextBox5.Text)

If RadioButton2.Checked = True Then

$I_1 = (-\epsilon_2 * R_2 - \epsilon_1 * R_2) / (-R_1 * R_3 - R_3 * R_2 - R_1 * R_2)$

ListBox1.Items.Add(I_1)

End If

End Sub

Бо усули Крамер.

Барои ёфтани муайянкунанда.

Public Class Form1

Private Sub Button1_Click(sender As Object, e As EventArgs) Handles Button1.Click

Dim a_1 , b_1 , a_2 , b_2 , Δ As Double

a_1 = Val(TextBox1.Text)

a_2 = Val(TextBox2.Text)

b_1 = Val(TextBox3.Text)

b_2 = Val(TextBox4.Text)

If RadioButton2.Checked = True Then

$\Delta = (a_1 * b_2 - a_2 * b_1)$

ListBox1.Items.Add(Δ)

End If

End Sub

Барои муайян кардани ΔI_1 (номаълуми якҷум)

Public Class Form1

Private Sub Button1_Click(sender As Object, e As EventArgs) Handles Button1.Click

Dim c_1 , c_2 , b_1 , b_2 , R_3 , I_1 As Double

c_1 = Val(TextBox1.Text)

c_2 = Val(TextBox2.Text)

```

b1= Val(TextBox3.Text)
b2= Val(TextBox4.Text)
If RadioButton2.Checked = True Then
 $\Delta I_1 = (c_1 * b_2 - c_2 * b_1)$ 
ListBox1.Items.Add( $\Delta I_1$ )
End If
End Sub
Барои муайян кардани  $\Delta I_2$  (номаълуми дуйӯм)
Public Class Form1
Private Sub Button1_Click(sender As Object, e As EventArgs) Handles Button1.Click
Dim a1, a2, c1, c2,  $\Delta I_2$  As Double
a1= Val(TextBox1.Text)
a2 = Val(TextBox2.Text)
c1= Val(TextBox3.Text)
c2= Val(TextBox4.Text)
If RadioButton2.Checked = True Then
 $\Delta I_2 = (a_1 * c_2 - a_2 * c_1)$ 
ListBox1.Items.Add( $\Delta I_2$ )
End If
End Sub
Хулоса.

```

1. Масъалаҳоро ҳал намуда, нишон додем, ки ҳангоми байни ҳам параллел пайваст будани муқовиматҳо дар қисми занҷир ғайр аз истифодаи қонуни Ом барои қисми занҷир боз усули гузориши математикӣ ва Крамерро муваффақиятнок истифода бурдан мумкин аст.

2. Ҳангоми ҳалли масъалаи яқум мо муодилаҳои дуномаълумаро, ки аз шартҳои масъала бармеоянд сохта, ба он усули гузориш ва Крамерро татбиқ намуда, ба мақсади ниҳой расидем.

3. Барои сохтани муодилаҳои масъалаи яқум аз қоидаҳои пайвасти параллел, ба шояҳо ҷудошавии ҷараёни воридшаванда ва баробарии афтиши шиддатҳо дар охириҳои ноқилҳои параллел пайвастаро ба эътибор гирифтём.

4. Масъалаи яқро бо ду усул ҳал намуда, нишон дода тавонистём, ки вобаста ба талаботҳои масъала усулҳои математикии ҳисобкуниро метавон истифода бурд.

5. Барои ҳисоб кардани занҷири шоханок истифодаи усули Крамер ба мақсад мувофиқ аст.

6. Барои татбиқи ин усул ҳосил кардани муодилаҳои дуномаълуми равандро тавсифкунанда зарур аст.

7. Натиҷаҳои бадастомада баёнгари онано, ки математика ва қонунҳои онро истифода бурда, метавонем дар бораи олами моро иҳотакарда маълумоти раднашаванда гирем ва барои фатҳи ҳодисаҳои атроф имконият пайдо намоем.

Муқарриз: Ғуломнабиев С.Ғ. – н.и.ф.м., дотсенти

АДАБИЁТ

1. Бӯриев А.Б. Векторҳо ва татбиқи онҳо дар ҳалли масъалаҳои физикӣ / А.Б. Бӯриев, С.А. Алиев, Б.Ф. Ҷалилов, Ф.Ҷалилов // Номаи донишгоҳи Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. - 2017. -№2 (41) - С. 247-255.
2. Бӯриев А.Б. Усули гузориш ва методикаи ҳисобкунии масъалаҳои физикӣ бо истифодаи барномаҳои таълимии тархрезишуда / А.Б. Бӯриев, С.А. Алиев, Б.Ф. Ҷалилов, Ф. Ҷалилов // Номаи донишгоҳи Силсилаи илмҳои табиатшиносӣ ва иқтисодӣ. -2017. - №2 (41). -С. 383-389.
3. Трофимова Т.И. Курс физики / Т.И. Трофимова. - М.: Высшая школа, 1985.
4. Рахимов А.А. Методические особенности использования компьютерной программы Maple 18 в исследовательской деятельности студентов технических вузов на занятиях высшей математики / А.А. Рахимов // Педагогический журнал. -2022. -Т. 12. -№ 6А Ч. II. -С. 885-893. DOI: 10.34670/AR.2022.20.64.091
5. Рахимов А.А. Методика использования производной функции одной переменной при решении геометрических задач с использованием информационных технологий / А.А. Рахимов, М.А. Рахматова, З.А. Аминова Ш.М.Ахмедова, Ф.А.Хайдарова // Педагогический журнал. -2022. -Т. 12. -№ 6А Ч. II. -С. 1094-1105. DOI: 10.34670/AR.2022.99.31.143

6. Рахимов А.А. Методика использования математического пакета MAPLE 17 при изучении темы «Производная и ее применение» в курсе высшей математики для студентов технического вуза / А.А. Рахимов // Известия Тульского государственного университета (технические науки), Тула – 2020. Выпуск 11, с.308-313.
7. Раҳимов А.А. Истифодаи барномаҳои MATHCAD ва MULTISIM дар раванди омӯзиши модели математикии функсияҳои мураккаб ва занҷирҳои электрикӣ аз ҷанни математика барои муҳандисон / А.А. Раҳимов, Д.Н. Мирзоев, Н.О. Бобочонова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2021. -№5. -С. 282-290.
8. Рахимов С. Ш. Method of solving problems on electromagnetism / С. Ш.Рахимов, Ф.Джалилов, Д. Н. Мирзоев //Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия: Естественные и экономические науки. – 2020. – Т. 53. – №. 2. – С. 129-134.
9. Раҳимов А.А. Методикаи истифодабарии барномаи компютери MAPLE 18 ҳангоми омӯзиши мавзӯи таҳлили математикӣ дар курси математикаи олии барои муҳандисон дар донишгоҳҳои олии техникӣ / А.А. Раҳимов, С.К. Исмоилова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - Душанбе, 2021. -№7. -С. 268-277.
10. Раҳимов А.А. Методика использования программы Ms Excel при решении задач «Интерполирование и экстраполирование функций» в курсе вычислительной математики для студентов электротехнических специальностей / А.А. Рахимов // Автоматизация и энергоснабжение в машиностроении, энергетике и на транспорте. Материалы XVII Международной научно – технической конференции. Ответственный редактор В.А. Раков. -Вологда, 2023. -С. 193-198.
11. Раҳимов А.А. Методика использования математического пакета MAPLE 17 при изучении темы «Производная и ее применение» в курсе высшей математики для студентов технического вуза / А.А. Рахимов // Известия Тульского государственного университета (технические науки). – Тула, 2020. Выпуск 11. -С.308-313.
12. Раҳимов А.А. Истифодаи барномаҳои MATHCAD ва MULTISIM дар раванди омӯзиши модели математикии функсияҳои мураккаб ва занҷирҳои электрикӣ аз ҷанни математика барои муҳандисон / А.А. Раҳимов, Д.Н. Мирзоев, Н.О. Бобочонова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2021. -№5. -С. 282-290
13. Рахимов С. Ш. Method of solving problems on electromagnetism / С. Ш.Рахимов, Ф.Джалилов, Д. Н. Мирзоев //Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия естественных и экономических наук. – 2020. – Т. 53. – №. 2. – С. 129-134.
14. Раҳимов А.А. Методика истифодабарии барномаи компютери MAPLE 18 ҳангоми омӯзиши мавзӯи таҳлили математикӣ дар курси математикаи олии барои муҳандисон дар донишгоҳҳои олии техникӣ / А.А. Раҳимов, С.К. Исмоилова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. –Душанбе, 2021. -№7. -С. 268-277.
15. Раҳимов А.А. Методика использования программы Ms Excel при решении задач «Интерполирование и экстраполирование функций» в курсе вычислительной математики для студентов электротехнических специальностей / А.А. Раҳимов // Автоматизация и энергоснабжение в машиностроении, энергетике и на транспорте. Материалы XVII Международной научно – технической конференции. Ответственный редактор В.А. Раков. -Вологда, 2023. -С. 193-198.
16. Раҳимов А.А. Компьютерная система Maple как средство формирования творческой самостоятельности в обучении высшей математике студентов технических вузов в условиях кредитной технологии обучения / А.А. Рахимов// Вестник национального университета Таджикистана (научный журнал). -Душанбе, 2017. -№ 1(1). - С.57-60.

ИСТИФОДАИ УСУЛҲОИ ГУНОГУНИ МАТЕМАТИКӢ ДАР ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ФИЗИКӢ

Дар қори мазкур усулҳои гуногуни ҳисоб қардани занҷири электрикии одии аз як шох, ҳангоми дар занҷир мавҷуд будани қисми параллел пайваст ва занҷири мураккаби шоханок, ки муайян қардани бузургҳои физикӣ бо татбиқ намудани қонунҳои Кирхгоф ҳал қарда мешуд, баррасӣ шудаанд. Усули гузориши математикӣ ва Крамерро татбиқ намуда, дар ҳарду ҳолат занҷири одӣ ва шоханок ба натиҷаи ниҳой ноил гардем, яъне масъаларо ба пуррагӣ ҳал намудем. Муаллифон нишон дода тавонианд, ки усулҳои гузориш ва Крамерро бомуваффақият барои ҳал қардани занҷири одӣ ва шоханок истифода бурдан мумкин аст. Ба таври анъанавӣ ҳал қардани масъалаҳо оиди занҷири шоханок, иҷроқунанда бояд шумораи муодилаҳои заруриро ҳамон қадар созад, ки миқдори онҳо ба шумораи қисмҳои занҷир ё қараёнҳои номаълум баробар бошад. Муодилаҳоро дар натиҷаи гузориш қардани як муодила ба дигараш сода намуда, ба як номаълум оварда, ҳисобқуниро меғузaronем. Сохтани муодилаҳо, иҷро қардани дигаргунсозиҳои математикӣ аз иҷроқунанда ҳассосӣ ва бодикқатиро талаб меқунанд, ки муодилаҳои печдарпечро ба ҳам пайвандад ва ба натиҷаи ниҳой ноил гардад. Ҳисобқуниро бо ду усул гузаронида, натиҷаҳоро бо ҳам муқоиса намуда, барқарорӣ як усул аз дигарашро нишон дода, суръати ҳисобқуниро афзун гардониди, натиҷаҳои мушаххас гирифтём. Дар қори мазкур барномаҳои ҳисобқуниро сохта, ҳисобқуниро бо ёрии онҳо гузаронида, қараёни ҳисобқуниро тезонидём.

Қалидвожаҳо: суммаи қараёнҳо, афтиши шиддатҳо, ҚЭХ, самти контур, самти қараён, муқовимат, қисми занҷир, гирех, суммаи алгебравии қараёнҳо, қараёнҳои ҳусусӣ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКИХ МЕТОДОВ РАСЧЕТА ПРИ РЕШЕНИИ ФИЗИЧЕСКИХ ЗАДАЧ

В данной работе представлены различные методы расчета простой электрической цепи из одной ветви, когда в цепи имеется параллельный участок, и сложной разветвленной цепи, где определение физических величин решалось с применением законов Кирхгофа. Применяв метод математического отчета и Крамера в обоих случаях, простой и разветвленной цепи, мы добились конечного результата, то есть решили задачу полностью. Авторам удалось показать, что логарифмический метод и метод Крамера можно успешно использовать для решения простых и разветвленных цепей. При традиционном способе решения задач ответвленных цепей оператор должен сделать количество необходимых уравнений равным количеству звеньев цепи или неизвестных токов. Упрощаем уравнения в результате приведения одного уравнения к другому, приводим его к одному неизвестному и выполняем расчет. Создание уравнений, выполнение математических преобразований требует от исполнителя чуткости и точности для соединения сложных уравнений и достижения конечного результата. Мы провели расчет двумя методами, сравнили результаты, показали преимущество одного метода над другим, увеличили скорость расчета и получили конкретные результаты. В данной работе мы создали программы расчета, выполнили расчеты с их помощью и ускорили процесс расчета.

Ключевые слова: сумма токов, падение напряжений, ЭДС, направление контура, направление токов, сопротивлений, участок цепи, узел, алгебраическая сумма токов, частные токи.

USE OF MATHEMATICAL METHODS OF CALCULATION IN SOLVING PHYSICAL PROBLEMS

This paper presents various methods for calculating a simple electric circuit from one branch, when the circuit has a parallel section, and a complex branched circuit, where the determination of physical quantities was solved using Kirchhoff's laws. Applying the method of mathematical report and Cramer in both cases, a simple and a branched chain, we achieved the final result, that is, we solved the problem completely. The authors were able to show that the logarithmic method and Cramer's method can be successfully used to solve simple and branched circuits. In the traditional way of solving branch circuit problems, the operator must make the number of required equations equal to the number of circuit links or unknown currents. We simplify the equations as a result of bringing one equation to another, bring it to one unknown and perform the calculation. Creating equations, performing mathematical transformations requires the performer to be sensitive and accurate in order to connect complex equations and achieve the final result. We carried out the calculation by two methods, compared the results, showed the advantage of one method over the other, increased the calculation speed and got specific results. In this work, we created calculation programs, performed calculations with their help, and accelerated the calculation process.

Keywords: sum of currents, voltage drop, EMF, circuit direction, direction of currents, resistances, circuit section, node, algebraic sum of currents, partial currents.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Чалилов Файзулло* – Донишкадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ дар шаҳри Хучанд, номзади илмҳои физика ва математика, дотсент, кафедраи математикаи олии ва физика. **Суроға:** 735700, шаҳри Хучанд, Чумхурии Тоҷикистон, хиёбони Исмоили Сомонӣ, 226. Телефон: **92 809 27 72**. E-mail: **Jalilov47@mail.ru**

Рахимов Амон Акпарович – Донишкадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ дар шаҳри Хучанд, дотсент, кафедраи математикаи олии ва физика. **Суроға:** 735700, шаҳри Хучанд, Чумхурии Тоҷикистон, хиёбони Исмоили Сомонӣ, 226. Телефон: **92 721 26 07**. E-mail: **amon_rahimov@mail.ru**

Шодиев Шохмурод Шодибойевич – Донишкадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ дар шаҳри Хучанд, ассистент, кафедраи математикаи олии ва физика. **Суроға:** 735700, шаҳри Хучанд, Чумхурии Тоҷикистон, хиёбони Исмоили Сомонӣ, 226. Телефон: **93 725 10 98**. E-mail: **ibragimshodiev333@gmail.com**

Мирзоев Дабир Назирович – Донишкадаи политехникии Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ дар шаҳри Хучанд, ассистент, кафедраи математикаи олии ва физика. **Суроға:** 735700, шаҳри Хучанд, Чумхурии Тоҷикистон, хиёбони Исмоили Сомонӣ, 226. Телефон: **92 864 23. 26** E-mail: **mdabir@mail.ru**

Сведения об авторах: *Джалилов Файзулло* – Политехнический институт Таджикского технического университета имени академика М.С.Осими в городе Худжанде, кандидат физико-математических наук, доцент, кафедра высшей математики и физики. **Адрес:** 735700, город Худжанд, Республика Таджикистан, проспект Исмоила Сомони, 226. Телефон: **92 809 27 72**. E-mail: **Jalilov47@mail.ru**

Рахимов Амон Акпарович – Политехнический институт Таджикского технического университета имени академика М.С.Осими в городе Худжанде, доцент, кафедра высшей математики и физики. **Адрес:** 735700, город Худжанд, Республика Таджикистан, проспект Исмоила Сомони, 226. Телефон: **92 721 26 07**. E-mail: **amon_rahimov@mail.ru**

Шодиев Шохмурод Шодибойевич – Политехнический институт Таджикского технического университета имени академика М.С.Осими в городе Худжанде, ассистент, кафедра высшей математики и физики. **Адрес:** 735700, город Худжанд, Республика Таджикистан, проспект Исмоила Сомони, 226. Телефон: **93 725 10 98**. E-mail: **ibragimshodiev333@gmail.com**

Мирзоев Дабир Назирович – Политехнический институт Таджикского технического университета имени

академика М.С.Осими в городе Худжанде, ассистент, кафедра высшей математики и физики. Адрес: 735700, город Худжанд, Республика Таджикистан, проспект Исмоила Сомони, 226. Телефон: **92 864 23. 26** E-mail: mdabir@mail.ru

Information about the authors: *Jalilov Faizullo* – Polytechnic Institute of the Tajik Technical University named after academician M.S. Osimi in the city of Khujand, candidate of physical and mathematical sciences, associate professor, department of higher mathematics and physics. Адрес: 735700, город Худжанд, Республика Таджикистан, проспект Исмоила Сомони, 226. Phone: **92 809 27 72**.E-mail: Jalilov47@mail.ru

Rakhimov Amon Akparovich – Polytechnic Institute of the Tajik Technical University named after academician M.S. Osimi in the city of Khujand, associate professor, department of higher mathematics and physics. Адрес: 735700, город Худжанд, Республика Таджикистан, проспект Исмоила Сомони, 226. Phone: **92 721 26 07**.E-mail: amon_rahimov@mail.ru

Shodiev Shokhmurod Shodiboyevich – Polytechnic Institute of the Tajik Technical University named after academician M.S. Osimi in the city of Khujand, assistant, department of higher mathematics and physics. Адрес: 735700, город Худжанд, Республика Таджикистан, проспект Исмоила Сомони, 226. Phone: **93 725 10 98**.E-mail: ibragimshodiev333@gmail.com

Mirzoev Dabir Nazirovich – Polytechnic Institute of the Tajik Technical University named after academician M.S. Osimi in the city of Khujand, assistant, department of higher mathematics and physics. Адрес: 735700, город Худжанд, Республика Таджикистан, проспект Исмоила Сомони, 226. Phone: **92 864 23. 26** E-mail: mdabir@mail.ru

АСОСҲОИ НАЗАРИИ ТАЪЛИМИ САНЪАТИ ТАСВИРӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМӢ

Бобоева Ш.Х.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

Санъат маҳсули тахайюл ва офаридаҳои эҷодкорист, ки дар ҳар даври замон инсоният ба он ниёз дорад. Санъати тасвири таърихи пуғановати худро дорост. Таълими санъати тасвири низ пайроҳаи дуру дарози таърихро тай намудааст.

Таълими санъати тасвири хонандагонро ба дарк намудани забони табиат ва санъат водор намуда, муносибати эстетикӣ онҳоро нисбат ба ашӯ, ҳодисаҳои воқеии муҳит тарбия менамояд. Маҷбулӣтаи санъати тасвири дараҷаи маълумотнокии хонандагонро баланд бардошта, онҳоро ба меҳнати муфиди ҷамъияти тайёр менамояд [10, с. 178].

Ҳарчанд пайдоши санъати тасвири пеш аз зуҳури нутқи инсон доништа мешавад, дар таърихи тулонии халқи тоҷик ҷойгоҳи санъати тасвири муассир арзёбӣ мегардад. Ниёғони мо дар гузашта бо ҳунарҳои наққошӣ, кандакорӣ, гачкорӣ, қолинбофӣ, миниатуранигорӣ ва ғайраҳо маҷбул буданд, ки асоси ин ҳамаҳо тасвири ташкил медиҳад. Рушди санъати тасвири дар Тоҷикистон бо инкишофи санъати тасвирии Собик Иттиҳоди Шуравӣ вобастагии зиёд дорад. То соли 1991 низоми маорифи 15 давлати иттифоқӣ мувофиқи муқаррароти умумии мутамарказ идора карда мешуданд [6, с. 40].

Барномаи омӯзиши санъати тасвири барои мактаб соли 1931 тахия шуда, дар он камбудии зиёд мавҷуд буд. Соли 1933 маркази ягонаи асосии илмӣ -Шурои методӣ бадеӣ ташкил гардид ва он вазифаи асосиро барои барқарор намудани усули таълими санъати тасвири дар мактабҳои 15 давлати иттифоқӣ иҷро карда буд. Аз ҷумлаи рассомон-омӯзгори машҳур, ки ба инкишофи усули омӯзиши санъати тасвири дар мактаб такон додаанд, Дмитрий Николаевич Кардовский (1866-1943) ва К.Ф. Юон (1875- 1958) мебошанд [6, с. 41].

Дар Тоҷикистон аввалҳо ба омӯзиши санъати тасвири аҳамияти ҷиддӣ зоҳир карда намешуд. Омӯзгори соҳибтаҳассус низ мавҷуд набуданд. Аз ин сабаб, дар Институти давлатии педагогии шаҳри Ленинобод ба номи С.М. Киров (имрӯза Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров) соли 1967 дар назди факултети физика-математика, шуъбаи нақша, расм ва меҳнат таъсис дода шуд. Аввалин хатмкунандагони ин боргоҳи ҳунар соли 1972 15 нафарро ташкил медоданд. Дар солҳои минбаъда гурӯҳҳои тоҷикӣ, русӣ ва ўзбекии тайёр намудани омӯзгори соҳа ба роҳ монда шуда, сафи хатмкунандагон сол то сол зиёд шуда, мактабҳо бо мутахассисони касбӣ таъмин мешуданд.

Ҷиҳати рушди соҳа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз соҳиб шудан ба истиқлолияти давлатӣ корҳои зиёде ба анҷом расонида шуд. Аз ин ҷост, ки “Барномаи давлатии рушди фарҳанг барои солҳои 2008-2015” (аз 3-юми март соли 2007, № 85), Барномаи давлатии рушди ҳунарҳои миллӣ барои солҳои 2009 – 2015”, “Барномаи давлатии тайёр кардани кадрҳои баландсифати фарҳанг, санъат ва нашриёт барои солҳои 2007 - 2010”, “Стратегияи миллии рушди маориф то соли 2030” қабул гардида [12], соли 2018 “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” ва “Солҳои 2019-2021 солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” эълон гардид [13].

Соли 2003 Барномаи таълимии фанни санъати тасвири мавриди таҷдиди назар қарор гирифта, ба фарҳанги халқи тоҷик ва анъанаҳои миллӣ мувофиқ гардонид шуд [3]. Китобҳои дарсии санъат ва меҳнат барои синфҳои ибтидоии 1 – 4, китоби санъати тасвири барои синфҳои 5-7, раҳнамоҳои таълим барои омӯзгори аз ҷониби мутахассисони соҳибтаҷриба (М.Иргашева, Б.И. Бойназаров, А.Азизов, Б.Боронов) тахия карда шуданд [4], [5].

Масоили тарбияи зебоиносии хонандагон қисмати муайяни пажӯҳишҳои пураарзиши олимони-педагогони муосири тоҷик, аз қабили М. Лутфуллоев [8], Ф.

Шарифзода [14], М.Қодирова [7], М.Рӯзиева [11], З.Мирзобоевро [9] ташкил медиҳад, ки дар амалӣ намудани тарбияи эстетикӣ насли наврас ва талаботи Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши созгорро мебозанд.

Доштани дониш оид ба соҳаҳои гуногуни илм барои маълумотнок гаштан кифоя набуда, татбиқи амалии донишҳо, истифодаи технологияҳои муосир ва эҷодкорӣ муҳим аст, ки ба баланд шудани некуахлоқии мардум ва пешрафти ҷомеа мусоидат менамояд [2, с. 284].

Дарси санъати тасвирӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳамчун дигар ҷанбаҳои вазифа ва мақсади худро дорад. Мақсади асосии омӯзиши санъати тасвирӣ ташаккул додани маданияти маънавии шахсияти хонандагон, шинос намудани онҳо бо зебоии ҳаёт, табиат, боигарии миллии мебошад. Вазифаи омӯзиши санъати тасвирӣ дар хонандагон инкишоф додани фаҳмиши ранг, хушобурангӣ ва истифодабарии онҳо дар ҳаёти ҳаррӯза мебошад. Вазифаи муаллим аз он иборат аст, ки ҳар як машғулияти санъати тасвирӣ ба инкишофи бадеии эҷодӣ хонандагон таъсир расонад, онҳо нисбат ба санъат ҳавасманд карда шаванд, то ки берун аз муассисаи таълимӣ дар вақтҳои холи машқ намуда, қобилияти худро зоҳир намоянд. Машғулиятҳои муҳит вобаста карда, корро аз мушоҳидаи табиат ва объектҳои ҷудоғона ба назардошти таносуби ранг, шакл ва ғайра сар кардан беҳтар аст.

Чи қадаре ки олами ботинии хонандагон ғани гардад, онҳо ҳамон андоза табиатро беҳтар дарк мекунанд ва дар онҳо нисбат ба адабиёту санъат шавқу ҳавас ҳамон қадар бештар пайдо мешавад. Дар чунин маврид шиносӣ бо асарҳои тасвирӣ хонандагонро синфҳои ибтидоӣ ба зинаҳои баланд, инкишофи маънавии роҳнамо мегардад, ба онҳо ёри медиҳад, ки зебоии табиатро ҳаматарфа дарк намоянд.

Мақсади омӯзиши санъати тасвирӣ дар ташаккул додани маданияти маънавии шахсияти хонандагон, шинос намудани онҳо бо зебоии ҳаёт, табиат ва боигарии миллии инъикос меёбад. Санъати тасвирӣ яке аз шаклҳои дарк кардани ҳақиқати воқеӣ ва қисми муҳими инкишофи ҳаматарафаи шахсияти хонанда мебошад. Хонандагон дар ҷараёни дарсҳои санъати тасвирӣ асосҳои тасвирро омӯхта, дар фаъолияти эҷодии худ истифода мекунанд [11].

Омӯзиши санъати тасвирӣ дар асоси маълумотнокӣ хонандагонро баланд намуда, онҳоро ба меҳнати ҷамъиятӣ омода менамояд. Дар дарси корҳои амалӣ хонандагон тасвир кардани ангора, расмҳо ва истифода намудани афзорҳои расмкаширо аз худ менамоянд. Дар раванди дарси асосҳои санъатшиносӣ, ҳангоми суҳбат бо ҳаёт ва эҷодӣ рассомону хунармандон шинос шуда, ҷаҳонбинии худро ғани мегардонанд.

Вазифаи таълими санъати тасвирӣ дар хонандагон ташаккул додани фаъолияти расмкашӣ, фаҳмиши ранг, омехта кардани рангҳо ва усулҳои истифода бурдани онҳо мебошад. Шартҳои муҳими самарабахшии машғулияти санъати тасвирӣ ҳосил намудани шавқу рағбати хонандагон ба санъат ва эҷодкорӣ мебошанд. Аҳамияти санъати тасвирӣ дар фаъолияти ҳаррӯзаи хонандагон зухур меёбад. Ба хонандагон маълумоти умумии расмкашӣ омӯзонидани мешавад.

Дар ҷараёни таълими ҷанбаҳои санъати тасвирӣ хонандагонро дар руҳияи зебопарастӣ, зебошиносӣ тарбия менамоянд. Зеро ҷанбаҳои санъати тасвирӣ ҷанбаҳои эстетикӣ буда, фарогири вазифаҳои зерин мебошанд [6]:

- дар зехни хонандагон таъсир додани дарки зебоии санъат, табиат ва муносибатҳои ҷамъиятӣ;

- ташаккул додани нишонаҳои зебопарастӣ;

- дар хонандагон қобилияти бадеӣ-эҷодӣ, хониши хуб, меҳнат ва хулқу аҷоиб намунавиро раванқ додан.

Дониши ибтидоӣ аз ҷанбаҳои санъати тасвирӣ як қисми системаи таълими санъат ба ҳисоб рафта, дониши рассомии умумиро таъмин мекунанд, ки ба рушди руҳияи ахлоқӣ ва зебопарастии хонандагон равана карда шудааст [15, с.3]. Омӯзиши санъати тасвирӣ дар системаи таълими тарбия мақоми босазоро ишғол мекунанд ва ба ташаккули инкишофи лаёқати эҷодии шахсият мусоидат мекунанд.

Дар системаи умумии мактабҳои миёна бахшҳои махсуси ихтиёри барои амиқтар аз худ кардани фанҳо, аз ҷумла, фанни санъати тасвири низ ҷорӣ карда шудааст. Илова бар ин, дар шароити дониши вариантнокӣ аз рӯи барномаҳои гуногун бояд умумияти мақсадҳои гузошташудаи азхудкунии санъати тасвириро қайд кард:

-шинос кардани хонандагон бо дунёи санъати пайкарасозӣ ҳамчун қисми ҷудонопазири маданияти моддию маънавии ҷамъият;

-ба шакли муайян даровардани тафаккури рассомӣ ҳамчун асоси рушди шахсияти эҷодӣ, эҳтиёҷ ва интихоби эстетикӣ он;

-рушди лаёқати эҷодӣ, васеъкунии доираи ҳиссиёт, тасаввурот, сайри ҳаёлот, парвариши муҳаббат нисбат ба маданияти расмкашӣ;

-омӯзиши асоси саводи тасвиркунӣ, ба шакли муайян даровардани малакаи таҷрибавии кор дар намудҳои гуногуни ҷаҳолияти тасвири;

-рушди систематикӣ идроки биниш, ҳискунии ранг, маданияти бастакорӣ, фикрронии фазоӣ, дар амал татбиқ кардани масъалаҳои эҷодӣ дар нақшҳои рассомӣ (тасвири, ороишӣ, дизайнерӣ);

-бо мероси санъати ватаниву ҷаҳонӣ шинос кардан;

-тарбияи муносибати ҷаҳоли эстетикӣ ба воқият, санъат, пайдоиши маданияти рассомӣ, урфу одатҳои халқии рассомӣ.

Аз ин рӯ, мақсади омӯзиши санъати тасвири дар мактабҳои миёна ба шакли муайян даровардани маданияти рассомии хонандагон ҳамчун қисми ҷудонашавандаи руҳияи маданиятнокӣ, шиносӣ бо арзишҳои эстетикӣ ва умуминсонӣ, аз худ кардани мероси маданияти илмӣ ба ҳисоб меравад. Санъати тасвири бояд ба рушди ҳамаҷонибаи хонандагон ёри расонад.

Ба вазифаҳои омӯзиши санъати тасвири дохил мешаванд:

1) дар хонандагон ба шакли муайян даровардани ҳисси меҳрубонӣ, хушбиниву зебоипарастӣ нисбат ба ҳаёт, табиат, санъат;

2) ба шакли муайян даровардани ҷаҳолнокии рассомӣ-эҷодии хонандагон, рушди назарбинии рассомӣ, тасаввуроти эҷодӣ, назардиди эстетикӣ, ҳиссиёти эстетикӣ, пайдо кардани шавқу ҳавас нисбат ба санъат;

3) ёри расонидан барои аз худ кардани забони суҳанваронаи санъати тасвири тавассути ба шакли муайян даровардани дониши рассомӣ, доштани тавоноӣ ва малакаи дар расмкашӣ аз рӯи асл, тасвир кардан аз хотир ва тасаввурот, шиносӣ бо санъати амаливу ороишӣ, корҳои пайкарасозӣ аз гил, ашёи графикӣ (гуаш, пастел, фадвали секунча ва ғайраҳо) ва ба монанди инҳо;

4) рушди лаёқати тасвиркунӣ, тасаввуроти эҷодӣ, фикрронии фазоӣ, пайдо кардани шавқу ҳавас нисбат ба санъат;

5) шинос кардан бо мероси санъати ватаниву ҷаҳонӣ.

Яке аз вазифаҳои асосии машғулиятҳои санъати тасвири - ёри расонидан ба хонандагон барои дарк кардани воқеияти гирду атрофи ихотақунанда, дар онҳо пайдо кардани қобилияти мушоҳидакунӣ, дида тавонистани зебоҳои табиат ва дар як вақт тақвияти эҷодкорӣ фардӣ онҳо мебошад. Бояд шавқу ҳаваси хонандагонро нисбат ба фанни санъати тасвири зиёд кард, ба онҳо гуфтан зарур аст, ки тавоноии рассомиро на танҳо рассомон бояд дошта бошанд, балки он ба ҳамаи мутахассисони соҳаҳои гуногун лозим аст. Тавоноии расмкашӣ барои конструктор, тарроҳ, меъмор, биолог, археолог, тарбиятгари боғчаи бачагона, шифокор, ороишгар ва амсоли инҳо зарур аст.

Тавассути расмкашӣ дар хонандагон ҳаёли эҷодӣ ва тафаккури аёнӣ-образӣ инкишоф дода мешавад. Корҳои тасвириро шартан ба панҷ гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст [1]:

Тасвир аз рӯи мушоҳида. Ҳангоми тасвир аз рӯи мушоҳида бештар ба қобилиятҳои дуруст интихоб карда тавонистани ранг, бо мутаносиби дуруст ва монанд тасвир кардани ашё аҳаммият дода шавад.

Ҳангоми таълим додан аз рӯи мушоҳида кӯшиш бояд кард, ки ҳар як қадами тасвириро дар тахтаи синф нишон дода, тарзи дуруст тасвир кардани он шарҳ дода шавад. Дар ин намуди дарс хонандагон бояд ҳарчи зиёдтар ба қори омӯзгор монанд тасвир

карданро омӯзанд. Барои ҳамин ҳар як қадами омӯзгор бояд аз сода ба мураккаб, равшан ва фаҳмо бошад. Ҳамчунин, қобилиятҳои синнусоли хонандагон ба назар гирифта шаванд.

Тасвир аз рӯйи мазмуни матн. Ҳангоми тасвир аз рӯйи мазмуни матн хонандагон он чизро, ки аз хондани матн фаҳмидаанд, тасвир менамоянд. Дар ин намуди фаъолият омӯзгор ба хонандагон роҳнамой намекунад. Яъне, ин намуди фаъолият бештар ба эҷодкорӣ хонанда равона мешавад. Танҳо расм бояд ба мазмуни матн мувофиқат кунад ва хонанда расми тасвиркардаашро шарҳ дода тавонад. Матнҳоро аз китобҳои дарсӣ, бадеӣ, ё афсонаҳо интихоб кардан мумкин аст.

Моҳирона ва пурмазмун тасвир намудан. Ин намуди фаъолият ҳам аз эҷодкорӣ хонанда вобаста мебошад. Омӯзгор метавонад, аз рӯйи расм тарзи тасвирашро нишон диҳад ва ба хонандагон ҳамчун намуна фаҳмонад. Сипас метавонад хонандагонро ба гурӯҳҳо тақсим намуда, супориш диҳад, ки аз рӯйи расмҳои гуногун нақл эҷод намоянд. Дар ин намуди фаъолият хонандагон дарк кардани мазмуни расмҳоро ёд мегиранд.

Тасвири озод аз образҳо (тасаввурот). Дар ин намуди фаъолият хонандагон пурра аз ҳаёли худ расм тасвир ва эҷод менамоянд. Омӯзгор метавонад танҳо мавзӯро пешниҳод намояд. Масалан, мавзӯи «Деҳа, маҳалла, ноҳия, шаҳри ман дар оянда».

Хонандагон ҳаёлан деҳаашонро (ноҳия, шаҳр...) дар оянда тасаввур карда, расми онро тасвир менамоянд. Дар ин намуди фаъолият омӯзгор бояд бештар ба тасаввурот ва қобилияти эҷодии хонанда диққат диҳад, на ба малакаҳои рассомии ӯ. Яъне, расм зебо ҳам набошад, бояд вай ягон ғояи нав дошта бошад. Инчунин, хонанда расми эҷодкардаашро шарҳ дода тавонад, ҳангоми арзёбӣ аз тарафи омӯзгор ба назар гирифта шавад.

Тасвир ҳамчун ороши. Дар ин намуди фаъолият тамоми намуди тасвирҳо ва рангкуниҳо бо мақсади оро додан истифода бурда мешаванд. Масалан, нақшу нигорҳо, рангин кардани ягон чизи худсоخت ва ғайра. Омӯзгор моҳияти оро доданро фаҳмонда, чи тарз оро додани баъзе ашёҳо масалан, чойнику пиёлро нишон медиҳад. Хонандагон мустақилона аз ҳаёлотӣ худ нақшу нигорҳоро эҷод менамоянд.

Ҳангоми кашидани расм дар ҳамворӣ қоидаҳои умумии композитсияро риоя кардан зарур аст. Композитсия ин тарзи ҷобачогузории расм (тасвир) дар рӯйи варақ, матоъ ва ғайра мебошад. Аснои кашидани расм он бояд тавре ҷо ба ҷо гузошта шавад, ки тасвир дар рӯйи варақ шинам ояд. Барои тасвир кардани ҷисмҳои дар замин ва фарш буда, онҳоро ҷунон бояд ҷо ба ҷо гузошт, ки дар поёни варақ назар ба боло ҷойҳои ҳолӣ камтар монад. Агар дар расм ҳаҷми ҳамаи ашё як хел бошад, ҷунин тасвир ба ҷашм зебо менамояд.

Риояи мутаносибӣ дар тасвири композитсия таассуроти беҳаракатиро ба вучуд меорад. Бинобар ин, ҳангоми иҷрои тасвири манзараи дарахт, кӯча ва хонаҳои дар ҳарду тарафи он мутаносибан ҷойгирифтара кашидан зарур нест. Иҷрои ҳар як расм бо хатҳои нозуки ёрирасон оғоз мешавад. Хатти фарқшавандаи расм ба таври штрих, яъне хатҳои рах-рах бояд ба анҷом расад. Барои иҷро кардани амал ва кашидани композитсия метавонем расмҳои додасударо истифода барем.

Барои намуна яке аз дарсҳои санъати тасвири барои синфи 5-ум дар мавзӯи “Тасвири манзараи боҳор” пешниҳод мешавад:

1. Сараввал барои ташкили банақшагирии дарс бояд бо талаботи барномаи таълимӣ фанӣ оид ба мавзӯи шинос шуд. Дар барномаи ҷунин омадааст: Маълумот оид ба фасли нозанини баҳор – арӯси сол, ки шукуфоии гулҳои ҳарранга ва оғози кишукори деҳқонон аст.

2. Талаботи дуҷум ин дар асоси салоҳиятҳои фанӣ муайян намудани мақсадҳои дарс мебошад:

- кӯшиш намоед, ки тасвири манзараро аз ҷиҳати бандубасти эҷодкорӣ бо хатҳои равшан акс карда тавонед.

- бо ин мақсад манзараи табиати рангинро бо кӯҳҳои барфпӯш, тепаҳои пасту баланд бори дигар санҷед, то ки расмро пурмазмун эҷод карда тавонед;

- тасвири тарзе ичро кунед, ки шукуфтани гулҳо, дарахтоне, ки гулрез шудаанд, ба кас ҳаловат бахшида тавонанд;

- шояд дар тасвири манзараи баҳори нозанин ягон навоари эҷодӣ дар фикри шумо пайдо гашта тавонад;

- композитсияро тарзе тартиб диҳед, ки саҳрои беканори сабззор ва гулҳои гуногунрангро, ки ҷиҳати ҳамоҳангӣ ва фарқияти онҳо ба назари бинанда писанд аст, лаззати маънавӣ гирифта тавонад;

- кӯшиш намоед, ки манзараро бо рангҳои бунафш, сурх, гулобӣ, сабз оро диҳед, то ки ҳамоҳангии рангҳои атрофи манзараи зебои нотакрорро бо ҳунари баланди рассомӣ ба анҷом расонда тавонед.

3. Дар навбати сеюм мувофиқи мазмун ва мундариҷаи мавзӯ таҷҳизоти зарурӣ, аз қабилӣ қоғаз, ранги акварелӣ, мӯйқалам, қаламҳои ранга, одӣ, зарфи обдор ва ғайра омода карда мешавад.

4. Лаҳзаҳои ташкилии дарс. Дар ин марҳила корҳои зерин ба роҳ монда мешаванд:

-тайёр намудани маводи хониш;

-ҳозир-ғоиб кардани хонандагон;

-омода намудани аҳли синф ба дарс.

5. Лаҳзаҳои такрори дарси гузашта. Одатан дарсро аз гузоштани масъала оғоз мекунанд. Бо саволу ҷавоб ё ҳар гуна бозиҳои интерактивӣ ин лаҳзаҳои дарсиро ташкил намудан мумкин аст.

6. Шиносоӣ бо мазмуни мавзӯ: Муаллим баёни мавзӯи навро бо навиштани номи мавзӯ дар тахтаи синф оғоз намуда, ба хонандагон муҳимияти мавзӯ ва методикаи тасвири баён мекунанд. Барои мавзӯи тасвири манзараи баҳор чунин тавсияҳо ироа мегарданд:

-Расмро тарзе ичро намоед, ки аз ҷиҳати мазмун, тафаккури фазоӣ ва ҳаёли бадеӣ ва эҷодкорӣ бо тасвири аслии манзараи диёрамон эҷод гардад.

-Дар рафти иҷрои кори амалӣ фарқияти рангҳои манзара, ранги гулҳо бо ҳамоҳангии рангҳои атроф зебо ва дилчасп нишон дода шаванд.

- Тасвир тарзе ичро гардад, ки он аз ҷиҳати мазмун ва ороиши рангҳо зебо ва ба назар дурахшон намояд.

- Амалӣ корро аз ҷиҳати композитсионӣ бори дигар мушоҳида намоед, ки зебоӣ, дурахшонӣ, ҳамоҳангӣ дар тасвиратон риоя гардад.

- Ин рангҳо бо тасвири атрофи манзара пурмазмун, бо рангҳои табиат ҳамбастагӣ дошта бошанд.

- Кӯшиш кунед, ки кори амалӣ аз ҷиҳати эҷодкорӣ ва бандубасти тасвир пурмазмуну дилчасп ба анҷом расад.

Барои дарси санъати тасвирӣ синфхонаи махсус бояд ҷудо карда шавад. Ин синфхона бо маводҳои таълимӣ-методӣ ва ороишӣ таъмин бошад. Дар лаҳзаҳои баёни мавзӯи нав омӯзгор бо истифода аз воситаҳои техникӣ (проектор, тахтаи электронӣ) ва плакатҳои таълимӣ мавзӯро ба хонандагон бо намунаҳо баён кунад. Дар ҳолати набудани плакати таълимӣ ё воситаҳои иловагӣ техникӣ омӯзгор маҳорати истифодаи тахтаи синфиро низ бояд доро бошад. Дар тахтаи синфӣ марҳилаҳои тасвири ба хонандагон намоиш диҳад.

7. Лаҳзаҳои кори мустақилонаи хонандагон оғоз меёбад, ки онро чунин омӯзгор ба хонандагон чунин масъалагӯзорӣ мекунанд: Тасвири аз ҷиҳати мазмун ва тасвир эҷод намоед, ки зебогии манзараи табиати баҳори рангин, шукуфоии гулҳо, парвози парандагон ва оғози кишукор назаррас таҷассум гардад.

Расмро бо ҳунари баланди эҷодкорӣ бо ҳаёли бадеӣ ва тафаккури фазоӣ тарзе ичро кунед, ки он аз ҷиҳати ҳамоҳангии рангҳои дуру наздики фарқкунандаи саҳрои сабззори гулпӯшу сояфкан ҷило ёбад.

8. Пеш аз ҷамъбасти кардани дарс омӯзгор ба хонандагон супориши эҷодии хонагиро тариқи саволу ҷавоб ба мустақамкунии мавзӯ мегузарад. Сипас, ба фаъолияти хонандагон ҳангоми дарс ва вазифаи хонагии онҳо баҳогузорӣ намуда, заҳмати хонандагонро кадр мекунанд ва дарс ба охир мерасад.

Хулоса, манзурамон ин аст, ки бо омӯзиши асосҳои санъати тасвири шояд хонанда дар оянда рассом нашавад, лекин муссалом аст, ки барои шахсияти зебоофар, дар ҳар як қору кирдораш нек, ватандӯст, меҳанпараст ба воя расидани онҳо нақши муҳимро иҷро мекунад.

Муқарриз: Азизов А.А.- д.и.п., профессори ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров

АДАБИЁТ

1. Азизов Ш. Ю. ЧАС. Обучение основам дизайна в рамках предмета изобразительного искусства / Ш. Ю. Азизов, Ш. Бобоева // Ученые записки Худжандского государственного университета им. Академик Б. Гафурова. Серия гуманитарных и социальных наук. - 2022. - нет. 4 (73). - С. 251-257.
2. Азизов, Ш. Ю. Компетентностное отношение к учению предмета «Иллюстративное искусство» / Ш. Ю. Азизов, А. А. Азизов, Ш. ЧАС. Бобоева // Вестник Таджикского национального университета. - 2019. - № 3. - С. 284-288. – ЭДН ЗАТЪВК.
3. Учебная программа по изобразительному искусству. Душанбе: Пресс, 2002.
4. Бойназаров Б. Я. Изобразительное искусство. Учебник для 5-6 классов / Б. Я. Бойназаров. – Душанбе, 2003. – 136 стр.
5. Бойназаров Б. Я. Изобразительное искусство. Учебник для 7 класса / Б. Я. Бойназаров. – Душанбе, 2005. – 110 с.
6. Исламов О.А. Методология художественного образования (в системе компетентностного подхода). Учебник / О. А. Исламов, Ш. Ю. Азизов, Ш. Х. Бобоева. – Худжанд: Свет просвещения, 2018. – 400 с.
7. Кадирова М.В. Методические рекомендации к практическим занятиям по предмету «Образование стиля изобразительного искусства» / М.В. Кадирова. - Худжанд: Нури Магнафан, 2010. 20 с.
8. Лутфуллоев М. Национальная педагогика таджикского народа / М. Лутфуллоев. – Душанбе: Сифат, 2015. – 704 с.
9. Мирзобаев З.З. Этапы изображения. Учебник / З.З.Мирзобаев, О.А.Исламов – Худжанд: Свет просвещения, 2017. – 114 с.
10. Профоринтия ушкенов на уроках изобразительного искусства / О. А. Исламов, З. З. Мирзобаев, Ш. Ю. Азизов, Л. ЧАС. Нематов // Вестник Бохтарского государственного университета имени Насира Хусрава. Серия гуманитарно-экономических наук. – 2018. – № 1-3(55). - С. 177-181. – ЭДН YNVFXV.
11. Дуриева М.Д. Методика художественного образования в дошкольных образовательных учреждениях / М.Д. Дуриева, Ш.Ю. Азизов, Ш.Х. Дед. - Худжанд: Свет просвещения, 2022. - 408 с.
12. Национальная стратегия развития образования и науки Республики Таджикистан до 2030 года. Душанбе, 2020. – 96 с.
13. Указ Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона об объявлении 2019-2021 годов «Годами развития села, туризма и народных промыслов». ш. Понедельник, 2 января 2019 г. #1170 [электронный ресурс]. URL: <http://www.prezident.tj> (дата использования: 01.06.2021).
14. Шарифзода Ф. Педагогика: гуманистическая теория и гражданское общество. – Душанбе: Ирфан, 2010. – 544 с.
15. Шпикалова Т.А. Народное искусство на уроках декоративного рисования / Т.А. Шпикалова. – Москва, 1979. - 112 с.

АСОСҲОИ НАЗАРИИ ТАЪЛИМИ САНЪАТИ ТАСВИРӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМӢ

Санъати тасвири халқҳои ҷаҳон роҳи душвору тӯлониро тай намудааст. Он баробари нахустин ҷамъияти инсонӣ пайдо гашта, дар ҳамбастагӣ бо он ташаккул ва раванқ ёфтааст. Аз оғози пайдоиши худ инсоният маҳз ба воситаи меҳнат, инкишофи истеҳсолот ва маданият, мубодилаи байниҳамдигарӣ, дониш ва таҷрибаи амалӣ ба пешрафти худ ноил гардидааст. Дар мақолаи мазкур мавзӯи асосҳои назариявии таълими фанни санъати тасвири барои хонандагонии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар мақола маълумотҳо аз маҳзанҳои муътамад оид ба таърихи санъати тасвири, асосҳои таълими он дар шароити муосир, мақсад ва вазифаҳои таълими санъати тасвири барои хонандагонии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҷамъовари гардида, таҳлил ва хулосабарорӣ шудааст. Муаллиф қайд мекунад, ки яке аз вазифаҳои асосии машғулиятҳои санъати тасвири - ёри расонидан ба хонандагон барои дарк кардани воқеияти гирду атрофи ихотақунанда, дар онҳо пайдо кардани қобилияти мушоҳидакунӣ, дида тавонистани зебоҳои табиат ва дар як вақт тақвияти эҷодкории фардии онҳо мебошад. Ҳамчунин, методикаи таълими тасвири манзараи баҳор ба таври муфассал пешниҳод гардидааст, ки дар он талаботи барномаи таълимии фанни санъати тасвири барои ташкили раванди таҳсили хонандагон, мақсадгузори дар асоси салоҳиятҳои фаннӣ, таҷҳизотҳои зарурӣ, фаъолияти омӯзгор ва хонанда дар лаҳзаҳои гуногуни дарсӣ дарҷ гардидаанд. Маводи мазкур барои дар оянда ба таври муфассал мавриди тадқиқ қарор додани муаммоҳои мавҷудаи таълими санъати тасвири замина мегузорад.

Калидвожаҳо: таълим, санъат, санъати тасвири, расм, мақсад, вазифа, дарс, барномаи таълимӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Изобразительное искусство народов мира прошло долгий и трудный путь. Оно возникло одновременно с первым человеческим обществом, формировалось и развивалось в солидарности с ним. С начала своего существования человечество достигло своего прогресса именно благодаря труду, развитию производства и культуры, взаимному обмену знаниями и практическим опытом. В данной статье затронута тема теоретических основ художественного образования учащихся общеобразовательных учреждений. В статье собраны, проанализированы и сделаны выводы из достоверных баз данных по истории изобразительного искусства, основам его образования в современных условиях, цели и задачам художественного образования учащихся общеобразовательных учебных заведений. Автор отмечает, что одна из основных задач занятий изобразительным искусством состоит в том, чтобы помочь школьникам понять окружающую действительность, найти в них умение наблюдать, уметь видеть красоты природы, и в то же время укрепить их индивидуальное творчество. Также подробно представлена методика обучения образу весеннего пейзажа, в которой изложены требования учебной программы по предмету изобразительное искусство для организации учебного процесса учащихся, нацеливания на предметные компетенции, необходимое оборудование, деятельность учителя и ученика в разные моменты урока. Этот материал закладывает основу для дальнейшего детального изучения существующих проблем художественного образования.

Ключевые слова: образование, искусство, изобразительное искусство, картина, цель, задача, урок, учебная программа.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF ART EDUCATION IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The fine arts of the peoples of the world have come a long and difficult path. It arose simultaneously with the first human society, was formed and developed in solidarity with it. Since the beginning of its existence, humanity has achieved its progress precisely thanks to labor, the development of production and culture, the mutual exchange of knowledge and practical experience. This article touches upon the theme of the theoretical foundations of art education for students of educational institutions. The article collects, analyzes and draws conclusions from reliable databases on the history of fine arts, the basics of its education in modern conditions, the goals and objectives of art education for students of general educational institutions. The author notes that one of the main tasks of fine arts is to help students understand the surrounding reality, find in them the ability to observe, be able to see the beauties of nature, and at the same time strengthen their individual creativity. The method of teaching the image of a spring landscape is also presented in detail, which sets out the requirements of the curriculum in the subject of fine arts for organizing the educational process of students, targeting subject competencies, the necessary equipment, the activities of the teacher and student at different points in the lesson. This material lays the foundation for further detailed study of the existing problems of art education.

Key words: education, art, visual arts, painting, goal, task, lesson, curriculum.

Маълумот дар бораи муаллиф: *Бобоева Шоиста Ҳакимовна* - Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров, доктори фалсафа (PhD), дотсент, кафедраи нақшакашӣ, геометрияи тасвирӣ ва методикаи таълим. **Сурога:** 735700, шаҳри Хучанд, Ҷумҳурии Тоҷикистон, гузаргоҳи Мавлонбеков 1.

E-mail: boboevash2017@mail.ru Телефон: +992 92 7788 3445

Сведения об авторе: *Бобоева Шоиста Ҳакимовна* - Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова, доктор философии (PhD), доцент, кафедра черчения, начертательной геометрии и методики преподавания. **Адрес:** 735700, город Худжанд, Республика Таджикистан, проезд Мавлонбекова 1. E-mail: boboevash2017@mail.ru Телефон: +992 92 7788 3445

Information about the author: *Boboeva Shoista Hakimovna* - Khujand State University named after academician B. Gafurov, Doctor of Philosophy (PhD), assistant professor, department of drawing, descriptive geometry and teaching methods. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, Mavlonbekov passage, 1.

E-mail: boboevash2017@mail.ru Phone: +992 92 7788 3445

МУНДАРИЧА - СОДЕРЖАНИЕ

ИЛМҲОИ ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ – ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ И АРХЕОЛОГИЯ

<i>Басиров Б.С.</i> Приоритеты и перспективы развития таджикско-европейского сотрудничества в контексте Центрально-Азиатской стратегии ЕС.....	5
<i>Саидов Х.С., Разоков Джовидон</i> О некоторых особенностях формирования таджикско-турецкого партнерства в афганском направлении.....	15
<i>Шарипов М.Ф.</i> Новые законодательные акты правительства Афганистана по реализации умеренной программы модернизации страны (1934 – 1938 годы).....	21
<i>Камаров А.З.</i> Формирование научно-культурных отношений Республики Таджикистан с арабскими странами Северной Африки (1991-2006гг.).....	28
<i>Файззода Р.Х., Алимов Д.Х.</i> Советский опыт привлечения женщин к производству в конце 20-х - начале 30-х годов XX века.....	34
<i>Одинаев А.Н.</i> Нақши шарқшиноси рус А.Л. Кун дар тарвиҷи маориф ва омӯзиши фарҳанги сокинони Осиёи миёна дар нимаи дувуми асри XIX.....	40
<i>Каримов М.Б.</i> Раванди иҷрои «Барномаи давлатии компютеркунонии муассисаҳои тахсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2015» дар мисоли ноҳияҳои ёвон, Абдурахмони Ҷомӣ ва Хуросони вилояти Хатлон.....	46
<i>Саломов М.А.</i> Саҳми ниёғони тоҷикон дар таърихи муайян кардани вазни хосси ҷисмҳо.....	54
<i>Садбарги Исо, Алимов Д.Х.</i> Чалби маҷбурии сокинони ноҳияҳои кӯҳӣ ва наздиқӯҳӣ ба ноҳияҳои навтаъсиси вилояти Кӯлоб (с.1940-1960).....	62
<i>Раҳмонзода А.Ш., Абдурахмонова С.А.</i> Хусусиятҳои муносибатҳои байналмилалӣ муосир ва равандҳои тағйирёбӣ.....	68
<i>Сайфуллоева Ш.З.</i> Ҳамкорӣҳои вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Туркменистон дар соҳаи илм ва маориф.....	77
<i>Сафарзода Некрӯз, Умаров Абдуллоҳоча</i> Донишҳои ҷуғрофиёии берунӣ ва саҳми ӯ дар рушди илми ҷуғрофиё.....	84

ИЛМҲОИ ФАЛСАФА - ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

<i>Абдухалилзода К.А.</i> Ҳамзистии фарҳанги дунявӣ ва динӣ дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон.....	93
<i>Салимов Э.М.</i> Заминаҳои таърихии ташаккул ва рушди фарҳанги хавзаи хучанд (давраи ҳукмронии Ҳахоманишиён ва Сосониён).....	102
<i>Сафарова С.Д., Наврузов И.С.</i> Ватандӯстию ҷавонмардӣ ва фазилятҳои ахлоқӣ дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ.....	109
<i>Шералиева М.С.</i> Инкишофи фарҳанги сиёсии ҷавонон дар шароити муосир.....	117
<i>Раҷабзода Рустам</i> Масъалаи гаравиши одамон ба амалҳои қачравӣ: моҳият ва муносибатҳои асосӣ ба таҳқиқи он.....	122

ИЛМҲОИ ПЕДАГОГӢ - ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

<i>Назбибекова М.Б., Захидова Л.С.</i> Методика дифференцированного обучения русскому языку.....	128
<i>Ахмадбекова М.Г.</i> Из опыта универсализации методов обучения.....	137
<i>Аслонов Д.И.</i> Значимость личностно-деятельностного подхода по формированию средствами физической культуры индивидуальной личности.....	143
<i>Кудусова С.А., Курбонхолов Т.Т., Махкамова У.Н.</i> Использование физико-технического оборудования в медицине.....	150
<i>Азизова Д.А.</i> Использование инновационных технологий в формировании познавательной деятельности студентов.....	156
<i>Хамидов А.А.</i> Из истории компьютеризации общеобразовательных школ в годы независимости Таджикистана.....	163
<i>Давлатов Д. Р., Тайгунишоева А.Г.</i> Значение физической культуры в развитии и формировании самостоятельности школьников.....	169
<i>Якубова А.А.</i> Формирование коммуникативных навыков учащихся национальных школ республики таджикстан на основе художественной литературы.....	174
<i>Умурзакова Г.Я.</i> Развитие речи студентов нефилологических факультетов на основе обучающих игр.....	181
<i>Собиров Р.Р.</i> Некоторые вопросы воспитания свободы совести учащихся в среднем общеобразовательном учреждении.....	187
<i>Шарофиддин Юсуфи</i> Оценка теоретических основ математического и компьютерного моделирования учебных проблем «решение задач» (по геометрии) в учреждениях высшего профессионального образования.....	195
<i>Юнусова Н.М., Қамчибекова Г.Э.</i> Раҳёфтҳои муосир оид ба масъалаи маърифати психологӣ -	

педагогии волидайн бо назардошти анъанаҳои миллии тарбияи оилавии тоҷикон.....	204
Табаров Н.С. Вазъи имрӯзаи ташаккули сифатҳои маънавий-ахлоқии ҷавонон дар муассисаҳои фарҳангӣ	211
Ашӯрова Т.А. Технологияҳои инноватсионӣ ҳамчун омилҳои сифати дониш.....	216
Қурбонов Ф.А., Каримова М.М. Оила - сарчашмаи таълиму тарбия ва ҷузъи асосии ҷомеа.....	221
Мамадакимова С.С. Системаи қорҳои таълимӣ доир ба инкишоф додани фаъолияти мустақилона ва эҷодии хонандагон дар қорҳои беруназсинфӣ аз фанни математика.....	226
Туманова Ш.С., Идиев Ф.А. Методикаи тарбияи назариявӣ ва методологияи экологӣ.....	232
Назарова З.С. Асосҳои психологӣ-педагогии компютеркунонии таълими математикаи мактабӣ ва имкониятҳои истифодаи компютер дар дарсҳои математика.....	237
Зокиров А.Р. Татбиқи технологияҳои муосири компютерӣ дар раванди таълими математикаи олий.....	244
Масолиев А.С., Раҳимов У.А. Зарурати ташкили маҳфили фаннӣ аз фанни технология (таълими меҳнат) дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.....	251
Б.Ф. Файзализода, Б.Н. Раҳимов Асосҳои назариявӣ-методологияи истифодаи case-технологияҳо чун воситаи таълими амсиласозии компютерӣ.....	258
Ҷалилов Ф., Раҳимов А.А., Шодиев Ш.Ш., Мирзоев Д.Н. Истифодаи усулҳои гуногуни математикӣ дар ҳалли масъалаҳои физикӣ.....	268
Бобоева Ш.Ҳ. Асосҳои назарии таълими санъати тасвирӣ дар муассисаҳои таълимӣ.....	278

**ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА**

Научный журнал «Вестник Таджикского национального университета» основан в 1990 г. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан. Журнал включен в «Перечень рецензируемых научных изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени кандидата наук, на соискание ученой степени доктора наук» ВАК при Президенте Республики Таджикистан и ВАК Министерства образования и науки Российской Федерации. Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: исторические науки и археология (07.00.00), философские науки (09.00.00) и педагогические науки (13.00.00). Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде метаданных. Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте издания (www.vestnik-tnu.com).

**ВЕСТНИК
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА**

2023. №11 Ч. II

Над номером работали:
Ответственный редактор: М.К.Ибодова
Редактор таджикского языка: Ш.П.Абдуллоева
Редактор русского языка: О.Ашмарин
Корректор: П.Х.Латипова

**Издательский центр
Таджикского национального университета
по изданию научного журнала
«Вестник Таджикского национального университета»:
734025, Республика Таджикистан, г.Душанбе, проспект Рудаки, 17.
Сайт журнала: www.vestnik-tnu.com
E-mail: vestnik-tnu@mail.ru
Тел.: (+992 37) 227-74-41**

Подписано в печать 15.12.2023 г.